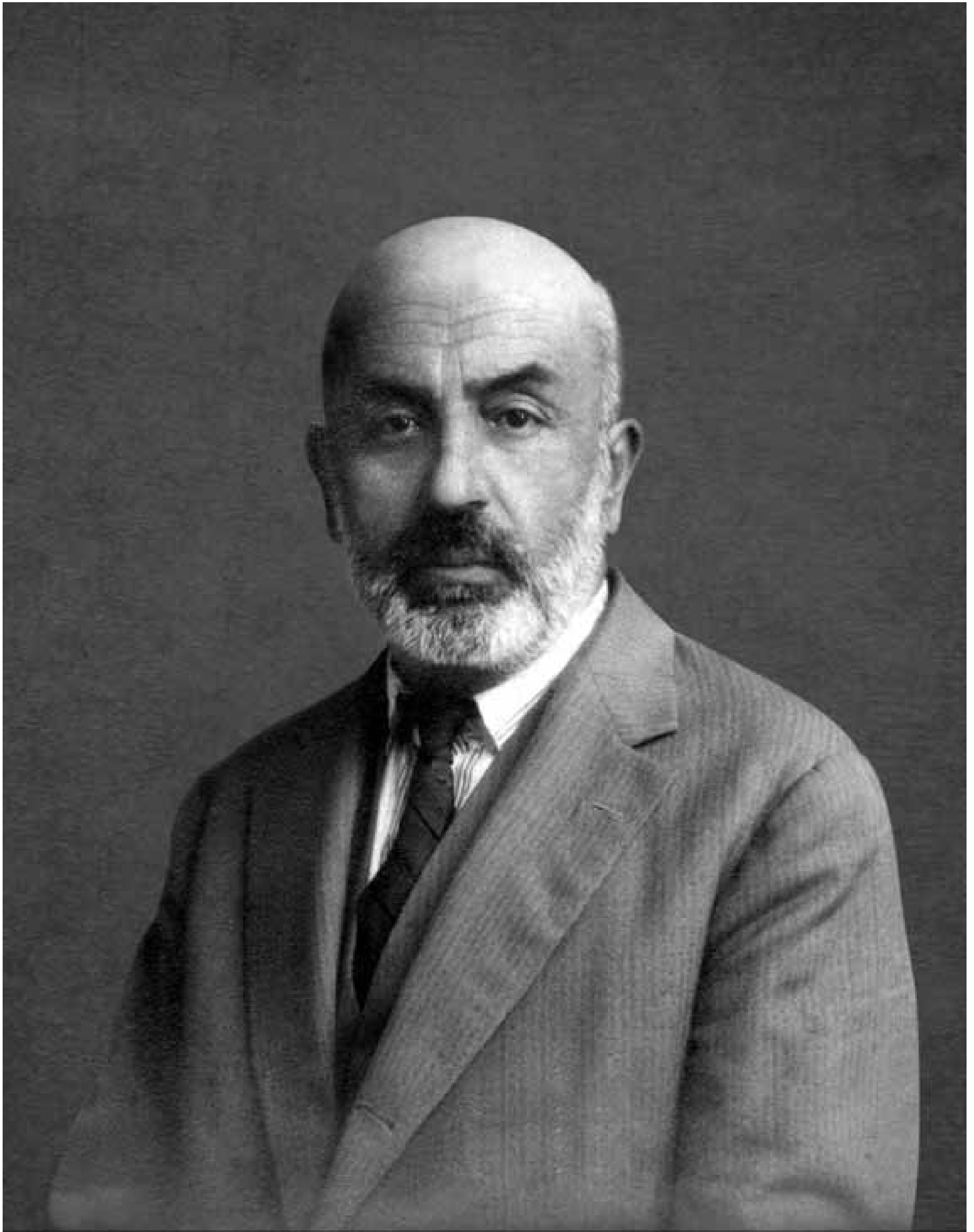

VEFATININ 75. YILINDA

MEHMET AKİF ERSOY

Hazırlayan **Vahdettin Işık**

Vefatının 75.Yılında

MEHMET AKİF ERSOY

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
No.21

Vefatının 75.Yılında

ULUSLARARASI MEHMET AKiF ERSOY SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

12-13 Mart 2011

Hazırlayan

Vahdettin Işık

Yayın Koordinatörü

Av. Ömer Arısoy

Mustafa Aydın

Mehmet Akif Fotoğrafı

M. Ruyan Soydan

Organizasyon - Grafik - Tasarım

www.firstclasstourism.net

Baskı

www.stepajans.com.tr

ISBN

978-605-88179-2-0

Yayınlayan

Zeytinburnu Belediyesi

Kazlıçeşme Mh. Albay Cd. 165, Zeytinburnu-İSTANBUL

0212 143 11 11

www.zeytinburnu.bel.tr

2000 adet basılmıştır.

Kasım 2011 İstanbul

Yazıların sorumluluğu sahiplerine aittir.
Kitaptaki yazı ve görsel malzemelerin yayın hakkı
Zeytinburnu Belediyesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsüne aittir.
Yazılı izin olmadan kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

Vefatının 75.Yılında

Uluslararası

MEHMET AKİF ERSOY

Sempozyum Bildirileri

12-13 Mart 2011

Hazırlayan

Vahdettin Işık

SUNUŞ

Murat AYDIN *

Büyük ilim adamı İbn-i Haldun ve onu takip eden birçok evrensel düşünür, medeniyetleri canlı organizmalar olarak tahayyül etmişlerdir. Medeniyetleri, doğan, büyüyen, yaşlanan ve ölen canlılar olarak düşündüğümüzde, onların birer hafızalarının, karakterlerinin ve yaşama biçimlerinin olduğunu da kabul edebiliriz. Bunun böyle olduğunu, büyük medeniyetlerin mirasına bakarak ve onların izlerini birer hiyeroglif işareti gibi okuyarak anlayabiliriz, görebiliriz.

Günümüzde varlığını sürdüren büyük uygarlıkları böyle değerlendirdiğimizde, onları daha derinden kavrama ve gelecek için onlardan ilham alma imkânlarına da kavuşmuş oluruz. Onların gerçek güçlerinin, maddi ve dünyevi olmayan kaynaklardan geldiğini anlamış oluruz.

Dolayısıyla bizim burada, bu topraklarda kurulmuş büyük medeniyetimizin hafızasına eğilmemiz, kolektif bilinçaltımızın zenginliklerine kapılar açabilmemizle mümkündür. Uygarlığımızın özgün karakterini gerçekten kavramamız ve bütün insanlık için yol gösterici bir "çareye", evrensel bir şifa kaynağına dönüştürebilmemiz için buna mecburuz.

Bilindiği gibi topraklarımız ve uygarlığımız, geçmişte büyük badireler atlatmıştır. Ancak Türkiye'nin derin kökleri, büyük kültürü ve kadim uygarlığı, zor anlarında kuvvetini hep hissettirmiştir.

Çünkü karşı karşıya kaldığımız büyük badirelerin önünde gerilediğimizde, geri geri giden adımlarımızı durduran bir ruh hep vardır. Sırtımı-

* Zeytinburnu Belediye Başkanı

za dokunan, bizi geri geri gitmekten alıkoyan ve sırtımıza mukavemet veren bir duvar vardır. Bu, büyük uygarlığımızın ruh duvarıdır. Şiirle de ifade edilmiştir bu güç. Bu büyük nefes, manzum hikayeler, ağıtlar, marşlar ve naralarla da söylenmiştir. Bu güç, tam unuttuk, yenildik dediğimiz anlarda gelip bizi bulmuş gür bir sedadır aynı zamanda.

Bu güç, yanmamış ve yanmayacak bir yoksul sobasının odasında, İstiklal Marşı'nı kömürle duvarlara yazarken dudakları umutla gülümseyen büyük Akif'in ruhundaki güçtür. Şimdi o gücü tekrar hatırlamanın zamanıdır. Çünkü uygarlığımız yeniden şaha kalkmak üzeredir. Yeniden hafıza tazelemenin ve yükselmenin arefesindedir.

Elbette bir çok şey yapıldı Akif'i anlamak ve hatırlamak için. Manzum eseri "Safahat" elden ele, dilden dile dolaştı doksan yıldır. Onun bir şiiri, dünyada ayakta dinlenen tek şiir olma hüviyetini hala koruyor. Onun için yayınlar yapıldı. Toplantılar düzenlendi.

Ama azdır. Hepsi azdır. Yetmez. Bizim, acizane gerçekleştirdiğimiz bu çalışma, bu büyük adamın, bu büyük ruhun hikayesine biraz daha yakından bakma niyetini taşıyor. Akif haritasının daha ince kollarına, kılcal damarlarına ulaşma ümidini taşıyor. Onun zamanının ve özel coğrafyasının niteliklerini biraz daha derinden ve sahiden kavrama çabalarına ön ayak oluyor.

Bu vesileyle Akif'i bir kez daha, rahmet ve hasretle, minnetle anıyoruz.

Buradaki tebliğlerin, onun büyük dünyasına bir adım daha yaklaşmamıza vesile olacağına inanıyoruz.

ÖNSÖZ

Vahdettin IŞIK *

M. Akif, düşünce ve sanat dünyamızın çok önemli şahsiyetlerinden birisi olmasına karşın, hakkında yeterince inceleme yapılmış birisi değildir. Vurguyla ifade etmeliyiz ki, M. Akif'i konuşmak esasen kendimizi konuşmaktır. Onun dönemini, fikirlerini ve ilişkilerini müzakere etmek demek, bugüne hangi ana akıntıların sonucunda geldiğimizi ve kavramsal çerçevemizin hangi tarihsel zeminde şekillendiğini anlama cehdine girişmekle aynı anlama gelecektir. Bu yüzden Akif, kendimizi anlamamızın kodlarını çözümleme imkânı veren, temsil kabiliyeti çok yüksek bir kitap olarak durmaktadır önümüzde.
Akif'i konuşmanın hamasi bir övgüye indirgenmesinin ise O'nu anlama imkanlarımızın üzerine bir sis perdesi gibi çöktüğünü, bugüne kadarki tecrübemizle biliyoruz. Aynı şekilde, resmi söylemin çeperine alınarak Akif'i konuşmak da benzer bir sonuç doğurmaktadır.
Bu yüzden, Akif'i konuşmayı çok yönlü bir mesele olarak ele almayı hedefleyen çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.
Tahmin edilebileceği gibi bu tür çalışmalar, uzun soluklu emeklerle vücud bulabilir. Biz de, bütünsel bir Akif algısının oluşmasına katkıda bulunmayı arzuladığımız için, öncelikle hem konu hem de tebliğci belirle-

* Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Genel Sekreteri

mede uzun istişareler yaparak yola koyulduk.
O'nun kavramsal dünyasını, gerçekçi ve coşkulu dilini bağlamına oturtma imkânı vermesi bakımından, yaşadığı dönemin hem bireysel muhitindeki yansımalarının hem de dünyada olup biten boyutunun aktarılması gerekiyordu.
Dünyada olup biteni en azından çerçeve olarak ortaya koymadığımız takdirde Akif fotografı şümullü olarak kavranamayacaktır. Zira O, küresel bir iktidar odağı olan İslam Medeniyeti'nin payitahtında yaşamaktadır. Gelişmelerden de en fazla onun bulunduğu muhitin etkilenmesi tabiidir.
Bu gerçeği dikkate alarak, çalışmanın birinci bölümünü " Akif ve Yaşadığı Dönem"e ayırdık.
Ardından, Akif'in kavram dünyasının kapılarını aralamaya çalışarak, düşüncesini farklı başlıklar altında müzakereye açtık. Halen müslümanların dünyayı anlama maceralarında anahtar rol oynamaya devam eden meseleleri teşrih eden tebliğleri bulacaksınız bu başlıkta. Dinin anlaşılma biçimleri, medeniyet tartışmaları, asrın idrakine müslümanların neleri, nasıl söyleyebileceği, müslümanları çevreleyen sorunların kaynakları gibi meseleler bu bölümde irdelenmektedir.
Kuşkusuz Akif'i çağdaşlarından da farklı kılan en belirgin özelliklerinden birisi dili ve üslubudur. Yediden yetmişe herkesin diline pelesenk olan bir Akif portresi var orta yerde. Bu tablonun anlaşılmasında ipucu olabilecek meseleleri tartışan yazılar bulacaksınız kitapta. Kuşkusuz her yazarın bakışı öznel bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Biz Akif'in kim olduğunu anlaşılır kılmaya çalışırken, aynı zamanda onun farklı algılamaların muhatabı olduğunu da gözler önüne sermiş oluyoruz. Bu yazıların bağlamını kaçırmadan değerlendirilmesi elzemdir.
Kitabın ilerleyen bölümlerinde okuyabileceğiniz Safahat'a ilişkin başlıklar, Akif'in muhayyilesindeki insan profillerini ve yaşadığı muhite ilişkin algısını daha yakından tanıma imkanı sunacaktır.
Nihayet, romanlarda, camilerde, ölüm ilanlarında ve yaşayan kültürde Akif'ten arda kalanın izini süren yazılarla kitap tamamlanmış olacaktır.
Malumâliniz müslümanlar olarak kendimizi ve dünyayı yeniden tanımlama cehdimizin yoğunlaştığı yeni bir tarihsel sürece ulaşmış bulunmaktayız. Elbette bu aşamaya gelmemizde, bizden öncekilerin bıraktığı mirasa çok şey borçluyuz. Akif'i gündemleştirmeyi amaçlayan bu çalışma da en –nihayet, yaşadığımız süreci anlamlandırmaya katkı sağlamayı hedeflemektedir.
Kuşkusuz, bu ülkede çağı doğru anlama, yorumlama ve çağa kendini sunabilme yolundaki pek çok çabada Akif'in farklı şekillerde katkısının olduğu görülecektir. Bu katkının neler olduğu sorusuna hem sempoz-

yum tebliğlerini kitaplaştırarak hem de bu kitabın sonuna oldukça zengin bir kaynakça ekleyerek katkı sunmuş olmak bizler için büyük bir bahtiyarlıktır.

Biliyoruz ki; her çalışma gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Yine de, gerek çerçeve bütünlüğü gerekse de zengin bir tebliğci listesi ile bu çalışmanın M. Akif literatürüne katkıda bulunacağını söyleyebiliriz.

Özellikle, değerli dostum M. Ruyan Soydan'ın uzun bir emek ve takiple oluşturduğu kaynakçayı kitaba eklememiz için gösterdiği cömertlik, her türlü takdiri hak etmektedir. Kuşkusuz bu kaynakçaya Akif çalışmalarına ciddi bir katkı sağlayacaktır.

Keza, Işık Yanar ile uzun süren birlikteliğimizin bu çalışmaya doğrudan katkı sağladığını ifade etmem kadirşinaslığın bir gereğidir. Konuların belirlenmesinde ve bazı tebliğcilerin katılımlarında onun zenginleştirici katkısı olmasa bu kitap daha zayıf bir çalışma olabilirdi. Bu bağlamda Prof. Dr. Fatih Andı Hoca ile baştan beri sürdürdüğümüz istişareleri ve Prof. Dr. Hasan Akay'ın katkılarını da ayrıca ifade etmem gerekiyor.

Keza, Zeytinburnu Belediyesi'nin kıymetli kültür müdürü Mustafa Aydın ve başkan yardımcısı Ömer Arısoy'un çalışmayı birlikte yapma kararlılıklarına Belediye Başkanı Sayın Murat Aydın Bey de sahip çıkınca bu sempozyumun yapılması mümkün hale gelmiş oldu.

Nihayet, sempozyumun ete kemiğe bürünmesinde Sayın Prof. Dr. Bekir Karlığa Hocamın hamiliği belirleyici oldu. O'nun bu çalışmayı gerçekleştirebilmemiz için gerekli olan imkanların oluşmasındaki yol göstericiliği olmasaydı, bu çalışma daha dar kapsamlı bir çalışma olarak yapılacaktı. Bil'vesile, Akif'e en derin minnet duygularıyla rahmet diliyorum.

2011- Fatih / İSTANBUL

GİRİŞ

MEHMET AKİF'İN ŞAHSİYETİ

Mehmet AYDIN *

Değerli bilim adamları, değerli kardeşlerim; hanımefendiler beyefendiler hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Rahmetli Mehmet Akif, fotoğrafının arka tarafına yazdığı iki mısrada diyor ki:

" Rahmetle anılmak ebediyet budur ama
Sessiz yaşadım, kim beni nerden bilecek."

Bu gerçek manada bir müminin tevazusunu dile getiriyor. Çünkü Mehmet Akif gibi insanlar büyük bir maneviyat yolcusudur ve bu insanlar hiçbir zaman geldiği nokta ile tatmin olmazlar. Yani "çok şükür artık ben mükemmel bir insan oldum" gibi bir psikolojiye sahip değildirler. Bunlar her geldiği noktadan daha ileriye bakarlar. Ve ilerinin aydınlığını, nurunu görürler ve bulundukları yerin ne kadar dar geldiğini, ne kadar ışıktan yeteri kadar nasip almadığını hissederler. Ve öylece zaten tamamlarlar, eğer tamamlama kelimesi tam olarak yerine oturuyorsa. Çünkü eğer o sessiz yaşadıysa hangimiz sesli yaşadık? Dönüp dönüp sormak lazım. Bu toplantı ve bu

* Prof. Dr. / Devlet Bakanı

toplantıya gösterilen ilgi de açıkça gösteriyor ki onu rahmetle anmak gibi bir vefa borcunu gösterme hususunda milletimiz gerçekten de son derece hassas davranıyor; bu hassasiyete bu ilgiye bin kez daha layık olduğunu biliyoruz. Ne yapsak merhum Mehmet Akif için azdır. Benim şahsi bir sözüm vardır. 13,14 yaşında yani fikirlerinden ziyade şiirlerini bayramlarda okuduğumda demiştim ki eğer merhum Mehmet Akif için elimden bir şey yapmak geliyorsa mazeret uydurmayacağım; orada bulunacağım, oraya gideceğim ve yapmam gerekeni yapacağım. Programına çağrıldığım zaman dedim ki "çarem yok", hakikaten o zaman çok meşgul bir günümdeydim ama, ben yıllarca önce söz verdim, eğer mes'ele Mehmet Akif merhumsa bir mazeret olmamalı, olamaz. Niçin öyle? Çünkü evvela büyük bir şahsiyetin huzurundayız, büyük bir şahsiyet ile karşı karşıyayız. Hani büyük şahsiyetin telaffuzu kolaydır da olması kolay değildir. Yani pek çoğumuz içimizde kahramanlık duygularını hissederiz, eğer dilimizde şiir yazma kabiliyeti varsa bir iki mısra da yazarız. Ama kahramanlık şiiri yazmak ayrıdır, kahraman olmak ayrıdır. Kahraman olup kahramanlık şiiri yazmak ise daha ayrı bir şeydir. Pek çoğumuzun gözü yükseklerdedir, manevi olarak da yükseklerdedir. Onu yazarız, terennüm ederiz, nesir yazarız, şiir yazarız. Bunlara itirazımız yok, ama olma konusuna geldiğimiz zaman çok büyük sorunlar yaşarız ve ne yazık ki hissettiğimizi, düşündüğümüzü olmakta da büyük ölçüde zorluk çekeriz. Mehmet Akif böyle birisi değil; Mehmet Akif gerçekten bir kahraman, Mehmet Akif büyük bir şahsiyet. En zor şartlar atında dahi ne söylemişse öyle olmuştur, ne olmuşsa öylece onu dile getirmiştir.

Şiir bazen fikri gölgeler derler, Mehmet Akif konusunda da zannediyorum mesele biraz bu noktaya geliyor. Yani şiir dediğimiz zaman tabi, bir sanat söz konusu olduğundan dolayı, genellikle sanat incelikleri ve güzellikleri hakkında konuşuyoruz. Bu da gayet normaldir, olması gerekendir. Ama o şiirin arkasında büyük bir tefekkürün olduğu gerçeğini unutmamak şartıyla.

Her şair büyük mütefekkir değildir; zaten her mütefekkirin şair olması gibi bir mesele asla söz konusu olamaz.

Mehmet Akif büyük bir şairdir ama o büyük şairin şiir dünyasının arkasında gerçekten de çok zengin ve çok derin, üzerinde dikkatle durulması gereken bir fikir vardır, bir fikir hayatı vardır ve bir fikir dünyası vardır.

Mehmet Akif çok büyük bir mütefekkirdir, ama aynı zamanda, benim alanım değil ama, büyük bir dil ustasıdır, bir şiir ustasıdır. Zaten bu kadar canlı olarak hayatiyetini sürdürmesi, aramızda yaşıyor olması, ders kitaplarımızda var olması, günlük hayatımıza kadar, dini hayatımıza kadar girmiş olması da bu gücü gösteriyor. O yönüyle Mehmet Akif merhum kadar

bahtiyar hiçbir modern bir dil ustası bilmiyorum, tanımıyorum. Düşünün ki, bu toplantı dahil, bir günde kim bilir sadece bu topraklarda kaç yerde biz onunla beraberiz, İstiklal Marşımızın şairiyle birlikte o duygu içinde okuyoruz. Kim bilir dün kaç hutbede Mehmet Akif'in bir mısrası, bir beyti vardı; koca Anadolu'yu dolaştığımız zaman en ücra köşesinde bile, biraz da otobiyografik konuşuyorum, ben kendi çocukluğumu gençliğimi hatırlıyorum, neredeyse her iki cumanın birinde, bir gün ortada batıl itikatların bollaştığını görmüşsek:

"İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için."

dediğini duyarız vaizimizin veya hatibimizin. Yahut dediğim gibi, yani bir gün eğer, ihtiyaç hissetmişsek onun o meşhur *"Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu"* dediği büyük şiiri en azından ayda bir yerde, iki yerde ben duyuyorum. O yönüyle Mehmet Akif kadar tesiri geniş olan ve derin olan açıkçası, belki birkaç kişi daha vardır ama bana sorarsanız böyle bir toplantıya katıldığım için söylemiyorum, öz geçmişi düşünerek söylüyorum, herhalde Mehmet Akif kadar etkili olan birisi yoktur.

Mehmet Akif bizim müessir tarihimizin en derin, en büyük kaynağıdır. Peki bu gücü nereden geliyor? Daha önce de söylediğim gibi, evvela bu gücü şahsiyetinden geliyor. Çünkü ne kadar iyilikten değerden bahsedersek bahsedelim eğer o kişiliğimizde yoksa, şahsiyetimizde tecelli etmemişse onun tesiri yine olur da çok kısır olur, çok zayıf olur. Oysa Mehmet Akif gibi birisi o şartlar altında eğer bir değeri dile getiriyorsa ister istemez, göründüğü gibi olduğu için doğrudan doğruya ya kalbimizi ya zihnimizi etkiliyor ya da bizi bir amel-i salihaya itiyor. Yani Mehmet Akif'in etkili olmasının sebebi; psikolojide kullanılan bir tabirle şahsiyetinin entegral bir şahsiyet olmasıdır, bütüncül bir şahsiyet olmasıdır. Yani onun şahsiyetinde, onun beytinde, şiirinde; hisle akıl bir araya geliyor, akılla tefekkür bir araya geliyor, tefekkürle amel bir araya geliyor, plan-proje bir araya geliyor. Bu çok boyutluluk parça parça olarak kalmıyor, bir bütün olarak karşımıza çıkıyor, ifadeye kavuşuyor ve tekrar ediyorum, şahsiyetinde tecelli ediyor, gerçekleşiyor, ete kemiğe bürünüyor, kültür oluyor, tarih oluyor, şiir oluyor. Etkisinin bence en büyük sebebi herhalde bu bütünlük arz eden kişiliği ve bu kişiliğin yansıması vasfında değerlendirebileceğimiz şiir hayatı ve elimizdeki mevcut şiirleridir.

Peki ana gayesi ne? Az önce yukarıda sohbet ederken çok değerli Mehmet Akif dostu bilim adamlarıyla, vefatından itibaren basında çıkan yorumlarla ilgili bir dostumuz dedi ki: "Hocam bu yorumlar ne kadar yerine oturur?".

Dedim zor bir soru bu; çünkü zaten yorum demek, öyle yerine o kadar da oturma sıkıntısı olmayan bir şey değil. İnsanlar dünyaya büyük ölçüde kendi birikimleri gözüyle bakarlar. Kendi ufukları perspektifinden bakarlar ve bir şeyi anlamaya çalıştıkları zaman da -modern bir Alman, Gadamer, birkaç sene önce 102 yaşında öldü,- diyor ki:

"Dışarıda bulunan bir dünyayı anlamak için kendi dünyamızdan hareket ediyoruz. Ve bizim ufkumuzla, o tanımak istediğimiz ufuk arasında bir örtüşme olursa işte anlama dediğimiz şey o örtüşme alanıdır." Dolayısıyla herkesin bakış açısı farklıdır. Bir sanatkarın Mehmet Akif'e bakış açısıyla benim gibi bir fikir hizmetkarı olmaya çalışanın bakış tarzı aynı olmuyor. Ben de kendi dünyamdan bakıyorum büyük ölçüde ama yine de anlatacağımda orda var olduğuna inandığım dünyayı kısaca anlatmaya çalışacağım. O da merhumun benim kanaatimce ana gayesi; müslüman şahsiyetin hissiyatı, fikriyatı ve ameli ile yeniden inşasıdır, eğer bir cümleyle anlatacak olursak. Bir yeniden inşa, bir yeniden kurma. Bir bakıma Müslüman dediğim şahsiyetin yeniden inşasını kendisine gaye olarak seçmiş büyük bir insan. Peki bunu başarmak için ne yapıyor? Bunu başarmak için bir bakıma "ene" den başlayıp, insanın özüyle-kişiliğiyle başlayıp; oradan insan dünyasına, oradan tabiat dünyasına ve oradan da gidebildiği başka alemlere gidebilme çabası ama her basamağı da inşa ederek gitme çabası. Kısaca buna diyoruz ki; dinamik bir dünya görüşü, dinamik bir dünya anlayışı. Şimdi eğer bunu görseydi tam olarak, herhalde yazması bu kadar derin olmazdı. Aynı zamanda yazma bir ihtiyaçtan kaynaklanıyor. Yazma dediğimiz şey esasında bir güç inşa etmedir hele bu şiir ile ise daha da büyük bir güç inşa etmedir. Çevresinde görmediğini ama aynı zamanda çevresinde var olduğuna inandığı bir zaman da var olduğunu bildiğini yeniden inşa hareketi bu. Ne diyor?

"Müslümanlık denilen ruh-i ilâhî, arasak,
"Müslümanız" diyen insan yığınından ne uzak!"
Dîni tetkik edeceksek, dönelim haydi geri;
Alalım neş'et-i İslâm'a yakın bir devri:
O ne dehşetli terakkî, o ne müthiş sur'at!
Öyle bir harika gösterdi mi insâniyet?
En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhur?
Mündemiç olmasa rûhunda onun nâ-mahsûr
Bir tekâmül, o kadar hârika nerden doğacak?

Yani eğer İslam'ın satvetine, gücüne; İslam'ın neşvünema bulduğu döneme bir dönüp bakarsak şunu görürüz: Bütün bu İslam medeniyeti dediğimiz,

hakikaten insanlığın medari iftiharı olan şey bir açılımdır, bir açılmadır. Neyin açılması? Dinin kendisinde var olan, vahyin kendisinde var olan; sınırsız tekamül noktalarının, sınırsız tekamül tohumlarının birer birer neşvünema bulması. Çiçek olması, dal olması, budak olması, meyve vermesi ve tekrar o meyveden yeniden tohum olma, bitki olma ve meyve verme. O süreç esasında eğer İslamiyet'in özünde olmasaydı, İslam Medeniyeti diye bugün iftihar ettiğimiz medeniyet olmazdı. Bu hakikaten de çok yerinde, çok doğru bir tesbittir. Bakınız bu neş'et-i İslam dediğimiz doğuş dönemine ve oluşum dönemine kısaca bir bakalım: İslam'ın 100-150 sene geçtikten sonra dünyanın hayret edeceği, benim mesleğim olduğu için orada başlamama izin veriniz, bir felsefe iklimi oluşuyor, bir felsefe dünyası oluşuyor. Oysa daha önce bakıyoruz; edebiyat var, şiir var, ticaret var, komşuluk var ama bir Farabi yok, bir İbni Sina yok, bir İbni Rüşd yok, bir Gazali yok, bir İbni Arabi yok. Peki bunlar nereden geldi? Eğer Kuran'ın içinde, Kuran'da meknun olmasaydı, gizli ve saklı bir kıymet olmasaydı, bu dehalar nasıl dahi olurlardı. Bunlar nasıl ortaya çıkar, zuhur ederdi. Eğer o Kuran'ın "Düşünmüyor musunuz, idrak etmiyor musunuz, tefekkür etmiyor musunuz, tezekkür etmiyor musunuz!" hitapları olmasaydı, bu zemin olmasaydı; o zeminin üzerine bir felsefe dalı, bir felsefe ormanı inşa etme imkanı olmazdı.

Bilime bakıyoruz şimdi, Kuran-ı Kerim'in özelliği ki; Mehmet Akif'in kişiliğini anlattım, orada bize fizik anlatılmıyor, orada bize astronomi anlatılmıyor. Ama fiziğe astronomiye giden yolun işaretleri var, ama o işaretler çok enteresandır. Bu konuyla ilgili herhangi bir ayeti ele alın. Mesela şu ayette Kuran-ı Kerim: "Şu dünyaya bir bakın, alıcı gözle şu dünyayı bir seyredin. Gücünüz o kadar uzağa gitmiyorsa, şu deveye bakmazlar mı?" diyor, devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı? Halbuki deve hayatının içinde, o belki de deveye günde elli defa bakıyor ama Kuran'ın istediği bakma, o bakma değil. "Nasıl?" sorusuyla giden; hikmetini anlama, o varlığın arkasındaki hikmeti anlama çağrısıdır o. Oradan başlıyoruz, işte bilim için de zaten temel olan da böyle bir bakış tarzıdır. Aleme akıllıca bakıştır; geceye, gündüze, tabiata ve tabiatta gördüklerimize akıllıca bir bakıştır. Kendisi bizatihi, hemen pratik alanda kullandığımız bilim değil ama aynı zamanda o ilmin neticesini oluşturan, o ilme zemin teşkil eden bir şeydir. Ama orada kalmıyor, oradan nereye geçiyor? Oradan ders çıkarmaya bakalım; peki baktık da ne oldu? Anlayacağız, peki anladık da ne oldu? İşte o anlamanın içinde pek çok şey var. Neyi anlıyoruz? Evvela aynı zamanda var olanın estetiğini anlıyoruz, var olanın güzelliğini anlıyoruz. Yani tepeden dağdan inen koyunlar kuzular, onların meleşmesi. Orada bir sürur vardır diyor. Bakınca, bakmasını/anlamasını bilirsek, içimizin o tablodan bir sürur duyduğunu, sevinç

duyduğunu hissederiz. Demek ki önce nazar, önce bakış sonra oradan fikre geliyoruz, oradan bilgiye geliyoruz. Ama orada kalmıyoruz, orada aynı zamanda o güzelliği, o estetiği görüyoruz. Onun için diyor "Şu gökyüzüne bakın bir kusuru var mı? Dönün bir kez daha bakın." Bu sadece astronomi yapmak için değil, estetik yapmak için de talep edilen bir bakıştır. Peki orada bitiyor mu? Orada bitmiyor. Belki insan olmanın ulaşacağı en büyük değer ahlaki hassasiyettir. İşte bütün o dediğim ayeti kerimelerden sonra "Ta ki, umulur ki şükredesiniz." buyurulur.

Şükür duygusu kadar yüce başka bir ahlaki duygu yoktur. Herşey o şükrün içindedir; tevazu onun içindedir, güven onun içindedir. Demek ki bakacağız-nazar edeceğiz, oradan fikre geleceğiz, oradan ilme geleceğiz, oradan estetiğe geleceğiz ama bütün bunları var kılan güce, var kılan kudrete şükran borçluyuz. Ve böylece o dediğim entegral şahsiyet bütünüyle ortaya çıkmış oluyor ki; biz bakarken bir kısmımız sanatı görüyoruz, oradan yakalıyoruz; bir kısmımız fikri görüyoruz, bir kısmımız bilgiyi görüyoruz, bir kısmımız şükrü görüyoruz. O bütün bunların hepsi, işte müminin dünyası bu entegrasyonu sağlamış bir dünyadır. Kolay bir iş değil ama, yolda olmak önemlidir, talep edilen budur. Talep edilen bölük pörçük bir şahsiyet değil; çok bilen ama şükretmesini bilmeyen, estetik duygusu gelişmiş ama ahlaki duyguda sıkıntılı biri değil, bunların birlikte var oluşu. Muhammed İkbal'in düşündüğü ideal kişilik bu.

Onun için, evvela dediğim gibi bir dinamik uluhiyet anlayışına dönme ihtiyacı hissediyor. Eğer bu kişiyi inşa edeceksek onun uluhiyet anlayışına bakacağız, insan anlayışına bakacağız, toplum anlayışına bakacağız, dünyaya nasıl bakıyor öyle bakıcağız ve oradan basamak basamak Allah'ın yardımıyla inşa etmeye çalışacağız diyor. Bu şekilde söylemese bile benim tefsirim o istikamette. Ne diyor:

"Mâsivâ birşey midir, boş durmuyor Hâlik bile!"

Masiva dediği Cenab-ı Hak'tan başkası. Cenab-ı Hak'tan gayrına bak, boş durmuyor Halik bile. Bırak dünyayı, dünyada olup bitenleri, Allah bile boş durmuyor.

"Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile."

Her an, her gün ayrı bir tazelik içinde hayat ve o tazeliğin sahib-i aslisi O. Bu mısralara ilham veren o meşhur Rahman Süresi'ndeki ayet-i kerimedir. "Allah her an ayrı bir iştedir." Sürekli olarak yaratıyor. Bir konuşmasında bu konuya şöyle temas ediyor:

"Allah zülcelal her an bu kainata hayat veriyor. Cenab-ı Hak her an bir ş'en, her an bir hadise vucuda getiriyor. Cenabı Hak alemi yalnız bir kerre yoktan

var etmedi, onun halkı halk-ı daimidir." Yani onun yaratması sürekli bir yaratmadır, sürekli bir var kılmadır. Şimdi:

"Madem ki yer çalışıyor, gök çalışıyor, yerleri ve gökleri yaratan Allah-u azim-u'ş-şan bir an olsun fariğ olmuyor, yani uzak durmuyor. Ey mümin sana ne oluyor!" diye cümle devam ediyor. Demek ki evvela, Kur'an-ı Kerim'in anlattığı uluhiyet anlayışını müminin çok iyi kavraması lazım. Yıllarca önce okumuştum bir felsefecinin sözü vardı: Diyor ki " Biri bana nasıl bir uluhiyet anlayışı olduğunu söylesin, ben ona onun nasıl bir insan olduğunu anlatmaya başlayayım." O konsept son derece önemli, o dünya son derece önemli.

İkincisi, dinamik insan telakkisi:

"Musaggar cirmin amma gâye-i sun'-i İlâhîsin

Küçük bir varlıksın ama aslında sen ilahi var kılmanın, yaratmanın gayesi konumundasın.

"Esirindir- tabîat, dest-i teshîrindedir eşya."

Tabiat senin esirindir ve Allah bu alemi sana muhassar kılmıştır.

"Esirindir- tabîat, dest-i teshîrindedir eşya,

Senin ahkâmının münkâdıdır, mahkûmudur dünya.

Meleklerden büyük, hem çok büyük tebcîle mazharsın:

Tekâlîfin emânet-gâhısın bir başka cevhersin!"

Allah seni, yani Adem'i halife olarak halketmiştir. Yani kendini küçük görme, kendini öyle basit görme sen bu hilkatın, bu yaratma fiilinin nihayi noktasında yer alıyorsun.

Üçüncüsü dinamik tabiat, - kısmen demin bahsettim-:

"Şöyle gözden geçse bir hilkat temaşa-hanesi,"

Böyle bir, temaşe edeceğimiz birçok şeye baksak

"Çıkmıyor bir zerre faaliyetin biganesi."

Yani bir zerre bile esasında faaliyetten uzak değil. O bir zerre dediği bugün söylediğimiz atom. Atom dediğimiz şeyin içinde kim bilir kaç alem gizli, zaten o kadar bir güç gizli ki orda patlayınca atom bombası dediğimiz o şey oluyor. Zerre dediğimiz en küçük şey bile, son derece faal, son derece kaynayan, oluşan, oluşmakta olan dünyayı dile getiriyor. Bir dünyanın örneğini bize gösteriyor.

"Konulsa rahle-i tetkika hangi bir mevcut.

Olur tekasüfü bir sâyi daimînin meşhut."

Araştırma masanıza herhangi bir varlığı koysanız, orada göreceksiniz ki; sürekli bir çaba var, sürekli bir sa'y var. Şimdi buradan insana giderseniz Mehmet Akif der ki:

"İnsan için sa'yden başka, çalışmaktan başka bir şey yoktur." Ve zaten göreceği de ona gösterilecek olan da o say'idir; o say'inin, o çabanın, gayretin ortaya koyduğu kişiliktir, ortaya koyduğu varlıktır, ortaya koyduğu üründür.

Sadece dinamik insan anlayışı saatlerce konuşulacak bir konudur Safahat'ın kendi bünyesi içinde. Yahut dinamik uluhiyet anlayışı. Bunların her birinin dediğim gibi arkasında, burada anlatamayacağımız kadar derinlik var. Mesela bir de ne diyor:

" Sonunda bir de tevekkülü sokuşturup araya

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya."

Demek ki tevekkülün yeniden inşa edilmesi lazım. Tevekkülün içindekilerin bir kısmının boşaltılıp oraya taze şeylerin konulması lazım. Çünkü o günkü, bugün değişti mi bilmiyorum ama, tevekkül anlayışında Kuran'la uyuşmayan bir doldurma vardı. "Sonunda bir de tevekkülü sokuşturup araya, zavallı dini çevirdin, onunla maskaraya."

Burada bir parantez açmama izin verir misiniz? Başımdan geçen bir hadise: Yine böyle İstiklal Marşı'nın kabulü günüyle ilgili, 30- 35 sene önce, benden bir metin istediler Mehmet Akif'le ilgili. O zaman TRT'ye bir metin gönderirdiniz, o bilmem kaç denetimden geçerdi. Sonra da ya gider kendiniz okurdunuz yahut da spikerlerden biri okurdu. Neyse benim metin gitti, arkadaşın biri telefon etti. Dedi ki: " Denetime takıldı, radyo için; televizyon için değil." -Peki niye takıldı? " Bilmiyoruz." dedi, " Bir hanım arkadaş bu olmaz demiş." Yayınlayamıyorlarmış. "Gelip ikna eder misim?" dedi. Dedim ki: " Ben ikna kabiliyeti çok kuvvetli birisi değilim. Başkasının yazdığı konusunda ikna ederim ama kendi yazdığım konusunda." "Ya bir gelsen iyi olur." Dedi, ben de kıramadım, kendisi sevdiğim birisi. "Olur." Dedim, kalktım gittim. Hanımla tartıştım hala yüzü gözümün önünde, çok hoş bir hanım, yaşıyorsa Allah uzun ömür versin, epeyce onunla oturup konuştuk en sonunda bana dedi ki: " Hocam" dedi "benim dinime zavallı diyene" dedi, "kusura bakmayın ben, o metnin yayınlamasına izin vermem." Metin benim değil yani, " Sonunda bir de tevekkülü sokuşturup araya, zavallı dini çevirdin onunla maskaraya." Benim dinime zavallı diyor, maskara diyor ama dedim bunu Mehmet Akif söylüyor. "Mehmet Akif olsa da izin vermem" dedi. Dedim ki: " Seninki kömürcünün imanı, oldukça kuvvetli." Çıkışın yanlış fakat içindeki duygu doğru. Peki onu çıkaralım dedim eğer başka türlü olsa hayır ama madem bu kadar imanla bunu söylüyorsun. Peki nedir bu son olarak çıkış yolu ne? Sadece iki beyit okuyarak bitireceğim ko-

nuşmamı. Uzun bir tefsirden sonra halimizi anlatıyor, haleti perişanımızı anlatıyor. Gerçekten de hüzün dolu bir hayatı, sadece Süleymaniye kürsüsündeki:

"Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım

Elemim bir yüreğin karı değil, paylaşalım."

Çok elem çekmiş bir kuşağın çok büyük bir temsilcisinden bahsediyoruz. Diyor ki:

" Çünkü milletlerin ikbali için evladım, marifet bir de fazilet iki de kudret lazım."

Demek ki dünyanın hala muhtaç olduğu kurtuluş yolu marifet ile faziletin tevhididir, birleşmesidir. Yani eğer marifet var, bilgi var, bilgiye dayalı teknoloji, teknolojiye dayalı bir güç varsa, büyük bir kudret varsa ki, fazlası var bizim günümüzde, ama onu yönlendiren, ona anlam kazandıran bir fazilet yoksa, bir ahlak yoksa; yani güç düzeniyle ahlaki değer düzeni birlikte gitmiyorsa maalesef insanlığın geleceği de pek parlak görülmüyor. Asıl kurtuluş marifet ile faziletin sentezidir. Marifet ile faziletin, marifet ile ahlakın, bilgi ile ahlakın, güç düzeniyle ahlakın birlikte yürüyebilmesidir. Ne yazık ki dünya bugün ondan çok çok uzak. Bundan dolayı da insanlığın geleceğiyle ilgili aklı başında olan herkesin çok ciddi endişeleri var. Ama böyle gidersek, insanlık olarak hepimiz aklımızı başımıza toplamazsak bu küçücük dünyada insan hayatıyla ilgili üstesinden gelemeyeceğimiz büyük sıkıntılar çıkma işaretlerini birer birer gösteriyor. Hem insanın kendi alanında hem ahlak alanında hem başka alanında hem de tabiat alanında, çevre kirliliği vesaireyi bütünüyle düşürsek, o bakımdan lütfen yukarıda okuduğum Mehmet Akif'in "dest-i teshîrindedir." Yani alem insana muhassardır demek, alemi tepe tepe kullan anlamına gelmemektedir. Bu maalesef 19.yüzyılın, 20.yüzyılın ilk yarısının pozitivistlerinden dolayı bizim ulemamızın da bir kısmını etkilemiş ve gerçekten de teshir ayetlerini, muhassar kıldık ayetlerini aleme hakimiyet olarak tefsir etmişlerdir. Bu fakire göre o tefsir yanlıştır. "İşte benim emrimdedir; tepe tepe kullanırım tabiatı, tabiattaki her şeyi" dersek, başımıza bugün gelenler ve yarın gelecek olanların işaretleriyle birlikte gelecek olanları da düşünmemiz lazım. O teshir başka bir şey, o teshir bir hakimiyet kurma değil. Olsaydı açıkçası:

Dağlar ile taşlar ile

Çağırayım Mevlam seni

Seherlerde kuşlar ile

Çağırayım Mevlam seni

Kuşlar patır patır ölüyor hava kirliliğinden bilmem ne kirliliğinden; ağaçlara bir hal oluyor. O zaman nasıl beraber yola çıkacağız? Nasıl o dostlarla birlikte bir hayat yaşayacağız. Onun için Kuran'daki "teshir" pozitivizmin anlattığı, insan doğaya egemen olmalıdır, tabiata hakim olmalıdır şeklinde bir anlayış değil.

Demek ki: "Çünkü milletlerin ikbali için evladım marifet bir de fazilet iki de kudret lazım." O fazilet son üç asrın yürüyen ilmi, ilim gitti atom bombası icat etti, gitti de gitti, ama o fazilet ile birleşip gitmedi battıkça da ümmet cehle. Ümmet-i İslam cehle battı, ümmet-i İslam'ın hayatında da ilim epeyce bir yere gitti ama ilimle at başı fazilet yürümedi. Bunu ümmet için söylüyorum ama ümmetin bu konudaki durumu öteki ümmetlerden daha kötü değil. Hatta belki kısmen daha iyi olduğu taraflar da vardır denebilir. Bütünüyle bu ümmetin yerine "insaniyet" dersek, Mehmet Akif'in arzusu tam yerine gelir. Yani insaniyetin hayatında artık birleşip gitmiyor faziletle marifet ve bu belki de hep birlikte insanlık olarak, kurumlarla üzerinde düşünmemiz, çare aramamız gereken bir durumdur. Evet bu kadar yeter, çok teşekkür ediyorum. Allah'ın yardımı, inayeti ve muhabbeti sizinle olsun.

MEHMED AKİF VE BATICI AYDINLAR

Bekir KARLIĞA *

"Gamsız insanlara eğlence gelirmiş yaşamak,
Yüreğin hisli mi işkencedesin talihe bak."

diyen Mehmet Akif; kendisini tanıyanların hemen hemen üzerinde ittifak ettikleri abidevî kişiliği, örnek şahsiyeti, vefâkâr, fedâkâr ve mütevâzı tavrı ile hem büyük bir şair, hem de büyük bir fikir adamıdır. Ne var ki her zaman -ve haklı olarak- onun şairlik yönü ön plana çıkmış olduğundan mütefekkir yönü hep ikinci plana itilmiş ve çoğu kez de gölgede kalmıştır.

Ayrıca Akif -yine haklı olarak- şiirini, fikir ve ideali için bir araç olarak kullandığından, nesir olarak yazıldığında ancak sayfalarla anlatılabilecek görüşlerini, bir mermer ustası gibi mısraların katı, dar ve sınırlı kalıpları içerisine maharetle yerleştirmeyi başarmış bir düşünce adamıdır.

Bana öyle geliyor ki onun fikirlerinin canlı olarak geniş kitleler arasında yayılmasının asıl sırrı da burada gizlidir. Tabiatıyla fikrin gücüyle sanatın gücü birleştiğinde onun önüne geçebilecek hiçbir güç kalmaz. Bu sebepledir ki büyük fikir adamlarının çoğunluğu, görüşlerini sanatın o dayanılmaz

---

* Prof. Dr. / Medeniyetler İttifakı Türkiye Eşgüdüm Komitesi Başkanı

cazibesiyle de süslemek istemişlerdir.
Sanat ile fikir iç içe girdiğinde, yalnız güçlü olmakla kalmaz, uzun asırlar canlılığını da korur. Böylece hem sanat yaşama imkânı bulur, hem de fikir. Mevlana'nın asırlar öncesinden yükselip gelen sesi, Goethe'nin bugün de yaşayan gücü hep bu fikir ile sanatın iç içe girmesinden kaynaklanmıyor mu?
Akif, kendisini hayalcilikle suçlayan arkadaşı Mithat Cemal'e cevap verirken, kişilik yapısını da bütün samimiyetiyle şöyle dile getiriyordu:

"Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim;
İnan ki: Her ne söylemişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek." [1]

Ne yazık ki Akif yaşadığı dönemde yeterince anlaşılmadı, anlaşılmak istenmedi. Bir zümre, sırf onun ideolojisine karşı olduğu için sanatını da, fikriyatını da inkâr etme yobazlığına düştü:
Söz gelimi bir dönemin gözde yazarı ve öztürkçecilik cereyanının öncülerinden Nurullah Ataç, onu şair saymanın doğru olmayacağını, fikir adamı olarak kabul etmenin ise imkansız olduğunu söylüyordu:
"Akif'in bir şair sayılması hayli zor işlerdendir. Hele onda fikir aramak fikre hürmetsizlik olur. Din şairi, din filozofu değil, mahalle kahvesi hatibi. Hani "tesettür kalktı ortadan bet bereket de kalktı" sözü yok mu? Akif mütemadiyen onu tekrar edip duruyor. Medreseleri ıslah edelim, mektepleri ıslah edelim, namazımızı kılıp orucumuzu tutalım, ibadet edelim, ıslah edelim. Bütün Akif'i okuyun, başka bir şey bulamazsınız. Hayır, buna reaksiyon, hatta düpedüz "irticâ" fikriyâtı, ideologiası demek bile fazladır.
Eski zaman hasreti... Hangi eski zaman? Ayağı poturlu Priol saatli köy ağalarının kalaylı maşrabadan şerbet içip namaz kıldıkları devir. Asım'ı okuyun bakın bundan başka bir şey var mı?
Fakat Akif'in kitaplarını bir açtınız mı bitirmeden bırakamıyorsunuz. Güzelliğinden mi? Hayır. Ya nesinden? Basitliğinden. Ben, ömrümde bu kadar basit bir eser okumadım. Hani bir şey anlatmak istemeyip de teferruatı bırakıp bir türlü esasa giremeyen adamlar vardır. Acaba ne diyecek diye merâk edip dinleriz. Akif'in manzumeleri de öyle bir merak ile okunuyor... Okudukça insanın güleceği tutuyor. Aruz, şiiri tehzîl eder gibi bir şey. Mısralar kolay söylenmiş, pürüzsüz, akıcı imiş. Ne söylüyor ki güçlük çeksin. Asım'da arzuhâl yazma parçasını okuyun. Şiir lisanıyla bu kadar alay olur mu diye insanın tüyleri ürperiyor. Şiirin ifade vasıtasını bu kadar bayağılaştıran bir adama "büyük şair" değil, sâdece "şair" de demek kâbil midir ?" [2]

---

1 Safahat, (IV. Kitap), Fâtih Kürsüsünde, 240.

2 Nurullah Ataç, Akşam gazetesi, 30 İkinci Kânûn 1937; nakleden, Hasan Basri Çan-

Aynı dönemin gözde kadın şairlerinden Şükûfe Nihâl de:
"Akif'i okurken canım sıkılıyor, tozlu, küflü bir medrese havasında bulanıyorum... Bence Akif, orijinal değil, lisanında yüksek ve nezîh değil. Millî inkılâbımıza baş çevirmiş, kültür seviyesi müsait olmayan bir insan...
İsteyen kendisine sanatkâr payesi verebilir." [3] diyordu.
Şimdi düşünüyorum da aradan 75 yıl geçtikten sonra, bu, kendini beğenmiş halkından ve kültüründen uzaklaşmış aydınlarımızdan hangisi Akif kadar biliniyor, tanınıyor, seviliyor, sayılıyor, anılıyor, yaşatılıyor? Hangisinin fikirleri bütün diriliği, canlılığı ve gerçekliğiyle topluma ışık saçıyor, heyecan veriyor, ruh veriyor.
Akif, bizim medeniyetimizin coşkun şairidir. O, zamanındaki Batıcı aydınların çoğunun anladığı medeniyet kavramını benimsemez. Onların nazarında medeniyet bilim ve teknolojinin kullanımından ibarettir. Batı, bu bilim ve teknolojiyi emperyalist amaçları için gaddarca kullandığından dolayı Akif İstiklâl Marşı'nda: "medeniyet"i "tek dişi kalmış canavar" olarak niteler.
Bazıları bu nitelemeden dolayı Akif'i medeniyet düşmanı olarak tanıtmak istemişlerdir. Onu, medeniyet düşmanı olarak tanıtmak isteyenler, aslında Akif'in dünya görüşüne, hayat tarzına ve değerler sistemine karşıdırlar. Dolayısıyla bu ithamın arkasında başka niyetler yatmaktadır.
O gerçek bilimin de medeniyetin de hararetli savunucusuydu. Ancak kendini medenî olarak tanımlayan Batı dünyası, ezelî rakîp olarak gördüğü İslâm dünyasına ve özellikle de Osmanlı Türk imparatorluğuna kan kusturmak için, akıl almaz vahşetlere tevessül etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle de Müslümanlar arasında Batı'ya ve Batılı değerlere karşı bir nefret belirmiştir. Akif, İstiklal Savaşı yıllarında Kastamonu'daki Nasrullah Cami'inde verdiği vaazda bu husûsu şöyle dile getiriyordu:
"Ey cemâat-i Müslimîn, insan için kendi aleyhinde bile olsa, hakkı, hakikati söylemek lâzımdır... Gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfânı, Avrupa adâleti, Avrupa efkâr-ı umûmiyesi nakarâtından başka bir şey işitmedik. Kiminin adâleti, kiminin hamiyeti, kiminin dehâsı, kiminin terakkiyâtı kulaklarımızı doldurdu. Lisan bilenlerimiz, doğrudan doğruya bu heriflerin eserlerini, bilmeyenlerimiz tercümelerini okuduk.
Edebiyatları, hele edebiyatlarının ahlâkî, insanî, ictimâî mevzuları pek hoşumuza gitti. Müelliflerin ahlâkî ve insanî değerlerini eserleriyle ölçmeye kalkıştık. İşte bu mukayeseden itibâren, aldanmaya, hatâdan hatâya düşmeye başladık. Bu adamların sözleri ile özleri arasında asla münâsebet ve benzerlik olamayacağını bir türlü düşünemedik...
Dünyada Avrupalıları hakkıyla anlayan ve anladığını da iki cümle ile hülasa edebilen bir Müslüman varsa, o da bu ümmetin büyüklerinden rahmetli, fazîletli Hersekli Hoca Kadrî Efendi'dir. İslâm âleminin en fedâkâr ve en fazîletli rükünlerinden Mısır'lı Prens Abbâs Halîm Paşa, bir gün sohbetimiz

tay, Akifnâme., 361-363.

3 Şükûfe Nihâl; nakleden, Hasan Basri Çantay, age., 376-380.

sırasında demişti ki: "Hoca Kadrî Efendi'yi zâten Mısır'dan tanır, irfânına, yüce zâtına hayrân olurdum. Bir aralık Fransa'ya uğramıştım, Paris'te ilk işim, bu muhterem Müslüman'ı ziyâret oldu. Kendisiyle biraz hoş-beşten sonra dedim ki: Hocam, senelerden beri burada oturuyorsun. Şark'ın, Garb'ın ilimlerine ve fenlerine cidden vâkıf eşsiz bir fıtrat sahibisin. Yakından gördüğün şeyler tabîî ki tecrübeni, görgünü artırmıştır. Öğrenmek isterim: Avrupalıları nasıl buldun?

Dedi ki: Paşa, bu adamların, güzel şeyleri vardır. Evet, çok güzel şeyleri vardır. Lâkin şunu bilmelidir ki o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnız kitaplarındadır."

Hakîkat Hoca merhûmun dediği gibi. Avrupalıların ilimleri, irfânları, medeniyetteki, sanâyideki terakkîleri inkâr olunur şey değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, aslâ kapılmamalıdır...

Garbın akıllı ve bilge kişileri... Dışı, gözlere pek parlak görünen şu andaki medeniyetin, içinden çürümeye yüz tuttuğunu, günün birinde paldır küldür yıkılacağını söyleyip duruyorlardı. Benim bu kürsüden söyleyecek bir sözüm varsa o da: Garp medeniyeti dediğimiz o rezîl âlemin bir ân evvel hâk ile yeksân olmasını temennîden ibârettir.

Ey Cemât-i Müslimîn, sakın ha bu sözlerden benim ilim düşmanı, maarif düşmanı, terakkî düşmanı olduğum kanaatini çıkarmayınız. Benim, bütün insanlar hesabına, bilhâssa dindâşlarım nâmına istediğim bir medeniyet varsa; o da her manâsıyla pek yüksek, nâmuslu, vakârlı bir medeniyettir, yani erdemli bir medeniyettir. Garp medeniyeti, maddî alanda gösterdiği gelişmeleri maneviyât sâhasında katiyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmal etti." [4]

Balkan Harbi sırasında işlenen cinâyetlerde Batı'nın bu menfûr yüzünü gören Akif, savaş boyunca insanların kesilip doğrandığını, evlerin yakılıp yıkıldığını ve bunun da sırf medeniyet adına yapıldığını dile getirerek şöyle diyordu:

"Aşinâ çehre de yok, hiçbirinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayatın, hani ecsâdı da yok !
Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak !
"Medeniyet !" size çoktan beridir diş biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor." [5]

Böylesine insanlık dışı cinayetlere göz yuman bir dünyanın, medeni olamayacağını düşünen Akif, bunca fâcialara sebebiyet veren bir

4 Mehmed Akif, Kur'an'dan Ayetler (neşr., Ömer Rızâ Doğrul), 206 vd., İstanbul-1944.

5 Mehmed Akif, Safahât (Üçüncü Kitap.Hakkın Sesleri), 203, 206

medeniyeti asla kabul etmeyeceğini şöyle dile getiriyor:

"Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak, nerede ucu !
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübîn...
Ezilir rûh-u semâ, parçalanır kalb-i zemîn !
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, parçalanmış kafalar !
Bereden reng-i hüviyetleri uçmuş yüzler !
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler !
"Medeniyet" denilen vahşete lanetler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırıtmış dişler !
Süngülenmiş, kanı donmuş, nice binlerle beden !
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden !
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün !" [6]

Ne var ki bu emperyalist, gaddâr ve zâlim anlayışa karşı çıkan Akif, bunları vesîle ederek çağdaş bilimi reddetmenin ve:

"Görenek neyse, onun hükmüne münkâd olarak,
Garb'ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahiy inse kabûl eylememek.
Şöyle dursun o teceddüd ki dışardan gelecek." [7]

demenin yanlışlığını vurguluyor. Ve İslâm dünyasının gerilemesinin asıl sorumlusunun bu anlayış olduğunu açıklıyor. Bu anlayışı ortadan kaldırmak için de:

"Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını,
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini."

diyerek Müslümanların Batı'da gelişen bilim ve teknolojiyi alıp öğrenmek mecbûriyetinde olduklarını bildiriyor.
Bu sebeple:

6 Mehmed Akif, Safahât (Üçüncü Kitap. Hakkın Sesleri), 198, 199.

7 Mehmed Akif, Safahât (İkinci Kitap. Süleymâniyye Kürsüsünde), 182.

"Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları."

diye Avrupa'ya gönderdiği ve idealindeki Müslüman tipi temsîl eden Asım'a:

"Bu cihetten, hanı, hiç yılmasın, oğlum gözünüz;
Sâde Garb'ın yalnız ilmine dönsün yüzünüz."

diyor.

MEHMET ÂKİF'İN SANATI VE FİKRİYÂTI

Hikmet ÖZDEMİR *

Âkif bir sanat, bir düşünce adamıdır.Onu salt milli marşımızın şâiri ve milli mücâdelemizin bilinçlendirme noktasında güçlü bir savunucusu olarak görmek, onun sanatı açısından eksik kalır düşüncesindeyim. O, millî mücâdele ateşine, sanatıyla çaktığı kıvılcımla katkıda bulunmuş ve milli mücadelenin ruhunun manevî mimarlarından birisi olmuştur. O, aziz milletimizin yüreğindeki vatan sevgisinin kor ateşini tutuşturarak istiklâl mücâdelemizde tarihe geçmiştir. Onun istiklâl, vatan sevgisi, kahramanlık, İslâm şuuru, İslâm medeniyeti fikirleri hâlâ geçerliliğini korumakta, bizlere ufuk veren birer meşale olmaktadır.

O sanatında İslam'ı bulundukları zaman kalıbına sığdırıp onu donduranlardan ve modernizmin meydan okumasının farkına bile varamayanlardan olmamıştır. O sanatında hem "Hak" kavramının çift uçlu anlam kökünden faydalanmış hem de günlük hayatı sanatının içine almıştır. "Mehmet Âkif'in sanatı hakkında konuşmak, bugünü konuşmak demektir; O, kendi sırça köşküne çekilip hayâlhanesinde ürettiklerini pazarlayan, topluma ve onun değerlerine değmeden yaşamaya çalışanlardan değildir. O, sözünün

* Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı

odun olması pahasına hakikat olmasını yeğleyen, Hakk'ın hatırını her şeyin üstünde tutan gerçek bir sanatkâr, fikir ve mücâdele adamıdır. Âkif, hayatın her yerindedir; baştanbaşa hayat safhalarından ibâret olan eserine Safâhât adını vermesi, bu bakımdan oldukça anlamlıdır."

***

"Âkif, sömürgeciliğe bütün varlığıyla düşman: aynı zamanda ilerici ve samimi bir sanat adamıdır. Günümüz insanının iç karartan, yürek burkan, içinden çıkılmaz problemlerinin cevabı Âkif'in eserlerinde mevcuttur. Yazdığı eserlerin üzerinden bir asır geçtiği halde güncel konu ve olayları ifade ederken, Âkiften bir mısra, bir şiir okumayan fikir adamı, siyaset adamı ve entelektüel yok gibidir.

Âkif sanatında realist bir yaklaşım sergilemektedir. En büyük eseri Safâhât sanıldığı gibi sadece milli ruh ve milli mücâdele içermemektedir. Safâhâtta manzum hikâyelerin yer aldığı bölümlerde kendi evi, sokağı ve mahallesindeki günlük hayattaki gözlemlerini gerçekçi ve ilginç bir şekilde ortaya koyar. Bu şiirlerde bazen sitem, bazen de imandan nasipsizler için bile mağfiret dileği vardır. Onun bu dizelerini okurken olayı olduğu gibi yaşar ve hissedersiniz. Kendinizi öyle kaptırırsınız ki, olaylar bir sinema filmi gibi gözünüzün önünde canlanır. Kullandığı teşbihler çok etkileyicidir.

Onun sanatında ne kadar derin bir gözlemci ve aynı zamanda model bir insanda bulunması gereken vasıfları nev-i şahsında mevcut, özellikle sözünün eri örnek bir şahsiyet olduğunu şu mısraları ile anlayabiliriz.

"Hayır! Hayâl ile yoktur benim alış-verişim

İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim

Şudur cihanda benim en sevdiğim meslek

Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!"

Bazen de ince ironiler ekmiştir dizelerine...

"Bizim mahalle de İstanbul'un kenarı demek

Gezilmez ki sokaklarında yüzme bilmeyerek."

İstanbul sokaklarının hâli ince bir mizah anlayışıyla ancak bu kadar güzel tasvir edilebilir,

Kişiliği, düşünsel birikimi, inançları ve buna ilaveten yaşadığı dönemin tüm tarihimizin en çalkantılı dönemi olması hiç kuşkusuz sanatını çok köklü bir biçimde etkilemiş, hatta belirlemiştir. Sezai Karakoç ve pek çok araş-

tırmacının, "Âkif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata ekmiş bir şair yoktur" sözleriyle özetlediği yaklaşıma katılmamak mümkün değildir.

İsterseniz biraz da Âkif'in düşünce ikliminden bahsedelim.

***

O BİR MÜTEFEKKİRDİ.

Mehmet Âkif, yaşadığı üç kıtanın tarihini bütün derinlikleriyle bilen ve bu coğrafyanın dertlerini ömür boyu kendi derdi olarak haykıran bir düşünce adamıdır. Yüksek zekâsı, engin basîreti ve tahkiki imanıyla kördüğüm olmuş birçok meseleyi aydınlığa kavuşturan bir fikir adamıdır. O, her mümi-nin yol arkadaşı, fikir babası ve düşünce tarihimizin çok önemli kilometre taşlarından biridir. Âkif'i dertlendiren hüzün, yalnız kendi tarihimizden yükselen ıstırap çığlıkları değil, İslâm dünyasının emperyalizm faciasına maruz kalması, bütün mazlum insanlık âleminin acısıdır. Âkif, bir anlamda hayatını emperyalizme karşı fikrî savaşlarla geçirmiştir. Mehmet Âkif'in yürek yangınlarından çıkan çığlıklarına gözümüzü, gönlümüzü ve kulaklarımızı açık bulundurmalıyız.

Âkif batılılaşmanın yanlış anlaşılmasını kendine dert edinmiştir. Bize medeniyet diye dayatılan Batı medeniyetini oldukça sert bir şekilde mısralarında şöyle anlatmıştır:

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün,

Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!..

Bu yüzden Âkif, İslam idealinden fersah fersah uzağa düşen bir ümmetin hüsrânını derinden hissediyordu. Yitik Cennet'in, o ideale yakınlığın derecesine göre âşikar bir cennete dönüşeceğinin hummâlı çalışmalarını yapıyordu. O, asrını özümseyip ilhâmını ise vahiyden almış bir düşünce adamı idi.

BİR EYLEM ADAMIYDI, ÂKİF...

Boyun eğmemenin, geri adım atmamanın has kumaşını üzerine giymişti. Vefâlı bir biçimde Anadolu avlusunda cemiyetin İstiklâl gergefini işliyordu. Yıllar sonra Peyami Safa'nın vurguladığı gibi zaten : "Bir vatanı üç beş adamın vefası kurtarırdı!"

Ziya Paşa der ki;

Kalkın ey felâh-ı vatan dediler, kalktık.

Herkes oturdu, biz ayakta kaldık.

O birçoklarının cesaret edemediği bir anda dimdik ayakta durarak cemiyetin içinde bir fert değil, cemiyetin önünde bir fert, bir asil kumandan olarak

yer almıştır. Onun bu düşünceleri ve davranışları hâlâ duru zümrüt bir ırmak gibi akmaya devam etmektedir.

O düşüncelerinde daima ölçülü olan, hiçbir konuda aşırıya kaçmayan, fikirlerindeki yanlışları görünce, geri dönmesini bilen erdemli bir sanatkâr ve düşünce adamıdır.

Serveti Fünunculardan Tevfik Fikret, Batı'dan gelen fikirlerin etkisinde kalmış, A'dan Z'ye, Avrupa'da ne varsa almak gerekir düşüncesine kapılmıştır. Bunun karşısında yer alan Âkif, Kur'anı asrın idrâkine göre söyleterek, İslâm'a sımsıkı sarılma zamanının geldiğini, Avrupa'dan sadece bilim ve teknolojiyi almanın gerektiğini ileri sürmüştür.

Onun sanatı, bir hisli yüreğin iniltileridir. Nedense bu iniltileri de, dilsiz kalbi yüzünden, hissettiği gibi ifade edememiştir. Bu yüzden de, kalbinden şikâyetçidir.

O, "Sanat, sanat içindir!" diyenlerin aksine, kalemini, milletinin emrine vermiştir. Yaşadıklarıyla ve söyledikleriyle toplumun düşünce önderlerinden birisi olmuştur. Elindeki sanat ve düşünce fenerini toplumun gözüne değil, önüne tutmuştur.

Kendisini ta'zimle, rahmetle anıyorum. Ruhu şad olsun.

MEHMET AKİF VE DÖNEMİ

MEHMET AKİF'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN FİKRİ VE SİYASİ YAPISI

Vahdettin IŞIK *

Özet

XIX. yüzyıl dünya sisteminde köklü değişmelerin yaşandığı dönemdir. Bu köklü değişmeler hem siyası ve demografik yapılarda hem de düşüncelerde gerçekleşti. Bu yüzden de siyasi, kültürel, demografik, sosyolojik -meselelerin anlaşılır kılınması gerekir ki, yaşanan kurumsal değişmeler ve bu değişim zemininde yaşanan tartışmalar yerli yerine oturtulabilsin.

M. Akif'in yaşadığı tarih, tam da bu değişmelerin yoğunlaştığı ve baş döndürücü şekilde hız kazandığı bir zaman dilimidir.

Bütün bu olup bitenlerden en çok etkilenen de Osmanlıydı.

Akif ise yetiştiği aile ortamı, aldığı eğitim, soluduğu kültürel zemin ile bütün bu olup biteni derinden hisseden bir yüreğin ve coşkun bir dilin somutlaştığı şahsiyettir. Öyle ki, dönemin tüm gelişmelerini ve bu gelişmelerin Osmanlıdaki yansımalarını bilmeden Akif'i anlamak adeta imkânsızdır.

Biz tebliğimizde Akif'in gündemlerini, feveranını ve üslubunu anlamaya zemin oluşturacağı varsayımı ile, endüstriyel devrimle eşzamanlı olarak gerçekleşen siyasi, demografik ve fikri gelişmeleri sunmuş olacağız.

____

*1964'de doğan Vahdettin IŞIK, çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve eğitim danışmanlığı, eğitim koordinatörlüğü ve eğitim yöneticiliği yaptı. Ensar Vakfı'nda düzenlenen Yakın Tarih Okumaları Atölye Çalışması'nı, İnsan ve Medeniyet Hareketi (İMH)'de Düşünce Platformu'nu oluşturdu ve yönetti. İlmi Etüdler Merkezi (İLEM)'de Modern Dönem islam Düşüncesi Çalışmalarını sürdürdü. Birçok süreli yayın organında, Modernleşme Dönemi Türk Siyaseti ve Düşüncesi, "Eğitimin Felsefi ve Kurumsal Dönüşümü", "Modern Dönem islam Düsüncesi'nin Meseleleri" hakkında yazılar yazdı. Aynı konuda bir yıl süreli radyo konuşmaları yaptı. Çeşitli konferans ve sempozyumlarda tebliğler sunan Işık, halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler ittifakı Enstitüsü'nde çalışmaktadır.

Çalışmaları:

- Kültürel Yabancılaşma
- Mektuplar (1980-2000 Yılları Üzerine)
- Said Halim Paşa ve Dönemi
- islamcılık: Tarih ve Zihniyet (Yayına hazırlanıyor.)
- Şair ve Düşünür Sezai Karakoç Kitabı (Editör)
- Mehmet Akif Kitabı (Editör).

M. AKİF'İN YAŞADIĞI DÖNEM

Ezanlar sustu...Çanlar inletip durmakta âfâkı,
Yazık: Şark'ın semâsından Hilâl'in geçti işrâkı!
Zaman artık Sâlib'in devr-i istilâsı, ilhâkı.
(Hakk'ın Sesleri, 1.şiir)
M.Akif

Akif'e Dair Birkaç Hatırlatma

Merhum Akif, 1873 (hicri 1290) yılının Kasım veya Aralık ayında hayata gözlerini açıyor.

Doğduğu yer, Fatih'in Sarıgüzel semtidir.

Annesi Emine Şerife Hanım, Buhara kökenli bir aileye mensuptur.

Babası Mehmed Tahir Efendi, Arnavutluk'un İpek kasabasının Şuşisa köyünde doğmuş ancak eğitimini tamamlamak için geldiği İstanbul'dan, ömrünün sonuna kadar bir daha ayrılmamıştır.

Güzel ahlakı ve titizliği ile maruf Mehmed Tahir Efendi, Temiz Tahir Efendi diye tanınmış bir müderristir.

M. Akif ilk dini terbiyeyi babasından almıştır. Sonra da dini ve entelektüel beslenmesini temin eden hocaları, entelektüel arkadaşları ve sanat dostları hep olagelmiştir.

Rüşdiye tahsiline devam ederken bir taraftan da hıfza çalışmıştır.

Yine bu dönemde Arapça ve Farsça'sını ilerletmiştir.

Beslenme kaynakları arasında Şirazlı Hafız, Sadi, Mevlana, Fuzuli, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh gibi büyük tarihi simalar vardır.

Öte yandan da, Halkalı Baytar Mektebi'nde öğrenmeye başladığı Fransızcanın da katkısıyla, Fransız edebiyatının kapılarını aralamıştır. Fransız romantiklerden okumalar yapmıştır. Bunlardan özellikle Musset, Hugo, Daudet ve Zola'dan etkilendiği bilinmektedir.[1]

Doğduğu muhit, terbiye aldığı anne baba, yetiştiği iklim, okuduğu okul ve beslendiği kaynaklar itibariyle o ayağı buraya basan bir zihniyetin hülasasıdır.

Karakoç'un ifadesi ile Akif, aslen Buhara'lı bir annenin ve Arnavut bir babanın oğlu olarak imparatorluğun payitahtı olan İstanbul'un Fatih semtinde doğmuş olmakla Doğu, Batı ve Merkez İslamlığı'nın bir sentezidir adeta.[2]

Akif, insanlık tarihinin tanıklık edebileceği en hengâmeli tarihi, toplumsal, iktisadi ve insani şartlara tanık olmanın yoğunluğu içinde, 1936 yılının 27 Aralık ayında hayata veda etmiştir.

Ait olduğu dünyanın en çalkantılı, en ızdırap verici yıllarında olup bitene tanıklık etmek, kuşkusuz Akif'i derinden etkilemiştir. Üstelik hassasiyetiyle maruf bir vicdanın ve coşkun bir sesin sahibi olan bir şairden bahsettiğimiz unutulmamalıdır. Bu yüzden, Akif'i anlamak için, şahsi durumun ve yerel şartların hem imkanlarını hem de sorunlarını kapsayacak bir bilgilenme yanında, eş zamanlı olarak küresel ölçekte nelerin yaşandığını göz önünde bulundurmak da gerekmektedir.

Elbette insanı büsbütün tarihin bir ürünü olarak ele almanın sorunlu bir yaklaşım olduğu gerçeğini unutmuyorum. Ne var ki, insani gerçekliklerin, verili olmayan soyutlamalarla izah edilmesi de doğru bir yaklaşım değildir.

Özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından beri, 'iktidar imkânlarını devşirme' önceliği ile şekillenmiş bir düşünce mirasıyla çepere alınmış bulunmaktayız. Böyle olduğu içindir ki, kimi zaman genellemelerle kimi zaman da indirgemeler yaparak, olgusal dünya bilginin salt nesnesi haline getirilmekte ve bir kurgunun potasında yeniden yapılandırılmak istenmektedir.

Bu yaklaşım, mütemadiyen hayatı ve onun her bir unsurunu bilginin salt nesnesi olarak algılamamız gerektiğini telkin ediyor bize.

Olguların, bilginin nesnesi olmasında yadırganacak bir şey olmadığı söylene-

1 Orhan Okay, M.Akif-Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ank.., 1988., s.38

2 Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8

bilir. Bizim vurgulamak istediğimiz; vakıayı hakikate uygun olarak anlamak ile vakıanın kurgulanması arasında fark olduğu gerçeğidir. Binaenaleyh, M. Akif'i anlamaya katkıda bulunmanın en önemli imkânlarından birisinin, onun yaşadığı dönemin politik, toplumsal ve insani verilerinin ortaya çıkarılması olduğu düşüncesinden hareket ederek tebliğimi hazırlamaya çalıştım. Bu yüzden de demografik durumu, coğrafi sınır değişmelerini, uluslararası ilişkileri, dönemin fikir tartışmalarını ve bir ferd-i vahid olarak Akif'in yapıp etmelerini göz önüne çıkararak, olup biteni anlamaya zemin sunmaya çalışacağım bu çalışmamda.

Üzerimize Gelen Çığ: Batı

İbn Haldun, eskilerin deyimiyle, muhalled eserinin girişi olan Mukaddime'sinde; İnsan vaktinin çocuğudur, der.

Bu yüzden vakti hesaba katmazsak gündemlerimizi, kavramlarımızı ve önermelerimizi zeminsiz bırakmış oluruz. Bir diğer ifadeyle, "yer"siz/ "yurt"suz bir kavramsal dünyanın spekülatif zeminine sürükleniriz.

Akif'in ruh ve zihin dünyasında derin izler bırakan tarihi olguları, haritalar ve sayı tabloları üzerinden takip ederek onun ruh ve zihin dünyasının "vasat"ını göz önüne sermeye çalışacağım.

Haritalarla Dünyanın Değişimini Okumak

3. Selim Dönemi'nde(XIX. Yüzyılın Başında) Osmanlı'nın Üç Kıtadaki Konuşlanışını Gösterir Haritadır. Bir diğer ifade ile söylersek, Akif'in içerisine doğduğu dünya bu dünyadır.

Şöyle sorarak tabloyu bir kez daha yakından görebiliriz; Akif'in içine doğduğu XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı ve Batı komşularından oluşan yakın dünya hangi ülkelerden oluşuyordu?

İşte haritamız:

Bu haritalardan da görülebileceği gibi, **19.yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin komşuları;**

*Avusturya-Macaristan

***Rusya**

*Prusya (Lehistan)

*İtalya (Napoli krallığı ve papalık)

***İran**

Devletlerinden oluşmaktaydı.

Şimdi de I. Dünya Savaşı sonrasındaki haritaya bakalım:

Haritadan da görülebileceği gibi, I.Dünya Savaşı sonrası komşularımız,

*Yunanistan

*Bulgaristan

*Azerbaycan (1920'de Sovyet Rusya'ya bırakıldı)

*Gürcistan (1921'de Rus hakimiyetine girdi)

*İran

*Irak (1920 de İngiliz egemenliğinde)

*Suriye (1920 de Fransa egemenliğinde)

***Rusya**

Devletlerinden oluşmaktadır.

Bir diğer anlatımla, İran ve Rusya dışında yeni komşu ülkeler var etrafımızda.

Bu, ulus devlet çağına geçildiğini, yeni bir dünya düzeninin oluştuğunu da gösteren bir dünyayı bize haber vermektedir.

Çözülmenin Fotografını

Demografik Cepheden Çekmek (1830-1914)

Şimdi de dünyadaki değişimin izini sürerek, yaşadığımız çözülüşü, yüzölçümleri üzerinden okumaya çalışalım:

1. 1700 yılı itibariyle devletin toprakları ve egemen olduğu alanların toplam yüz ölçümü **24 milyon** kilometre kareye yakın.
2. 1700-1913 yılları arasında vuku bulan toprak kayıplarımız sonunda, ülkenin yüz ölçümü **4,980,000** kilometre kareye düşüyor.
3. 1. Dünya Savaşı sonrası T.C. devletinin yüz ölçümü ise yalnızca **775.010** kilometre kare

Bu durumu izah edebilecek en açıklayıcı kavramlar "**parçalanma"** ve "**küçülme**" olabilir.

Elbette bu olgunun birçok cephesi var. Ölümler, kopuşlar ve göçler gibi.

Her bir değişken ise çeşitli nedenlerle ortaya çıkıyor ve çeşitli sonuçlar doğuruyor. Dolayısıyla bu olguların her biri kendi başına bir inceleme konusu.

Genel bir çerçeve olarak, ulus devlet öncesi dönem ile ulus devletlerin ortaya çıktığı 18. Yüzyıldan sonraki süreçde olup bitenleri ayrı ayrı mercek altına almak gerekir.

"Tarih literatürü, tek bir göçmen grubunun dahi tarihi değiştirmekte ne kadar etkili olduklarını anlamak için bakılabilecek ibret verici örneklerle

doludur.

8.-15. yüzyıllarda Türk aşiretlerinin Anadolu ve Rumeli'ye göçlerinden ve bu göçlerin Selçuklu ile Osmanlı Devletlerinin kuruluşunu nasıl etkiledik-lerinden söz etmek meramımızı anlatmak için yeterli bir örnektir.

"Bizim konumuzu oluşturan 19. Yüzyılda gittikçe hız kazanan göçler ise ba-tıdan doğuya, Kafkaslar ve Rumeli'den Anadolu'ya doğrudur. Siyasi – dini nedenlerden kaynaklanan büyük hacimli bu göçlerin hemen hemen tümü Müslümanları kapsamaktadır.[3]

Bu göçler, 1783'te Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile başlamış ve günümüze kadar bazen hızlanarak, bazen yavaşlayarak devam etmiştir.

Zaman ve yerden tasarruf etmek için biz bu göçleri ancak başlıklar halinde vereceğiz

a. 1828- 1829 Rus Osmanlı Savaşı sırasında Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'da yaşayan Müslümanların Anadolu ve Rumeli'ye göçleri. Ayrıca 1830 ve 1848 – 1850 yıllarında Polonya ve Macar asıllı kimse-lerden oluşan siyasi elit grupları ve ihtilalciler Osmanlı Devletine göç etmişlerdir.

b. Kırım Savaşı (1853-56) süresince Dobruca'dan, Kuzeydoğu Bulgaristan'dan ve bilhassa Kırım'dan gelen göçler.

c. Şeyh Şamil'in Rus işgaline karşı direnişinin 1859'da sonra ermesiyle Çarlık idaresi Kafkasları emin bir bilge haline getirmek için aşiretleri Kuban Ovası'na yerleştirmek ve Hristiyanlaştırmak teşebbüsüne giriş-miştir. Direnen aşiretlerin bir kısmı silah zoruyla yok edilmiş, diğerleri ise ülke dışına yani Osmanlı topraklarına sığınmaya zorlanmıştır. Üç yıl boyunca 1862-1865 arasında yoğun biçimde süren Kafkas göçlerin-den sonra göçler aralıklı olarak 1. Dünya Savaşına kadar devam etmiş-tir.

d. 1877 – 1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Batı ve Orta Bulgaristan'da ve Sırbistan'da 300.000 kadarının öldürülmesinden sonra bir milyon-dan fazla Müslümanın göçleri. Bu tarihlerde Anadolu'ya gelen göç-menler arasında daha evvel Rumeli'ye (1862'den sonra) yerleştirilmiş Kafkasyalılar vardır. Bu onların ikinci hatta üçüncü göçüdür.

e. Teselya'nın ve Girit'in Yunanistan tarafında işgal edilmesiyle bu bölge-de başlayan göçler.

f. Balkan Savaşı (1912-1913) sırasında Makedonya, Kosova, Trakya ve

3 Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu, s., 3

Dobruca'dan gelen göçler.

g. Birinci Dünya Savaşında Balkanlar'dan gelen göçler. Bu savaşlar zamanında İttihat ve Terakki Hükümeti nüfus mübadelesi yaparak Batı Akdeniz kıyılarına yerleşmiş Rumlarla Trakya Bölgesinde yaşayan bazı Bulgarların Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Türk Müslümanlarla değiştirilmesini öngören anlaşmalar düzenlemiştir.

Bu göçler sonucunda Osmanlı topraklarına gelen göçmen sayısı yedi milyon civarındadır."[4]

Göçün etkilerini daha iyi anlayabilmek için, göçmenlerin nerelere ve nasıl iskan edildiklerini (yerleştirildiklerini) de ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekir.

Bir örnek olarak 1876 yılında Bursa veya Hüdavendigar vilayetinin nüfusu 841.305 kişidir. 1906 sayımında bu sayı 1.691.277 kişiye yükselmiştir. Yani çeyrek yüzyılda nüfus iki kattan fazla artmıştır. [5]

Bu muhacirler sayesinde Hristiyan nüfusun sayısı Bursa'da %15 düştüğü gibi ziraat alanında güç Hristiyanlardan Müslümanların eline geçmiştir. Göçmenler sayesinde tarımı güçlendirmeyi başaran Osmanlı Hükümeti, aynı göçmenleri ordu hizmetinde de kullanmak düşüncesindedir. Bu nedenle onlara verdiği askerlik muafiyetini (1897'de) kaldırmıştır.[6]

Ve Sayıların Dili

OSMANLI NÜFUSU (1844-1856)

	AVRUPA'DA	*ASYA'DA*	*AFRİKA'DA*	*DİĞERLERİ*
TOPLAM	*15.260.000*	*15.900.000*	*3.800.000*	*300.000*
GENEL TOPLAM				*35.300.00*

ASYA VE AVRUPA'DAKİ OSMANLI NÜFUSU (1872-1874)

	ALAN (mil)	*MÜSLÜMANLAR*	*GAYRİMÜSLİMLER*
TOPLAM	*99.095.6*	*26.575.781*	*13.936.330*
GENEL TOPLAM			*40.512.111*

4 K. Karpat, age., s., 15-16

5 K. Karpat, aynı eser, s.,,18

6 K. Karpat, aynı eser, s.,19

Bu tablodan hareketle diyebiliriz ki, M. Akif'in doğduğu tarihte Osmanlı Devleti'nin nüfusu, **40. 512.111**'dir.

Bu tarihten sonraki değişimi yakın takibe alalım şimdi:

SAYIM SONUCU ELDE EDİLEN TAHMİNİ TOPLAM RAKAMLAR (1881/82-1893)
TOPLAM : 39.109.631

OSMANLI DEVLET NÜFUSUNUN ÖZETİ (1914)
TOPLAM : 18.520.016

Bu rakamlardan çıkan sonuç şu; Mehmed Akif'in yaşadığı dönem içerisinde nüfusumuzun beşte üçünü kaybetmişiz. Akif'in ruh ve düşünce dünyasında bu tablonun silinmez izlerinin olduğu muhakkaktır.

Yukarıdan beri ortaya koymaya çalıştığımız mahşeri tablonun Akif'in ruhunda meydan getirdiği sarsılma, şu mısralarda ne kadar da açık görünüyor.

"Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı?
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
'Yandık!' diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun"
(Üçüncü Safahat, 187)

Aynı şekilde, O'nun Batı medeniyetine ilişkin algısını bu gelişmelerden bağımsız algılamamız düşünülemez.

Âsım'ın ağzından dillendirdiği;

"Medeniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz."

mısrası da İstiklal Marşı'nda tanımladığı;

"Medeniyyet! dediğin tek dişi kalmış canavar?"

Mısrası da bu tablo ile birlikte düşünüldüğünde bağlamına uygun anlaşılabilir.

Cemil Meriç'in, Akif'i 'Tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağıran Nuh peygamber'e benzetmesini burada hatırlatmadan geçemeyeceğim.

Dünyanın Gündemi

Şimdi dünya haritasında ve nüfusunda meydan gelen bu büyük değişimin dinamiklerinden bahsederek meseleyi anlaşılır kılmaya çalışalım.

Endüstriyel Kapitalizm, 19. yüzyılda Avrupa'yı, 20. yüzyıldan itibaren

de tüm dünyayı dönüştüren büyük bir devrime yol açmıştı.

Bu devrim işgücü, hammadde ve pazar ihtiyacını sonu gelmez bir hırsla kamçılıyordu. İşgücü ihtiyacının devasa gereklilikleri köleleştirmeleri, bilimsel buluşları tahrik eden daha çok ve hızlı üretim isteği ise üretim makineleri teknolojisini doğurmakta gecikmedi.

Teknik araçların gelişme hızı dev gemiler başta olmak üzere taşımacılığı, artan enerji ihtiyacı kömür madenciliğini, kok kömürünün kullanılmaya başlaması da demir- çelik sektörünü geliştirdi. Ağır sanayileşmenin temellerinin oluştuğu 1830–1850 yılları arasında, İngiltere'de demir üretimi 680 bin tondan 2 milyar 250 bin tona, kömür üretimi de 15 milyon tondan 49 milyon tona ulaştı.

İlk demir yolu, 1825'te bir kömür madenini kıyıya bağlamak üzere yapılmıştı.

1830'da toplam demiryolu uzunluğu yüz kilometreyi geçmezken, 1840 yılında 7250 km.ye, 1850'de ise 37 bin km.'nin üzerine çıktı.[7]

Bütün bu gelişmeler elbette sadece İngiltere ile sınırlı kalmadı. Fransa başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde de bir süre sonra benzer gelişmeler yaşandı.

Dünyanın geri kalan bölgelerinde hızlı ve yaygın bir sömürgeciliğe yol açan bu gelişme ile sömürgeler, bir yandan Avrupa için sanayi hammaddesi ve gıda üreticisi olmaya zorlanırken, diğer yandan da Avrupa'nın kitlesel sanayi üretiminin alıcısı haline gelerek birer pazara dönüştüler.

Sürecin asıl yıkıcı ve kalıcı sonuçlar doğuran yanı; başta İngiltere olmak üzere bütün sömürgeci devletlerin, sömürgelerdeki halkların geleneksel toplum yapılarını ortadan kaldıracak siyasal, hukuki ve ekonomik önlemler almasıydı.

Bugün dünyada yaşanan ve kuşaklar boyunca yaşanmış bu uygulamaların neticesi olan, açlık başta olmak üzere, insanlık dışı şartları anlamak için bu sürecin iyice bilinmesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti başta olmak üzere Çin ve Japonya gibi birçok devletin uygulamaya çalıştığı merkezi modernleşme projeleri tam da bu bağlama denk düşmektedir.

Batı'nın Merkezleşmesi ve Ulusun Toplumsallaşması

Sözü geçen düzenin uygulanabilmesi **sömürgecilerle işbirliği yapacak**

7 G. Alpkaya- F. Alpkaya, a.g.e., s.17

yerel güçleri gerektirdiğinden, bu süreç bazı grupların hayat şartlarını iyileştirdi. Tahmin edilebileceği gibi bu gruplar çoğunlukla yerel yöneticiler, zenginler ve bazı etnik guruplardı.

Bu dönemde Batı Şarkiyatçılık/oryantalizm başta olmak üzere Antropoloji gibi bilimlerin gelişmesini özellikle teşvik etti. Bu ve benzer çalışmalar ile Batı kültürünün ve değerlerinin yayılması hedefleniyordu.[8]

Şüphesiz bu değişmelerin bir de özel müdahalelere gerek bırakmayacak kadar içten gerçekleşen iki boyutu daha vardı: **zaman ve mekân kavramlarının farklılaşması.**

Zaman, gün ve geceden, mevsimlerden ayrıldı, makineli üretimin ritmine bağlanarak hızlandı. Bu hızlanmanın o zamanki en görülebilir ve etkileyici simgesi demiryolları ve buharlı trenlerdi.

Aynı şekilde mekân kavramı da değişti.

Mesafeler kısaldı. Toprağa bağımlı ve kuşaklar boyunca doğduğu yerde yaşayıp ölen insanların yerini, gittikçe artan ölçüde kentlerde yaşayan insanlar aldı. Kent yaşamı farklı dil, kültür ve sınıflardan insanların aynı mekânlarda bir araya gelmesini, böylece benzerlik ve farklılıkları tanımasını, ortak çıkar ve amaçlar için bir araya gelmeleri(örgütlenmeler vb.) ni beraberinde getirdi. Tüm bunlar, yerleşik ilişkilerin, kurumların ve değerlerin tağyirine, tebdiline ve tahrifine yol açan gelişmelerdi.

Burada bütününü sayamayacağımız bu gelişmelerin ardından, 19.yüzyılın ikinci yarısı, **"Batı"nın hem kendisini hem de dünyanın Batı-dışı bölgelerini yeniden tanımladığı bir dönem** oldu. Sanayileşen ve modernleşen Batı, "uygarlık" kavramını kendisine mal ederken, dünyanın geri kalanı için "Batılılaşma", sanayileşme ve modernleşme ile eşanlama gelecekti. Bu gelişmeyle birlikte, sanayileşen ve modernleşen ülkeler "Batılı" olarak algılanmaya başlandılar.

Süreç içerisinde Batı'ya katılan ilk devlet **ABD** oldu.

ABD, başlangıçta bölgesel ve kültürel farklılıkların korunduğu gevşek bir federasyon şeklinde örgütlenmişti. 19. yüzyılda bir yandan Avrupa'dan yapılan kitlesel göçlerin de etkisiyle kıtanın batısına doğru genişleyen ABD, süreç içerisinde bir ulus devlete dönüştü.

İşgücü ihtiyacını büyük ölçüde Avrupalı göçmelerden karşılayan, Avrupa'da gelişen ulaşım ve iletişim teknolojisini derhal kullanmaya başlayarak merkezi güçlendiren ve kıta devleti olmanın üstünlüklerini kullanan ABD hızla sanayileşmeyi başardı.

8 G. Alpkaya- F. Alpkaya, a.g.e., s.17

Batı'nın yüzyıl sonunda sivrilen bir diğer parçası ise **Almanya'**ydı. Almanya gerek ulus- devletini oluşturmada gerekse de sanayileşmede diğer Batı Avrupa devletlerine göre geride kalmıştı[9]. Ama Prusya'nın çok sayıda bağımsız Alman prensliğini 1871 yılında Alman İmparatorluğu altında birleştirmeyi başarmasından sonra büyük bir atılım gerçekleşmiş oldu.[10]

ABD ve Almanya'nın da katılmasıyla dünya pazarlarının paylaşılması konusunda uluslararası rekabetin kızışması, Avrupa devletlerinin çoğunu içerde ulusal dayanışmayı güçlendirmek ve toplumsal desteği sağlamak üzere önlemler almaya yöneltti. Sosyal devlet anlayışının güçlenmesine paralele olarak "**ulusun toplumsallaşması**" olarak anılan bu süreçte "**sol akımlar**" da güçlendi.

Gelişen süreçte farklı toplumsal sınıflar arasında yaşanan iktidar mücadeleleri ile dönüşen Batı, toplumsal ve siyasal yapısıyla da farklılaştı. Bu farklılaşmalar beraberinde toplumsal mücadeleleri Batı siyasal kültürünün bir parçası haline getirdi. Böylece liberal demokrasi içinde "**ilerleme**" inancı iyice pekişti.

Batı'da yaşanan bu gelişmeler dünyanın Batı dışı bölgelerinde muhtelif gerekçelerle, ulaşılması gereken bir hedef haline geldi.

Diğer yandan ise, 19. yüzyıl sonunda, sömürge olmayan az sayıdaki bağımsız devlet, Batılı devletlerin artan baskıları karşısında ayakta kalabilmek için Batı'nın yöntemlerini benimsemek gerektiği düşüncesiyle reformlara yöneldi.[11]

Bu devletlerin yüzlerce, hatta binlerce yıllık uygarlık birikimleriyle yeni süreç arasında ciddi uyumsuzluklar yaşanması kaçınılmazdı. Özellikle Osmanlı Devleti, İran, Afganistan ve Çin bu süreci oldukça sancılı geçirdiler..[12]

Çin'deki Boxer Ayaklanması ise, Batı düşmanı sayılabilecek hareketlerin çarpıcı bir örneği oldu. Hıristiyan ve yabancı düşmanlığı, yüzyıl sonunda merkezi yönetim tarafından da desteklenince bir köylü ayaklanmasına dönüştü. Hıristiyanların ve yabancıların öldürüldüğü ayaklanma, 1900'de ancak bir uluslar arası askeri birlik tarafından bastırılabildikten sonra Çin tamamen Batı nüfuzuna açılmış oldu.[13]

---

9 Henri See, Modern Kapitalizmin Oluşumu, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.139–141

10 William H. Mc Neill, Dünya Tarihi, İmge Y., 9.bs., Ankara 2004, s. 666

11 W. Mc Neill, aynı eser, s.698–706

12 W. Mc Neill, aynı eser, s.503–511

13 Oral Sander, Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, 13.bs., Ankara 2003, C. 1., s. 308-312

Uluslararası Bir Sorun Olarak Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı Devleti'nde durum hem devasa boyutlardaydı hem de oldukça karmaşıktı.

Nitekim 19. yüzyıldan itibaren bir devlet politikası olarak uygulamaya konulan " ıslahat" çabaları, bu sürecin üstesinden gelebilme amacıyla başlatılmıştı.[14]

Anadolu ve Rumeli ayanları ile sadrazam arasında imzalanan **Sened-i İttifak** (1808), ardından gelen **Yeniçeriliğin kaldırılması**(1826) ve modern anlamda bir ordu teşekkülü, yeni ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan **yeni bir vergi düzeni** ve bu düzenin işletilebilmesi için ihtiyaç duyulan **yeni bürokratların yetiştirilmesi**, neticede Batı'yı bir mihrak olarak görme serüvenini pekiştirmek anlamına geliyordu. Bu durumun en belirgin sonuçlarından birisi olarak da ihtiyaç duyulan kişilerin yetiştirilmesi amacıyla **Batı ülkelerine öğrenci gönderildi** ve yeni **modern eğitim yapan yüksek okullar açıldı.**

Modern yurttaşlık sisteminin temellerinin atıldığı Gülhane Hatt-ı Hümayunu(1839) ile de Tanzimat dönemi başlamış oldu.

Bir yanda Osmanlı'nın parçalanmasının mevcut dünya düzenini bozacağı kaygısı diğer yanda da Islahât Fermanı ile madencilik, tarım, demiryolları gibi çeşitli alanlarında elde edilen kimi ayrıcalıklarda olduğu gibi, ekonomik çıkarlarını sürdürme isteği Batı'nın çelişkisini oluşturmaktaydı. Bu sırada İngiltere ve Fransa'nın da katkılarıyla, Tanzimat'ın hükümlerini uygulama ve Osmanlı devletinde yaşayan Hıristiyan uyruklarının haklarının korunması amacıyla **Islahat Fermanı** hazırlandı. Fermanın, 1856 Paris Kongresi'nde kabul edilen ve "**Osmanlı Devleti'nin Avrupa Uyumu**"na katılmasını öngören antlaşmada anılması, **Osmanlı modernleşmesinin uluslar arası bir sorun olarak algılandığı**nı gösteriyordu.[15]

Şimdi birkaç uygulamadan bahsetmek yerinde olur:

- Arazi Kanunnamesi(1858) ile özel mülkiyete belli şartlarla da olsa **izin verilmesi** sağlandı.

- İlk ve orta dereceli okullar açılarak, **modern bir eğitim sisteminin temelleri atılmış** oldu.

- Yargı sistemi yeniden yapılandırılarak, Ceza Kanunnamesi başta olmak üzere **kamu hukuku alanında Avrupa yasaları benimsendi**.

14 O. Sander, aynı eser, s. 274-5

15 G. Alpkaya- F. Alpkaya, a.g.e., s.56

- Aynı dönemdeki mali kararlar ise, **imparatorluğu ekonomik açıdan dışarıya bağımlı ve onun denetimine açık** hale getirdi.

Devlet, 1854 Kırım Savaşı sırasında **tarihinde ilk kez dış borç aldık**tan sonra 1870'e kadar tahvil karşılığında İngiliz ve Fransız borsalarına borçlanmayı sürdürdü. 1875'lerin ortalarında Avrupa'da yaşanan krizin de etkisiyle yeni borç almak güçleşti ve devlet borçlarını ödeyemez hale geldi.

1881'de yapılan bir anlaşmayla yeni ödeme şartları belirlendi ve bunlar **Muharrem Kararnamesi** ile yasalaştı. Kararname ile **Düyûn-ı Umumiye İdaresi** adıyla bir kurum oluşturularak vergi toplama hakkı bazı eyaletlerde ve mallarda bu kuruma bırakıldı.

1883'te tütün üretimini ve alım satımını denetleme konusunda tekel hakkı verilen yabancı sermayeli Tütün Rejisi Şirketi kuruldu.

Bu gelişmeler, Osmanlı devletinin egemenlik haklarından bir kısmını açık bir şekilde Batı'ya devretmesi anlamına geliyordu.

Bu sancılı süreç devam ederken, içerde de köklü değişmeler yaşanıyordu.

Yeni Osmanlılar (k.1865)'ın da etkisiyle basında yer bulan etkili bir muhalefetle sarayda darbe yapıldı. **1876'da** hükümete yapılan darbe ile Abdülhamit tahta çıkarıldı ve **Kanun-i Esasi kabul edildi**. Ertesi yıl yapılan seçimlerle de **ilk parlamento** toplandı.

İmparatorluğun merkezi bu dönüşümü yaşarken, **eyaletler**de iki farklı süreç yaşanıyordu. Merkezle hiçbir zaman sıkı bir bağımlılık ilişkisine girmemiş olan **Kuzey Afrika** eyaletleri i bu dönemde imparatorluktan koparılarak sömürgeleştirildiler. Bu süreç daha 1830'da Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmesiyle başladı.

İmparatorluktan daha hızlı bir sanayileşme ve modernleşme sürecine giren Mısır bile İngiltere'nin baskılarına boyun eğerek işgale uğradı ve sömürgeleşti.

Balkanlarda da durum iç açıcı değildi. Bölgedeki ulusçu hareketlerin yanı sıra, burada nüfuz mücadelesi yürüten Avusturya- Macaristan ve Rusya'nın izlediği politikalar da imparatorluğun bölgedeki varlığını zayıflattı. 1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonucunda, Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız, Bulgaristan ise özerk bir devlete dönüştü. Bosna Hersek de Avusturya- Macaristan'ın denetimine bırakıldı.

Bu gelişmeler, *gerek asker ve sivil bürokrasi gerekse* ***geniş öğrenci kitleleri içinde, yoğun bir siyasallaşma***ya neden oldu.

Yeni Osmanlıların düşünceleri yayıldı. *Gizli örgütler* kurulmaya, *muhalif* gazete ve yayınlar çıkmaya başladı.

Batı'nın "**ilerleme düşüncesi**"ni benimseyen bu hareketler, yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti yanında Doğu devletlerinde ve sömürgelerde de geliştiler.

Bu hareketlerin başını çekenlerin çoğunluğu ise o ülkelerin gelişmekte olan orta sınıfına mensup "**aydın**"lardı.

Batılı eğitim almış olan bu kişiler, ülkelerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını sağlamayı ve halklarını Batı'nın yaşam standardına ulaştırmayı Batı modeliyle gerçekleştirebileceklerine inanıyorlardı.[16] Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak **ulusçuluk anlayışı gittikçe yaygınlaştı ve güçlendi.**

19. yüzyılda ulusçuluk hareketlerinden en fazla etkilenen ülkenin Osmanlı ülkesi olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır. Öyle ki, Balkan eyaletlerinin bağımsızlık sürecinde yaşanan kanlı çatışmalar, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanacak olan bölünme ve çatışmaları anlatmak üzere "**Balkanlaşma**" teriminin kullanılmasına yol açacaktı.

Geleneksel Yapıların Çatırdaması

Sözünü ettiğimiz dönemde, Avrupa işgali ve nüfuzu karşısında **Osmanlı'da cereyan eden tepkiler**i iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bu tepkilerin ***birincisi*** doğrudan devlet merkezinden gelen ve *devletin merkezini güçlendirme*yi hedefleyen çabalardır. ***Diğeri*** ise maruz kalınan bu baskılara farklı halk kesimlerinin gösterdikleri tepkilerdir.

Devletin merkezinin tepkilerini en genel hatlarıyla yukarıda aktarmaya çalıştık. Halkın tepkilerini mercek altına aldığımızda, devletin tepkilerine göre daha karmaşık bir durumla karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Öncelikle *Müslüman tebaa ile Müslüman olmayanlar arasında belirgin bir tutum farkı olduğu* gerçeğinin altını çizmemiz gerekiyor.

Özellikle Hıristiyan tebaanın, Avrupa'dan da destek alarak, bağımsızlık elde etmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim Osmanlı'dan koparak bağımsızlığını ilk ilan edenlerin Hıristiyanlar olduğu gerçeği göz ardı edilemez.

Yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı coğrafyasındaki uluslaşma hareketleri devam ediyordu.

Makedonya'nın bağımsızlığı için mücadele eden Makedonya Devrimci Örgütü(1893),

Ermenistan'ın bağımsızlığını hedefleyen Hınçak(1887) ve Taşnaksut-

16 G. Alpkaya- F. Alpkaya, aynı eser, s.45-46

yun(1890) partileri bu sürecin aktörlerinden yalnızca üçünü oluşturmaktadır.

29-31 Ağustos 1897 tarihlerinde İsviçre›nin Basel şehrinde ilk siyonist kongre toplanmıştı.

Böylece yurt olarak Filistin topraklarının seçilmesi kararlaştırıldı.

Daha geç gelişmekle birlikte, sonraki yıllarda Arap ulusçuluğu da aynı yolu deneyecektir.

Bu uluslaşma cereyanlarının bir başka yansıması da yerleşik düzenleri tehdit eden, "**iç iktidar arayışı**" içerisinde olan ve Batı'ya boyun eğmekle suçladıkları **monarşileri yıkmayı hedefleyen ulusçu hareketler**di.

Osmanlı Devleti'nde 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti,

Çin'de 1905'te kurulan *Birleşik Parti*,

1885'te Hindistan'da kurulan ve Batı karşısında verilen mücadelede de başarılı bir örnek olan *Hindistan Ulusal Kongresi*

Sözü geçen ulusçu hareketlerin en bilinen birkaç örneğini oluşturmaktadır.

Bu hareketlerin idealleri 1904–1905 yıllarında yaşanan Japon- Rus Savaşı'nı Japonya'nın kazanmasıyla daha da pekişmiş oldu. Zira Doğulu bir devlet olan Japonya'nın bu savaşı kazanması, Batı karşısında ulusal bağımsızlığı hedefleyen ulusçu hareketler açısından güdüleyici bir sonuçtu.

1906'da İran'da, yabancılara verilen ayrıcalıkların da etkisiyle mali sistemin çökmesi üzerine 1906'da orta sınıflar ayaklandılar. Bunun üzerine İran şahı da Rus çarı gibi meşruti monarşiyi kabul etmek zorunda kaldı.

"Osmanlı Devleti ise 1908'de II. Meşrutiyet Devrimi'ni ilan etti.

Çin'de ise binlerce yıllık monarşi **1911 Devrimi** ile yıkıldı ve 1912 yılında cumhuriyet ilan edildi.

Müslümanların Gündemi

Kuşkusuz 19.yüzyılı tanımlamak için çeşitli vurgular yapılabilir. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki; bizim açımızdan 19. yüzyıl Osmanlı üzerinde Avrupa nüfuzunun pekişmesi demektir.[17]

Avrupa'nın nüfuzu birbirini etkileyen üç farklı alanda temayüz etmişti. [18]

17 Erik Jan Zurcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Y., s.12, İst., 2002

18 E. Zurcher, a.g.e., s. 13

Bunlardan

- **birincisi,** Osmanlı topraklarının çok önemli bir kısmının kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesi,
- **ikincisi**; bir yandan işgallerle yer yer de varlığını sürdürmesine katkıda bulunarak Osmanlı'yı Avrupa'nın siyasi nüfuzu altına alması,
- **son olarak** da Avrupa ideolojilerinin Osmanlı'da artan etkisidir.

Nitekim Fransız devrimi 1789 da gerçekleşmiş, devrimden 10 yıl kadar bir zaman geçmemişti ki; özgürlük, kardeşlik, eşitlik sloganlarının muzaffer komutanı olan Napolyon Mısır'a sefer düzenledi ve Mısır'ı işgal etti(1798).

Fransızların Mısır'ı işgali Modern Batı'nın başlattığı tarihi işgallerin ilk büyük adımıdır.

Keza 19.yy.'ın başlangıç yılları aynı zamanda Osmanlı'nın da ciddi oranda ilk toprak kaybetmeye başladığı yıllardır. Bu çöküş süreci 1920'li yılların ortalarına kadar devam edecektir.

Osmanlı topraklarının çok önemli bir kısmının kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesi meselesini daha önceki bölümde anlattığım için burada tekrar etmeyeceğim.

İşgalin boyutlarını görmek için de yüz küsur yıllık çöküş tarihimizi ana hatlarıyla sıralamak kâfi gelir:

- 1801- Mısır'ın işgali
- 1829- Yunanistan'ın bağımsızlığı, Sırbistan'ın otonomisi
- 1830- Fransa'nın Cezayir'i işgali ve Tunus üzerinde Fransız himayesi
- 1850- İngilizlerin Hindistan'ı işgali
- 1878- Bulgaristan devletinin doğuşu, Dobruca'dan vazgeçme, Bosna-Hersek'ten çekilme ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye terk edilmesi
- 1882 İngiltere'nin Mısır'ı işgali.

  İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal ettiğinde her fırsatta Mısır'da yerleşmek niyetinde olmadığını burada geçici olarak bulunduğunu işler düzelince gideceğini söyleyerek oyalanıyordu. Ve İngiltere burada çıkmadı.

  İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi İngiliz- Osmanlı siyasi münasebetlerinde derin bir değişiklik meydan getirdi. İngiltere bundan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim tasarıları olan dev-

letlere karşı güler yüz göstermeyi ihmal etmedi.[19]

Ve nihayetinde, bu tarihten sonra İngiltere'nin yerini Almanya alacaktı.[20]

- 1911- İtalya'nın Libya'yı işgali
- 1912 Arnavutluk'un istiklalini ilan etmesi
- 1913- Arnavutluk ve Makedonya'nın bağımsızlığı
- 1914 Mısır'ın İngiltere himayesinde bir "krallık" haline getirilerek Osmanlı Devleti'nin hukukuna son verilmesi

Devleti'nin hukukuna son verilmesi

- 1907- İran'ın Rus ve İngilizlerce bölüşülmesi
- 1912- Fransa'nın Lübnan ve Suriye, İngiltere'nin Irak, Ürdün ve Filistin'de manda egemenlikleri
- Ve nihayetinde; İngilizlerin hilafet merkezi olan İstanbul'u işgal etmesi. (15 Mart 1919)
- 1920-Anadolu'nun İngiliz, Yunan, Fransız ve İtalyanlarca parça parça bölüşülmesi
- 1920-Fas üzerinde Fransız egemenliğinin kurulması
- 1922- Lübnan- Suriye Fransız himayesinde manda yönetimi (1936'ya kadar Suriye'de Fransız himayesi sürüyor.)
- 1922- Mısır'ın bağımsız bir devlete dönüşmesini sağladı.
- **1923- T.C.'nin Kuruluşu**
- 1925- Suud Krallığı, İngiliz himayesinde

Akif'i bir gün Berlin'de, Bir gün Necid Çölleri'nde ve Hicaz'da, bir başka gün Mısır'da görmemiz bu tarihsel gerçeklikle ilgilidir.

Merkez İslam'ını ete kemiğe büründüren bu karakter abidesi şahsiyet ile bu tarihsel durum bir arada düşünülmeden Akif'i anlamak mümkün değildir.

Hayatın her vechesine ruh ve şekil vermiş bir tasavvurla vatanlaştırılmış, her karış toprağının bedeli şehit kanıyla ödenmiş ve alın teriyle biriktirilmiş bu coğrafyanın her köşesi işgale uğramıştır Akif'in çağında.

---

19 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, T.T.K. yay., C. 8, s. 82.

20 Hale Şıvgın, Trablusgarp Savaşı VE 1911*1912 Türk- İtalyan İlişkileri, Tarih Yüksek Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 4-5

" Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda"
"...kaşaneler gördüm,
...viraneler gördüm.
Bedrin aslanları ancak bu kadar şanlı idi." vd...

Diyen Akif, bu hayatın acılarını, umutlarını yüreğinde biriktirerek şiir yazmaktadır.

Bu acıyı dindirebilme umududur onu sefere çıkaran.

Büyük Soru: Nasıl Kurtuluruz?

II. Meşrutiyet'ten itibaren tüm fikir dünyamız, 'Büyük Soru' olarak da adlandırılan, "Nasıl Kurtuluruz?" sorusuna verilen cevaplardan oluşmaktadır.

Bu gün yaşanan pek çok tartışmanın konusunu oluşturan meseleler, büyük ölçüde bu dönemdeki tartışmaların da konusunu oluşturmaktaydı. Keza, meselelerin ele alınış biçimlerinde de büyük benzerlikler bulmak için çok fazla kitap karıştırmak gerekmez. Modern dönem Türk siyasetine ve düşünce hayatına şekil veren ana akımlar, halen Türk düşüncesinin ve siyasetinin genel çerçevesini oluşturmaya devam ediyor.

Nitekim, Osmanlı Devleti 1856 Islahat Fermanı'na ve Paris Antlaşması'na imzasını atarken toprak esası üzerine kurulmuş Avrupa tipi devlet şeklini kabullenmenin yanı sıra, bu devletin bir millet üzerine kurulacağını da zımmen kabullenmiş olunuyordu.

Keza, Islahat Fermanı din farklarını kaldırarak teba eşitliğini sağlamayı amaçlıyordu[21]

Ne var ki, bu ve benzeri düzenlemeler beklenen sonucu vermiş, 1878'den sonra "biz" (Müslümanlar) "onlar" (Ortodox Hristiyanlar) ayrılığının çok açık bir şekil almasının önü alınamamıştı.[22]

Avrupa ideolojilerinin Osmanlı'da artan etkisine gelince; o günü ve sonrasını şekillendiren hatta bugünü ciddi biçimde etkilemeye devam eden bir olgudan bahsetmemiz gerekiyor.

Gelişen fikirlere bakıldığında İslâmî değerleri esas alan İslâmcılar; Batılılaşma konusunda Avrupa'nın bilimini ve sanayisini alıp yaşam tarzları, gelenekleri ve ahlak anlayışları kabul edilemez görüşünü savunmuşlardır.

21 K. Karpat, aynı eser, s.,20

22 K. Karpat, age, s., 21-22

Son dönem Osmanlı siyasetinde resmi ideoloji düzeyinde de kabul görmüş olan İslamcılık, doğrudan devletin resmi ideolojisi olarak tasarlanıp yürürlüğe konulmadığı dönemlerde bile, gündelik siyasi gereklilikler yüzünden, sıklıkla başvurulan bir siyaset olmuştur. Bu konuyu ittihatçıların tutumlarında ya da daha sonraki dönemlerde cumhuriyetçilerin politikalarında mülahaza etmek mümkündür.

Türkçüler ise; Türk tarihi ve kültürü incelenerek bütün Türkler birleşmeli ve önemli bir güç haline gelerek siyasi birlik kurulmalı fikri veya ideali etrafında bütünleşmişlerdir. Türkçe'nin geliştirilmesi ve dış etkilerden kurtarılması da hedefler arasındadır. Üretimi artırmak, ekonomiyi canlandırmak kısaca güçlü bir devlet haline gelmek için Avrupa'nın bilim ve tekniğinin mutlaka alınması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Edebiyat ve düşünce hayatında, Arap, Fars ve Avrupa taklitçiliği bırakılarak, Türk örf ve düşüncesini yansıtan milli edebiyat oluşturulması da dile getirilmiştir.

Batıcılar ise; Avrupa'nın hemen hemen her şeyinin alınması yanında, laikleşme alanı gibi çeşitli alanlardaki adımlardan bahsederler. Bunlar; şer'i mahkemelerin kaldırılıp Avrupa medeni kanununun kabul edilmesi, Latin harflerine geçiş, medreseler yerine daha modern batı tarzı okulların kurulması gibi önerileri vardır.

Bu düşüncelerde, İslâmcılar ile Türkçüler Batının yalnız bilim tekniğini alma noktasında hemfikir olmalarına karşın, Batıcılar ve özellikle Abdullah Cevdet gurubu kültürel saha dâhil her alanda bir Batılılaşmadan bahsetmiştir.

Osmanlılık, İslâm birliği düşüncesi ve Türkçülük Fikirleri, II. Meşrutiyet aydınlarında ortak bir amaç haline gelen Batılılaşma düşüncesiyle, dönemin aydınları arasındaki ortak hedef; Avrupa seviyesinin yakalamak olmuştur.[23]

Hulesâ-i Kelam: Büyüyen Hasret Çoğalan Acı

Akif portresindeki haklı bir öfkeye dayanan eğilip bükülmezliği, sömürüye karşı savaşı, mazlumun ve ezilmişin yanında yer alışı anlamaya katkı sunabilmek için fotoğrafın bütününe bakmamızı ve olgusal gerçekliği doğru anlamlandırmayı temin eden bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Aksi bir yaklaşım onu statik durumu muhafaza edenlerle aynı fotoğrafın parçası haline getirecektir. Böyle bir zorlama Akif'e yapılabilecek büyük bir haksızlık olur.

---

23 Cemil Meriç, "Batılılaşma", **CDTA**, C.1, s. 234.

Akif, kendini yeniden var etmeye çalışan bir milletin diriliş macerasına bizzat içinde var olarak şahitlik yapmıştır. O, sahip olduğu ümmet bilinci ile, Osmanlı özelinde bütün İslam dünyasının sıkıntılarını gündemine almış, çözümler üretmeye çalışmış, yazılar yazarak, vaazlar yaparak, Teşkilat-ı Mahsusa, Darü'l-hikmeti'l- İslamiye, İttihat Terakki Cemiyeti gibi farklı öncelikleri olan dönemin etkin kurumlarında görevler üstlenmiştir.

Hülasa olarak diyebiliriz ki; Akif'in hayatı savaşlardan yoksulluklara, sokaktan Daru'l Fun'un'a, yazarlıktan vaizliğe, memurluktan mebusluğa bir adanmışlığın en pâk örneğidir.

Yedigün Gazetesi'nin Akif ile yaptığı son mülakattan alıntı yaparak yazımı bitireceğim.

Gazete, " Âkif'in son röportajı" başlığıyla yazıyı veriyor.

"Türk edebiyatına son devrin çok güzel şiirlerini hediye eden büyük şair Mehmet Akif, vatandan onbir senelik bir ayrılıktan sonra tekrar aramıza kavuştu. İstiklal Marşı'nın büyük şiiri Akif, yurda hasta döndü. Şimdi hastanede tedavi altındadır. Yedigün muharriri Akif'le konuştu. Onun yurttan ayrı yaşadığı günlerdeki hatıralarını, intibalarını topladı. Günün birinde sessiz sedasız yola revan olarak vatan ufuklarını aşan şair Mehmet Akif, tam onbir yıl süren bu uzun seferin sonunda, işte bembeyaz bir hastane odasının, bembeyaz bir yatağında solgun, mecalsiz ve bitap yatıyor. (Başucundaki sandalyeye oturdum. Kırçıl sakalın çerçevelediği bu sapsarı yüze, bu gevşemiş, sarkmış çizgilere, bu yorgun ve dalgın gözlere bakıyorum, zaman denen şeyin kudretini, hayat denen efsanenin sırrını bilmek istiyorum, sonra, yavaşça soruyorum:

> **Özledin mi bizi üstat?..**
>
> *(Dudaklarını hiç kıpırdatmasaydı, hiç ses çıkarmasaydı bile, bu zehir gibi gülümsemesiyle her şeyi söylemiş olurdu.)*
>
> **Özlemek mi oğlum.. özlemek mi?...** *(bu acının büyüklüğünü bir daha kendi içinde görmek ister gibi gözlerini yumdu, sonra, kesik kesik konuştu)* **Mısır'dan üç gecede geldim. Bu üç gece, otuz asır kadar uzun sürdü... Orada on bir yıl kaldım... Fakat bir an oldu ki, on bir gün daha kalsaydım, çıldırırdım."**

MİLLİ MÜCADELEDE MEHMET AKİF VE AKİF'İN ANKARA GÜNLERİ

Cezmi ERASLAN *

Özet

Mehmet Akif Türk milletinin Mondros Ateşkes Anlaşması'nı takiben maruz kaldığı haksızlıklara karşı giriştiği mücadelede adeta gayri resmi sözcü haline gelen Dergisi'nde yazdığı yazılar ile halka sabır, ümit ve cesaret aşılamaya çalışmıştı.

1920 yılı başlarında istanbul dışına çıkarak halkı mücadeleye davet çalışmalarına girişmiştir. Ocak ayı sonlarında gittiği Balıkesir'de Zağanos Paşa Camii'nde verdiği vaazın metnini Sebilürreşâd'ta yayınladı. Balıkesir'de bir müddet kalarak Hasan Basri (Çantay) Bey ile birlikte direniş yanlılarıyla görüştü. Akif, zaten 1920 yılı başından itibaren Sebilürresâd idarehanesindeki çalışmalarıyla Anadolu'yu basın vasıtasıyla desteklemekteydi.

1920 yılı Nisan ayı basında Ankara'ya gitti. 30 Nisan 1920 tarihinde Hacı Bayram Camii'nde Cuma vaazı veren Akif, "Kuva-yı Milliye'nin bir "ittihatçı" hareket olmadığının altını çizerek bu vatanın Türk Milleti için gidilebilecek son yer olduğunu ihtar etmiştir.

Burdur ve Biga'dan mebus seçilen Mehmet Akif Bey. daha önce gidip halk ile temaslarda bulunduğu Burdur'dan mebusluğu tercih etmiştir. TBMM'de nadiren söz alarak kürsüye çıkan M.Akif'in daha ziyade halkı aydınlatarak milli mücadeleye maddi ve manevi desteklerini sağlamak için çeşitli merkezlere gittiği görülmektedir. Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya ve Kastamonu tespit edilebilen yerlerdir.

Ekim 1920 ortalarında gelip bir ay kadar kaldığı Kastamonu'da Nasrullah Camiinde verdiği vaaz Sebilürreşâd'da yayımlanmış, milli mücadelenin verildiği ruh halini çok güzel tasvir etmesi dolayısıyla büyük ilgi görüp çeşitli vilayetlerde basıldığı gibi cephelere de dağıtılmıştır.

M. Akif'in Ankara günlerinde Sebilürreşâd'ı çıkarmaya devam ettiğini ve Derginin 467-527 numaralı sayılarını burada çıkardığını görüyoruz. Dergi işlerinin vaktinin büyük kısmını işgal ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu esnada 17 Şubat 1377 tarihli 468 numaralı nüshada basılan "İstiklâl Marşı" 1 Mart 1921 'de Büyük

Millet Meclisi'nde okunmuş ve 12 Mart 1921 tarihinde milli marş olarak kabul edilmiştir.

Londra Konferansına gidiş arefesinde İstanbul ile yapılan görüşmelerde alınacak tavrın tartışıldığı günlerde, 8 Şubat 1921 tarihli gizli celsede söz alan Burdur mebusu Mehmet Akif Bey, İstanbul ile Ankara arasındaki yanlış anlamanın ortadan kalkması için her iki tarafa düşen vazifeleri izah eden uzun bir konuşma yapmıştır. Tebliğimizde ağırlıklı olarak bu konuşma üzerinde duracağız.

____

* Prof. Dr. Cezmi ERASLAN - 1961 yılında Kadirli'de doğan Cezmi Eraslan, ilk ve orta öğrenimini istanbul'da yaptı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1983 yılında mezun oldu ve 1989 yılında ingiliz arşiv ve kütüphanelerinde araştırma yapmak üzere Londra'da bulundu. II. Abdülhamid ve İslam Birliği konulu tezi ile 1991 'de Tarih doktoru oldu. "Yeni Osmanlılar'dan Atatürk'e Türk Aydınında Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi" konulu takdim tezi ile 1994 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi doçenti oldu. 2005 yılında profesör olan Eraslan, 2008 yılında Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na atandı. Yayınlanmış üç, müşterek yayınlanmış bir kitabı olan Eraslan'ın Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk hakkında çok sayıda kitapta da bölüm yazarlığı bulunmaktadır. Yakın Dönem Türk Tarihi, Türk Demokrasi Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk düşüncesi konularında çok sayıda ulusal ve uluslararası bilimsel toplantıya katılan, bu konularda çok sayıda makalesi bulunan Eraslan, halen Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı görevini yürütmektedir.

MİLLİ MÜCADELEDE MEHMED AKİF VE AKİF'İN ANKARA GÜNLERİ

Türk milletinin modernleşme çabalarında önemli bir dönüm noktası teşkil eden II. Meşrutiyet günlerinde Sırat-ı Müstakim ile millet hizmetinde öne çıkan Mehmed Akif, gerek bu süreçte gerekse savaş sırasında çeşitli şekillerde bu gayretini devam ettirmişti.

Türk milletinin Mondros Ateşkes Anlaşmasını takiben maruz kaldığı haksızlıklara karşı giriştiği mücadelede Sebilürreşâd Dergisinde yazdığı yazılar ile halka sabır, ümit ve cesaret aşılamaya çalışan Mehmed Akif, bu mukaddes çabayı yurdun düşmandan temizlenmesine kadar devam ettirmiş bir millet gönüllüsü idi.

Bu tebliğde onun Ankara'daki günlerine işaret etmeye çalışacağız. Milli Mücadele devresi içindeki hizmetleri genelde bilinmekle birlikte TBMM içindeki faaliyetleri arasında yer alan bir konuşmasının altını çizmek istiyoruz.

Mehmed Akif'in Anadolu'daki Faaliyetleri:

1920 yılı başlarında İstanbul dışına çıkarak halkı mücadeleye davet çalışmalarına girişen Mehmed Akif, 1920 yılı Ocak ayı sonlarında gittiği Balıkesir'de Zağanos Paşa Camiinde verdiği vaazın metnini Dergi'sinde

yayınladı. Balıkesir'de bir müddet kalarak Hasan Basri (Çantay) Bey ile birlikte direniş yanlılarıyla görüşmüştü. Akif, mücadelenin başından itibaren de Anadolu'da verilen mücadelenin bir İttihatçı Hareketi değil memleket meselesi olduğunu izah ederek dili ve kalemiyle destek sağlamaktaydı[1].

1920 yılı Nisan ayı başında Ankara'ya gitmeye karar verirken bunun yalnız yakın dostu Eşref Edip ve damadı Ömer Rıza Bey'le paylaşan Akif, "Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkı irşada ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz…" sözleriyle Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin davetini de zımnen ifade etmiştir ki, Ankara'da trenden iner inmez doğruca Meclis'e gittiklerinde karşılaştıkları Mustafa Kemal Paşa'nın "sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim" şeklindeki sözleri bunu göstermektedir[2].

30 Nisan 1920 tarihinde Hacı Bayram Camii'nde Cuma vaazı veren Akif, "kuva-yı milliyenin bir "ittihatçı" hareket olmadığının altını çizerek bu vatanın Türk milleti için gidebilecek son yer olduğunu ihtar etmiştir[3]. Dine ve halifeye karşı olmayan bu hareketin bir cihad, katılmanın ise farz olduğunu vurgulayarak Müslümanların gönüllerindeki şüpheleri gidermeye gayret etmiştir.

Burdur ve Biga'dan mebus seçilen Mehmed Akif Bey, daha önce gidip halk ile temaslarda bulunduğu Burdur'dan mebusluğu tercih etmiş, 5 Haziran 1920 tarihinde de Meclis tarafından kabul edilmiştir. TBMM'de nadiren söz alarak kürsüye çıkan M.Akif'in daha ziyade halkı aydınlatarak milli mücadeleye maddi ve manevi desteklerini sağlamak için çeşitli merkezlere gittiği görülmektedir. Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya ve Kastamonu tespit edilebilen yerlerdir[4]. Ekim 1920 ortalarında gelip bir ay kadar kaldığı Kastamonu'da Nasrullah Cami'inde verdiği vaaz Sebilürreşâd'da yayımlanmış, milli mücadelenin verildiği ruh halini çok güzel tasvir etmesi dolayısıyla büyük ilgi görüp çeşitli vilayetlerde basıldığı gibi cephelere de dağıtılmıştır. Akif'in Kastamonu dönüşünde Eşref Edip

---

1 M.Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy, Hayatı ve Eserleri", **Safahat**, Eski ve Yeni Harflerle Tenkitli Neşir,(hazırlayan M.Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık İstanbul 1991,s. XXXIX.

2 "Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz", **Millet**, nr.16, 12 Şubat 1948, s. 18. Eşref Edip'in bu çağrıyı Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in yaptığı şeklindeki izahı için bk. Yaşar Semiz-Osman Akandere, "Milli Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII, Sayı 54, Ankara 2003, s. 913; Düzdağ, **aynı makale**, s. XL.

3 M.Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar**, İstanbul 1987, s.329.

4 Düzdağ, **aynı makale**, s. XLI.

Bey ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü ve Milli Mücadelenin başkomutanından Sebilürreşâd'ın katkıları konusunda takdirkâr sözler dinlediği bilinmektedir[5]. Mehmet Akif'in 19 Ekim'de geldiği Kastamonu'daki faaliyetleri daha çok halka yönelik irşat faaliyetleri olarak değerlendirilebilir. Merkezdeki Nasrullah Camiinde ve ilçelerde yaptığı konuşmaları Sebilürreşad'ta yayınlamıştır. Bu konuşmalar, İslam âleminin umumi durumu, İngilizlerin Müslümanları bölmek ve yönetmek için kullandığı yöntemler, Sevr Anlaşmasının mahiyeti ve Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin desteklenmesi ana başlıkları altında toplanabilir[6].

M.Akif'in Ankara günlerinde Sebilürreşâd'ı çıkarmaya devam ettiğini ve Derginin 467–527 numaralı sayılarını burada çıkardığını görüyoruz. Dergi işlerinin vaktinin büyük kısmını işgal ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu esnada 17 Şubat 1377 tarihli 468 numaralı nüshada basılan "İstiklâl Marşı" 1 Mart 1921 'de Büyük Millet Meclisi'nde okunmuş ve 12 Mart 1921 tarihinde milli marş olarak kabul edilmiştir[7]. İstiklal Marşı hakkında ayrı bir tebliğ verileceği için biz tebliğimizde bu konuya girmeyeceğiz.

Sakarya savaşı günlerinde meclisin Kayseri'ye taşınması tartışmaları arasında bazı müesseseler ve milletvekili aileleri Kayseri'ye gönderilirken, o da ailesini göndermiş, ancak oğlunu yanından ayırmamıştır. Savaş sırasında cephede askerler arasında dolaşarak onlara cesaret veren heyetin içinde yer almıştır. Büyük Taarruz öncesinde Ali Fuat Paşa başkanlığında oluşturularak cepheleri dolaşan bir mebuslar heyeti içinde yer alarak cesaret verici konuşmalar yaptığı bildirilmektedir[8]. Türk Ordusunun hızla İzmir'e aktığı günlerde o da oğlu Emin'i yanına alarak savaş alanlarında yardıma muhtaç olanlara hizmet ile Bilecik'e kadar gitmiştir.

1923 yılı Mart ayının son günlerinde yakın arkadaşı olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi hadisesi üzerine gerilen ortamdan rahatsız

---

5 Sebilürreşad'ın katkıları milletvekilleri arasında da kabul gören bir düzeydeydi. Nitekim Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşülürken desteklenmesinin karara bağlandığı dile getirilmiştir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC**), devre 1, yıl 2, cilt 8, Ankara 1945, s. 533.

6 Mehmet Akif'in Kastamonu ve çevresinde yaptığı konuşmalar Sebilürreşad'ın Kastamonu'da yayınlanan 464,465 ve 466. sayılarında yayınlanmıştır. Bu yazılar Mustafa Eski tarafından bu günkü harflere çevrilmiştir. Mustafa Eski, **Milli Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da**, Ankara 1983.

7 İstiklal Marşının TBMM'de okunup resmen kabulü hakkındaki tartışmalar için bkz. **TBMMZC**, Devre 1, Sene 2, cilt 9, Ankara 1954, s. 85–90. Para için şiir yazmadığı ilkesiyle katılmadığı müsabakanın ödülü olan 500 lira bir şekilde kendisine ödendiği zaman bunu "Darü'l-mesai" adlı hayır kuruluşuna bağışladığı bilinmektedir. Düzdağ, **aynı makale**, s. XLIV.

8 Düzdağ, **aynı makale**, s. XLVI.

olan Akif, meclisin 1 Nisan 1923 tarihli genel seçim kararı üzerine Mayıs ayı başlarında ailesiyle birlikte İstanbul'a dönmüştür[9]. II. dönem TBMM çalışmalarında yer almayan M. Akif, 1923 ve 1924 yılı kışlarını Mısır'da Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak geçirmiş, 1925 yılı sonundaki gidişinde 1936'ya kadar burada kalmıştır.

Akif'in Meclis Konuşmalarına Kısa Bir Bakış:

Akif'in Kastamonu başta olmak üzere çeşitli beldelerde yaptığı konuşmaların halkın maneviyatını, mücadele azmini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yardım etmenin gerekliliğine olan kanaatini artırdığı aşikârdır. Konuşmaların ana fikrine işaret ettikten sonra Akif'in Meclis'teki faaliyetlerine bakmakta fayda vardır. Birinci dönem çalışmaları sırasında bilhassa Birinci İnönü Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve İstanbul hükümeti ile ilişkilerin iyice gerildiği Londra Konferansı sırasında ilişkilerin seyri üzerinde etkili olabilecek bir girişim dolayısıyla kürsüye çıktığını görüyoruz. Diğer konuşmalar Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin bütçesinin görüşülmesi sırasında Sebilürreşad mecmuası dolayısıyla yapılan sataşmalara verilen kısa ve net karşılıklardan ibarettir[10]. Ayrıca Anadolu'da Matbaa konusundaki imkânsızlıklardan şikâyet eden Matbuat Umum Müdürüne, Kastamonu'da mevcut matbaanın İstanbul'dakiler ayarında olup, hükümet tarafından da kullanılabileceğini ikaz etmiştir. Söz konusu matbaanın motoru olmamasına karşın günde 20–30 bin nüsha arasında basım yapabileceğini Sebilürreşad'ın üç sayısını Kastamonu'da bastığı için tecrübelerine dayanarak bildirmişti. Akif, aynı tarihli oturumda hükümetin Sebilürreşad'a yardım etmesi hususunda Erzurum mebusu Nusrat Efendinin verdiği takrir dolayısıyla şahsiyetinin söz konusu yapılması üzerine bu hususta zaten Meclis kararı olduğunu söyleyerek mevzuu kapatmıştır[11].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Hükümeti vasıtasıyla Londra Konferansına davet edilmesi üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın Meclis

---

9 Düzdağ, **aynı makale**, s. XLVIII.

10 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima Senesi 1, cilt 8, Ankara 1945, s. 28 Şubat 1921 tarihli oturum, s. 517. Burada Matbuat Umum Müdürlüğünün hükümetin destek kararına rağmen Mecmuaya zorluk çıkarıldığı dile getirilmiş, yardım edildiğini söyleyen milletvekilini de Akif "bilmiyerek söylemekle, dalkavukluk etmekle" suçlamıştır.

11 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima Senesi 1, 28 Şubat 1921 tarihli oturum, cilt 9, s. 533.

Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgraflar ve bunlara verilen cevaplar hakkında Meclis gizli ve açık oturumlarında uzun tartışmalar cereyan etmişti. 4, 5, 8 ve 12 Şubat 1921 tarihli gizli oturumlarda cevap verilip verilmemesinden cevabın içeriğine kadar pek çok husus tartışmaya açılmıştır. TBMM'de İstanbul Hükümeti ve Hilafet ve Saltanat makamına bakışların henüz netleşmediği, iki tarafın birbirine karşı konumları hakkında farklı değerlendirmelerin yapıldığı bu süreçte ortaya konulan fikirler Türk İstiklal Harbinin gelişimini, Saltanatın ve daha sonra Hilafetin kaldırılması sürecini anlamak bakımlarından son derece önemlidir.

Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey'de Meclisin 8 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda İstanbul'a verilecek cevabın içeriği konusunda uzun bir konuşma yapmış, burada kendi yazdığı bir cevap metnini Meclisin dikkatine sunarak ilişkilerin daha yumuşak bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Akif'in teklifine geçmeden önce gerçekleşen yazışmalara ve Mecliste yaşanan tartışmalara işaret etmek onun konuşmasını layıkıyla anlamamıza yardımcı olacaktır.

İstanbul ve Ankara Hükümetleri Arasındaki Yazışmalar:

Karşılıklı yazışma süreci Tevfik Paşa'nın 26 (Kânun-ı Sani 337)Ocak 1921 tarihli bir telgrafla "Sevr Muahedesinde tadilat icrası maksadıyla" 21 Şubatta Londra'da İtilaf hükümetleri, Osmanlı Hükümeti ve Yunan delegelerinin katılacağı bir konferans düzenleneceğini bildirmesiyle başlamaktadır. Paşa, Osmanlı delegeleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'dan yetkili iki delegenin bulunmasının şart olduğunun İtilaf Devletlerinin 25 Ocak'ta Paris'te yaptıkları toplantı kararlarından olarak bildirildiğini aktarmaktaydı[12].

Tevfik Paşa İtilaf devletlerinin politikalarında meydana gelen bu olumlu değişimden ülke adına yararlanmak için gereken zevatın tayin edilerek Osmanlı delegeleriyle beraber gitmek üzere gereken talimatla gönderilmesini istemekteydi. Bu günlerde de Ankara hükümetinin hâkimiyet anlayışı gereği giriştiği bir takım uygulamalardan Fransa'yı konferansta aleyhimize çevireceği endişesiyle vazgeçilmesini isteyen Sadrazam, 27 Ocak'ta da Yunanlıların konferansta ellerini kuvvetlendirmek için Trakya'daki kuvvetlerini Anadolu'ya nakletmekle yetinmeyip bir kolorduluk kuvveti de İzmir'e sevk etmekte olduklarının haber alındığını Ankara'da bulunan İzzet Paşa vasıtasıyla bildirmektedir.

12 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916–1922)**, Ankara 2003, s. 169.

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ocak 1921 tarihli cevabı TBMM'nin pozisyonunu son derece net bir biçimde ortaya koymaktadır. "İrade-i milliyeye müsteniden Türkiye'nin mukadderatına vâzı'ul yed olan yeğane meşru ve mustakil kuvve-i hâkime Ankara'da müstemirren mun'akid Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye'ye müteallik bi'lcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebat-ı hariciyede muhatab ancak işbu meclisin hey'et-i hükümetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin min külli'lvücuh bir vaz'ı meşru ve hukukisi yoktur"[13]. Halka dayanmakla meşru, müstakil ve hâkim kuvvet sahibi olmak dolayısıyla söz hakkının kendilerinde olduğunu belirterek olaya bakışlarını ortaya koyan M.K. Paşa, İstanbul'daki hükümetin kendisini muhatap göstermesini gayri meşru ve kabul edilemez bulduklarının altını çizmektedir. İstanbul hükümeti millet ve memleket namına meşru yetkilinin Ankara hükümeti olduğunu ilan etmelidir. İtilaf devletlerinin bunu bildikleri halde İstanbul'daki hükümetin kendileri için daha istifadeli olacağına inandıkları için onları da çağırdıklarını iddia etmektedir. Paşa, TBMM hükümetinin barışı ciddiyetle istediğini, milli haklarının tanınması zemininde görüşmelere gireceğini bildirdiğini, eğer İtilaf devletleri "Şark meselesini adl ü hak dairesinde halletmeğe karar vermişler ise" davetin doğrudan TBMM hükümetine yapılması gerektiğini beyan etmekteydi.

Bu resmi cevabın yanı sıra Tevfik Paşa'ya hususi bir telgraf gönderen M.K.Paşa, Paşa'ya bütün ömrünü millete hizmete adamış muhterem devlet adamına hizmetini şerefle tamamlatacak bir fırsat çıktığını hatırlatarak tam bir birlik halinde hareket etmek istediklerini bildirmiştir. İki ayrı heyetle katılmanın mahzurlu olduğunu, milletin hâkimiyet hakkını muhafaza etmek yolunda sarf ettiği emekler ve döktüğü kanların İtilaf devletlerini bu yeni tavra mecbur ettiğini tesbit etmiştir. Bu çerçevede TBMM'nin daima hürmet ve saygı ile yaklaştığı makam-ı hilafet ve saltanattan başlayarak bütün güçlerin birlikte hareket etmesi gereğinden hareketle Padişahın "irade-i milliyenin yeğane tecelliğahı olan TBMM'yi tanıdığını resmen ilan etmesi gerektiğini, böylece yabancılarla devam ettirilen zararlı işbirliğinin yarattığı gayri tabii durumun sonlandırılmasının mümkün olacağını belirtmektedir. TBMM murahhaslarının katılımının şart koşulmasının Anadolu gerçeğini itilaf devletlerinin de gördüğünü ortaya koyduğuna dikkat çeken Paşa, İstanbul da "vaziyetini tashih ve tesbit buyurursa" düşmanların gerçeği kabullenmelerinin kolaylaşacağını, Paşanın bunu yapmasının onun tarih ve millet huzurundaki hizmetlerinin bir gereği olduğunu tekrar hatırlatmıştır.

13 TBMM Reisi Mustafa Kemal'in 28 Kânun-ı Sâni sene 1377 tarihli telgrafı, **Aynı eser**, s. 171.

Burada dikkate şayan bir ifade de eğer teklifleri kabul edilmez ise "câlis-i makam-ı saltanat ve hilafet olan zat-ı şahanenin vaziyeti mütezelzil olmak tehlikesinden bihakkın korkulur ve biz irade-i milliyenin bahşetmiş olduğu fii'li ve hukuki bütün salahiyetleri haiz bir hükümet sıfatıyla şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki bundan tevellüt edecek bütün mesuliyet nâ kabil-i tahmin olan avakıbıyla doğrudan doğruya zât-ı şahaneye ait"[14] olduğu ikazının yapılmış olmasıdır.

TBMM Reisi aynı günün gecesi yine Tevfik Paşa'ya gönderdiği resmi bir yazıda Padişahtan beklentilerini maddeler halinde bildirmiştir. Buna göre, 1-Padişah "makam-ı hilafet ve Saltanat'ın ma'neviyetini esas olarak kabul etmiş bulunan TBMM'ni şekil ve mahiyet ve salahiyet-i hazırasıyla tanıdığını, kısa bir hatt-ı hümayunla ilan edecektir. 2-Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde "ailevi olan dâhili vaziyetimizin tanzimi ber-vech-i ati olabilir" denerek, Padişahın İstanbul'da oturmaya devam edeceğini, TBMM ve hükümetin şimdilik Ankara'da bulunacağı, dolayısıyla İstanbul'da kabine namına bir şeyin kalmayacağı açıktır. "İstanbul'un vaziyet-i mahsusası ilcasıyla nezd-i şahanede BMM'den vazife ve salahiyeti haiz bir heyet bulundurulur. 3-İstanbul ve çevresinin idaresi daha sonra düzenlenecektir. 4- Yukarıdaki şartların kabulü ve tatbikiyle birlikte "BMM'ce musaddak büdçemizde esasen mevcud tahsisat-ı seniyye ve hanedan-ı saltanat tahsisatı ile beraber bilumum me'murin-i lâzime vesair ashab-ı ma'aşın muhassasatlarının i'taya muktezi mebaliğ hükümetçe temin ve tediye edilecektir. Kudret-i maliyemiz bu hususu mütekeffildir"[15].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımına mukabil Tevfik Paşa 29 Ocak tarihli cevabında İstanbul'un konumunu hiçbir şekilde tartışmadan sadece konferansa katılma fırsatının kaçırılmaması gerektiğinde ısrar etmektedir. TBMM'nin isteklerini bir şekil meselesi gibi gören Tevfik Paşa, konferansta Yunan iddialarının cevapsız bırakılmaları ihtimali üzerinde durarak konferansa mutlaka katılmak gerektiğini hatırlatmıştır. İki taraf arasında ayrılık kalmadığını kabul ettiklerini ancak TBMM'nin tekliflerinin İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla icra gücünden yoksun olduğu ve hükümet idaresinin tamamen İtilaf devletlerinin eline geçmiş olduğunu kabul etmiştir. Sevr'de İstanbul hakkındaki şartların uygulamaya konmasına yol açılabileceğini, diğer taraftan İstanbul ve çevresindeki Yunan askerinin TBMM tekliflerini uygulanamaz hale getirdiğini hatırlatarak temsilcilerin bir an evvel gönderilmesini istemiştir[16].

14 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk,** s. 172.

15 **Aynı eser**, s. 173–174.

16 **Aynı eser**, s. 175.

Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 'da yazdığı cevapta durumun gerektiği şekilde algılanmadığını gösterdiğini, zamanın ehemmiyetine binaen padişahın ve hükümetin bir defa daha aydınlatılması için TBMM'ce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunun maddelerini bildirerek bunlara "mugayir hareket etmeye imkân ve salahiyet olmadığını" dikkatlerine sunmuştur[17]. Bu noktada devreye İstanbul ile Ankara arasını bulmak üzere daha önce Bilecik'e gönderilip oradan Ankara'ya götürülen Ahmet İzzet Paşa'nın dâhil olduğu görülmektedir. İzzet Paşa Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta hakiki vaziyet ve Ankara'daki ortam konularında aydınlatmak istemiştir. İstanbul'un işgal altında olmasının milletin haklarını ve menfaatlerini koruyamayacağı kanaatini yaygınlaştırdığını, iki heyetle konferansa gitmemin daha sonra İstanbul ve Ankara arasında kopmaya yol açacağını, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarda belirttiği noktalardan vazgeçmeye yetkili olmadığının altı çizilmiştir. İzzet Paşa, Anadolu'da isyanların bastırılarak kuvvetli bir ordu oluşturulduğuna dikkat çekerek Sevr'in lehimize tadiline imkân verecek müzakerelerin kesilmesine yol açmayacak şekilde davranılmasını önermektedir. Padişah Meclisi tanırsa diğer hususlarda görüşmeler yapılabilir diyerek fırsatın kaçırılmaması için İstanbul'u uyarmıştır[18].

TBMM Hükümeti Reisi Fevzi Paşa da aynı gün gönderdiği telgrafta öncelikle, gelinen noktanın millet ve onun meşru temsilcisi TBMM hükümetinin çabalarıyla ortaya çıktığı tespit etmiştir. Sonra, "Sevr muahede-i meş'ûmesini imzalamış bir heyetin varis-i hususisi olan heyetiniz murahhaslarının mülk ve millete nâfi şerait istihsal edebilmeleri gayr-i mümkündür" diyerek aradan çıkmalarını istemiştir. Fevzi Paşa, Konferans'a katılacak Türkiye temsilcilerinin TBMM tarafından belirleneceğini, İstanbul'un eğer isterse müşavir ve gerekli vesikaları hazırlayıp heyete dâhil edebileceklerini, bu durumu İtilaf devletlerine bildirmeleri gerektiğini İstanbul hükümetine teklif ile kabul etmemeleri durumunda sorumlu olacaklarını ihtar etmiştir[19].

Bu günlerde iki taraf arasında karşılıklı olarak sorumluluğu karşı tarafa atma esasına dayalı yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Tevfik Paşa 30 Ağustos'ta İzzet Paşa'ya ve sonra Mustafa ve Fevzi Paşalara yazdığı telgraflarda Avrupa siyasetindeki değişimin iyi değerlendirilmesi gerektiğini, Tek başına Ankara'nın temsilcilerinin tanınmayacağı gibi konferansa kabul

17 **Aynı eser**, s. 176–177.

18 Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "Tevfik Paşa'nın refik-i mesaisi olup Ankara'da bulunan Fevzi Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk" demektedir, Kemal Atatürk, **Nutuk** (1919–1927), Ankara 1989, s. 379.

19 **Aynı eser**, s. 178–179.

edilmeyeceğinin anlaşıldığını belirterek, tarafsız olanların kazanılması diğerlerinin de en azından aleyhimize çevrilmemesi için Ankara'nın temsilcilerini hemen göndermesinde ısrarcı olmuştur. M. Kemal Paşa'ya da Anadolu temsilcilerinin davet edilmesinin aslında gelmeyecekleri düşünülerek yapılmış olduğunu iddia ile aslında taleplerinde ısrarın zemini olmadığını ima etmiştir. Tevfik Paşa, konferansa zamanında ve birlikte katılmazlar ise İstanbul ve Boğazların elden çıkmasına ve İtilaf devletlerinin silah ve para yardımıyla Yunanların Anadolu'daki Türk unsuru bir kat daha fazla kırmalarına yol açılacağı yolunda uyarmış, eğer mevcut durumda ısrar edilirse kendisinin yalnız gideceğini ve mesuliyetin Ankara'ya ait olacağını ihtar etmiştir[20].

Fevzi Paşa'nın 30 Ocak tarihli telgrafından sonra Tevfik Paşa'nın tek taraflı yazıları 8 Şubat 1921 tarihine kadar devam etmiş görünmektedir. Tabiidir ki bu durum TBMM'de tartışmalara konu olmaktaydı. Meclisin 4 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda yapılan konuşmalarda Londra Konferansı'na Ankara hükümetinin de temsilci göndermesi hususu İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa tarafından gündeme getirilmiş, gönderilmesi düşünülen heyet üyeleri icra vekilleri heyeti tarafından belirlenmiştir**.** Ankara Hükümeti'nin de iki temsilcisinin katılmasının şart olarak ortaya konması Meclisin mücadelesinin başarılı bir neticesi olarak görülürken bu süreçte İstanbul'a karşı son bir teklifin yapılması ve metninin Meclis Başkanlık Divanı tarafından yazılması kararı alınmıştır. Divanın hazırladığı müsveddenin Hamdullah Suphi Bey tarafından kaleme alınan metninde mebusların isteği üzerine bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Burada hemen belirtilmesi gereken husus Meclisin Tevfik Paşa'yı değil daha üstünü muhatap aldığıdır[21].

Hazırlanan teklif metninin içeriği Karesi(Balıkesir) mebusu Basri Bey tarafından da eleştirilmiştir. Hamdullah Suphi Bey tarafından yazılan yazının iyi olduğunu ancak, "bu karar Meclisi Muhteremin vicdanı müşterekini tespit edeceği için" Meclisi muhteremin sinesinde bulunan "bütün azanın ifrat, tefrit, itidal noktalarından haiz olacağı hissiyat ve ruhiyatı ihtiva etmesi lazım geleceğini" hatırlatmıştır. Bu kararın bu üç noktada farklı düşüncelerde olan Türkiye halkının, milletimizin ve hatta bütün Müslümanların hissiyatı müşterekesini tamamıyla izhar edeceği için bu kararın o nokta-i

20 Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, s. 179–181 Tevfik Paşa bir yandan Fransa'yı kızdıracak hareketlerden kaçınılmasını ısrarla ister, Yunanların büyük kuvvetlerle saldırıya geçeceklerini ihbar ederek Ankara'yı baskı altına almaya çalışırken bir yandan da Ankara temsilcilerinin tek başına konferansa kabul edilmeyecekleri bilgisini aldığını ulaştırmaktaydı.

21 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, cilt 1, Ankara 1985, s. 403.

nazardan Meclisçe kemali itina ile tetkik edilmesi lazım”[22]geldiğinin altını çizmiştir. Hazırlanan yazının lisanının müfrit olduğunu, bu haliyle efkârı umumiye üzerinde lazım gelen tesiri yapamayacağını belirten Hasan Basri Bey'e katılan milletvekilleri de olunca metnin tartışması sonraya bırakılmıştır[23].

Mehmed Akif Bey'in İstanbul'a Verilecek Cevap Hakkındaki Teklifi:

8 Şubat 1921 tarihli gizli celsede söz alan Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa İstanbul ile haberleşmede cevabın meclisçe verilmesi isteğinin gerçekleşmemesinden şikâyetle yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için meselenin hallini talep etmişti. Bunun üzerine söz alan Burdur mebusu Mehmet Akif Bey, “İstanbul'la aramızdaki sui tefehhümün kalkması bu ikiliğin bertaraf edilmesi için Meclisin karar verdiğini, İstanbul'a yazılacak cevabın meclis tarafından son bir cevap olacağını hatırlatmıştır. Hazırlandığı daha önce ifade olunan müsvedde hakkında fikirlerini ifade şöyle ifade etmiştir: “Sadi; Şarkın en hâkim şairi Sadi der ki: İnsan daima doğru söylemelidir. Her söylediği doğru olmalıdır. Fakat her doğruyu her yerde söylememelidir. Bendeniz o telgraf müsveddesinde bugün söylenilmesi muvafık olmayacak birçok hakikatler gördüm. İcabeden yerlerde gayet şedit bir lisanla ifade edilmiş. Eğer maksat itilafın temini ise bu lisan tahfif edilmelidir. Daha itilafcuyane yazılmalıdır. Biz metalibimizi bir lisanı mutedil ile bir uslub-ı leyyin ile ifade edersek ve onlar kabul etmezler ise o zaman mesuliyet ve vebal

---

22 **Aynı eser**, s. 404.

23 Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta tarihsiz olarak zikrettiği telgrafname metni yukarıda zikredilen yazışmalara atfen Tevfik Paşa'nın memleketin bugünkü vaziyetini açıkça göremediklerini belirttikten sonra mütarekeden sonra İstanbul'da iki çeşit hükümetin var olduğuna dikkat çekilmekteydi. Damat Ferit Hükümetleri ki İtilaf devletlerine tabi, milletin mücadelesine karşı düşmanla işbirliği yapanlar ki müsait herkesi kullanarak milletin mücadelesini sekteye uğratmaya çalıştılar. İkinci tür hükümetler Tevfik Paşa kabinesidir ki esas olarak Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekte ancak icraatta buna mani olmaktadırlar. Padişah ise tahtına varis olduğu hanedanın başkentini düşmanına bırakmama azminin tam aksine esir olmamaya çalışan milletini kendi eliyle bağlayarak düşmana teslim etmeye çalışmaktaydı. Telgrafta Sevr Anlaşmasını Şura-yı Saltanatta kabul edenlerin hiçbir hükmünün olmayacağı ortaya konmaktaydı. Ankara hükümetinin “memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısmına ilhak etmek istediğini, İstanbul'daki devlet adamlarının da bunun tersini yapmaya çalıştıkları ifade edilerek bunun kabul edilmeyeceği ilan ediliyordu. İstanbul için idari teşkilatıyla memleketi yöneten ordularıyla doğuda ve batıda düşmana haddini bildirerek barış yolunu açan Meclisi tek heyet olarak tanımak tek yol olarak gösterilmektedir. Zira Meclis zaten kendi heyetini gönderme kararı almıştır, beklenen şey sözle zaman geçirmek değil, uygulamadır. İfadeleriyle İstanbul'un kendilerine katılmasını bekledikleri ifade edilmiştir. Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 384.

onların omuzlarına gider, kabul ederlerse iş bitmiş olur" diyerek daha ılımlı bir yaklaşım tavsiye etmiş ve bunun için de kendisi hazırlamış olduğunu ifade ettiği bir metni okumuştur[24].

Burada; Ankara ile İstanbul arasındaki haberleşmeden İstanbul'un "henüz gerek kendi vaziyetini, gerek Anadolu'nun vaziyetini lâyıkıyla ihata edemediği kanaati"nin hasıl olduğunun altı çizilmektedir. "Milletin berat-ı idamından başka bir şey olmayan Sevr Muahedenamesi'ni" İstanbul'a kabul ettiren sebeplerin zikrini münasip görmeyen Akif, "milletin istiklali o muahedenamenin birkaç maddesinin tadil ve tebdiliyle temin olunamayıp, büsbütün ortadan kalkmasına mütavakkıf bulunmasına nazaran vaktiyle o muahedenameyi kabul edenlerin bugün konferansta lâzım gelen vak ü tesiri haiz olamayacakları pek tabiidir" demektedir.

Mütarekeden beri devam eden ve istiklalin kurtarılmasına kadar devam edecek olan mücadelenin sayesinde lehimize bir durumun ortaya çıktığına dikkat çeken Akif, bundan bütün devlet kuvvetlerinin istifadesi şart iken İstanbul'un "hakayık-ı ahvale göz yumarak ruhtan ziyade şekil ile meşgul olduğunu" teessüfle görmektedir. Zamanın geçmiş olayları tahlil ile uğraşmaya müsait olmadığını memleketin bütün varlığı ayaklar altına alınmışken yabancıların işgali altında baş bile kaldıramayan İstanbul'un bunu dikkate alarak davranması gerekirken makûs bir istikamet alması "cidden mucib-i teessüf"idi. "İstanbul nazarında henüz resmen asi telakki edilen Anadolu bugün istiklali için, makam-ı hilafet ve saltanatın tahlisi için canla başla uğraşıyor, düşmanların muhacematına göğüs geriyor, bu yolda kanını döküyor. Binaenaleyh bugün söz sahibi ancak kendisi olmak icabedeceğini itiraf ve kabul etmek ve aradaki suitefehhümü bertaraf ederek BMM'ne tefviz-i umur eylemek kendisinin ve bütün memleketin selameti namına İstanbul için en mütekaddim ve en mütehattim bir vazifedir" diyen Akif, "bugün millet vahdetini temin etmiş, meşru meclis ve hükümetini teşkil ile ordularını tanzim eylemiş, her türlü müdahalat-ı ecnebiyeden azade olarak tenfiz-i ahkâm ve kazada bulunmuş iken bütün bu şeraitten tamamıyla mahrum bulunan İstanbul'un halâ eşkâl ve merasim ile uğraşması menafi-i millet ve maslahat-ı ümmetle katiyen kabil-i telif değildir" diyerek TBMM hükümetinin haklılığını delillendirmekteydi.

O halde İstanbul'un yapması gereken en mühim şey: "derhal BMM'nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu meclise ait olduğunu ilan etmektir[25]. Aksi davranışın İstanbul'un her bakımdan devre dışı kalmasına yol açacağı gerçeğini de en açık şekil-

24 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, cilt 1, s. 410.

25 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I, s. 411.

de şöyle ifade etmekteydi. Bunun hilafında hareket "milletin halâsına set çekmek, tefrika ve inkisama bâdi olmak, makam-ı hilafet ve saltanatı (papalık) gibi kuvva-yı maddiyeden mahrum ve gayrimeşru bir şekle sokarak ecnebilerin amâline baziçe derekesine indirmek demektir. Buna ise Şeriat-ı garra-yı İslâmiye'nin katiyen müsaadesi yoktur." Akif, İslam'ın müsaadesinin olmaması kadar Padişahın da buna hakkı olmadığını ihtar ediyordu. O, "Müslümanlık nazarında pek büyük bir mevki-i dinisi olan makam-ı muallâyı hilafeti vaz'-ı meşruundan çıkarmaya hiçbir ferdin, hatta o makamı işgal eden Zat-ı şahanenin bile salahiyeti olamaz" diyerek işin kişisel olmaktan çok daha etraflı bir mahiyet aldığını ihtar etmekteydi[26].

Burada mevcut durumu fıkhî açıdan da ele alan Akif, Padişahın emirlerinin millet yararına olursa muteber ve itaate değer olduğunu, Padişahın şahsi arzu ve emirlerinin başka "ümmetin emini olmak haysiyetiyle deruhte buyurdukları emanet-i hilafetten mütehassıl şahsiyet-i maneviyesinin iradesinin başka" olduğunu hatırlatmaktadır. Dolayısıyla padişahın şahsi emellerinden sıyrılıp halife olmaktan kaynaklanan manevi şahsiyet namına milletin işlerinin gerektirdiği kararları vermek durumunda olduğunu, bunun da "icma-i ümmet mahiyetinde olan ve bir kuvve-i maddiyeye istinat eden BMM, nin şahsında tecelli ettiğini göstermekteydi".

Burada önemli olan şey İslamın devamı için gereken işlerin ne olduğu ve kimin tarafından yapıldığıdır; "Malumdur ki din-i İslamın kıyam ve bekası için zaruri olan techiz-i cüyûş, sedd-i sugur, tenfiz-i ahkâm ve kaza şerait-i esasiyesini bilkülliye iptal ile makam-ı mânâyı hilafeti mühmel bir hale koyan Sevr muahedesini kabule cevaz-ı şer'i yoktur. Şayet İstanbul'u böyle gayri meşru vaziyete sokan sebep cebr ü ikrah ise bugün o sebebin zail olduğu iddia olunamaz" diyerek acziyetlerini sebep olarak gösterdikleri zaman bu durumun devamı en azından o şartları ortadan kaldıranları tanımayı gerektirdiğini de mantıken izah etmektedir. Bu durumda yapılacak şey ise gayet açıktır: "Ecnebilerin cebr ü ikrahıyla bütün şerait-i esasiye-i şer'iyesinden tecrit edilen makam-ı hilafet ve saltanat için o şeraiti temin eden Büyük Millet Meclisini derhal makam-ı celil-i hilafetin kuvve-i müeyyidesi olarak tasdik ve bu meclisin icma-i ümmet mahiyetinde olan mukarreratını kabul ile kendi vaz-ı meşruunu iktisap etmek bir vazife-i şer'iye olduktan başka beynelmüslimin büyük bir mevki-i ihtiramı bulunan Hanedan-ı Âli Osman'ın ilelebet bu mevki –i mümtazı muhafaza edebilmesi için de elzemdir"[27].

Görüldüğü üzere olabilecekler hakkında en açık öngörüler İslam esaslarına

---

26 **Aynı eser**, gösterilen yer.

27 **TBMM Gizli Celse Zabıtları** I, s. 411.

göre ortaya konmuştur. Hilafetin bile elden gitmesine kadar olabilecekler izah edilmiştir. Osmanlı hanedanı sadece kendisi için değil, bütün Müslümanlar nezdinde önemli bir müessesenin geleceği için hareket etmelidirler denilmektedir. Akif bundan sonra İstanbul'a Meclis'in ilerde yapılacaklar konusunda herhangi bir art niyeti olmadığı hakkında teminat vermektedir. "Gerek Zatışahanenin, gerek bütün Cihan-ı İslamın malumu olmalıdır ki B.M.Meclisince bugün makamı hilafet ve saltanatın halasını ve milletimizin istiklâl-i tamını temin etmekten başka hiçbir gaye mutasavver değildir ve bunun böyle olduğunu her milletvekili ferden ferda yemin ile teyit etmiştir. Onun için bugün İstanbul'un manasız vesveselerle nazar-ı ecanipte milletin vahdetini kesredecek gayrı meşru bir tavır takınmasına Büyük Millet Meclisi son derecede müteessiftir".

Bu gayri meşru duruma son vermek ve fedakâr milletin kaderini idare eden BMM ile işbirliği yapmak dini, milli, vatani vazifelerin en önde gelenidir. Ülke kurtarıldıktan, istiklal kazanıldıktan sonra iç meselelerdeki fikir ayrılıklarının halli pek kolay olup bugün konu edilmemesini ve yalnız "din ü milletin menafi-i aliyesi düşünülerek derhal BMMeclisi'nin meşruiyetinin kabul ve intihap ettiği murahhasların tasdik edilmesini bu suretle aradaki ikiliğin kaldırılarak Kur'an'ın ve sünnet-i Resulün emri vechile devlet ve milletimizin ecanibe karşı yekpare bir bünyan-ı mahsus halinde tecelli ettirilmesinde selamet-i din ü devlet namına son defa olarak temenni ederiz"[28] diyerek mesajın alınmasını ümit etmektedir.

Mehmed Akif'in Teklifinin Meclis'te Değerlendirilmesi:

Mehmet Akif'in bu teklifinden sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey, zaten Meclis başkanlığı ile İstanbul arasındaki yazışmalarda söylenenlerin esasta Akif Bey'in söylediklerinden farklı olmadığını ifade etmiştir. Hamdullah Suphi Bey, "müfrit bir hayırhahlıkla azami bir vatanperverlikle lazım gelen şeyi yapınız ve hatta yazılması gereken her şeyi yazınız, yine faidesizdir. İstanbul saraydan başlayarak bütün sarayın nüfuzu altındaki eşhasa varıncaya kadar öyle karanlık ve öyle dalalet içindedirler ki bunları akl ü mantığa ircaa imkân yoktur" diyerek kendisinin de başlangıçta uysallıkla işi halletmeyi istediğini ancak Sarayın sonuna kadar gideceğine kâni olduğunu, akıl ve mantık dairesine gelmelerine imkân görmediğini iddia etmiştir[29].

Söz alanlardan Muş mebusu Hacı Ahmet Efendi M. Akif Bey'in fikirlerine iştirak etmekle beraber yaptığı durum tespitinde milletin büyük kısmının maddi ve manevi bağlarla bağlı olduğu hilafet makamında bulunan Sulta-

28 **Aynı eser, gösterilen yer**.

29 **TBMM Gizli Celse Zabıtları** I, s. 412.

nın hilafetin hakkını yerle bir eden bir anlaşmayı tasdik ettiğine dikkat çekmiştir. Milletin diğer kısmı ise şimdiki halifenin iyiyi kötüden ayırmaktan, hükmünü ifadan aciz olduğundan habersiz olduğunu belirtmiştir. "öyleyse hem milleti aydınlatmak hem de BMM'nin Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalist tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak, irade ve hâkimiyetin millete ait oluşunu gerçekleştirmek için çalıştığını beyannamelerle millete anlatmalı ve padişah da ikaz edilmelidir" diyerek pratik bir tavır önermiştir.

Mersin mebusu İsmail Safa Bey, henüz zamanı gelmemiş bir meselenin münakaşa edildiğini ihtar etmiştir. İki taraf arasındaki zihniyet farkının eylemlere de yansıdığını, İstanbul'un Anadolu'nun maksatlarından hep şüphe ettiğini, meşru görmediğini tespit ettikten sonra zamanı gelmediği için söylenmesini muvafık bulmadığımız birçok sözler söylenmesine rağmen İstanbul'un bildiğinden şaşmadığına dikkat çekmiştir. İstanbul Anadolu'yu serbestçe suçlarken kendilerinin zamanı geldiğinde her türlü kararı vermekte serbest olacaklarını ancak şimdi bu meseleyi kurcalamanın memleket menfaatine uymadığını, kapanması gerektiğin ifade etmiştir[30].

İzmit mebusu Hamdi Namık Bey diğer vekillerden farklı olarak Akif Beyin teklifinin zararlı olduğunu iddia etmiştir. Akif'in teklifinde; İstanbul'un Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tanımasını, Sevr'i kabul etmemesini, hilafet ve saltanat makamının bu feverana tabi olmalarını istiyor. Ancak yazışmalardan görüldüğü üzere Ankara muhatap olarak Meclisi gösterdiği halde onlar kişileri muhatap alıyorlar. Büyük Millet Meclisinin Meşruiyetini tanımıyorlar. Böyle bir heyetle bir daha konuşmak gereksizdir zaaftır diyen Hamdi Namık Bey, Hilafet ve Saltanat makamlarının vazifelerini hatırlatarak adım atılırsa gereğini yapmadıkları zaman artık geri dönülemeyeceğini, yani padişahın hallinin lazım geleceğini hatırlatmıştır. Dolayısıyla heyet-i vekile'nin cevabında şiddet varsa yumuşatılabileceğini, ancak Akif Bey'in cevabının mücadelenin selameti açısından zararlı olduğunu belirtmiştir.

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, birkaç kelimeyi tashih ile Akif Bey'in teklifinin gönderilmesine destek verirken, Emir Paşa(Sivas) Meclisin temsilcilerini gönderme kararı aldığına göre gereğini yapacağını, İstanbulun düşmanların tesiriyle hareket ettiğini, mevkiini kaybetmek istemediğini tespit etmiştir. Yazışmaların şiddetli ya da mülayim olmasının neticeye tesir etmediği görüldüğünden bir şey söylememek, illa söylenecekse gereğini yerine getirmek mecburiyetinde olduğunu Meclise hatırlatmıştır. Yazışmaların millete yapacağı tesir göz önüne alınarak ilan edilebilecek tarzda yapılmasına özen gösterilmesini isteyen Emir Paşa Tevfik Paşa'nın değil milletin

30 **Aynı eser**, s. 413

muhatap alınması gerektiğine dikkat çekmiştir[31].

Mehmet Akif Bey'in şahsiyeti ve teklifinde yer alan maddelerin ehemmiyeti dolayısıyla Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'da söz alarak Akif Bey'in teklifi üzerinde tenkitlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa İstanbul ile haberleşmelerin ehemmiyetli bir noktada durduğunu, Tevfik Paşa'nın son telgrafında meclisin meşru vaziyetini kabul etmedikten başka tarih ve vicdan önünde mesul tuttuğunu hatırlattıktan sonra Meclisin cevabının gecikmesinin mahzurlarına dikkat çekerek dört saat zarfında bile siyasi durumun değişeceğini ihtar etmiştir. Tevfik Paşa'nın suçlamaları karşısında tarihe geçecek bir vesika olduğu için zaman geçmiş olmasına rağmen iki üç madde halinde kısaca bir cevap verilebileceğini, uzun bir cevap söz konusu olursa Mehmet Akif Bey'in teklifi üzerinde mühim düzeltmeler yapılması gerektiğini örnekleriyle göstermiştir.

Şöyle ki, Sevr Anlaşmasının bazı maddelerini kabul etmektense Sevr muahedesinin heyet-i umumiyesinin tadil edilmesi gerektiğini söylüyor. Bugün bunu B.M. Meclisi'nin beyannamesinde zikretmek diplomatik bir hatadır diyen Mustafa Kemal Paşa lehimize ortaya çıkan gelişmeden istifade için koşmak ibaresini de doğru bulmamaktadır.

Yapılan teklifin ciddiyetinin tam olarak ortaya konmadığı bir durumdan istifadeye değil, "bazı hukukumuzu dünyaya ilan etmek için gidiyoruz" diyen M. Kemal Paşa, Meclisin meşruiyetinin tasdik edilmesini istemeyi de hatalı bulmuştur. Meclis'in meşru olduğunu kimsenin tasdikine ihtiyacı olmadığını belirten paşa, Padişahtan istenilenin Meclisin meşruiyetini tasdik değil, hâkimiyeti kabul ettiğini ve tanıdığını ilan etmesi olduğunun altını çizmiştir. Gönderilen temsilcilerin Avrupa tarafından tanınması için İstanbul Hükümeti'nin aracılığına ihtiyaç olmadığını tespit etmektedir. Eğer varsa heyetin kıymetinin sıfıra indirilmiş olacağını da ihtar etmiştir[32].

Saltanat ve hilafetin durumunu izah ederken kullanılan Papalık tabirine de karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sevr muahedesinin kabulüne cevaz-ı şer'i yoktur, edilirse hilafet makamını boş hale getirir" ibaresini de tasvip etmeyerek dikkatli olmaya davet etmiştir. Zira Sevr Muahedesi kabul edilmiş ve makam-ı hilafeti mühmel (boş) bırakmıştır diyen Paşa Saltanat Şura'sında Padişahın bizzat ayağa kalkmasının kabul manasına geldiğini ifade ile bunu kabul etmenin makam-ı hilafetin boşaltılmış olduğunu itiraf etmekle eşdeğer olduğunu anlatarak kendilerinin henüz bunu itiraf etmek istemediklerini izah etmiştir.

---

31 **TBMM Gizli Celse Zabıtları** I, s. 414.

32 **TBMM Gizli Celse Zabıtları** I, s. 415.

Önce dışarıya karşı esasta anlaşıp iç işlerinde sonra kolaylıkla anlaşılabileceğinin ifadesini de yanlış bulan Mustafa Kemal Paşa, kişiler arasında pazarlık olabileceğini ancak burada bir millet ile bir şahsın konuştuğunu, bir pazarlık söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Meclisin meşruiyet üzere, akıl ve mantık üzerinde olarak azm ü imanında şüphe olmadığını tekrar etmiştir. Cevap metninde ikilikten söz etmenin de yanlış olduğunu vurgulayan Paşa, bunun siyasi bir ifade olmadığını, zira Anadolu'nun birlik halinde olmasına karşın ikiliği İstanbul'un iddia ettiğini belirterek bunu yazmanın İstanbul'un bakış açısını kabul manasına geleceğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu esaslar üzerine kararların tespit edilerek heyet-i vekileye verilmesini ve onun tarafından tebliğ edilmesini teklif etmiştir. Daha sonra yapılan oylamada bir şey yazılmaması kabul edilerek mesele kapatılmıştır.

Netice olarak: Mustafa Kemal Paşa'nın safha safha uygulamaya koyulduğunu ifade ettiği Türk İnkılâbı'nın silahlı mücadelenin sonunda alınacak kararlarının aslında içerik olarak daha mücadelenin başında gündeme geldiğini gösteren bu tartışmalar Meclis'in her hususu irdelediğini göstermek bakımından önemlidir. Diğer taraftan Meclis içindeki Muhafazakâr gruba dâhil olduğunu söyleyebileceğimiz Mehmet Akif Bey'in de aynı hakikatleri biraz daha yumuşak bir ifade ile ortaya koyarak netice almak yanlısı olduğunu söylemek mümkündür. İkinci grubun önemli isimlerinden Hüseyin Avni Bey'in de Padişahın tahsisatı ile ilgili ifadelerin yazışmalarda zikredilmesini çirkin bulması ve yazılacak cevapların mecliste görüşüldükten sonra tespit edilmesinde ısrar etmesinin arkasında yatan düşünce gelişmelerin kontrollerinden çıkmamasını sağlamaya yönelik olmalıdır. Diğer taraftan Padişahın Meclisi kabul ile hilafetin icra gücü olarak ilan etmesinin TBMM yönetiminin de dikkatini çeken bir girişim olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak Hamdullah Suphi Bey'in dediği gibi bu aşamada onların bunu fark edebilecek durumda olmadıkları da aşikârdır. Yöntem de farklılıklar olsa bile esasta, ülkenin ve mücadelenin durumu hakkında Meclis'teki tarafların aynı safta olduklarını ifade etmek durumundayız.

SIRAT-I MÜSTAKİM VE SEBİLÜRREŞAD SERMUHARRİRİ AKİF

Suat MERTOĞLU *

Özet

"Safahat Şairi", "İstiklal Marşı Şairi", "İslam / Kur'an Şairi" gibi ünvanlarla anılan Akif'in şair kimliği yanında idealistliği, fikir cephesi, dava ve cemiyet adamlığı yönleri de bulunmaktadır. O şiiri bizatihi amaç değil, davasına hizmet için bir vasıta olarak görmüştür ve şiirleri de esasen duyguları kadar düşüncelerinin yansımasıdır. Akif'in dava ve fikir adamlığı cephesi en iyi şekilde 1908-1925 yılları arasında sermuharrirliğini yaptığı ve şiirlerini de ilk olarak neşrettiği Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad mecmuasındaki faaliyetleri incelenerek aydınlatılabilir. Bu mecmua "İslam Modernizmi" üst başlığı altında toplanması mümkün arayışların Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği ve döneminde en etkili olan entelektüel zeminlerinden biridir.

Akif Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad'da manzum eserlerinin yanı sıra dinî-edebi makalelerini, Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerini, çeşitli camilerde verdiği vaazların yazıya geçirilmiş hallerini -ki bunların toplamı onu mecmuaya en fazla yazı veren kimse konumuna getirir- yayınlamıştır. Bu itibarla o sermuharriri olduğu ve yazı heyetinin oluşmasında da kilit rol oynadığı bu mecmuanın "her şeyi idi" denilebilir. Onun adının dergiyle özdeşleşmesi ve Tevfik Fikret'in kendisine "Molla Sırat" diye hitap etmesi boşuna değildir. Mecmua Akif'in hayatında öylesine önemli bir dönemeci ifade eder ki onun hayatını kabaca mecmua öncesi, mecmua dönemi ve mecmua sonrası şeklinde üç kısma ayırmak mümkündür.

Akif'in kişisel kaderiyle mecmuanın kaderi çoğu zaman kesişmiştir. Akif ilkeli ve tavizsiz duruşu sebebiyle belli bir tarihten sonra İttihatçılarla görüş ayrılığına düşüp Dârülfünûn'daki görevinden ayrılınca, mecmua da bir süre sonra aynı sebeple kapatılmış; Akif millî mücadeleye katılınca mecmua da Kayseri ve Ankara'da bu mücadelenin sesi olmuş ve nihayet mecmua 1925'te Takrir-i Sükûn kanunuyla susturulunca Akif de toplumsal konularda konuşmama kararı alarak Mısır'a gitmiştir.

____

* Dr. Suat MERTOĞLU - 1966 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Suat Mertoğlu, 1989 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. "Alman Dilindeki Akademik Kur'an Çalışmaları" üzerine hazırladığı yüksek lisans tezini 1992 yılında, "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/ Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)" başlıklı doktora tezini ise 2001 yılında tamamladı. Ayrıca Almanya'da şarkiyat ve tarih öğrenimi gördüğü Mainz Üniversitesinde hadis literatürü üzerine hazırladığı tezle 1999 yılında yüksek lisans derecesi aldı. "Ahmed Muhiddin", "Modern Türklükte Kültür Hareketi" (inceleme ve tercüme, 2004) ve "Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin" (2008) adlı çalışmalarının yanı sıra İslâm Ansiklopedisinde (DİA) çıkmış maddeleri, çeşitli dergilerde yayınlanmış tercüme ve araştırmaları bulunmaktadır. Halen Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) araştırmacı olarak görev yapmakta olup Klasik Yayınları için de "Arap Gözüyle Osmanlı", "Balkan Gözüyle Osmanlı" ve "Hatıralarla Yakın Tarih" dizilerinin editörlüğünü yürütmektedir.

SIRAT-I MÜSTAKİM VE SEBİLÜRREŞAD SERMUHARRİRİ AKİF

Mehmed Akif Ersoy öncelikle şair sıfatı ile akıllara gelen bir isimdir. Adı yaygın olarak "Safahât Şairi", "İstiklal Marşı Şairi", "İslam/Kur'an Şairi" gibi unvanlarla anılır. Bu nitelemelerin şüphesiz haklı nedenleri vardır. Ancak onun şair kimliği yanında idealistliği, fikir adamlığı, dava ve cemiyet adamlığı yönleri de bulunmaktadır. Hatta onun hayatının önemli bir kısmında şiiri bizatihi bir amaç değil, davasına hizmet için vasıta olarak gördüğü bilinmektedir. Aynı nedenle olsa gerektir ki Türkçeye ve aruza hâkimiyeti herkes tarafından takdir edilen ve şair duyarlılığına sahip olduğunda hiç kuşku bulunmayan Âkif'in şiirleri sanatsal değerinden ziyade siyasî-fikrî arka planı ve kültürel çağrışımları itibariyle tartışmalara konu edilmektedir.

Akif'in dava ve fikir adamlığı cephesinin aydınlatılması ancak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin en etkili entelektüel zeminlerinden Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisinin incelenmesiyle mümkün olabilir. Zira Âkif şiirlerinin büyük kısmı da dâhil olmak üzere eserlerinin neredeyse tamamını sermuharrirliğini yürüttüğü bu dergide yayınlamıştır.

Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad Dergisi

Akif'in sermuharriri olduğu ve yayın hayatına 1908 yılında "Sırat-ı Müstakim" adıyla başlayan, 1912-1925 arasında "Sebilürreşad" adıyla devam eden dergi hakkında kısa bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Sırat-ı Müstakim II. Abdülhamid'in 1878'de askıya aldığı Kanun-i Esasî'yi yeniden yürürlüğe koymayı taahhüt ettiği ve tarihe "10 Temmuz İnkılabı" olarak geçen II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908'de Ebülûlâ Zeynelâbidin (Mardin, 1881-1957) ve Serezli Hafız Eşref Edib (Fergan, 1883-1971) tarafından kuruldu ve ilk sayısı 30 Receb 1326/14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 Perşembe günü yayınlandı. Tamamı 7 cilt ve 182 sayı olan derginin bu döneminin son sayısı 11 Rebîülevvel 1330/16 Şubat 1327/29 Şubat 1912 Perşembe günü yayınlandı. 182. sayının yayınlanmasından sonra derginin iki ortağı birbirinden ayrıldı ve Eşref Edib, muhtevasını zenginleştirdiği dergiyi, ilk sayısını 24 Şubat 1327/8 Mart 1912'de yayınladığı Sebilürreşad ile sürdürdü. Yayın hayatına 1-183 sayı numaraları ile başlayan Sebilürreşad'da 235. sayıya kadar Sırat-ı Müstakim'den devam eden ve Sebilürreşad'da başlatılan sayı numaraları bir arada verilerek devamlılık gösterildi, 236. sayıdan itibaren sadece Sırat-ı Müstakim'in devamı olan rakamlar muhafaza edildi. 5 Mart 1925 tarihli 641. sayısından sonra Takrîr-i Sükûn Kanunu ile kapatılan Sebilürreşad Eşref Edib tarafından 1948-1966 arasında 362 sayı olarak Latin harfleriyle yeniden yayınlandı.

Yazı Heyeti

Derginin Sırat-ı Müstakim döneminde sermuharriri Mehmed Akif ve müessisleri Ebülulâ Zeynelabidin (Mardin) ve Eşref Edib (Fergan) dışında sürekli yazıları bulunan bazı isimler şunlardır: Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), Ferid (Kam), Babanzade Ahmed Naim, Mehmed Şemseddin (Günaltay), Musa Kazım, Mehmed Fahreddin, Bursalı Mehmed Tahir, Midhat Cemal (Kuntay), Ispartalı Hakkı, Çerkeşşeyhizade Halil Halid, Mardinîzade Mehmed Arif, Şerefeddin (Yaltkaya), İbrahim Alaeddin (Gövsa), Ahmed Hamdi (Akseki). Sebilürreşad döneminde bu isimlere ilave olarak dergide yazıları çıkan bazı önemli isimler ise şunlardır: Said Halim Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, Süleyman Muhammed Tevfik, Ömer Rıza (Doğrul), Elmalılı Hamdi (Yazır), Abdüllatif Nevzad (Ayas), Mustafa Sabri.

Dergi İslam dünyasının geneli ile olduğu kadar Türk dünyasının meseleleri ile de yakından alakalıdır. Bu alakanın gereği ve sonucu olarak özellikle ilk yıllarda Türk dünyasından çok sayıda kalem erbabına sütunlarını açmıştır. Bunlar arasında Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, Kazanlı Halim Sabit (Şibay), Akçuraoğlu Yusuf ve Ayaz İshakî, Bakülü Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Troyskili Ahmed Taceddin, Buharalı Nuralizade Gıyaseddin Hüsnü ve Kırımlı Yakub Kemal sayılabilir.

Yazı Türleri ve Bölümler

Dergide telif yazıların yanı sıra Farsça ve Fransızcanın dışında çoğunluğu Arapçadan olmak üzere İslam dünyasının önemli ilim ve fikir adamlarından tercüme edilerek yayınlanan çok sayıda yazı da bulunmaktadır. Kendilerinden tercüme yapılan önemli yazarların başında Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Abdülaziz Çâvîş, Reşid Rıza, Salih Şerif et-Tunusî ve Şibli en-Numânî gibi isimler gelmektedir.

Dergide nesir tarzı yazıların dışında başta Mehmed Âkif'in daha sonra Safahât'ına alacağı kimi şiirlerin ilk neşirleri olmak üzere çok sayıda şiire de yer verilmiştir. Dergide önemli bir yere sahip olan bir diğer tür ise mektuplardır. İslâm dünyasının çeşitli yerlerinden gönderilen bu mektuplar, sahiplerinin görüşleri ile birlikte kendi bölgelerindeki bazı gelişmeleri dergi okuyucuları ile paylaşırken, dergi idaresinden yerine getirilmesi istenen bazı talepleri de dile getirir. Bu mektuplar derginin ilişkiler ağını ve ulaştığı yerleri göstermesi kadar İslâm dünyasının siyasî, ictimaî ve fikrî durumunu yansıtması açısından da son derece önemli metinlerdir.

Dergide çeşitli sütun başlıklarına yer verilmiş olup bunlardan bazıları şunlardır: Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Fıkıh ve Fetâvâ, Felsefe, Edebiyat, İctimâiyât, Siyasiyât, Tarih, Terâcim-i Ahvâl, Hukuk, Hutbe, Mübahasat, Âlem-i İslâm, Şüûn, Matbuat, Mekâtîb. İstanbul'dan, Osmanlı merkez ve taşra vilayetlerinden, dünyadan diğer taraflarından ve bilhassa İslâm dünyasından güncel haberler "Şüûn" sütununda, kimi zaman yorumlar eşliğinde verilirken, İslâm dünyasındaki yayın organları başta olmak üzere basından iktibaslar "Matbuât" sütununda verilmiştir.

Fikriyatı

Dergi, İslâm'ı, aklın esas alınması, bilim ve terakki gibi kimi modern değerlerle eklektik tarzda uzlaştırma, bu dinin sözkonusu değerlerle birarada bulunamıyacağına yönelik eleştirileri göğüsleme çabası içinde olan modern, yer yer modernist İslam anlayışını temsil eden en önemli yayın organlarının başında gelir. Derginin siyasî ve fikrî duruşu kısaca şöyle tasvir edilebilir:

Siyasî açıdan istibdad adı verilen keyfî mutlakiyet tarzı yönetim biçimine karşı meşveret, şûrâ, icma, ehl-i hall ve akd gibi geleneksel İslâmî kavram örgüsüyle tahkim ve takdim edilen meşrutiyet, modern anlamda parlamenter rejim savunulur. Bunun neticesi halife-sultanın yetkilerine karşı Kanun-i Esasî'yi, ümmetin (yani Müslüman'ı ve gayrimüslimi'yle Osmanlı halkının) iradesini ve bu halkın temsilciler göndererek oluşturduğu Meclis'in belirleyiciliğini önceleyen bir yönetim anlayışını savunmaktır. Di-

ğer taraftan Batılı devletlerin nüfuzu altına giren Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının durumu göz önünde bulundurularak Osmanlı vatandaşları arasında siyasî birlik (ittihad, İttihad-i Osmanî) ve eşitlik (müsavat), dünya Müslümanları arasında ise dinî-kültürel birlik (ittihad, vahdet, İttihad-ı İslam, tevhid-i mezahib), kardeşlik (uhuvvet) ve dayanışmaya vurgu yapılır. Ayrıca tefrika ve kavmiyet kavramları etrafında bu birliğe mani olan parçalanmalar eleştirilir.

Derginin özellikle ilk yıllarda, İslam dünyasının geneline olan ilgisinin dışında Türk dünyasına özel bir yakınlığı sözkonusudur. Yazar kadrosu içinde Türk dünyasından yukarıda bir kısmına işaret edilen isimlerin bulunmasının yanı sıra bu bölgelerle ilgili olarak dergide çok sayıda yazı, haber ve yorum bulunması bu alakanın göstergesidir. Nitekim Sırat-ı Müstakim döneminde İstanbul dışında yayınlanıp kendisine en fazla atıf yapılan/kendisinden en fazla iktibas yapılan yayın organının İsmail Gaspirinski'nin Kırım-Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman gazetesi olması[1] tesadüf değildir. Bu çerçevede Türk kavimlerini araştırma ve lisan birliği oluşturma amacıyla 25 K. Evvel 1908'de kurulan Türk Derneği'nin kuruluş haberi ilk defa dergide yayınlanır ve Sırat-ı Müstakim'in, derneğin vasıta-i neşr-i efkârı olarak kabul edildiği bildirilir.[2] Derginin ilk döneminin bu şekilde Türk dünyasının meseleleri ve Türk birliği konusunda hassasiyet göstermesi bazı araştırmacılar tarafından onun İslamcı-Türkçü çizgiye yerleştirilmesine neden olmuştur.[3]

Dergi Osmanlı birliğini muhafaza anlamında Osmanlıcılık idealinin henüz önemini tamamen yitirmediği, Batıcılık karşısında dinî ve milliyetçi hassasiyetlerin birarada yürüdüğü, geçişkenliğe sahip olduğu ve tam anlamıyla birbirinden ayrışmadığı II. Meşrutiyet'in erken döneminde yayın hayatına girmiştir. Dergideki fikrî tartışma ve polemiklerin büyük ölçüde Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihad mecmuası olmak üzere Batıcı akıma yönelik olması da fikrî ayrışmaların ancak kısmen netleştiğini göstermektedir.

Milliyetçilik ve modern din yorumlarının keyfiyeti ve istikameti gibi konulardaki ayrışma ancak Balkan Savaşından sonra su yüzüne çıkmaya başlayacak ve dergi yazarlarından Halim Sabit, Mehmed Şemseddin, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef gibi isimlerin Türk Yurdu ve İslam Mecmuası gibi Türkçü yönü daha ağır basan mecmuaları çıkarmalarıyla tamamlana-

1 bk. M. Suat Mertoğlu, Sırat-ı Müstakim Mecmuası. Açıklamalı Fihrist ve Dizin, İstanbul 2008, s. 16.

2 "Türk Derneği", Sırat-ı Müstakim, I/20 (29 K. Evvel 1324), s. 318.

3 bk. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İst. 1985, c. 1, s. 126.

caktır. Dolayısıyla derginin Sırat-ı Müstakim döneminin İslam modernizmi akımının temsilcisi olarak görülmesi doğru olmakla birlikte onun siyasî boyutuyla İslamcılık ideolojisinin temsilcisi olması, ancak bu tarihlerden sonrası ve Sebilürreşad dönemi için geçerli bir tespit olacaktır. Özellikle Babanzade Ahmed Naim'in ırkçılık eleştirisine dair meşhur yazısı[4] ile Said Halim Paşa'nın "İslamlaşmak" yazısı[5] başta olmak üzere diğer yazıları derginin İslamcılık akımının en önemli yayın organı olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu algıda Dârülfünûn Edebiyat Şubesi mezunlarından olup Mehmed Akif ve Ziya Gökalp başta olmak üzere dönemin ileri gelen düşünürlerini yakından tanıyan Ahmed Muhiddin'in rolü olduğu düşünülebilir. O, Türk düşünce hayatının Tanzimat sonrasındaki serüvenini anlattığı ve 1921 yılında Almanya'da Leipzig Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunduğu çalışmasında "Reformasyon" adını verdiği bu akımın Said Halim Paşa'yı liderleri olarak gördüğünü aktardıktan sonra onun İslamlaşmak risâlesini söz konusu akımın program metni, yani bir tür manifestosu olarak nitelendirmektedir.[6]

Fikrî açıdan dergide İslam'ı modern tarzda yorumlamayı esas alan, bu anlamda yerleşik din tasavvuruna ve halk müslümanlığına yönelik eleştirel bir yaklaşımın benimsenmesi sözkonusudur. Yerleşik İslam anlayışı ile bağlantılı görülen taklit ve bidatla mücadele çağrısı yapılırken, yeni yorumların önünü açacak ictihada, akla ve tefekküre vurgu yapılır. İslâm'ın modern bilimsel gelişmelerin (ulûm ve fünûn) kabulüne, en genel ifade ile medeniyete mani olmadığı (İslâm mâni-i terakki değildir) savunulur. Eklektik tarzın sonucu olarak bir ölçüde gelenek mâniasından kurtulma ve modern unsurların alınmasını kolaylaştıracak bir formül/çıkış olarak İslam'ın safiyetinin bozulmadığı ilk dönemine, kaynaklara dönüşün gerekliliği dile getirilir. Müslümanların içinde bulundukları siyasî, iktisadî ve ictimaî olumsuzluklar, geri kalmışlık problemi, dinin yanlış anlaşılmasına ve tatbik edilmesine bağlanır. Bunun sonucu olarak Müslümanları pasifize eden, ümitsizliğe (ye's) ve tembelliğe (atalet) sevk eden kader, tevekkül, sabır ve zühd gibi dinî-ahlakî kavramlar konusundaki yanlış anlayışlar tashih

4 "İslam'da Davâ-yı Kavmiyet", Sebilürreşad, XII/293 (10 Nisan 1330), s. 114-128.

5 "İslamlaşmak", Sebilürreşad, XV/378-381 (15 T. Sânî-5 T. Sânî [K. Evvel] 1334).

6 Ahmed Muhiddin, Modern Türklükte Kültür Hareketi, trc. Suat Mertoğlu, İstanbul 2004, s. 129-130. Derginin Osmanlı dönemi ile Latin harfli döneminin İslamcılık bağlamında mukayesesi Almanya'da hazırlanan bir doktora tezine konu olmuştur: Esther Debus, Sebilürreşad Eine vergleichende Untersuchung zur islamischen Opposition der vor- und nachkemalistischen Ära, Frankfurt am Main 1991. Türkçesi: Sebilürreşad: Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemindeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma, trc. Atilla Dirim, İstanbul 2009.

edilmeli, onları seferber edecek, çalışmaya (sa'y ü amel), düşmana karşı hazırlık yapmaya (i'dad-ı kuvvet) yönlendirecek aktivist bir ahlak anlayışı ön plana çıkarılmalıdır.

İslam dünyasının mevcut problemlerinin çözüm yolunun eğitimden (terbiye) geçtiğini kabul eden dergi ekibi bu konuya özel önem vermiştir. Modern bilimlerin (fen-fünûn) ve yabancı dil tahsilinin önemi, medreselerin ıslahı, eğitimin nazarî yönünün yanı sıra pratik yönüne de ağırlık verilmesi, yaygın eğitim reformunun aracı olarak dilin sadeleştirilmesi konularında çok sayıda yazı kaleme alınır. Eğitimin yaygınlaştırılması çerçevesinde kadının durumuna da değinen bu yazılarda biyolojik ve psikolojik yapısı dikkate alınarak kadının aile ve çocuk terbiyesindeki rolü bağlamında temel eğitimini almak suretiyle daha iyi bir donanıma sahip olması, dinî-hakikî hak ve hürriyetlerini elde etmesi savunulur. Bununla birlikte batılı manada bir hürriyet anlayışı ile Feminizm'e yönelik eleştiriler dile getirilir.

İstibdada karşı meşrutî yönetimi savunan dergi ilk yıllarda İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni desteklemiş, Balkan Savaşları sonrasında yaşanan siyasî ve fikrî gelişmelere paralel olarak İttihatçılarla arasındaki mesafe giderek açılmaya başlamıştır. Başta Akif olmak üzere dergi yönetimi savaş yıllarında açıktan muhalefet yapmayı benimsememekle birlikte İttihatçı yönetimle uzlaşmayı da reddettiğinden 1916'da yasaklanmış ve ancak Sultan Vahdettin'in tahta geçmesiyle tekrar yayın hayatına dönebilmiştir. Savaş sonrası işgale karşı tavır alan[7] ve o gün icmâ-ı ümmet'in Anadolu'da tecelli ettiğini ilan ederek[8] Milli Mücadele'nin en önemli destekçileri arasında yer alan dergi zafer sonrası bir nevi hayal kırıklığı ile İstanbul'a geri dönmüş, sansür baskısının da etkisiyle olsa gerek, müteakip gelişmeler karşısındaki tavrını çok net ortaya koyamamıştır. Nihayet 1925 yılında devlet ve toplum hayatındaki köklü değişikliklere uyum sağlayamayacağı düşünüldüğünden diğer birçok basın organıyla birlikte yasaklanmıştır.

Akif'in Dergi ile Münasebeti

Akif'in biyografisini Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisini dikkate almaksızın yazmak ne kadar zorsa, Akif olmaksızın bu derginin tarihini yazmak da o derece zordur. Çünkü Akif ve dergi birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar bütünleşmiştir.

---

7 Dergide sulh muahedesi şu başlık altında eleştirilir: "İslam'a Büyük Müjde: O zalim Sulh Muahedesi Allah'ın İnayetiyle Şark Tarafından Yırtıldı", Sebilürreşad, XVIII/465 (3 K. Evvel), s. 265.

8 "Bugün İcmâ-ı Ümmet Anadolu'dadır", Sebilürreşad, XVIII/466 (13 K. Evvel 1336), s. 277-278.

Dergi yayın hayatına başlamadan önce Akif, Orman ve Maâdîn Nezareti'ne bağlı Umûr-ı Baytâriyye Dairesi'nde görevli bir memurdur. Mesai çıkışı Direklerarası'ndaki İsmail Ağa'nın kahvehanesinde yakın dostlarıyla buluşur ve onlara yazdığı şiirleri okuyarak edebî sohbetlerde bulunurdu. Kişisel olarak münzevî bir yapıda olan Akif'i tanıyanlar büyük ölçüde bu yakın çevresi ile sınırlı idi. Derginin yayın hayatına girmesiyle birlikte ise Akif Osmanlı coğrafyasında olduğu kadar İslam dünyasının uzak bölgelerinde de adını duyurmaya başlamıştır. Böylece bu dergi, sınırlı bir muhitte yaşayan Akif'in sadece geniş çevrelerce tanınmasına aracılık etmekle kalmamış, kendi halinde hayat süren bir kişiliğin yaşadığı dönemin siyasî ve ictimaî meseleleriyle aktif olarak meşgul bir dava ve fikir adamına dönüceği zemini de teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle derginin Akif'in bireyselliğini aşan ve ona siyasî-ideolojik, aynı zamanda toplumsal kimlik kazandıran bir platform olması söz konusudur. Derginin çıkışı Akif'in hayatında öylesine önemli bir dönemeci ifade eder ki onun hayatını kabaca dergi öncesi, dergi dönemi ve sonrası şeklinde üç kısma ayırmak mümkündür.

Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad'la birlikte Akif'in şiir anlayışında bir müddettir yaşadığı dönüşüm[9] görünür hale gelmiştir. Akif'in kendisi şiirini "hayatî, ictimaî mevzulara tahsis" ettiği bir dönemden söz eder ki bu dönem onun dergideki sermuharrirliği dönemidir. Daha önce şiiri ferdî arayışlarının yönlendirmesi ve belki sanat endişesi ile yürüten Akif dergi ile birlikte şiirini davasının, ideallerinin hizmetine vermeyi tercih etmiştir. Onun bu tercihi derginin son zamanlarına kadar devam etmiş ve derginin kapatılacağı Mart 1925'ten kısa süre önce yazacağı Gece, Hicran ve Secde gibi şiirleriyle âdeta tekrar kendi iç dünyasına yönelmiş, ferdî ve mistik temalar şiirinde yeniden ağırlık kazanmıştır.[10]

Buraya kadar söylenenler derginin Akif'in yaşamı ve şiir anlayışı üzerindeki tesiriyle alakalıdır. Peki, Akif'in dergi için anlamı ve dergi üzerindeki etkisi hakkında neler söylenebilir? Akif her şeyden önce derginin yazı kadrosunun oluşmasında merkezî konumdaki isimdir. Dergiyi çıkaran ekip büyük ölçüde aynı arkadaş ve tanıdık çevresine mensup, modern eğitim almış hoca ve bürokratlarla ilmiye sınıfı mensuplarından oluşur. Derginin başlangıçtaki

9 Akif 1908 öncesinde yazıp Safahât'ın Birinci Kitabı'na aldığı bazı şiirlerinde fakirlik ve hastalık gibi ictimaî problemleri konu edindiğinden bu dönüşümün dergi öncesinde başladığı kesindir. Ancak bu eserlerin kamuoyuna mal olması da yine dergi sayesinde olması sebebiyle Akif'teki dönüşümün ivme kazandığı ve görünür hale geldiği söylenebilir.

10 1925 başında kendisine Gece adlı şiirini okuduğu Çantay, "Üstad, siz galiba vadiyi değiştiriyorsunuz" dediğinde Akif "Hayır azizim, benim asıl vadim budur. Şimdiye kadar ne yazdıysam cemiyete hizmet için yazdım" cevabını vermiştir, bk. Hasan Basri Çantay, Âkifname, İstanbul 1966, s. 25.

iki sahibi, Ebülülâ ve Eşref Edib, Akif'in Direklerarası'ndaki kahvehanede yaptığı sohbetlerinin müdavimlerindendir. Bu ikisi Hukuk Mektebi'nde Manastırlı İsmail Hakkı ve Musa Kazım'a talebelik etmiş iki arkadaştır. Mardinîzade Mehmed Ârif, Ebülulâ'nın ağabeyi, Haydar Efendi'nin ders notlarını dergide yayınlayan Hacı Adil (Arda) ise eniştesidir. Dergiye sürekli yazı veren isimlerin önemli bir kısmı, örneğin Babanzade Ahmed Naim, Ferid (Kam), Mehmed Fahreddin, Ispartalı Hakkı, Midhat Cemal, Halim Sabit, Tahirü'l-Mevlevî, Ahmed Hamdi (Akseki), Akif'in dostu ya da talebesidir.

Yazı kadrosunun teşekkülü dışında Akif'in dergi adının belirlenmesi ve maddî kaynaklarının temini konusunda da katkıda bulunduğu bilinmektedir. 1912'de iki ortağın yolları ayrılıp derginin Eşref Edib'in imtiyaz sahipliğinde yoluna devam etmesi gündeme gelince dergiye yeni bir isim bulunması gerekmiştir. Daha evvel "Sebilürreşad" adlı bir mecmuanın imtiyaz hakkını almış olan derginin yazı kadrosundan Tahirü'l-Mevlevî, Akif'in ricasıyla imtiyaz hakkını Eşref Edib'e devretmiş ve dergi yoluna bu isimle devam etmiştir.[11] Diğer yandan adı açıklanmamakla birlikte dergiye maddî yardımda bulunan bazı varlıklı insanlar bulunduğu bilinmektedir. Bu insanların başında Akif'in yakın dostu, Mısır'da kendisini misafir eden ve İstanbul'a son gelişinde ikamet edip son nefesini vereceği Mısır Apartımanı'nın sahibi Abbas Halim Paşa gelmektedir. Derginin ikinci yılında dağıtıldığı anlaşılan bir beyannamede dergiye maddî katkısı "ashâb-ı hamiyyet ü takvadan dindar bir zat-ı muhterem" sözleri eşliğinde takdim edilen zatın da Abbas Halim Paşa olduğunu tahmin ediyoruz:

İki senedir Sırat-ı Müstakim ile neşriyât-ı müfîdede bulunarak tesirât-ı hasenesini gördük ve bütün âlem-i İslâm'ın teveccühlerine mazhar olduk. Şimdi de burada ashâb-ı hamiyyet ü takvadan dindar bir zat-ı muhterem Sırat-ı Müstakim'in faidesini tamim maksadıyla yüzlerce abonenin posta ücretiyle kağıt ve tab mesarifini temin eylemesinden nâşî (meccânen) irsâl imkânı hâsıl olduğundan 83. numerodan itibaren irsâlâta başlanmıştır.[12]

Bu türden katkıların yanı sıra Akif'in Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad'daki yazılarının, bilhassa şiirleri ve tercümelerinin derginin tanınıp yaygınlaşmasında büyük rolü olmuştur. Rusya'ya gönderilen dergi nüshalarından ve onların orada uyandırdığı müspet tesirlerden söz eden Eşref Edib, Akif'le oradaki yazarlar arasında "ruhî bir râbıta husûle" geldiğini söylemektedir. Bu sebeple İstanbul'a gelen Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, İsmail

11 Tahirü'l-Mevlevî, Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul 1990, s. 38-39.

12 bk. Mertoğlu, a.g.e., s. 31-32.

Gaspirinski ve Ayaz İshakî gibi isimler doğru dergi idarehanesine gelerek Akif'le görüşürler. Akif'i henüz Azerbaycan'da iken dergi vasıtasıyla tanıyan Ağaoğlu Ahmed ise Hüseyinzade Ali ile Bakü'de çıkardıkları gazetede Âkif'in Abduh'tan yaptığı tercümelerin bazı kısımlarını iktibas eder. Eşref Edib, Akif'in bu bağlamdaki rolünü "Sırat-ı Müstakim'in gerek Türkiye'de, gerek Âlem-i İslâm'da, büyük bir şöhret kazanmasına, hiç şüphe yok ki, Üstad'ın bu kıymetli yazıları, bu yüksek şiirler sebep olmuştu" sözleriyle ifade eder.[13]

Akif 1909-1925 arasında neredeyse bütün eserlerini bu dergide yayınlamıştır. Bu yazılar dergide kapladığı fiziki alan itibariyle de onu dergiye en fazla yazı veren kimse konumuna getirmektedir. Bu itibarla o sermuharriri olduğu ve yazı heyetinin oluşmasında kilit rol oynadığı, yazı katkılarıyla da ayakta durmasına omuz verdiği bu derginin "her şeyi idi" denilebilir. Bütün bu hususlar düşünüldüğünde onun adının dergi adıyla neden özdeşleştiği ve Tevfik Fikret'in kendisine neden "Molla Sırat" diye hitap ettiği daha iyi anlaşılır.

Netice itibariyle Akif ve derginin birbirinden ayrı düşünülemiyecek kadar bütünleştiğini ve aynîleştiğini söyleyebiliriz. Bu noktada belki akıllara Akif'in mi dergi üzerinde yoksa derginin mi onun üzerinde daha etkili olduğu sorusu gelebilir. Aynı soruyu soran ve bu soruya cevap vermenin zorluğunu dile getiren dergi yazı heyetinden (Abdüllatif) Nevzad Ayas karşılıklı tesirden söz etmenin daha doğru olacağı kanaatindedir.[14]

Akif'in Dergiye Fikir/Yazı Katkısı

Akif Safahât'ına giren şiirlerin büyük bir kısmının[15] ilk hallerini Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisinde yayınlamıştır. Bu açıdan dergi onun şiirlerinin incelenmesi için de vaz geçilmez bir kaynak konumundadır. Ancak o manzum eserlerinin yanında dinî-edebî makalelerini, tefsir yazılarını, Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerini, çeşitli camilerde verdiği vaazların yazıya geçirilmiş hallerini de -ki bunların toplamı onu en fazla yazı veren kimse konumuna getirir-[16] aynı dergide yayınlamıştır.

---

13 Eşref Edib, Mehmet Akif, İstanbul 1938, s. 7.

14 Eşref Edib, a.g.e., s. 542-543.

15 11240 mısradan oluşan Safahât'ın sadece 1920 mısraı, yani yaklaşık 1/6'sı dergide yayınlanmamıştır. Yayınlanmayan mısraların önemli kısmı da (1206 mısra) Âsım'ın bir bölümüdür, bk. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 2004, s. 162.

16 Derginin ilk devresinde Akif 94'ü telif ve 122'si tercüme olmak üzere 216 yazı ile Sırat-ı Müstakim'e en fazla yazı veren kimsedir. En yakın takipçisi 116'sı telif ve 5'i tercüme olmak üzere toplam 121 yazısıyla Manastırlı İsmail Hakkı'dır, bk. Mertoğlu,

Akif'in dergiye en fazla yazı veren yazar konumuna gelmesinde telif yazılarının yanı sıra tercümelerinin büyük rolü vardır. Hatta derginin ilk dönemindeki yazılarının toplam sayısından söz ederken verdiğimiz rakamların da gösterdiği gibi Sırat-ı Müstakim döneminde onun tercüme yazılarının sayısı telif yazılarından fazladır. Bu durum hem Akif'in mütercimliği hem de tercüme ettiği eserlerden de kısaca söz etmeyi gerektirmektedir.

Şairliği, Türkçeyi ve aruzu kullanmadaki mahareti herkesçe teslim edilen Akif aynı zamanda kudretli ve velûd bir mütercimdir. 1908 öncesi Farsçadan yaptığı şiir tercümelerini yayınlayan Akif, 1908 sonrası ise çoğunluğu Arapça ve bir kısmı Fransızcadan olmak üzere modern İslam düşüncesine ait birçok nesir tercümesi yayınlar. Bu tercümeler hacimlerinin yanı sıra Akif'in onların ihtiva ettiği fikirlere yakınlığı açısından da önemlidir. Eşref Edib, Akif'in bu metinlerle münasebetini çarpıcı biçimde ortaya koyar:

"Üstadın tercüme ettiği eserler onun fikrine uygun olmak itibariyle onlara ehemmiyet-i mahsusa vererek tercüme etmiştir. Zaten fikrine uymayan eserleri ne tercüme eder, ne de okurdu. Bu itibarla tercümeleri de onun fikirleri demektir."[17]

Akif yayınladığı tercümelerde oldukça başarılı olmuş, genelde hem muhteva açısından metne sadık kalmayı hem de tercüme kokusu taşımayan akıcılıkta telifi andıran eserler vermeyi başarmıştır. Bununla birlikte o, tercümelerinde seçmeci davranarak kimi cümle ve paragrafları atlamak, yazının aslî tertibini değitirerek yeni bir kompozisyon içinde sunmak, aynı tercümenin bir kısmını yeni bir tertiple ve farklı bir başlıkla tekrar yayınlamak gibi bazı tasarruflarda da bulunur.

Akif'in tercüme edilecek metin seçiminde İslam dünyasının dinî/ahlakî problemlerini ve siyasî/ictimaî açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlak görüşünü kazandırmayı hedefleyen, Batılıların İslam'a ve müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İslam'ı akıl, bilim ve ilerleme (terakkî) gibi modern değerlere önem veren bir din şeklinde sunan metinleri tercih ettiği görülür. Esas itibariyle modern İslamî yaklaşımların ana motiflerini oluşturan bu konular, Osmanlı bağlamındaki önceliklerine göre Akif'in ilgi alanında yerlerini aldığı söy-

---

a.g.e., s. 15. Derginin Sebilürreşad dönemi için benzer bir fihrist çalışmamız henüz sonuçlanmadığından bu döneme ait kesin bir rakam veremiyoruz. Ancak şu ana kadar yaptığımız ön incelemelerde derginin bu döneminde de Akif'in konumunun değişmeyeceğini tahmin ediyoruz.

17 Eşref Edib, a.g.e., s. 663.

lebilir.[18]

Sonuç Yerine

Mehmed Akif, adı sermuharriri olduğu Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisi ile özdeşleşmiş bir şahsiyettir. Derginin yayınlandığı dönem ve bu dönem boyunca yürüttüğü faaliyetleri dikkate alınmadan Akif'in hayatı ve fikirleri tam olarak değerlendirilemeyeceği gibi, onun katkılarını düşünmeksizin derginin düşünce hayatımızdaki yerini belirlemek de eksik kalacaktır. Akif'in kişisel kaderiyle derginin kaderi çoğu zaman kesişmiştir. Sözgelimi Akif ilkeli ve tavizsiz duruşu sebebiyle belli bir tarihten sonra İttihatçılarla görüş ayrılığına düşüp Dârülfünûn'daki görevinden ayrılınca dergi de aynı sebeple kapatılmıştır. Akif, Millî Mücadele'ye katılma kararı alınca dergi de bu mücadelenin sesi olmuş ve nihayet Akif 1925'te kendisini Mısır'a sürgün kararı alarak toplumsal konularda sükût dönemini başlatınca dergi de Takrir-i Sükûn kanunuyla suskunluğa mahkum edilmiştir.

Akif ve derginin özdeşliğini göz ardı etmek yanıltıcı olacağı gibi, Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisini dikkate almadan modern Türk düşüncesini tam anlamıyla yazmak da mümkün olmayacaktır. Dergi ele aldığı sorunlar ve bunlara yönelik çözüm teklifleri ile önemini ve güncelliğini hâlâ korumaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca, hatta günümüze kadar, dönem çalışmaları için bir referans kaynağı olmasının ötesinde çeşitli yazılarının sürekli Latin harfli neşirlerinin yapılmaya devam etmesi, bunun en önemli göstergelerinden biridir.

---

18 Akif'in mütercimliği ve Arapçadan yaptığı tercümeler için şu çalışmamıza bk. "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Akif'in Arapça'dan Yaptığı Tercümeler Üzerine Notlar", Dîvân İlmî Araştırmalar, sy. 7 (1999/2), s. 235-249.

MEHMET AKİF ERSOY'UN AYDIN KİŞİLİĞİ VE AYDINLARLA, ALİMLERLE İLİŞKİSİ

Abdurrahman ŞEN *

Özet

Tarih hazinemiz, toplumun ideallerini zenginleştiren, besleyen kahramanlık timsali isimlerle, isimsiz kılınmış sessiz kahramanlarla doludur. İstiklal Marşımızın şairi Mehmed Âkıf de yakın zamanlara kadar resmen isimsiz kılınmaya çalışılmış kahramanlarımızdan biridir.

Her alanda eksikliğini hissettiğimiz aydın tipinin çok yönlü bir örneği olan Mehmed Akif'in yetişme çağına biraz bakınca kişiliğinin oluşumunu ve aydın kimliğinin gelişme seyrini görmemiz mümkündür. O, Balkan Harbi'nin kaybedilişini takip eden bir bozgun, gerileme, toprak kayıpları seyrinin ortasında büyüdü. Bu toprak kayıplarına üzülen Mehmed Akif, üzüntülerini şiirlerine yansıtırken yüreği yanık, ülkesini büyük bir aşkla seven bir aydın bilinci sergiledi. Bu bilincin doğal sonucu olarak hiçbir hesap kitap içine girmeden, kimselerle gelecek pazarlıkları yapmadan Anadolu yollarırına düştü ve Milli Mücadele'ye katıldı. Sadece yazdıklarıyla mücadeleye katkı yapmayı, Ankara'da oturup vekillik yapmayı da yeterli görmeyip şehir şehir hatta kasaba kasaba dolaşıp; çökmüş, bitmiş, ümitsizliğe teslim olmuş Anadolu insanını aklının erdiği, gücünün yettiği tüm imkânlarıyla her ortamda ayağa kaldırmaya soyundu. Başardı da.

Bu yaşananlara baktığımızda Mehmed Akif'in, Osmanlı'nın fert ve devlet olarak çöküşünü seyredenlerden değil, bu çöküşün acısını yüreğinde hissedenlerden olduğunu görüyoruz!

Mehmed Akif; çağdaşı birçok aydın gibi sadece hislenmekle, mısralara sığınmakla kalmıyor, bu hislenmenin gereği olarak, inancından aldığı güç ve ilhamla yollara düşüyor. Üst üste alınan yenilgiler sonrasında sinen, ümitsiz, yorgun ve bitkin bir milletin ayağa kalkması için yazan, konuşan, vaazlar veren, halkın içinde yer alarak halkı ayağa kaldırmaya çalışan aksiyoner bir aydın örneğidir.

Mehmed Akif sadece şair değil, aynı zamanda çağına ışık tutmaya, yön göstermeye çalışan ciddî bir mütefekkirdir. Başkaca konularda belki de asla ortak

düşünemeyecek ediplerin, düşünürlerin ortak bir ağızla Mehmed Akif'in şahsiyetine imrendiğini, övgüler dizdiğini görüyoruz. Bütün o şahadetler ışığında baktığımızda; büyük dava adamı, gününün çok ilerisindeki dünya görüşüyle, geniş ufkuyla, sarsılmaz imanıyla büyük aksiyon insanı Mehmed Akif'in, yaşadığı devri bütün genişlik ve derinliği ile şiirlerinde yansıtmaya çalışmış bir şairimiz olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Mehmed Akif, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde milletin içinde bulunduğu acıları, sevinçleri, ümidleri ve hayal kırıklıklarını manzum bir tarih, bir roman, bir hikâye, bir destan havası içinde anlatmaya çalışmıştır. Eserlerinde; aydın, cahil, yobaz, züppe, şehirli, sarhoş, gariban külhanbeyi vs. gibi cemiyetin hemen her kesiminden insanlar vardır.

Mehmed Akif ilme, müsbet ilmin millet kalkınmasındaki büyük rolüne içten inanmış bir aydındır. Gençleri Batı'ya ilim pınarlarına koşmaya davet eden şair, ilmin atomu çözmek, yani maddeyi enerjiye çevirmek işindeki uygulamasını çeyrek yüzyıl önce görüp yazan bir ileri görüşlülüğe sahiptir. Mehmed Akif'in "dost" anlayışına bakmadan, aydın ve ilim adamlarıyla ilişkilerinin boyutlarını anlayabilmek zordur.

____

*1955 yılında Sivas'ta doğan Abdurrahman Şen, Yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Gazeteciliğe profesyonel olarak 1978 yılında Yeni Devir Gazetesi'nde başladı ve "Cemre", " Beyaz Sanat" ve "SARMAŞIK Kültür" isimli dergileri yayınladı. Bulvar, Zaman ve Ortadoğu Gazeteleri'nde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1993 - 2003 yılları arasında tam 10 yıl Yeni Asya Gazetesi'nde "Cemre" başlığı altında kültür sanat ağırlıklı olarak günlük köşe yazarlığı yaptı.

Beyoğlu Belediyesi'nde 1995 Haziran ayından, 2004 Aralık sonuna kadar kültür sanat konularında başkan danışmanlığı yapan Şen, 1995 yılında T.C. Kültür Bakanlığı'ndan, Türk Kültürü'ne Hizmet Özel Ödülü aldı. Ağustos 2004'de, doğduğu ilçe olan Hafik'te bir kütüphane oluşturulması için 3500 kitabını bağışlayan Şen, son 3 yıldır da Mehmed Akif Ersoy'un hayatını konu alan "Bir Destan Adam" isimli filmi, Mehmed Akif'in 75. vefat yıldönümü olan 27 Aralık 2011 'de gösterime sokabilmek için çalışmalarına devam ediyor.

Eserleri: Cemre (1990), Hilal'i Beklerken (1992) ve Renk Renk Sinema (19961/ genişletilmiş 2. baskı (2001) ve Son Sultanü'ş Şuara Necip Fazıl (2005) ile İstiklâl Marşı Ve Mehmet Akif Erşoy (2006-Derleme), Bir Destan Adam (2008-Derleme) ve T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan "Türk Sinemasında Yerli Arayışlar" (2010).

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN AYDIN KİŞİLİĞİ VE AYDINLARLA, ÂLİMLERLE İLİŞKİSİ

Sosyal, edebî, kültürel, dinî, siyasî ve askerî tarih hazinemiz, toplumun ideallerini zenginleştiren, besleyen kahramanlık timsali alperen isimlerle, tevazu örneği sessiz kahramanlarla doludur. İstiklâl Marşı'mızın şairi Mehmed Âkif de destansı hayatıyla örneğine zor rastlanır çok yönlü eşsiz kahramanlarımızdan biridir.

Böylesi zengin özellikli kahramanlık timsali bir kişiyi bütün toplum fertlerinin daha yakından tanıması, nasıl yaşadığını, farklı konulardaki davranışlarını, yazdıkları ile yaşadıkları arasındaki uyumun boyutunu görüp bilebilmesi lâzım.

Zira toplumlar kültürlerini nesilden nesile anlatır ve aktarırken sosyal, edebî, kültürel, dinî, siyasî ve askerî öncülerini, kahramanlarını tanımaya, yaptıklarını, yazıp söylediklerini bilip anlamaya ihtiyaç duyarlar. İşte bu sebeple sözümüz Mehmed Âkif Ersoy'u tanımak, tanıtmak, O'nun örnek aydın kişiliği ve aydınlarla, ilim adamlarıyla olan ilişkisi üstüne...

Önce Mehmed Âkif'i tanımak, bilmek adına O'nu yakından tanıyanların ifadelerine bakarak, O'nun hakkında söylediklerinden küçük bir demet sunarak, Mehmed Âkif'in aydın, yenilikçi, ileri düşünceli ve samimi kişiliğini farklı isimlerin şahadetiyle tanımaya çalışalım.

"Âkif Bey'in çatmaları müdafaa vaziyetinde idi. Yoksa o kendiliğinden kimseye çatmadı. Kanaatlere hürmet ederdi. Kendi kanaatinde bulunmayan birçok dostlarıyla ölünceye kadar ahbapça yaşadığına bütün yakınları şahittir. Çünkü Üstad bir ilim adamı idi, fikir adamı idi. Şahısların aleyhinde konuşmaz, gizli emeller, ihtiraslar takip etmezdi." (**H. Basri Çantay)**

"*Âkif* tam bir seciye ve kanaat sahibi idi. Geliş*igüzel* hâdiseler karşısında sürüklenmezdi... Sâdece bir köşeye *çekilip düşündüklerini ve duyduklarını yazmakla kalan* bir şair değildi. Aynı zamanda doğru bildiği şeyleri yapmaya çalışan, hareketlerini samimi duygularına uygun düşürmeye uğraşan bir cemiyet adamı idi. Çok azim sahibi idi. Bir kere azmetti mi, artık onu yapmak mesele değildi. /...../

Hiç bir şair Âkif kadar, olduğu gibi görünmek cesaretini kendinde bulmamış, sözünü özüne bu derece uydurmağa muvaffak olamamıştır. Eserlerinde görülen samimîlik bundandır. Ve manzumelerinin en ileri vasıflarından biri de şüphesiz budur. İnandığını ve hak bildiğini dosdoğru söylemekten ve karşısındakine de inandırmak istemekten gelen bu samimiliğidir ki onun manzumelerine coşkun bir belagatin heyecanını koymaktadır**." (Agâh Sırrı Levent)**

"Milliyetçi, halkçı bir şair olarak Âkif gibi başkaca şairler de milletin dertleriyle yanıp tutuşmuştur... Ama Âkif'i ayıran, bu düşüncelerini yine milletin diliyle, zihniyetiyle ve ortak mantığıyla konuşmuş olmasıdır. /....../ Âkif, bütün yurtseverlerin sâlim bir akla, temiz bir vicdana mâlik olan bütün faziletli kimselerin duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş, onların hissedip de söyliyemediği her şeyi açık ve büyük bir cesaretle tekrar tekrar söylemiştir. Onda bu cesaret bir gösteriş değildir." (**Cemil Sena Ongun)**

"Merhum şair Âkif Bey benden zevk almazdı; ben de onu sevmezdim. Tek bir kere ne o benim evime geldi, ne ben onun evine gittim. Tek bir kere bir yerde görüşüp te kavga ettiğimiz olmadı. Bu hal harbden evvel İstanbul'da olduğu gibi harbden sonra Ankara'da da devam etti.

Taşıdığımız zihniyetler, beslediğimiz fikirler ve meyiller o kadar birbirine mütehalif ve zıd idi ki, en âdi mefhumlar üzerinde bile bir türlü barışamazdık.

Bugün o rahmeti rahmana kavuştu. Ben ise bu fani dünyada yaşıyor ve fikirlerimi beyana devam ediyorum.

Hemen ilâve edeyim ki aramızdaki bu tezad, ona karşı içimden derin bir hürmet beslememe hiçbir zaman mâni olmamıştır. Bunu kendisine hiçbir zaman söylemedim. Fakat ben onu seciye sahibi, dürüst, doğru, merd, özü ve sözü tok bir Türk muharririne yakışacak, açık sözlü bir şahsiyet olarak tanırdım ve Türkler arasında bu seciyede adamların çok olmasını pek arzu ederdim.

İşte yaşadığı müddetçe aramızdaki bu pek te dostça olmıyan münasebet, bana

merhum şair hakkındaki fikirlerimi serbestçe söylemek imkânını veriyor. Kimse beni ne ölülere hürmetsizlikle ve ne de tarafgirlikle itham edebilir.

Âkif Beyle aramızda kâinat, hayat, din, İslâmiyet vesaire hakkında, barışmaz bir tezad vardı. Bununla beraber ben onu hiçbir zaman ne irtica taraftarı ve ne de irticaı besliyecek zihniyetli bir adam, diye kabul etmedim. Bilâkis o gerek bizde ve gerek İslâm âleminin başka taraflarında emsali mebzul olan ve bu âleme mahsus bir nevi inkılâpçı, ileri fikirli insan diye tanırdım." **(Ahmed Ağaoğlu)**

Bu kısa hatırlatmalardan da açıkça görüldüğü gibi karşımızda sıradan bir insan, şairlerimizden herhangi bir şair bulunmuyor. Adeta; destan kahramanlarını andıran, varlığını şiddetle özlediğimiz örnek ve çok özel, gerçek aydın timsali bir insan bulunuyor!

Yukarıda, Mehmed Âkif hakkındaki fikirlerini aktardığımız kişilerin her birinin, edebiyat tarihimizde ayrı birer yeri olduğunu hatırlatmama gerek yok sanırım. Tıpkı; bu isimlerin her birinin ayrı ayrı fikir dünyaları, inanışları, siyasî yaklaşımları olduğu gibi. Bu isimlerin tesbit ettiği ortak noktalar, Âkif'in; ne kadar ileri düşünceli, samimi, dürüst, vatansever, imanlı bir insan ve şair olduğu üzerinde birleşiyor.

Edebiyat tarihimiz, böylesi bir ikinci isim gösteremez!

Bu bahsi kapatmadan, Eşref Edib'in o veciz üslubuyla; Sırat-ı Müstakîm, Sebilürreşad, Ankara ve Anadolu yolları, Taceddin Dergâhı ve daha sonraki Mısır günlerinde bile yanı başında olduğu Mehmed Âkif'i anlatmasına da özetle göz atalım:

"Ömründe bir kerecik olsun kuvvete boyun eğmemişti. Güçlüler, nüfuzlular onu karşılarında daima haşin görmüşlerdi. Haksızlığa karşı hiç tahammülü yoktu; derhal kırar dökerdi. İstibdadın şiddetle aleyhinde idi. Kızınca yüzü korkunç bir heybet alırdı, korkunç şiirlerindeki heybet gibi.

Halkın ıstıraplarına alâka gösterirdi. Halk sıkıntıda iken zevk ve sefahat içinde yüzenlere müthiş hasım kesilirdi.

Dostluğu, çok pahalı bir mal gibi mahrumiyetlere katlanılarak elde ederdi. Sonra da kaybetmemek için bu çok pahalı şeyin üstüne titreyecektiniz. Çetin huylu idi. Onunla dost olmak kolay değildi. Onu anlayabilirseniz canını da sizin için feda ederdi.

Sohbetine doyamazdınız. Susması bile zevkli idi. Bazan yalnız gözleri konuşurdu. Sevdiği, inandığı şeylere ağzınızı açamazdınız; buna tahammülü yoktu. Başkasının inandıklarına hürmet ederdi. Kendisinin de inandıklarına başkası hürmete mecburdu.

Kendi işlerinde lakayd idi. Fakat sevdiklerinin her işine alaka gösterirdi. Sevdikleriyle çok latife ederdi.

Okutmak ve yazmak en büyük zevki idi. Okuttuğu derse ehemmiyet verirdi. Bildiğini iyi bilirdi. Bilmediği şeye de hiç karışmazdı. Hâfızası çok kuvvetli idi. Ezberlediği şeyler on bin beyitten aşağı değildi.

İrfana ve liyakate vurgundu. İşinin ehli olan kabiliyetlileri ve fazileti candan sever, kudret ve kabiliyet gördüğü herkesi millete karşı hizmet yolunda çalışmağa devam ederdi.

Cahilane taassubun müthiş düşmanı idi. Eskiye kayıtsız şartsız bağlı değildi. Yeniye de körü körüne taraftar değildi. Düsturu şu idi: 'Eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır.'

O, hem şair, hem âlim idi. Ahlaki meziyetleri, insani vasıfları şiirinden de malumatından da yüksekti. Cehle karşı düşmandı. Bir cemiyet için ilimsiz yaşamak kabil olmadığı kanaatinde idi. Asrın gerektirdiklerine, gençliğe, istikbale ehemmiyet verirdi. Milletleri sapık yollara götüren şuara, üdeba ve muharrirlere müthiş düşman idi. Bunları millet için bir musibet addederdi. Eleştirmeli ve azarlamalı idi.

Siyasetten Allah'a sığınırdı. Meşrutiyet ilanından sonra nasılsa İttihat ve Terakki'ye girmişti, fakat siyasetle meşgul olmazdı. İttihat ve Terakki'ye girişi de mühim bir hadisedir. Kendisine yemin teklif edilince bilâ kaydüşart cemiyetin emirlerine itaat edemeyeceğini söylemişti. Onun inancındaki bu kuvveti yemin tarzının değiştirilmesine sebep olmuştur.

Çok hür fikirli ve müsamahakâr idi. Geniş düşünürdü. Onun müsamaha etmediği yalnız bir şey vardı: Dini. Fikret'e karşı husumeti sırf bu yüzdendi. Yoksa evvelce ona hürmet eder, kıymet verirdi.

Musikiyi çok severdi. Nısfiye (kısa ney) üflerdi. Birçok ağır şarkılar, besteler ve ilahiler ezberinde idi. Mevlidi çok severdi. Güzel sesle okunan Mevlid'i dinlemekten büyük haz duyardı.

Kimsenin hususiyetine karışmazdı. Yalnız sosyal görüntüyü çekiştirirdi. Kendi olmayana kızardı, ikiyüzlülere garezdi.

Hâsılı yüksek bir şair olduğu kadar tam manasiyla olgun bir insandı." **(Eşref Edip)**

Bütün bunlar içindir ki; Mehmed Âkif merhum yaşantısıyla, yazdıklarıyla, yazamadıklarıyla, söyledikleriyle, söylemedikleriyle, duruşuyla, her insanda bir tanesi bulunduğunda onu değerli kılan başkaca özellikleriyle, kısaca, hayatının her ânıyla her açıdan yol gösterici bir aydındır, tam bir örnek insandır,

yaşantısı ve yazıp söyledikleriyle bir destan adamdır.

Onun için olmalı ki; istiklâlimizin destanı olan "İstiklâl Marşı"nı yazmak, çağdaşı onlarca şair arasından O'na nasip olmuştur.

Onun için olmalı ki; "Çanakkale Destanı" gibi ulaşılmaz şiir zirvesi O'nun mısralarında hayat bulmuştur.

Onun için olmalı ki; Cumhuriyet tarihimizin temelinde yer alan en önemli dönemeçlerin mısralarla tarihe, geleceğe naklini sağlamak da O'na nasip olmuştur.

Bu gerçeği Prof. Orhan Okay hoca da şu satırlarla ifade ediyor "Bir karakter Heykeli'nin anatomisi" isimli eserinde; "Edebiyat tarihlerinde pek az sanatkârın eseri ve fikirleri ile şahsiyeti arasındaki benzerlik, hattâ ayniyet, Mehmed Âkif'inki kadar olabilmiştir. Yalnız edebiyatçıların değil, birçok ahlâkçıların bile hayatları 'hocanın dediklerim yap da, yaptıklarını yapma' meselini doğrulayan örneklerle doludur. Bir şâir olduğu kadar, hattâ şairliğinden daha çok bir idealist olan Mehmed Âkif, bu kaidenin çok nâdir istisnalarından biridir.

Mehmed Âkif hakkında yazılmış biyografiler; yakınlarının ve hasımlarının yazıları; ona şâirdir - değildir diyenler; gericidir - değildir hükmünü verenler; değişmeyen, ortak bir noktada birleşirler: Âkif, hayatı boyunca, belli ahlâkî prensiplerle yaşamış bir karakter adamıdır. Dostları arasında her zaman dürüst ve sözüne güvenilir bir insan olarak kalmıştır. Bütün Safahat'ında, nesir yazılarında ve vaazlarında ortaya koyduğu İslâmî prensiplere, husûsî hayatında da son derece bağlı kalmıştır."

Günümüze bakarken de; siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yaşadığımız kargaşa içinden çıkabilmek için var gücümüzle çabaladığımız şu günlerde de muhtaç olduğumuz bütün pusulaların Mehmed Âkif'de olduğunu söyleyebilirim. Tam da bu noktada Mehmet Kaplan hocamızın sıkça yaptığı bir uyarıyı paylaşmam gerek sanıyorum. Kaplan hocamız; -özellikle edebi kişileri- en doğru tanımanın yolunun dönemiyle birlikte tanımaktan geçtiğini söyler ve eklerdi; " Tanımak istediğiniz bir kişiyi öncelikle mutlaka kendi eserlerinden okuyarak tanımaya çalışın."

Mehmed Âkif'i doğru anlamanın yolu da hiç şüphesiz eserlerini; Safahat'ını, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad'daki düz yazılarını, vaazlarını, çevirilerini okumaktan geçiyor. Hatta söz konusu aydın kişi Mehmed Âkif olunca, eserlerini okumakla yetinmek de yetmiyor, onun yaşantısını yakından okumak da şart oluyor. Çünkü Mehmed Âkif'in hayatı da yaşantısı da adeta örnek bir ders niteliğinde. Bu örnek dersi sağlıklı alabilmemiz için toplumsal bir hastalığımıza da özellikle işaret etmek gerek.

Kişileri genel olarak sloganlarla, şekillerle, kalıplarla açıklamayı veya anlat-

mayı tercih ediyoruz. Bu durumdan Mehmed Âkif de nasibini alıyor elbette. Sevenine de sevmeyenine de Mehmed Âkif adını söylediğinizde "dindardı" kalıbına sığınıyor. Oysa "dindarlık" Âkif için sadece bir hareket noktası, beslenme havzasıydı. O havzadan aldıklarıyla ilgilendiği alanlarla gününe ve bugününe vermek istediklerine ne yazık ki sağlıklı olarak bakamıyoruz. Mehmed Âkif için "dindarlık" asla, kalıplaşmış bir gösteri maskesi değildi. O dininin de örnek aydınıydı.

Dinini, dilini, tarihini, toplumunu tam manasıyla tanıyan, ruhundan anlayan gerçek bir aydın olan Mehmed Âkif'i anlama ve anlatmada din veya bütünüyle dini bir terminoloji öne çıkınca, en başta Mehmed Âkif'e haksızlık ediyoruz. Sporculuk yapan, musikiyle yakından ilgilenip meşklere katılan, başarılı bir baytar, her olaya anlatacak bir fıkrası olmasının yanı sıra muzip yönleri de olan, inandığı dininin sosyal konulardaki uyarılarını son derece önemseyen ve bu uyarıları unutan toplumunu uyandırmaya ömrünü adayan bir alp erenden lâyıkıyla istifade için acilen ona tam anlamıyla kulak vermeliyiz.

Mehmed Âkif'in Aydın Kişiliğini Besleyen Ortam

Her alanda eksikliğini hissettiğimiz aydın tipinin çok yönlü bir örneği olan Mehmed Âkif'in yetişme çağına biraz bakınca kişiliğinin oluşumunu ve aydın kimliğinin gelişme seyrini görmemiz mümkün... Balkan Harbi'nin kaybedilişini takip eden bir bozgun, gerileme, toprak kayıpları seyrinin ortasında büyüdü. Bu toprak kayıplarına üzülen Mehmed Âkif, üzüntülerini şiirlerine yansıtırken yüreği yanık, ülkesini büyük bir aşkla seven aydın bilinci sergiledi. Bu bilincin doğal sonucu olarak hiçbir hesap kitap içine girmeden, kimselerle gelecek pazarlıkları yapmadan Anadolu yollarına düştü ve milli mücadeleye katıldı. Sadece yazdıklarıyla mücadeleye katkı yapmayı, Ankara'da oturup vekillik yapmayı da yeterli görmeyip şehir şehir hatta kasaba kasaba dolaşıp; çökmüş, bitmiş, ümitsizliğe teslim olmuş Anadolu insanını aklının erdiği, gücünün yettiği tüm imkânlarıyla her ortamda ayağa kaldırmaya soyundu.

Yaşananlara baktığımızda Mehmed Âkif'in, Osmanlı'nın fert ve devlet olarak çöküşünü seyredenlerden değil, bu çöküşün acısını yüreğinde hissedenlerden olduğunu görüyoruz! Bu açıdan bakıldığında Mehmed Âkif'i çağdaşı olduğu şair, yazar, düşünürlerden ayıran en belirgin özelliklerinden birinin, yaşadığı dönemi yazması, dönemine tek başına şahitlik ve yazıcılık etmesi olarak görürüz. Birçok kalem sahibi kişinin ota böceğe, sevgililerine mısralar dizmekle oyalanmayı seçtiği o günlerde Mehmed Âkif ; sinen, ümitsiz, yorgun ve bitkin bir milletin ayağa kalkması için yazan, konuşan, vaazlar

veren, halkın içinde yer alarak halkı milli mücadeleye katılım için ayağa kaldırmaya çalışan aksiyoner bir aydın örneğidir…

Arapça-Farsça ve din bilimlerinin ilim yolunda en temel ihtiyaçlar olduğunun farkında olan babasının yönlendirmesiyle küçük Mehmed Âkif babasından başlayarak çevresindeki her ilim adamından, her aydından bir şeyler öğrenmeye çalışıyor. Bu seyrin nasıl olduğunu öğrenmek için Mehmed Âkif'in aydın kişiliğini oluşturan çocukluk günlerine, tahsil hayatına, -zaman zaman kendi anlatımıyla- bakmakta fayda var. Ömer Rıza Doğrul, Safahat'ın 3. Baskısına yazdığı "hayatı"nda şu bilgileri paylaşıyor gelecek nesillerle: "Âkif'in babası olan Mehmed Tahir Efendi, Fatih dersiâmlarındandı. Kendisi İpek'in Şuşise köyündendi ve Nureddin Ağanın oğlu idi. Tahir Efendi İpek'te biraz okumuş, sonra İstanbul'a gelmiş, Yozgatlı Mahmud Efendi'den ders görmüş ve icazet almıştı. Onun Şerif Efendi'den mücaz olduğunu da eski Diyanet İşleri Reisi Profesör Şerefeddin Yaltkaya söylemişti. Yani İpek'in köylüsü ve Âkif'in Asım adlı eserinde Köse İmam'ın mübalâğalı diliyle anlattığı veçhile, 'ümmi, yarı vahşi' adamın oğlu, kendi sa'y ü gayretiyle ve kendi sebat ve ikdamiyle büyük bir gayeyi gerçekleştirmişti. Çünkü o zamanın telâkkisine göre ilim Fatih'te idi ve Fatih müderrislerinden olmak gıbtaya değer bir pâye idi.

Tahir Efendi'nin arkadaşları arasındaki şöhreti, onun seciyesi hakkında bize mühim bir ipucu veriyor. Çünkü aynı adı taşıyan Tahir'lerden ayırt edilmek için 'Temiz Tahir Efendi' diye anılıyordu. Demek ki tahsil için medresede geçirdiği seneler sırasında 'temizlik' ile temayüz etmişti. Medrese hayatında temizlik ile temayüz etmek ise kolay bir iş değildir. Çünkü bu temizliği, bizzat temin etmek ve onun icap ettirdiği bütün zahmetlere doğrudan doğruya katlanmak zarureti vardır."

Mehmed Âkif aynı metinde tahsil hayatı hakkında malumat verirken, aydın kişiliğinin oluşumunu ve ilim çevreleriyle ilişkisinin ipuçlarını da veriyor: "İlk tahsile Fatih civarında Emir Buhari mahalle mektebinde ve dört yaşında başladım. Hocamı şahsan hatırlarım; fakat ismini hatırlayamıyorum. Burada iki sene kadar bulundum.

Fatih'te muvakkithanenin yanı başındaki iptidaî mektepte ilk tahsile devam ettim. Bu mektep, Maarif Nezaretine bağlı resmi bir mektepti. Birçok hocaları vardı. Hem bu mektebe gidiyordum, hem de pederim bana yavaş yavaş Arapça okutuyordu. Bu mektebe üç sene devam ettim.

Rüşdiye mektebim, Fatih'te Otlakçı yokuşunda bulunan Fatih Merkez Rüşdiyesi'dir. Buradaki muallimlerimden hatırladıklarım, başmuallim Hoca Süleyman Efendi, ikinci muallim Mustafa Efendi, üçüncü muallim Hâfız Osman Efendi. Diğer hocalar seyyar idiler. Bu seyyar hocaların en

mühimmi, son sınıfta kendisinden Türkçe okuduğum Hoca Kadri Efendidir. Hoca Kadri Efendi, Abdülhamid devrinin hürriyetperver şahsiyetlerindendir. O devirde evvela Mısır'a kaçtı. Orada Kanun-u Esasî Gazetesi'ni çıkardı. Sonra Paris'e gitti. Paris'te Harb-i Umumî ortalarına kadar yaşadı. İlmen ve ahlâken çok yüksek bir zat. Aslen Hersekli'dir. İngiliz Kerim Efendiden, Hoca Tahir Efendiden okumuş. Arapçası, Acemcesi çok kuvvetli. Fransızca da öğrenmiş, Paris'te ilerletmişti. Bu zat lisan itibariyle üzerimde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın alelâde bir nasihati bile tesir yapar.

Rüşdiye tahsiline devam ederken babamdan yine Arapça okuyordum ve iyice ilerlemiştim. Seviyem, mektep programından çok yüksekti. Babam, o zamanın usulünü ve kitaplarını takip ediyordu. Mektepte okunan Farisî ile iktifa edemezdim. Fatih camiinde ikindiden sonra Hâfız Divanı gibi, Gülistan gibi, Mesnevi gibi muhalledatı okutan Esad Dedeye devam ederdim. Rüşdiye tahsilinde zaten en çok lisan derslerine temayülüm vardı. Dört lisanda (Türkçe, Arapça, Acemce ve Fransızca) birinci idim ve şiiri çok severdim. İlk okuduğum şiir kitabı Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun'udur. Babam, bu temayülüme ses çıkarmazdı.

Rüşdiyeyi bitirince, pederim, meslek ve mektep tercihini bana bıraktı. Ben de o zaman parlak bir mektep olan Mülkiye'yi tercih ettim. O vakit Rüşdiye'den Mülkiye'ye talebe alınırdı, fakat benim Rüşdiye'den çıktığım sene Mülkiye teşkilâtı tadil olundu. Beş senelik tahsil ikiye ayrıldı: 1. Üç senelik idadî, 2. İki senelik âli kısım. Rüşdiye'den çıkınca bu teşkilâta göre Mülkiye'nin idadî kısmına girdim. Üç sene sonra şahadetname aldım. Âli kısma geçtim. Âli kısmın birinci sınıfına devam ederken pederimin vefatı, sonra yegâne me'vamız olan evimizin yanması üzerine zaruret içinde kalmıştım. İki sene sebat edip Mülkiye'yi bitirmek kabildi. Lâkin o aralık mezunlara ya hiçbir vazife verilmiyor yahut onları gayet cüz'î bir maaşla istihdam ediyorlardı.

Bu sırada, ilk defa olarak Mülkiye Baytar Mektebi ihdas olundu. Birkaç arkadaş 'Bu mektep yenidir, çıkanlara memuriyet verecekler.' diye Mülkiye'yi terk ettik, yeni mektebe girdik. O zaman Baytar Mektebi iki sene nehari, iki sene leyli olmak üzere dört senelikti. Biz nehari kısmını bitirince Halkalı'daki leyli kısmına geçtik.

İdadîde, Mülkiye'de, Baytar Mektebinde yine en çok lisan derslerinde iyi idim. Şiirle iştigalim Baytar Mektebinin Halkalı'daki son iki senesinde hızlandı. Çok manzum parçalar yazdım. Sonra bunların hepsini mahvettim. Şiirle alâkamı arttırmak için orta ve yüksek tahsilde yeni bir müessir çıkmamıştır; eski temayülüm inkişaf etmiştir.

Baytar Mektebinde hocalarımızın çoğu doktordu. Bunlar hem mesleklerinde yüksek, hem dini salâbet erbabı idiler. Bunların telkinleri de dini terbiyem üzerinde müessir olmuştur. İçlerinde bakteriyoloji muallimi Rifat Hüsameddin Paşa gibi kıymetli hocalarımız vardı. Baytar Mektebini birincilikle bitirdim."

Bu içten anlatımdan; millî marşımızı yazacak aşka ve kudrete sahip bir şairin, aydın, âlim, mütefekkir bir kişiliğin oluşum temelinin hangi ortamda, nasıl atıldığını, bu temelin ustalarını, hocalarını kimlerin oluşturduğunu birinci ağızdan öğreniyoruz.

Mehmed Âkif'in yazdığı ve bir anda yurt sathında elden ele, gönülden gönüle yankı bulmaya başlayan şiiri Birinci Meclis'in 12 Mart 1921 günkü oturumunda Türk milletinin "İstiklâl Marşı" olarak kabul edildiğinde, Dr. Adnan Adıvar'ın başkanlık yaptığı oturuma Mehmed Âkif katılmadı. Mecliste şiirle ilgili görüşmelerin başladığı esnada, tevazuundan önce masaya kapanan Mehmed Âkif, kendisini ve şiirini öven konuşmalardan sıkılınca da salondan çıktı... Oradaki övgüleri, alkışları dinlemeye ihtiyaç duyacak bir kibir yoktu Mehmed Âkif'te.

Keza Âkif sadece şair değil, üniversite hocasıdır... Aynı zamanda çağına ışık tutmaya, yön göstermeye çalışan ciddî bir mütefekkirdir, âlimdir, üniversite hocasıdır. Fikirlerini insanlara yayabilmek için gazetecilik (Sırat-ı müstakim- Sebilürreşad) yapmış, camilerde vaazlar vermiş, gelecek nesillere de anahtar ve hâlâ anlaşılmayı bekleyen nesirler kaleme almış, nesillerin okumasında fayda gördüğü eserlerin tercümelerini yaparak okunup bilinmelerini sağlamıştır.

Bu doğrultuda bakınca; Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Muhammed İkbal, Musa Carullah gibi o dönemin mütefekkirlerinden olduğunu görebiliyoruz... Mehmed Âkif'in bu özelliğini görmek isteyenlerin, sadece Safahat'a göz atmaları bile yeterli olacaktır. Halkın daha kolay anlayabilmesi için vaazlarında kullandığı üslupdan, dilden yola çıkarak da Mehmed Âkif'in göz ardı edilen halkını çok iyi tanıyan aydın özelliğinin ipuçlarını görebiliriz.

Mehmed Âkif'i Mehmed Âkif Yapan Unsurlar

Mehmed Âkif'in aydın kişiliğinin oluşumunu anlayabilmek için yetiştiği ortamı ve çevresini bir daha hatırlayalım. Doğduğu evde İpekli Tahir Efendi gibi bir hoca vardı. Aydın kişilikli bu hocanın, kendisi gibi aydın kişiliğe sahip aydın dostları vardı.

Tanzimat, meşrutiyet arayışları... Balkan hezimeti, peşpeşe gelen askerî ye-

nilgiler... Toprak kayıplarının yol açtığı toplumsal ve idarî dağılmışlık, korku ve umutsuzluklar... Âdeta bir millî çöküş ortamında gençliğini yaşayan ve yazmaya da bu ortamda başlayan Âkif'in içinde yaşadığı bu dönem; tarihimizin en karamsar, en bahtsız dönemlerinden biridir.

Yenilgi, bozgun, moralsizlik ortamlarının kaçınılmaz sonuçlarından biri "korku" ise biri de "yabancı hayranlığı"dır hiç kuşkusuz... Yenilgi ve toprak kayıpları sonrasında oluşan ümitsizlik ortamı, dönemin diğer aydınlarında batı hayranlığının zirve yaptığı bir dönemdir. Meclis'te bile "manda" taraftarları varken, Âkif imanıyla, inancıyla dimdik ayaktadır ve toplumu da yanına istemektedir. Yazdıklarını yeterli görmez ve İstanbul'da Fatih, Süleymaniye, Bayezid camilerinden başlayarak Balıkesir Zağanos Paşa Camii, Ankara Hacı Bayram Camii, Kastamonu Nasrullah Camii başta olmak üzere Anadolu camilerindeki kürsülerde, minberlerde insanları uyarmaya gayret eder.

Yazılarında, sohbetlerinde, vaazlarında dönemdaşı kimi aydınlar gibi körü körüne batı hayranlığının karşısındadır... Batının gerçek yüzünü ve niyetini, bildiği, şahidi olduğu olaylarla müşahhas biçimde yazar, söyler.... Körü körüne batı hayranı olmadığı gibi cahilane bir taassupla batı aleyhtarı da asla değildir.

Mehmed Âkif'in aydın anlayışını, aydınlarla ilişkilerini ve döneminin aydınlarına bakışını daha sağlıklı anlayabilmek için de vaaz metinlerine, sebilürreşad'daki nesirlerine ve Safahat'ına göz atmamız yeterli.

Mehmed Âkif Safahat'ında ilmiye sınıfının dönem fotoğrafını şu mısralarla çekiyor;

"Hele ilmiye bayağdan da aşağ' bir turşu!
Bâb-ı Fetva denilen dâire ümmî koğuşu.
Ana karnından icazetlidir, ecdada çeker;
Yürüsün, bir de sarık, al sana kadîasker!
Vükela neydi ya? Curnalcı, müzevir, âdi;
Ne Hûda korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî,
Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...
Hani, can sağlığıdır doğrusu bundan ötesi!"

" Efkâr-ı milleti tenvir için ne müsaid yerlerdir." diyerek tanımladığı camilerdeki vaizleri de yeterli bulmaz Mehmed Âkif;

"Zamanıdır oturup, şimdi herze dinlemenin;
O yâve-gûları hâlâ, adam, deyin beğenin!

Sarıklı milletidir milletin başında belâ...
-Fakat, umumunu birden batırmak iş değil a!"

"Mehmed Âkif ve dünyası" isimli eserinde Neriman Malkoç Öztürkmen'in şu tesbitine kulak verelim; "Mehmet Âkif cemiyetimizdeki yaraları görmekle kalmaz, onların ne şekilde şifa bulacağını da gösterir. Memleketin uğradığı bunca felâketlerden sonra artık uyanmak, çağdaş medeniyet seviyesine çıkmak, her türlü ilerilikten yoksun olan halkımızın ve başka ülkelerdeki Müslümanlık ve Türklüğün gerilikten kurtulmalarını ve kalkınmalarını öne sürer. Milletçe iyi ahlâk sahibi olmamızı, çalışmamızı, üçyüz yıllık ilmî gerilememizi ancak bu şekilde telâfi edebileceğimizi söyler. Yirminci asrı 'ilimler asrı' olarak vasıflandırır ve bizim de bu asra ayak uydurmamızı tavsiye eder. Hurafelik, taassup gibi dinimizin asıl mânasından uzak olan bâtıl itikatlara şiddetle çatar. İslâmlığın beşeriyetle beraber yürümesi gerektiğini anlatır.

'Doğrudan doğruya Kur'andan alıp ilhamı
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"

Mehmed Âkif'in, "Dost" Anlayışı

Mehmed Âkif'in "dost" anlayışına bakmadan, aydın ve ilim adamlarıyla ilişkilerinin boyutlarını anlayabilmek zordur... Mehmed Âkif'in her zaman en yakınında olmuş kişilerden biri olan Eşref Edib'in verdiği; "Üstad, Ferid Bey'i çok severdi. Onunla daha sık, daha yakından görüşmek için Beylerbeyine nakletmişti..." bilgisinden, nasıl bir dostluk anlayışı ve uygulamasına sahip bir kişilikle karşı karşıya olduğumuzu anlamamız mümkündür sanırım.

Birçoğumuzu şaşırtacak bu davranış sadece Ferid Bey ile de sınırlı değildi Mehmed Âkif için. Bazen ders okuyabilmek, bazen ders okutabilmek, bazen sevdiği biri, bazen sohbetinden mutluluk duyduğu dostlarıyla daha yakın olabilmek, daha sık görüşebilmek için taşınırdı. Bu sebeple; "İstanbul'da oturmadığım semt kalmadı!" dediği vâkidir.

Mehmed Âkif'in bir aydını ya da ilim adamını sevmesi ya da sevmemesi için ille de tanışması, o kişiyle yakın ya da uzak olması da önemli değildi. Tam bir "gönül adamı" örneği olarak bazen asırlar öncesinden Sâdi'yi en yakın dost biliyordu Mehmed Âkif... Bazı yazılarına "Sadi" imzasını atacak kadar...

Bazen kilometrelerce uzaktaki İkbal ile aynı tasayı taşıyor, aynı sancıyı çe-

kebiliyordu.

Mehmed Âkif; hiç yüzünü görmediği halde, insanlığa hizmetine hürmetinden dolayı Pastör'ün fotoğrafını cebinde taşıyıp, zaman zaman çıkartıp öpecek kadar saygı gösteriyordu.

Namık Kemâl'e gıpta ediyordu.

İlim adamı ve aydın olarak yakın çevresine göz attığımızda; Babanzade Ahmed Naim, Eşref Edib, Hasan Basri Çantay, Ömer Rıza Doğrul, Mithat Cemal, Neyzen Tevfik, Şefik Kolaylı, Binbaşı Şükrü Bey, Muhiddin Targan, Kuşçubaşı Eşref, Süleyman Nazif vb. gibi ilgi alanları, meslekleri bile birbirinden farklı olan bu isimlerin Mehmed Âkif'in çevresinde farklı farklı zamanlarda yer aldıklarını görüyoruz.... Mehmed Âkif'in; "Namık Kemal'in ümmisidir!" iltifatıyla sunduğu Osman Pehlivan'ı da bu aydın ve ilim adamları listesine katmak yanlış olmaz!

Her zaman verici olan, hakkı olanı bile istemeyi düşünmeyen, istemeyen Mehmed Âkif'in Safahat'ına baktığımızda gördüğümüz bir tavır da bizlere "dost" anlayışı hakkında başka ipuçları veriyor. Dostluklarına sadakatini hayatından bildiğimiz hâtıralarla şahidi olduğumuz Mehmed Âkif, bu özelliğini eserlerini yazarken de gösteriyor. "Dost" tanımına giren yakınlarına, sevdiğini belli etmek istediği çevresindekilere, değer verdiği büyüklerine hatta küçüklerine kimi şiirlerini hatta bazılarına kitabını ithaf ediyor...

Bu ithaflar içinde hiç şüphe yok ki en duygulu örneklerinden birini, "Köse İmam" şiirinin ithafında görüyoruz. "Kardeşim Ali Şevki Efendi Hoca'ya" şeklindeki ithafın muhatabı Ali Şevki Hoca, Mehmed Âkif'in yakın dostlarındandır. Mehmed Âkif'in Safahat'ın 6. Kitabı olan "Âsım"ındaki "Köse İmam" tiplemesinin Ali Şevki Hoca olduğu bilinmektedir. Hiç evlenmediği için evladı da olmayan Ali Şevki Hoca'ya Mehmed Âkif, hayalî de olsa "Âsım" gibi bir evlat kazandırmıştır. Bir nesle Mehmed Âkif'i tanıtan ve sevdiren değerli ağabeyim Ertuğrul Düzdağ bu vefâ örneği dayanışmayı; "Âkif, dostu Ali Şevki Hoca'ya herkesin gıpta edeceği bir evlat bağışlamıştır." güzelliğinde vasıflandırmıştır.

Safahat'ta Mehmed Âkif'in ithaflarından birkaç örneği şöyle hatırlamak mümkün; "Sevgili Kaari'ye", "Evlâdım Mehmed Ali'ye yâdigâr-ı vedâdımdır.", "Kardeşim Mithat Cemal'e", "Hamasî *şâirimiz Mithat Cemâl›e", "Üstâd-ı necibim Ali Ekrem Bey›e"*, "Henüz, on dokuz, yirmi yaşlarında iken bu cihân-ı zulmete veda ederek, âlem-i *nûrânûr-i didâra yükselen yâr-ı* canım Hilmi hakkında", "Kardeşim Hüseyin Avni'ye", "Kardeşim Fatin Hoca'ya", "Hânedân-ı Hilâfetin erkân-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi Hazretlerine takdime-i ta'zimdir", "Emir Abbas Halim Paşa Hazretleri'ne", "Binbaşı *Ömer Lütfi* Bey'e", "*Şerif Ali Haydar Paşa Hazretleri'ne*", "Kardeşim Fuad

Şemsi'ye", "*Şarkın tek dâhi-i san'atı Şerif Muhyid*din Beyefendi'ye hâtıra-i ta'zim", "Basri Bey Oğlumuza", "Fahru'n-nisa Emîre Hadice Hanımefendi Hazretlerine", "Üstad-ı Hakîmim Ferid Beyefendi'ye", "Mister Archibald Bullok Roosevelt Cenablarına", "Yâr-ı canım Hoca Fahreddîn'e"

Ayrıca, Safahat'ına almadığı "İstiklâl Marşı"nı "Kahraman Ordumuza", "Cenk Şarkısı"nı da "Sebilürreşad Ceride-i İslâmiyesinin Kahraman askerlerimize armağanı" ifadeleriyle ithâf ettiğini de biliyoruz.

Mehmed Âkif'in bazı şiirlerinin ismini de ithaf edercesine bazı kişilere hasretmiştir. "Selma", "Merhum İbrahim Bey", " Mehmet Ali'ye", " Süleyman Nazif'e", "Hüsam Efendi Hoca", "Said Paşa İmamı", "Hersekli Arif Hikmet", " Nevruz'a", "Hayat arkadaşıma", "Çocuklara" gibi...

Mehmed Âkif'in Çevresi

Gerek az önce hatırlattığım ithaflar, gerekse sözün başından beri isimleri zikredilen ya da zikredilemeyen isimlere tek tek bakarak, Mehmed Âkif'in ilim adamı ve aydın olarak çevresinde bulunan kişileri hatırlayalım.

Elbette Mehmed Âkif'in aydın ve ilim adamlarından oluşan çevresini saymak istediğimizde, mutlaka en başa ve ayrıcalıklı yazmamız gereken bazı isimler var. Diğer birçok dosta göre daha uzun soluklu olarak bu çevrede yer alan isimleri şöyle sıralamak mümkün; Eşref Edib, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Mithat Cemal Kuntay, Babanzade Ahmed Naim ve Abbas halim Paşa...

Çocukluğu ve tahsil hayatının ilk dönemlerindeki baba dostlarından başlayarak bakacak olursak; Babası Tahir Efendi, Hoca Süleyman Efendi, Mustafa Efendi, Hâfız Osman Efendi, Hoca Kadri efendi, Esad Dede, Rıfat Hüsameddin Hoca'yı, Mehmed Âkif'in mütefekkir tarafını inşa eden öncelikli isimler olarak görüyoruz...

Yazı hayatıyla beraber edebî çevrelerle de tanışmaya, birlikte olmaya başlayan Mehmed Âkif'in, kalem dostlarından Manastırlı İsmail Hakkı, Musa Kâzım, Bereketzâde, Mardinli Zâde, Tahirül-Mevlevî, Halim Sabit isimlerini öncelikle zikretmek mümkün.

Rusyalı Müslümanlar olarak İstanbul'a her geldiklerinde mutlaka Mehmed Âkif'in yanına uğrayıp hasbıhâl eden, yaşanan olaylarla ilgili bilgi alışverişinde bulunan; Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ayaz İshâkî, Ahmed Ağaoğlu'nun yanı sıra Mehmed Âkif'in yazı hayatına başlamaları konusunda yüreklendirdiği, yönlendirdiği isimler olarak da; Alay Müftüsü M. Fahreddin, M. Şemseddin ve Vahid Bey'i anmak mümkün.

Münir Bey, Hilmi Bey, İzzet Paşa, Hüseyin Kâzım, Fatin Hoca gibi isimle-

ri ise Mehmed Âkif'in hayatında önemli bir yer tutan Ankara ve Taceddin Dergâhı günlerinin ayrıcalıklı ortamını oluşturan isimler olarak sayabiliriz. Bu isimlerin dışında; Hikmet Bey, Dr. Adnan Bey gibi isimlerle edebî sohbetler yapıldığını ve coşkulu şiirlerin karşılıklı okunduğunu da hatırlatmalı. Tamburî Ali Efendi, oğlu tamburî Aziz, İzmirli Hafız Ahmet, Bursalı Hafız Emin, Ankaralı Şeyh Dede Efendi ise Âkif'in kasvetli Ankara ortamındaki musiki akşamlarını gerek fasıllarla, gerek ilâhilerle gerekse karşılıklı ney taksimleriyle paylaştıkları isimler olarak özellikle hatırlanmalı.

Mehmed Âkif'in Mısır günlerinde, Nil akşamlarındaki hüzün ortakları olarak da Müderris İhsan, Bayramiçli Mehmed, Osmanpazarlı İsmail Hakkı'yı saymak mümkün.

Mehmed Âkif'in hayatı boyunca farklı ortamlarda ve zamanlarda yakınlık kurduğu isimler olarak da; Osman Pehlivan, Ali Fehmi Efendi, Hicrî Hoca, Baytar İbrahim Bey, Baytar Hasan Efendi, İmadeddin Bey, Muallim Vahyi, Emrullah Efendi, Ahmed Nazmi, Ali Rıza Efendi, Asım Şakir, Şair Enver, Muallim Mahir, Hafız Kemal, Hafız Asım, Hafız İdris, Hafız Necati, Eğinli Hafız, Seniddin Bey, Şeyh Ali Efendi, Mehmet Ali, Ali Ekrem (Bolayır) Bey, Hüseyin Avni (Ulaş), Binbaşı Ömer Lütfi Bey, Baytar İbrahim Bey, Hoca Hüsam Efendi, Abdülvehap Azzam, Abdurrahman Azzam, Halim Bey, Ezher Reisi Şeyh Meragi, Şeyhülislam Mustafa Sabri ve oğlu İbrahim Sabri, Hüsâmeddin Efendi, Abdilaziz Çaviş, Hersekli Arif Hikmet ve Ferit Vecdi'yi sayabiliriz.

Karşılıklı sevgi bekleyip, özel sohbetlerinden zevk aldığı, ilmine, bilgisine, sohbetine değer verdiği dostları olarak da; Ferid Kam'ı, Fuad Şemsi'yi, Neyzen Tevfik'i, Şefik Kolaylı'yı ve Muhiddin Targan'ı ayrıca zikretmek yerinde olabilir.

Sadece isimlerini zikretmekle yetindiğim dostlardan, çevreden sonra son olarak da Mehmed Âkif'in hayatında biraz daha özel bir yeri olan bazı aydınları, ilim adamlarını ise birkaç cümle ile analım.

Abbas Halim Paşa

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın neslinden olup, Osmanlı devletinde valilik ve bakanlık yapmış olan Abbas Halim Paşa, son sadrazamlardan Said Halim Paşa'nın kardeşidir. Her zaman yanında olup, Mehmed Âkif'e gerçek dostluğu gösteren Abbas Halim Paşa, Âkif'in Mısır'a gelmesini sağlayan kişidir. Mehmed Âkif'in Türkiye'ye dönüşünde de himayesini kızı Emine Abbas Hanım ve yeğeni Halim Bey vasıtasıyla sürdürmüştür. Mehmed Âkif Safahat'ındaki; "El-Uksur'da", "Tebrîk" ve "Bir Ariza" isimli şiirlerini Abbas Halim Paşa'ya ithaf etmiştir. Safahat'ta kendisine üç şiir ithaf edilen tek kişi odur. Abbas Halim Paşa'nın Âkif için söylediği: «Âkif her zaman ve her yerde

bir Abbas Halim bulabilir, ben ise bir Âkif bulamam. Onun için onunla dost olmam en büyük şansımdır." *sözü, bu dostluğun özeti gibidir.*

Ahmed Naim Efendi

Aslında Mehmed Âkif'in, "Ashaptan sonra en çok onu seviyorum." dediğini hatırlarsak, Ahmed Naim Bey'le olan dostluğun boyutunu da görmüş oluruz. Âkif'in ilim, irfan ve ahlâkına hayran olduğu Ahmed Naim Efendi muhaddisdi.

Safahat'ta yer alan bazı şiirleri ithaf ettiği dostlarının arasında Ahmet Naim'in bulunmamasında da Mehmed Âkif'in kişiliği ve dostluk anlayışı hakkında önemli bir ipucu var. Bu ipucunu, bir başka dost olan Mithat Cemal'in kaleminden öğreniyoruz: "Çünkü Naim o kadar çok yüksek yerde oturuyordu ki onun eşiğine uzatacağı şiiri Âkif bir türlü yazamıyordu. Nihayet ihtiyarlığında Mısır'da yazdı: Secde. Bunu Fuat Şemsi'ye gönderdi. Naim "Secde"yi o kadar beğeniyor ki Mehmed Âkif'in yazısıyla olanı alıkoyuyor, suretini çıkarıp Fuat Şemsi'ye veriyor. Ama Mehmed Âkif her zamanki bedbinliği ile meseleyi yorumluyor: Naim'in geç kalan cevabı 'Manzumeyi beğenmedi' demekti ve şiirini Ahmet Naim'e ithaf etmekten çekinerek kitabı bastırıyor.

Bugün, Mehmed Âkif, Edirnekapı mezarlığında Naim'in yanında yatıyor. Orasını kendi vasiyet etmedi ancak Naim'i o kadar çok seviyordu ki bu sevgi vak'a kuvvetinde bir vasiyetti ve Fuat Şemsi onu Naim'in yanına koydurdu. Beraber inandıkları Allah'ın huzuruna beraber çıkıyorlar.»

Eşref Edib

Mehmed Âkif'in en yakın dava ve yazı arkadaşı olan Eşref Edib, Milli Mücadeleyi desteklemek için Sebilürreşad'ı Anadolu'ya taşımakta tereddüt göstermedi. Anadolu yollarına birlikte düştüğü Mehmed Âkif'in vaazlarını dergide yayınlayıp, çoğaltıp dağıtarak halkın milli mücadeleye desteğinin artmasına yardımcı oldu. Şeyh Sait İsyanı ardından tutuklananlar arasında da yer alan Eşref Edib, Sebilürreşad'ın İslâmî neşriyatını durdurması şartıyla serbest kaldıktan sonra da Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi adlı bir yayınevi kurarak yayıncılığı sürdürdü. Mehmed Âkif hakkındaki en kapsamlı kaynak kitaplardan biri olan 2 ciltlik "Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları" isimli kitabın da müellifidir.

Hasan Basri (Çantay)

Mehmed Âkif'in İstiklâl Marşı'nı yazmasını sağlayan en yakın dostlarındandır. "Basri Bey Oğlumuza" diyerek "Bülbül" isimli muazzam şiirini ithaf

ettiği Hasan Basri Çantay, Birinci Meclis'te Balıkesir (Karesi) mebusu olarak Mehmed Âkif'le birlikte bulundu. Hasan Basri ile Mehmed Âkif dostluğunu da bu iki dostun yakınlıklarının boyutunu da bir başka ortak dost olan Eşref Edib'den dinleyelim: "Fazilet ve salâbet itibariyle bunlar bir vücud gibi idiler. Birbirinin kalbleri o kadar kaynaşmıştı ki... Birinin duyduğu heyecanı mutlaka diğeri de duyar... Birini müteessir eden acı mutlaka diğerini de teessüre düşürür. Birini sevindiren şey mutlaka diğerini de sevindirirdi. Birinin söylediği mutlaka diğerinin kalbindekinden başka değildi."

Mithat Cemal (Kuntay)

Mehmed Âkif'le 1903 yılında tanışan Mithat Cemal, Mısır dönüşünden vefaat günlerine kadar uzun yıllar en yakınında bulunan dostlarındandır. Bu dostluğun Mithat Cemal'in kalemine de yansıdığı görülür. Şiirlerinde Mehmed Âkif'in etkisi görünen Mithat Cemal'in esas mesleği ise noterliktir. Mehmed Âkif'in Mısır'da bulunduğu dönemdeki mektuplaşmalarda dostlarına; "Mithat Cemal Bey ile görüşmeyi ihmal etmeyin." tarzında uyarıları olduğunu Mahir İz ifade eder. Küçük çaplı bazı kitaplarla da Mehmed Âkif'i anlatmaya çalışan Mithat Cemal'in, "Mehmed Âkif" isimli hacimli eseri ise sahasındaki en önemli kaynak eserlerden biridir.

Süleyman Nazif:

Süleyman Nazif İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Hadisat Gazetesinde "Kara Gün" başlıklı yazıyı yazdığından Malta'ya sürgüne gönderilmişti. Bu vatanseverliği, kahramanlığı takdirle anan Mehmed Âkif Süleyman Nazif'in bu tavrına karşı takdirlerini her fırsatta dile getirirdi. Süleyman Nazif de sağlığında yazılan tek kitap ve hakkında yazılmış ilk kitap olan "Mehmed Âkif'i kaleme alarak Âkif'e olan sevgisini ve dostluğunu ortaya koymuştu.

Süleyman Nazif'in; "Bana kim söverse derhal mukabelede bulunurum. Yalnız Cenab ve Âkif söverse; bu belâ-yı âsümanîdir, sabretmekten başka çare yok, derim, sükût ederim." dediğini nakleden Eşref Edib, bu iki dostun karşılıklı saygısının kuvvetini de bizlere göstermiş oluyor.

Ömer Rıza (Doğrul)

Kahire'de başlayan tahsil ve yazı hayatının ardından dinî, ilmi, siyasî ve tarihî konulardaki yazı ve kitaplarıyla dikkat çeken bir yazar oldu. Mehmed Âkif'in damadı olarak ailevî yakınlığın dışında, çalışmaları ve gayretiyle de Mehmed Âkif'in dost çevresinin içindeydi. Telif ve çeviri olarak 100'e yakın esere imza atan Ömer Rıza 1925'de İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklandı,

yargılandı ama bir süre sonra serbest bırakıldı. 1950'de Konya milletvekili olarak meclise de girdi.

KAYNAKÇA:

1)Ersoy Mehmed Âkif, SAFAHAT, Timaş Yayınevi, 1990, İstanbul

2)Edib Eşref, MEHMED ÂKİF- HAYATI ESERLERİ VE 70 MUHARRİRİN YAZILARI, Âsârı İlmiye Kütüphanesi, 1938, İstanbul

3)Çantay Hasan Basri, ÂKİFNÂME, Ahmed Sait Matbaası, 1966, İstanbul

4) Kuntay Mithat Cemal, MEHMED ÂKİF, Semih Lütfi Kitabevi, 1939, İstanbul

5) Düzdağ Ertuğrul, MEHMED ÂKİF HAKKINDA ARAŞTIRMALAR, Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, 1987, İstanbul

6)Yrd. Doç. Dr. Abdulkadiroğlu Abdulkerim ve Abdulkadiroğlu Nuran, MEHMED ÂKİF ERSOY'UN MAKALELERİ, Kültür Bakanlığı, 1990, Ankara

7) Prof. Dr. Timurtaş Faruk K., MEHMET ÂKİF VE CEMİYETİMİZ, Akçağ, 2. Baskı, 2006, Ankara

8) Topçu Nurettin, MEHMET AKİF, Dergâh Yayınları, 1998, İstanbul

9) Karakoç Sezai, MEHMET AKİF (Hayatı, Aksiyonu, Düşünceleri ve Şiiri) Yağmur Yayınevi, 1968, İstanbul

10) Prof. Dr. Okay Orhan, MEHMED ÂKİF- BİR KARAKTER HEYKELİNİN ANATOMİSİ, Akçağ, 3. Baskı, 2005, Ankara

11) Öztürkmen Neriman Malkoç, MEHMET AKİF VE DÜNYASI, Altınok Matbaası, 1969, Ankara

12) Doğan D. Mehmet, MEHMET ÂKİF DÖNEMİ VE ÇEVRESİ, Türkiye Yazarlar Birliği ve İlim Yayma Cemiyeti Ankara Şubesi, 2008, Ankara

13) Şen Abdurrahman, BİR DESTAN ADAM, Metropol, 2008, İstanbul

DÜŞÜNCESİ

AKİF'İN AKTİF DİN VE AHLÂK ANLAYIŞI

İsmail KARA *

Özet

Âkif'in din ve ahlâkla ilgili görüşleri, şahsiyet sahibi dindar bir kişinin, büyük bir sanatkar ve fikir adamının görüşleri olmak yanında bir dönemin, bir çevrenin etkileri ve arayışları altında teşekkül etmiş fikirler olarak da okunmaya ve anlaşılmaya müsaittir.

Tebliğde kaynaklara dönüş merkezli yeni islam yorumları ve aktivist ahlak anlayışları üzerinden Âkif'in fikirleri tesbit edilmeye ve tartışılmaya çalışılacaktır.

Âkif'in bu konularda nasıl bir miras bıraktığı ve bu mirasın döneminde ve sonrasında nasıl karşılandığı, ne şekilde ele alınıp değerlendirildiği ve bugüne bıraktığı problemler Çağdaş Türk ve İslam Düşüncesi açısından mühim meselelerdir.

____

* Prof. Dr. İsmail KARA - 1955 yılında Rize'de doğan İsmail Kara, 1977 yılında Yüksek İslam Enstitü'sünü, 1986 yılında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Editörlük ve yayın yöneticiliğinin yanısıra öğretmenlik de yaptı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İslamcılara Göre Meşruiyet İdaresi 1908-1914" başlıklı teziyle 1993 yılında siyaset bilimi doktoru oldu. 1995 yılında öğretim görevlisi olarak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne tayin edildi. 2000 yılında Türk-İslam Düşüncesi Tarihi doçenti, 2006 yılında ise İslam Felsefesi Profesörü oldu. Halen aynı fakültede İslam Felsefesi anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çalışma alanı "Çağdaş Türk Düşüncesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi"dir.

Bazı Eserleri:

Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (1986), İslamcıların Siyasi Görüşleri (1994), Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye (1998), Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi (2001), İslam Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik-Hilafet Risaleleri (2002-2004), Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri (2003).

“Sabır Katlanmak Değil Göğüs Germektir”

AKİF’İN AKTİF DİN VE AHLÂK ANLAYIŞI

I

Genel olarak sosyoloji özel olarak da din sosyolojisi ve sekülarizm üzerine önemli metinler kaleme alan Peter L. Berger’ın de yazarları arasında yer aldığı ortak bir çalışma, modern durum ve tavır alışla geleneksel durum ve tavır alış arasındaki temel ayrılık noktalarını şu örnekle açıklamaya çalışıyor:

> “(...) Üç gece üst üste rüyasında ölmüş dedesinin kendisini pek pis yemekler yemeğe zorladığını gören bir kimse eğer modern bir topluma ait bir birey ise son günlerde edinmeğe başladığı akşam yemeklerinde fazla yemek yeme alışkanlığından vaz geçmeğe karar verebilir, bu arada psikiyatristinden acil randevu talebinde bulunabilir; yok eğer bu birey geleneksel bir toplumun bir ferdi ise dedesinin bu davranışı ile kendisine ne anlatmak istediğini merak eder.
>
> Aynı realite görüldüğü gibi farklı farklı biçimlerde algılanmaktadır. Birisi gördüğü rüya ile dedesi arasında bir ilişki kurmağa çalışırken diğeri olayı dedesini işin içerisine hiç katmaksızın değerlendirmenin yollarını aramaktadır. Burada normlar da farklıdır. Normlardan biri ‘sağlıklı yaşamalısın’, diğeri ise ‘atalarınla ilişkini koparmadan yaşamını sürdürmelisin’ şeklinde ifade olunabilir” .[1]

---

1 Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, çev. Cevdet Cerit, İstanbul, Pınar Yay., 1985, s. 24-25.

II

İslâm modernizmi ile İslâm tarih tecrübesi olarak tanımlıyabileceğimiz gelenek arasındaki boşluk ve problemli alan Berger'ın örnek anlatımındaki kadar farklılıklar ve zıtlıklar taşıyor mu? sorusunun cevabını doğruya yakın bir şekilde verebilmek için gündeme getirilmesi ve tartışılması gereken bir başka soru daha var: İslâm modernizmi (veya çağdaş İslâm düşüncesi; *ıslah, ihya, tecdid* hareketleri) İslâm tarih tecrübesinin beklenebilir tabiî bir uzantısı ve devamı mıdır yoksa iç ve dış sebepleri anlaşılabilecek bir kırılma, bozulma, hatta sapma olarak adlandırabileceğimiz "yeni" (bidat?) yönelişlerle mi karşıkarşıyayız? Bu satırların yazarına göre sorunun birinci şıkkına verilecek cevap hayırdır yani İslâm modernizmi İslâmın kendi iç dinamiklerinden, kendini tecdid, tamir ve tadil etme kabiliyetinden neşet eden, güç devşiren bir hareket olmaktan daha ziyade askerî mağlubiyetlerin doğurduğu aşırı tedirgin bir ortamda dış baskıların ve konjonktürel şartların dayatmaları neticesinde ortaya çıkmış bir süreçler manzumesidir. Bu hareket farklı dozlarda da olsa taklit etmeye yöneldiği modern Avrupa'nın medenî ve kültürel değerlerinin ve başarılarının dinî, felsefî ve sosyal kaynaklarını, arkaplanını yeterli ölçüde araştırma, anlama ve kuşatma cehdi göster(e)meden İslâmla Avrupaî değerler arasında ayniyet, benzerlik, uzlaşabilirlik ilişkileri kurarak meşrulaştırmacı ve iknaya yönelik bir tutum takınmış, pratikliği ve âcil çözümleri öne çıkarmış, bu sebeplerden ötürü çok problemli bir alan haline gelmiştir. Fakat kendi mantığı ve istidlâl biçimi tutarlı gözükebilir. Şöyle ki: İslâm kültüründen neşet etmeyen fakat bir şekilde İslâmîleştirilen (yerlileştirilen) Avrupaî değerler üzerinden İslâm (ve devlet) tahkim edilecek ve neticede Avrupa'nın karşısına bunlarla çıkılacaktır.

İslâm modernizminin tecdid, ıslah, ihya... adları altında öngördüğü *dinî tasfiye* (saflaştırma, aslına irca etme, tortulardan arındırma), "gerçek" İslâmla "mevcut" İslâm, daha yaygın ifadesiyle İslâmla Müslümanlar arasında tarih içinde var olduğu kabul edilen menfi ve ifsat edici mesafenin gerçek İslâma doğru kaydırılması, en azından boşluğun daraltılması fikrine yaslanıyor. Bu fikre göre Hz. Peygamber ve Dört Halife devrinden (asr-ı saadetten) sonraki tarih tecrübesi içinde İslâmın itikadî, siyasî, ahlâkî... gerçek vechesi zayıflamış, örtülmüş, daha da önemlisi giderek dinin yerini gelenekler, bidatler, bâtıl inançlar, hurafeler... almıştır. Kısaca İslâm yanlış anlaşılmış ve yanlış yaşanmıştır. Bugün karşılaşılan mağlubiyetlerin, gerilik ve çöküşlerin, ahlâkî zaafların sebebi İslâm değil İslâmın sonradan aldığı bu şekildir; mevcut Müslümanlar ve onların tarihten taşıyıp geldikleri zihniyetidir. "İslâm ters giyilmiş bir kürktür".

Bugün de büyük ölçüde kabul gören, o dönemin halet-i ruhiyesiyle bugün-

den çok daha fazla örtüşen bu parlak tasvir bütün gözalıcılığına rağmen aslında tarihdışı ve pek çelimsiz bir tasvirdir. O kadar ki İslâm dünyasının bütün coğrafyaları ve Müslümanların nerede ise tamamı ile İslâm arasında var olduğu ısrarla vurgulanan zıtlığın vaya ciddi uzaklığın mantıkî olarak İslâmı hayatla bağlantısı kopuk, kurgusal ve "ideal" bir çerçe-veye oturtacağının bile yeterince farkına varılmamıştır. Bir din düşünün ki asırlardır müntesipleri arasında onu "doğru" anlayabilen çok az sayıda insan olmuş ve Müslümanların elinde ve çevresinde teşekkül eden yaşama tarzı ve hayatı algılama biçimi İslâmla bağları hayli zayıf/kopuk bir seyir takip etmiş olsun! Bu mantığın varacağı yer, çok kısa bir dönem istisna edilirse İslâmın gerçek yüzüyle tarihte var olmamış bir din olduğu değil midir?

Peki nasıl olmuş da XIX. ve XX. yüzyılın Müslüman aydınları seleflerinden farklı olarak İslâm'ı doğru anlama şansını yakalamışlar!

Burada tasfiye kavramı önde gözükmekle beraber bu kısmen yanıltıcıdır; asıl önde olan *necât / kurtuluş* "ideoloji"sidir. Uyanış (*intibah*), kalkınma (*te'âlî*) ve ilerlemeyi (*terakki*) de ihtiva eden kurtuluş kavramı bir yönüyle mağlup, sömürgeleşmiş, ciddi tehditler altında, maddeten ve askerî olarak güçsüz İslâm dünyasının mevcut olumsuz durumuna güçlü fakat acı vurgularda bulunurken diğer taraftan gerçek İslâmın keşfedilmesiyle bütün kötü durumların iyiye doğru seyretmeye başlayacağını kuvvetle savunmakta ve gür bir sesle gündeme getirmektedir.

Şu tasvire birlikte bakalım:

İşte ***âti****dir o ser-menzil denen âramgâh*
Kârbân akvam; ***çöl mâzi****; atâlet sedd-i râh*
Durma, mâzi bir ***mugaylanzâr-ı*** *dehşetnâkdir*
Git ki, âti korkusuzdur hem ne ***kudsi hâk****dir .*[2]

2 Mehmet Akif, "Durmayalım", *Safahat,* M. Ertuğrul Düzdağ neşri, İstanbul İz Yay. 1991, s. 22.
Akif bir vaazında şu açıklamayı yapar: "Kârvan: Akvâm-ı insaniye, çöl de bu mazi-i atâlettir. Mademki dünyada bulunuyoruz, bu çölü geçip gitmek mecburiyetindeyiz. Sıkıntıya katlanacağız. Katlanmazsak arkadan gelenler yolda uyuyanları ezer, geçerler. Kanun-ı hayat böyledir: Duranlar için hakk-ı hayat yok. Beşeriyet durmuyor. Durursan muhakkak ezilirsin"; Mehmed Akif, "Hutbe ve Mevaiz", SR (Sebilürreşad), IX/232, s. 407 (14 R. evvel 1331/7 Şubat 1328).
Safahat'ta bu bakış açısını sürdüren veya tahkim eden başkaca örneklere de rastlıyoruz:

Geçti *mâzi* denen o *devr-i melâl*
Haydi fethet: Senindir *istikbal* (s. 81)

1908 yılında yayımlanan bu mısralarda İslâm'ın geçmiş asırları (II. Meşrutiyet öncesi) *mazi* (geçmiş, tarih) adı altında *çöl* ve *mugaylanzâr-ı dehşetnâk* (dehşetverici devedikenliği) gibi özellikle seçilmiş kelime ve terkiplerle ağır bir olumsuzlama muamelesine tabi tutulurken *âti* (istikbal, ferdâ, gelecek, II. Meşrutiyet sonrası) korkusuz ve *kudsi hâk* (mukaddes toprak-ülke) kelimeleriyle Cennete dönüştürülmektedir .[3]

Tarih / Geçmiş Yorumu	**İstikbal / Gelecek Yorumu**
Mazi	Âti
Çöl (ürkütücü ve çorak yer)	Korkusuz (yer)
Mugaylanzâr-ı dehşet-nâk	Kudsî hâk (kutsal yer, cennet)
Atâlet (donukluk)	Git[mek] (hareket)

Kurtuluş ideolojisinin ve onun arkasında bir mekanizma olarak işleyen tasfiye taleplerinin irtifa kazanmasındaki mantık ve zaruretler yeterince anlaşılmadan -ki bu güçlü ve derinlikli dönem bilgisini gerektirir- bu mısralar ve benzeri binlerce örnek metin doğru ve işe yarar bir şekilde kavranamıyacaktır. Çünkü bu ifade ve tasvirler beklenebilir, tabiî tasvirler değil,

---

Siz ey *heyâkil-i bî ruhu devr-i mâzinin*
Dikilmeyin yoluna *kârbân*-ı *âti*nin
Nedir tarîkını kesmekte böyle isti'cal?
Durun, ilerlesin Allah için şu *istikbal* (s. 132)

*Dehşet-i mâzi*yi getir yâdına
Kimse yetişmez *yarın* imdadına (s. 280)

Gözleri *mâziye* bakan milletin
Ömrü temadîsi olur *nekbetin*
Karşına *müstakbeli* dikmiş Hüda
Görmeye, lâkin daha yok niyyetin (s. 281)

Çekilse:Arkada *mâzi* denen *leyâl-i azâb*
Atılsa: Önde bir *âti* ki dalga dalga *serâb* (s. 319)

3 Aslında Âkif tarihin / mazinin belirleyici yönünün tamamen farkındadır. Nitekim, M. Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten Nura* adlı eserine yazdığı takrizinde şu açık ifadelere rastlıyoruz: "Bizim fıtratımız, bizim bünye-i kavmiyetimiz, bizim mazi-i maişetimiz bilinmedikce, ne hastalığımızın mahiyeti anlaşılabilir ne de makul bir usul-i müdâvât ittihazı kâbil olur"; Sebilürreşad Kütübhanesi, İstanbul Tevsi-i Tıbaat Matbaası 1331, s. v. Fakat bu farkında oluş, sözkonusu etmeye çalıştığımız problemli mazi anlayışını tashih ve tadil edecek kadar güçlü ve yeterli vasıflara sahip değildir.

okumuşlar arasında bir karşılığı olmakla beraber büyük ölçüde ideolojik ve kurgusaldır. Bir başka şekilde söylersek kendinin geleceğe dönük olarak inşa edilmiş bir gerçekliği olmakla beraber "geçmiş" hakikatinin bütününü yansıtmaktan uzaktır.

Bu ciddi kırılmayı getiren ve kurtuluş ideolojisini tahkim eden dönemin şartlarına ve devrin zaruretlerine atf-ı nazarda bulunmak için bizim bugün anlamakta zorlanacak kadar uzağında olduğumuz bir halet-i ruhiyeyi, acelecilik ve şaşkınlığı, sorumluluk duygusunu ve korkuyu canlandıracak, iki örneğine aşağıda yer verdiğimiz metinlere nüfuz etmek gerekiyor:

> "Ey cemaat-ı müslimîn!
>
> Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zira *taht-ı saltanat gıcırdıyor*! Böyle giderse - el-iyazu billâh- o da *devrilecek*. Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa, eğer Fransızların taht-ı idaresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur etmemişlerse, eğer İngiltere Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... iyi biliniz ki hep çürük çarık yine bu hükümet sayesindedir. *Maazallah bu giderse hepsinin gittiği gündür*. Biz bu saltanatı muhafaza edemiyorsak düşünmeliyiz ki *bizim yüzümüzden o bîçareler de mahvolacaklar* (...)" .[4]

> ***Coşkun koca bir sel*** *gibi dâim beşeriyet*
> ***Müstakbele*** *koşmakta verip seyrine şiddet*
> *Dağlar, uçurumlar ona yol vermemek ister*
> ***Lâkin o ne yüksek ne de alçak demez örter***
> *Akvam o büyük nehre katılmış birer ırmak*

---

4 Mehmed Akif, "Mevize", SR, IX/230, s. 375 (29 Safer 1331/12 K. sâni 1328). Âkif, *Zulmetten Nura* takrizine de şöyle başlamaktadır: "Yakın zamanlara kadar dünyanın üç büyük kıtasına hâkim olan altıyüz otuz senelik koca bir saltanat evvelâ Afrika'dan, sonra Avrupa'dan çekilmiş, bugün Asya'da bile büyük, hem pek büyük fedakârlıklarla yaşayabilecek kadar küçülmüş iken, bizim hâlâ uyumamız, hâlâ ibret gözünü açmak taraflarına yanaşmayışımız ne ağlanacak felakettir"; age, s. d.
İsmet Özel'in bir değerlendirmesini burada aktarmak isterim: "Çöküş dönemindeki Osmanlı düşünce akımları bir zihin açıklığına varma gayretinin sonunda değil, eldeki organizasyonun ve yönetim imkânlarının korunması, elde tutulabilmesi gayreti sonunda oluşmuş düşünce akımlarıdır. Dolayısıyla Osmanlı döneminin ne batıcılığı, ne Osmanlıcılığı ve ne de İslâmcılığı bu topraklarda yaşayan insanların yeni bir hayat damarı sahibi olmalarına yarayan düşüncelerle ilgili değildi. Bu akımların ilgili olduğu tek şey 'batmaktan kurtulma' endişesidir. Tek istikamet batmaktan kurtuluş olduğu için de her çırpınış biraz daha batışı getirmiştir"; "Din mi milliyet mi?", *Milli Gazete*, 30 Aralık 1988, s. 6.

Elbet katılır... Hangisi ister geri kalmak
Bizler ki bu müthiş bu muazzam cereyanla
Uğraşmadayız... Bak ne kadar çılgınız anla
Uğraş bakalım yoksa işin hey gidi şaşkın
Kurşun gibi süratli denizler gibi taşkın
Bir çağlayanın menba-ı dehhâşına doğru
Tırmanmaya benzer yüzerek *başka değil bu*
Ey katre-i âvare ***bu cûşun bu hurûşun***
Âhengine uymazsan emin ol boğulursun .[5]

III

Akif'in, yakın dönem Türk düşünce tarihinin önemli damarlarından biri olan İslâm modernizmi, yaygın adıyla İslâmcılık hareketi içinde ehemiyetli bir yer tuttuğu umumi bir kanaat olmakla beraber bu ehemmiyetin yerinin ne olduğu, hangi kaynaklardan beslendiği ve ana istikametleri üzerinde ne yazık ki gerektiği ölçüde durulmamıştır. Bir düşünce adamı olarak Akif monografisine henüz sahip değiliz. Durumun böyle tezahür etmiş olmasının birçok sebebi arasında yakın dönem Türk düşünce tarihinin hâlâ belli kalıplar içinde ve büyük ölçüde sansürlü ele alınmış olmasının yeri önemsenmelidir[6] . Akif'e fikren, hissen yakınlık duyan kişi ve çevrelerin onu yaşadığı dönemden ve özel şartlardan kopararak sırf, büyük fikir adamı, şahsiyet abidesi bir "ahlâkçı", idealist ve gözlemleri kuvvetli bir sosyal "tenkitçi" ti-

---

5 *Safahat*, s. 196-97. Ayrıca bk. age, s. 22.
Abdullah Cevdet'in, "medeniyet-i hâzıra bir *seyl-i hurûşân*dır ki mecrasını Avrupa kıtasında açmıştır, önüne gelen her mevâni'i bâ-kemâl-i şiddet zîrüzeber eder. *Ahali-i müslime bu seylâbe-i medeniyete ma-kuvemetten ihtiraz etmelidir*. Hayat-ı millîlerini ancak bu cereyana tebeiyyet ile temin edebilirler" ("Fas hükümet-i İslâmiyesinin inkırazı", *İctihad*, nu. 5, Nisan 1905, s. 70) cümleleri ile Akif'in, yaklaşık dokuz yıl sonra söylediği, "bütün insaniyet alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya, bir gayeye doğru koşup gidiyor. Beşeriyet *coşkun bir sel* gibi umman-ı terakkiye atılmak için alabildiğine akıyor. *Bu selin önünde durulamaz*. İşte biz de ya boğulacağız ya o sel ile beraber gideceğiz" ("Mevize", SR, IX/230, 29 Safer 1331/24 Kânun-i sâni 1328, s. 375) ifadeleri arasında ne kadar büyük bir benzerlik var?
"Seyl-i hurûşân"ın çağdaş Türk düşüncesinde ne kadar yaygın ve anlamlı bir kullanıma sahip olduğunu görmek için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 17 vd.

6 Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (ilk baskısı 1966'da yapıldı

kitabına, ikinci, üçüncü dereceden birçok yazara yer vermiş olmasına rağmen Akif'i (ve aynı kategoride değerlendirilebi-lecek birçok insanı) almamış olması başka nasıl değerlendirilebilir?

polojisine (Akif'in bu tavsiflerden çok fazlasını hak ettiği açıktır) hapsetmiş olmaları da Akif'in düşünce dünyasının güçlü bir şekilde ortaya konulmasını ve İslâmcılık düşüncesi içindeki yerinin tesbitini zorlaştırmıştır, zorlaştırmaktadır .[7]

İslâm modernizmi ile Akif'in ilişkisini, bu arada din ve ahlâk anlayışını bir zemine oturtmak için çok kısa da olsa bazı hususların hatırlanması gerekiyor: Akif Sultan II. Abdülhamit döneminde, muhafazakâr bir muhitte (Fatih'te, bir medreselinin evinde) yetişmiş fakat mektep (Baytar Mektebi) mezunu bir Osmanlı aydınıdır. Özel olarak medrese dersleri okuyor. Cahiliye devri Arap şiiri okutacak kadar üst düzeyde Arapçası ve Farsçası, iyi derecede Fransızcası var. Kendisini ve kalemini ictimai meselelere ada-dığı II. Meşrutiyet devri öncesinde ve kendi tabiriyle "kumda oynama"ya zorlandığı son yıllarında yazdığı şiirlerle Meşrutiyet ve Mütareke dönemi şiirleri arasında "hangisi tabii ve gerçek Akif?" sorusuna hak verdirecek ölçüde farklılıklar var .[8]

---

7 Akif'in, kendi bağlamından ve gerçek muhtevasından koparılarak tekrarlanan

Doğrudan doğruya *Kur'an'dan alıp ilhamı*
*Asrın idrak*ine söyletmeliyiz İslâmı

veya

Alınız *ilm*ini *garb*ın alınız *san'at*ını
Veriniz hem de *mesai*nize son sür'atini

gibi beyitleri örnek olarak verilebilir. Aslında bu beyitlere sığdırılan anlamlar ve serpiştirilen kelimeler, ilk bakışta/ilk duyuşta anlaşılanlardan çok daha farklı ve derin, aynı zamanda problemli anlamlar ve keli-melerdir.

8 Hasan Basri Çantay'ın aktardığı konuşma bu açıdan önemli olmalıdır: Akif Mısır'da geçen münzevi yıllarında yazdığı şiirlerden biri olan *Secde*'yi Hasan Basri Bey'e okuyunca "Üstad, siz vadiyi değiştiriyorsunuz sanırım" demiş. Akif'in cevabı şu: "Hayır kardeşim hayır! Benim asıl vadim budur. Neşrettiklerim *cemiyet-i beşeriyeye hizmet için yazılmış manzumelerdir*" (bk. *Akifnâme*, İstanbul, 1966, s. 261 ve 25).
"Ben arkadaşlarıma yüzer beyitli mektuplar yazardım. Ziya Paşa üslubunda terkib-i bendim, terci-i bendim vardı. Fakat bugün bunların bir mısraı bile hatırımda kalmamıştır. *Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim.* Ne ona yâr olabildim ne buna..." (age, s. 55).
"Ediblerimiz, şairlerimiz kendilerini Nedim devrinde sanırken (...) yine meyus olmamak, yine hayırlı bir âti beklemek en nikbîn, en metin adamların bile kârı olmasa gerekdir"; *Zulmetten Nura*, takriz, s. h.
6 Nisan 1925 tarihinde Fuat Şemsi Bey'e gönderdiği mektupta da Akif şunları söylüyor: "*Mahalle Kahvesi*'ni yazan herifle *Hicran*'ı nazmeden herifin aynı herif olduğu güç anlaşılır değil mi?" (M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay. 1988, s. 102). Bu mesele için ayrıca bk. Orhan Okay, "Mehmed Akif'in bazı şiirlerinde şekil-muhteva münasebetleri", *Mehmet Kaplan'a Armağan* içinde, İstanbul, Dergâh Yay. 1984, s. 213-15.

Fikir babalığını yaptığı 25 ciltlik *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* koleksiyonu (1908-1925) başından sonuna kadar Abdülhamit ve istibdat aleyhtarı, meşrutî idare taraftarıdır. Hilafet ve saltanata tenkitçi bakarken anayasa (kanun-ı esasi) ve meclis fikirlerini benimsiyor ve destekliyor. İlk zamanlar alenen, sonraları zımnen, bazen zarureten İttihat ve Terakki hareketinin yanında yer alıyor, muhalefeti temsil eden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı çıkıyor. Milli Mücadele'yi ve I. TBMM'ni destekliyor. Görüşleri itibariyle modernleşme muhalifi değil şartlı savunucusu. Kurtuluşu orada görüyor. İslâm modernizmi ile paralellikler arzeden bir görüntü ve muhtevaya sahip: Kaynaklara dönüş; sade, kolay anlaşılabilir ve kuşatılabilir, nazariyattan ziyade ameliyata ehemiyet veren bir din anlayışı; İslâmın bidat, hurafe ve batıl inançlardan arındırılması; ilmiyenin ve medreselerin tenkidi, buna bağlı olarak ilim anlayışının dönüştürülmesi, ilim hiyerarşisinin reddi veya güçsüzleştirilmesi; tasavvufun tenkidi; ahlâkî kavramların aktivist bir anlayışla yeniden yorumlanması; İslâm tarih tecrübesinin, geçmişin bağlayıcılığının reddi; ictihat kapısının açılması; kültür-medeniyet ayırımının benimsenmesi ve buna bağlı olarak kısmi batılılaşmanın savunulması... Mecmuanın Mısır, Kuzey Afrika, Suriye, Hicaz, Kafkasya, Hindistan, Balkanlar'da müttefikleri, irtibatları var. Bu irtibat noktaları büyük oranda İttihat ve Terakki'nin de irtibat noktalarıdır. Akif mecmuanın bütün bu özelliklerini büyük ölçüde kendinde taşıyor. Zaten başından sonuna kadar mecmuanın muharrik gücü o. İlaveten Muhammed Abduh, Abdülaziz Çaviş, Ferid Vecdi, Azmzâde Refik, Şibli Numanî ve Said Halim Paşa mütercimi (bu isimler kesinlikle tesadüfi değil)[9] . Teşkilat-ı Mahsusa'daki yeri dolayısıyla özel görevlerle Berlin'e ve Necid'e gidiyor...

Akif'in ve fikriyatının İslâm modernizmi ile ilişkisi gündeme geldiğinde Efgani ve Abduh etkisine özel vurgular yapıldığı bilinen bir husustur. Fakat Akif'in metinleri esas alındığında -döneminin ilk ve tek Abduh mütercimi olmakla beraber- bu vurguların abartılı hatta bir ölçüde yersiz olduğu söylenebilir. Safahat'ta yani Akif'in bütün şiirlerinde Efgani ve Abduh yalnızca Asım'da bir defa karşımıza çıkarlar. Nesirlerinde durum daha da dikkat çekicidir. Tesbitlerimizde bir yanlışlık yoksa nesirlerde Namık Kemal tebcil edilerek 13 defa geçerken Abduh 3 defa (tefsirle ilgili metinlerde normal olarak 5 defa daha), Efgani yalnızca kendisine dair yazılan birbirinin devamı iki yazıda, Reşid Rıza da 1 defa geçmektedir. Tefsir metinleri dışta tutulursa Akif'in nesirlerinde Abduh'la Ferid Kam'ın zikredilme oranı aynı (3'er defa). Emrullah Efendi, Ahmed Midhat, Ziya Paşa, Abdülhak Hamid, Halis Efendi (hocası) de 2'şer defa geçmektedirler. (Bu tablo Yeni Osman-

9 Akif'in tercümeleri konusunda bk. Dücane Cündioğlu, *BirKur'an Şairi - Mehmed Akif ve Kur'an Meâli*, İstanbul, Birun Yay., 2000, s. 13-108.

lılar hareketinin İslâmcılar üzerinde ne kadar etkili olduğunun da bir göstergesidir). Bu adetlerin tek başlarına Akif-Abduh ve Efgani yakınlığını ve etkileşme derecesini açıklamada yeterli olmayacağı söylenebilir. (Böyle bir ihtirazî kayda biz de katılabiliriz)[10] . Fakat aşağıdaki ifadeler mevcut hükümlerin mesele üzerinde gerekli araştırmalar yapılmadan verildiği veya bir şekilde serdedilen kanaatlerin gözü kapalı benimsendiği intibaını vermektedir:

> "Bugün *hıtta-ı Mısrıye*'da menâfi-i İslâmı müdafaa eden ne kadar hamiyetli kalem varsa hepsi Cemaleddin'in sâye-i terbiyetinde yetişmiştir" .[11]
>
> "Manastırlı kim idi? Müteahhırîn-i ulemanın en büyüklerinden idi. Şu son zamanlarda Şeyh Muhammed Abduh *diyar-ı Mısr*'ın, Mevlana Hüseyin Cisr Suriye'nin, Şeyh Emin Kürdistan'ın en büyük hakîmi, en meşhur allâmesi olduğu gibi Manastırlı [İsmail Hakkı] da bu diyarın en mütebahhir bir âlim-i nihrîri idi" .[12]

---

10 *Servet-i Fünun* mecmuasının anketine verdiği cevapta şöyle demektedir: "Mısır müftüsü Şeyh Muhammed Abduh ile Mısır efâdıl-ı şübbânından Muhammed Ferid Vecdi'den gayet büyük istifadem oldu"; "Tahkikat-ı edebiye sütunları", sayı: 1429, s. 360 (2 T. evvel 1335).

11 Mehmed Akif, "Hasbihal" (Efgani'ye dair), SM (Sırat-ı müstakim), IV/91, s. 222 (24 C. evvel 1328/20 Mayıs 1326).

12 Mehmed Akif, "Ya hasreten ba'de hasretin ale'l-mü'minîn" (Ahmet Midhat ve Manastırlı İsmail Hak-kı'nın vefatları üzerine), SR, IX/225, s. 300 (23 Muharrem 1331/20 K.evvel 1328).
Bu tesbitimizi kuvvetlendirecek bir vurgu da Şehbenderzâde'de yer almaktadır: "Şeyh Abduh, Cemaleddin Efgani, Ahmed Han gibi zevatın açtığı çığır Mısır ve Hint'te birçok sâlik bulmuştur. Şurası teessüre şayandır ki *bu yeni çığırlar, iki en büyük merkez-i İslâmîde, Türkiya ve İran'da hiçbir revaç bulmamıştır*. Seyyid Sünusi'nin teşebbüsât-ı celilesi ise akim kalmıştır. Muhafazakârlık ve kudemaperestlikte bu iki merkez en büyük taassubu göstermiştir. Her iki cihetin sınıf-ı ilmiyesi garip bir tezat içinde bulunuyor, hiçbir semere veremiyecek bir idare-i maslahat yolu takip etmek istiyor. Bir taraftan fünûn-ı hâzıranın teallümü lüzumu öne sürülüyor, diğer taraftan ise bu fünûnu muzır ve yanlış gösteren manzume-i fikriyenin olduğu gibi ibkasında ısrar gösteriliyor (...)"; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslâm*, Kostantıniye, Hikmet Matbaası 1327, II, 658.
1883 Kazan doğumlu olan Abdullah Battal Taymas da Abduh ve Efgani için yazdığı kitabının önsözünde şunları söylemektedir: "Teessüf olunur ki ben âciz yirmi yaşlarıma kadar şu kadar büyük İslâm filozofu olan Efgani'nin ne gibi [bir] adam olduğunu bilmezdim. Yirmi yaşıma geldikde *bir seyyah ve istikametsiz adam imiş* diye işitmiştim. Şu esnada üstaz-ı muhterem Rizaeddin b. Fahreddin hazretinin bazı risâlelerinde onun büyük bir filozof, dağları yerinden kaldıracak derecede himmet sahibi olduğunu okuyup hakikat uçkununu (?) görmüştüm. Muhammed Abduh hazretlerinin ismini yirmiüç yaşımda işitip gâibâne aşık olmuştum. Geçen h. 1322 âhirlerinde Cenabı Hak bana Mısır'a seferi takdir edip Şeyh hazretlerini bizzat görmek ve beş on defa derslerine oturmak şerefine nail olmuştum"; Musa Abdullah, *İslâm Filosofları Muhammed Abduh el-Mısrî*

II. Meşrutiyet sonrasında yazılan bu metinlerde Efgani ve Abduh'un etki ve yaygınlık alanından bahsedilirken "bütün âlem-i İslâm", "diyar-ı İslâm" gibi bütün İslâm dünyasını, bu arada Osmanlı Devleti'ni içine alan ifadeler kullanmak yerine "hıtta-ı Mısrıye" ve "diyar-ı Mısr" terkiplerinin kullanılmış olmasını birçok bakımdan önemli buluyoruz. İslâm dünyasının değişik bölgelerinde bulunan Hüseyin Cisr, Şeyh Emin, Manastırlı İsmail Hakkı gibi zevatın kendi memleketlerinde, Abduh'un Mısır'daki konumuna benzer ilmî, fikrî bir role ve statüye sahip olduklarını söylemesi ve bu isimleri eşit düzeyde ele alması da aynı derecede ehemiyetlidir.

IV

Yazının sonunda Akif'in nesir yazılarından, din ve ahlâk anlayışını tebarüz ettirecek farklı konularla ilgili temsil gücü yüksek üç metne ve bazı açıklamalara yer vermek istiyorum.

1. Bunlardan biri "ahlâk"la alakalı ve modernleşme döneminde kurtuluş ideolojisiyle irtibatlı olarak çok eğilip bükülen tevekkül kavramı ile sabır kavramı etrafında yoğunlaşıyor:

> "Yanlış anladığımız hakâyıkdan biri de sabır. Biz zannediyoruz ki sabır mezellete tahammüldür. Halbuki sabır katlanmak değil, şedâid-i hayata göğüs germektir".[13]
>
> "İyi ama sabır nedir? Heyhat! Biz Müslümanlar sabır kelime-i kudsiyesinin medlûlüne sahip olmak şöyle dursun vâkıf bile değiliz! Evet sabır lafzı anıldığı gibi zihnimizi meskenete, mezellete yakın bir mefhum kaplar. Bize göre sabır suret-i mutlakada 'katlanmak' demektir. Neye katlanmak? Her şeye… Daha doğrusu katlanılmayacak şeylere! Meselâ zelil olmaya, hakaret görmeye, döğülmeye, söğülmeye, hülasa şeref-i insaniyetimizi lekeleyecek musibetlerin hepsine.
>
> Aman ya Rabbi! Kur'an ne söylüyor, biz ne anlıyoruz! *Sabır katlanmak değil, göğüs germek demektir*. Neye göğüs germek? Evet sonunda katlanılmayacak acılara katlanmak ıztırarına mahkum olmamak için, önceden her türlü şedâide, her türlü mezâhime merdcesine, insancasına göğüs germek.

Cemaleddin el-Efgani, Kazan ts. (telif tarihi: h. 1323), s. 3-4.

13 Mehmed Akif, "İkinci Mevize", *Sebilürreşad*, IX/231, s. 394 (7 R. evvel 1331/6 K. sani 1328).

Allah yolunda, hak yolunda, din uğurunda, millet uğurunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa bu fedakârlıkların semtine yanaşmıyarak miskin miskin oturmak; sonra da hissesine düşecek rüsvalığa 'kader böyle imiş! tahammül etmeli' diye hazma çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif olunamaz.

Ne hacet! Zemahşerî gibi ekâbir-i müfessirîn, sabra tekâlif-i şer'iyeyi hakkıyla eda etmek mânasını veriyorlar (...) Şeriatın en birinci teklifi ilim değil midir? (...) İşte sabır demek ulûm-ı nâfi'ayı tahsil içün her türlü sıkıntıya tahammül etmek demektir" .[14]

"(...) Azim, tevekkül. İşte Müslümanlığın iki azîm rüknü. Bunlar olmadıkça İslâm içün istikrar yoktur. Şurası da unutulmamalıdır ki ne yalnız başına azim, ne de azim olmaksızın tevekkül hiçbir zaman kâfi değildir. (...) Tevekkülü bir nakîsa, daha doğrusu bir rezîle addederek bugünkü Müslümanları onunla ittiham etmek kadar sersemlik olamaz. Çünkü evvela *tevekkül* gayet büyük bir seciyedir, sâniyen bizler o seciyeye veda edeli pek çok oldu! Şurasını da söyleyelim ki biz tevekkülün mânayı hakikisini murad ediyoruz. O da meşru bir gayeye, meşru bir maksada doğru yürürken hiç fütur getirmemek, *tevfik-i ilâhînin tecellisinden emin olarak muttasıl ilerilemektir*. Görülüyor ki tevekkül ile atâlet iki müntehâdır" .[15]

---

14 Mehmed Akif, "Tefsir-i şerif", *Sebilürreşad*, IX/223, s. 261-62 (9 Muharrem 1331/6 K. evvel 1328). Akif yazının devamında şu yorumu da yapıyor: "Bir zamandan beridir, dillerde *karakter* sözü dolaşıp gidiyor. Azm, sebat, seciye, metanet gibi elfaz ile tercüme edilen bu kelimenin tam mukabili sabırdır".
Zemahşerî "Sabır ve namazla yardım isteyin" (Bakara, 2/45) âyetini tefsir ederken "namazın tekâlifine sabrederek ve meşakkatlerine tahammül göstererek namaz kılmanız..." demekte yani sabrın iki yönüne de işaret etmektedir; bk. Zemahşerî, Keşşaf, Kahire 1977, I, 66.

15 Mehmed Akif, "Tefsir-i şerif", *Sebilürreşad*, X/258, s. 381 (18 Ramazan 1331/8 Ağustos 1329).
Akif, makalenin başında, meşveretin-müşaverenin, azim ve tevekkülün birlikte zikredildiği âyeti çok dikkatli bir dil kullanarak şöyle tecüme-tefsir ediyor: "Dünyaya ait işlerde iyi düşün, taşın; ashabınla müşaverede bulun. Bir kere de kararını verdin, azmi ele aldın mı artık hemen Allah'a tevekkül ile o işi yapmaya bak" (Ali İmran, 3/159). Bu tefsirî tercüme ile sonradan yaptığı yorumlar arasında bizce mesafe bulunmaktadır. Makalenin başında âyetin yalnız "fe-izâ 'azemte fe-tevekkel alellah" kısmı yazılı olmasına rağmen üst kısımını yani "ve şâvirhum fi'l-emr"i tercümeye dahil eden Âkif'in âyetin sonundaki "Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever" ibaresini tercümeye almaması da bizce mânalı olmalıdır.
Bir başka yazıda şu ibarelere rastlıyoruz: "Hele tevekkül... Hiç bizim anladığımız mahiyette mi? Tevekkül, Kur'an'ın gösterdiği, hadisin gösterdiği tevekkül, bütün esbâba sarıldıktan sonra olan tevekküldür"; Mehmed Akif, "Hutbe ve mevaiz", SR, IX/231, s. 394 (7 R. evvel 1331/31 K. sâni 1328).

'Allah'a dayandım!' diye sen çıkma yataktan...

Akif'in burada aktivist bir insan, toplum ve ahlâk peşinde olduğunda şüphe yoktur.[16] Âyetin siyakına uyarak azim kavramını tevekkülün önünde zikretmesi de bunun bâriz bir tezahürü olarak görülebilir. İçinde bulunduğu şartlar ve düşündüğü çözümlerin istikametleri hesaba katıldığında bu yöneliş anlaşılabilir de. Fakat bu yönelişin aynı zamanda "yeni", problemli ve ciddi tenkitlere açık yorumları da beraberinde getirdiği meselesi ihmal edildiğinde hadisenin yalnızca bir yönü anlaşılmış olacak, belki daha da önemlisi modernist temayüllerin klasik kaynaklarla (dolayısıyla bir insan ve dünya ta-savvuruyla) bağları ve bu bağların dereceleri/hiyerarşileri, inkıta noktaları ve mesafeleri önemsizleşecektir. Halbuki herhangi bir "yeni" yorum fantezi veya bidat değilse ancak kendi din ve kültür dairesinden güç devşirerek ve onlarla irtibatını gevşeterek değil sağlamlaştırarak yeniliğini ortaya koyabilir ve kendisini duyabilecek kulaklar/toplumsal karşılık bulabilir. "Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur" şeklinde yapılan, en azından tek taraflı sabır tanımı problemi ve müşkilin hacmini görmek için açık bir misâldir. Tevekkül için yapılan tarif ise; "meşru bir gayeye, meşru bir maksada doğru yürürken hiç fütur getirmemek, tevfik-i ilâhînin tecellisinden emin olarak muttasıl ilerlemektir" tanımı daha açık ve temsil gücü yüksek bir örnektir. Sabır ve tevekkül kavramlarının buralara indirgenmesi veya kavramların diğer önemli yönlerinin (meselâ sabrın aynı zamanda kötü ve olumsuz hallere katlanmak olduğunun; tevekkülün de Allah'ın iradesine teslim olmayı, kadere rıza vermeyi de içerdiğinin) tamamen ihmal ve reddedilmesi, ancak İslâm modernizminin kurtuluş ideolojisine paralel olarak "İslâmî" ilke ve kavramları dönüştürmesi, ahlâkî ıstılahların hiyerarşilerinin farklılaştırması ve tariflerinin yeniden yapılması

Mâna-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!
(...)
Âlemde 'tevekkül' demek olsaydı 'atâlet',
Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhidi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i ilâhîye dönerdi. (Safahat, s. 453)

Tevekkül kavramının benzer muhteva ile Akif'in şiirlerine yansımaları için ayrıca bk. Safahat, s. 240-41, 243-44, 291 vd.

16 Bir başka yazısında şöyle demektedir: "Ey cemaat-ı müslimîn! Geliniz, *ye'sin, fütûrun, atâletin küfr-i mahz olduğunu kafalarımıza iyice yerleştirelim* de din-i ilâhî için mev'ûd olan istikbal-i nûranûra doğru bir an evvel yürümenin çaresine bakalım"; "Tefsir-i şerif", SR, X/259, s. 397, 25 Ramazan 1331/15 Ağustos 1329.

çerçevesinde doğru anlaşılabilir.

İslâm modernizminin klasik kaynaklarla ve kadim din-dünya tasavvuruyla irtibatı probleminden neyi kasdettiğimizin daha iyi anlaşılması için Osmanlı düşünce iklimini ve ahlâk anlayışını da çok etkilemiş olan Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alaî*'sinden sabır ve tevekkül tariflerini aktarmakta yarar görmekteyiz:

> "Amma sabır oldur ki nefs hevâya meyl etmeyüb esbâb-ı hevâya mukavemet ve müdafa'at itmeğe kâdir ola, ta ki lezzât-ı kabîha -ki müeddâsı zillet ve fazîhadır- andan sâdır olmaya. Pûşîde olmaya ki sabır iki nev'dir. Birisi sabr ani'l-me'asî ve'l-esâmdir yani nefs-i emmâre ve şeyâtîn-ı mekkâre me'âsî ve esâm tarafına davet idicek kuvvet-i musâberet ve takva ile def' eyleyüb râh-ı râstdan çıkmaya. Bu makamda tarif olan sabır budur. Ve nev'-i sâni sabr ale'l-mesâib ve'l-belâyâdır yani nefse mekrûhı olan nesne -ki belâ vü mihnet ve fırak u musibettir- müteveccih oldukda ceze'-i kabîh itmeyüb tahammül ide. Ve ekser avam arasında sabr bu mânaya istimal olunur. Ve iki nev' dahi makbul ve memdûh bel(ki) vâcib ve mefrûzdur" .[17]
>
> "Amma tevekkül kudret ve kifayet-i beşerî dairesinden bîrûn ve imkân-ı tağyir u tebdil mertebesinden efzûn olan umûr-ı ilâhî ve takdirât-ı rabbanîde ızdırab-ı bîfaideyi bertaraf idüb havale-i eltâf-ı ilâhî itmekle vâsık ve mu'temid olmakdır" .[18]

2. Akif'in din anlayışının bazı yönlerini anlamak ve bunun modern düşünce ile irtibatlarını soruşturmak için üzerinde durmak ve düşünmek istediğimiz ikinci örnek metnin yolu bir evliya türbesine çıkıyor:

> "Üç gün evvel Bayezit'ten Fatih'e doğru gidiyordum (...) Kendimi sol tarafa atıp [arabalardan] kurtulmak istedim. Göğsüm Osman Baba

17 Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alaî*, Bulak 1284 (1. kitap), s. 59-60. Gazali'nin sabır kavramı etrafındaki değerlendirmeleri için bk. İhya, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye neşri, ts. IV, 59-78. "Sabır bir ordunun başka bir ordu ile karşılaşmasında sebat etmesinden ibarettir" (s. 62); "Bil ki sabır iki çeşittir. Birincisi bedenî sabırdır; meşakkatlere bedenle tahammül etmek ve zorluklara karşı sebat göstermektir (...) Lâkin övülmüş ve tam olanı öbür (ikinci) çeşittir, o da insan tab'ının arzularına ve heva vü hevesin taleplerine karşı gösterilen *nefsî sabır*dır" (s. 65).

18 Kınalızâde, *age*, s. 62. Gazali'nin tevekküle dair değerlendirmeleri için bk. age, IV, 253-86. "Tevekkül, kalbin yalnızca vekile [Allah'a] itimat etmesinden ibarettir" (s. 253).

> Türbesi'nin parmaklığına çarptı. Fena halde canım yandı. O acının tesiriyle 'yol ortasında da mezar olur mu, bu ne maskaralık?!' demiş bulundum. Vay efendim, derhal sağdan soldan itiraz sesleri yükselmeğe başladı! Garibi neresi, işin içine yine şeriat bahsi karıştırdık...
>
> Zavallı şeriat! Kimlerin elinde, hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına olsun biz daha ne zamana kadar *şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı* [gibi] tahayyül edeceğiz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında *bir ölü* yatmış, gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adeta tasarruf ediyor! Yahu şu mezarı kaldıralım desen derhal kıyametler kopuyor, şeriatın müsaadesi yoktur, ne yapıyorsun? deniliyor.
>
> Demek bizim o mülevves hükümet-i sâbıkamız (Sultan II. Abdülhamit ve istibdat yönetimi kastediliyor. İK.) Müslümanlığı şekl-i aslîsinden o kadar çıkarmış ki hâlâ simayı hakikisini tanıyamıyoruz; hâlâ *bir emr-i hayra* teşebbüs edeceğimiz zaman sakın şeriat buna mâni olmasın, demek istiyoruz
>
> - İyi amma Osman Baba'yı kaldırmak için ne yapmalı?
>
> Pek kolay. Evvelâ parmaklığı, sonra taşları kaldırılır, daha sonra başındaki ağaçlar kestirilir. Bu işler bitince zemini düzeltilip bırakılır.
>
> - Vâkıa aklen böyle.
>
> - Hayır efendim şer'an da böyle" .[19]

Aslında çok açık ve yazıldığı dönemin aydınları nezdinde hiç de garip karşılanmayacak, bilâkis takdir ve tasvip görecek bir metin. Yine de "şeriat", "kâbus", "umacı", "bir ölü", "Müslümanlığın simayı hakikisi", "emr-i hayr", "aklen ve şer'an" kelime ve terkiplerinin metin içindeki yerlerine ve ağırlık

---

19 Mehmed Akif, "Hasbihal", *Sırat-ı Müstakim*, V/107, s. 38 (18 Ramazan 1328/9 Eylül 1326).
Medrese çıkışlı ve ehl-i tarîk bir başka Osmanlı aydınının, Mehmet Ubeydullah Efendi'nin benzer bir üslupla kaleme aldığı ve "Direklerarası'nın Şehzadebaşı tarafındaki ucunda, camiye mukabil cihette, sebilin karşısında Meşrutiyet'ten evvel yolu yarısına kadar kaplamış bir mezar vardı ki Meşrutiyet o münasebetsizliği oradan süpürdü" ifadeleriyle başlayan yazısı için bk. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 29-30 / dn. 37.
Osman Baba Türbesi hakkında bilgi için bk. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, haz. İ. Kara, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. 1996, V, 322-23. Akif'in ve Ubeydullah Efendi'nin şikâyetçi olduğu bu türbe hakkında Süheyl bey şunları söylüyor: "Şehzadebaşı'nda Direklerarası denen Damat İbrahim Paşa çarşısı başında eski Feyziye Kıraathanesi önüne rastlar ve yolun üçtebirini kaplardı. Direklerarası o güzel direkleri kaldırılarak Fatih semti tramvayını geçirmek üzere güya genişletilmek bahanesiyle ve bugünkü berbat şekle sokulurken 1326'da (1910) kabri de kaldırılmış ve karşısındaki Şehzadebaşı haziresine gömülmüştür" (s. 323).

noktalarına bir daha bakabiliriz. Neler aşağıya çekilirken hangi unsurlar yukarıya doğru hareket ediyor? Ve niçin?

İstanbul gibi fetih şehitleri ve evliya makamlarıyla, türbelerle iştihar etmiş bir şehirde, ziyaretgâh olan bir evliya türbesini Akif merhum gibi bir edibin ve büyük bir şahsiyetin caddenin ortasında "bir ölü" ve kaldırılmasını "bir emr-i hayr" kelimeleriyle anlatması kesinlikle düz ve sıradan bir ifade biçimi olamaz. Burada mevcut kötü durumla beklenen-aranan-umulan iyi hal arasındaki gerilimin din (burada tasavvuf ve dinî kültür) üzerinden kelimelere, hatta hissiyata bürünmüş bir tezahür şeklini görüyoruz. Mevcudun kötülüğü kendinden değil büyük ölçüde beklentiler ve gelecek kurtuluş projeleriyle uyuşmamasından kaynaklanmaktadır.[20] (Tekkelerin kapılarına kilit vurulmasında, türbelerin kapatılmasında ve nihayet maddeten ve mânen harabiyete terkedilmelerinde bu çok yaygın bakışaçısının tahmin edilenden çok fazla kolaylaştırıcı etkisi olmuştur).

Hem bir paradoksu anlayıp çözmek hem de Akif'in "türbe" meselesi üzerinden tasavvufa (ve dine) bakışını bütün boyutlarıyla anlayabilmek için belki Asım kitabındaki Çanakkale şehilerine dikmek istediği türbenin inşa ediliş biçimine ve unsurlarına bakmak lazım:

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni tarihe" desem, sığmazsın.
Hercümerc ettiğin edvâra da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyyetler eder istiâb.
"Bu taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da ridâ namıyle,
Kanayan lahdine çeksem bütün ecrâmıyle;

20 Zaten yazıda Akif'le bir Fransız arasında geçen konuşmanın akabinde bu olay anlatılıyor: Akif Fransıza mevcut kötü durumun sebebinin idare-i müstebidde olduğunu söyledikten sonra aralarında şöyle bir konuşma geçiyor:
"- İdare-i müstebidde diyorsunuz... Lâkin sizin için başka şekilde bir hükümet tesisi kâbil midir? Müslümanlık buna müsait mi?
- Lâkin siz tarihten büsbütün gafil gibi davranıyorsunuz! İlk Müslümanların hükümeti böyle bir hükümet-i keyfiye mi idi? Siz ecnebiler daima aynı hataya düşüyorsunuz: Müslümanlığın lehinde, aleyhinde vereceğiniz hükmü bugünkü Müslümanların haline bakarak veriyorsunuz...
- Ya ne yapmalıyız?
- Evvelâ şeriatın esaslarını tetkik etmeli, sonra şeriatı doğrudan doğruya Peygamber'den telakki eden eslâfın harekâtını nazar-ı itibara almalısınız".

Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana .[21]

3. Yazımızın başında P. Berger'dan bir iktibasta bulunmuştuk. Üçüncü örnek metnimiz bu iktibasla doğrudan irtibatlı bir metin. 1911 yılında koleranın İstanbul'u kasıp kavurduğu günlerde *Sırat-ı Müstakim* idarehanesine şu meâlde bir mektup gelir: "Bir zamanlar memlekete kolera gibi, veba gibi müstevli bir hastalık gelince fedakârlık yapılarak para ile hafızlar tutulur ve memleketin etrafı devr ettirilirdi. Bugün İstanbul'da, civar vilayetlerde koleradan epeyce telefat olduğu rivayet ediliyorken hiç böyle bir te-şebbüste bulunmak kimsenin aklına gelmiyor. *Sırat-ı Müstakim* hükümete bu eski fakat *dindarâne usulü* ihya etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olur".

Akif merhumun bu mektuba verdiği karşılık, üzerinde durmaya çalıştığımız bütün meseleler ve süreçler için ipuçları taşıyacak ölçüde dikkat çekici bir metindir:

> "Evet böyle bir eski usul vardı, lakin *hiçbir vakit dindarâne değil idi*! Hükümet-i sabıka [Sultan II. Abdülhamit ve istibdat hükümeti], mevkiini tahkim için millete savlet eden felâketlerden bile istifade etmek isterdi, yoksa *sâri hastalıklara karşı nizamât-ı sıhhıyeyi tamamiyle tatbikten başka bir tedbir olmıyacağını pekalâ bilirdi.*
>
> Yıldız'da yüksek sesle tilavet edilen *Buharîler* hastalığı def etmek için değil, sadedil halkın hissiyât-ı diniyesini okşayarak huluskâr bir

21 *Safahat'*daki bir başka türbe tasvirine de bakabiliriz:

Enbiyâ yurdu bu toprak, *şühedâ burcu* bu yer,
Bir yıkık *türbe*sinin üstüne Mevlâ titrer!
Dışı baştanbaşa bir nesl-i kerîmin yâdı;
İçi boydan boya milyonla *şehîd ecsâdı*.
Öyle *meşbû-ı şehadet* ki bu öksüz toprak:
Fışkıran otları bir sıksa adam kan çıkacak! (s. 167-68).

padişaha ihlas celb etmek için idi... *İyice bilmeliyiz ki gerek münferit gerek sâri ne kadar hastalık varsa izalesi için tababetin tavsiye edeceği tahaffuzî, şifaî tedâbirden başka yapılacak bir şey yoktur"* .[22]

Ömrü kelime, dil, söz ve şiir vadilerinde geçen bir şair anlamından müstakil olarak da bir varlığı olan kelâmın ve metnin iyileştirici ve sağaltıcı kuvvetini nasıl bu kadar kolaylıkla kenara itebilir ve onun yerine sadece kuru bir tababeti ikame edebilir dersiniz? Hele o kelâm mahza şifa olan "mukaddes" ve "mübarek" bir kelâmsa!

Gerçekten bunu keşfetmek ve anlamak lazım. Hem de o meşhur mısraları bir daha hatırlayarak:

Ya açar nazm-ı celîlin bakarız yaprağına,
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyle bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için.

---

22 Mehmed Akif, "Hasbihal: Koleraya dair", Sırat-ı Müstakim, V/115, s. 178, 15 Zilkade 1328/4 T. sâni 1326.
Sultan Abdülhamit'in harp, hastalık ve musibetlere karşı Buharî ve Şifâ okuması / okutması konusunda bk. Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri - Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı, haz. M. Metin Hülagü, İstanbul, Pan Yay., 2003, s. 139, 338 vd. (Metnin kıymetine yakın bir seviyede neşredilmeyen bu günlüğün üçüncü baskısı biraz daha vasıflıdır; İstanbul, Timaş Yay., 2010).
Dönemin ruhunu yansıtması açısından Reşid Rıza'nın benzer bir metnini de aktarmak istiyoruz: "Harpte kuvve-i askeriyeden başka şeyler ile nusret talep etmek, hasta olan bir kimsenin -Allah tarafından hidayet olunduğumuz edviyeyi istimal etmeksizin- şifayâb olmasını istemek, dünya ve ahırette mesut olmak içün Cenabı Allah'ın meşru kıldığı kavânîn-i fıtriyeyi bırakıp da bu saadeti başka yollarda aramak, kendileri de muhtac-ı muavenet bir takım kimselerin muavenetini, duasını talep etmek mahz-ı şirktir"; "Akâid-i İslâmiye", trc. Aksekili Ahmed Hamdi, SR, X/250, s. 256, 21 Receb 1331/13 Haziran 1329.
Sebilürreşat muhabiri olarak Hindistan'a giden Seyyid Muhammed Tevfik, Osmanlıların orada ne kadar nüfuzlu olduğunu anlatmak için ziyaret maksadıyla İstanbul'dan Bombay'a giden bir Kadirî şeyhine, İngilizleri hayret ve dehşete düşürecek şekilde gösterilen ilgiyi şu satırlarla anlatıyor: "Bu zatın Bombay'a muvâsalatı esnasında Bombay'da kolera hastalığı kemâl-i faaliyetle hüküm-fermâ olduğundan, mezkür hastalığın ref' u izalesine medar olmak üzre Kadiriyyü't-tarikat olan zatın araba ile gezdirilmesiyle kudûmünden teberrük olunmasına Bombay Müslümanları son derece ihtimam eylemişlerdi"; "Hind Yolunda", SR, IX/231, s. 403, 7 R. evvel 1331/31 K. sâni 1328.

MEHMET AKİF'İN ŞİİRİNDE TASAVVUF: SAFAHAT'I BİR TASAVVUF-AHLAK METNİ OLARAK OKUMAK

Ekrem DEMİRLİ *

Özet

Modernleşme süreciyle birlikte tasavvufa ve onun kurumlarına yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmı İslam toplumunun geri kalmışlığı sorununda tasavvufun yeriyle ilgiliydi. Tasavvuf bir yandan geleneksel kurumlarının rolüyle gelişmeye ve ilerlemeye karşı eski yapının devamı görülürken öte yandan tevekkül, kanaat, rıza, teslimiyet ve bilhassa gayeyi teşkil eden fena gibi kavramlarla belirginleşen düşünceleriyle bireyselliği engellemekle suçlanmıştır. İslam dünyasının geri kalmışlığı evvelemirde bireyselliğin gelişmeyişine, bireyselliğin gelişmeyişi ise tasavvufun tarikatlar aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırdığı öte dünyacılık, zahitlik ve en nihayetinde fena'da kendini bulan bireyi değersizleştirme inancından beslenmişti. İlerleme tasavvufun fena anlayışına karşı bireyselliği, tevekküle karşı çalışma ve gayreti savunmakla gerçekleşebilecek bir idealdir. İslam toplumunun sorunları üzerinde odaklanan Mehmet Akif'in şiirinde de bu eleştirileri bulmak şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte Akif'in durumu daha karmaşıktır. Bunun nedeni Akif'te öne çıkan en bariz vasıflardan birinin tavizsiz bir "İslam ahlakçısı" olmasıdır. Bu durumda Akif'in eleştirilerine daha dikkatle yaklaşmak gerekir. Çünkü tasavvuf takip ettiği yöntem ve amaçları itibarıyla kendini İslam ahlakı olarak gördüğü kadar bu kez ahlakî bir duyarlılıkla eleştiriye tabi tutulmaktadır. O zaman soru şöyle ifade edilebilir: Bir ahlakçı-şairin gözünde tasavvuf nasıl görünür?

* Doç. Dr. Ekrem DEMİRLİ - 1969 yılında Rize'nin ikizdere ilçesinde doğan Ekrem Demirli, 1988 yılında Üsküdar İmam-Hatip Lisesi'nden, 1993 yılında da Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1995 yılında "Abdullah ilahi'nin Keşfül-Varidat isimli Eserinin Tahkik ve Analizi" konulu teziyle yüksek lisansını, 2003 yılında da "Sadreddin Konevî'de Marifet ve Vücûd" konulu doktora çalışmasını tamamladı. 2006 yılında istanbul Üniversitesi ilahiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. Ulusal ve uluslararası çok sayıda sempozyum, konferans ve bilimsel toplantıda tebliğler sundu. Sadreddin Konevî'de "Bilgi ve Varlık", "Fusüsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi", "Nazarî Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşünceleri" ve "islam Metafiziğinde Tanrı ve insan: İbnü'l-Arabîve Vahdet-i Vücûd Ekolü" isimli eserleri yayımlandı. "İbnü'l-Arabînin Fusûsu'l-Hikem" ve "Fütûhât-ı Mekkiyye" isimli eserleri başta olmak üzere Sadreddin Konevînin bütün eserlerini Türkçe'ye kazandırmasının yanında ibn Sînâ, Abdürrezzâk Kâşânî, Abdülgânî en-Nablûsî, Ebû'l-Alâ Afîfî, Anne Marie Schimmel ve Suâd el-Hakîm gibi isimlerden pek çok çeviri yaptı. Hakemli akademik dergilerde pek çok makalesi bulunan ve Arapça, Farsça, ingilizce bilen Demirli, ibn Sina, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî gibi islam düşüncesinin merkez şahsiyetleri ve onların takipçileri olan Selçuklu-Osmanlı düşünürleri üzerine yoğunlaşan çalışmalarıyla halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir.

MEHMET AKİF'İN ŞİİRİNDE TASAVVUF: SAFAHAT'I BİR TASAVVUF-AHLAK METNİ OLARAK OKUMAK

Safahat'ta Tasavvuf: Tevekkül ve Sa'y Çelişkisi ve İbahilik Ekseninde Tasavvuf Eleştirisi

Tasavvufu konu edinen bir araştırmada bilimsel ölçülere bağlılık evvelemirde çalışma alanının sınırlarını belirlemekte kendini gösterir. Bu itibarla "tasavvuf" derken neyin kast edildiği, tasavvufun hangi döneminden veya kurumundan ve hangi ekolünden söz edildiğini belirlemek bir zorunluluktur. Bu noktada temelde üç sorudan hareket edilebilir: Birincisi tasavvufun toplumsal kurumlarını teşkil eden tarikatlar vb. hakkında araştırma yapmak olabilir. Akif söz konusu olunca, zengin bir tasavvuf mirasına sahip bir şehrin şairinde bu kurumlar nasıl akis bulur? İkincisi İslam ahlakı ve bu ahlakın eğitimi ve terbiyesi anlamında tasavvufun Akif'in eserindeki yansımasıdır. Tasavvufu İslam ahlakıyla özdeşleştirmek genel kabul görüş bulan bir görüş sayılmasa bile, özellikle Sünni tasavvufun teşekkül süreciyle birlikte sufilerin tasavvuf anlayışları bu hususta hemfikirdir. Üçüncü soru ise tasavvufu bir metafizik düşünce olarak gördüğümüzde, İslam metafizik mirası karşısında Akif'in tavrıdır.

Bu üç sorudan göreli olarak daha önemsizi Akif'in tarikatlar ve tasavvuf kültürü hakkındaki kanaatleridir. Her şeyden önce tasavvuf kültürünün zengin terimleri, kavramları vs. Safahat'ta görünmemektedir. Bu durum

en azından Akif'in pratik olarak tasavvuf kültürünün yaşandığı tekkelerle ilişkisi hakkında kuşkuya kapılmamıza yol açabilir. Akif'in eserinde öne çıkan ve tembelliğe yönelik eleştirilerden tekkelerin ve tekke mensuplarının nasibi aldığını düşünebiliriz. Medreselerle ilgili dile getirdiği:

Hadi göster bakayım şimdi de İbn Rüşd'ü
İbn Sina niye yok, nerede Gazali görelim[1]
Veya:
Müslümanlık nerde bizden geçmiş insanlık bile
Hakiki Müslümanlık galiba göklerdedir[2]
Veya:
İslam'ın ancak adı kalmış Müslümanlarda[3]

gibi eleştiriler tasavvufu kapsayacak şekilde genelleştirilebilir. Akif'in toplumsa kurumlara ve hayata yönelik eleştirilerine iyi bir misal Mahalle Kahvesi şiiridir. Kahvehanelerde Bektaşi, Rufai timsalleriyle ilgili resimlerin bulunduğu hakkındaki ifadeler[4] bu hususu daha iyi açıklayabilir. Süleymaniye Kürsüsünde şiiri tüm geleneksel kurumları eleştirir, medreseler, geleneksel dindarlık kadar tasavvuf eleştiriden nasibini alır. Ancak tasavvufla daha yakından bir irtibat, edebiyatla ilgili eleştirilerde ortaya çıkar. Akif edebiyat ve tasavvufu birlikte eleştirir:

Koca millet! Edebiyatı ya oğlan ya kadın
Nefs-i emare hizasında henüz duyguları
Sonra tenkide giriş: hepsi tasavvuf dolu
Var mı sufiyyede bilmem ibahiyye kolu
İçilir türlü şenaatler olur bi-perva
Gönül incitmede keyfin ne isterse becer[5]

Burada ibahiyyenin (ibahilik) zikredilmesi önemlidir. Çünkü daha sonra belirteceğimiz üzere tasavvufun gelişim süreçlerinde ibahiyye genellikle muhalif gurup veya düşünce olarak kabul edilmiş, Sünni tasavvufun ana sorununu teşkil eden şeriat-hakikat ilişkileri gene bu sorunun ekseninde

1 Bkz. Safahat (MÜİFV yay., haz. Ertuğrul Düzdağ), 381

2 Bkz. Safahat, 273

3 Bkz. Safahat, 280

4 Bkz. Safahat, 105.

5 Bkz. Safahat, 154

ele alınmıştı. Akif'in ibahilik atfıyla bu tarihsel sorun arasında irtibat kurulabilir. Bu bağlamda Akif'in tasavvuf için söylediği en ileri eleştirilerden birisi olan 'olgun şira' ifadesiyle ibahiyyeyi birlikte düşünmek gerekir. Tasavvufu 'olgun şira'ya çeviren şey, kuralcılığı bütünüyle reddeden ve dini ibadetleri bir araç olarak tasavvur eden ibahiliktir. Şöyle der:

Sundular Türk'e tasavvuf diye olgun şirayı
Muttasıl şimdi 'hakikat' kusuyor Sıdkı Dayı[6]

Bu değerlendirmelerle Akif'in tasavvufun hem edebiyat, hem toplumsal hayattaki tezahürlerinden şikayetçi olduğu aşikardır. Bununla birlikte böyle bir eleştiri, esas itibarıyla tasavvuf hakkındaki kanaatleri anlamak için yeterli sayılamaz. Bunun en önemli nedeni, tasavvufa yönelik eleştirinin kendisinin bizzat tasavvufun bir parçası olmasıdır. Başka bir ifadeyle böyle eleştiriler, farklı dönemlerde bizzat sufiler tarafından dile getirilmiş, hatta tasavvuf ve kurumları en katı bir şekilde sufiler tarafından eleştirilmiş, 'muhasebe' en çok sufilere ve tasavvufa yönelik işlev görmüştür. Bu itibarla tasavvufun gelişim süreci, farklı sorunlar ekseninde sürekli bir eleştiri tarihi olarak görülebilir. Tasavvufun yaygınlaşma döneminin birinci merhalesini teşkil eden zahitlik devresi yeni toplumsal-siyasal ve entelektüel yapının eleştirilmesi üzerine kurulmuştu. Eleştirilerin en önemlisi din bilimlerinin kuralcı ve nesnel tartışmalarında yitirilen ahlak hayatına dönmekle ilgiliydi. Zahitlik devresinden sonra gelen Sünni tasavvuf zahitlikte ortaya çıkan sorunların eleştirisine dayanmıştı. Kuşeyri tasavvuf tarihindeki gelişmeleri anlatırken çağıyla geçmiş dönemleri mukayese ederken 'Çadırlar kavmimin çadırları fakat çadırlardaki kadınlar kavmin kadınları değil' demiştir.[7] Burada biçimsel olarak tasavvufun farklı dönemlerinde benzerliğin sürdüğünü dile getirirken muhteva ve mahiyetin değiştiğine dikkat çeker. Benzer eleştiri 'önceden tasavvufun adı yoktu kendi vardı, şimdi adı var kendi yok' diyen Kelabazi tarafından dile getirilir. Meselenin bir yönü de tasavvuf içerisinde ortaya çıkan ve daha katı bir eleştiriyi temsil eden Melamilikle ilgilidir. Melamilik bir bütün olarak kurumsal ve kuralcı –ki buna tasavvufla ilgili kılık, kıyafet vb. dahildir- anlayışların eleştirilmesi demektir vs. Her halükarda tasavvuf çok güçlü bir eleştirel geleneğe sahiptir ve bu eleştirinin nereden geldiğine bakmaksızın doğru olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle tasavvufa ve tasavvufla ilgili kurumlara yönelik eleştirileri bir tasavvuf karşıtlığı olarak yorumlamak erken bir değerlendirme sayılabi-

6 Bkz. Safahat, 327

7 Tasavvufun geçirdiği evrelerin değerlendirilmesi için bkz. Ekrem Demirli, Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık, İz, 2005, s. 30 vd.

lir. Ancak dikkate değer hususlardan birisi şudur: Akif'te İslam şiirinin en önemli örneklerini teşkil eden Mevlana, Yunus Emre, Attar gibi büyük sufi şairleriyle ilgili veya onların mısraları temalarıyla ilgili atıf bulunmamaktadır. Akif'in düşüne dünyasını anlamada bu durum önemli bir sorun olarak görünmektedir.

Akif'in birinci konuyla ilgili görüşlerinden kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını belirttik. Bu durumda sormamız gereken ikinci soru tasavvufun esasını ve söz konusu kurumların varlık sebebini teşkil eden *ahlak* olarak tasavvufa dair görüşleridir. Safahat İslam toplumunun mağlubiyeti ve başta ahlak olmak üzere çeşitli alanlarda geri kalmışlığı sorunu üzerinde odaklanan bir ahlak metni görmek, en doğru yorumlardan birisi sayılabilir. Bu itibarla Safahat'ın ana sorunu veya klasik tabiriyle mevzuu ve mesaili, imanın anlamı ve özellikle iman ve sa'y-özgürlük ilişkisi olarak görülebilir. İman ile özgürlük arasında nasıl denge kurulabilir? Bu sorunun daha çok dile getirilen ikinci merhalesi ise "tevekkül etmek" ile "çalışmak" arasındaki çelişkidir. Akif'in ahlak anlayışında ele alınan temel sorun budur ve iman-özgürlük, tevekkül-sa'y çelişkisini açıklarken bariz çelişkilere düştüğüne şahit oluruz. Hatta Akif'in bir düşünür olarak en temel açmazı bu çelişkinin kendisidir: Burada İslam bilim tarihindeki 'hilaf' kavramını hatırlarsak Akif için tevekkül ve taraftarları 'muhalif' iken düşüncenin üzerine örüldüğü mevzu bireyin özgürlüğü ve sa'ydır (hareket). Bu çelişkinin çözülmesine dair her teşebbüs Akif'te yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına yol açar. Bunların bir kısmına değineceğiz, ancak şimdilik şunu belirtmeliyiz ki: Bu alandaki çelişki sadece Akif'e mahsus değildir. İman –kadir-i Mutlak inancı ekseninde- ile özgürlük çelişkisi Eşarilerde ve tasavvufta belirsizliğe, Mutezile'de açık bir çelişkiye yol açmıştır. Mutezile insanın özgürlüğünü savunurken Tanrı karşısında insanın nasıl özgür kalabileceğini tatminkar bir şekilde açıklayamamıştır. Buna mukabil Eşarilerin kesb teorisi sorunu aşmak için ortaya atılmış olsa bile sorunu daha belirsizleşmiştir. Sufilerin bu konudaki görüşlerinin de meseleyi çözemeyeceğini söylemek gerekir. Üstelik bu noktada sufilerin iki temel yaklaşım sergilediklerini görmekteyiz: Birincisi açık bir şekilde Kelabazi'de gördüğümüz Sünni tasavvuf anlayış gelir. Bu dönemde sufiler için Ehl-i Sünnet kelamının dışındaki müstakil bir akideden veya kelam görüşünden söz etmek mümkün değildir. Hakim tavır Ehl-i sünnet akidesi, bilhassa da Cebriyeye yakın duran görüşleridir. Bu durumda Sünni tasavvuf döneminde sufilerin insan özgürlüğünü kabul etmeleri mümkün değildir. Bu sorun daha kapsamlı bir şekilde İbnü'l-Arabî'yle birlikte ele alınmış olsa bile İbnü'l-Arabî de 'İnsan iradeye mecburdur' diyerek Tanrı-insan ilişkilerindeki en büyük paradoksa dikkat çeker. Her halükarda ahlak meselesinin en önemli sorununu teşkil

eden özgürlük ve irade tartışmalarında açık bir cevaba ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Akif'te bu alanda ortaya çıkan çelişkiler ile tasavvuf veya daha genel olarak düşünce tarihinde ortaya çıkan çelişkiler benzeşir.

Akif'in tevekkül eleştirileri ibahilik hakkında belirttiğimiz üzere tasavvuf tarihindeki tevekkül eleştirileriyle irtibatlandırılabilir. Tevekkülün anlamı tevekkül-sabır sa'y arasındaki dengenin nasıl kurulacağı sorunu Sünni tasavvufun ikinci büyük sorunuydu. Kuşeyri'nin ele aldığı tasavvuf kavramları sınırsız bir tevekkülün ortaya çıkardığı tembelliği aşmak üzere tanımlanır. Bu itibarla her kavram, söz konusu sınırsız tevekkülü 'muhalif' olarak kabul ederek ortaya konulmuştur ki, Sünni tasavvuf anlayışının gelişimi en iyi bir şekilde bu kavramlarda takip edilebilir. İbnü'l-Arabî'yle birlikte sorun züht anlayışının bir tezahürü olarak görülecek, dış amillerin etkilerinden kurtarılmasıyla zühdün sınırları ve anlamı yeniden belirlenecekti. Tasavvufun din bilimleri arasında yer alma süreci (fıkh-ı batın) merkezinde gerçek imanın tezahürü sayılan tevekkül, sabır, teslim, rıza kavramları üzerinden zühdün yorumlanışı olarak okunabilir. İlk sufiler zühdün –muhtemelen dış amillerin de tesirinde- sınırlarını insan takatini aşacak noktalara taşımış, fakirlik, çalışmamak, tevekkül ve dünyadan el çekmek yüceltilen değerlere dönmüştü. İbahilik zühdün sınırlarının belirlenememesinden kaynaklanmış bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü insan böyle bir zühdün neticesinde "kemale" erdiğinde artık 'araçlar' mesabesindeki dini yükümlülüklerin ne önemi kalabilirdi? Sünni tasavvuf döneminden itibaren zühd yeniden tanımlanmış, dini yükümlülüklerin önemi üzerinde durularak hakikat-şeriat ilişkileri yeniden ele alınmıştır.

Akif'in tevekkül eleştirisinin tasavvuf tarihinde başından beri kendini gösteren bu kadim soruna irca edilebileceğini söyledik. Bununla birlikte Akif'in tevekkül sorunu ilk dönemlerdekine göre daha çelişkili bir görünüme sahiptir. Her şeyden önce Akif'in tevekkül eleştirisinin muhatapları belirsizdir. Vakıa Akif'in karşısında ilk dönem sufilerinin baş etmeye çalıştıkları tevekkülü katı bir şekilde savunan, sa'yı ve gayreti tevekküle aykırı bulan bireyler veya guruplar var mıydı? İslam dünyasındaki inkırazın amili olarak tevekkül anlayışı göstermek hangi araştırmaya ve gözleme dayanır? Yoksa 'geri kalmışlık' sorununun gerçek amillerini araştırmak için daha derin tahliller yapmak yerine bütün bunları belirsiz bir tevekküle dayandırmak kolaycılık olarak görülebilir mi? Bu durum sadece Akif için değil, İslam dünyasının geri kalmışlığı sorunu üzerinde fikir yürüten pek çok düşünürde gözüken bir sorundur. Buna mukabil tasavvuf tarihinde ortaya çıkan tevekkül tartışmaları gerçekten de seyr ü sülukun bir parçası olarak tevekkülün anlamı üzerinde duran, ısrarlı bir şekilde tevekkülü savunanlarla ilgiliydi. Bu iti-

barla çeşitli menkıbelerde hastalandığında tedavi olmayı veya günlük yiyeceği varken rızık aramak için çalışmayı tevekküle aykırı bulanlardan söz edilir. Öyle anlaşılıyor ki Akif'in tevekkül eleştirisinin muhatapları böyle bir tavrı savunanlar değildi. Bu nedenle Akif'in eleştirilerinde tevekkül sahibi olmak ile onu tembelliğe ve yeteneksizliğe mazeret saymak arasındaki farkın göz önünde tutulmadığını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle Akif devrindeki başka pek çok müslüman düşünür gibi toplumların ilerleme-geri kalma sorununda pek çok amilin rolünü göz ardı ederek mevhum bir tevekkülü 'muhalif' sorun olarak görmüştür. Her halükarda tevekkül-sa'y çelişkisi Akif'in eserinde çözmek istediği en önemli ahlak sorunudur ve Akif'in çelişkileri bu soruna yönelik eleştirilerinde ortaya çıkacaktır.

Akif'in tevekkül eleştirilerini birkaç şiirinden misallerle hatırlayabiliriz. Mesela bir şiirinde şöyle der:

Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin maskaraya diye başlayıp devamında:
Bırak çalışmayı emret, oturduğun yerden
Yorulma öyle ya, Mevla ecir-i hasen iken
Yazı ver evden çıkarken işlerini
Birer birer oku tekmil edince defterini
Bütün o işleri rabbim görür: Vazifesidir
Yükün hafifledi sen şimdi doğru kahveye gir
Huda vekil-i umurun değil mi sen işine bak!.
Hüdayı kendine kul yaptı kendi oldu Hüda
Utanmadan tevekkül diyor bu cürete ha[8]*!*

Bu şiirde güçlü bir tevekkül eleştirisi görmekteyiz. Ancak yukarıda dile getirilen soruyu burada tekrar edebiliriz: Bu şiirdeki 'mevhûm' muhatabın davranışının tembellik değil de tevekkül olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Tevekküle karşı sa'y, çalışma, sürekli bir hareket ve mücadele fikri Akif'in ahlak anlayışının temelindeki kavramlardır. Akif'in üzerinde durduğu konulardan birisi sürekli bir hareketi ve mücadeleyi temellendirecek teorik bir zemin bulmaktır. Bu itibarla insanın mücadele azminin zeminini teşkil eden *alemdeki hareketlilik* teorisi Fatih Kürsüsünde kitabındaki *Vaiz Kürsüde* şiirinde ele alınır.[9] Şiirdeki ana kavramlar fıtrat kanunu, hareket, Allah'ın sünneti, buna dayanak teşkil eden ilahi adalet gibi tabirlerle Akif'in

8 Bkz. Safahat, 234

9 Bkz. Safahat, 219.

bir tür sebeplilik fikri geliştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Dikkate değer hususlardan birisi hareket ile tekamül arasındaki ilişkidir. Bu düşünce İslam felsefesinde de ve tasavvufta daha önceden dile getirilen bir husustur:

Sehabiyeler de hakkıyla tekamül etmek için uğraşır, döner didinir[10].

Burada Akif mücadeleyi kemale ulaşmanın gereği sayar ve alemdeki her şeyin kemale doğru hareket ettiğini söyler ve:

"Mücahede mahsulüdür hayat-ı beşer"[11]

der.

Ardından fıtratı rehber kabul eder ve şu sonucu çıkartır:

Fıtrat bize yol gösteriyor

Diyor ki gayeniz uğruna bezledin emeği[12]

Veya:

Yer çalışsın gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur,

Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı dur?

Son mısra ile Akif teorik zeminden insana intikal eder ve bütün bu açıklamalarını bir noktaya odaklar: İnsan çalışmalıdır! Safahat'ın teorik bakımından en önemli şiirlerden birisi olan ve Akif'in ahlak anlayışına arka plan teşkil eden bu şiir, alemdeki her şeyin hareket ettiğini, alemde durağanlığın bulunmadığını, insanın da bu hareketliliğe katılması gerektiği üzerinde durur. Bunu 'Her şey kemale doğru hareket ederken insan da hareket etmelidir' şeklinde özetleyebiliriz. Ancak tabiata bakarak ortaya konulan bu ayrıntılı tahlil İslam metafizikçilerinin gözüyle hareket fikrini temellendirmek için zayıf bir delil sayılabilir. Ardından hareket fikrini temellendirmek için Tanrı'nın fiilinden söz eder ve şöyle der:

Masiva bir şey midir, boş durmuyor Halik bile

Bak tecelli eyliyor bin şe'ni günagün[13]

Akif için çalışma ve gayret insan tabiatında var olan bir özelliktir. İnsan fıtraten çalışma ve araştırma özelliğinde yaratılmıştır:

10 Bkz. Safahat, 223

11 Bkz. Safahat, 228

12 Bkz. Safahat, 375

13 Bkz. Safahat, 26

İnsan yaşamak hırs-ı cibillisine meclub14

Akif alemdeki bu sürekli hareketi bir hayret vesilesi olarak da görür ve şöyle der:

Bir anladığım şudur: Halik-i alem
Hilkat kalıversin diye bir ukde-i mübhem
Döndürmede ezhanı başka cihetlere[15].

Bu alıntılar Akif'in sa'yı nasıl temellendirdiğini anlamak için yeterli olabilir. Ancak esas çelişki bundan sonra ortaya çıkmaktadır. Acaba alemde böyle bir hareket fikrini temellendirmiş olsak bile –ki özgürlüğü ve hareketi böyle temellendirmek başlı başına bir sorundur- buradan insan özgürlüğü için zorunlu bir netice çıkartabilir miyiz? İman ile insan özgürlüğünü uzlaştırmak nasıl mümkün olacaktır? Bu noktada Akif'in cebrilikten İslam dünyasında en özgürlükçü fikri savunan Mutezile'ye kadar gidip geldiğini ve sözü geçen mezheplerin kavramlarını kullandığını görmekteyiz. Mesela tevekkülü eleştirip sa'yi savunurken şöyle der:

Hayır Mabud'a ircaında yoktur bunların mana
Yataklık eylemez caniye haşa bir zaman Mevla[16]

Benzer bir ifade İslam dünyasındaki geriliğin sebeplerini tahlil ederken dile getirilir:

Hak kötüye yatak olmaz[17]
Daha çok bilinen bir şiirinde şöyle der:
Ne sandın fıtratın ahkamı hiç dinler mi feryadı
Ve:
Leyse lil'l-insanı illa masaa vardır[18]

Bu ifadeler Akif'in özgürlüğü ve bireyin kendi davranışından sorumlu olduğunu savunduğu fikirleridir. Bu düşünce başka bir şiirinde daha ileri taşınır ve Mutezile'den bildiğimiz bir kavramla ifade edilir:

---

14 Bkz. Safahat, 30

15 Bkz. Safahat, 31

16 Bkz. Safahat, 72.

17 Bkz. Safahat, 72

18 Bkz. Safahat, 179

Tek bir ışık olsun buluver, kalma yolundan
Alemde ziya olmasa halk etmelisin halk[19]

Akif'in insan sa'yinin dayanağını teşkil eden *ilahi adalet* hakkındaki düşüncesi de Mutezile'ye yakın sayılabilir.

Tevekkül hakkındaki eleştirileri böyle özetlenebilir. Bu bahiste Akif tasavvufun en tartışmalı konularından birisini teşkil eden tevekkül hakkında görüşlerini –tasavvufa doğrudan bir atıf yapmadan- dile getirmiş, çalışmanın tevekkülü öncelemesi gerektiğini söylemiş, tembellikle özdeşleşen tevekkülü en büyük sorun olarak suçlamıştır. Bu eleştiri hakim tasavvuf anlayışına uygun görünmektedir. Çünkü tasavvuf farklı dönemlerde tevekkül sorununu ciddi bir şekilde ele almış ve tevekkülün sınırlarını belirlemeyi bir zorunluluk saymıştır. Esas sorun tevekkül ile çalışmanın sınırlarının tespitinde ortaya çıkmıştı. Hemen belirtmeliyiz ki tevekküle yönelik eleştiriler tasavvufa yönelik eleştiri olarak kabul edilemez. Bununla birlikte burada özellikle Sünni tasavvuf söz konusu olunca bariz bir sınır vardır. O da tevekkülün eleştirisinden sonra nasıl bir irade-özgürlük anlayışının benimseneceğidir. İlk dönemde tevekkülün sınırlarını belirlemenin en önemli kısmını teşkil ettiği Sünni tasavvuf için bu sorunun cevabı Eşari kelamının özgürlük ve irade anlayışıdır. Bu tavır, riyazet ve mücahedeyi Eşari irade ve özgürlük anlayışına dayandırmak demektir. Bu itibarla Sünni tasavvuf içinden meseleye bakarsak, Akif'in tevekkül eleştirisi Mutezile'nin önerdiği özgürlükçü fikri kabul edildiği ölçüde geçersiz sayılabilir. Bu konuda iyi bir misal ilk dönem tasavvuf fırkalarını tanıtırken Hücviri'nin Sehliyye hakkındaki değerlendirmeleridir.[20] Sehliyye ekolünün ana iddiası 'Bizim için cehd edenleri yollarımıza ulaştırırız' (Ankebut, 69) ayetinde belirtildiği üzere riyazet ve mücahedeheyi esas almaktı. Başka bir ifadeyle tasavvuf riyazet ve mücahede etmek, neticesinde ise ilahi ihsanlara ulaşmak diye anlaşılmıştır. Hücviri bu ekolü sahih fırkalardan kabul etse bile böyle bir anlayışın yanlışlığını dile getirir. Riyazet ve mücahedenin bu derece öne çıkartılması, tasavvufun amacını teşkil eden Allah'ın mutlak kudret sahibi olduğunu kabul etmekle çelişir. Hücviri Sehliyye'nin riyazet ve mücahedenin dayanağı saydığı ayeti bu nedenle farklı bir şekilde yorumlayarak 'Ayette bir takdim-tehir bulunduğunu, bu durumda doğru anlamın 'Allah'ın yollarına ilettiği kimselerin O'nun uğrunda çalışacakları' demek olduğunu hatırlatır. Hücviri'nin Sehliyye ekolü hakkındaki eleştirisi Akif'in Mutezile'ye yakın durduğu görüşleri hakkında Sünni tasavvufun bir cevabı olarak görülebi-

19 Bkz. Safahat, 189

20 Bkz. Hücviri, Keşfü'l-mahcub, s. 431 vd.

lir. Bununla birlikte Mutezile'nin tavrını benimsemek Akif'te yegane tercih olarak görünmemektedir. Hatta Akif'in Mutezile ile karşı kutbu teşkil eden Cebrilik arasında gidip geldiğine şahit oluruz. Mesela tevhid şiiri bir yandan Eşarilerin arazlardan müteşekkil alem görüşüne öte yandan bu görüşe bağlı olarak gelişen sufilerin fena teorisine uygun düşmektedir. Akif Tanrı karşısında bir gölge olan insanın cebrilikten başka yolunun olamayacağını söyler:

İlahi emrinin avare bir mahkumudur alem

Meşiyet sende her şey sende hiçbir şey değil Adem

Fakat hala vücud ispat eder, kendince hey sersem,

İlahi melikü'l-mülküm diyorsun, doğru amenna

Hakiki bir tasarruf var mıdır insan için asla[21]

Yukarıda 'halk etmelisin' diyen Akif burada 'insan için tasarruf yoktur' demektedir. Birisi Mutezile'ye öteki Cebrilik veya en azından katı bir Eşarilik'te kaynağını bulacak irade fikridir. Burada dile getirilen cebrilik, Allah'ı fail-i mutlak olarak görmekten hareket eder ve Eşarilerin kesb anlayışıyla sufilerin fena görüşüne irca edilebilir. Fakat çelişki, şiirin devamında dile getirdiği eleştirilerdir. Cebrilik ile insan özgürlüğü arasındaki tereddütler, Akif'in derin iman şuuruyla yaşanan toplumsal sorunlar arasında kalmasından başka bir şey değildir. Öyleyse tevekkül üzerinden dile getirilen eleştiriler, Akif'te açık bir fikre ulaşmayı güçleştirmekte ve onu cebrilik ile Mutezile arasında bırakmaktadır. Bu durum Akif hakkında kesin bir hüküm vermeyi güçleştirmektedir.

Bu noktada ahlak konusunda Akif'in tasavvufa daha çok yaklaştığı başka bir hususa değinmeliyiz. O da ihlas anlayışıdır. Bu konuda Akif'in ifadelerinin tasavvuf anlayışını katı bir ihlas arayışı ve bunun için her türlü şekilciliği reddeden Melamilik ile doğrudan irtibatlandırılması mümkündür.

Nazariyata boğulmak ile geçen ömre yazık

Ameli kıymetlidir kıymeti ilmin artık[22]

Derken Akif Melamiliğin ve tasavvufun özünü teşkil eden ameli-ahlaki tavrı hatırlatır. Akif'in Safahat'ın hemen başında dile getirdiği "tasannu bilmemek" ile başlayıp tek hususiyet olarak samimiyeti ifade eden mısralar Melamiliğe dayandırılabilir.[23]

---

21 Bkz. Safahat, 177

22 Bkz. Safahat, 169

23 Bkz. Safahat, 6

Safahat'ımda şiir arayan hiç bulamaz

Ardından:

Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömrü heder[24]

mısraı da şairin kendi eserini eleştirisi olarak yorumlanabilir. Veya:

Şudur cihanda en beğendiğim meslek

Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek[25]

mısraı ihlas ve doğruluk arayışına işaret ederek Melamiliğin anlamıyla irtibat kurar.

Ayıp mı çalışmak günah mı

Ayıp dilencilik, işlerken el yürürken ayak[26]

mısraı meskenet ve tevekkül hakkındaki eleştirileri birlikte düşünülebilir. Bu da Melamiliğin başkasına yük olmamak düşüncesinin bir ifadesidir. İbnü'l-Arabî Melamiliği anlatırken 'Melamilik Hz. Peygamber'in kendi işini kendi yapması' anlayışına dayanarak başkasına yük olmamaktır' der. Hemen belirtmeliyiz ki tasavvuf tarihinde ortaya çıkan en önemli hareketlerden biri olan Melamilik hakkında ne geçmişte ne günümüzde yeterince araştırma yapılmıştır. Melamiliğin dayandığı ahlak anlayışı, din bilimleriyle irtibatı ve bu ahlakın kaynağı üzerinde durulmamıştır. Melamilik ile tasavvufun ilişkisi tasavvuf ile sufilerin ehl-i zahir dedikleri kesimlerle ilişkinin benzeridir. Tasavvuf din farklı bilimlerin din anlayışları ve toplumsal hayata yönelik eleştirilerinden sonra kısa zamanda formel bir hayat tarzı geliştirmiş, bizzat eleştirdiği dini hayatın yerine başka bir şekil koymuştur. Melamilik böyle bir ortamda tasavvufu eleştirmiş, onu biçimsellikten uzaklaştırarak asli haline döndürmek istemiştir. Melamiler hakikate ulaşma yolculuğunun çok çetin ve meşakkatli bir yolculuk olduğuna dikkatimizi çekmiştir. Sorun insanın bütün değer yargılarını aşarak Tanrı karşısında bir ferd haline gelinceye kadar ve sufilerin ifadesiyle bütün beşeriyetten soyutlanancıya kadar devam eden bir yolculuktur. Aynı zamanda Melamiliğin İslam ahlakının temel hususiyetlerini teşkil eden diğerkamlık, sorumluluk duygusu, ihlas, ciddiyet vs. demek olduğunu hatırlamalıyız. Bu itibarla Akif'in eserinde ciddiyet, çalışma, başkasına yük olmamak, insanların sorunlarıyla ilgilenmek, toplumsal sorumluluk vs. gibi pek çok ahlak terimini bulabiliriz.

---

24 Bkz. Safahat, 137

25 Bkz. Safahat, 208

26 Bkz. Safahat, 21

Üçüncü konu Akif'te tasavvuf metafiziğinin izlerini ele almayı gerektirir. Tasavvufun olgunluk dönemine karşılık gelen metafizik dönemi, İslam düşüncesinde yeni bir devreye işaret eder. Bu nedenle artık soru Akif'in tasavvuf ile ilişkisi sorunu olmaktan çıkarak İslam metafizik düşüncesiyle ilişkisi sorununa dönüşür. Akif'in şiirinde bu yöndeki bir araştırma metafizik tabirinin neredeyle anlamını büsbütün yitirdiği günümüzde hayatidir. Metafizik başta varlık sorunu olmak üzere, Tanrı-insan ve alem irtibatı, nefs ve nefsin ölümsüzlüğü vb. gibi konuları 'kendinde şey' olarak ele almak demektir. Her durumda metafizikçinin bakışı 'kendinde şey' tabiriyle irtibatlıdır. Bir metafizikçi sorunu ortaya çıktığı herhangi bir bağlamla sınırlı kalarak değil, "kendinde şey" olarak görür, ona dair görüşlerini ortaya koyar. Bir konuyu böyle ele almak düşünüre en azından iki önemli imkanı sunar: Birincisi ele alacağı sorunu belirli bir zaman ve mekanla sınırlı olmaksızın ele almaktır. Mesela böyle bir üslubu eserlerinde görebildiğimiz ölçüde İbnü'l-Arabî'nin veya Mevlana'nın veya Attar'ın görüşlerini hangi bağlama yerleştireceğimizi biliriz. Bu durumda yazarı başka bir düşünceye atıfla yorumlamak veya onun düşüncesini açıklamak için başka referans çerçevesi bulmak gereksiz olur. İkinci imkan ise yazara yerel bir sorundan evrensel bir soruna ve üsluba ulaşma imkanı kazandırır. Akif'in Metafizikle ilişkisi onun bir yandan kendi tefekkürünü ortaya koyup koymadığı sorunu, öte yandan şiirini ve düşüncesini ne ölçüde evrensel bir şiire dönüştürebildiği sorunu demektir. Bu itibarla Akif insan Tanrı ilişkisini bir metafizik sorun olarak ele alabilir veya özgürlük sorununu, kötülük sorunu, birlik-çokluk sorunu gibi pek çok konuyu bir metafizik sorun olarak ele alabilir, bu sorunlara metafizik yaklaşımlar getirebilir, en azından tasavvufun tarihsel mirasından katkılar edinebilirdi.

Bu noktada sorunu iki merhalede ele alabiliriz ki, bu iki merhale birbiriyle irtibatlı olsa bile her zaman örtüşmezler. Birincisi bir metafizik yönelim olarak isimlendirebileceğimiz ve Akif'in özellikle Allah karşısındaki derin şuurunu, coşkusunu dile getirdiği mısralardır. Bu tarz mısralar Akif'in üç şiirinde daha yoğun olmak üzere Safahat'ın çeşitli kısımlarında yer alır. Bu yönelimin en çok tezahür ettiği şiirler, Hicran, Secde ve Gece'dir. Bu şiirlerde dile getirilen düşüncelerin izleri eserin çeşitli bölümlerinde takip edilebilir. Bu itibarla Akif'te hayretten, hayretin amili olan bilinemezlikten[27], dua ve yakarış ifadeleri, secde şiirinde geçen şuhud, tecelli vb. kavramlardan söz edilir. Bütün bunlar Akif'in şiirinde bir metafizik derinlik, belki aha çok da metafizik bir arayış bulunduğunu bize gösterir. Mezar şiirinde havf ve recadan geçerek hayrete intikalden söz edişi bu tasavvuf derinliğiyle ir-

27 Mesala bkz. Safahat, 46

tibatlıdır.[28] İnsan şiirinde sufilerin insan görüşünde büyük yer tutan büyük alem-küçük alem görüşünü Hz. Ali'nin

Zannedersin ki sen küçük bir cisimsin

Halbuki büyük alem sende dürülmüş

beytinden hareketle açıklar.[29] İbrahim Bey şiirindeki düşüncelerle bu düşüncesini daha da irtibatlandırabiliriz.[30] İbrahim Bey insan-ı kamil'in bir misalidir ve -makro kosmos-mikro kosmos ilişkisine referansla- varlıktaki her şey onun bir tezahürü olarak yorumlanır. Burada dile getirilen düşünceler İbnü'l-Arabî'nin özellikle Tedbirat-ı ilahiye'de ele aldığı büyük alem küçük alem ilişkileri hakkındaki düşüncelerini hatırlatır.[31] Burada Akif, tasavvuf düşüncesinde büyük öneme sahip melekten üstün olmak ile hayvandan aşağı olmak arasındaki farka dikkat çekerek ahlaka kaynak aramaktadır.[32]

Bunlardan birisi de Tevhid veya Feryad şiiridir.[33]

Ey nur-ı uluhiyettinin zılli avalim

Zıllin bile esrar-ı zuhurun gibi muzlim

Dedikten sonra Akif sufilerin dile getirdikleri mirac, ruhun yükselişi, ufuklar, enfüs, acziyet, acziyetin nedeni olan namütenahi ile mahdud olanın ilişkisi, teşbih, tenzih, insanın her şeyi kendine teşbihle bilmesi vb. gibi tasavvufi bilginin temel kavramlarına yer verir. Şiirin devamında ilhat ile iman ilişkisi ve alemdeki farklılıklar ele alınır. Burada dile getirilen düşünceler İbnü'l-Arabî geleneğine dönerek açıklayabileceğimiz düşüncelerdir. Mesela şöyle der:

İlhad ile tevhid nedir? Menşei hep bir

Öyleyse nedendir bu tevafüt ara yerde

Esbab-ı tehalüf nedir efkar-ı beşerde[34]

Akif'in böyle bir soruyu sorması dikkate değerdir. İbnü'l-Arabî küfür ile

28 Bkz. Safahat, 40

29 Bkz. Safahat, 64

30 Bkz. Safahat, 52

31 Bkz. Safahat, 64

32 Bkz. Safahat, 66

33 Bkz. Safahat, 15

34 Bkz. Safahat, 19

iman arasındaki derin ilişkiyi ilahi isimlere dönerek açıklamıştır. Bu sorun aynı zamanda alemdeki kötülük sorununu tartışmak demektir. Mutlak kemal sahibi Tanrı'dan kötülük nasıl ortaya çıkmıştır? Bu sorun İslam metafizikçilerinin üzerinde önemle durdukları ciddi bir sorundur ve iman-küfür sorunu da bunun önemli bir kısmını teşkil eder. İman ve küfür aynı zamanda Tanrı'nın iradesinin yorumlanmasını gerektirir. Çünkü Tanrı'nın kulları için imanı yaratmış olduğunu söylesek bile, küfrü ve inançsızlığı yaratmış olmasını nasıl açıklayacağız? Yaratmamıştır dediğimizde sorun daha büyür. Bu sorun da daha önce ele aldığımız özgürlük sorununun bir parçasıdır ve muhtemelen Akif burada da çelişkilere düşecektir. Her halükarda Akif'in vahdet-i vücud anlayışında merkezi yer tutan böyle düşüncelere atıf yapmış olması, dikkate değer görünmektedir. Bunun yanı sıra Mezarlık şiirinde tasavvufun en önemli riyazet araçlarından biri sayabileceğimiz ölüm duygusuyla insanın beşeriyetten uzaklaşması dile getirilir.[35] Mersiye şiirinde '

Ey aslına iltihak eden nur

Sensin bana her tarafta manzur

mısraları ile

Ruhumda ebed karar şulen[36]

İfadeleri vahdet-i vücud'u hatırlatan mısralardandır. Burada tasavvufta gördüğümüz üzere Hakkı nur ile aynileştirmek, görülen her şeyde Hakkı görmek düşüncesi dile getirilir. İstiğrak Şiiri insanın hakikate ve Hakka karşı talebi ve iştiyakı üzerine kuruludur. Bu şiir Mesnevi'nin girişindeki kamışın yolculuğu ile veya İbnü'l-Arabî'nin Fususu'l-Hikem'de dile getirdiği asıl-fer, kül-cüz ilişkisiyle açıklanabilir.[37] Mesela son beyitteki ifade ise vahdet-i vücudun ifadelerinden birisi sayılabilir. Burada insanın benliği ile Hak arasındaki ilişki en ileri düzeye ulaşır ve bir vuslat veya ittihat halinde Akif şöyle der:

Artık anladım: Sensin bütün dünya

Bu senlikte fakat ey yar-ı gaib ben neyim aya?[38]

Süleymaniye kitabında Fatin Bey için yazılan şiirde

Görmesin dideler reng-i sivayı rengi- i zilali

35 Bkz. Safahat, 40

36 Bkz. Safahat, 96

37 Bkz. Safahat, 127; İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem (çev. Ekrem Demirli, Kabalcı, 2006), s. 220 vd.

38 Bkz. Safahat, 127

Vecde gel vahdete gel alem-i kesretten uzak
Yalnız Sani'i gör, sanatı masnu bırak,
Ben de bir yer bularak şöyle tenhaya dalayım

Varlığımdan geçeyim, mahv-ı temaşa kalayım[39] fena halini anlatan bir şiir kabul edilebilir. Vecd haliyle kesret aleminden geçip tam bir fena halinde kalmaktan söz edilir ki bunun için mahv-ı temaşa tabiri kullanmaktadır.

Safahat'ın son bölümünde geçen üç şiir bu bakımdan daha dikkate değer hususlar taşır. Bunların içinde bu düşünceleri en yoğun bir tarzda ele alan şiir Gece şiiridir:

Gel ey bir tanecik Mabud, gel ey bir tanecik Mevcud!
Hayır! İmanla itminanla dinmez, ruhumun ye'si!
Ne afak isterim sensiz ne enfüs tamtakır hepsi
Senin mecnunumum bir sensin ancak taptığım Leyla!
Ezelden sunduğun şehla-nigahın mestiyim hala[40]

Burada Leyla Mevla anlamında kullanılmış olsa bile, başka bir şiirinde İslam'ın müstakbel zaferi anlamında kullanılır.[41] Bu şiir üzerinde önemle durmak gerekir. Burada Akif sufilerin elest alemi veya bezm-i elest dedikleri ve Tanrı ile insan ruhları arasında gerçekleşen ahitleşmeye atıf yapar. Şiirde dikkat çeken kavramlar arasında ezeldeki ahitleşme, tek mevcûd, tek gaib, itminan, nefha, afak-enfüs, lahuti şarap, mey zikredilebilir. Bütün bunlar, İbnü'l-Arabî başta olmak üzere vahdet-i vücudu anlatan sufilerde değişik şekillerde gördüğümüz kavramlardır. Akif insanın ezelde Hak ile yaptığı ahitleşmeyi dünyada hatırlamak istemektedir ki, esas itibarıyla fena veya gerçek tevhidin tam anlamı da budur: ezeldeki misakı dünya hayatında yeniden hatırlamak! Akif bunu anlatırken '*Kalmasın ferdaya didarın*'[42] demektedir. Bu ifade de ancak tasavvufi düşünceye dönerek açıklayabileceğimiz bir ifadededir. Burada Hakkı görmek ve bilhassa da dünyadayken bunun gerçekleşmesinden söz edilir. Akif başka imanın marifete ve görmeye dönüşmesinden söz ederken de aynı düşünceye atıf yaparak sufilerin dile getirdikleri marifet ve müşahedeye ulaşmak isteğinden söz eder. Bütün bunlar, Akif'in tasavvuftaki metafizik düşünceyle ilgisini gösterir. Ancak

39 Bkz. Safahat, 146

40 Bkz. Safahat, 450

41 Bkz. Safahat, 438

42 Bkz. Safahat, 450 (dipnotta verilmiştir).

burada bir eksiklik vardır. O da Akif'in vecd ve coşku dilini geçerek nesnel bir dille Tanrı-insan-alem ilişkisini açıklamak üzere metafizik'e başvurmamasıdır. Başka bir ifadeyle metafizik düşünce Akif'te daha çok fena halini anlatmak üzere bir yönelim olarak tezahür ederken bütün düşüncelerini kendisine göre yorumlayacağımız bir nazariye olarak metafizik düşünce Akif'teki en önemli eksiklik olarak görünmektedir.

Meseleyi daha anlaşılır hale getirmek için Akif'i başka bir çağdaşı olan Muhammed İkbal ile karşılaştırmak mümkündür. İkbal'in temel sorunu Müslümanların Batı istilası karşısındaki ezilmişlikleri ve mağlubiyetleridir. İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu ve Cavidname isimli eserinde sorunun köklerini tahlile çalışır. İkbal için bu sorunların aşılması bireyin anlamının yeniden bulunmasıyla mümkün olabilecektir. Pek çok şiirinde İkbal Akif'te gördüğümüz üzere, bireyin silinmesinden şikayet eder, ayağa kalkmamaktan, çalışmamaktan şikayet eder vs.[43] Bununla birlikte İkbal sorunu daha sistematik ve tarihsel kökleriyle birlikte incelerken Cavidname'de birey olmanın anlamını metafizik bir sorun olarak ele alarak Tanrı-insan ilişkisini tahlil eder. İkbal, nefsin Tanrı karşısındaki yükselişini (mirac) ele alır ve en nihayetinde bir benlik fikri geliştirir. Bu benlik fikri İkbal'in çağdaş Müslümanlara sunduğu bir tekliftir. İkbal için benlik Tanrı karşısında ben olarak durabilen ve kendini yitirmeyen varlıktır. İkbal Tanrı karşısında bireyi deryadaki inci misaliyle açıklarken sufilerin fena görüşünü eleştirir. Her halükarda insan gerçek anlamını ve hakikatini ancak Tanrı karşısında bir "özgür ben" olarak idrak edebilir ve bu da iyi bir şekilde Hz. Peygamber'in miracında dile getirilmiştir. İkbal Hz. peygamber'in miracından evrensel bir sonuç çıkartarak insan görüşünü temellendirmektedir.

Özetle İkbal'in Cavidname'si ve onun nesir tarzını teşkil eden İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu yazarın görüşlerini hangi çerçevede ele almamız gerektiği hususunda önemli bir bakış açısı vermektedir. Kanaatimce Akif'te eksik kalan nokta budur ve bu eksiklik onu bir düşünür olarak görmemize engel teşkil ederken eserini metafizik dayanakları tespit edilmemiş bir ahlak kitabı seviyesinde bırakır.

Akif'te ortaya çıkan bu eksikliğin üzerinde durulması gerekli amilleri vardır. Sorunu daha derinden kavrayabilmek için Osmanlı toplumunda düşünce ve bilim bahsine eğilmek gerekir. Hiç kuşkusuz büyük bir zaman dilimini kapsayan bir dönem için kesin hükümler vermek güçtür. Bu itibarla mütevakkıf bir tavrı benimsemekle birlikte, çeşitli eserleri ve yazarları dikkate alarak, sınırlı bir değerlendirme yapabiliriz. Kanaatimce Akif'te olduğu gibi dönemindeki yazarlarda metafizik düşünce alanında ciddi bir

43 Akif'te benzer bir düşünce vardır. Bkz. Safahat, 157.

eksikliğe yol açan bu sorun, Osmanlıların düşünce hayatında metafiziğin yerinin daralmasıyla onun yerini fıkıh, dil ilimleri ve mantığın almasıyla yakından ilgilidir. Osmanlı düşünce hayatı çok erken dönemlerden itibaren metafizik düşünceden Fatih'in büyük emek harcadığı İstanbul'u bir bilim merkezi haline getirme teşebbüsünün en azından tasavvuf ve felsefe düşüncesi bakımından yeterli bir sonuç vermediğini söylemeliyiz: İstanbul hiçbir zaman İslam bilimleri için bir ekol oluşturamadı. Akif'te ve dönemin Müslüman aydınlarında görülüp Cumhuriyet neslinde devam eden düşünce sığlığı böyle bir tarihsel arka plana sahiptir.

Sonuç:

Akif'te tasavvufi hayatın birinci merhalesi dediğimiz tarikatlar ve tasavvuf kültürüyle ilgili neredeyse pek bir atfın bulunmadığını söyledik. Müslümanlara yönelik eleştirilerinde dile getirdiği tevekkül, atalet vs. sorunlarının bütün Müslümanlarla birlikte tarikat mensuplarını da içerebileceğini var sayarsak Akif'in genel bir eleştiri getirdiğini söyleyebiliriz. Bir ahlakçı olarak Akif'in temel sorunu ise özgürlük-iman veya tevekkül-sa'y çelişkisi olduğunu belirttik. Bu sorun üzerinden dile getirilen eleştirilerin tarihsel olarak tasavvufta yer alan eleştirilerin bir devamı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Akif, çağın sorunları üzerinde odaklanan şiirinde geçmiş örneklere göre daha çelişkili bir irade anlayışı ortaya koymuş, Mutezile'den Cebriye'ye kadar farklı mezheplerin görüşlerini tekrarlamıştır. Son olarak metafizik olarak tasavvufun Akif'teki esas eksiklik olduğunu söyledik. Üstelik bu sorun sadece Akif'in değil, dönemin bütün aydınlarında görülen merkezi bir sorundur. Çünkü bu sorun aynı zamanda söz konusu yazarların günlük sorunlardan tefekküre açılmasının önündeki engeldir. Akif özellikle tasavvufi hayatın vecd ve manevi derinliğine karşılık geldiği ölçüde metafizik'e dair yönelimleri olan, ancak bunu ortaya koyabilecek nazarî ve nesnel bir dile ve bu dili besleyecek donanıma sahip olmayan bir şair olarak görünmektedir.

MEHMET AKİF'TE TOPLUM: YA DA ŞİİRLE SOSYOLOJİ

Kenan ÇAĞAN *

Özet

Türk edebiyatında Akif kadar yoğun ve canlı bir ilgiyle toplumsal meselelere eğilen bir başka şair yoktur herhalde. Bu ilginin temel sebebi onun sorumluluk anlayışıyla doğrudan ilgilidir. Bir Müslüman olarak insan olmanın sorumluluklar yüklenmek olduğunu bilen Akif, ömrü boyunca kendi bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmenin peşinde olmuştur. Bireysel ve toplumsal sorumlulukların sıklıkla iç içe geçtiğini ve zorunlu olarak birbirlerini çağırdıklarını bilen Akif, yapay sorumluluk alanları belirleyip, kendini toplumdan ve toplumun kendisine yüklediği sorumluluklardan asla kaçmamıştır. Aksine her zaman sorumluluğunun farkında olmuş, hatta bununla da yetinmeyip diğer insanlara da sorumluluklarını hatırlatan bir uyarıcı konumunda bulunmuştur.

Bu sorumluluk anlayışıdır ki, onu kendi bireysel alanından toplumsal alana çıkmaya, ona ilgi göstermeye, onu anlamaya, ona yardımcı olmaya mecbur kılmıştır. Akif o kadar toplumsal meselelerle ilgili olmuştur ki, neredeyse kendisi bir sosyolog, eserleri ise sosyolojik bir derinliğe haiz metinlere dönüşmüşlerdir. Akif'in eserlerini vermeye başladığı dönemlerde doğum sancıları çeken Türk sosyolojisi, bugün olduğu yerden dikkatle o günleri okumak istediğinde, kendisinin yapması gereken işlen kısmen de olsa yapan bir Akif'le karşılaşmanın şaşkınlığını bir kenara bırakıp, Akif'in çektiği fotoğrafları ve düştüğü dipnotları özenle okumalı ve o günlerin Türk toplumunu anlamak için değerli bir malzeme bırakan Akif'i şükranla anmalıdır.

Akif'in şiirleri sosyolojik okumaya tabi tutulduğunda son derece zengin bir malzemeyle karşı karşıya kalınır Bunun temel sebebi, sahip olduğu dünya görüşü ve ona bağlı olarak şekillenen sanat anlayışıdır. İslamcılığına bağlı olarak şekil aldığı aşikar olan sanat anlayışında sanat ve tabii ki şiir, amacı kendi olan bir etkinlik değildir. Sanatın ve şiirin temel gayesi yüce bir davaya hizmet etmektir. Ona göre bu yüce dava islam (hayat) davasıdır. İslam, yaşamının tek belirleyici hakim rengi olduğundan olsa gerek, şiiri de bütünüyle o tema (iman ve isyan) ekseninde oluşmuştur. Bu sebepledir ki Kuran şairi ya da İslam şairi olarak nitelendirilmiş-

tir. Şiirinin niteliği kendi tarihi içinde dönemleştirildiğinde; ilk döneminde şiiri özellikle toplumsal inkılabın aracı olarak gördüğü çok belirgindir, ikinci döneminde işe yine "Kuran'la dolan ruhunu sonsuzluğa çevirerek büyük sanat renklerine dalan" daha mistik ve metafizik temalarla yüklü bir şiir ortaya koymuştur.

____

* Doç. Dr. Kenan ÇAĞAN - 1970 Ankara doğumlu olan Kenan Çağan, sosyoloji eğitimi almıştır. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Sanat Sosyolojisi, Kültür Sosyolojisi, Türk Modernleşmesi gibi konularda çeşitli kitap, makale ve bildirileri yayımlanmıştır.

Eserleri:

Popüler Kültür ve Sanat, Entelektüel ve İktidar, İdeoloji.

MEHMED AKİF'DE TOPLUM: YA DA ŞİİRLE SOSYOLOJİ

Tarafsız bir cümle imkansızdır.

Terry Eeagleton

Edebiyat Sosyolojisine Bir Yöntem Arayışı

Sanat ve edebiyatın sosyolojik bir imkana sahip olmasının tam karşılığı onun yalnız mimetik karakteristiğine hapsedilerek açıklanamaz. Zira sanatın salt mimesis olmadığı aynı zamanda poetik bir niteliği de içinde barındırdığı sanat felsefesinin tarihsel aşamaları dikkatle izlendiğinde rahatlıkla görülebilir. Sanatın zenaattan farklılaşan yanı onun sosyolojik imkanı elinden kaçırdığı anlamına gelmez. Sanat salt bir taklit ve yansıtma faaliyeti değildir elbette. Hatta böylesi bir amaç peşinde olan ve kendini sadece bununla kayıtlayan bütün üretim biçimlerinin kendilerini sanat alanına dahil etmeye çalışma gayretleri, onları bu sahanın içinde tutmak için yeterli değildir. Dolayısıyla gerçek sanat eserlerinin estetik değerlere bağımlılığı onları gerçekliğin bire bir yansıtıcısı olma durumundan çıkaracaktır. Burada ısrarla vurgulanması gereken esas nokta, bütün kurgusallığına, imgeselliğine, simgesel ve alegorik anlatımlarına, çarpıtmalarına, bozmalarına karşın sanatsal üretimin her biçiminin sosyolojik bir imkanı her zaman elinde bulundurduğudur. Bundan dolayıdır ki özelde edebiyat, genelde ise sanat sosyolojisinin sadece gerçeklikle doğrudan bir ilgi içinde olan eserlerden hareketle oluşturulmaya çalışılmasının, tam bir edebiyat ya da sanat sosyolojisi olmayacağı açıktır. Bu indirgemeci anlayışın (örneğin edebiyat sosyolojisini roman sosyolojisine indirgemek gibi) iki temel sebeple ret edilmesi lazım gelir.

Birincisi her tür ve biçim içerisindeki edebiyat ve sanat ürünlerinin zorunlu tarihselliği ve öznelliği; yani sanatçının belli bir kültürün bütün yapısal öğelerinin harmonik katkısının bir ürünü olması dolayısıyla, sanat eserlerinin söyleyiş ve ifadelendirişteki bütün farklılıklarına rağmen köklerinin gerçekliğin toprağında, daha doğrusu *toplumsal gerçeklikte*[1] yer almasına sebep olur. Her tür sanat etkinliği yaşama deneyimine dayanmak ve malzemesini, konu içeriğini bu yaşama deneyiminde bulmak zorundadır. Sanat diğer bütün entelektüel uğraşlar gibi yaşamı ve yaşamın içinde vuku bulduğu varlığı anlama çabasıdır. Yaşamdan beslenen sanat nihayetinde onu ifade ve temsil etmeye çalışır. Sanat her ne kadar gerçeklik algımızın dışında gözüken konulara el atıyor gözükse de bunların kurgusal inşasını gerçekliğin temelleri üzerinden yapmak zorundadır.

Bu yüzden insanın sınırlarına dair bir keşif hareketi olan sanat, Dilthey'in ifadesi ile "gökyüzünü ve cehennemi, tanrıları ve hayaletleri bile, ancak yaşama gerçekliğinde içerilmiş olan renklerle resmeder."[2] Yine aynı bağlamda eğer "büyük sanat" R. E. Palmer'in dediği gibi varlığın gerçekliğine dair sahip olduğu mükemmellik dolayısıyla kişinin kendi ufkunu (kısmen de olsa) kaybetmesi ve ancak "deneyim" kategorisi içerisinde anlaşılabilecek olan canlı bir anlayışın ortaya çıkmasını temin etmekse[3], bu demektir ki nihai noktada sanat *gerçekleşmek ya da gerçekleştirmektir*. Sanatın gerçekle bu zorunlu bağı onun sosyolojik imkanını daimi kılmaktadır.

İkinci temel sebep ise bir sosyoloji disiplini olarak edebiyat ya da sanat sosyolojisinin, bilgi üretimlerini sadece eser bağımlı kılmak zorunda olmamalarıdır. Edebiyat sosyolojisinin bilgi üretmesinin edebiyattan topluma ve toplumdan edebiyata olmak üzere iki ana izleği vardır. Birinci aşamada eser, yazar ve okuyucu tekil ve karşılıklı ilişkiler içinde bir bütünlük halinde deşifre edilmeli ki sosyolojik bilgi mümkün olsun. Edebi etkinliğin ve üretimin toplumsal yankısı bu aşamanın bir başka önemli noktasıdır. Sosyolojik analizin ikinci temel aşaması toplumsal belirleyiciliğin ön plana çıkarılmasıdır. Bu aşamada bir toplumsal yapının bütün yapı taşlarının (siyasal, ekonomik, ideolojik, dinsel v.s.) edebi üretimin kendisine olan katkı düzeyi ele alınmalıdır.

Bu yazı bağlamında toplumun edebiyat üzerindeki belirleyiciliğini bir tara-

---

1 Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları,* çev. Sabir Yücesoy- Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152.

2 Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 32.

3 Richard E. Palmer, *Hermenötik*, çev. İbrahim Görener, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 319.

fa bırakarak edebi eserden hareketle toplumsal bilgi üretebilmenin olanaklarını ve niteliklerini irdelemek ve örneklemek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere edebi metnin ayrıcalıklı niteliği, metnin açıklığına bağlı olarak sürekli ve dinamik anlam katmanlarına sahip olmasıdır. Edebi ürünlerin tek yapılı anlam bütünlüğü olarak okunması çoğu zaman edebiyatın doğası ile uyuşmaz. Edebi eserin farklı zaman ve mekanlar içerisinde yankılanması ve bu yankının çoğulluğu, edebi eserin başarısı ile düz orantılı bir biçimde okunabilir. Nitekim, Gadamer'e göre bir edebiyat eserinin anlamı hiçbir zaman yazarının niyetleriyle tüketilemez; eser bir kültürel veya tarihsel bağlamından öbürüne geçtikçe ondan, yazarının veya yazıldığı dönemde yaşamış olan okurun düşünmediği yeni anlamlar çıkarabilir.[4] Dilthey'in yeniden üretim[5] olarak nitelendirdiği bu durum Eagleton'un "bütün edebiyat eserleri, onları okuyan toplumlar tarafından bilinçsiz olarak da olsa yeniden yazılırlar; hatta bir eserin aynı zamanda bir yeniden yazım olmayan hiçbir okunuşu yoktur"[6], dediği şeye de denk gelir. Bu da demek oluyor ki, bir edebiyat eserini anlamak için kişi öncelikle şekilsel veya bilimsel kategorileri kullan(a)maz; daha ziyade kişinin anlayışının ön yapılanması içerisinde o, kendisinin tarihsel olarak, kendine ve dünyaya karşı şekillenmiş görüşüne müracaat (inançlarına, ideolojilerine vs.) etmelidir.[7] Edebiyatın tek bir tanım içerisine sığdırılmasının imkansızlığına bağlı olarak farklı edebi yaklaşımların farklı niteliklerde ve formlarda eserler ortaya koyması olağan bir durumdur. Dolayısıyla edebi eserin anlamı ekseninde düşündüğümüzde kimi eserlerin edebi tutum ve anlayışlarına bağlı olarak anlaşılırlığı hedef edinmeleri yani anlamı mümkün olduğu kadar yüzeye yakın tutmaları anlaşılır bir durumdur. Buna karşın yine edebiyat ve estetik anlayışlarına bağlı olarak anlamı muğlaklaştıran, çoğaltan ve sürekli bir üretime açık kılan yaklaşımlar da vardır.

Bir edebi eserin ilk anlamı nihai anlamı olmayabilir. Çünkü bir edebi eser bilişsel ve psişik ortaklıkların sonucunda ortaya konulan bir üründür. İlk bakışta kendini ele veren anlamın sosyal gerçekliğimizle ilintisi daha fazla olabilir. Lakin metne gizlenmiş ve çoğu zaman mecazlarla, imgelerle, alegorilerle ve imalarla ifadelendirilmiş metnin deruni anlamının gerçeklikler dünyasından büsbütün bağımsız inşa edildiği anlamına gelmez. Bu yüzden edebi eserlerdeki sosyolojik anlam metnin aşikar (ilk) anlamından olduğu

4 Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, 2. Baskı, s. 97.

5 Dilthey, a. g. e., s. 35.

6 Eagleton, a. g. e., s. 30.

7 Palmer, a. g. e., s. 321.

kadar mecazi (ikincil) anlamından da elde edilebilir. Bu çıkarım bizleri salt roman bağımlı edebiyat sosyolojisi yapmaktan kurtarır ve şiir gibi doğrudan (düz ve tek) anlamlarıyla okuyucuyu kuşatmayan anlam katmanları ve belirsizlikleri ile dolu edebi metinlerin de sosyolojik bilgi üretiminde kullanılabileceğine götürür. Lakin burada karşı karşıya kaldığımız durum tamamen bir yöntem sorununa denk düşer. Klasik sosyolojik yöntem, özellikle pozitivizmin radikal nesnellik iddiası ciddi bir kriz yaratır.

Edebiyat ve sosyoloji kavramlarının bir araya getirilmesi, en azından klasik sosyolojik argümanlara bağlı kalınarak, yeni bir isimle de olsa bilimsel bilgi üretmenin yeter şartı değildir. Her iki alanın da insanlık hallerine tanıklık etmelerine karşın sosyolojiden farklı olarak "edebiyat, kendi ruhu ve ruhsal yapıları içinde toplumu ifade eder. Böyle olunca bir dönemin yazınsal eserleri içinde, sadece çağdaş ortak duyarlığın durumu değil, sadece toplumsal bir sınıfın ya da bir grubun duygusal eğilimleri değil, ortak bilincin gerçek kompleksleri, şu veya bu insanın veya insan gruplarının ruhsal zeminini oluşturacak olan arketip imajlar ve bir düşünceler ağının az veya çok bozulmuş ifadeleri çıkarılabilecektir. Böylece de toplumdaki ortak büyük dönemeçlerin tanıkları olarak değişik söylencelerin doğumunu, evrimini ya da yeniden canlanmasını veya insan ruhunun esas yapılarını daha derin bir şekilde edebiyatın arasından izlemek ilginç olacaktır."[8] Ama bunun gerçekleştirilebilmesi için pozitivist ortodoksiyi aşan ve ona alternatif yöntemler ihtiva eden ve bilimsel bilginin kendi tekamülü içinde değerlendirilmesi gereken farklı yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Çünkü edebiyat ve bilimi birbirlerine bağımlı düşündüğümüzde bu durum bir zorunluluğa dönüşür. İki alan arasındaki temel farklılıklar (en temelde sanatın yaratıcılığına karşın bilimin nesnel bir anlama/açıklamayı hedef edinmesi) ele alınışlarındaki farklılıkları da beraberinde getirmesi bir zorunluluktur. Edebiyatın tarihselliğini ön plana çıkaran hermeneutik bize klavuzluk edecek bir yöntem sunabilir. Bunun temel nedeni ise sanatın duyu algıları aracılığıyla bilme değil, anlama konusu olmasıdır. Yani edebiyat yapıtları ve genellikle edebiyat, kuramsal söylemlerin açıklamacı tutumuyla ele alınmaya pek az elverişlidirler. Edebiyat yapıtları, açıklanmayı değil, bizzat içlerinde barındırdıkları her çeşit zenginlikle ve özellikle kuramsal/bilimsel söylemin tek anlamlılıklar peşinde olmasının aksine, çok anlamlılıklarıyla anlaşılmayı ve yorumlanmayı bekleyen yapıtlardır. Ve böyle bir anlama ve yorumlama çabası da yine ve ancak bir edebiyat hermenutiğinin görev alanına girer.[9]

8 Guy Michaud, "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması", çev. Hilmi Uçan, *Edebiyat Sosyolojisi* içinde, ed. Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 63.

9 Doğan Ozlem, "Hermeneutik ve Şiir Sanatı", *Cogito*, Sayı: 38, 2004, s. 125.

Ayrıca tam bir nesnelliğin imkansızlığı olayın başka bir yönüdür. Hiç kimse kendisini biçimlendiren, kalıplar içerisine sokan kuvvetlerle arasındaki tüm bağlardan silkinip kurtulamaz. Ayrıca, başka insanlarla, zamanın ve koşulların sunduğu öznel, yorumlayıcı çerçeveler sayesinde anlamlı olan dil dışında iletişim kuramaz. Dolayısıyla, nesnelliğimize en çok güvendiğimiz ve nesnel olma yönünde en güçlü baskıyı hissettiğimiz yerler, belki de, irrasyonel, öznel belirlenimlerle yönlendirilip körleştiğimiz yerlerdir.[10]

Diğer tüm sanat metinlerinde olduğu gibi edebi metinlerde de etkili bir anlama yöntemi sunabilecek olan Hermeneutik işlem, her şeyden önce bir yorumlama işlemidir.[11] Hermeneutiğin görevi, sadece konuşmaya ve yazıya değil hatta tüm insani yaratımlara "anlam"ın sokulmuş olduğundan hareketle bu anlamı yeniden okumaktır.[12] Hermeneutik etkinliği daima bir başka "dünya"ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanılan dünyaya aktarma / çevirme etkinliği olarak[13] açıklayan Gadamer'e göre, geçmiş döneme ait bir eserin her türlü yorumu geçmişle bugün arasında bir diyalogdan oluşur.[14] Bu yüzden yorumun gerçek amacı, tarihsel uzaklığın getirdiği sıkıntıları gidermek ve anlamayı kolaylaştıracak tarihsel uzaklığa köprü kurmaktır.[15] Bu durumda olan şey Diltheyci anlamda sürekli bir yeniden üretim ve yeniden kurmadır. Ki bu da hemen hemen yeniden yaşamadır.[16] Yaşamın tarihsel deneyimlenmesidir.

Yorumun "herkes için geçerli" ve "doğru yorum" olmadığını anladığımızda, onun tarihsel özelliği ile karşılaşırız.[17] Edebi metnin kurgusallığı tarihselliğinden koparılarak inşa edilemez. Edebi metnin kurgusallığında saklı duranın açımlanması durumunda ondan anlaşılacak olan şey, bir yorumun öznelliğine sıkıştırılmış bilgilerden ibarettir. Ama metnin tarihselliği yorumlamanın dinamiklerini oluşturur. Metin, tarihselliğini yazarın tarihselliğine, onun tarih içindeki algılama, düşünme ve yaşama biçimlerine

---

10 Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.

11 Uwe Japp, "Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat", *Hermeneutik Üzerine yazılar* içinde, çev. ve der. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara, 1995, s.

12 H. G. Gademer, "Hermeneutik", *Hermeneutik Üzerine Yazılar* içinde, çev. ve der. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara, 1995, s. 25

13 Gadamer, a. g. e., s. 11

14 Terry Eagleton, a. g. e., s. 97

15 Palmer, a. g. e., s. 322

16 Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 36

17 Palmer, a. g. e., s. 323

borçludur, daha nesnel bir ifade ile bağıntılıdır. Tarihsel bir metinle kendi tarihselliği içerisinde karşılaşan okuyucu her karşılaşmayı bir yorum denemesinden öteye taşıyamaz. Okuyucunun eserin tarihselliğine dair sahih bilgisi yorumundaki sahihliği ortaya çıkarmasına yardımcı olacaktır.

Metin bağımlı sosyolojik analizin nihai ve mutlak bir yoruma karşılık geldiğini söylemek olası değildir. Bu nedenle edebiyat sosyolojisi interdisipliner olmak zorundadır. Tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal verilerin kavşağında onlarla bulaşarak toplumun biçimlendirici öğeleri olan olay ve olguların nerelerde saklı olduğunu göstermekle edebiyat sosyolojisi, ayrıcalıklı bir konuma sahip olacaktır. Edebi metinlerdeki kurgusallıkların beslendikleri tarihsel gerçeklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevidir. Yine edebiyat sosyolojisi, kişisel tematik sorunsalları ve söylemsel araçları toplumsal sorunsallara dönüştürmekle yükümlüdür.[18] Çünkü en nihayetinde her edebi ürün poetik bir canlandırma faaliyetidir. İnsanın diğer entelektüel uğraşlarında da kısmi olarak saklı duran bu canlandırma faaliyeti, sanat ve edebiyat eserlerindeki poetik niteliği ile ayrılır. Edebiyat sosyolojisinin diğer bir ek görevi edebiyatın içerisindeki insaniliği ve canlılığı bilimin alanına taşıyarak bilimin mekanik devinimini insani gerçekliğine olabildiğince döndürmektir. Zira insanlığın kendisini bulduğu (belki oynadığı ya da yeniden canlandırdığı demek lazım) yer bizzat sanattır.[19] Edebiyatı bilimin kuru nesnesi olmaktan sakındıran şey, edebiyatın ruhun tezahürlerine ve tecellilerine ev sahipliği yapmasıdır. Bu gerekçeden hareketledir ki, sosyoloji edebi ürünlerden bilimsel bilgi edinmenin yolunu, edebi eserden estetik bir haz alabilmenin imkanına sahip olduktan sonra bulacaktır. Çünkü ancak bu durumda sosyoloji, anlamanın gerek şartı olan sanatın ontolojik (sanat eserinin varlığının en temel sebeplerinden biri estetik beğeni ve yargı dahilinde haz temin etmektir) varlığına denk bir yerde durmayı başarmış olur. Daha hafifleştirilmiş bir yargı ile söylenecek olursa; edebiyat sosyologu bir edebi metin ile karşılaşmanın gerektirdiği edebi beğeni ve değer ölçülerine ya da bilince sahip olmayacaksa bile, edebi eserin edebi niteliğine zarar getirecek anlama ve yorum denemelerini bilimsellik adına üretmemelidir. Zira edebi değerlerin "bazı toplumsal grupların diğer gruplar üzerinde iktidar sağlamak ve uygulamak için kullandıkları varsayımlara karşılık gelmesi"[20] gibi bilimsel açıklamalarda benzer bir yere sahiptirler. Aksi taktirde arkeolojik bir kazı alanında inşaat makineleriyle

18 Alan Swingewood, "Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar", çev. Kaya Bayraktar, *Edebiyat Sosyolojisi* içinde, Ed. Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 80

19 Dilthey, a. g. e., s. 34

20 Eagleton, a. g. e., s. 33

çalışmanın bir benzeri görüntüye sebep olmak hiç içten bile olmayacaktır. Bir edebi eser ile karşı karşıya olma bilincinden yoksun birinin edebi eserle karşılaşması onu kendi doğasından koparmak anlamına gelir. Klasik pozitivist bilimciliğin mistik ve metafizik problemlerle karşılaşması anında ortaya çıkan inkar ve karmaşa, benzer bir biçimde edebiyatın kendine özgülüğü anlaşılıp kabul edilmedikçe burada da vuku bulacaktır.

Bu iddianın asıl gereksinim duyulduğu yer şiir gibi edebi ürünlerin neşv-ü nema bulduğu yerdir. Çünkü şiirde "eğer şair ve şairin niyetleri metnin hakimi değilse - ki çoğu zaman değildir- ve eğer metin birçok eşdeğer sesle (şairinki de bunlar arasında bir sestir) konuşuyorsa, o zaman metin nihai olarak tartışmalı ve yoruma açık"[21] demektir. Şiir edebiyat içerisindeki farklılığını dilin gerçek anlamlarından daha çok yan anlamlarına, yansımalarına, çarpıtmalarına başvurarak yani kelimelerin kendi eşanlamları dışında da anlamlar doğurdukları imgeler yoluyla ve buna ek olarak dilin müziğe ihtiyaç duyduğu anları daimi bir birlikteliğin zemini olan izdivaca dönüştürerek, sürekli bir yeniden üretimin coşkulu imkanını temin etmekle elde eder. Şiirin bir ayna olması ihtimali diğer sanatlara nispetle çok cüzidir. Eğer çok geniş anlamıyla edebiyat bir nebze ayna hüviyetine haiz ise bile bu herkesin bildiği aynadan ziyade lunaparkların şekil bozan aynasıdır. Diğer edebi türlere nispetle şiirin aynası ise hayalhanelerimize (tinsel yaşamlarımıza) ışık tutar. Böyle olunca nasıl olacak da şiir toplumun bilgisini bize sunacaktır?

Doğuştan körlerin renkleri tasavvuru imkansızdır. Eğer doğuştan kör değilsek, gözlerimizi kapadığımızda denizlerin mavisini, yıldırımların ışığını, kanın kırmızısını yine de anımsarız. Hatta onları istediğimiz şekle sokabilir, onlarla istediğimiz oyunu oynayabiliriz. Benzer biçimde şairlerin göğe yakın başlarının üzerinde duran hayallerinin bir çınar ağacının kökleri gibi kendi bireysel ve toplumsal gerçekliklerinin kalbine kadar inen sahicilikleri vardır. İşte nirengi noktası da burasıdır.

Şairler gelişmiş algıları ve diri sinir uçlarıyla içinde bulundukları zamanın ve mekanın ve bu zaman ve mekan içinde vuku bulan hadiselerin nabzını ellerinde tutarlar. Bireysel dünyalarını belirleyen, dahası ona yansıması olan hiçbir toplumsal realiteden uzak değildirler. Toplumsalla bilim adamı edası içinde buluşmazlar. Lakin toplumsala tanıklıkları ruh sarnıcı içerisinde kimi zaman başkaldırıya, kimi zaman çatışmaya, kimi zaman ise destansı bir ululamaya ya da kıyamet haberciliğine varan şekilde cereyan edebilir. Çoğunlukla gözleri olumsuzlukların üzerinde büyür. "Toplumun çöplüğünü

21 Walter G. Andrews, a. g. e., s. 21

kendi yollarının üzerinde bulmalarından"[22] dolayı dehşetle irkilirler ve yine aynı şekilde sarsıcı olmayı misyonları olarak algılarlar. Önem sıralamaları son derece özneldir. Nereye odaklanacaklarını, nerede duracaklarını, neyi önemseyip neyi yereceklerini bütün öznellikleriyle kendileri tespit ederler. Ayrıntılar, öngörüler onların işleri arasında yer alır. Düzensizlik, tersten okumalar, kalabalıkların aksi tutum ve davranışlarda yoğunlaşmalar onlara aittir. Ama nihayetinde kalabalıkların içinden konuşuyor olmanın tınısına her zaman sahiptirler. Bu yüzdendir ki onları bireysellikleri içerisinden toplumsalın "alt akıntısı"[23] oluşturanlar ya da bu alt akıntıda aslında bütünü yansıtanlar olarak görmek gerekir. Alt akıntıda cereyan edenler daha hesapsız ve yalın olmak vasfıyla insan davranışlarının gerçek anlamlarını deşifre etmek için önemli malzeme temin ederler. Şiirsel gerçeklik olarak nitelendirilebilecek olan bu bilgilerin, belgelerin, arşivlerin ve diğer bilimsel verilerin kendisi olan tarihsel gerçeklikle çelişir şeyler değildir. Aksine birbirini bütünleyen, mümkün olduğunca tam bir bilgiye ulaşmanın imkanını temin eden yapıya işaret eden olayın iki cephesini de gösterirler.

İçinde varolduğu kültür kodlarını bir biçimde alan ve kültürün belirleyiciliğinden azade olmayan şair, şiirinin kendisine bilerek ya da bilmeyerek kültürün tozlarını taşır. Aidiyetlerini her şiir, kültür karşısındaki ya da içindeki duruşuyla belli eder. Kısacası bir şiirsel metni anlamanın temel şartı içerisinde üretildiği bağlamı gözden kaçırmamaktan geçer. Yani, Diltheyci anlamda bir edebiyat yapıtı dönemin tininin, "nesnel tin"in bir ürünüdür ve dönemin nesnel tini, bu demektir ki, o dönemin tarihsel koşulları, felsefi, bilimsel, dinsel vd. düşünüş şekilleri, ahlaksal, hukuksal, siyasal düzeni veya düzenleri, yaşama sitilleri anlaşılmadan edebiyat yapıtının kendisi de anlaşılamaz.[24] W. G. Andrews'in ifadesiyle Osmanlı Kültürünün ürünü olan bütün edebi metinlerle birlikte şiirde aynı zamanda kültürün oluşumuna katkıda bulunur. Kültürün temel niteliği üretirken üretilmektir. Hayat çerisindeki konumlanış, bir bütüne bakışı belirleyen şeydir. Şiir bütün imalarına rağmen aidiyetini belli eder. Toplumsal gerçeklikler, aidiyetin belirginleşmesi kadar şiirde belirginleşmeseler bile yönsemelerini ima ederler.

Şiirin bir toplum içindeki genel kabul ve reddedilişleri bile o toplumun kültür kodlarını deşifre etmek açısından önemlidir. Toplumsal beğenilerin aksi istikametinde üretilmiş ürünler toplumsal onay alamazlar. Çünkü kültür bir süreklilikdir; istikrarı yansıttığı gibi, ani kırılmaları, dışardan müdahaleleri belli edecek özelliğe de sahiptir. Bir kültür ürünü olarak edebiyat

22 Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, YKY., İstanbul, 1995, s. 151

23 Theodor W. Adorno, a. g. e., s. 125

24 Doğan Özlem, a. g. e., s. 128

özelinde şiir de "seslendiği kitlenin karakteristik tutum veya motivasyon örüntülerini yansıtmalıdır"[25] ki hayatiyetini temin eden başarıyla karşılaşsın... Şiir, sanatlar içerisinde bireyselliğin kendini en aşikar kıldığı alanlardan biri olmakla beraber, toplumsala ait işaretleri bir geleneğe ait olmakla yani bir gelenek içinde okunmakla temin eder. Örneğin İkinci Yeni şiirinin şairlerini ya da onların şiirlerini tek tek ele aldığımızda toplumsala ait açık bilgiler bulmamız zor olabilir. Ama İkinci Yeni şiirini bir gelenek içinde değerlendirdiğimizde onların, ideolojik tutum ve davranışlarını anlamaya başladığımızda, kendilerinden önceki şiir gelenekleriyle karşılaşma biçimlerini okuduğumuzda, varoldukları toplumsal ve tarihsel şartları irdelediğimizde, ikinci yeni şiirinin bize dönemlerinin tinsel görüntüsünü, dolayısıyla toplumsal tinini yansıttıklarını (taraf ya da karşı taraf olarak) tecrübe edebiliriz.

Bir dönemin sanatı elbette bütünlüklü olarak ele alındığında dönemine dair daha doğru ve kapsamlı bilgilere bizi götürecektir. Ama bireysel yaratımlarda, bütünlüklü okumalara nispetle daha az ve yanıltıcı toplumsal bilgiler ihtiva etseler de, sonuç itibariyle onlardan hareketle bir anlama ve yorumlama faaliyetine kalkışmak sanat sosyolojisi dahilinde değerlendirilebilecek bir entelektüel etkinliktir. Bir tek yazar ve onun eserleri baz alındığında toplumsal bilgi üretmenin ne kadar olası olduğunu gösterecek bir çok örnek olmasına karşın (bütün yazarlar farklı oranlarda da olsa buna müsaittir), bizim edebiyat tarihimizde toplumsal bilginin imkanını elinde azami ölçüde bulunduran gerçekçi yazarların sayısı da azımsanmayacak düzeydedir. Bu bağlamda Mehmed Akif ve eserlerini değerlendirmenin özelde şiir, genelde ise edebiyatın sosyolojik malzeme olma olasılığını göstermek açısından iyi bir örneklik teşkil edeceğini düşünüyoruz.

Mehmed Akif ve Şiirinin Sosyolojik İmkânı

Bana sor sevgili kâri', sana ben söyliyeyim,
Ne hüviyette şu karşında duran eş'ârım;
Bir yığın söz ki, samîmiyette ancak hüneri;
Ne tasannu bilirim, çünkü, ne sa'atkârım.
Şi'r için "göz yaşı" derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyliyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!

25 Walter G. Andrews, a. g. e., s. 110

Oku, şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîrâ onu yazdım iki söz yazdımsa.
M. Akif Ersoy

1873-1936 yılları arasında yaşamış olan Akif, bir şair için olabilecek en hengameli toplumsal şartlara tanık olmanın yoğunluğu içinde ömrünü tamamlamıştır. Ait olduğu büyük imparatorluğun en çalkantılı ve ızdırap verici yıllarında ömür sürmek imparatorluğun her bireyi gibi şair, mütefekkir, dindar ve vatanperver Akif'i de derinden etkilemiştir. İmparatorluğun en uzun yüzyılı, batılı devletlerin ülke üzerindeki siyasi ve ekonomik planlarının sonucu olan savaşların, toprak kayıplarının, isyanların, yoksulluğun ve daha önemlisi iç huzursuzlukların yüzyılı olmuştur. İmparatorluğun yeniden ihyasına yönelik bütün hareketlerin bu çöküşü ve çözülüşü önleyememesi, hatta Tanzimat Fermanı gibi siyasal girişimlerin ülkenin yönünü bütünüyle batıya döndürerek bir tarihsel kırılmaya sebebiyet vermesi, yüzyılın daha da uzamasını doğurmuştur. Yüzyıllık aidiyetleri üzerine inşa ettiği kültür ve medeniyet havzasını her şeye rağmen değiştirmek temayülü içinde olan bu tarihsel kırılma, aynı zamanda paradigma değişikliğini de beraberinde getirmiştir.

Osmanlı toplumunun yaşadığı tarihsel kırılmanın yankıları Akif'in ruh ve zihin dünyasında derin yankılar bırakmıştır. Bu tarihsel kırılmanın temel nedenlerini keşfetmekle ilgili olduğu kadar, kırılmanın yarattığı zayiatın en aza indirilmesi ve kırılmanın bir yeniden ihya hareketine dönüştürülmesiyle de bir o kadar ilgili olmuş olan Akif, meselelere aidiyet bilinci çerçevesinde bakabilmiş bir şairdir.

Aslen Buhara'lı bir annenin ve Arnavut bir babanın oğlu olan Akif, imparatorluğun payitahtı olan İstanbul'un Fatih semtinde doğmuş olmakla Karakoç'un ifadesi ile doğu, batı ve merkez İslamlığının bir sentezi olmuş gibidir.[26] Akif dindar bir ailede yetişmiş olmanın etkilerini bütün ömrü boyunca üzerinde taşımıştır. İlk dini eğitimini babasından almış olmakla birlikte daha sonrada dini ve ilmi beslenmesini temin eden kaynakları; kitapları, hocaları, dostları, ve entelektüel akrabaları hep olagelmiştir. Rüşdiye tahsiline devam ederken bir taraftan da hıfza çalışmıştır. Yine bu dönemde Arapça ve Farsça'sını ilerletmiştir. Beslenme kaynakları arasında doğudan Şirazlı Hafız, Sadi, Mevlana, Fuzuli, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh gibi büyük tarihi simalar vardır. Halkalı Baytar Mektebinde öğrenmeye başladığı Fransızca'nın da katkısıyla özellikle Fransız edebiya-

26 Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8

tının kapılarını aralamıştır. Fransız romantiklerden ilmi ve edebi okumalar yapmıştır. Bunlardan özellikle Musset, Hugo, Daudet ve Zola'dan etkilendiği bilinmektedir.[27]

Koca bir imparatorluğun tarih sahnesinden sancılı bir biçimde silinişine tanıklık eden Akif, aynı şekilde imparatorluğun küllerinden kendini yeniden var etmeye çalışan bir milletin diriliş macerasına da baştan sona şahitlik etmiştir. Bunu dışardan izleyerek değil, bizzat içinde var olarak yapmıştır. İmparatorluğun son demlerindeki can çekişen çırpınışlarını ya da Türk milletinin yeniden dirilişini fildişi kulesinden izleyen bir şair ya da mütefekkir değildir. Baştan beri sahip olduğu ümmet bilinci ile Osmanlı özelinde bütün İslam dünyasının sıkıntılarını gündemine almış ve kendince onlara çözümler üretmeye çalışmış olan Akif, bu minvalde çeşitli gazetelerde sürekli yazılar yazarak (Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakimde), vaazlarda (milli mücadelede başta Ankara olmak üzere Kuvayı Milliye'ye destek için bir çok ilde halka hitap etmiştir) bulunarak ya da Darül-hikmet-i İslamiye, İttihat ve Terraki gibi dini, siyasi cemiyetlerde yer alarak teori ile pratiği kendi yaşamında mecz etmiştir. Yine benzer biçimde kurtuluş savaşı yıllarında aktif görevlerde bulunması, hatta Birinci Mecliste muhalefet grubunda mebusluk vazifesini ifa etmesi, yeni hükümetin İslam ideali karşısında laisizmi tercih etmesi karşısında Mısıra gitmesi[28] onun aksiyoner kişiliğinin örnekleridir. Akif'in hayatı ele alındığında savaşlardan yoksulluklara, sokaktan cemiyete, Osmanlı tebaasının isyanlarından milli mücadeleye, Abdülhamid'e muhalefetten İttihat Terakkiye, vaizlikten şairliğe, memurluktan mebusluğa bir çok realite aşikar olur.

Akif'in şiirleri sosyolojik okumaya tabi tutulduğunda son derece zengin bir malzemeyle karşı karşıya kalınır. Bunun temel sebebi; sahip olduğu dünya görüşü ve ona bağlı olarak şekillenen sanat anlayışıdır. İslamcılığına bağlı olarak şekil aldığı aşikar olan sanat anlayışında sanat ve tabii ki şiir, amacı kendi olan bir etkinlik değildir. Sanatın ve şiirin temel gayesi yüce bir davaya hizmet etmektir. Ona göre bu yüce dava İslam (hayat) davasıdır. İslam, yaşamının tek belirleyici hakim rengi olduğundan olsa gerek, şiiri de bütünüyle o tema (iman ve isyan) ekseninde oluşmuştur. Bu sebepledir ki Kuran şairi[29] ya da İslam şairi olarak nitelendirilmiştir. Şiirinin niteliği kendi tarihi içinde dönemleştirildiğinde; ilk döneminde şiiri özellikle toplumsal inkılabın aracı olarak gördüğü çok belirgindir. İkinci döneminde ise yine "Kuranla dolan ruhunu sonsuzluğa çevirerek büyük sanat renklerine

27 M. Orhan Okay, *Mehmed Akif*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989, s. 38

28 Okay, a. g. e., s. 11

29 Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 241

dalan"[30] daha mistik ve metafizik temalarla yüklü bir şiir ortaya koymuştur.

Şiiri algılama biçimine bağlı olarak şiirlerinde yoğun bir didaktizm ve zaman zaman da lirizm görülür.[31] Ki bu lirizmin temel sebebi de hayatının son demlerinde, toplumsal çözümlerle ilgilenmenin şartlarının ortadan kalkmış olmasıdır.[32] Kimi zaman bir filozofun edası, kimi zaman da bir vaizin (zira orjinaliteyi telakkide değil, tebliğde yapacağından emindir[33]) tavrıyla şiirlerini dillendirmesi ve estetik belirsizlik ve gizemden kaçınan, buna karşın anlamın dolayımsız iletimini[34] hedef edinen ve doğrudan bir realizme varan üslubu dolayısıyladır ki, şiirlerinin edebi değeri hep tartışma konusu olmuştur.

"Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim…
inan ki ne demişsem, görüp de söylemişim"

Ama bu mısralardan da anlaşıldığı üzere, bu estetik tavır Akif'in istençli tavrının bir sonucudur. Tevazuyla karışık kendi şiirinin tek hünerinin samimiyeti olduğunu vurgulamaktadır. Zira içinde yaşadığı çağın ve toplumun yıkıcı, tahrip edici yönlerine karşın iradesiyle şair tarafını adete boğarak, onun yerine bir idealisti, bir ahlakçıyı koymaya çalışmış,[35] din ve vatanın en zor günlerinde onların acısını terennüm etmiş ve yine de her şeye karşın onlara umut aşılamaya çalışmıştır. Nitekim şiirlerindeki epik vurgular da bundan dolayıdır. Yine de bu durum sanata, şiire boş verdiği anlamında ele alınmamalıdır, aksine o, sanatı kendince bir yüceltmeye tabi tutarak, sanata olan bağlılığının –kendi de şaşırarak- nişanesi olarak sanatı saadet[36] ile eşanlamlı görmüştür. Saadeti temin eden sanat ona göre, ahlaksız olmayacak, taklit etmeyecek, mazmuncu olmayacak ve İstanbul'a haps olup sadece İstanbul'u dillendirmeyecek[37] yani Osmanlı ve İslam tebaasının bütününü düşünecek; sadece havassa seslenmeyecek, avama da söyleyecek şeyi olacaktır. Çünkü altı yüz, bu kadar seneden beri yalnız havassı düşüne

30 Nurettin Topçu, *Mehmed Akif*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 37

31 Okay, a. g. e., s. 122

32 D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair-Mehmet Akif*, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 117

33 Kuntay, a. g. e., s. 361

34 Hilmi "Yavuz, *Yazın Üzerine,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 95

35 Okay, a. g. e., s. 43

36 Kuntay, a. g. e., 327

37 Kuntay, a. g. e., s. 329-330

düşüne sonunda avam olmuşuzdur.[38]

Sezai Karakoç "Akif kadar hayatı şiire, şiiri hayata sokmuş şair yoktur"[39] derken, aslında onun şiirinin sosyolojik imkanına imada bulunmaktadır. Şiirlerinin toplamı olan Safahat adlı eseri baştan sona bir okumaya tabi tutulduğunda bu durum kendiliğinden anlaşılır. Öyle ki, Akif ve içinde yaşadığı toplum hakkında hiçbir ön bilgiye sahip olunmaksızın Safahat okunduğunda, hem Akif'in inanç evreni, buna bağlı olarak siyasal, toplumsal düşüncesi, hem de içinde yaşadığı toplumun yaşam tarzlarından siyasal problemlerine, iktisadi çaresizliklerinden dini yaşantısına kadar çok geniş bir alanda sosyolojik bilgiyi süzmek mümkündür. Yine aynı şekilde Safahat'ın içinde yer alan şiirlerin sadece isimleri ele alındığında dahi toplumsal bir çok ima içerdikleri görülür. Örneğin *Küfe, İstibdat, Hürriyet, Mahalle Kahvesi, Kör Neyzen* gibi isimler içerdikleri toplumsal ve siyasal anlamlarıyla dönemin rengine ait ilk bilgileri aktarmaya yeter gözükürler.

Akif'in şiirinden hareketle ideolojik aidiyetlerini belirlemek son derece kolaydır. Çünkü bunu anlamak için olağanüstü bir gayret, nüanslara dikkat ya da imalardan hareketle yorumlar oluşturmaya gerek yoktur. Şiirleri tamamen bir inanç evreni içinde yoğrulmuşlardır. Akif'in şiiri inançları için vardır, zira Akif inançları için var olan adamdır. Akif'in Müslümanlığı Safahat'ı dolduran temel bakış açısıdır. Her şey ve her mesele bu bakış içerisinde yorumlanır. Safahat yer yer İslamlığın ve Müslümanların dertlerine direkt bir giriştir. İnanmış adam hissiyatıyla bir vaiz, bir mübelliğdir Safahatta konuşan çoğu zaman. Şiirlerinin başlıkları Akif'in ideolojik olarak durduğu yeri göstermek için fazlasıyla yetecek malzemeyi temin eder. *Fatih Camii, Tevhid Yahud Feryad, Kocakarı ile Ömer, Ezanlar, Köse İmam, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Vahdet* gibi şiir başlıkları bile Akif'in şiiri nereden ve hangi hissiyatla söylediğini kanıtlamaya yeter. Kaldı ki, diğer bütün şiirleri de, en toplumsal ve ladini gözüken konularda bile aynı hissiyat ve inanç perspektifi ile doludur. Bu inanç, bu dava İslam'dır. Bu davaya öyle bir bağlılık ortaya koymuştur ki, Süleyman Nazif Akif için "şair-i ilahi! Evet, Allah'ın yalnız şehidleri değil, şairleri de var"[40] demekten kendini alamamıştır.

Ben böyle bakıp durmayacaktım dili bağlı,
İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım.

---

38 M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 184

39 Karakoç, a. g. e., s. 33

40 Süleyman Nazif, *Mehmed Akif,* Haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 99

Akif sade bir Müslüman olmanın ötesinde, imparatorluğun sancılı demlerine çare arayan son dönem Osmanlı entelektüellerinin çıkış yolu olarak gösterdikleri üç yaklaşımın (Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık) içinden, devletin ve milletin kurtuluşunu İslam'a tam sarılmakta bulan[41], İslam'ı bilinçli tercihlerinin sonucunda kabul eden ve onu Osmanlı ve bütün İslam milletlerinin kurtuluşu olarak gören bir insandır. Akif için İslam ilerlemeye engel olmayan (ilerleme nosyonu dönemin hakim paradigmasından sadır olduğundan hiç kimse kayıtsız kalamamaktadır), aksine sağlam dinamikleriyle ilerlemeyi teşvik eden, bu yüzden de yaşayan bir dindir; geçmişi gibi geleceği de olacaktır. Bu sebeple çağdaşı diğer İslamcılar gibi Akif de temel sorunun İslam'dan kopmaktan kaynaklandığını, dolayısıyla İslam'a dönmekle kurtuluşun gerçekleşeceğine inanmaktadır.

İslam birliğinden yana olan Akif, İslam aleminin kalkınmasının ıslahat ve eğitim yoluyla olmasını arzu ediyordu. Akif'in İslami anlayışında dönemin güncel meselesi olan batılılaşma olgusu değerlendirilirken, batı karşısında Müslüman kalabilmek için[42] Müslümanların batılı ilim ve tekniği almaları gerektiğini ama İslam ahlakını batılı ahlaka yeğlemek zorunda oldukları belirtilir. Bütün çağdaşları gibi batılı bilim ve teknik karşısında büyülenmiş bir Akif vardır. Bilim ve tekniğin ahlaktan bağımsız alınabileceği tezine sarılması biraz da Japonya örneğine bağlıdır. İslam'ın hurafelerle doldurulmuş sahte içeriğine, taassuba varan yorumlarına ve geleneklerde özünün yok edilişine karşı, İslam'ın asıl ruhunun bilinmesi gerektiğini vurguluyordu.

Safhalar, hayattan sayfalar, görünüşler anlamına gelen *Safahat,* Topçu'nun ifadesiyle Akif'in "bir volkanı andıran iç hayatının macerasıdır; ruh dünyasının, cemaat acılarından başlayıp ilahi denemede nihayetlenen dramıdır; bir kelime ile bir büyük ruhun romanıdır."[43] Bu büyük romanın her tarafından toplumsalın görüngüleri sökün etmektedir. Akif şiir vasıtayla bir toplumun başından geçenleri özellikle kendi ömrüyle çakışan sürecini anlatmış ve bu vesile ile şiir aracılığıyla düşünmeyi başarmış yani şiire düşünceyi sokmuş bir şairimizdir.

Karakoç, Akif'in şiirinin bütün bir toplumun bir nevi günlüğü olduğunu yazıyor. Karakoç'a göre Safahatta "savaş olmadığı zamanlar toplumun günlük hayatından tablolar çizilir. Camiler, kahvehaneler, alıcılar ve satıcılar, meyhane, içki ve kumarın açtığı yaralar, yetimlerin, dulların, yoksulların

41 Karakoç, a. g. e., s. 17

42 Yavuz, a. g. e., s. 95

43 Topçu, a. g. e., s. 14

içinde bulunduğu acı problemler, idarenin bozukluğu, rüşvet felaketi, faiz faciası... her yönüyle cemiyet, enstantaneler, çizgiler ve tablolar halinde bir çöküşün umumi görünüşünü verirler. Bunlar, yani cemiyetin alelade vakitleri ve halleri anlatılırken, şiir, daha çok tasviridir, objektiftir, bir ilim vesikası çekmek isteyen bir metoda sahiptir ve bir anket sadakati içindedir."[44] Biraz daha ayrıntılı olarak Safahat'ın her bölümünün nasıl bir toplumsal vurguya sahip olduğunu göstermek için dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda şu bilgilere ulaşmak kaçınılmaz olmaktadır.

Birinci kitap olan *Safahat*ta genel sosyolojik vurgular vardır. 1908 yılındaki Meşrutiyetin ilanından önce ve hemen sonraki birkaç yıl içinde yazılmış bu kitapta, insani ve toplumsal sorunlar ele alınarak, bu sorunlara okuyucunun dikkati çekilir, okuyucunun bu sorunları hissetmesi ve çare araması istenir. Toplumsal yaşam tasvirleri, acizlikler ve arazlar yani hastalıklar; örneğin kadın erkek arasındaki ilişkilerin erkeğin zorbalığına dayanmış olması ve bunun sözde meşruiyetinin dinle temin edildiğinin zannedilmesi, ahlaksızlık, cehalet, yoksulluk, sefalet, tembellik ve Abdülhamid döneminin istibdadı; bu istibdadın da yine yanlış biçimde dinle temellendirilmesi;

Gölgesinden bile korkup bağıran bir ödlek,
Otuz üç yıl bizi korkuttu "şeriat" diyerek.
Vahdeti muhlisiniz, elde asâ çıktı herif,
Bir alay zabiti kestirdi, sebep: "şer-i şerif"
Karı dövmüş, boşamış... "Emr-i ilahi" ne denir
Bunların hepsi emin ol ki cehâlettendir.

ve bunun yanı sıra sokak, ev, köşk; örneğin *Ressam Haklı*'da dönemin zenginlerinin hangi modaları takip ettikleri, dahası moda takip ettikleri yani batı taklitçiliğinin toplumsal hayat içindeki marjinal yansımalarının ne olduğu, kahvene, meyhane ve cami gibi mekanlardan hareketle yaşam tarzlarına ışık tutulur. *Küfe, Hasta, Kör Neyzen, Köse İmam, Mahalle Kahvesi, Meyhane, Seyfi Baba, Selma, Bayram ve Mezarlık* gibi şiirler toplumsal ilişkilere, anlara ve mekanlara ışık tutup, fotoğraflama çabalarına denk gelir. Meşrutiyetin ilanı beklediği hürriyeti temin etmemiş olsa da daha ümidini kesmemiştir. Ümit etmeyi sürdürürken dili bağlı beklemez, yazmayı, eleştirmeyi, teşvik etmeyi, doğru yolu göstermeyi sürdürür.

Süleymaniye Kürsüsünde ise meşrutiyetin ilanı ve beklendiği nitelikte olmaması ekseninde toplumsal taleplerin, davranış tiplerinin ve tepkilerin

44 Karakoç, a. g. e., s. 37-38

afakiliği, halkın geriliği, idarecilerin ahlaksızlığı, kanunsuzluk;

Çamlıbel sanki şehir: zabıta yok, rabıta yok:
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok.

ve bu kanunsuzluğun bir temel sebebi olarak da ilgili hukuk kurumlarının;

Bab-ı Fetva denilen daire ümmi koğuşu.

ve o kurumları besleyen geleneksel eğitim sistemlerinin derinleşen cehaleti;

Yüzlerce İbn-i sina doğurmuş olan o diyar,
Tek çocuk vermiyor kucağına ilmin, ne kadar kısır!

taklitçi ve tahrip edici batılılaşma; bu gerçekleşsin diye her şeyin; değerlerin, inançların, kurumların bilinçsizce yerle bir edilmesi;

Biz ki her mevcudu yıktık gâyesiz bir fikr ile;

ırkçılık;

Irkçılık fikrini şeytan mı sokan zihninize?

ilerleme, aydınlar; onların körü kürüne bütün yüzlerini tam bir itaat ile batıya dönüp, milletin temel değerlerine örneğin dine ihanet etmeleri;

Aydın geçinenler ne diyor sizde bakın:
...
"Bir de din bağını kaldırmalı, çünkü o belâ,
Bütün ilerleme vasıtalarımıza engel halâ"

ve ahlaki meseleler vb. üzerinden ifade edilmiştir. Yine dönemin baskıcı yanları ve din istismarı bu şiirde de resmedilmektedir.

Saltanat namına; din namına bin maskaralık

Toplumun top yekun yanlış yönelimlerinin ya da yönlendirilmesinin önünün nasıl alınması gerektiği bir vaizin dilinden dile getirilmiştir. Bu kitap toplumda yapılması lazım gelen inkılabın heyecan dolu bir beyannamesi gibidir. Akif'in telkine çalıştığı inkılap, düşüncede ve devlette, sanatta ve ahlakta yapılacaktır. Fikir sahasında halkı yükselterek münevver zümreye

yaklaştıracak yerde halka doğru iniş feci neticeler verdi. Münevverin cevheri halkın heveslerine feda edildi ve halkın münevver asaletiyle alakası büsbütün kesildi.[45]

Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası,
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.

Hakkın Sesleri olan üçüncü kitapta ise Balkan Harbi ekseninde ayyuka çıkan toplumsal çözülme ve yenilgilerin yankısı;

Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan

vardır. Savaşta kendini bütün çıplaklığı ile gösteren batı medeniyetinin vahşi yüzü de şiirlere yansır. Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin Osmanlının nasıl parçalanmasına sebebiyet verdiğinin hazin iniltisi ve bununla birlikte savaşın topluma bindirdiği yükün ağırlığı vardır. Buna karşın hala kayıtsızlığın ve tembelliğin girdabında sıkışmış bir toplumun sağır edici sessizliği ve kahredici uykusunun;

Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır!

resmi olanca çıplaklığı ile bu şiirlerdedir. Çıkış olarak çalışmanın önemi adeta haykırılarak belirtilir. Ama buna karşın manzaranın gittikçe artan karanlığı Akif'de çaresizliği bir med-cezire dönüştürür.

Ağzım kurusun... yok musun ey adl-i ilahi!

Öyle ki neredeyse ilahi adaletin varlığından kuşku duyulacak hale gelmiştir. Çare olsun için peygamber yardıma çağrılmaktadır.

Allah için, ey Nebiyy-i ma'sum,
İslam'ı bırakma böyle bikes,
İslam'ı bırakma böyle mazlum.

Dördüncü kitap olan *Fatih Kürsüsünde* yine toplum ve kültür meseleleri nükteli, akıcı ve cazip bir üslüpla dile getirilmiştir.[46] "*İki Arkadaş Fatih Yolunda*" şiirinde yine toplumsal hastalıklardan olan tembellik sorunu ve dinin yanlış anlaşılması; örneğin Tanrı tahayyülü ve kader olgusunun sap-

45 Topçu, a. g. e., s. 24-47

46 Düzdağ, a. g. e., s. 159

kın bir biçimde algılanışı;

Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın o
Çoluk çocuk O'na aid: Lalan, bacın, dadın O;

Ya sen nesin?Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir… Ne saygısızlık bu!
Hüdâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hüda;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete ha?

dini kurumların ve kişilerin görevlerini tam ve doğru bir biçimde ifa etmemeleri, ilimden uzak durup cehalet ile yaşama gibi sorunlar ele alınmıştır. Örneğin 17 Kasım 1910 tarihinde Sırat-ı Müstakim'de yazdığı *Koleraya Dair* başlıklı yazısında hastalıklarla mücadele adına yüksek sesle dini metinler (Buhariler) okumanın gerekliliğine inanan halkın safdilliğine göndermede bulunup eleştirmiş, bu durumda yapılması lazım gelen tek şeyin gerçekte 'tıbbın tavsiyesine' uymak olduğunu açıkça ifade etmiştir.[47] Bu kitabın ikinci ve son şiiri olan *Vaiz Kürsüde* şiiri de benzer temalarla devam eder. Ahlaksızlığın, kutsallara kayıtsızlığın ve tembelliğin koca bir milletin çöküşüne sebebiyet verdiği anlatıldıktan sonra dine yeniden bağlanmanın ve çalışmanın gereğine olan vurgu tekrarlanmaktadır.

"Çalış" dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,
onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

Toplumun bölünmüşlüğünün ve felaketinin sebebi olarak bu şiirde toplumdaki ve onun içindeki çeşitli kurumlardaki örneğin eğitim sistemindeki ikilik gösteriliyor.

Sizin felâketiniz: Tarumâr olan "vahdet".

Sahte ve züppe karakterli, güya her şeyden anlayan aydının içler acısı halinin milletin felaketini hazırlayan unsurlardan biri olması bu kitapta da ele alınmıştır.

47 Mehmet Akif Ersoy, *Düzyazılar*, Haz. A. Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 218.

Sabahleyin mütefelsif, ikindi üstü fakih;
Sular karardı mı pek yosma bir edib-i nezih;
Yarın müverrih; öbür gün siyasetin kurdu;
Bakarsın: Ertesi gün ictihada pey vurdu!..
Hülasa bukalemun fitratinde züppelerin
Elinde maskara olduk... Deyin de hükmü verin!

Yine bu şiirde vaizin ağzından toplumu oluşturan insanların dörtlü bir sınıflamaya tabii tutulduğunu görüyoruz: Hiçbir şeye aldırmayan avam, her şeyden ümidini kesmiş bedbinler, Batı'nın rezillikleri peşinde dolaşan züppeler ve eğlenceden başka bir şey düşünmeyen sefihler.[48] Böylelikle toplumsal zümrelerin resmi çıkarılmış olmaktadır.

Beşinci safahat olan *Hatıralar* ise karşılaştırmalı tarihi, sosyolojik çizgiler içerir.[49] Balkan harbinin hemen arkasından gelen birinci dünya savaşının felaketleri bir önceki kitaptakinin benzeri şiirler yazdırır Akif'e. Bu kitapta da toplumun değerler bazında çözülüşünün resmi vardır.

Zulme tapınmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünyâ yansa, baş kaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehaşi etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel bir çok merâsim: inhinâlar, yatmalar;
Şaklabanlıklar; riyalar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, milliyet, lisan nâmıyla daim ayrılık;
En samimi kimseler beyninde en ciddi açık;
Enseden arslan kesilmek, cebheden atlar kedi...

Berlin Hatıraları adlı şiirinde batının bizim toplumumuzla sokaktan teknolojiye kadar karşılaştırmalı bir anlatımı vardır. Onların yağmur yağınca çamur tutmayan sokakları, yüksek sanayileri bizim halimize nispetle övülür. Yine bu şiirde Çanakkale boğazındaki çarpışmalardan bahsedilir. Toplumun durmadan savaşlar ve yoksulluklar içerisindeki manzarası bu şiirde de bir kez daha trajik bir biçimde anlatılır.

Altıncı kitap *Asım*'dır. Eser diyaloglar içinde vücuda gelir. *Asım* Akif'in önceki bütün eserlerinde dile getirdiği problemlerin (ahlaki çöküntü, di-

48 Ersoy, a. g. e., s. 539-551

49 Karakoç, a.g. e., s. 41

nin yanlış algılanışı, cehalet vb) benzer biçimlerde ele alındığı eserlerinden biridir. Bu eserde sorunlardan farklı olarak Asım'ın neslinin ilim ve irfan kazanarak bu sorunların üstesinden gelecek olan kurtarıcı nesil olduğu belirtilir. Bu nesil batılı anlamda bilimi öğrenecek ama İslam ahlakına ve inancına sarsılmaz bir bağlılık gösterecek ve böylece kurtarıcı nesil olmanın dinamiklerini temin edecektir. Eserdeki kahramanların kimlikleri Akif'in hassasiyetlerini bir kez daha gözler önüne serer. Hocazade ve Köse İmam her ikisi de dindar insanlardır. Dini duyarlılıklar ekseninde toplumsal sorunları tespit edip çözümler üretmektedirler. Geleneksel, muhafazakar İslam yorumundan uzaklaşarak batılı bilim ve teknik ile buluşabilen bir İslam teması o dönem için ilginçtir. Asımın oluşturulduğu dönem göz önünde bulundurulduğunda Asım ve söylemi daha ilginç hale gelmektedir. Mütareke yıllarının karanlığı toplumu kasıp kavuran tarafları Akif'in mısralarında inanılmaz bir canlılık kazanırlar. Mısralar toplumsal tasvirden çıkıp canlanarak toplumsal bilinç ve yüreğe dönüşürler. Bu şiirde tarihsel karşılaştırma bir bilinç evreni inşa eder. Hangi bağlılıkların toplumu nereye taşıdığından, yine hangi boş vermişliklerin toplumu nereye düşürdüğünün resmi vardır Asım'da.

Akif'in son kitabı olan *Gölgeler* ilk iki kitaptan sonraki metafizik duyarlılıkların dereceli artışının zirvesidir. Ülkesinden uzakta bir takım hayal kırıklıklarıyla ele aldığı bu eserde manevi duyarlılıklar kendini iyice açığa vurur. Bu kitapta da büsbütün *Leyla*'sının; İslam'ın serencamı, bireysel ve toplumsal bazda anlatılmaktadır. Akif bu şiirde Müslümanların geleceğini yani fikrinde ve gönlünde beslediği İslam'ın yüksek gayesini, Müslümanların uyanışını, esaretten kurtuluşunu ve İslam birliğini temsil etmiş; son ümidi olan Anadolu İstiklal savaşının sonunda da bu gayenin gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması üzerine duyduğu hayal kırıklığını ve üzüntüyü dile getirmiştir.[50]

Akif'in şiirindeki eleştirel muhteva onun toplumsal gerçekliğe yönelen ilgisinden kaynaklanır. Şiirlerindeki eleştirel cümleler düz içerik anlamlarıyla vakayı işaret ederler. Yani her ne ve kim(ler) eleştirilmiş ise eleştirilme gerekçelerinden hareketle öyle olduklarına dair bir bilgiyi bize taşırlar. Elbette ki Akif'in bütün öznelliklerini içlerinde barındırarak. Örneğin, eğer eğitim sisteminin aksaklıkları (Tahsil: "Arabi okumaktır"), İslam adına hurafelere bağlılık (Müslümanlık: "Müslümanlık dayak yemeğe tahammül etmektir; Hiyar: "Tefsir ve hadis kitaplarında şifadır"), tembelliğe gerekçe kılınan tevekkül anlayışı, ilme ve tekniğe karşıtlık, ahlaki çözülme, batı taklitçisi aydınların ihaneti (bilim ve teknik yerine, maddi ve ahlaki teslimi-

50 Düzdağ, a. g. e., s. 116

yet), istibdad ve istibdada sebep olan devlet erkanının niteliksizliği;

Nerde meyhaneci, aç gözlü, dokuz yüzlü, şerir
Varsa, mabeyn-i hümayunda ya bâlâ, ya vezir!

medreselerdeki köhnemişlik, ulemanın tevarüs eden konumu;

Hele ilmiye bayadan da aşağı bir turşu
Bab-ı fetva denilen daire ümmi koğuşu
Anne karnından icazetlidir, ecdada çeker;
Yürüsün, bir de sarık, al sana kâzıasker.

ya da kadının sosyal konumu (Erkeğin aziz nısfı olan zevce: Köroğludur) ve buna benzer konular eleştiri konusu edilmişse, bu Akif'in bunları toplumun realiteleri olarak okumasından dolayıdır. Akif'in eleştirilerinden çağ ve mekan belirlemeleri elde etmek de mümkündür. Örneğin bilim ve teknik vurguları çağın pozitif bilim hakimiyeti altında şekillendiğinin işaretlerini verir. Ona karşı duyarsız kalınmasının imkansız olunduğu bir dönemi gösterir.

Mehmet Akif'de Toplumsal Kurumlar ve Siyaset

Cihan altüst olurken, seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün bir serseri, bir derbedersin kendi yurdunda!
Hayat elbet hakkın, lakin ettir haykırıp ihkak;

Türk edebiyatında Akif kadar yoğun ve canlı bir ilgiyle toplumsal meselelere eğilen bir başka şair yoktur herhalde. Bu ilginin temel sebebi onun sorumluluk anlayışıyla doğrudan ilgilidir. Bir Müslüman olarak insan olmanın sorumluluklar yüklenmek olduğunu bilen Akif, ömrü boyunca kendi bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmenin peşinde olmuştur. Bireysel ve toplumsal sorumlulukların sıklıkla iç içe geçtiğini ve zorunlu olarak birbirlerini çağırdıklarını bilen Akif, yapay sorumluluk alanları belirleyip, kendini toplumdan ve toplumun kendisine yüklediği sorumluluklardan asla kaçmamıştır. Aksine her zaman kendi sorumluluğunun farkında olmuş, hatta bununla da yetinmeyip diğer insanlara da sorumluluklarını hatırlatan bir uyarıcı konumunda olmuştur.

Bu sorumluluk anlayışıdır ki, onu kendi bireysel alanından toplumsal alana

çıkmaya, ona ilgi göstermeye, onu anlamaya, ona yardımcı olmaya mecbur kılmıştır. Akif o kadar toplumsal meselelerle ilgili olmuştur ki, neredeyse kendisi bir sosyolog eserleri ise sosyolojik bir derinliğe haiz metinlere dönüşmüşlerdir. Akif'in eserlerini vermeye başladığı dönemlerde doğum sancıları çeken Türk sosyolojisi, bugün olduğu yerden dikkatle o günleri okumak istediğinde, kendisinin yapması gereken işleri kısmen de olsa yapan bir Akif'le karşılaşmanın şaşkınlığını bir kenara bırakıp, Akif'in çektiği fotoğrafları ve düştüğü dipnotları özenle okumalı ve o günlerin Türk toplumunu anlamak için değerli bir malzeme bırakan Akif'i şükranla anmalıdır.

Yanlış anlaşılmasın; kuşkusuz Akif bir sosyolog Safahat'ta bir sosyoloji kitabı değildir. Ama hem Safahat hem de diğer eserleri vesilesiyle Akif'i sosyolojik bir okumaya tabi tutmak bir zorunluluktur. Bunu yapmakta Türk toplumu için büyük bir fayda vardır. Zira Akif eserlerinde hem toplumsal sorunların tespitine hem de o sorunların çözümüne yönelik bir çaba içinde olmuştur. Bunları yaparken de toplumun yapısına, örgütlenme biçimine, davranış modellerine, kısacası bütün toplumun kodlarına ilişkin veriler aktarmıştır.

Bu bağlamda olmak kaydıyla Akif'in bütün toplumsal kurumlarla ilgili olduğunu ve her toplumsal kurumu sorunun ve çözümün bir parçası olarak masaya yatırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada özellikle siyaset kurumuna olan ilgisini göstermek gibi bir niyetimiz var. Ancak hemen başta ifade etmeliyiz ki; Akif hiçbir toplumsal kurumu ötekilerinden yalıtarak, kendi başlarına ele almamıştır. Aksine hangi kurumla ilgili öncelikli olarak konuşmuşsa, ötekiler de zorunlu olarak o konuşmanın bir yerinde belirmişlerdir. Çünkü Akif'te toplumsal bütünlük; hem sorun hem de çözüm bazında esas olmuştur.

Akif'in şiirlerinde ve öteki çalışmalarında siyasi meselelere ciddi bir alan açtığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İslamcı kimliğiyle doğrudan irtibatlı olan bu ilginin; kendi içinde de iki düzeyde ele alınması gerekir. Birinci düzeyde mikro ölçekli bir ilgiyle Osmanlı'ya eğilirken, İkinci düzeyde makro ölçekli bir bakışla İslam dünyasını mercek altına almıştır. Son kertede her iki düzeydeki bakışın Akif tarafından irtibatlandırıldığı, tek bir siyasetin doğal bir tezahürü olarak algılandığı rahatlıkla ileri sürülebilir. İttihad-ı İslam fikrine sadık bir insan olarak Akif için sorun, İslam dünyasının sorunu olarak belirlenmelidir. Osmanlı İslam dünyasının önemli bir bileşeni olarak, tarihsel ve toplumsal şartlardan dolayı ayrıcalıklı bir yere sahiptir. O nedenle de sorunun önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

Temel sorunu İslam toplumlarının gerilemesi, yıkılıp yok olması şeklinde ortaya koyan Akif için, sebepler listesinin başında elbette ki, Müslümanla-

rın islamdan uzaklaşması gelir. Ona göre şimdiye kadar perişan olmuş ne kadar İslam kavmi varsa hepsi ilahi hükümleri yerine getirmedikleri için mahvolmuşlardır. Ayrıca çağın gereklerini anlamayan Müslümanlar bu kayıtsızlıklarıyla, bilimin ve teknolojinin uzağına düşmüşlerdir. Sorunun diğer bileşenlerinden biri de budur. Ayrıca İslam toplumlarına egemen olan tembelliği, cehaleti, ahlaki yozlaşmayı;

Ruh-i izmihlalimiz ahlakın izmihlalidir
Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli:
Bir halas imkanı var: Ahlakımız yükselmeli
ekonomik çöküntüyü, yoksulluğu, adil olmayan yönetim biçimlerini
Öyle saplandık ki levsiyyata:Hala çıkamadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi asudeyse, dünya yansa, baş kaldırmamak;

sorunun diğer sebepleri arasında anar. Dolayısıyla bütün bunlarla Akif sorunlar yumağının ne kadar büyük ve iç içe geçmiş olduğunu göstermiş olmaktadır. Çözüm önerlerini sıralarken başta dini düşüncenin yeniden ihyasını önerir, bunun için iyi bir eğitim örgütlenmesi gerekmektedir. Hem dini bilgiye hem de modern bilgiye kapılarını aralamış bir eğitim sistemi. Sonrasında ise azimle çalışmak gerekmektedir. Çalışmak ekonomik alanda bir kalkınmayı getirecektir. Ekonomik anlamda kalkınmışlık da tek başına yeterli değildir. Adil bir siyasal yönetim huzurlu ve istikrarlı bir toplumsal düzen için vazgeçilmezdir. Dolayısıyla toplumsal anlamda varlık gösterebilmenin şartı bütün bunları gerçekleştirebilmektir.

Açıkça anlaşıldığı üzere Akif toplumsal sorunları ve onlara ilişkin çözüm önerlerini birbirini bütünleyen bir yapı içinde değerlendirmiştir. O nedenle de herhangi bir alanla ilgili tespit ve önerilerde bulunduğunda, kaçınılmaz bir biçimde öteki alanlara da el atmıştır. Din, eğitim, ekonomi, aile, gündelik yaşam ve elbette ki siyaset hep iç içedir. Siyasi konular da Akif tarafından bu bütünün bir öğesi olarak ele alınmıştır. Nitekim İslam toplumunun temel sorunlarını belirlerken ileri sürdüğü; ümmetin bir parçalanma ve ayrışma içinde olduğu tezi bütünüyle siyasi bir tespittir. Bu tespit Akif'in makro bakışının doğal bir neticesidir. Akif İslam toplumlarının milliyetçilik ideolojisinin yanıltıcı etkisine girerek bir parçalanma ve ayrışma içine girdiğini, bu yanlış yönelimin tez elden terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim bu inancını şöyle haykırır: "Ey Cemaat-ı Müslimin, siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkez-

siniz! Siz ancak bir milletin fertlerisiniz ki o büyük millet de islam'dır."[51] Bu görüşünü şiir diliyle şöyle açıklamıştır;

Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,
Aynı milliyetin altında tutan islamı
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir.
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyasetse bu, hiç böyle siyaset yürümez.
Sizi bir aile efradı yaratmış yaradan;
Kaldırın ayrılık esbabını artık aradan.

Bu sürecin dış güçler tarafında manipüle edildiğini, ümmetin bu oyuna gelmemesi gerektiğini vurgulayarak, siyasi ve ideolojik bilincini de açık etmiştir. Akif'e göre Müslümanların dostu yine Müslümanlardır. Bu nedenle Müslümanlar batılı devletlerin özellikle de İngilizlerin ve Fransızların oyunlarına gelmemelidirler. Birlik ve bütünlüklerine sahip çıkmalıdırlar. Bir çok vesileyle bu uyarıları yapan Akif'in Kastomunun Nasrullah camiinde verdiği vaazda bu içerikte bir vaazdır. Özellikle uluslar arası ilişkilerin içyüzüne ilişkin yüksek dereceli bir bilincin ortaya konduğu bir vaaz olması nedeniyle çok dikkat çekicidir. Akif'e göre Müslümanları batılı düşmanlarımızın üstün kuvveti değil, senelerce evvel içimize ektikleri bölücülük fikri perişan etmiştir. Akif'in makro bakışı, ona İslam dünyasını bir bütün olarak algılama yeteneği kazandırmıştır. Onun için de duyarlılıklarını sadece Osmanlı sınırlarına hapsetmemiştir. Aslında mikro ölçekte Osmanlı için konuştuğu, tartıştığı ve kendisine dert edindiği her şey, makro bakışına da sirayet etmiş bir tutumdur. Kısacası İslam dünyası için Akif'in bakış açısı, onun birliğine ve dirliğine yönelmiş bir bakıştır.

Bu meseleye büyük bir dikkatle ve sıklıkla eğilen Akif, Enfal Suresinin 46. ayetinin tefsirini yaptığı yazısında bir kez daha dikkat çeker: "Yaşamak isteyen millet için birliğin lüzumu kanıt gerektirmeyen önceliklerdendir. Öyle fertleri birbirine kaynaşmış, birlikte sağlam bir yapı meydana getirmiş olan cemaatler düşmanın topuyla tüfeğiyle kolay kolay devrilmezler. 'Kale içinden fetholunur.' sözü ne büyük hakikattir. Müslümanlar için bu hakikatten habersiz olacak zaman değildir. Dıştaki düşmanı bırakıp da içeride birbirleriyle uğraşmasınlar. Varlıklarına birer birer son verilen İslam hükümetleri-

51 Ersoy, a. e. e., 2010, s. 361

nin halinden olsun ibret alsınlar ki çöküşlerine sebep aralarındaki ayrılıktı, başka bir şey değildi."[52]

Akif Osmanlı'yı irdelerken de birçok siyasi içerikli tespitte bulunmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki; bu tespitlerin hiçbiri bir siyaset bilimcinin analizleri değildir. O nedenle de çok sistematik olmayan, kendini çok açıklayıp, detaylandırmayan bu analizlerin işaret etmek ve göstermekle sınırlı kalmasının makul karşılanması gerekir. Akif'in Osmanlı söz konusu olduğunda işaret ettiği temel sorunlar genel sorunlardır. Çözüm noktasında kurduğu hiyerarşik önerilerin başında nasıl ki dine dönüş varsa, akabinde ileri sürdüğü önerilerin içinde siyasi karakterde olanların büyük bir önemi vardır. Örneğin toplumsal mekanizmanın işlerliği açısından devlet fikrine yaptığı göndermeler bu niteliktedir. Devletin korunması, sürekliliği esastır. Çünkü güçlü bir toplum için güçlü bir devlet şarttır. Onun için Akif Müslümanları devletlerine sahip çıkmaya çağırır. Tam da bu nedenle Osmanlı İslam ümmetinin hamisi, vasisi olarak çok önemli bir konumdadır. Son kaledir, son sığınaktır Osmanlı, onun için de yıkılmamalıdır. Yoksa ümmet için başka bir sığınak başka bir korunak kalmamıştır. Dinin son yurdu Osmanlı da yıkılırsa, ümmetin hali perişanlıktır. Onun için el birliğiyle ümmetin son kalesini savunulmalıdır. Bu mücadele yürütülürken de asla ümitsiz olunmamalıdır.

Buna karşın devlette, dirayetli, güçlü ve mücadeleci olmalıdır. Her yandan düşmanlarca kuşatılmış bir devletin kendini var edebilecek bütün siyasi, ekonomik ve toplumsal şartları sağlaması gerekir. Devlet kendini düşmanlarının eline kayıtsızca teslim etmemelidir. Aksine akıllı, özgüvenli, imkanlarını bilen, mevcut imkanlardan yeni güçler üretebilen mücadeleci bir karakterde olmalıdır. Yoksa teslimiyetçi, yardıma muhtaç bir acizlik içinde olmamalıdır. Nitekim bu konudaki şu uyarıları ilgi çekicidir;

Dilencilikle siyaset döner mi, hey budala?
Siyasetin kanı; Servet, hayatı: Satvettir,
Zebun-küş Avrupa bir hak tanır ki; Kuvvettir.
Donanma, ordu yürürken muzaffer ileri,
Üzengi öpmeye hasretti Garb'ın elçileri!
O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?
"Kadermiş!" öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru:
Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

52 Ersoy, a. e. e., 2010, s. 321-322

5 Aralık 1912 tarihli Sebilürreşad'daki *Hasbihal* başlıklı yazısında bu gerçeği şöyle anlatıyor: "Biliyorsunuz ki doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde ne kadar Müslüman varsa hepsi mahkum; hem de mahkumlukların en alçağı, en sefiliyle mahkum! İşte o zavallıların şimdilik dinlerini olsun koruyabilmeleri de şu hükümet sayesindedir. Allah korusun bu hükümet, bu son Müslüman hükümeti de yıkılacak olursa Rusya'daki, Çin'deki, Hint'teki, Cava'daki kısacası dünyanın her yerindeki yüzlerce milyon Müslüman artık dinine sahip olamayacak."[53]

Ümmetin hamiliğini, vasiliğini ve önderliğini yapacak bir Osmanlı, islam'ın temel ilkelerine sadık olmalıdır. Devletin ideolojik kimliğini İslamla tahayyül eden Akif, bu ön kabulle yola çıkan devletin adil bir yönetimle (Hz. Ömer adaletiyle) kendini açımlamak zorunda olduğunu da ifade eder. Örneğin *Dirvas, Kocakarı ile Ömer* şiirlerinde bu temayı işler. Bu şiirlerde devletin temsil yetkisini elinde bulunduranların halka karşı sorumlulukları anlatılır. Nasıl ki halk devletine büyük bir sadakat göstermek zorundadır, devlette halkına karşı yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Öyle bir yükümlülük ki bugün neredeyse tahayyülü bile imkansızdır. Zira;

Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i ilahi sorar Ömer'den onu!

Siyasi anlamda devletin örgütlenme biçimi üzerine örneğin bir Said Halim Paşa (*İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar* adlı kitabı) gibi açık seçik görüşler ileri sürmemiş olsa da Akif'in, meşrutiyet yanlısı bir tavır içinde olduğunu söyleyebiliriz. Akif'in meşrutiyet yanlısı olmasını biraz Abdülhamite olan muhalefetinden, biraz da İttihatçılarla beraber olmasından hareketle söylüyoruz. Yoksa bu konularda açık seçik bir görüş serdettiğini bilmiyoruz. Orhan Okay Akif'in meşrutiyeti arzulayıp arzulamadığını bilemediğimizi iddia ederken[54], İsmail Kara Akif'in İslami bir meşrutiyetten yana olduğunun altını çizmiştir.[55] Dolayısıyla Akif'in bu konudaki tavrının herkes tarafından aynı biçimde anlaşıldığını söylemek zordur.

Akif'in meşruti bir yönetim konusundaki görüşlerinde var olan belirsizlik, İstibdat konusunda yoktur. Akif istibdata karşı olduğunu, baskıya ve zora

53 Ersoy, a. g. e., 2010, s. 237

54 Orhan Okay, "Söyleşiler" Akif'ten Asım'a, Edt. Sezgin Çevik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 59

55 İsmail Kara, "Söyleşiler" Akif'ten Asım'a, Edt. Sezgin Çevik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 141

dayalı bir yönetim biçimini kabul etmediğine ait görüşlerini açık bir biçimde ifade etmiştir. İstibdatın İslami bir yönetim anlaşıyla hiçbir bağlantısı olmadığını tarihsel verilerin ışığında ifade etmiştir. Akif hürriyetten yanadır. Sözün ötesine geçmiş, bütün halka temas etmiş, halk tarafından içkinleştirilmiş bir hürriyetten yanadır. Onun için de II. Abdülhamit rejimine muhalif olmuş, II. Abdülhamit rejimine karşı İttihatçıların yanında yer almıştır. Ancak İttihatçılar iktidara geldiklerinde Akif İttihatçı politikalardan da çok hoşnut olmuş değildir. O yüzden de onları eleştirmiştir. *Süleymaniye Kürsüsünde* şiiri bu temaları işleyen bir şiirdir. Örneğin bu şiirin bir yerinde padişahın yetkilerini kısıtlayan Kanun-i Esasi'nin ilanı ne kadar sevindirmişse şairi, yarattığı coşkunun temelsizliğini de o kadar eleştirmiştir:

Şüphesiz yıktı o hülyaları meşhudatım...
Ama ben kendimi bir müddet için aldattım:
Galeyandır... galeyan geldi mi kalmaz mantık...
Ve şair uyarır:
Ey cemaat, uyanın, elverir artık!
Yok mu sizlerde vatan namına hiçbir duygu?
Düşmeden pençesinin altına istiklalin,
Biliniz kadrini hürriyetin, istiklalin.

Ayrıca yanlış anlaşılmasın, II. Abdülhamite muhalefeti Osmanlı saltanatına muhalefet anlamında değildir. Aksine Akif 'saltanatımız' diyerek Osmanlı saltanatını sahiplenmiş, savunmuştur. Çünkü Akife göre İslam hilafetiyle birlikte Osmanlı saltanatının devrilmesi bütün Müslüman dünyasının yok olması anlamına gelir.[56]

Akif'in siyasi düşünceleri ve tavırları her zaman toplumsal bir faydaya yönelik olmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet yıllarından başlayarak ürettiği siyasi pratikler de bunu destekler mahiyettedir. Akif tespitlerini ve çözüm önerilerini sadece matbuat yoluyla gerçekleştirmiş birisi değildir. Aksine her zaman sahaya inmiş, topluma karışmış, görüşlerini toplum içinde dile getirmiştir. Balkan Harbinden Milli Mücadeleye kadar geçen süreçte hep böyle yapmış, bu mücadele anlarında gerektiğinde İstanbul'dan çıkıp Anadoluya gitmiş camilerde vaazlar vererek halkı aydınlatmıştır. Yani bir aydın olarak şiirleri ve yazılarıyla toplumu aydınlattığı kadar, vaazları, konuşmalarıyla da aktif bir siyasi figür olmayı bilmiştir. Birinci Meclisteki mebusluk görevi ve daha sonraki geri çekilişi; gönüllü sürgünlüğü de aynı siyasi tavrın farklı

56 Ersoy, a. g. e., 2010. s. 473

nitelikte bir devamıdır.

Akif'in siyasi görüşleri ve tavırları üzerine irdelemelerde bulunurken onun Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte gelişen siyasi yönelimler konusundaki sessizliğini irdelemek ilgi çekici gelebilir. Zira Akif'in beklentileriyle, yeni devletin ürettiği gerçekler arasındaki mesafe onda bir hayal kırıklığına sebep olmuş gibidir. Bu hayal kırıklığının en temel sebebi, yeni devletin din konusundaki yarattığı mesafedir. Akif bu süreçte bir tür gönüllü bir sürgünlük tercih etmiş Mısıra gitmiştir. Yaşadığı hayal kırıklığı onu iyice içine kapanmaya itmiş, ahir ömrünü, sessiz, huzursuz ve kırgın bir biçimde yaşayarak geçirmiştir.

Sonuç

Sonuç itibariyle her tür okuma bir yorumdur. Bir edebi metnin ne anlama geldiğinin tam karşılığı okuyucunun ne anladığıyla düz orantılıdır. Bir metnin maddi malzemesi (dil gibi) okuyucunun yorumuna nesnel bir izlek temin etse de, çoğu zaman dilin edebi metinlerdeki kullanılışı ve kelimelerin kurgusu yine de yoruma açık metinlerin oluşmasını sağlar. Büsbütün nesnelliğin geçerli olduğu bir okuma ortaya koymak sanat alanında mümkün değildir.

Aynı gerekçelerden dolayıdır ki, Mehmed Akif şiirinin her okunuşu içinde bir yorumu saklı tutar. Mehmed Akif şirininin bütün açık görüngülerine karşın, onların her okunuşunun beraberinde farklı yorumlar getireceği muhakkaktır. Kaçınılmaz bir biçimde yoruma endekslenecek olsa da, M. Akif'in şiirinden hareketle o dönemin çalkantılı toplumsal yapısını hafızalarda canlandırmak fazlasıyla mümkündür. Akif'in şiirinde toplumsal değişim ve dönüşümün bütün işaretleri şiirin müsaade ettiği en geniş anlamıyla ve Akif'in dünya görüşünden sirayet etmiş bir tema bütünlüğü içinde vardır.

Akif bütün dikkatini özelde Osmanlıya genelde ise İslam dünyası üzerine yoğunlaştırmıştır. Ona göre önderliğini Osmanlının yürüttüğü İslam dünyasının temel sorunu dinden uzaklaşmasıdır. Dinin temel ilkelerinin doğru anlaşılıp yaşantılanamaması İslam dünyasını her alanda birçok felaketle yüzyüze bırakmıştır. Bu nedenle yapılması gereken temel şey sahih bir anlayışla yeniden dine dönmek, çağın gereklerini doğru anlamak ve Müslümanlar arasındaki birliği temin etmektir. Bu temel gereklilikler yerine getirildiğinde İslam dünyası eski mesut günlerine yeniden dönebilecektir. Akif'e göre bütün ümit ve çaba bunun için olmalıdır.

MEHMET AKİF ERSOY'UN EĞİTİM FELSEFESİ

Numan ARUÇ *

Özet

Türk-islam düşüncesi ve medeniyetinin önemli temsilcilerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy'un Türkiye'de olduğu kadar başta Balkanlar olmak üzere bütün islam dünyasında, düşüncesi ve kendine has medeniyet algısıyla özel bir yeri vardır. Her düşünürün ve filozofun ana gayesi insanı manasına uygun yetiştirmek olduğu gerçeğinden hareketle, bu ideale ulaşmanın ancak eğitimle mümkün olduğunu belirtmeliyiz. Mehmet Akif Ersoy bu gerçeği gözardı etmeyerek eğitim konusunu özenle ve sanki bugün yaşayan bir düşünür gibi eğitime giren konular konusunda kendi düşüncelerini sergilemiştir.

Düşünürümüzün çok farklı eserinde, çeşitli bölümünde, beytinde ve kıtasında, belli bir yerde ve toplu halde olamayıp, serpilmiş haldeki eğitim konusundaki düşüncelerini ve eğitim felsefesinin temel özelliklerini bu makalede ele alıyoruz.

Mehmet Akif'in eğitim felsefesinin temel özelliklerinin başında akıl gelir. Burada aklın kaynağı, konusu ve aklın doğru çalıştırılmasını inceleyeceğiz. Ona göre aklın önemi kadar eğitim felsefesinin temel özelliği olan vahye bakışını da sergileyeceğiz. Böylece aklın ve vahyin oluşturduğu iki sisitem olan bilim ve dinin eğitim felsefesindeki yerini ortaya koymuş olacağız.

İbn Rüşd eğitim felsefesinin esaslarından olan insanın ihtiyaçlarını oluşturan temel, zihinsel ve duygusal ihtiyaçlar konusundaki görüşlerini de arzedeceğiz. Son bölümde de ibn Rüşd eğitim felsefesinde eğitimin gücü, eğitimde ferdi farklılıklar ve eğitimde fırsat eşitliğini konu edineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Eğitim. Felsefe, Balkanlar, Medeniyet

____

* Prof. Dr. Numan ARUÇ - Bir Türk ailesi çocuğu olarak 08.08.1972 yılında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Makedonya'nın şirin şehri Gostivar kentinde doğdu, ilk ve orta öğrenimini doğduğu yerde ve ana dilinde Türkçe olarak bitirdi. Lisansı ile yüksek lisansını tamamladığı, İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde "ibn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi" adlı doktora tezi ile 2002 yılında doktora payesini alarak Felsefe Bilimi Doktoru oldu.

Doktorasını bitirir bitirmez anavatanı Türkiye'den vatanı Makedonya'ya dönmüş ve halen ilmi çalışmalarını orada devam ettirmektedir.

Makedonya'da 2003 yılında Türkçe ve ingilizce çıkmaya başlayan tek ilmi dergi "HİKMET'in kurucusu ve de ilk editörüdür.

Yazarımız 2004 yılından itibaren, Makedonya'da "Bilimsel Mabed" olarak kabuledilen MANU-Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisinde Türk islam Medeniyeti ve Felsefesi uzmanı olarak çalışmaya başladı. Akademik kariyeri tekamül ve teamülüne uygun olarak 2005 yılında doçentlik unvanına nail oldu. 2011 yılında da profesör oldu.

Prof. Dr. Numan Aruç'un başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde yazılmış kitabı ve makalesi vardır, ingilizce ve Arapça'nın yanı sıra Balkan dillerinin de çoğunu bilmektedir.

MEHMET AKİF ERSOY'UN EĞİTİM FELSEFESİ

Türk-İslam aleminin en önemli şahsiyetlerinden ve sembol isimlerinden biri Mehmet Akif Ersoy tarihi bir abide ve bir tarihi isimdir. Hemşehrisi Yahya Kemal Beyatlı'nın deyimiyle kökü mazide olan bir atidir ki, geçmişle istikbali bağlayan kültür ve medeniyet hadimi olarak Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin eseridir.

Mehmet Akif Ersoy'un eğitim felsefesini ortaya koymak için evvela o'nun felsefi düşüncesini, fikir dünyasını ve yetiştiği ailevi, toplumsal ve bölgesel ortamı ve çevreyi iyice tetkik etmek lazım. Aksi takdirde o'nu anlayamayız ve tam olarak anlatamayız.

Mehmet Akif herşeyden önce bir balkan çocuğudur, rumeli bir ailenin evladıdır. Akif, Osmanlı döneminde Kosova Vilayetine bağlı bugün de Kosova Devleti sınırları içinde yer alan İpek şehrinde doğmuş sonra da İstanbul'a göçeden bir babanın evladıdır. Akif ailesinin doğup büyüdüğü topraklar 1389 yılında Kosova Savaşı ile fethedilen topraklardır. Türk-İslam aleminin, kültür ve medeniyetinin başkenti İstanbul o dönemde hala fethedilmemişti. İstanbul'dan yakın bir asır önce Kosova ovası, Manastır Vilayeti, Üsküp, Saraybosna, Selanik vd. şehir ve bölgeler Türk-İslam kültürü ve medeniyeti ile tanıştı ve şereflendi. Bu bölgelerde camilerde ezanlar ve Kuran'lar İstanbul'dan önce okundu, türkçe mevlütler ve vazunasıhatlar İstanbul'dan önce icra edildi. Türk-İslam medeniyetinin eserleri medreseler, hanlar, imaretler, hamamlar gibi bütün kültür ve medeniyet unsurları İstanbul'dan

önce buralarda açıldı. İlk türk mahalleleri buralarda İstanbul'dan önce kuruldu ve çocuklar türkçe nara attılar, türkçe konuştular. Bu mahallelerdeki camilerin çoğu İstanbul'daki camilerden çok daha eskidir.

İstanbul'dan önce fethedilmiş hiç kesintisiz asırlar boyu Osmanlı hakimiyeti altında kalan ve en son Osmanlıdan ayrılan Rumeli Vilayeti, toprağı ve bölgesi Mehmet Akif'in ata ve baba diyarı olarak Osmanlı Devleti ve medeniyetinin en verimli kıtasıydı. Osmanlı Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki coğrafya ayağı üzerinde duran bir yüce devletti. Osmanlı devleti Anadoluda kuruldu ancak Rumelide gelişti, büyüdü ve güçlendi. Osmanlı kendi Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin bütün unsurları ve vasıtaları ile bu bölgeye terkiz oldu, bu bölgeyi de ençok bunlarla donatı ve en büyük medeniyet yatırımını buralara yaptı. Türk - İslam kültür ve medeniyetinin bütün özellikleri ile bu coğrafyada zirveye ulaşmıştı. Aynı şekilde Osmanlı Devletinin oluşturduğu ve geliştirdiği Türk-İslam kültür ve medeniyeti en çok bu coğrafyada yer tuttu ve gelişti. Bu medeniyet bu topraklarda bütün unsurları ve vasıtaları ile şahlandı ve zirveye ulaştı.

Akif'in ata diyarı Rumeli bölgesi Osmanlı'nın en çağdaş ve gelişmiş yüzüydü. Dönemlerin ve asırların muasır seviyelerini en iyi ve yakından takip eden en münbit bir kültür ve medeniyet havzasıydı. Osmanlı hoşgörüsünün ve mütevaziliğinin en yoğun olduğu ve hakim olduğu bir diyardı. Yüce Allah'ın o bölgede yarattığı bütün dillerin ve dinlerin Türk-İslam dili ve dini gibi aynı seviyede ve önemde yaşadığı ve yaşatıldığı ve de farklı kültür ve medeniyetlerin diyalog ve hoşgörü içinde geliştikleri bir medeniyetler ve kültürler arenasıydı.

Osmanlı'nın Rumeli'deki Türk-İslam kültür ve medeniyetindeki türklük-milliyet anlayışı başka milletlerdeki kavmiyetçi ve ırki seviye ve boyutun ötesinde tamamen farklı bir türklük ve milliyet anlayışı asırlar boyu vardı. Balkan ve Rumeli insanının zihni ve fikrinde türklük ve milliyet anlayışında ırkçılık ve kavmiyetçilik yerine tüklüğün milletleştiği yani, kavim ve milletlerin yöneticisi ve hadimi olarak efendisiydi. Diğer kavim ve milletlere kendi milletine sahip çıktığı gibi sahip çıkan, kendi milletini yaşattığı gibi diğer kavim ve milletleri yaşatan, bütün kavim ve halklara hiç ayrım yapmadan sahip çıkan ve de bütün milletlere hizmet eden ve onları yöneten bir üst millet anlayışıydı. O dönemde türklük kavmilik ve ırkçılığın dışında bir anlam taşıyordu yani, türklük eşittir müslümanlık olarak kabulediliyordu. Bu bölgede bütün müslümanlar türk olarak ve bütün türkler müslüman olarak anlamını taşıyordu. 20. yüzyılda bu bölgede hangi milletten olursa olsun yazılan bütün sözlükler açıldığında bu rahatlıkla görülebilir. Bütün müslüman kelimeler türk ve de türk kelimeler ise müslüman olarak çevrilmiştir. Müslümanlar hangi milletten olurlarsa olsunlar onlara türk denilmiş,

hepsini bir potada yani, türklük potasında eritilmiştir. Türklük herzaman müslümanlığı çarışım yapmış, müslümanlık da türklüğü çarışım yapmıştır. Bu diyarda türkçülük hiçbir zaman ırkçılık ve kavmiyetçiliğe dayalı bir milliyetçilik anlayışı yoktu. Bütün diller ve ırki renklere Allah'ın varlığını ispat eden bir delil olarak bakmış ve de kabuletmiş. Bu sebebten dolayı bütün dillere kendi türkçesine sahip çıktığı gibi sahip çıktı, türkçeyi yaşattığı gibi bütün dilleri yaşattı. Türklerin milliyetçi anlayışı hiçbir zaman ırkçı değildi, ırkçılık seviyesine tenezzületmeyen bir üst millet anlayışı hakimdi.

Osmanlı devletinin oluşturduğu türk-islam kültür ve medeniyetinde islamdini anlayışı tamamen Kurani ve vahyidir. Vahyin öz anlayışına uygun bir islam ve dini anlayışı hakimdi. İfrat ve tefritten uzak tamamen akli ve nakli bir inanca sahip olan aşırılıktan uzak diğer dinleri de kendi dini gibi savunan ve koruyan bir dini anlayış mevcuttu. Diğer dinleri etkileyen ve diğer dinlerden etkilenen bir dini anlayışı olan islam ve dini inancı Hz. Mevlana , Yunus Emre ve Sarı Saltuk hazretlerinin tefsir ve yorumunun hakim olduğu bir islam ve dini hoşgürü anlayışına sahipti. Bu coğrafyanın islam ve dini anlayışı akılla vahyin çatışmadığı bir inanca sahip, vahyin akılla yorumlandığı ve de aklın inkar edilmediği bir vahyi düşünce hakimdi. Felsefe ile dinin çatışmadığı bir dini kültür herşeyin üstündeydi, bu düşüncenin hakim olduğu islam ve dini inancı içtenlikle yaşıyor ve yaşatılıyordu.

İşte Mehmet Akif Ersoy yukarıda zikredilen özelliklere sahip olan Osmanlı devletinin asırlar boyu bu topraklarda hakim sürdüğü Türk-İslam medeniyeti ve kültürünün en belirgin ve mümtaz şahsiyetidir. Bu medeniyet ve kültürün bütün unsurlarını kendinde meczeden ve taşıyan bir abidevi şahsiyettir. Hiç eksiksiz bu sıfatlarla donanmış bu medeneniyetin en büyük temsilcilerinden biridir. Yukarıda anlattığımız özellikleri ile Türk-İslam medeniyetini en iyi anlayan ve anlatmaya çalışan 20. yüzyılın en büyük şairi, düşünür, medeniyet ve fikir adamlarından biridir. Mehmet Akif hiçbir zaman Türk-İslam kültür ve medeniyetine sırtını çevirmedi, özellikle İbrahim Temo ve Satı Bey gibi bu medeniyetten uzaklaşmadı ve de karşı cephe almadı. Herşeye rağmen bu kültür ve medeniyete ne pahasına olursa olsun sahip çıktı, vargücü ile savundu ve yücelti. Böylece şunu rahat söyleyebiliriz ki, 21. yüzyılda Türk-İslam alemini kurtaracak ve yüceltecek anlayış ve düşünce Akif'in sahip olduğu Türk-İslam kültür ve medeniyet felsefesi, düşüncesi, anlayışı ve tutumudur.

Mehmet Akif Ersoy'un felsefesini ve hassaten eğitim felsefesini yazmak kolay bir iş değidir. Çünkü kendisi felsefe ve eğitim alanıyla ilgili bir eser kaleme almadığı gibi bu alanda özel bir kitap da yazmamıştır. Üzerinde kitap yazılmayan bir konuyu yazmak her zaman bir problemdir kolay iş değildir. Ancak bunun en büyük motivasyonu varolmayan bir şeyi ortaya koyma or-

jinalliğidir. Bu makaleyi yazarken böyle bir esere baş vuramadığımız için böyle bir makalenin yazılmasının zorluğu işte burada yatmaktaydı. Ancak bu alandaki orjinalliği böyle bir makale yazmaya yöneten en büyük motivasyondu.

Mehmet Akif Ersoy bir felsefe ve eğitim kitabı yazmasa dahi, kendi felsefesini ve eğitim anlayışını yazdığı şiirlerin satır ve kıtalarında serpilmiş bir halde bulmak ve ulaşmak çok zor değildir. Başta şunu söyleyebiliriz ki, Akif şiire felsefeyi katan felsefe ile şiiri buluşturan büyük bir şairdir. Şiirinde felsefenin ve hikmetin yeraldığı bir şairdir. Aynı şekilde bütün satır ve kıtalarında gördüğümüz en büyük hedefinin insanı eğitmek olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Her kelime ve mesajında insanı ele almaktadır, insanın doğru ve gerçek eğitim ve öğretimine atıfta bulunmaktadır, işaret etmektedir. Akif'in şiirlerinin içeriği ve cümlelerinin mesajı bir eğitim felsefesidir. Kimsenin inkar edemiyeceği çok bariz bir şekilde bir eğitim felsefesi hakimdir ve eğitim felsefesi vurgusu vardır.

Mehmet Akif Ersoy'un eğitim felsefesini aydınlatmaya çalıştığımızda ancak bu şekilde genel olarak eğitim felsefesinin temel özelliklerini sıralayabiliriz. Mehmet Akif Ersoy'un eğitim felsefesinin en temel özelliği akıl merkezli eğitim felsefesidir. Eğitim sisteminin merkezine akıla önem vermekte ve doğru düşünmeyi hedeflemektedir. Ona göre eğitimin en önemli görevi aklı doğru kullanmayı ve aklı doğru çalıştırarak hakikata varmaktır:

"Karanlıklarda gezsen şeb çerağın fikri hikmettir
Ki her işraki bir sönmez ziyayı sermediyettir"[1]

...

"Ey dipdiri meyyit, iki el bir baş içindir
Davransana Eller de senin, baş da senindir."[2]

...

"Asırlar var ki, İslam'ın muattal beyni, bazusu
Ne gördün Şark'ı çok gezdin? Diyorlar.
Gördüğüm: Yer yer harab iller, serilmiş hanümanlar, başsız ümmetler
Düşünmez başlar, aldırmaz yürekler, paslı vicdanlar "[3]

---

1 Mehmet Akif Ersoy, *İnsan,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 87.

2 Mehmet Akif Ersoy, *Tercüme,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 207.

3 Mehmet Akif Ersoy, *Şark,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 434.

...
"Dün, beyinlerse kıyamet koparan HİKMETİ al"[4]

Akif'in eğitim felsefesinin diğer bir özelliği aklın yanında vahye de önem vermektedir. Akıl gibi eğitim sisteminin merkezinde vahiy de kendi yerini almaktadır. Vahyi inkar etmeyen eğitim felsefesine sahiptir:

" O nasıl kalb, o nasıl azm, o nasıl itminan?
İşte tevfiki ilahiyeye yürekten inanan
İşte la havle aleyhim diye Kur'ani Hakim,
Bu veli zümreyi etmektedir ancak tekrim.
Halikın namütenahi adı var, en başı Hak.
Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak.
Hani Ashabı Kiram ayrılarım derlerken
Mutlaka Surei Vel Asrı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknun o surede esrarı felah.
Başta imanı hakiki geliyor, sonra salah,
Sonra hak sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birleştimi yoktur sana hüsran artık.
Müslüman hakka zahir olmaya her an mecbur.
Sarsılır varlığı göstermeye başlarsa fütur."[5]

Mehmet Akif'in eğitim felsefesinin en belirgin özelliklerinden biri din ile felsefeyi çatıştırmayan, felsefe ile dine eşit mesafede duran aynı önemi veren bir eğitim felsefesidir. Ona göre felsefe ile dinin hedefi aynıdır, ikisinin gayesi insanı hikmet ve irfan sahibi yapmaktır. Akif'in eğitim felsefesinde ana hedef eğitim sistemi ile felsefeyi hikmete ve dini de irfana taşımaktır. Dini inkar eden bir felsefeyi kabul etmemiş, aklı da inkar eden bir dine önem vermemiştir, din ve felsefeyi birbirinin zıddı olarak kabul etmemiştir:

"Beyinle kalbi hep aheng edip de işleteli
Atıldı vahdeti milliye sakfının temeli"[6]

---

4 Mehmet Akif Ersoy, *Ne eser ne de Semer,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 477.

5 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 402-403.

6 Mehmet Akif Ersoy, *Berlin Hatıraları,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa

"Çünkü milletlerin ikbali için, evladım
Marifet bir de fazilet... iki kudret lazım
Marifet ilkin ahaliye sadet verecek
Bütün esbabı taşır sonra fazilet gelerek,
O birikmiş duran esbabı alır, memleketin
Hayrı ilasına tahsis ile sarf etmek için.
Marifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek faziletle teali edemez, zafa düşer.
Marifet farzedelim var da, fazilet mefkud
Bir felaket ki cemaatler için na mahdud.
Beşerin ruhunu tesmim edecek karha budur
Ne musibettir o Taunlara rahmet okutur.
Şimdi Asım bana müfrid de ne istersen de
Marfifetten de cüda Şark o fazilletten de
Göreceksin ki: bu millette fazilet en uzun
En derin köklere yaslanmada, hem de sonra onun
Bir mübarek suyu var, hiçi kurumaz: Dini mübin
Hadisat etmesin oğlum seni asla bedbin "[7]
"medresen var mı senin ? bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbn Rüşdü?
İbn Sina niye yok? Nerede Gazali görelim?
Hani Seyyid gibi, Razi gibi üç beş alim?
En büyük fazlınız bunların asarından"[8]

Akif'in eğitim felsefesinin bir diğer özelliği eğitim sisteminin merkezinde fen bilimleri ve bilime önemdir. Atomu parçalayan ve fen bilimlerinin en önemlisi olan ne varsa onu öğrenen bir nesil yetiştirmeyi arzulamaktadır:

"Yarının ilmi nedir halbuki? Gayet müdhiş:
Maddenin kudreti zerrriyesi uraştığı iş.

Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 323.

7 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 426-427.

8 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s.401.

O yaman kudrete hakim olabilsem diyerek
Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.
Onu bir buldu mu artık bu zemin başka zemin, başka zemin.
Çünkü bir damla kömürden edecekler temin
Öyle milyonla değil, na mütenahi kudret"[9]
"fakat delaleti nuruyla gezseniz ilmin
Vücudu anlaşılır her adımda bin necmin"[10]

Bir diğer özellik, özgüven sahibi bir nesil yetiştirmektir. Çağdaş dünyanın en büyük hasatalığı olan özgüvensiziliği asır önce gören bir düşünürdür. Kendine güvenen, özgüveni olan nesli yetiştiren bir eğitim felsefesi önermektedir:

"Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak
O benim milletimin yıdızıdır parlayacak"
"Ulusun korkma, nasıl böyle bir imanı boğar
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar"
"Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın"
"Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal
Hakkıdır hür yaşamış, bayrağımın hürriyet,
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklal"[11]

Akif'in en büyük özelliği vatanını seven nesil yetiştirmektir. Vatana kutsiyet sağlayan bir eğitim sistemi önermektedir. İstiklalini koruyan ve seven bir nesil yetiştirmeyi gaye edinmektedir:

"Bir dileğim var, ölürüm isterim
Yurduma tek düşman ayak basmasın"
"Putları Allah tanıyanlar, aman

9 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 428.

10 Mehmet Akif Ersoy, *Vaiz Kürsüde,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 241.

11 Mehmet Akif Ersoy, *İstiklal Marşı,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 499-500.

Mescidimin boynuna çan asmasın"[12]
"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış Şaşarım"
"Arkadaş, Yurduma alçakları uğratma sakın
Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın"
Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı"
"Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda
Şüheda fışkıracak toprağa sıksan, şüheda
Canı, cananı, bütün varımı alsa da Hüda
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda"[13]

Mehmet Akif, sözünün eri, vakur sahibi ve kendi ayakları üstünde durabilen bir nesil yetiştiren eğitim felsefesine sahiptir:

"İhtiyar amcanı dinler misin, oğlum, Nevruz
Ne büyük söyle, ne çok söyle, yiğit işte gerek
Lafı bol, karnı geniş soyları teklid etme
Sözü sağlam, özü sağlam adam ol, ırkına çek"[14]

Mehmet Akif'in en önemli ve çağdaş görüşü, çağdaş muasır medeniyetler seviyesini yakalamış, asrın ihtiyaç duyduğu bütün vasıtaları kullanan bir nesil yetiştirmeyi hedeflemesidir:

"Lakin istermisin oğlum müteselli olmak:
İctimai bütün amillere, kudretlere bak"[15]
Bu cihetten hani hiç yılmasın oğlum gözünüz

---

12 Mehmet Akif Ersoy, *Ordunun Duası,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 509.

13 Mehmet Akif Ersoy, *İstiklal Marşı,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 499-500.

14 Mehmet Akif Ersoy, *Nevruz'a,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 487.

15 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 427.

Sade Garbın yalnız ilmine dönsün yüzünüz
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyarında sızan na mütenahi pınarı,
Hem için hem getirin yurda o nafi sualrı.
Aynı nmenbaları ihya için artık burada
Kafanız içlesin, oğlum kanal olsun arada."[16]

Akif'in nesli hoşgörülü bir nesildir, hep böyle bir nesli yetiştirmek en büyük gayesiydi:

"Beşerin taptığı bir kendisinin heykelidir
Dinlemem, etse de Allah'ı bütün gün takdis
Ben bu mel'un putun uğrunda geberdim, ahla
Kabaran kokmuş içimden: Yaşasın nefs-i nefis"[17]
"Herifin halini gördün ya, bugün millet de,
Aynı meslekte, o fıtratte, o mahiyette.
Tanımaz bindiği mahluku sürer kör körüne
Tanımaz gittiği yer hangi taraf, gördüğün ne?
Fikri yok, duygu yok, sanki yürür bir kötürüm.
Bu da sğlıksa eğer bence müreccahtır ölüm"[18]

Akif'in milli ve manevi düşüncesi ırkçılık ve dini taasuptan uzak bir düşünce ve de eğitim felsefesindeki düşüncesinde bu felsefe hakimdir:

"Müminlere imdada yetiş merhametinle
Mülhidlere lakin daha çok merhamet eyle.
Mülhid de senin, kalbi müvahhid de senindir
İlhad ile tevhid nedir? Menşei hep bir"[19]

---

16 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 428.

17 Mehmet Akif Ersoy, *Nefs-i Nefis,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 486.

18 Mehmet Akif Ersoy, *Asım ,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 371.

19 Mehmet Akif Ersoy, *Tevhid yahud Feryad,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa

"Tegallübler, esaretler, tehakkümler, mezelletler
Riyalar, türlü iğrenç ibtilalar, türlü illetler.
Cemaatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar
Gaza namıyla dindaş öldüren biçare dindaşlar"
"doğrudan doğruya Kur'andan alıp ilhamı
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı
Kuru dava ile olmaz bu, fakat ilim ister"[20]

Asıl gayesi ise çok çalışkan ve boş durmayan bir nesil yetiştirmeyi hedefliyordu:

"Mefluc ederek azmini bir felci iradi
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemadi
Madem ki didinmez, edemez, uğraşmazsınız
İksiri Beka içsen, emin ol yaşamazsın.
Allah'a dayandım diye sen çıkma yataktan
Manayı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan
Ecdadını, zannetme asırlarca uyurdu?
Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahid
Dinlenmedi bir gün o büyük nesli mücahid."[21]

Tarihine sahip çıkan ancak tarihte donmayan ve kalmayan, yenilikçi ve istikbale yönelik hayalleri olan nesil yetiştirmektir, ana gayesi olarak eğitim felsefesinde merkezi bir yer alıyordu:

"Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem
Gelenin keyfi için geçmişi kalkıp sövemem.
Biri ecdadıma saldırdımı, hatta boğarım
Boğamazsın ki
Hiç olmazsa yanımdan kovarım"[22]

Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 40.

20 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 402.

21 Mehmet Akif Ersoy, *Azimden Sonra Tevekkül ,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 445-446.

22 Mehmet Akif Ersoy, *Asımı,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011,

"Atıl Fezayı dolaş, asumana çık, yere in
Lisanı gaybım olan beyyinatı hikmetimin
Vücudu inleten ahengi yek mealini duy.
Düşünme haydi şu ahengi sermediyyete uy"[23]

Akif felsefesinin bir diğer özelliği ahlaklı ve edep sahibi nesil yetiştirmektir:

"Kendi ahlakıyla bir millet ölür, yahud yaşar.
Çiğnenisek biz bugün, çiğnenmek istihkakımız.
Çünkü izet nerde, bir bak, nerdedir ahlakımız"[24]
"O iman hüsni hulkun en büyük hamisi olmuşken
Nemiz vardır fezailden, nemiz eksik rezailden"[25]
"Haya sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzsüzlük ki her yerde
Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde
Vafa yok, ahde hürmet hiç, emanet lafzı bi medlul.
Yürekler merhametsiz, duygular süzfli, emller har
Nazarlardan taşan mana ibadetullahi istihkar.
Beyinler ürperir, ya Rab, ne korkunç inkilab olmuş.
Ne din kalmış, ne iman, din harab, iman türab olmuş
Mefahir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lal.
Bu izmihlali ahlaki yürürken, durmaz istiklal."[26]
"Asım'ın nesli, diyordum ya, nesilmiş gerçek
İşte çiğnetmedi namusunu, çiğnetmiyecek"[27]

İmanlı nesil yetiştirmeyi Akif'in herzamanki en büyük hedefiydi:

İstanbul, s. 383.

23 Mehmet Akif Ersoy, *Vaiz Kürsüde,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 243.

24 Mehmet Akif Ersoy, *Melaili Celil,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 299-300.

25 Mehmet Akif Ersoy, *Melaili Celil,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 301.

26 Mehmet Akif Ersoy, *Umar mıdın? ,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 439.

27 Mehmet Akif Ersoy, *Asım,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 410.

"Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal"
"Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var"[28]*,*
"Türk eriyiz, silsilemiz kahraman, Müslümanız, Hakka tapan Müslüman"[29]
"Şehamet dini gayret dini ancak Müslümanlıktır
Hakiki müslümanlık en büyük kahramanlıktır.
O imandan velev pek az nasib olsaydı millette
Şu üçyüz millon halkı görmezdin zillette."[30]

Ümidini hiçbir zaman kaybetmeyen, ümitsizliğe düşmeyen bir nesil yetiştirmek Akif felsefesinin en büyük özlliğidir:

"Azmin, emelin heykeli zi ruhi iken, dün
Bilmem ki, bugün, yese nasıl oldu da düştün"
"Etrafa bakıp sarsılacak yerde ümidin
Vicdanını, imanını bir dinlemeliydin[31]
Ey Hakk'a taparken şaşıran, kalbi müvahhid
Bir sine emelsiz yaşar ancak, o da Mülhid
Birleşmesi kabil mi ya tevhid ile yesin?
Haşa Bunun imkanı yok, elbette bilirsin
Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun?
Hiç merhametin yok mudur evladına olsun?
Batmazdı bu devlet batacaktır demiyeydik
Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır
Tek sen uluyan yesi gebert, azmi uyandır.
Kafi ona can vermeye bir nefhai iman
Davransın ümidin, bu ne heybet, bu ne hirman?
Mazideki hicranları suturmaya başla

28 Mehmet Akif Ersoy, *İstiklal Marşı,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 499.

29 Mehmet Akif Ersoy, *Ordunun Duası,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 509.

30 Mehmet Akif Ersoy, *Melaili Celil,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 301.

31 Mehmet Akif Ersoy, *Süleyman Nazif'e,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 447.

Evladına sağlam bir emel mayesi aşla.
Allah'a dayan, saye sarıl, hikmete ram ol
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol."[32]

Yukarıda görüldüğü gibi Mehmet Akif Ersoy çok açık ve net bir şekilde kendi düşüncelerini şiirimsi bir şekilde ortaya koymuştur. Bu şekilde hem şiirle felsefi düşüceyi birleştirmiş, hem de şiir sanatı ile bir eğitim felsefesi ortaya koymuştur. İdeal bir nesil yetiştirmek istersek Akif'in düşünceleri-ni çağdaş eğitim sisteminin temel felsefelrinden biri olarak ilan etmeliyiz. Türk-İslam alemi olark 20. yüzyılı kaybettiğimiz gibi 21. yüzyılı kaybetmek istemiyorsak Türk-İslam alemindeki eğitim sistemlerinin kaynaklarından biri Akif'in eğitim felsefesi de yeralmalıdır.

32 Mehmet Akif Ersoy, *Yeis Yok,* **Safahat**, Yayına Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, 2011, İstanbul, s. 443-444.

AKİF'İN MEDENİYET VE ÇAĞDAŞLIK ALGISI

Yüksel KANAR *

Özet

Bu sunumda Mehmet Akif'in, Avrupa'nın üstünlüğünü ifade etmek üzere kullanılan medeniyet" ve çağdaşlık' kavramlarını nasıl algıladığı ve bunlar karşısında takındığı tavır söz konusu edilmektedir. Bilindiği gibi dünya, özellikle on dokuzuncu yüzyılda Avrupa kaynaklı bir sömürge çağı yaşamıştır. Kendisini işgal ettiği topraklarda "medeniyet" taşıyıcısı olarak sunan Batı, işgal ettiği sömürge halklarının medeniyetten yoksun oldukları propagandasını yapıyordu. Fiilî sömürgecilik sonrasındaki emperyalist dönemde ise "medeniyet" kavramı yerini "çağdaşlık" (modernizm) kelimesine bıraktı. Mehmet Akif'in bu iki kelimenin ifade ettiği ve kapsamına aldığı belli başlı konulardaki görüşlerini bir araya getirerek açıklamaya çalıştık.

Safahatta yaptığımız genel bir tarama sonucunda Avrupa, Medeniyet, Garb (Batı, Salîb, Ehl-i Salîb) ve yirminci yüzyıl gibi kelimelerin, hemen her zaman Avrupa'yı ifade edecek şekilde, ancak olumsuz özellikler taşıyan kavramlar olarak kullanıldığını görüyoruz. Aynı zamanda Avrupa kökenli düşünceler, doğal olarak Müslüman halkın kültür ve değer yargıları üzerinde olumsuz etkiler yapmakta, nesiller arası çatışmalara ve halkla aydınların kavgalarına neden olmaktadır. Teknik ve maddî alandaki Avrupa üstünlüğünün, değerler konusunda da aynı üstünlüğü sağlayacağı yanılgısına neden olmakta, bu da doğal olarak toplum yapısında çözülmeler meydana getirmektedir

Bu çatışmalar, sürekli toprak kaybeden ve bunun da ötesinde ölüm kalım mücadelesi veren Osmanlı Devleti içerisindeki aydınlar arasında, ister istemez medeniyetler arasındaki ilişki ve etkileşim sorununu ortaya çıkarmaktadır. Mehmet Akif, yaşadığı dönemde başlayan ve daha sonra uzun yıllar devam eden, günümüzde de belli ölçüde etkisini sürdüren "taklit" konusu da içinde olmak üzere, bu ilişkiler bütününün niteliği ve sürdürülmesi konusunda önemli görüşler ortaya

koymuştur. Onun özellikle halk/aydın ayrışmasının nedenleri ve çözümü ile diğer bir kültür ve medeniyetten nasıl yararlanılması gerektiği konuşunda ilginç görüşleri ve önerileri olduğunu görüyoruz. Bu konudaki görüşleri onu, geleneği iyi tanıyan bir düşünce ve medeniyet adamı olarak öne çıkarmaktadır. Akif özet olarak, aydın ya da mütefekkir geçinenlerin kendi mahiyet'ini iyi tanıması, ilerlemenin yolunun başka yerlerde değil, her milletin yine kendi içinde olduğunu bilmesi gerektiğini söylemekte, bu özü yitirmeden güvenle yürüdüğünde, halkın da onun aydınlattığı yolda kendisini takip edeceğini belirtmektedir.

----

*1953 yılında Elbistan, Kahramanmaraş'la doğan Yüksel KANAR, 1980'de istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden mezun oldu. Aynı bölümde Yüksek Lisans programını tamamladı. Yazı hayatına lise yıllarında başladı. Tek Yol, Düşünce, Yönelişler, Diriliş. Altınoluk, Yedi İklim gibi dergilerde yazdı. Çağımızın Batıl İnançları, İbadet ve Eminönü Camileri Ikomisyonl adlı kitapları bulunuyor.

Osmanlıca'dan günümüz diline aktardığı kitapları: M. S. Günaltay'dan, islâm Tarihinin Kaynakları; Ahmet izzet Paşa'dan, Feryadım (2 cilt); Henri Nivet'den, Balkan Haçlı Seferi ve Türklerin Felaketi; Karl Vorlander'den, Felsefe Tarihi. Son telif kitabı Batı'nın Doğu'su -Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi-, Ekim 2006'da yayınlandı. Bu kitapla birlikte bir üçlü oluşturacak diğer iki kitabı Modernliğin Sefaleti ve Karanlık Kıta Avrupa üzerindeki çalışmaları da tamamlanmak üzere.

MEHMET AKİF'İN MEDENİYET VE ÇAĞDAŞLIK ALGISI

Giriş

Mehmet Akif'in, maddî güç dışında Avrupa'nın üstünlüğünü ifade eden her türlü kavrama karşı olumsuz bir tavır takındığında kuşku yoktur. Avrupa'nın kendi üstünlüğünü başkalarına kabul ettirmek için kullandığı kavramlar zaman içinde değişmiştir. Örneği Avrupa kaynaklı fiilî sömürgeler çağında, Avrupa'nın sömürgeleştirdiği topraklarda kendisini "medeniyet taşıyıcısı" olarak gösterdiğini biliyoruz. Bu yüzden "medeniyet" veya "uygarlık" denince Avrupa'nın anlaşılması, daha sonra yerini "modernizm"e bıraktı. Avrupa (Batı) üstünlüğünü ifade etmek üzere üretilen bu türden kavramlara karşı Mehmet Akif'in olumsuz tavrı kimseye şaşırtıcı gelmemeli; bunun basit duygusal nedenlere dayalı olduğu da sanılmamalıdır. Çünkü kısaca açıklayacağımız üzere bu Avrupamerkezci tavır, gerçeklere değil kurgusal, icad edilmiş bir üstünlük iddiasına dayanmakta, bunun da ötesinde gerçek anlamda Batı'nın uygarlık dışı davranışlarının (vahşetlerinin) üzerini kapatmak niyetini yansıtmaktadır. Avrupa'nın on altıncı yüzyıldan beri denizaşırı bölgelerde yayılması ve acımasız bir sömürgeci politika izlemesi, doğal olarak sömürüye maruz kalanların nefretini

üzerine çekmiştir. Özel biçimde yeryüzünü miras edinme haklarının olduğunu düşünen Avrupa, dünyanın geri kalanının da bu amaç doğrultusunda kendisine boyun eğmek ve hizmet etmekle yükümlü olduğuna inanıyordu. Bununla da yetinmeyen "Avrupa emperyalizmi, genel olarak, sadece bir etnik grubun bir diğeri üzerinde zaferi değil bir siyasal sistemin, inancın ve (son derece önemli) bir dünya vizyonunun tüm diğerleri üzerindeki zaferi olarak tasavvur edildi. Avrupalılar, bu dönemde yerkürenin neredeyse her tarafında belirli bir ölçüde siyasal üstünlük kurmayı başardı. 1800›de Avrupa emperyal güçleri, gezegen yüzeyinin takriben yüzde 35'ini işgal etmiş, ya da denetimi altına almıştı; 1878'e gelindiğinde bu durum yüzde 67'ye ulaşmış, 1914'te ise yüzde 84'ü aşmıştı"[1]. Elbette işgal, "Batılı adamın etkisi" olarak her alanda büyük yıkımlar ve acılara neden oluyordu. Ancak, Paul Kennedy'nin de vurguladığı gibi, işin diğer ve "... daha korkunç olan yanı, bu dönemin çoğu sömürge savaşlarında akıtılan kanlar, yapılan soygunculuk ve yağmacılıktı"[2]. İşte Akif'in içinde yaşadığı dönem, Avrupa emperyalizminin hızını iyice artırdığı ve dünyanın yüzde 84'ünün sömürgeleştirildiği bir dönemdi. Avrupa artık, bağımsız son kara kırıntılarını da eline geçirmek için nihai hamlesini yapıyordu. Bu hamlenin karşılığı, maruz kalan mazlum ülkelerin daha fazla kanının akması, daha fazla soyguna ve yağmaya uğramasıydı. *Sömürgeler Çağı* adını verebileceğimiz bu dönem, aslında on ikinci yüzyılda başlayarak Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde sesi kısılan Haçlı Seferleri'nin yeniden dirilmesi, bir bakıma İkinci Haçlılar Çağı niteliğindeydi. Akif'in:

Ezanlar sustu... Çanlar inletip durmakta âfâkı.
Yazık: Şark'ın semâsından Hilâl'in geçti işrâkı!
Zaman artık SALÎB'İN DEVR-İ İSTİLÂSI, İLHÂKI.
(Hakkın Sesleri, 1. şiir, S.166)

diyerek *Haç'ın istilâ ve ilhâk devri* olarak belirlediği Avrupa'nın gezegen üzerindeki tahakküm tarihini gösteren bu zaman dilimi, sadece üstün bir teknolojinin baskılarını değil, aynı zamanda acımasız bir dünya görüşünün değerler dünyasında oluşturduğu hegemonyanın etkilerini de taşıyordu. Yani iki yönlü bir vahşet bütün dünyayı kasıp kavuruyordu. Akif bu baskının maddî tahakküm tarafını "haçın istilâsı ve toprak ilhakı", değerler dünyası tarafını ise "ezanların susması ve ufukları çan seslerinin kaplaması" olarak

1 Anthony Pagden, *Avrupa Fikri*, s. 22-23.

2 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 176.

ifade ediyordu. Birincisi Avrupalı devletler tarafından, mülkleri olarak gördükleri yeryüzünün fiilî işgali ve ikincisi de bu işgalin devamını sağlayacak zihinsel işgali gösteriyordu. "Diğerleri yeryüzünde nasıl yaşanacağını bilebilirlerdi; oysa sadece Avrupa, yeryüzünü kendi imgesinde yeniden kuracak ‹Faustvari güce' sahipti. Bu da bir 'düzenleyici' fikre dönüşmüştür ve hiç de sağlam olmayan emperyal ve tarihsel temeller üzerine kurulmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılından önce Avrupalı güçler, kendi ölçütlerine göre hesaplandığında bile, Asya halklarının üzerinde entelektüel ya da teknolojik açıdan neredeyse hiçbir üstünlüğe sahip değildi"[3].

Bu tarihi Mehmet Akif, bir aydın olarak çok iyi biliyor ve bütün acımasızlığıyla ulaştığı en yüksek aşamayı, bizzat içinde yaşadığı dünyada doğrudan görüyordu. Kendisinden başkasına hayat hakkı tanımayan, kendi refahını başkalarının kanı üzerine kurmakta hiçbir sakınca görmeyen bu gerçek tarih yanında o, Avrupalıların on sekizinci yüzyıldan itibaren başlattıkları ve bugün bile en zorlayıcı ve kalıcı formunu sürdüren Aydınlanma projesiyle oluşturdukları yapay üstünlük söylemlerine dayalı hayalî tarihlerini de biliyordu. Kısacası Akif'in böyle bir Avrupa'ya ve onun ürettiği ideolojilere karşı olumlu tavır takınması mümkün değildir. Üstelik Avrupa bütün gücünü, Akif'in bütün varlığıyla bağlı olduğu Osmanlı'yı ve onun şahsında İslâm'ı ortadan kaldırmaya yöneltmişti. Bu nedenle devrin Haçlı itilası ve ilhakı olma özelliğini, daha doğrusu sömürgeler tarihini bilmeden, Mehmet Akif'in medeniyet ve çağdaşlık (modernizm) algısına yeterince nüfuz edebilme imkânı yoktur.

İlginçtir ki, daha bir yüzyıl öncesine kadar her konuda Asya halklarından geri olan Avrupa, sağladığı teknik güç dolayısıyla ezelî bir üstünlük savunuculuğuna kalkışmış, Osmanlı Devleti'ne ise tarihte hiç var olmamış, iz bırakmamış, köksüz bir devlet muamelesi yapmaya başlamıştı. Daha düne kadar karşısında titrediği bir büyük devletle ilgili bu tutum değişikliği, aslında Avrupa'nın, mezarlıkta ıslık çalan adamın ruh hali içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat bunalım dönemlerindeki toplumsal algı, normal zamanlardakinden çok farklıdır. Nerdeyse bütün savaşları kaybederek hep geri çekilmeye başlayan bir devlet içinde birçok kişi de kendilerini Avrupalıların tanımladığı gibi görmeye başladılar. Nitekim bu anlayışın izleri giderek genişledi. Artık Avrupalı devletler açıktan açığa "Osmanlıları (bilhassa Türkleri) *medeniyetin gerileticisi ilân ederek* Avrupa'dan atmak istemektedir"[4].

Batı'yı temsil edenler Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleriydi, batı

3 Anthony Pagden, a. g. e., s. 23.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* s.18

adına hareket ettiklerini daima tekrarlamışlardır. *Lloyd George* ve *Georges Clémenceau,* bütün 19. yüzyılı kaplamış olan Türkler aleyhindeki propaganda bu başvekillerin imzalarını taşıyan metinlerle resmîleşmiştir. *Lloyd George,* Türkleri Kızılderililere benzetmiştir. Müttefiklere Osmanlı ülkesini işgal etmek hakkını bu kıyaslamaya istinat ettiriyordu. *Georges Clémenceau'*nun iddiaları ise 'On'lar Konseyi'nin adına Osmanlı delegasyonuna gönderdiği bir memorandomda son haddini buluyordu. Kısaca, Türkler müstakil bir devlet kuracak kabiliyete sahip değildiler. Orta Anadolu'nun birkaç vilâyetinden ibaret, yarı müstemleke halinde idare edilmeye layıktılar. Resmî metinlerin bu ifadeleri yanında geniş bir Türk aleyhtarı edebiyat almış yürümüştü: Türkler Avrupa'dan (Batı'dan) eski yerleri olan Asya'ya kovulmalıydılar. Avrupa'da bulunmaları Batı'nın ahlâkını bozuyordu. Zaten bu fikirlerin gerçekleştiricisi olarak işgal orduları Anadolu'ya çıkarılmışlardı. Batı adına hareket edenler, bağımsız bir Türkiye'nin kurulması bir tarafa, onlara devlet kurmak hakkını dahi çok görüyorlardı[5].

Bu propagandanın Osmanlı Devleti'ni meydana getiren unsurlar arasında nasıl yayıldığı ve onları nasıl etkilediğine en iyi örnek, Ziya Gökalp'in anlattığı şu olaydır:

> *Bundan on yedi, on sekiz sene evvel bir mektebe girmek üzere ilk defa olarak İstanbul'a gelmiştim. Bilâhare siyaset âleminde maruf bir sima sırasına geçen bir Arnavut doktor bana şu sözleri söylemişti:*
>
> *"Biz Arnavutlar, istibdadı yıkmak için Türklere yardıma hazırız. Fakat bilmelisiniz ki bizim nazarımızda bir Abdülhamit istibdadı yok, bir Türk istibdadı vardır, bugünkü idareden mesul olan doğrudan doğruya Türklerdir. Eğer bu zalim Hükûmete nihayet vermezseniz, biz tüfenklerimizi sizi temsil eden şahsa değil, bizzat sizin göğsünüze çevireceğiz."*
>
> *O zamandan beri dikkat ettim: Arnavut gençleri Türklerin terakkiye müstait olmadığına, Türklerle hayat ortaklığı ederlerse kendilerinin de muzmahil olacağına dair mantıklar yürüterek milliyet hissini nefh ediyorlardı. Bu telkinleri yalnız Arnavut gençlerine mahsus değildi. Arap ve Kürt gençlerine de bu düşünceyi telkine çalışıyorlar, hatta Türklerin cibilletsiz ve barbar olduğuna Türkleri bile inandırmağa gayret ediyorlardı. O vakit zaten Türk ünvanını kabul eden bir fert yok gibiydi*[6].

---

5 A. g. e., s. 90–91

6 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak,* s. 45-46

Propaganda, amacına yönelik kitleyi er geç doğuruyor. Nitekim bu kandırılmışlık sonunda Arnavutluk, Akif'in acı bir biçimde dile getirdiği gibi, 1910 yılında Osmanlı'ya karşı isyan ediyor:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müthiş!
(*Hakkın Sesleri*, s. 171)

Avrupa ve medeniyet

Avrupa'nın, yeni ortaya çıkan tekniğe ve ekonomiye dayalı üstünlüğünü aynı zamanda bir medeniyet ve kültür üstünlüğü olarak sunması, başkalarını da yaşamayı hak etmeyen barbarlar olarak göstermesinin nasıl bir zihinsel çarpıtma olduğu, ancak sömürge tarihinin bilinmesiyle anlaşılabilir. Bizde genel anlamda böyle bir gerçekçi tarih bilinci verilmediği ve tarihe bakış açımızı Avrupamerkezci görüşler şekillendirdiği için, ne yazık ki Avrupa'nın bu karanlık yüzünü görmekte zorlanırız. Oysa Mehmet Akif, içinde yaşadığı bu tarihi, en acımasız ve insanlık dışı biçimiyle gördü. Bu bakımdan Akif, Avrupa üstünlüğünün anahtar kavramı olan "medeniyet" kelimesini, tarafsız sözlük anlamından ayırarak Batılı değerlerin rağbette oluşu, kutsanması anlamında hep olumsuz çağrışımlarıyla kullanır. Kelimenin *Safahat*'taki belli başlı kullanımlarına geçmeden önce, onun İstiklâl Marşı'mızdaki herkesçe çok iyi bilinen olumsuz anlamda kullanıldığını hatırlayalım:

Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir îmânı boğar,
"Medeniyyet" dediğin tek dişi kalmış canavar?

Avrupamerkezci tarih yazımının, Avrupa'nın işgal ettiği her yere aslında "medeniyet" götürmek için girdiği, yerli halkların birer vahşiden ibaret olduğu aldatmacasının etkisinden kendimizi hâlâ kurtaramadığımız için, çoğumuz bu mısraları anlamakta zorluk çekeriz. Bu dönemde Avrupalıların iddiası, "medeniyet"in sadece kendilerine ait bir özellik olduğudur. Dolayısıyla "medeniyet", kendi tanımlarıyla doğrudan "Avrupa" anlamına geliyordu. Nitekim burada "Avrupa"nın, avını parçalayarak beslenen yaşlı bir canavara benzetilmesinden başka, *Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Asım*'da yer alan Çanakkale şehitleri için yazılmış şiirde de, yine onun *vahşet, kahpelik* ve *yüzsüzlük*'le özdeşleştirildiği, "medeniyet"in de bir "maske" olarak

kullanıldığı görülür. Bütün Avrupalıların, işgalleri altındaki sömürgelerin ordularını da yanlarına alarak nasıl bir acımasızlık sergiledikleri ve vahşetle nasıl özdeşleştikleri şu şekilde anlatılır:

-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde –gösterdiği vahşetle "bu: bir Avrupalı"
Dedirir- yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yahut kafesi!
...
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne bela...
Hani, ta'una züldür bu rezil istila!
Ah o yirminci asır yok mu o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyla sefil,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahbe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.

(Asım, s. 354-355)

Burada *medeniyet* kelimesi yanında, onunla aynı anlamda kullanılan *Avrupalı* ve *Yirminci Asır* kelimelerine de ayrıca dikkat etmeliyiz. Mehmet Akif, ufukları kapatacak derecedeki bu korkunç askerî yığınağın gerçek bir vahşeti gösterdiğini, "bu bir Avrupalı" dedirtecek kadar da belirgin/ayırt edici bir özellik taşıdığını belirtiyor. İstiklâl Marşı'nda *canavar* olarak adlandırılan bu sürüler, burada bir başka yırtıcı hayvana, kafesinden kurtulmuş *sırtlan*'a benzetilmiştir. Yaptıkları alçakça kıyım, veba mikrobunu bile utandıracak cinstendir. İşin içyüzünü bilmeyenler tarafından –yine Avrupamerkezci aldatmaya dayalı olarak- bir medeniyet asrı sanılan *yirminci yüzyıl,* bütün sefil değerleriyle birlikte soysuz bir yaratıktan ibarettir. Bu sefil yaratığın gerçek yüzü, bütün yeryüzünü kan gölüne döndüren bir dünya savaşı çıkarmak suretiyle maskesi yırtılıp da ortaya çıkmasaydı, belki de

hâlâ gözümüzde hayranlık uyandırıcı bir varlık olarak kalacaktı. Oysa adına *medeniyet* denilen, ama gerçekte yüzsüz bir dönekten başka şey olmayan bu varlık, elinde her şeyi yıkmaya hazır, her biri bir ülkeyi yok edecek derecede korkunç silahlarla insanlığa dehşet saçıyor.

Akif, başka bir yerde de, yine "Avrupa" ile özdeşleştirilen "medeniyet"in, aslında tam karşıtı olan lânet edilecek bir "vahşet" ortaya koyduğunu dile getirir. Avrupalılar tarafından uygulanan insanlık dışı fiiller birer birer sayıldıktan sonra, eşine rastlanmayacak böyle bir vahşetin, Avrupalının kişiliğinde "medeniyet"le nasıl aynîleştiğini gösterir. Aslında burada *medeniyet*'in açık şekilde bir *maske* olarak kullanıldığını, Avrupa'nın, işlediği insanlık dışı cinayetlerini bu maske ile gizlemeye çalıştığını görürüz:

Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak, nerede ucu!
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübin...
Ezilir rûh-i semâ, parçalanır kalb-i zemin!
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
"Medeniyet" denilen vahşete lâ'netler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırıtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş nice binlerle beden!
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!
Beşiğinden alınıp parçalanan mahlûkat;
Sonra, nâmûsuna kurbân edilen bunca hayat!
Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
Teki binlerce kesik gövdeye âid kümeler:
Saç, kulak, el, çene, parmak... Bütün enkâz-ı beşer!
Bakalım, yavrusu uğrar mı, deyip, karnından,
Canavarlar gibi şişlerle kızarmış nice can!
İşte bunlar o felâket-zedelerdir ki, düşün,
Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
Müslümanlıkları bîçârelerin öyle büyük
Bir cinâyet ki: Cezâlar ona nisbetle küçük!

(Hakkın Sesleri, 2. Şiir, s. 169-170)

İnsanın kanını donduracak bütün bu hunharlık ve acımasızlıklar, tamamen Avrupa'nın kontrolü altında bir medeniyet yüzyılı olarak sunulan yirminci yüzyılda yaşanmıştır. Hepsi de adına "medeniyet" denilen "vahşet"e lânetler okutacak cinstendir. Ayrıca bütün bu felaketler, ona uğrayanların başına, Müslüman olmaları yüzünden gelmektedir. Avrupalılara göre Müslüman olmak öylesine büyük suçtur ki, uygulanan bu ağır cezalar bile bu suç için çok hafif kalmaktadır. Akif bu acımasızlık karşısında duyduğu öfkeyi, insanlığı bu utanmaz Haçlıların, kendine "medeniyet" adını veren maskara Avrupalıya ve onun maskeli vicdanına karşı öfke duymaya çağırır. Buradaki *Ehl-i Salîb* (Haçlı) ve *Medeniyet denilen maskara mahlûk* da Avrupa'dan başkası değildir:

Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!
(Hakkın Sesleri, 2. Şiir, s. 170)

Yüzüne tükürülmeyi sadece medeniyet maskesi altında vahşet gösteren Garb (Batı) değil, bunları herkesin gözü önünde gerçekleştiren Batı'nın gerçek yüzünü göremeyecek denli kör olan, leş duyarsızlığı içinde onun uyguladığı insanlık dışı muamelelere kayıtsız kalan, daha doğrusu Avrupa'nın yaptığı tezvirata inanan içimizdeki kimseler de hak etmektedir:

Ey, bu toprakta birer na'ş-ı perişan bırakıp,
Yükselen, mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-ı şehâdetle coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
Tükürün: belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!
(Hakkın Sesleri, 2. Şiir, s. 170)

Aynı şiirde, karşımıza bir başka kavram olarak *Garb* da çıkmaktadır. Kelime

bir yön veya coğrafî mekân olarak Avrupa'yı ifade etmesinin ötesinde, bir zihniyeti tanımlamakta ve Avrupa'nın uzantılarını da –Amerika gibi- içine almaktadır. Yirminci yüzyılın başından itibaren, gıpta ile karşılanan teknik üstünlüğünden dolayı Batılılar gibi olma ideali, ortaya Garblılaşmak (Batılılaşmak) şeklinde bir ideoloji çıkardı. Batılılaşma yanlıları, Avrupa'nın bir bütün olarak, her şeyiyle taklit edilmesini savundular. Üstelik onlara göre bu da ancak Allah inancının terki şartına bağlıydı. İşte Akif'in şiddetle mücadele ettiği kesimlerden biri de bunlar oldu:

Hele i'lânı zamanında şu mel'un harbin,
"Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'in;
O da Allâh'ı bırakmakla olur" herzesini,
Halka îman gibi telkîn ile, dînin sesini
Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün!..
(Hakkın Sesleri, 2. Şiir, s. 170)

Gerçekten de Avrupa'nın, artık son darbeyi vurarak ortadan kaldırmayı planladığı -başta Müslümanlar olmak üzere- kendi dışındaki dünyayı küçük parçalara ayırarak yutmaya çalışma niyetleri, ilân edilen bu son savaş dolayısıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun için milletleri birbirine kaynaştıran en sağlam bağ olan din duygusunu ortadan kaldırmayı önemli bir hedef olarak seçmiştir. "Medeniyet"in, yani Avrupa'nın bu niyeti apaçık ortadadır. Eğer bu oyuna gelinirse ortada ne Araplık, ne Türklük; hatta ne hükümet, ne de din kalacaktır. Bunun örneği de, Avrupa'ya kanarak milliyetçilik sevdasına kapılan ve sonunda perişan olan Arnavutluk'tur:

Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân'ın ilâhî sözünü.
Türk Arabsız yaşamaz, kim ki "yaşar" der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa; zîrâ sonu hüsrân-ı mübin:
Ne hükûmet kalıyor ortada billâhi, ne din!
"Medeniyyet!" size çoktan beridir diş biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.
Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,
Ne bu şûrîde siyâset, ne bu fâsid da'vâ?

Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perîşan yurdum!..
(Hakkın Sesleri, 3. Şiir, s. 174)

Burada ironik bir biçimde "medeniyet"in, bir anlam sapmasına uğratılarak nasıl gerçek kelime anlamından çıkarıldığını ve Avrupalı'nın elinde bir parçalama ve sömürme aracı haline getirildiğini görüyoruz. Akif bu ironik anlatımı şiirlerinde sıkça kullanır. Nitekim aynı "medenî Avrupa'nın"(!), ezan seslerini boğarak yerine çan seslerini ikame etmek için izlediği bölücülük siyaseti bir başka yerde de karşımıza çıkar. Medeniyet, Avrupa'nın elinde, yutmayı kolaylaştıracak bir parçalama aracı haline gelmiştir:

Müslüman, fırka belâsıyla zebun bir kavmi,
Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?
Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın...
Sesi pek müthiş öter sonra kulaklarda çanın!
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 152)

Bu duyguyu Akif, bundan iki yıl sonra yayınladığı bir şiirinde tekrar dile getiriyor ve halkı miskinlikten kurtularak harekete geçmeye çağırıyor. Aksi takdirde Batı (Garb), yarın her şeyiyle ele geçirdiği Doğu dünyasına bugününü kat kat aşan nice felâketler yaşatacaktır:

Ey koca Şark, ey ebedî meskenet!
Sen de kımıldanmaya bir niyet et.
Korkuyorum, Garb'ın elinden yarın,
Kalmıyacak çekmediğin mel'anet.
(Hatıralar/Uyan! , s. 248)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mehmet Akif'i böyle bir Batı algısına götüren çok haklı ve tecrübeye dayalı nedenler vardır. Bu bakımdan onun bu yargıya, bağnaz bir din ve milliyet duygusundan yola çıkarak ulaştığını düşünmek yanlış olur. Nitekim tevhid inancına bağlılıktan başka suçu olmayan, evi barkı yıkılmış Müslümanları (ki o zaman dünyadaki nüfusları üç yüz elli milyondu) biner biner toplu ölümlere mahkûm eden Batı, en küçük bir vicdanî sorumluluk duymamıştır:

Hudâyı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,

Şu hânümânı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücûm!
Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdânı
Hurûşu sîne-i a'sârı inleten bu kanı!
(Berlin Hatıraları, s. 274-275)

Bütün bunlara rağmen Akif, Batı'nın yüzünü birazcık iyi niyetle Doğu'ya çevirmesi halinde, ondaki kendisiyle ilgili hiç de temiz olmayan hatıraların biraz olsun silineceğini, aslında böyle bir davranışın pek de zor olmadığını söylüyor. Bunun için insanî özelliklerin öne çıkarılması yeterlidir. Avrupa, karşısında kuvvetliyi görünce yılışmak, güçsüzü görünce de onu ezmek yanlışından vazgeçmedikçe, bu gerçek insanî hasletlere ulaşamayacaktır. *Berlin Hatıraları* adlı şiirinde, kocası ve küçük çocuğuyla birlikte bir kahvede gördüğü, devam eden dünya savaşında, kim bilir hangi cephede savaşta ölen çocuğu için gözyaşı döken kadının şahsında Avrupa'yı, insanî duygulara çağırmaktadır:

O nâsiyen –ki pürüz bilmiyen bir âyîne
Berâ'atiyle, bütün kavminin berâ'atine,
Şehâdet etmededir- Şark'a doğru dönmeli ki;
Sizin de Garb'ınızın hâtırât-ı nâ-pâki,
Biraz silinsin onun hiç değilse yâdından.
Hanım, muhîtinizin alçak i'tiyâdından,
-Ki zor görünce yılışmak, zebûnu ezmekti-
Benât-ı cinsini bilsen neler neler çekti!
Onun netice-i îkâzıdır ki: "Avrupalı"
Denince rûhu sağır, kalbi his için kapalı,
Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık.
Hayır, bu an'anenin hakkı yok, deyip artık,
Benât-ı cinsine göstermek isterim seni ben...
Yabancı durma ki pek âşinâsınız kalben.
(Berlin Hatıraları, s. 274-275)

Avrupa ve Modernlik

Mehmet Akif, *Avrupa, Garb, Ehl-i Salîb* ve *Medeniyet* kelimelerinin hep-

sini de aynı anlama gelecek şekilde kullanırken[7], gerçekte Avrupa merkezci anlayışların hiç de tasvip etmeyeceği bir görüşü dile getirmektedir. Zamanında *modernizm* kavramı henüz kullanımda olmamasına rağmen, aynı anlama gelecek şekilde *Batılılaşma* veya çağdaşlaşmayı karşılayan başka ifadeler kullanılmaktadır. Örneği *taklitçilik,* onun için bir çağdaşlaşma yöntemidir. Modernlik, olumsuz bir davranışı nitelediği için, günümüzde onu olumlayan çoğu çevrelerin yaptığı gibi, ona itibar belirten kelimelerle atıflarda bulunmaz. Sonuçta *modernlik* de, tıpkı *medeniyet* gibi, Avrupa'nın üstünlüğünü ve eşsizliğini ifade etmek üzere Avrupalılıkla eş anlamlı hale getirilmiş bir kavramdır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın kendisini "modern" olarak kurarken, sahip olduğu bütün değerleri bu kavrama yükleyerek onu, dolayısıyla da kendisini yücelttiğini biliyoruz. Artık Avrupa'ya ait olan her şey modern; modern olan her şey de olumlu hale gelmiştir. Bunun karşısına ise, modernliğin negatifi olarak yapay bir "geleneksel"lik konulmuştur. Doğal olarak bu anlayışta "modernizm", rağbet göreni, itibarlı olanı; "geleneksel" ise, olumsuzluğu içinde vaz geçilmesi gerekeni gösterir. Geleneksel olması nedeniyle itibarsızlaştırılarak terk edilmesi gereken kavramların başında da "din" bulunur.

Mehmet Akif tarafından ele alınan modernlik/geleneksellik tartışması, dönemin meşhur mektep/medrese tartışmasıyla somutlaşan iki karşıt anlayışın hesaplaşmasıdır. Bu kavgada Batı yanlıları, Avrupa'ya ait her türlü değeri olduğu gibi almak gerektiğini savunurlar. Nitekim düşünce tarihimizde bu serüvene "Batılılaşma" (Garblılaşma) adı verildiğini ve bu anlamda Batılılaşma tarihinin, modernleşme tarihinden başka bir şey olmadığını biliyoruz. Her iki kavram da, Avrupa dışında kalan toplumların Batılı değerleri kabul etmesi anlamına taşır. Dolayısıyla örneği "Türk Modernleşmesi" deyimi, "Türk Batılılaşması" ile aynı anlamdadır.

Önce Mektep/Medrese çatışması içinde tartışılan modernlik/geleneksellik karşıtlığını ele alırsak, Akif'in doğal olarak ikincisinin yanında yer aldığını görürüz. Bu konu, dağılan İmparatorluğun aydınları arasındaki "temel tercihin ne olacağı" sorununu oluşturuyordu. *Servet-i Fünun* dergisi etrafında toplananlar, Avrupa değerlerini ve dolayısıyla modernliği savunurken, başta din olmak üzere toplumun geleneksel değerlerini savunanlar da *Sebilürreşad* dergisi çevresinde bir araya gelmişlerdi.

Akif bu konudaki görüşlerini başlıca *Fatih Kürsüsünde*, *Berlin Hatıraları* ve *Asım* şiirlerinde dile getirmiştir. *Safahat*'ın dördüncü kitabı olan *Fa-*

7 Bunlara *vahşet* kelimesi de eklenir ki, bütün bu kelimeler öbeğinin anlam çerçevesini göstermesi bakımından ilginçtir. Yani o, *Avrupa, Garb, Ehl-i Salîb, Medeniyet* ve *vahşet* kelimelerinin hepsini aynı kategoride değerlendirmiştir.

tih Kürsüsünde adlı şiirinde, Vefa semtindeki Ekmekçioğlu medresesinin önünden geçen iki arkadaşın, kendi haline terk edilmiş medrese ile, onun karşısındaki yeni yapılan bir mektep dolayısıyla, sohbet konusunun bu çekişmeye getirilişi yer alır. Yapılar arasındaki farklılık, açık biçimde düşünceler arasındaki ikiliği simgelemektedir:

-Şu sağ taraftakiler?
-Mektep.
-Evet, bu cebhedeki?
-Bir eski medrese olmak gerek... Değil mi?
-Peki.
-Peki nedir? Biraz îzâh edilse, çok eksik!
-Zavallı milleti vahdet-cüdâ eden "ikilik"
Sırıtmıyor mu? O pis dişleriyle karşında?
Nasıl tükürmesin insan şu hâle baksın da?
Yıkılmamış, ne kadar yıkmak istesek, îman;
Ayırmak istemişiz sonra dîni dünyâdan.
Ayırmışız, ederek şer'i muttasıl ihmâl;
Asıl ikincisi olmuş, şu var ki, berzede-hâl!
Evet bu sıska vücûdun yarın durur nefesi;
Fakat şu gördüğün "Ekmekçioğlu Medresesi"
Yaşar, demir gibi göğsüyle, belki on bin yaş...
Ya her kaburgası: Kurşunla bağlı yalçın taş!
Olsaydı koskoca millette bir beyinli kafa;
"Vücûdu bir yana atmak, dimâğı bir tarafa,
Akıl kârı değil" der de böyle yapmazdı.
Ne oldu sor bakalım? Milletin öz evlâdı,
Yabancıdan daha düşman kesildi birbirine!
(Fatih Kürsüsünde, s. 200-201)

Mehmet Akif'in bu manzara karşısındaki tavrı, bir taraf olmaktan çok eleştireldir. Ortaya ikili bir yapının çıktığı görülüyor. Onun, bu sırıtkan yakışıksız manzara karşısında birlik istediği, ortaya din ve dünya diye birbirinden ayrı iki alan çıkmasını anlamsız bulduğu açıkça görülüyor. Buna karşı gerçekleşmiş olan şey, din ve dünyanın ayrılması, hem de dinin sürekli ihmal edilerek ikinci plana atılması, dünyanın "asıl" haline getirilmesidir. Dünyayı simgeleyen mektep, hemen yarın nefesi kesilecek derecede sıska bir

vücuda benzerken, imanı temsil eden medrese, ne kadar yıkılmak istense de ayakta duran, belki on bin yıl yaşayacak derecede sağlam bir bedeni andırmaktadır. Asıl olması gereken şey, bu ikisinin, tıpkı vücutla beyin gibi bir arada olması ve birlikte korunmalarıdır. Ama bu olmayınca, milletin öz çocukları, yani kardeşler birbirine yabancıdan daha da düşman hale gelmişlerdir.

Düşmanlık doğuran bu ayrılık, Akif'in yaşadığı dönemde toplum içinde fiilen yaşanan bir şeydi. Sorun daha çok, yıkılan imparatorluğun yeniden hangi temeller üzerinde ayağa kaldırılacağıydı. Akif'e göre bu temel, ileride göreceğimiz gibi, toplumun "mâhiyeti", yani özüydü. Bu görüşün dışında kalanlar ise çeşitli görüşlerle birbirinden ayrılıyordu. Fakat elbette en büyük sorun, Avrupa'nın değerlerinin olduğu gibi alınması gerektiğini söyleyenlerle yaşanıyordu. O, Avrupa medeniyetinin bir vahşetten ibaret olduğuna inanıyor ve onun değerlerinin alınmasının hiçbir derde çare olamayacağını düşünüyordu. Ancak bir şeyler yapmak gerektiği de ortadaydı. Onun, yapılması gerekenler hakkındaki temel ilkesini, aynı şiirin baş taraflarında, dil konusunda yapılacak yeniliklere karşı takınılacak tavrı açıklarken koyduğunu görüyoruz. Burada, yabancı bir kavramın alınıp alınmaması tartışılırken belirlenen ilke, dışarıdan alınacak bütün her şey için de geçerli olabilecek temel bir ilkedir: Önce, o şey gerçekten ihtiyaçsa alınacak, ikinci olarak da, almaya karar verenler seçme konusunda ehil olacaklardır:

-Değişti hâlet-i rûhiyye, çünkü asra göre...
-Aman şu "hâlet-i rûhiyye" bir de "mefkûre"
Ayıp değil ya, gıcıklar benim sinirlerimi!
-Niçin sinirleniyorsun? Taassubun yeri mi?
Biraz değişmeli artık bu eski zihniyet.
"Lisana hiç yenilik sokmayın" demek: Cinnet.
-Hayır taassub eden yok... Şu var ki: İcâbı
Tahakkuk etmeli bir kere; bir de, erbâbı
Eliyle olmalı matlûb olan teceddütler...

(Fatih Kürsüsünde, s. 197)

Şu halde alınması gereken şey gerçekten ihtiyaç duyulan şeyse, yani *icâbı tahakkuk etmişse* alınır; yoksa *asra göre* değil. Ancak yine de icabın tahakkuk etmesi, yeni bir şeyin, ne pahasına olursa olsun, rastgele kişilerin kararıyla alınması gerekeceği anlamına gelmez. Bunun şartı da *ehliyet*'tir[8].

8 Burada Mehmet Akif'i modernist ve pozitivistlikle suçlayanların, onu ne kadar yanlış

Dolayısıyla Akif, dışarıdan alınacak şeyler için iki katmanlı bir kontrol mekanizması öngörüyor.

Asım'da da Batılı eğitimle kendi eğitimimiz, mektep/medrese simgesiyle ele alınır. Aşağıdaki parça, Akif'i modernist ve reformist eğilimler taşımakla suçlayanlara da cevap teşkil eder:

-Yok mudur medresenin köylüde olsun emeği?
-Mektebin, belki... Fakat medresenin, hiç ummam.
-Kızarım ha!
-O senin hakk-ı sarîhindir İmam.
-Hakka yol gösterecek bir kılavuz var: Ulemâ.
Kalanın hepsi de boş.
-Boştur, efendim, amma...
-Neymiş ammâsı, beyim?
-Yok, şu sizin medreseler,
Asrın îcâbına uymakta inâd etmeseler...
(Asım, s. 323)

Yukarda anlattığımız, *icabı tahakkuk eden*, yani kendisine gerçekten ihtiyaç duyulan şeyle, burada geçen *asrın icâbına uymak* arasında fark vardır. *Asrın icâbına uymak*, doğrudan doğruya "modernizm" (çağdaşlık) anlamında kullanılmakta, dolayısıyla Avrupa değerlerinin kabulünü ifade etmektedir. Böylece modernizm yanlıları, yani mekteplerde Batılı sisteme göre yetişenler, medresede yetişenleri çağın gereklerine ayak diremekle suçlamaktadırlar. Medreselerin ıslah edilmesi bu anlamda, onların eksikli görülmeleri ve bu eksikliklerin rağbette olan ve eksiksiz görülen Batılı değerlere göre düzeltilmesi anlamına gelir. Akif ise sorunun, bir tarafı suçlamak yoluyla ele alınan bir kavga ortamına çekilmesine, iki farklı ve uzlaşmaz kutuptan birinin tercih edilmesi biçimindeki düşmanlık yaratıcı şekle sokulmasına karşı çıkmakta ve "medreselerin ıslahı" düşüncesini, en azından bir dil ve mantık hatası olarak görmektedir:

Sâde, "ıslâh-ı medâris" mi ne, bir şey dediniz...
Onu anlar gibi olduksa da îzâh ediniz:

---

tanıdıkları, ya hiç okumadıkları veya okusalar da anlamadıkları ortaya çıkıyor. Akif, Batılı yenilikleri içe aktaran ve bunu rastgele yapan bir *modernist*, ya da her ne pahasına olursa olsun, dini eksikli görerek onu ortaya çıkan yeni görüşler doğrultusunda tamir etmeye kalkışan bir *reformist* değildir. Onu bu kelimelerle suçlayanlar, aslında kendi kafalarındakini ona yansıtmaya çalışanlar ve Akif'i asla tanıyamamış olanlardır.

Acabâ hangi zarûret sizi sevketti buna?
Ya fesâd olmalı meydanda ki ıslâh oluna.
Bunu bir kere kabûl eylemeyiz, reddederiz.
Sonra, bîçâre medâris o kadar sahibsiz,
O kadar baştan atılmış da o hâliyle yine,
Düşüyor, kalkıyor amma gidiyor hizmetine.
(Asım, s. 323)

Suçlanmasına, sahipsiz bırakılmasına, terk edilmesine ve itibardan düşürülmesine rağmen, yine de gerektiğinde halkın hizmetine o koşuyor. Medreselerin aslî özelliklerini yitirdiğini Mehmet Akif çok iyi bilmekte ve bunu sık sık tekrarlamaktadır; ancak şartlarla bağlantılı bu durum, kimseyi onun zihniyet olarak temsil ettiği özü suçlamaya götürmemelidir. Onların ihmal edilmelerine karşı, büyük miktarda paralar ve emekler harcanarak yapılan yüksek mektepler ise, milletin derdine çare üretecek özelliklerden çok uzaktır. Akif, bu durumu haklı delillere dayanarak eleştirir:

Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?
O mu? Baytar. Bu? Zirâ'at. Şu? Mühendishâne.
Çok güzel, hiçbiri hakkında sözüm yok, yalnız,
Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız!
İşimiz düştü mü tersâneye, yâhud denize,
Mutlaka, âdetimizdir, koşarız İngiliz'e.
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;
Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir.
Meselâ büdce hesâbâtını yoktur çıkaran...
Hadi mâliyyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.
Hani tezgâhlarınız nerde? Sanâyi' nerde?
Ya Brüksel'de, ya Berlin'de, ya Mançester'de!
Biz ne müftî, ne imam istemişiz Avrupa'dan;
Ne de ukbâda şefâ'at dileriz Rimpapa'dan.
Siz gidin bunları ıslâha bakın peyderpey;
Hocadan, medreseden vazgeçiniz, Vâlî Bey!"
(Asım, s. 325-326)

Bu konuda önümüze bir problem daha çıkmaktadır. Modernlik yanlıları,

ya da "asrın icabına" göre yetişen mektepliler, kendilerine aydın (mütefekkir) süsü vererek halkı ve onun değerlerini küçümsemektedirler. *Asım*'da anlatılan ve Konya'nın bir nahiyesinde geçen bir olay, bu gerçeği çarpıcı bir şekilde ortaya koyar: Nahiyenin ileri gelenleri toplanarak hocayı kovmuşlar; halk çocuklarını okuldan almış ve okul da kapatılmış. Köse İmam, yolu buralara düşmüşken bu olayın sebebini öğrenmek için kalkıp olayın gerçekleştiği yere gider. Yatsı namazından sonra halk ondan kendilerine vaaz etmesini isterler. O da fırsatı değerlendirerek öğretmen kovmanın, mektebi kapatmanın çirkinliğini ve ilim öğrenmenin önemini ele alan bir vaaza başlar:

Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?
O sizin devletiniz, ni'metiniz, her şeyiniz.
...
Müslüman, elde asâ, belde divit, başta sarık;
Sonra, sırtında, yedek, saplı beş on deste çarık;
Altı aylık yolu, dağ taş demeyip, çiğneyerek,
Çin-i Mâçin'deki bir ilmi gidip öğrenecek.
Hiç düşünmek de mi yoktur, be adamlar, bu ne iş?
En büyük tâli'i Mevlâ size ihsân etmiş,
Hem de ta olduğunuz mevkie göndermişken;
Teptiniz kendi gelen ni'meti sersemlikten!
Çok zaman geçmiyecektir ki bu nankörlüğünüz,
Ne felâketlere meydan verecektir görünüz!
Köylerin yüzde bugün sekseni, hattâ hocasız;
Siz de onlar gibi câhil kalarak anlayınız!
Bir hatâ oldu, deyip şimdi peşîmansınız a...
Ne çıkar? Gitti giden, kıydınız evlâdınıza...
(Asım, s. 327-328)

Ancak vaaz bittikten sonra gece kalacağı odaya giderken, ev sahibi Mestanlı Dayı ona işin gerçek yüzünü anlatır:

Köylü câhilse de hayvan mı demektir? Ne demek!
Kim teper ni'meti? İnsan meğer olsun eşek.
Koca bir nâhiye titreştik, odunsuz yattık;
O büyük mektebi gördün ya, kışın biz çattık.

Kimse evlâdını câhil komak ister mi ayol?
Bize lâzım iki şey var: biri mektep, biri yol.
Niye Türk'ün canı yangın, niye millet geridir;
Anladık biz bunu, az çok, senelerden beridir.
Sonra baktık ki hükûmetten umup durdukça,
Ne mühendis verecekler bize, artık, ne hoca.
Para bizden, hoca sizden deyiverdik... O zaman,
Çıkagelmez mi bu soysuz, aman Allah'ım aman!
Sen, oğul, ezbere çaldın bize akşam, karayı...
Görmeliydin o muallim denilen maskarayı.
Geberir, câmie girmez, ne oruç var, ne namaz;
Gusül abdestini Allah bilir amma tanımaz.
Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiş kokusu;
Ebenin teknesi ömründe pisin gördüğü su!
...
Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.
...
Tertemiz yerlere kipkirli fotinlerle dalar;
Kaldırımdan daha berbâd olur artık odalar;
Örtü, minder bulanır hepsi, bakarsın, çamura.
(Asım, s. 329)

Görüldüğü gibi, Batılı eğitim alarak mektepten yetişenler, halka karşı yabancılaşmakta, âdeta başka bir varlığa dönüşmekte ve toplumun bütün değerleriyle ters düşmektedir. Biraz sonra da göreceğimiz gibi bu durum, aydın/halk çatışmasını doğurmakta, iki tarafı birbirine düşman etmektedir.

Berlin Hatıraları şiirinde de aynı kavgaya değinilir. Ancak burada, bizdeki Avrupa eğitimi alanlarla bizzat Avrupalılar arasında bir karşılaştırma yapılır. Buna göre Avrupa'da, bizim mektep/medrese kavgasına benzer şekilde bir kültür çatışması yoktur. Evde, okulda ve hayatta öğretilen bilgi aynı bilgidir. Dolayısıyla nesiller arasında da, aydınlarla halk ve aydınla aydın arasında da çatışma yoktur. Mekteple mabed (okul/cami), medeniyetle âhiret (bilim/din) birbirine düşman değildir:

Sizin işittiğiniz bir terâne, bir perde;

Beşikte, sonra eşiklerde, sonra mektepte.
Hülâsa her çatının altı aynı sesle dolu.
Bütün şu'ûnu bir âhenge rapteden bu yolu
Tutunca, gitgide mekteple, kışla, fabrika, fen
Seçilmez oldu, hakîkat, harîm-i âileden.
Bu ittihâdı tabî'î yaşatmak isterdi...
Asıl kemâlini millet o işte gösterdi:
Düşündü hangi semâdan hayâtın indiğini;
Düşündü rûh-i umûmîyi emziren dîni.
Sonunda gördü ki: Ümmete müşterek vicdan
Tahassüsâtını almakta aynı manba'dan;
Kurursa bir gün o menba' ne his kalır, ne hayât;
Bekâ-yı dîn ile kâim hayât-ı cem'iyyât;
Mukaddesâtını tesbîte uğraşıp durdu...
Mücerredât-ı kesîfeyle bir cihan kurdu.
Alınca şekl-i teayyün vatan heyûlâsı,
Budur revâbıt-ı milliyyenin en a'lâsı,
Deyip sarılmada aslâ tereddüd etmediniz.
Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle ma'bediniz.
Ne çan sadâsı boğar san'atin terânesini,
Ne susturur medeniyet bu âhiret sesini.
(Berlin Hâtıraları, s. 278)

Aydın/Halk çatışması

Mektep/Medrese çekişmesinin bir sonucu olan Aydın/Halk çatışması da, aslında medeniyet ve modernlik olarak adlandırılan Avrupa üstünlüğü aldatmacasının doğurduğu bir çatışmadır. Çağın gereklerine uymak pahasına kendi değerlerini bırakarak Avrupalı değerleri almak, başka türden propagandaları bir yana bıraksak bile, savaştan yenik çıkma psikolojisiyle içine düşülen bir kompleksin sonucuydu. Elbette, Batı'dan gelen her şeyin reddedilmesi, tıpkı oradan gelen her şeyin kabul edilmesi gibi yanlıştır. Değişik toplumların birbirinin kültür ve medeniyet değerlerini tanıması, hatta bunlardan bazılarının zaman içinde kabul edilerek kendi bünyesine katılması olağandır ve tarihte bunun örnekleri boldur.

Mehmet Akif, her düşünür gibi, ilmin nerede ve kimler tarafından ifade edilirse edilsin, alınması ve hayata uygulanmasını yadırgamaz. Aksine bu-

nun gerekli olduğunu savunur. Ancak burada, Sezai Karakoç'un da çok açık biçimde ifade ettiği gibi, dikkat edilmesi gereken ince bir çizgi vardır: "Dışa bakmakla dışa teslim olmak aynı şey değildir. Dışa bakmak, hele çağımızda, yaşamak için zaruridir. İkiyüzyıldır dışa bakmıyoruz, adeta körlemesine onu içeri davet ediyoruz. Dışı içe taşıyıp duruyoruz. Oysa gerekli olan, dıştan içe doğru değil, içten dışa doğru olan harekettir"[9]. Akif, geniş çapta bütün İslâm dünyasının yaşamış olduğu büyük bunalım döneminde, kendilerine bunu yaşatan felâketin kurtuluş olduğunu sanan, tamamen dışa, Avrupa'ya teslim olma düşüncesinde olanlarla mücadele etti. Özellikle de Avrupa'da gelişen pozitivist akımların etkisiyle bütün gerileme nedenlerini dine bağlayarak onun hayatımızdan atılması gerektiğini düşünenlere karşı çıktı. Bunlar dışa teslim olanlar, kurtuluşu dışarıyı içe taşımakta arayanlardı. Nitekim bunların kendi özelliklerini bırakarak Batılı bir kimlik kazanmaya çalışmaları ve en başta da din karşıtı tutumları, halkta güçlü bir tepki doğurdu. Bu tepki sadece ait olduğu yerde de kalmadı. Din düşmanlığı içinde yaptıkları bilim taraftarlığı, taraftarı oldukları her şeye duyulan tepki yüzünden, halkın bilime olan güvenlerini de sarstı.

Safahat'ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı şiirde bu çatışma, nedenleri ve doğurduğu sonuçları bakımından uzun uzadıya ele alınır. Akif, kürsüdeki vaize şunları söyletir:

Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki dimâğında dönen hissiyyât,
Cismin a'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;
Felcin a'râzını göstermeye başlar a'zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rıza.

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 155)

Aydınlar (mütefekkirler) ile halk, milleti meydana getiren iki önemli unsurdur. Aydınlar milletin *beyni,* halk da onun *cismi* gibidir. Vücudun yarası, bu iki parçanın uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bir topluluğun zihninde oluşan duygular eğer bedenin sinirlerine gelmezse, yani beyinden giden uyarılar organlar tarafından algılanmaz/algılanamaz ve yerine getirilmez/getirilemezse, hayatın âhengi ortadan kalkar. O zaman organlar felç

9 Sezai Karakoç, *Yapı Taşları II,* s. 31

belirtileri gösterir: Ayaklar yürümez, eller hareket etmez, kulaklar duymaz, gözler görmez... Böyle bir bünyeden hiçbir şey beklenemez. İşte bizim toplumumuzda da böyle bir durum söz konusudur. Aydınlar farklı şeyler düşünüyor, fakat bu düşünceleri halka yabancı olduğu için onlarda yankısını bulamıyor:

Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
"Medeniyette teâlîsi umûmen Şark'ın,
Yalınız bir yolu ta'kîb ederek kâbildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani:
İctimâî, edebî, hâsılı her mes'elede,
Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ, o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!"

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 155)

Böylece aydın geçinen Batıcılar, bütün Doğu'nun, beyinlerini Batı'ya göre ayarlamalarını istemekte ve her meselede Avrupalılar gibi düşünmeleri, onların yürüdüğü zeminde yürümeleri gerektiğini savunmaktadırlar. Ayrıca din bağının da ortadan kaldırılmasını istemektedirler; çünkü onlara göre din, ilerleme nedenlerinin önündeki en büyük engeldir. *Safahat*'ın üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri*'ndeki bir şiirde de, aydın geçinenler, aynı şekilde Batı'nın bütün düşüncelerini almak gerektiği, bunun da Allah inancını bırakmakla mümkün olduğu şeklindeki görüşleri belirtilerek ağır biçimde eleştirilirler:

Hele i'lânı zamanında şu mel'un harbin,
"Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'ın;
O da Allah'ı bırakmakla olur" herzesini
Halka îman gibi telkin ile, dînin sesini
Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün

(Hakkın Sesleri, s. 170)

Aydın geçinenlerin din bağlarını kaldırmak ve Allah inancını terk etmek

gibi ifrat içinde olmalarına karşılık, halk da –aydınlara olan güvenlerini yitirmeleri dolayısıyla- tam ters yönde bir tefrit içinde bulunuyor:

Gelelim şimdi, ne merkezde avâmın hissi...
Şüphe yoktur ki tamâmiyle bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkâd olarak,
Garb'ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabûl eylememek.
Şöyle dursun o teceddüt ki dışarıdan gelecek,
Kendi milliyetinin kendi muhîtinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddütlere hattâ udvan!
Müşterek hissi budur işte avâmın sizde.

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 155-156)

İki grup arasındaki bu zıtlaşma, doğal olarak bir kavga ve nefret hissi doğurmaktadır. Aydınlar en küçük bir sorumluluk duymadan kendi bildiklerini okuyor; halk da aynı şekilde onlara hiç aldırmadan kendi yollarına gidiyorlar. Dolayısıyla birbirini görmezlikten gelen bu iki hizbin arası giderek açılıyor. Toplum denilen yapının beyni konumundaki aydınlardan –özellikle dine yönelik- inen şiddetli darbeler, kalbi konumundaki halkta dinmez nefretler doğuruyor. Bunun sonucu olarak da aydın tabakanın söylediği her şey halka kötü gelmeye başlıyor:

Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde
Öyle saplandı ki aldırmadı bir başkasına.
Hiç o gitsin de dönüp bakmıyarak arkasına,
Nâsın efkârı –ki efkâr-ı umûmiye odur-
Gitmesin kendi yolundan... Bu nasıl kâbil olur?
Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
Pek tabî'î olarak geldi nizâın sırası.
Yıldırımlar gibi indikçe "beyin"den şiddet,
Bir yanardağ gibi fışkırdı "yürek"ten nefret.
Öyle müdhiş ki husûmet: Mütefekkir tabaka,
Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka;
Hem onun zıddını yapmak ebedî mu'tâdı.

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 156)

Şüphesiz bu, bir toplum için çok kötü bir gidiştir; ancak işin daha da kötü tarafı, aydın geçinenlerin taşkınlıkları dolayısıyla halkta tehlikeli bir zannın ortaya çıkmasıdır. Buna göre halkın kafasında, sanki bu zararlı fikirler "fen" okumaktan doğuyormuş şeklinde bir anlayış oluştu. Pozitivizmin rağbette olduğu bir dönemde, sahip oldukları bilgileri dinin aleyhinde kullanan fen adamları yüzünden oluşan bu yanlış anlayış, gelişmek için huzurlu bir ortam isteyen bilimin önündeki en büyük engel olmuştur. Mehmet Akif burada, önemli bir psikolojiye işaret ediyor: Toplumsal bünye, kendi inancına uygun olmayan düşünceleri kabul etmemektedir:

Neye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde fünûn,
Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn,
Asr-ı hâzırda geçen fenlere sâhip denecek,
Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?
Mütefennin tanılan üç kişinin kıymeti de,
Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.
Kim mesâîsini bir gâyeye vardırdı, hani?
Gösterin pâye-i tahkîke teâlî edeni?
Nazariyyâta boğulmakla geçen ömre yazık;
Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık.
Bu hakîkatleri lâkin kim okur, kim dinler?
Sivrilen zübbelerin hepsi beş on söz beller,
Düşünür "Dîni nasıl yıkmalı bunlarla?" diye.
Böyle bir maksad için çok bile i'dâdiye!

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 156-157)

Kısaca özetlemek gerekirse, aydınlarla halk arasındaki bağlar, Avrupa'nın yükselen maddî gücüne ulaşabilmeyi din bağından kurtulmada gören aydınların yanlış anlamaları yüzünden kopmuştur. Oysa Avrupalılar, bizde iki kesimin arasını açıp birbirine düşürürken, kendi aydınları ile halk arasındaki ahengi kurmuşlardır:

Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü, maksûdû.

(Berlin Hatıraları, s. 276)

Mehmet Akif, halkına ters düşmeden ve onun nefretini kazanmadan, onu aydınlatmak üzere yazan "beyin" mesabesindeki aydınlar ve bu kaynaktan bilgi sahibi olan "kalb" mesabesindeki halk arasındaki bu uyumun "millî birlik" çatısının temeli olduğuna inanır. Avrupa, başarısını bu birliğe borçludur. Varılacak nokta aynı olduktan sonra, başlangıç noktaları arasında farklar bulunması önemsizdir. Bizdeki durum bunun tam tersidir. Onlarda farklı noktalardan çıkan ve aralarında açıklık bulunan oklar merkeze doğru yaklaştıkça aralarındaki mesafe azalır ve sonunda merkezde birleşirler. Oysa bizim halimiz, bir merkezden çıkıp da çevreye doğru gittikçe arası açılan çizgilere benziyor ki, dağılmamızın nedeni budur:

"Beyin"le "kalb"i hem-âheng edip de işleteli,
Atıldı vahdet-i milliye sakfının temeli.
O vahdet işte bütün ihtişâmınızdaki sır,
Cihâna ra'şe veren ses onun sadâlarıdır.
Teşettüt eyliyerek gâyeniz, bizimki gibi,
Tahallül etmeye koyvermiyor bu terkîbi.
Düşüncelerdeki mebde' bir olmasın varsın...
Değil mi gâyesi bir hepsinin, ne korkarsın?
Bakılsa dâirenin nısf-ı kutru nâ-ma'dûd;
Fakat umûmuna bir nokta müntehây-ı hudûd.
....
Bizim düşünceler amma sizinkinin aksi.
Demin berâber iken şimdi ayrılır hepsi!
Bu i'tibâr ile baktıkça: Aynı merkezden,
Çıkıp da nâ-mütenâhî muhîte doğru giden
Kümeyle hatlara benzer ki muttasıl açılır...
Bizim de işte budur inhilâlimizdeki sır.
O râbıtayla giderken sizin teâlîniz;
Bu tefrikayla perîşan bizim ahâlimiz.

(Berlin Hatıraları, s. 276-278)

Her millet kendi değerleriyle ilerler

Aydınların bu yanlış anlayışları ve buna karşı halkın olumsuz tepkileri ile ortaya çıkan olumsuz duruma karşı Akif'in önemli teklifleri vardır. Bu tekliflerin özellikle *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde yoğunlaştığını görüyoruz ki, bu anlamlıdır. Onun bir bunalım döneminde ortaya koyduğu çıkış

yollarını açıklamak üzere sahne olarak camileri seçmesi, başlı başına bir mesajdır. Çünkü camiler, aşağıda ele alacağımız gibi, "mâhiyyet" denen, toplumun "öz"ünü temsil etmektedir. Camiler, İslâm toplumunu birleştiren merkezlerdir. Toplum bu merkezin yaydığı ruh tarafından şekillenir. Akif, dönemi için de çok büyük önem taşıyan bu madde ve mana ilişkisine çok önem verir. Maddî gelişme ile, bunun fonu mesabesinde olan manevî ortam arasındaki ahenk, toplumun bunalımdan çıkması için tek yoldur. Burada Akif, oldukça sistematik bir yol izleyerek, bir toplumun nasıl davranması gerektiğini ayrıntılarıyla ortaya koyar.

Akif her şeyden önce taklidin yıkıcı özelliğine değinir. Taklit, hiçbir zaman gayeye ulaştıran, kişiyi "tahkik" aşamasına yüselten sağlıklı bir yol olamaz:

Mütefennin tanılan üç kişinin kıymeti de,
Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.
Kim mesâîsini bir gâyeye vardırdı, hani?
Gösterin pâye-i tahkîke teâlî edeni?

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 156)

İkinci olarak taklit, özgün yapıyı bozarak toplumu kişiliksiz bir hale getirir. Oysa, ilerleme ya da kalkınma alanında her milletin atacağı adım kendine özgü olmalıdır. Çünkü milletler, kültür ve medeniyet bakımından farklı özellik ve zihniyetlere sahiptir ve hiçbirinin beslenme kaynağı diğerine benzemez. Bu yüzden bir milletin başka bir milletin izinden yürümesi, hiçbir zaman onun önüne geçememesi demektir. Öyleyse ilerleme yolunda her milletin yürüyeceği yol kendisine has olmalıdır:

Mütefekkirleriniz anlamıyorlar sanırım,
Ki çemenzâr-ı terakkîde atılmış her adım,
Değişir büsbütün, akvâma, cemâ'ate göre;
Başka bir kavmin izinden yürümek, çok kere,
Âdetâ mühlik olur; sonra ne var, her millet,
Gözetir seyr-i tekâmülde birer ayrı cihet.

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 158)

Bütün insanlığın, ulaşmak istedikleri nihai amaca koşarken izleyecekleri yöntem bir değildir. Aksine bu yöntemi belirleyen şey, her milletin, kaynağını kendi "genel ruhu"ndan alan "mâhiyyet"idir:

Bir de hatırlamıyorlar ki, umûmen beşerin,

Dâimâ koştuğu son maksada yükselmek için;
Tutacak silsile akvâma değildir hep bir;
Belki her millet için ancak o "mâhiyyet"tir,
Ki kopar kendisinin rûh-i umûmîsinden.
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 158)

İşte, milletin içindeki düşünür geçinen kimseler önce bu "mâhiyet"i (cevher'i, öz'ü) iyi belirleyip kavramış olsalar, sonra da onun aşamalarını belirleyerek arkasından gelecek insanlara ışık tutsalardı, artık bu özellikteki bir düşünürün arkasından topluluklar da ileri doğru yürümekte hiçbir sakınca görmezlerdi. Çünkü karanlıklardan aydınlığa kavuşmak için insana elinden tutarak yol gösterecek aydın, o toplumun ruhu gibidir.

Şimdi, bir kavmin içinden mütefekkir geçinen
Zümre evvelce bu "mahiyet"i takdîr ederek,
Sonra kaç safhası mevcûd ise tenvîr ederek,
Çekecek oldu mu önden o ilâhî feneri;
Arkasından da cemâat yürür artık ileri.
Ruhudur çünkü karanlıkta elinden yedecek,
Yoksa şaşkın mı ki dursun, mütemâdî gidecek.
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 158)

Aydınlar, ne yazık ki dini de hiç anlayamamışlar, dolayısıyla İslâm'ın ruhunu telakkileri çok yanlış: Onun ilerlemeye tahammülü olmadığını, çağın yetkin eserleriyle bütünleşemeyeceğini sanıyorlar. Onun ta en başından beri ilimlerin koruyucusu ve insanlığın da bir gün yükseleceği yer olduğunu bilmiyorlar... Evet, bugün için Müslüman unsurların oldukça geri oldukları doğrudur; ancak bu onun özrü değildir, aksine "Müslümanlık" denilen "ilâhî ruh", kendilerine "Müslüman" diyen insan yığınlarından çok uzak:

Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm'ı telâkkîleri gâyet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
Bilmiyorlar ki: ulûmun ezelî dâyesidir,
Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.
...
Müslüman unsuru gâyet mütedennî, doğru,
Şu kadar var ki değildir bu, onun mahzûru.

"Müslümanlık" denilen rûh-i İlâhî, arasak,
"Müslümanız" diyen insan yığınından ne uzak!
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 158)

Aşı kendi cinsinden olmalı

Buraya kadar Mehmet Akif'in *medeniyet* ve çağdaşlık kavramlarını nasıl anladığı ve nasıl değerlendirdiği üzerinde durduk. Bunlar yanında kültür ve medeniyetler arasındaki etkilenmelerden, özellikle onun yaşadığı gerçek anlamdaki bir bunalım dönemindeki başka kültürlerden neler alınabileceği konusundaki düşüncelerinden söz etmemek bir eksiklik olur. Çünkü onun bu konuda önemli bir formülü vardır:

Aşılarken de vurun kendine kendinden aşı.
Şâyed isterseniz ağacın donanıp üstü, başı,
Benzesin tâze çiçeklerle bezenmiş geline;
Geçmesin, dikkat edin, balta çocuklar eline!
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 160)

Akif, kültürler arasındaki etkileşimin, birbirinden alacakları önemli özelliklerin bulunduğunu bilen ve takdir eden bir şâir-düşünürdür. Dolayısıyla kültürler arasındaki etkileşimler olağan şeylerdir ve tarih boyunca da birçok kez olmuştur. Yukarıdaki mısralar doğrudan kültürel aşıdan söz etmektedir. Buna göre bir kültürün hep taze kalması, yeni çiçeklerle süslenmesi için, kendisine yabancı olmayan, kendi cinsinden olan aşının yapılmasını istemektedir. Aşıyı yapanlar da, yukarıda da belirttiğimiz gibi, acemi eller olmayacaktır. Çocuğun eline balta verilirse, hem kendine ve hem de ağaca zarar verebilir. Kuşkusuz burada Akif, her şeyden önce dikkatlerimizi *taklit*'e çekmektedir. Önce, Avrupalı ne yaparsa örnek kabul eden ve kayıtsız ona uyanlar eleştirilir:

Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:
"O halde biz dahi yaptık!" deyip hemen taklîd.
Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümîd?
(Fatih Kürsüsünde, s. 198)

Sonra da, taklitle hiçbir yere varılamayacağını söyler. *Süleymaniye Kürsüsünde* adını taşıyan *Safahat*'ın ikinci kitabında, toplumun içinde bulunduğu durumdan kurtulma çarelerini anlatan kürsüdeki vaiz, yakından incelediği Japonlar hakkında önemli bir kanaate varmıştır:

O kanâat da şudur:
Sırr-ı terakkânizi siz,
Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 159-160)

Şu halde, içinde bulunduğu istenilmeyen durumdan kurtularak ilerlemek isteyen bir millet, kurtuluş yolunu başka yerlerde değil, kendinde aramalıdır. Belki geçerli olduğu noktalar vardır, ama taklit her zaman ve her yerde işe yarayan bir yöntem değildir. Batı'nın ilmini ve sanatını almakta, bunlara zaman ayırarak üzerinde çalışmakta herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bunlar, yaşamak için şart olan şeylerdir. Ayrıca sanat ve ilmin milliyeti yoktur. Yalnız burada, unutulmaması gereken önemli bir nokta vardır. Akif, daha önce de üzerinde durduğu konuyu burada bir kez daha dile getirir. Çünkü "mâhiyyet-i rûhiyye", yani bir milletin "ruhsal özü" çok önemlidir ve her şeye rengini veren odur:

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için;
Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye"niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.
Sonra, dikkatlere şâyân olacak bir şey var:
İnkişâfâtını bir milletin erbâb-ı nazar,
Kocaman bir ağacın tıpkı çiçeklenmesine,
Benzetirler ki, hakîkat, ne büyük söz bilene!
...
Hastalanmışsa ağaç, gösteriniz bir bilene;
Bir de en çok köke baksın o bakan kimse yine.
(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 160)

Burada biraz önceki uyarı tekrar ediliyor ve vazgeçilmez bazı şeylerin alınması sırasında kılavuzun "mâhiyyet-i rûhiyye" olması gerektiği, bunun dik-

kate alınmaması halinde esenlik umudu beklentisinin boş olduğu vurgulanıyor. Yine kültürel çiçeklenme konusuna bir daha dönüyor ve görüş ve düşünce sahibi kimselerin bir milletin ulaşmak istediği her türlü gelişmeleri kocaman bir ağacın çiçeklenmesine benzettiklerini belirtiyor ve arkasından da, eğer ağaçta bir hastalık olmuşsa bir bilene gösterilmesini, o bilenin de en fazla *kök*'e dikkat etmesini istemektedir. Bu dikkat Mehmet Akif'in asla taklit yanlısı olmadığını, kendi kültür ve medeniyetinin gücünden asla kuşku duymadığını, tam tersine taklitçilerin ve kuşkucuların Batı'dan etkilenen ve onu olduğu gibi içeriye davet edenler olduğunu görüyoruz.

Mehmet Akif, işin aslının *mâhiyyet-i rûhiyye* olduğunu, ancak yeri geldiğinde, iyi bir seçimle, seçici ve etkin olarak dışarıdan da bazı şeylerin alınabileceğini şu şekilde açıklıyor:

Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de:
Bunların birçoğu tahsil eder İngiltere'de;
Sonra dindaşlarının ruhu olur, kalbi olur,
Çünkü azminden, ölüm çıksa, o dönmez, sokulur.
Öyle maymun gibi taklîde özenmek bilmez;
Hiss-i milliyyeti sağlamdır onun, eksilmez.
Garb'ın almışsa herif, ilmini almış yalnız,
Bakıyorsun: Eli san'atlı, fakat, tırnaksız!
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü tok;
Şer'-i ma'sûma hürmeti bizlerden çok.
Böyle evlâd okutan milletin istikbâli,
Haklıdır almaya âğûşuna istiklâli.
Yarın olmazsa, öbür gün olacaktır mutlak...
Uzak olmuş ne çıkar? Var ya bir âtî ona bak!

(Süleymaniye Kürsüsünde, s. 146)

KAYNAKLAR

Anthony Pagden, *Avrupa Fikri,* çev. Rahmi Öğdül-Mesut Varlık, Ayrıntı Yayınları, 2010.

Mehmet Akif Ersoy, *Safahat (Edisyon Kritik),* Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Mehmet Akif Ersoy, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar),* Haz. A. Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990.

Sezai Karakoç, *Mehmet Akif,* Diriliş Yayınları, İstanbul 1979.

Sezai Karakoç, *Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı II,* Diriliş Yayınları, İstanbul 1996.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak,* Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976.

AKİF'İN SAFAHAT'INDA ZAMANIN RUHU

Hasan AKAY *

Özet

Safahatın yedi kitabını ayrı ayrı fasıllar halinde dikkate almak yerine, Safahatı bir bütün metin olarak kabul edip içindeki şiirlerin belli boyutlarda buluşanlarını tespit, ortak yanlarını teşhis ve yeni bir tarzda terkip etme düşüncesi esas alındığında, şair farklı dönemlerde -olduğu gibi yakın, hattâ aynı dönem veya senelerde de-farklı boyutların şiirlerini yazdığı, bunların, ruh hallerine göre oluşan bir 'duyarlıklar bahçesi' meydana getirdiği söylenebilir. Çünkü şair, farklı zamanları içeren -geçmişi sarsan, günü kurtaran, geleceği kuran-metinleri birlikte kaLeme almıştır. Bu bakımdan Safahat, -ferdî, siyasî, sosyal, fikrî, psikolojik, dinî boyutları farklı boyutta kurduğu şiirlerle üç boyutlu olarak dile getirmek bakımından dönemin en kapsamLı eseridir. "Ye'si tekfir eden îmânıma olsun ki yemin,/ bize telkîn-i ümîd etmediler..." diyen Akif'in eserinde 'anlam' tezahürü ve maksadın tezehhürünü fark edebilmek için, zamanın ruhuna olduğu kadar şairin kullandığı zamanlarına, zamanın ruhuna da bakmak gerekir. Bu bildiride, üç boyutu kapsayan Safahat metinlerinin "zamanın neresinde durduğu, "zamanın ruhu" denilen hususu ne kadar yansıttığı veya teğet geçtiği ve hangi bağlamı kendisine asıl değer olarak seçtiği konusu irdelenecek; Safahat'ın boyut analizi ve "zamanın ruhu"nun kapsam dışı kalan boyutu üzerinde durulacaktır.

____

* Prof. Dr. Hasan AKAY - 1957 İzmit doğumlu olan Hasan Akay, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1981 yılında mezun oldu. Çeşitli bilim, sanat ve edebiyat dergilerinde makaleler yazdı, yirmiden fazla kitap yayımladı. Yeni Türk Edebiyatı alanında 1989'da doktor, 1998'de doçent, 2004'te profesör oldu. 1983 - 1992 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'de, 1992-2002 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi'nde ve Sakarya Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Dört şiir kitabı çıkaran Akay, Edebi Tenkit dalında Türkiye Yazarlar Birliği Ödülü'nü, "Şiir inceleme" alanında da Homeros Şiir İnceleme Birincilik Ödülü'nü aldı. Hasan Akay, hâlen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır.

ÂKİF'İN SAFAHAT'INDA ZAMANIN RÛHU !

"Karanlıklar, ışıklar, gölgeler sussun ki, Allah'ım,

Bütün dünyâyı inletsin benim secdem, benim âhım."

(Mehmed Âkif Ersoy)

SAFAHAT'IN BOYUTLARI

Safahat'ın yedi kitabını ayrı ayrı fasıllar halinde dikkate almak yerine, *Safahat*'ı bir bütün metin olarak kabul edip içindeki şiirlerin belli boyutlarda buluşanlarını tespit, ortak yanlarını teşhis ve yeni bir tarzda terkip etme düşüncesi esas alındığında, Âkif'in farklı dönemlerde –olduğu gibi yakın, hattâ aynı dönem veya senelerde de- farklı boyutların şiirlerini yazdığı görülmektedir. Biz bu durumu, dönemselleştirmek sûretiyle değil, fakat *ruh hallerine göre* oluşan *bir duyarlılıklar bahçesi* olarak tespit etmek ve bu bağlamda yaz(ıl)ış anlarına dikkati çekmek istiyoruz. Çünkü şair, sosyal şartlar veya döneme ilişkin zorunluluklar nedeniyle asıl şairlik cevherini –birçok eleştirmenin farklı yorumlara dayanak yapmak amacıyla tespit ettiği gibi- ikinci plâna atmak zorunda kalmış, farklı zamanları içeren -geçmişi sarsan, günü kurtaran metinlerle, geleceği kuran- metinleri birlikte kaleme almıştır.

Safahat, hiç şüphesiz –basımı gerçekleştikten sonra oluşumunu tamamlamış- bir şiirler toplamıdır; bir '*bütün*'dür. Halkın kendi dil ve mantığı içinde yer aldığı bu 'bütünlük'te farklı inanış, düşünüş, duyuş ve yaşayış tarzları, farklılıkların bir arada bulunduğu ve birbirinden etkilenerek varlıklarını sürdürdüğü büyük bir topluluk manzarası meydana getirmektedir. Bu bakımdan *Safahat*, -ferdî, siyasî, sosyal, fikrî, psikolojik, dinî boyutları

farklı boyutta kurduğu şiirlerle 'üç boyutlu' olarak dile getirmek bakımından denilebilir ki dönemin en kapsamlı eseridir.

Bir 'bütün' olarak ele alındığı takdirde, *Safahat* metinlerinin –birbirine açılan- *üç boyutu* bulunduğunu ve bu *tasnif tarz*ının *Safahat'*a dair bir yorum imkânı oluşturduğunu fark ediyoruz. Bu *tasnif tarz*ının aynı zamanda *yeni bir okuma tarzı* getirdiğini de görüyoruz. Buna göre: Her üç boyutu kapsayan *Safahat* metinlerinin –eleştirmenlerin büyük bir kısmının yaptığı gibi, '*toptancı bir bakış'*la veya *indirgemeci bir anlayış*la değil, fakat bilhassa- ayrı ayrı *d*eğerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Böyle yapıldığı takdirde *Safahat*'ın, bugün için de, yarın için de, hayatımızın, şiirimizin ve tarihimizin neresinde durduğu, daha sağlam bir tarzda tespit edilebilecektir.

Bu *tasnif* tarzına göre, meselâ *1. boyut şiirleri*ni gösterip 'bütün'ü kapsayan bir yargıya varmak ya da 3. *boyut şiirlerini 1. boyut şiirleri* gibi göstermek sûretiyle 'bütün'ü 'cüz'de hebâ etmek tarzında bir yargıya varmaktan kaçınılmış olacaktır. Çünkü şiirler *ait olduğu boyutlar bağlamında* ayrı ayrı *d*eğerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu durumda şair hakkında varılan yanlış yargıların da büyük bir kısmı, kendiliğinden ortadan kalkacak demektir. O bakımdan, teklif ettiğimiz "boyut analizi" üzerinden yapılacak *d*eğerlendirmelerin 'boyut olarak okuma" veya bir "boyut okuması" gerçekleştireceğini, varılacak farklı yargıların ise, çelişkiler değil, değişik kanaatlerin veya yargıların birlikte bulunabileceği eleştirel bir *farklılıklar bahçesi* oluşturabileceğini belirtmek istiyorum.

Safahat metinlerinin –birbirine açılan- üç boyutu vardır. Bu boyutlar hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

1) *Safahat'*ta yer alan *birinci boyut şiirleri,* herkesin okuyup anladığı şiirlerdir. Bunlar *didaktik* ve *taktik metinler* olarak da tanımlanabilir. Manzum hikâyeler, tahkiyeler, şiir öyküleri, 'resim-şiir' anlayışına uygun tasvir şiirleri ve manzum yorumlar bu boyuta girer.[1] Bir güreşçinin pazularını

1 Meselâ, "Mahalle Kahvesi"nde Âkif, kahvehaneyi maddi ve manevi yönden ayrıntısıyla tasvir etmekte, üç katın manzarasını karşılaştırmalı olarak göstermekte ve simgesel açıdan levsiyatın maddi merkezi haline geldiğini, insanın fiziğine de metafiziğine de işleyen bir pislik yuvası olduğunu tespit etmektedir: "*Gelin de bir bakalım... Buyrun işte bir kahve:/ Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik./ "İkinci katta bütün kerpetenler, usturalar./"Üçüncü katta durur sâde havlu bohçaları (..) Birer birer oku mümkünse, sonra ma'nâ ver.../ Hayır, hülâsası kâfi, yekûnu ömre sürer*". Bu maddi sefahetin etkisi dehşet vericidir: *"Muhît-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar:/Girince nûr-i nazar simsiyâh olur da çıkar*!" Şarkın yüzkarası haline gelmiş kahvehaneyi tasvir ve tel'in eden bu metin, -metinlerarası ilişkiler açısından- Necip Fazıl'ın üç katlı 'ev'i tasvir eden "Muhasebe" şiiriyle karşılaştırılabilir. "*Üç katlı ahşap evin her katı ayrı âlem!/ Üst kat: Elinde tespih, ağlıyor babaannem,/ Orta kat: (Mavs) oynayan annem ve âşıkları,/*

veya bir mahalle kahvesini tasvir ettiği metin ile atomdan bahsettiği metin, ilk boyutun metinleri arasında anılabilir. Bir resme bakarak yazdığı kıtanın yanı başında, bütün bir hayat-memat tablosunu film tekniği kullanırcasına yaptığı canlı tasvirler veya olağanüstü (tabiatüstü) atmosfer tasvirleri de bu boyutun metinleri arasındadır. Bunlarda, resim, heykel, mimari gibi sanatların bakış tarzını kullanarak kurduğu tasvîrî dizeler ile sosyal, siyasi ve psikolojik gerçeklikleri kapsayan çarpıcı ve sarsıcı eleştirel dizeler, yan yana durmaktadır. Çılgınlık veya hiciv dizeleri ile *âh dizeleri*nin birbirine yakın zam*an*larda ve paralel mek*an*larda yazıldığı vâkîdir. (O bakımdan, yazar ve metinler açısından *ruh hallerine göre metinlerin analizi ve bu bağlamda* açığa çıkacak *hususun tespiti* önemlidir. İçeriğin de dâhil olduğu *bütüncül boyut analizi* bu yaklaşımın öte yakasını işaret etmektedir).

Birinci boyut şiirleri, daha ziyade, *aklı tatmin eden* metinlerdir. 'Avâm'ın çok okuduğu ve hoşnut olduğu metinler, bunlar arasındadır.[2] "Süleymaniye Kürsüsü'nden" adlı şiirde geçen, "*Sonra, bilmem kimin üslûbu avâmın nesine!"* dizesi, temkinli davranmak kaydıyla, "*üslûp"* kavramı bağlamında söz konusu anlayış ve görüşün bir ifadesi olarak alımlanabilir. Şair bu metinlerde, hem çağdaş şiirden haberli olduğunu hem de çağdaş şiirin Batılı modellerine öykünenlerin tavrını onaylamadığını ortaya koymakta, devrin sanatçılarını sarsan 'üslûp çilesi'nden âdeta 'çile üslûbu'na geçiş imkânı aramaktadır. (İkinci boyutun metinleri bunun ispatı mahiyetindedir. Üçüncü boyut metinlerinde ise, böyle bir *kaygı*nın şişesi samimiyetle –ve giderek şaire özgü bir tanımlamayla "*âşinâ* (okur)" karakteri ile- sınanmaktadır. O halde *üç boyut*un kavramsal karşılığı, *üslûp, kaygı*, *âşinâlık* olarak tespit edilebilir).

Birinci boyut şiirleri, -ithal bir kavramlaştırma olarak şiirimize giren ve Hegelyen -"Geist"[3] tasarımından beslenen- *"devir ruhu*" veya "*zamanın*

Alt kat: Kızkardeşimin (Tamtam) da çığlıkları; / Bir kurtlu peynir gibi, ortasından kestiğim;/ Buyrun ve maktaından seyredin, işte evim!" şairin , üç katı üç kavramla karşılayan özleştirmesi çarpıcıdır: *"Bu ne hazin ağaçtır, bütün ufkumu tutmuş!/ Kökü iffet, dalları taklit, meyvesi fuhuş...*"

2 Üç boyutun metinlerini hitap ettikleri okur düzeyleri ya da şairlerin öngördükleri okur profili açısından -meselâ, birinci boyutun metinlerini '*avâm*'a, ikincisini '*havâs'*a, üçüncüsünü ise '*ahassülhavâs*'a hitap eden metinler olarak- *d*eğerlendirebiliriz. Kavramsal kapsam alanları açısından -meselâ, birinci boyutun metinlerini 'düşünce', ikincisini "duygu', üçüncüsünü de 'duyarlılık' alanına hitap eden metinler olarak- da konu*m*landırabiliriz. O takdirde, ilk boyutu diline dolayarak şairi *didaktizme* mahkum etmek isteyen eleştirmenlerin de, sadece ikinci boyuta nazar ederek şairi *lirizmde* zirve olarak göstermek isteyen eleştirmenlerin de karşısına yeni bir ufuk veya imkân açmış, sanatçıyı bazı eleştirel cinayetlerden kurtarmış olabiliriz.

3 Geist: Hegel'in mutlak ruh ve saf akıl anlamında kullandığı bir kavram. Servet-i Fünûncular'ın değer verdikleri "devir üslûbu", "rûh-ı tabîat" (ki sembolist nazariyenin

ruhu" anlayışından (Geist) haberdar olan ve "*zamanının ruhu"*nu kendi tarzında –yani devrin anlayışına eklediği özel nazarıyla, Âkifâne tarzda- işleyen metinlerdir.[4] Bilindiği üzere, söz konusu devrin hâkim görüşünü, "Fransız üdebâ-yı cedîdesi"nin eserlerini modern şiirin ölçütü olarak benimseyen Servet-i Fünûncular temsil etmektedir. Onlara göre "zamanının ruhu" denilen bir şey vardır ve "(o) zamanının ruhu"na bazı maddeler[5] görünürlük kazandırmaktadır. "Edebiyât-ı Cedîde"ye göre "*zamanın ruhu", b*ütün hususların üzerine çıkan *hususiyet* hâlinde "*bedbinlik*"tir. Onlar böyle bir edebiyat oluşturduklarını mu'teriftirler.[6] Âkif de hem buna hem de o devrin, bedbinliği yıkan bir telkinde bulunmadığına şahitlik etmekte ve bu durumdan şikâyetçi olmaktadır. Diyor ki bir şiirinde: "Ye'si tekfir eden îmânıma olsun ki yemin,/ Bize telkîn-i ümîd etmedi*ler*..." Buradaki

---

uzantısıdır), "muhît" ve "ân" kavramlarıyla ilişkili olarak yorumlanabilir.

4 Bunların bir kısmında, Âkifâne edâ/ek çıkarıldığında, Fikret'in şiiriyle büyük oranda örtüştüğü görülecektir Gerek tasvir ve musikiyi esas alan betimleyici metinler gerekse siyasal ve düşünsel duruşu, tavır alışı gösteren istikbâl şiirleri, bu mukayesede aynı anda kullanılabilir. Bu durumda bile sonuç değişmeyecektir. O halde, farklı olan hususun altını çizmek gerekir: Âkif, zamanın ruhu olarak ilan edilen şeyi bir sonuç olarak kabul etmemiş, ona kendi ruhunu üflemesini bilmiştir. "Ümit telkini"nden yoksun büyümesine rağmen, devrinde bir umut ve aydınlık gelecek adamı olarak yer alması, bunun ispatıdır. Aslolan da budur onun sanat anlayışında.

5 Meselâ: Santimantalizm, mavi hayal- siyah hakikat çatışması, dolayısıyla hayal kırıklığı, resim ve müzikten hatta heykel sanatından yararlanan betimlemeler, üslûp sıkıştırması, bedbinlik saplantısı, spleen ve anguvaz modası, içe kapanma- uzlet acısı /bir bakıma merdümgirizlik, yani insandan, toplumdan, geleneksel değerlerinden kaçma, dinden uzaklaşma/, , şiiri nesre yaklaştırma, anjambıman tekniği, diyalog tekniği, epiloglar üzerinden şiir kurma, Pozitivist Hippolite Taine'den devşirilen "Irk, Muhît, Ân" felsefesi; gözyaşı ve merhamet şiirleri, deizme göz kırpan naz feryatları, kokulu rüzgârlara karışan âh salkımları, Baudelaire ve Verlaine gibi şairlerin şeytânî eğilimlerinden beslenen nihilist çığlıklar ve geist hayaletleri vb.

6 Ahmed Şuayb'a göre, Servet-i Fünûncular *şahsiyet* nazariyesine uygun eser vermişler, kendi *kişiliklerini, duygu ve düşüncelerini* eserlerindeki olayların *kahramanlarına izafe etmişler,* "şahsiyet"e bu derece aşırı meyledişleriyle *bedbin bir edebiyatın, dolayısıyla bıkkınlığın doğmasına* sebep olmuşlardır. Bu tavırları yüzünden edebiyatımızda birtakım *müşevveş fikirler, hoppalıklar, ölmeye mahkum parçalar* ortaya çıkmıştır." Fikret ise, şoke edici bir itirafta bulunarak, *"edebiyatımızın hasta; cansız, kansız dermansız"* olduğunu söylemekte, "*Eserlerimizde bilir misiniz eksik olan nedir? Hayat.*"demektedir (Fikret, "Bir Mülâhaza", *Servet-i Fünûn,* nr. 429, 20 Mayıs 1315/ 1 Haziran 1899). Ahmed Şuayb'ın sözünü ettiği "dar çerçeve"yi genişleten ve Fikret'in "eksiliğini" tespit ettiği "hayat"ı şiire sokan, Âkif olmuştur. O, sadece "zamanın ruhu"nu değil, "ruhun zamanı"nı ("ruhun hareketi"ni, "iman hareketi"ni) yazan; *Geist'ın veya Ghost'un değil, Müslüman rûhunun hareketini* lisan haline koyan şairdir. "Zamanın ruhu", "ruhun zamanı"na bağlandığı takdirde derin bir anlam kazanmaktadır.

kastın kim ve maksadın ne olduğunu anlamak ve değerlendirmelerde dikkate almak gerekir. Devrin ne devri olduğunu hatırlarsak, bu teşhis ve şikayet farklı bir boyut kazanabilir.

Bu *ruh* yani "*zamanının ruhu*", Âkif'te, "Üdebâ-yı Cedîde"nin Servet-i Fünûncu tasvibi dışında kalan eğilimlerden beslenerek âdeta *melekî* bir hal alır; yer yer Servet-i Fünûncu sanatın edebi haz bahçesinden istifade etse de, bedbin ruh halini me'haz edinmiş gibi şedit eleştiri dizeleri dizse de, nihai noktada satanist *eğilimler*den kurtularak naz ve niyaz makamına, oradan da *dua makamına* geçer. Sonu, 'Sonsuz'a bağlar. Sözü böyle bitirir. (Bazı "Dua" metinleri burada bir misal olarak anılabilir). "Zamanın ruhu", onda 'asil bir ruh'la karşılaşır, onunla haşir neşir olur ve nihayet uysallaşır. "Zamanının ruhu", onda ruhsuzluktan kurtularak yerel, millî, insanî, İslâmî olarak nitelendirilebilecek 'farklı bir rûh'a kavuşur. Servet-i Fünûncular'da ve sair çağdaşlarında hemen hiç olmayan bir şeydir bu. Onlar bunu bir 'eksiklik' olarak da görmezler... Hippolite Taine'den devşirilen kavramlar da böyledir. *"Ân"* onda zamanla, en anlamlı vakitlerle buluşur.. *"Irk"* onda bir "millet"le ve millî-dinî değerlerle buluşur. *"Muhit"* onda anlamlı çevrelerle veya müslüman (insanların oluşturduğu) toplulukla ya da 'ortak ruh'la buluşur. *Safahat*'ın bu boyutu, biraz da çağdaş sanatla hesaplaşmadır.

2) *Safahat*'ta yer alan *ikinci boyut şiirleri*, bir kısım okurun okuyup anladığı ve ağladığı şiirlerdir. Bunlar, daha ziyade, *lirik ve teknik* daha doğrusu *meta-teknik metinler* olarak tanımlanabilir. Kendine has realite anlayışıyla yazdığı şiirler ile siyasî, sosyal ve dinî eleştirel şiirleri bu boyuta dahil etmek mümkündür. *"Zamanının ruhu"nu aşarak 'bütün zamanlar'a hitap eden* İslâm'ın duyarlıklı metinleri, üst düzeyde derddaşlık ya da âh metinleri bunlar arasında yer alır. *İkinci boyut şiirleri,* sarsıcı da olsa, "hisli yürek"lere hitap eden ve daha ziyade, *kalbi tatmin eden* metinlerdir.

İkinci boyut şiirleri, "Süleymaniye Kürsüsü'nden" adlı şiirinde geçen, "Bir mezarlık gibi: Her nâsiye bir seng-i mezar!/ Duymamış *kaygı* denen duyguyu vicdânında./ Okunur her birinin cebhe-i hüsrânında, /"Ne gelenden haberim var, ne gidenden haberim.." dizelerinde geçen *"kaygı" kavramı* bağlamında alımlanabilir. Hiddet halinde gözüken eleştirel sûretin, sîretini fark ederek mecbûren derine çekildiği metinler ile *ironik* anlatımlı bazı metin parçaları da bu boyuta dahildir. Meselâ, "tevekkül" kavramının hakikî anlamını ve öte bağlamını açımlayan dizeler, bu boyutun –şairin anlaşılması noktasında- olmazsa olmaz veya anlaşılmazsa olmaz sayılan göstergeleridir. Ne o dönemin, ne de sonraki dönemlerin eleştiri dozu yüksek yaklaşımlarında, mü'min bir şairin sesindeki 'müşfik şiddet' ("şefkat tokadı" da

denilebilir), sair şair eleştirilerinde yoktur.

(Tevfik Fikret'ten Nâzım'a, Ahmed Şuayb'dan Nurullah Ataç'a ya da başkalarına kadar çekilebilecek hatlar üzerinde bu durum irdelenebilir. Fikret, ne Servet-i Fünûn'da ne de sonrasında -İkinci Meşrutiyet'ten sonra dahi- içerden konuşmaz. O hakkı yitirmiştir. İslâm'ı tahkire yeltenen kalemler, Hâlik'ına karşı naz ve niyaz makamında en acı feryatları koparmaktan geri durmayan bu şairin davranışı karşısında, samimi değildirler. Âkif'in kalemi, "Hakk'a kulluk" iddiasında olanların 'ahlâkdışı' davranışları karşısında da ateş kesilmektedir. "Vâiz Kürsüde" başlıklı şiir, yanlış davranışlar karşısında keskinleşen eleştirel dilin, sarsıcı ironinin açık göstergelerinden birisidir. Sadece "tevekkül"[7] kavramı bağlamında örülen dizeler bile, Âkif'in nasıl bir ruhla yazdığını açığa kavuşturmaktadır).

Peki, Âkif'in feryadını ("feryâd-ı memdûd"unu) –şiddet gösteren sesindeki 'şefkat' kokusunu- duyan ve anlayan 'bir kimse' var mıdır? Şair, derin yaralar aldığı hissiyâtı karşısında îmanlı âşinâlar bir tarafa, "insan" bile bulamaz. "Işık yok yolcu yok ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl.../ Bu istiğrâkı tek bir nefha olsun etmiyor ihlâl./ *Muhîtin hâli "insâniyyet"in timsâlidir, sandım*;/ Dönüp mâzîye tırmandım, ne hicranlar, neden andım!" diye ünlediği yer bunun kanıtıdır.. "*Müslümanlık nerde, bizden geçmiş insanlık bile...*" dediği nokta, bu hâli pür-melâli göstermektedir. Fakat Âkif'in 'bu melâl' hâli, ne o dönemin bildik melâline, ne de o dönemi takip edenlerin, ne de Hâşim'in vs.nin melâline benzer. Biz 'bu melâl'in bir benzerini, ancak Yahya Kemâl'de görürüz. Onda farklı bir kimlikle gözüken 'bu melâl', yeni yüzyılın başlarında yeni bir hamle halinde zuhûr edecek ve nitelikli okurları ihyâ edecektir. Bundan sonraki boyut, ideal okurların boyutudur.

3) *Safahat*'ta yer alan *üçüncü boyut şiirleri*ne gelince, bu boyutun şiir-

---

7 Misâl: *"İhtişâmı elinden niçin bıraktın da,/ Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?"* sorgusuyla başlayan dizelerden sonra, "çalışmak" yerine oturup duran ve din hesabına "birçok hurâfe uyduran"ları şiddetle eleştiren Âkif, "tevekkül"ü yanlış anlayarak "dini onunla maskaraya çevir"enlerin sebeplere yapışmadıklarını, işlerine Allah'ı vekil tayin edip "doğru kahveye gir"diklerini, bu saygısızlıklarını pişkinlikle geçiştirmek istediklerinin belirtir ve şu teşhisi yapar: *"Hudâ-yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;/ Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?"* Ve yine kendi yanıt veriyor: *"Tevekkülün,* hele ma'nâsı hiç de öyle değil.(...) Tevekkül öyle yaman bir Şiâr-ı imandı./Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı./ Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti:/ Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!/ Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı.../ Şerîatin ikidir en muazzam erkânı; / Kimin ki öyle müzebzeb değildir îmânı;/ Ayırmaz onları, bir addedip tevessül edeı:/ Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder:/ Ne din kalır, ne de dünya bu anlaşılmazsa.../ Hem anlayın bunu artık, hem anlatın nâsa./Bu anlaşılmalı... Yâhud uzat bacaklarını..."

leri, ehlinin okuyup anladığı ve gözsüz ağladığı şiirlerdir. İlk iki boyutun metinleri, dönemin hâkim sanat anlayışı çerçevesinde söz ve nüfûz sahibi her şairin metni ile karşılaştırılabilir ve paralel hükümler çıkartılabilir. Ancak, 'üçüncü boyut' 'metinlerinin, bunlardan farklı bağlamda ve farklı kulvarda değerlendirilmesi gerekir. Bunlar, Lorenz'in *'garip çekici*'si gibi bir nevi '*mazmun*'u olan *stratejik metinler*dir. Klasik şiirin zirvelerinde görüldüğü üzere özel nazar ve bakış tarz(lar)ı gerektiren *mazmunlu* metinler. Safahat'ın son kitabı olan *"Gölgeler*"de iç âleme ve metafizik olana yönelen birçok şiir, *üçüncü boyut şiirleri*ne misaldir.

Üçüncü boyut şiirleri, bir anlamda *ruhu tatmin eden* metinlerdir.[8] Bu boyut, "zamanın ruhunu" değil, "ruhun zamanı"nı işler. Bu boyutta, ruhun zamanı işler. "Leylâ", "Gece", "Bir Gece" gibi metinler meselâ....Hepsi de bir gizli *âh*ın içinde gelişir, genişler. Okurlara da "sirâyet" edecek niteliktedir. Sârî olan anlam, şair deyişiyle "*âh*eng-i nihân"ın[9] telkin ettiği derin anlamdır. Âkif, Servet-i Fünûncular'ın ve çağdaşlarının müphemlik örtüsüyle sakladıkları "*âh*eng-i nihân"ı açığa çıkaran; onların 'mutlak'la, 'metafizik'le kopardıkları *hayâtî bağlantı*yı yeniden kuran büyük bir şairdir. (Bu noktada onu, Servet-i Fünûncular'ın ve çağdaşlarının tespit ettikleri hastalığa karşı reçete sunan ve edebî kansızlığa karşı şifa yolu gösteren bir şair olarak görmek mümkündür. Ahmed Şuayb'ın teşhis ettiği "dar çerçeve"yi kıran, Fikret'in "eksikliğini" tespit ettiği "hayat"ı şiire sokan, "bir nesli uyuşturan mel'un aşı"ya yani ye'se karşı insanı iman ve umutla, ve cesaret ve gayretle dolduran, "kimsesizlikten bunaldığını" hissedenlere 'kimse'leri bulunduğunu duyuran metinler kuran şair, odur). "*Âh*"ındaki *âh*en*g*in en mühim kaynağı da budur.

Safahat'ta her *üç boyut*un imalarıyla yüklü metinler de vardır. *Safahat*'ta ilk boyuta ait "*Mukaddime*" veya *Safahat* dışında yer alan "İstiklal Marşı" meselâ. Bu metinlerin zahirine göre hüküm veren birçok yazar ve eleştirmen, yanılmışlardır. Çünkü bu tarz şiirlerde bir *'şairin konuştuğunu'* unutmuşlardır. (Bu gibi metinlerde de okurlar için saydam tuzaklar halinde şiir oyunları saklıdır. Bu, şairliğin bir gereğidir ve estetik bir ölçüt olarak benimsediği 'samimiyet'ine halel getirmez. Çünkü 'şiir dili'nin usulü böyledir.

8 Bu tatmin, aslında, asil bir derd ile yaralı rûh-u mecrûhun hüznünü Allah'a âhlarla şikâyet edişinin, yani muhatabını buluşunun tatminliğidir. Mutmainlik hâli, "entelektüel krizin, fikir çilesinin, mustaripliğin göstergesidir..

9 Aslında "*âh*eng-i nihân", Cenab'ın "Riyâh-ı Leyâl" şiirinde geçen ve hem bu metnin hem de dönemin felsefî mihverini teşkil eden, dönemin ruhunu simgeleştiren bir 'tasarım-kavram'dır (Bu metnin çözümü için şu çalışmamıza bakılabilir: *Cenab Şahabeddin'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir Araştırma*, Kitabevi, 1998).

Ancak şairi bir türlü sevemeyenler, bu metinler bir yana, "*Gölgeler*"deki şaheser dizeleri bile didaktizme kurban etmekten çekinmezler.[10] Oysa *"Gölgeler"*de saklıdır asıl şiirin güneşleri). *"Aczimin giryesidir bence bütün âsârım"* veya "*Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ*" dizesi, üç boyuta da açık dizeler arasındadır. Bunlar, müstakil olarak da incelebilir.[11]

Meselâ "Mukaddime" metninde *akıl, kalp, ruh* muhatabı dizeler yan yanadır. Yani *"Mukaddime"*de, 'zamanın ruhu' da vardır; ama onu aşan bir tarzda.. *"İstiklal Marşı"*nda da *"Mukaddime"*dekine benzer bir durum vardır. Orda da *akıl, kalp, ruh* muhatabı dizeler yan yanadır. Meselâ "İstiklâl" kavramı *akla***,** bilmeye ilişkin bir kavram olarak birinci boyuta dahildir. İkinci boyuta geçişte, 'bilincin soyut bedeni' devreye girer ki – bu noktada kavram olarak bilinçten nüansla ayrılan- "şuur" kavramı kendini gösterir. Bu ise *kalbe***,** hissetmeye ilişkindir, ikinci boyuta dâhildir. Bir de "bilincin istiklali" vardır ki bu da ruha ilişkindir; üçüncü boyuta dâhildir. Bu boyutta ruh, "*O'nun dışında kâinâtın tamtakır*" olduğunu duyar. "Leylâ-yı vicdânı"na uyar. Ötesi yoktur. Ötesini söylemez, ama ima eder. Orda 'büyük sessizlik' ve 'âşinâlık' hâli başlar. Akif, bu bahiste evrensele, küresel değere ulaşır..[12]

*Üçüncü boyut şiirler*inde ("zamanın ruhu" yerine, "rûhun zamanı"nı işleyen metinlerinde) şair, Servet-i Fünûncular'ın ve çağdaşlarının uyduğu "zamanın ruhu"nu ruhsuz bulur, bu bulgusunu en geniş anlamda geleneğin kendisi ile doldurur. Servet-i Fünûncular'ın Batılı kaynaklarla irtibatlandırdığı veya ona tahsis ettiği kavramsal köklere, milletin bağlandığı kültür ve medeniyet dairesiyle, yani gelenekle yeniden ilişki kurdurur. Ona göre çağın ruhu, mahiyeti belirsiz bir hâl ve istikbâl uğruna siyasal ve ruhsal *bedbinlik* seansları değil, fakat her halde *nikbin* olunması ve şimdiki zaman içinde ihya edilmesi gereken sosyal ve siyasal bir *gelecek umudu*dur: Bu umut, İslâm'ın ve insanın dirilişi uğruna işler, şiirlerde hasbihaller veya monologlar halinde gelişir, rabbânî ilhâmı –ya da kendi tabiriyle ruhun vahyini- duyacak noktaya eriştiği yerde sözel zirveye ulaşır. O noktada şair, bütün asaletiyle '*asıl derd'ini* izhar eder. Bu derde ayarlıdır çünkü, "rûhun

---

10 Bu konuda, H.B.Çantay'ın *Akifname*; Nuran Özlük'ün *Basında Akif Polemikleri* kitaplarına bakılabilir..

11 Hattâ bu ve benzeri dizeler, Akif'i veya şiirini anlayıp anlamamanın birer ölçütü olarak da kullanılabilir.

12 Bir not olarak tespit etmek isteriz ki: Bu boyutların ve bu boyutlarda tezahür eden anlamların daha iyi anlaşılması için, *Safahat*'ın ilham ve tanzim tarihi ya da –bilhassa, "ruhunun vahyini duyma" seviyesinde kaleme alınmış sayfaların- tarihî nüzul sebepleri (*sebeb-i şi'r-i nüzûl*) üzerinden bir daha okunması -hattâ bu husus dikkate alınarak baskısının yapılması- umulmadık sonuçlara ulaşmamızı temin edebilir.

zamanı". Şair bu derdi dillendireceği ânı dört gözle bekler. Söz, kıvamını ancak onunla bulur. "Bülbül", "Leylâ", "Gece", "Secde", "Hüsran" ya da "Umar mıydın" gibi şiirler, bu boyuttan seslenmektedir. Bu şiirler, *asıl derdi* Hak ve İslâm olan şairin *ruh yazıtları*dır. Ruhun zamanına göre sözün aldığı forum da yorum da budur.

Âkif'in *'âşinâ'* arayışı, bu bağlamda anlam kazanmaktadır. *"Geldim bu garib yurda, medhûş/Feryadımı yok mu eyliyen gûş?"* deyişi, bu boyutla ilişkilidir. Elbette bu boyutun bir *'âşinâ'*sı vardır ve şair onu bulmuştur. Bu âşina, peygamber ahlakına sahip *bir simge varlık*tır ya da âriyet bir iki isimdir. Şairin *muhatap* ile konuşması, şiirin 3. boyutunda bir başka perdeyi açık eder. Üçüncü boyut şiirleri "Hakkın Sesleri"nde" adlı şiirde geçen, *"İlâhî, kimsesizlikten bunaldım, âşinâ yok mu?/ Vatansız, hânümansız bir garîbim... Mültecâ yok mu?"* "dizelerinde geçen "*âşinâlık*" kavramı bağlamında alımlanabilir.

*Üçüncü boyut şiirleri*nde (boyutun içerik katmanında) dikkatimizi çeken bir şey de, *gizli özne*(*ler*)dir. Bunlar, *bu boyutun şiirleri*nde, bazen, 'gizli öz nedir?' sorusunun cevabı halinde (aslında gizli öz gizli özneden bağımsız değildir), bazen metin içi itibârî bir muhatap, bazen metin dışındaki ideal muhatap halinde, bazen trajik benlik bazen de eleştirel ironik kimlik halindedir ve her halde içeriği yönlendirmektedir. Metne nüfûz etmek bunları görmeyi de gerektirir. Bunları görmeden karar vermek çok trajik ve komik yargı yanılgılarına yol açabilir. Eleştiri yazıları arasında kafa karışıklığı, yöntemsizlik, artniyet, zihin şaşılığı vs. nedeniyle yapılan öyle yargı ve yorum yanlışlıkları vardır ki okuyanın ya gülmekten karnı ya da üzülmekten kalbi kasılabilir.[13]

*Üçüncü boyut şiirleri*nde dikkat çekici *gizli özne,* "okur"dur. Şairin, "Feryadımı yok mu eyliyen gûş" diye ünlediği de odur: İdeal okur, ideal dinleyicidir, "hayırlı kulak"tır. Onu anlayacak olan, onda 'şairin kastettiği anlam'ın tamamlandığı kişidir. Ondaki derd'in muhatabı odur; onun muhataplığı yoksa, anlam da, şiir de yoktur. Konuşan, şair gibi gözükse de asıl özne, şairin ruh âşinâsıdır. O yoksa, "feryâd"ın ne anlamı olur? O yüzden, *üçüncü boyut şiirleri*nde "rûhun zamanı"nı fark eden okurla buluşur şair. Böylece şiir de maksadına ulaşmış olur. Diğer boyutların şiiri, geçici bahaneler, vazifeler, gündelik işlerdir. Şair, bunların ötesinde oturur. Nitelikli okur, anlamı orada görür. Bu, okurun şairle buluştuğu *"derddaşlık"* ya da *"âşinâlık"* makamıdır. Bu, *anlaşılamamak azabını* **yaşayanların,** kırgın gönüllerin

13 Bir misal olsun diye, Esad Sezai Sünbüllük'ün *Tarîh-i Kadîm Şerhi*'ni (*Tevfik Fikret Tarihi Kadim Şiiri Şerhi,* İstanbul 1947) gösterebiliriz. Sünbüllük, şerhinde Fikret'i dört başı mamur bir Müslüman göstermek için âdeta çırpınmaktadır.

halleşme makamıdır. (Bu, *Safahat*'ın 'gizli öz'ünün ne olduğu sorusunun gizli öznesidir). *Safahat*'ın bu bağlamda bir "*defter-i derd"* olması, "zamanın ruhu"na değil, ama "ruhun zamanı"na uygundur. Unutmamak gerekir ki, *Safahat,* zamanın fani arzularına ve ıstıraplarına karşı *ebediyet* aşısıyla aşılanmıştır. İdeal okura sirayet eden anlam da esasen budur.[14]

Üçüncü boyut şiirlerinde söz konusu olan "rûhun zamanı"; 'rûhun hareketi', daha açık bir ifadeyle, 'îmân hareketi" olarak anlamlandırılabilir. Âkif'in sanat hayatı kadar hayat sanatı da bu hareket hattını açık bir biçimde göstermektedir. Bu zaman hiç kuşkusuz "ebediyet" kavramını içermektedir. Onun, milletine bıraktığı en büyük manevi ve (s)özel mirası da budur: *"Ebediyyen* sana yok, ırkıma yok izmihlâl…" Neden? Çünkü, insanın muhatabı, yaratılışına uygun olarak "Sonsuz"dur. Şairin, "cennet vatan", "ebedî yurt", "peygamber âgûşu" vb. deyişleri, *ezelden beri âşık olduğunu söylediği "istiklâl"in üçüncü* boyutunu ima ve telkin etmektedir. Çünkü, *"istiklâl",* şairin deyişiyle, *"Dünyâların Rabbi'ne" ("Rabbülâlem'in"*in Âkifçe'deki karşılığıdır bu) *bağlanmak* demektir. Onun şiirinde "rûhun hareketi" budur.[15]

Safahat'ın Âheng-i Nihânı

Âkif'in *Safahat*'ında -bilhassa üçüncü boyuta açılan şiirlerde- gizli öz ve gizli özne halinde hissedilen hususi bir şey vardır: Çağdaşlarının eserlerinde "zamanın ruhu" olarak gözüken bu hususi şey, onu eserinde "zamanın ruhu" değil, bilakis "ruhun zamanı"dır. Şiirde bu özne, bir nevi "âheng-i nihân"[16] (gizli âh; gizli âhenk, gizli âh'ın âhengi; derin anlam) olarak işler. Bu âh'ın muhatabı Allah'tır. Allah için çekilen âh, bu boyutta şiirin gizli

---

14 Bu noktada Âkif'in eserinde 'boyut zamanları' yanında 'zamanın boyutları'nın da irdelenmesi çok anlamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir. ('Boyut zamanları' derken 3 boyuta ait zaman adlandırması yapmak –meselâ 1. Boyutta mazi, ikincisinde şimdi, üçüncüsünde gelecek zaman içkindir demek- istemiyoruz). Meselâ, geçmiş ve hâli içeren bir 'şimdi' ve 'geleceği hâlde gösteren bir 'şimdi' ile 'ebedî şimdi' tasarımları metin üzerinden incelenebilir.

15 Tabii, ilk iki boyuta şairi mahkum etmemek şartıyla. Aksi takdirde, şairin "feryâdı" ve "âh"ı muhatapsız bırakılmış olur. Bu boyutun metinlerinde "*âh*"ların yükselmesi boşuna değildir. Hepsinin merkezinde bir başka âh vardır. Yürekten kopan âh fraktalleri. Devrine uygun bir adlandırmayla bu 'âh', "*âh*eng-i nihân"dır. Bunun açık edildiği yerler de (meselâ "Leylâ" şiirinde vb.) az değildir.

16 Aslında "*âh*eng-i nihân", Cenab'ın "Riyâh-ı Leyâl" şiirinde geçen ve hem bu metnin hem de dönemin felsefî mihverini teşkil eden, dönemin ruhunu simgeleştiren bir 'tasarım-kavram'dır (Bu metnin çözümü için şu çalışmamıza bakılabilir: *Cenab Şahabeddin'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir Araştırma*, l998).

öz/nesidir. Onun şiirinde konuşan da, halkı adına konuşma hakkını kullanan da, odur. İşleyen o(ruh)dur dizeler arasında. Duyulan o(ruh)dur kıtalar arasında.. *Safahat*'ın soyut bedeni ya da *s*özel takyonu odur. "Ruhunun emeli" ona ayarlıdır hem zaman hem anlam bakımından. Bu emel, sonsuzluktur. Sair emeller, ona nispetle birer gölgeden başka bir şey değildir.

Mehmed Âkif ve şiiri, bir yaban ruhun, "zamanın ruhu"nun veya "zamane ruhu"nun (*Geist*), bir küresel *gulyabani*'nin veya *hayâlet*'in zebûnu değildir. O *Geist'ın veya Ghost'un değil, Müslüman rûhunun hareketini* lisan haline koyan -"zamanın ruhu"nun "ruhun zamanı"na bağlandığı takdirde derin anlam kazanacağına ve ihya olacağına inanan- bir şairdir. Çağdaşı Servet-i Fünûncular'da şiir böyle değildir; Servet-i Fünûncular'ın şiiri *Geist'ın esi*ridir. [(Servet-i Fünûn'ın postmodern türevleri, bilerek veya bilmeyerek..[17] "Geist" yerine "Ghost"un, "ruh" yerine "hayâlet"in zebûnudurlar. Servet-i Fünûncular "çağın ruhunu anlıyoruz ve ona tâbi oluyoruz" derken (tabii böyle demiyorlar aslında, şöyle diyorlardı Hüseyin Câhid'in ağzıyla: "Biz Garb'ın irfanına susamıştık ve bulunca da kana kana içtik") nasıl gafil davranmış iseler, bugünküler de oradan o şekilde geçiyor, post-modern patentli "hayâlet"in ardından gidiyorlar. Yani 'hayalet avcıları'nın yeni versiyonları olmak hoşlarına gidiyor. Görünen odur. Ancak, Akif'in tavrını bugün de gösteren nadir şairler de var. Onları da bu noktadan görmek gerekir)].

Onlar bilmektedir ki, "zamanın ruhu" denilen şey, aslında Garb'ın imal ettiği yeni felsefelerin -kendi toprağında ürettiği albenili ancak içinde terminatör bulunan mahsüllerin- ithalinden başka bir şey değildir. [(Gerçekten de - Hegel ve Hippolyte Taine üretimi- yeni felsefenin "zamanın ruhu" dediği şey, o dönem için siyâsî, tarihî, sosyal ve edebî açıdan tam anlamıyla ruhsal bir terminatör işlevi görmüştür. Çünkü bu ruhun kavramsal karşılığı *sarsıcı bir "bedbinlik/yeis" felsefesi*ydi).[18] Ancak, bu felsefe yerine, "ruhun zamanı"na uyanlar vardı ve bunlar, fıtratın ve kendiliğin farkına varan ve

17 *'Ruh' ve 'Hayâlet'* arasında bir çeşit halef selef ilişkisi var. Biri (sembolistlerin, varlığı ve tabiatı izah için kullandıkları 'rûh-ı tabiat' fikrinin dolaylı olarak bağlandığı bir kök kavram olan) 'ruh' (geist) kavramı ki Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e, diğeri de 'hayâlet' ve/ya 'hortlak' (ghost) kavramı ki kullanışlı bir âlet olarak yeniden inşa ve/ya ihya edicisi Jacques Derrida'ya aittir. *Marksın Hayaletleri*'nde Marks'ı bir türlü yok etmeye veya ortadan kaldırmaya kıyamayan ve onu tekrar geri çağıran Derrida (*Marks'ın Hayaletleri: Borç Durumu. Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal,* çev. Alp Tümerkan, Ayrıntı Yay., İst. 2001), Hegel'ce bir transfer ve en azından sar**s**ıcı bir açımlama deniyor ve gereğini yapmak üzere yeni yüzyıla bir 'hayâlet' gönderiyordu. Bu 'gönderi/ileti'nin avcıları da, alıcıları da hazır idi; çünkü bu, 'sistem'in bir gereği idi.. Ve gönderi, göndere çekildi.

18 Bu konuda sadece Cenab Şahabeddin'in makalesine bakmak bile devrin anlayışı ve sanatçıların ruhsal durumu açısından yeterli fikir verebilir ("'Servet-i Fünûn' Edebiyatı ve Bedbinlik", *Servet-i Fünûn,* nr. 1507-33, 2 Temmuz 1341/ 15 Temmuz 1925, s. 98-100).

çağını, diğer çağlara da hitap edecek bir özle gözlemleyebilen şairlerdi. Akif, bu farkındalığın çilesini sanal değil, gerçek anlamda hayatı ve eseri ile çeken şairler arasındadır. (Çağdaşı şairler, varlığına bile inanmadıkları[19] "peri"lerin şiirini ve öykülerini Batılı şiir ve resim modellerini taklit ederek realist, naturalist, empresyonist, sembolist, deist vesairist nazarlarla kentin göbeğinde ibda ederken Âkif, varlığına inanmadığı hiçbir hakikatin -hayâlini dahi- tasvire ve telkine yeltenmemiştir)]. Mehmed Âkif, "zaman"a tabi olma ya da "zamanın ruhu" denilen mevhum anlam'a uyma arzusu yerine, zamanı kendine uydurmanın –bu yolda, çağının kavrayışına uygun bir dil ve anlatımla dünya görüşünü söyletebilmenin- çilesini çekmiştir. Aradaki fark, sadece *lisanî üslûp* farkı değil, fakat *hayâtî üslûp* farkıdır. Derdini anlatabilme çilesi o çağın bir sanat niteliği idi; fakat anlatılacak şeyin ne olduğu, meselenin özünü oluşturuyordu. Çileden nasibi vardı. Hep 'âh' çekti. Ama hiç için, hiçlik için değildi çektiği çile.

Mehmed Âkif'in -"zamanın ruhu"na üfürülen izmlerden (realizm, naturalizm, empresyonizm, sembolizm, deizm, budizm vesairizmlerden) elbette haberi vardı; fakat o, bunların mahkûmu olmadı.[20] Batılı düşünce, duygu ve duyarlılık akımlarının modalarından haberli idi. Onların bu ülkede 'arka bahçesi' olmak istemedi; tam tersine, bu ve o bahçelerde 'öz derd'ini -ki İslâm'dan başka bir şey değildi- söyletmenin derdi ile inledi. Eşsiz hemderdi olan "bülbül"ü -bütün nitelikleriyle tanıttığı "Hasbihâl" şiirinde- bunun için dinledi. Mûsikî, derdi idi; ama çağdaşlarının ardına düştüğü ve estetik gaye haline getirdikleri ne olduğu pek tanımlanamayan ve ancak dar bir çerçevede –yani bedbinlikte- karar kılan "âheng-i nihân"ı (gizli âhengi, derin müziği, saklı anlamı)[21] çağdaşlarından farklı idi. (Bu dönemde âdeta

---

19 *Servet-i Fünûncular n*e insanın ne cinin ('*ins ü cân*') farkında idiler; *merdümgürîz* (insandan kaçan, insandan hoşlanmayan, insanlar arasına karışmaktan nefret eden) idiler. "Cin"lerin varlığına da inanmıyorlardı; fakat cinin dişisi demek olan "*peri*"lerin şiirini yazmaktan geri kalmıyorlardı. "Zamanın ruhu" dedikleri –ve benimsedikleri- şey çarpmıştı onları. Çarpıldıklarını fark etmiyorlardı. Sırlı aynaları yoktu. Bu çarpılmışlığı fark edenler, onların bir biçimde türevleri sayılan, ancak bu ruhsal durumu bir estetik nitelik olarak benimseyen İkinci Yeniciler oldu.

20 Cemil Sena, Âkif'in böyle akımlara bağlı olmadığını, onları aşan bir yanı bulunduğunu söyler (*Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve İdealleri,* Tefeyyüz Kitabevi, İst.1947).

21 Mehmed Rauf da bir yazısında, Servet-i Fünûncuları edebiyat ve sanata vukuf konusunda yüzeysellikle, eserlerini dar bir içeriğe mahkum etmekle suçlamaktadır: Servet-i Fünûn mensupları, aşk ve mûsikîyi hâkim temâyül haline getirmişler, en kötüsü, hayatta yaşadıkları gibi yazmamışlardır. Oysa hayatta âşıkâne şevk ve elemlerden başka şevk ve elemler, zabıta olaylarından başka cinayetler de vardır./. İşte Roman, bunları yazmalı; bizde pek yanlış telakki edilen 'sanat için sanat' nazariyesini def ve reddetmeli"dir. ("Bizde Roman", *Servet-i Fünûn,* nr. 445, 9 Eylül 1315, s. 38-42). Ancak, bu tespit, çok gecikmiş bir farkındalık olarak kalmıştır.

"âheng-i nihân" bahsinde rivayet bir, maksat muhteliftir).

Mehmed Akif, "âh"larındaki "âheng-i nihân"ı (gizli âhengi) müphem ya da nuhatapsız bırakmayı sanat gayesi olarak sunmak isteyenlere karşı, "âheng-i nihân"ı "Bülbül"üyle, "Hasbihâl"iyle, "Gece"siyle âşikâr etti. 'Leylâ'sı da vardı, Mevlâsı da. İthal bir sevgili ile, "yâr-ı muhayyel" ile veya da "sun'i cennet" hayalleriyle oyalanmadı. Hayâli de hakîkat idi. Çağdaşı şairlerin de kalpleri –hattâ "hisli yürek"leri- vardı; fakat bu kalplerin içinde gerçek anlamda 'sevgili'leri, 'en sevgili'leri yoktu (sanal veya sanatsal âlemin perilerini sevgili edinmişlerdi).

Mehmed Akif, şiirde, "zamanının ruhu"na uygun olarak sunulan sanal sevgililerin yerine gerçel (hakiki) sevgiliyi koydu: İslâm. *"Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"* dediği buydu. "Leylâ" dediği, çağdaşlarının Leylâ'sı değildi; İslâm'dı, İslâm'ın geleceği idi. İslâm'ın geleceğinden şüphe ediyor da acz içinde çırpınıyor değildi; bilakis, İslâm'ın geleceğinin 'şimdi'de tezahürünü istiyor; böyle görüyor[22] ve sağırları uyarmaya, körlere duyurmaya çalışıyordu. (Yunus Emre şöyle diyordu: *"Gözsüze el eyledim/ Sağır sözüm anladı/ Dilsiz çağırup söyler/Dilimdeki sözümü"*). Belki de gerçekleştirmek istediği bir 'Hızır hareketi'ydi. 'Gelecek geçmişi 'şimdi'de dile getirmek istiyordu. Çünkü kalben yaptığı anlamlar arası atıf ya da metinlerarası gönderme, hakikatin ta kendisiydi. Orada gözüken hakikat: *"liyuzhirahû aleddîni küllih.."* hakikatiydi. Hangi hakiki müminin kalbinde bu hakikate dair kuşkunun zerresi yer bulabilirdi ki? Bu yüzden, *"Belki yarın belki yarından da yakın"* dediği gelecek, bir zaman sonra veya önce vs. değildir, *bil ki bugün, bil ki şimdi* demektir).

"Leylâ" dediğinde bu sevgili kavramı yepyeni bir tasarrufla kullanıyor –bireysel ve ruhsal bağlamdan sosyal ve dînî bağlama yükselterek- kalbinin gördüğü hakikati bir nağme hâlinde dillendirmek istiyor ve bunu başarıyordu. Başardığı şey, İslâm'ı sadece sosyolojik bir açımlamayla şiire yeniden getirmek değildi; fakat sosyal çerçeve içine dinî-metafizik bağlamı da aynı anda getirmek; böylece, sabık şairler tarafından bilerek isteyerek

22 Bu anlayış ve görüş, Yahya Kemal'in Fransa'da iken karşılaştığı 'geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği' "bir ân" olarak tasavvur eden tarih felsefesinden farklıdır. Yahya Kemal'in yekpâre bir ân'da 'süreklilik' olarak gözüken zamanları, geleceğin 'şimdi'de veya geleceğin geçmiş hali olan bir 'şimdi'de tezahürünü imleyen bir tasarruf, bir 'Hızır hareketi' içermez. Ancak Âkif'te "ebedî istiklâl"i, "İslâm'ın geleceği"ni şimdide gerçekleştirme şevki ve gayreti bağlamında böyle bir hareket, "ruhun zamanı"nı duyumsatan bir 'iman hareketi' görülmektedir. (Eleştirel açıdan sıraladığı olumsuzluklar fraktali, bu hareketi engellemez).

kopartılan kültürel alâkayı yeniden bağlamak idi. Başka bir deyişle, "zamanın ruhu"na "ruhunun zamanı"nı bir atmosfer veya esîr tabakası gibi nüfûz ettirmek idi. Hiç kuşkusuz bu, sağlam bir "imân"ın nüfûzu idi ve bu, eserini bir 'ruh' gibi canlı, ümitli ve hayatın ta kendisi yapıyordu.[23] Farkı bundan başka bir şey değildi ve bu fark her şey demekti.[24]

Mehmed Âkif'in nazarında, çağdaşlarınca çekilen âh ü feryâtların, aşk yolunda düşülen tuzakların, sanat uğrunda çekilen lisan ve üslûp çilesinin –çağdaşlarında bulunmayan ya da benimsenmeyen- farklı bir anlamı ve maksadı vardı: Bunlar '*sırf sanat için*', '*sanat sanat için*' ya da *"ilâh-ı zevk ü elem" için* değildi; ancak Allah içindi. Çünkü 'için'de toplum da, halk da, insan da vardı. Ötesi de vardı 'için'de. Asıl 'o' idi. Çağdaşlarının 'asl'ı yoktu. Sadece sanal bir 'fasl'ı vardı. Fasılları asıl haline getirmişlerdi ne yazık ki (Çağdaşlarına göre: Batıdan gelen asıldı, "zamanın ruhu" ki Batının üflediği bir geist idi, asıldı). İlginçtir: Günümüzün birçok sanatçısında da tavır budur: Fasılları asıl bellemek! İç dış, rüya gerçek, öte beri hepsi hallaç pamuğu! Âkif, edebiyata "asl"ı getirdi; anlam ve maksad buna bağlıydı. Farkı buydu ve bu fark her şey demekti.

Şu da söylenebilir: Mehmed Âkif'in şiirinde, çağının izdüşümü olarak görülen tasvir ve teganni sahnelerinde dahi bu ruhun nefhasını sezmek mümkündür. Çağdaşlarında ve sonrakilerde kullandıkları insanî kavramların hemen hepsinde nasıl Fransız rüzgârının esintisi ve sesi duyuluyorsa, Âkif'in şiirinde de asr-ı saadetten çağımıza kutlu nefeslerle bir emanet gibi gelen bir rüzgârının esintisi duyulmaktadır. Onun "zamanın ruhu"na okuduğu ve kattığı budur. Bu katkı, onu çağdaşları arasında farklı bir yere oturtmaktadır.[25] Bu fark, bugün de üzerinde durulmaya değer büyük bir farktır. *Safahat*'ın boyut analizi ve "zamanın ruhu"nun kapsam dışı kalan boyutu da burada açığa çıkmaktadır. *Safahat*'ın boyut analizinin kapsam dışı kalan boyutu, bir 'rûh hareketi'dir. -Kierkegaard'ın deyişiyle- bir 'îmân hareketi"dir. Âkif'in sanat hayatı kadar hayat sanatı da bu hareket hattını açık bir biçimde göstermektedir. Bu hareket, *"Dünyâların Rabbi*'ne"

---

23 Âkif, "İmandır o cevher ki İlahî ne büyüktür/ İmansız paslı yürek sînede yüktür" diyordu. "îman dolu göğsüm gibi serhaddim var" diyordu. Çanakkaleyi kazananların yüreklerinde bu enerji vardı; "iman hareketi" yapmak ancak böyle mümkün olabiliyordu.

24 Bunu görmemek büyük bir körlük, görüp de söylememekse tam anlamıyla nankörlüktür.

25 Bu hususta en anlamlı, en *takdirkâr* yazı Cenab Şahabeddin'e ("Safahât Mübdi'i", *Servet-i Fünûn*, nr. 1479-5, 18 Kanun-ı Evvel 1340/1924), en anlamsız, en *tahkirkâr* yazı da ne yazık ki Cenab Şahabeddin'in oğlu İsmet Rasin (Tümtürk)'e aittir ("Âkif Türk Müdür? Türk Olmak Ne Demektir?", *Sessiz Yaşadım- Matbuatta Mehmet Âkif 1936-1940*, haz. İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul Mart 2011, s. 405-406). Çok acı, çok garip bir tecelli.

(*"Rabbülâlem'in"*in Âkifçe'deki karşılığıdır bu) *bağlanmak* demektir. "Rûhun hareketi" budur onun şiirinde. Tabii, ilk iki boyuta şairi mahkûm etmemek şartıyla. Aksi takdirde, şairin "feryâdı" muhatapsız bırakılmış olur.

Çağdaşı şairlerin bir türlü açıklık getiremedikleri "âh"larındaki "âheng-i nihân"ı Âkif dizelerinde îma ediyor, açık ediyor ve telkin ediyordu. Bu "âh dizeleri"nden biriyle sözü bağlamak istiyorum: *"Karanlıklar, ışıklar, göl-geler sussun ki, Allah'ım,/ Bütün dünyâyı inletsin benim secdem, benim âhım.*"

Yeterince açık değil mi, ne demek istediği? Haydi, çağdaşlarının yazdı-ğı metinler arasında bu "âh"daki "âheng-i nihân"a yakın dizeler aramaya başlayalım, bakalım nazarlarımız geri memnun olarak mı yoksa azarlar işiterek mi dönecek? Boşuna aramayalım. Fâik Âlî gibi bir istisnâ dışında böyle bir "âh" ile inleyecek, inleyişini miracı haline getirecek ikinci bir isim bulamayacağız. Bu sonuç, milletinde 'değerler'i görüp itibar eden bir şairin olduğu kadar, kimde 'değer' görüp itibar edeceğini bilen bir milletin (okur kitlesinin) de açık bir göstergesidir.

Rûhu şâd, mekânı Firdevs olsun...

KUR'AN'IN İLHAMI ASRIN İDRAKİ: AKİF'İN EŞİKLERİ AŞAN «KIRILGAN» İSLAMCILIĞI

Asım ÖZ *

Özet

islamcılık tartışmaları içinde önemli ve kırılgan bir yen olan Mehmed Akif'in kimi yaklaşımları ile var olan, kutsanan yersiz yaklaşımları sorgulayarak çevresindekileri tedirgin etme pahasına da olsa bunları aştığını ve önemli bir sıçrama yaptığını belirtebiliriz.

Her şeyden önce Mehmed Akif'in ilahî Kelam'a bakışıyla muhafazakârların yaklaşımları temelli bir farklılık taşır. Kültürün, folklorun, törelerin, büyük/küçük geleneğin, dış tesirlerin bulandırdığı İslam telakkilerinin bir cıddi tecdide, ıslaha, yenilenmeye olan ihtiyacı konuşunda ısrarlıdır Akif. Müslümanlar Müslümanlığı yeterince bilmemekte ve İslam'ı doğru bir şekilde yaşayamamaktadırlar. Akif sahip olduğu İslami düşüncenin ve bilincin içinde yaşadığı toplumda olmadığını görünce, bu düşünce ve bilincin topluma yerleşmesi için çalışır. Bunun İçin her türlü imkânı elinden geldiğince değerlendirir. Safahat baştan sona tetkik edildiğinde Akif'in örneklerini özenle ve öncelikle Kur'an'dan verdiği ve ona dönüşü ısrarla ve ödünsüz biçimde vurguladığı görülür. Akif bu tespite dayanarak Müslümanların çoğunun din diye öğrendikleri, tekrar ettikleri düşünce, söylem ve yaşam biçimlerinin Kur'an'dan kaynaklanmadığı, ataların oluşturduğu yanlışlıkların süreklileştirmesinden oluşturulduğunu anlatır. Öte yandan beliren bu düşünsel ufuk zamanla yaşanan kimi gelişmeler neticesinde gerilemese bîle kırılmaya uğramış, cesur sesi kısılmış ve en nihayetinde suskunlaşmıştır. 1910'lardaki Akif'in gür sedasıyla sonraki yıllarda bu minvalde yaşanan kırılmaların ve en nihayetinde suskunluğun bütün boyutlarıyla konuşulabildiğini belirtmek mümkün değildir. Özetle bu bildiride Akif'in hem aştığı eşikler üzerinde durulacak hem de eşikleri aşan bilincin zamanla yaşadığı kırılmaların sosyo-politiğinin Akif hakkındaki yorumlan nasıl etkilediği üzerinde de bir parça durulacaktır.

____

* Asım Öz - 1976 yılında Denizli'de doğan Asım Öz; eleştiri, değini, inceleme ve söyleşileri Ümran, Haksöz, Tasfiye, Hece, Hece Öykü, Virgül gibi süreli yayınlarda yayımlandı. Öz'ün «Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet», «Haritada Kan Lekesi» adıyla yayımladığı iki derleme kitabı bulunmaktadır.

KURANIN İLHAMI ASRIN İDRÂKİ: AKİF'İN EŞİKLERİ AŞAN "KIRILGAN" İSLAMCILIĞI

Kelimenin tam anlamıyla tarihin krizle anılan özel zamanlarında yaşayan Mehmet Âkif yaşamı boyunca ve sonraki yıllarda gerek Batıcılar nezdinde gerekse her türden muhafazakârlar tarafından istemeyerek de olsa İslamcı düşüncenin önemli bir temsilcisi olarak tanındı. Âkif'in durumu pek çok yönden ilginç ve belirleyicidir; Mehmet Âkif'in, yeni bir iddiası, yineleyerek yenilenmeyi salık veren bir dünya görüşü bununla bağlı olarak da yeni bir anlayış geliştirme düşüncesi vardır. Kısmen başarabildiği bu düşünüşü ve deneyimiyle sadece yeni değil aynı zamanda farklıdır da. Mümin ve mükellef bir şair olarak hayatının bütününde olduğu gibi, İslam ve sanat anlayışında da genel olarak yeni bir bakışın; kendi deyimiyle "asrın idrâki"nin belirgin olduğu belirtilmelidir.

Çok tartışılan sevilen, sevilmeyen bundan dolayı da hakkında birçok söz söylenen bir şair oluşu onun aştığı eşiklerden ve kırılganlıklarından kaynaklanır. Ona yakından bakılırsa, hakkındaki kimi yargıların bütününün

olmasa da bir kısmının uçup gittiğini belirtmek gerekir. Hem Batıcıların hem da muhafazakârların eleştirisine uğramıştır sıklıkla. Buna karşın kimi yorumlarda da bazı yönlerinin fazla öne çıkarıldığına özellikle dikkat etmek gerekir.

Eleştirel Âkif okumalarında göze çarpan, Âkif'in modern olarak adlandırılan ve dinin temellerini zedeleyen bilinci tümüyle temellük ettiği nitelemesi onun için en son kullanılabilecek nitelemedir ve sürekli yaygınlaşan bir okuma biçimi olarak öne çıkmaktadır. Âkif'in eleştirilmesinin en açık ifadelerinden birini "*İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin/ Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için"* mısraları oluşturur. Belki bazı düşünürler ve yazarlar için Kuran'a dönüş, içtihat, terakki, say, gayret gibi kavramlar öbeği modern olana ulaşmanın araçları olarak araçsallaşmış ve İslami hayatı bırakmanın mazereti olmuş olabilir ama Âkif adına meselenin bu şekilde görülmediği ve ele alınmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu konuda onun dur durak bilmeyen ilmi temelli ama aynı zamanda gözü kara cesaretinden kaynaklı eleştirileri vardır.

Mehmet Âkif'i anlamlı ve bütünlüklü bir biçimde kavramanın bir yolu varsa, tam da şu olabilir: Eşiklerin ve kırılganlığın kimi zaman örtüştüğü kimi zaman ayrıldığı bir ara bölgedir o. Aştığı eşikler ne kadar olumluysa, kırılganlık o kadar olumsuzlukları da taşıyabilen bir kavramdır onun için. Duyum ve duyguları algılayabilme yeteneği yani hassasiyeti üst derecededir. Yüreği cam kırığı gibidir; savaşlar, yıkımlar, devirler ve iktidarlar içinde. Topraklarının çok büyük bir kısmını kaybetmekte olan bir imparatorluğun çöküşünün bütün ıstırabını derinden hissetmiştir. Yoğun olarak, 1910'lardan başlayarak 1920'lere değin uzanan bu süreç akıl almaz acıların yaşandığı yıllar olmanın yanında Âkif'in düşünce dünyasının ana hatlarının, belirgin izleklerinin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olması bakımından da ayrıca önemlidir. Bütün duygulardan önce öğrenmiştir samimiyeti. Yine de hayatı üzerinden yanıtını kolaylıkla bulamayacağımız sorular da varlığını korumaktadır.

Âkif'i, hakikaten, tanımak istiyorsak, kırılgan bir İslamcı olduğunu, bütünsel perspektifini bütün dönemler boyunca devam ettiremediğini ve de gelgitlerle biçimlenen iç çelişkilerinin de farkında olmak gerekir. Gerçekleri bütün boyutlarıyla hakkaniyetli bir biçimde ortaya koyan şairin geleceğe ilişkin beklentilerinin/tasavvurlarının bir türlü gerçekliğe kavuşamayışı, ümitlendiği ve destek verdiği siyasi çabaların neticesinin tahayyül ettiği gelecek düşüncesinin çok uzağında bir siyasal beden olarak ortaya çıkması kırılganlığının derecesini her geçen biraz daha arttırmıştır. Âkif'in İslamcılığının kırılgan bir yapıda olduğunu söylemek sadece ona hasredilebilecek bir durum olarak görülmeyebilir. Belki bütün İslamcı portreler ve hareket-

lilikler de modern durum içinde zorunlu olarak derecesi farklılaşsa da bu kırılganlığı yaşamak durumunda kalmaktadırlar.

Âkif'in aştığı eşiklerden bazılarına, özellikle de Müslüman toplumların tarihte tatil yapmalarının konforunu sağlayan kimi olguları, durumları, folklorik bilinç biçimlerini aşmasıyla ilgili olanlarını genel olarak değinip bu yaklaşımlardan hareketle oluşan bilinç durumunun dönemler içinde süreklilikler kadar kırılganlıkları da içerişi üzerinde durulduğunda Âkif'in fikri seyri hakkında ilginç hususlar yakalanabilir. Yaklaşık olarak 1923'e kadar uzanan dönemde Âkif'in kimi noktalar bir yana bırakılırsa genelde eşikleri aşmakta kararlı, özgüveninin yüksek olduğu görülür. Sonraki yıllarda ise kırılganlığı öne çıkar. Müebbet imanın sinesi her zaman müebbet bir bahar içinde değildir. Din telakkisi ile yakından ilgili olan İslamlaşmak düşüncesi, anlayışı ve siyasi kimliği üzerinden aştığı eşiklerin ve kırılganlıkların tespit edilmesi mümkündür.

Düşünsel Doğrultuda Aştığı Eşikler

Bazı şairler var ki, onların akılda kalan şu ya da bu biçimde atıf yapılan ve belleklerde kalan dizeleri bir bakıma onları özetler. "Kur'an'dan alıp ilhamı asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" çok erken bir dönemde, neyin ne olacağının pek bilinmediği yıllarda yeni bir heyecan halkası oluşturan İslamcılığın özeti niteliğindedir, önceden söylenmeyeni duyurması bakımından bu iki dize. Kendini düşünce dünyası bakımından netleştiren, kendi dışındaki sorunları çözmeye azmedişin güvenini yansıtan bu dizeler Âkif'in İslamcılığının sadece devleti kurtarmakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda düşünsel bir devrimi de içerdiği kanıtlar. Onun evreleri, aşamaları olan Safahat'ın bazı bölümlerinde epigraf niteliğinde ayetlerin yer alması ve onları yorumlayış biçimi düşünsel olarak neyi işaret ettiğini daha da belirginleştirir. Asım'da ortaya çıkan gelecek projesinin unsurlarına, arayışlarına, beklentilerine bakıldığında sadece bir sanatkâr tarafından inşa edilmiş İslamcılığın taşıdığı ton farkı da değildir bu belirginlik. Ölçülü, düşünceyle içli dışlı olmanın neticesidir. Buna karşın Necip Fazıl'ın Edebiyat Mahkemeleri'nde "Bizim ölçümüzde Mehmet Âkif ne Müslümanlığı namütenahi derin ve girift, saffet, hakikat esrarıyle kavrayabilmiş ne de, bu kavrayamayışın tabii bir neticesi olarak saf şiir ve sanatta üstün bir sese yükselebilmiş bir insandır" ifadeleri ile Âkif'i itibarsızlaştırmaya çalışması Âkif'in aştığı eşiklerin sonraki yıllar İslamcılığında oldukça cılızlaştığını da gösteren bir işaret olarak ele alınabilir.

Mehmet Âkif'in sanat telakkisi bakımından hayata duyarlı bir şair olduğundan metinlerinin boşluğa doğmadığının farkında olunması gerekir.

Âkif'in düşünce dünyasını Safahat'taki meşhur mısralarının ötesinde açıklayan düzyazılarından bazılarında da ağırlıklı olarak bu konu üzerinde durmakta olduğu söylenebilir. Onun çağa ilişkin bilincinin tespitinde düzyazıları da şiiri kadar önemli tespitleri barındırmaktadır. Özellikle tefsir ve vaaz babında İslamî meselelere odaklanan yazıları, bugün yazılı kültürle tanışık olan her Müslümanın az çok bildiği konuların başlangıç metinleri arasında yer alır. Değerlendirme yazıları ise Âkif'in kendi çağının Müslüman düşünürlerine yaklaşım biçimini, onları ne kadar komplekssizce desteklediğini anlatır. Yazdıklarındaki ana düşüncenin yoktan varolmadığını kendinden önce ve kendisiyle eşzamanlı biçimde üretilen kimi paralel metinlerle konularak dokuduğunu da ortaya koyar. Çevirilerden özellikle Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh'tan yapılanları aynı zamanda Âkif'e anlamazlıklarla lekeli bazı eleştirilerin yöneltilmesine de zemin hazırlar. Mevcuda karşı çıkarak olması gerekene odaklanan bir bakış söz konusudur bu metinler toplamında. Başkaları gibi geleneğin sıcak koynundan konuşmanın konformizmine yahut modern duruma tümüyle teslim olmak yerine farklı bir bakışın imkanlarını yoklamış ve bunda söylem olarak başarılı da olmuştur.

Âkif'in İslamcılığını konuşmak bir bakıma onun İslam'ı algılama, okuma ve anlama biçimini de konuşmaktır. İslamcılık onun için sadece siyasi bir tavır değil aynı zamanda İslami bir tavırdır, zamanın fıkhıdır, anlayışıdır. İslamcılığı kavrayış biçimi dikkate alınmadığında onun bu tarz siyaseti yahut fikri cereyanı salt araçsal bir anlam yüklediği yanılgısına düşmek kaçınılmaz olur.

Âkif, klasik anlamda ulema sınıfına dahil olmamasına karşın ne yapmalı, sorusunun cevaplarını Kuran'dan hareketle kurmayı denemiştir. İslam'ın ahkamı ile uğraşan fukahanın göremediği alem-i İslam'ın mevcut durumu hakkındaki gözlemlerinden beslenen somut durumun olumsuzluklarını aşacak olumlulukları inşa etmenin peşindedir. Bundan dolayı yaşayanların üzerine bir kabus gibi çöken ölmüş kuşakların şerh ve haşiye geleneğini çekinmeden yadsır. Bu yadsıyış bugünün bilinci ile yakından ilgili olduğu gibi doğrudan kaynaklara ulaşma düşüncesiyle de ilgilidir. Bu yönüyle büyük kopuşu başarması nedeniyle bir düşünürdür ama kendisine seçmiş olduğu sıfat şairliktir.

Âkif'in İslam'ı anlama ve İslamcılığı bir siyaset tarzı olarak ortaya koyma sürecinde etkilendiği iki kişi var, bunları da kendisi şiirlerinde ifade ediyor: Cemaleddin Afganî ve özellikle de Muhammed Abduh. Etkilenmek başlı başına kötü bir şey değildir; insan etkileşimlerin toplamıdır zaten. Önemli olan etkilenmenin mahiyeti ve ne olduğudur. Bu isimlerin onun düşünce dünyasındaki yeri çoğu zaman ihtilaflı bir konu olmuştur ve bu durum Âkif

tarafından bizzat açıklanmasına rağmen hâlâ da öyledir. Yine farklı bir kulvarda da olsa Namık Kemal etkisini bu iki ismin önüne geçirme yaklaşımları görülmektedir. Gerçekten öyle mi peki? Kim kimi etkilemiştir; İslamlaşmak sözkonusu olduğunda Namık Kemal'in etkisi mi baskındır, Afganî'nin etkisi mi? Apaçıklığından ötürü belirtmenin neredeyse utanılacak, ama canalıcılığından dolayı belki bıkıp usanmadan hatırlatılması gereken bu etkileşimi bir nebze de olsa aydınlatmak gerekecektir.

Çağdaş İslami uyanış üzerindeki etkileri diğer isimlerden kat kat verimli ve önemli sonuçlar doğurmuş olan Cemaleddin Afganî ile Muhammed Abduh Paris'te on sekiz sayı olarak yayımlamış oldukları Urvetül Vuska adlı dergide dönemin zor şartları içinde İslam'ı anlama biçimlerini ve bu doğrultudaki siyasetlerini açıklama imkânı bulmuşlardı. Bu dergide yayınlanan yazıların bir kısmının Reşit Rıza'nın yayımladığı Menar dergisinde tekrar yayımlandığını ve Âkif'in Menar'daki bu yazıları takip ettiğini büyük bir kısmını da tercüme ettiğini biliyoruz. Daha sonra Muhammed Abduh'un Tevhid Risalesi'nin iki bölümü başta olmak diğer risalelerini tercüme eden Âkif uzun yıllar ilk ve tek Muhammed Abduh mütercimi olarak yer alır Sırâtı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde. Afganî'nin tabiatçılığa reddiye olarak yazdığı Dehriyyuna Reddiye adlı risaleyi, tercüme ettirerek kendi çıkarttığı dergide yayımladığını da hatırlamak gerekir. Sebilürreşad çıkmaya başladıktan sonra derginin tefsir bölümünde Abduh'un Amme cüzü tefsirinden tercümeler yapan Mehmet Âkif'in düşüncesinin, hem dinî düşüncesinin hem siyasi duruşunun belirlenmesinde Cemaleddin Afganî ile Muhammed Abduh'un çok büyük bir etkisi vardır ve bu asla küçümsenebilecek bir etki değildir. Üstelik bu konuda, Âkif yazdığı ve çevirdiği metinlerden kesinlikle geri adım atmamıştır. Ne var ki bu hakiki karşılaşma, Türkçe literatürde Âkif'e odaklanan çoğu çalışmada ya ihmal edilmiş ya küçümsenmiş ya da görmezden gelinmiştir. Âkif'in düşünsel kaynakları noktasındaki çalışmalarda misakı millici yahut memleketçi bir bakışın egemen olmasında bilhassa Sezai Karakoç'un kaleme aldığı Mehmed Âkif (1968) adlı monografinin de olumsuz bir katkısı söz konusudur. Çünkü sözkonusu çalışma Âkif'e dair kimi tartışmalarda önemli bir refrans noktası haline geldiğinden beri, bu konu sık sık gündeme gelmektedir. Karakoç'un bu etkileşime bakış biçiminden endişelendiğine dair bir izlenim edinmemek mümkün değil. Bunun sadece etkileşimin niteliğini tespit etmekle açıklanabileceğini sanmıyorum. Karakoç'a göre "bizdeki İslâmcılar çekirdekten yetişmeydi. Ötekilerdeyse daha bir sistem ve düşünce İslâmlığı gelişmişti. Bunun için Mehmed Âkif, fikirlerini bu düşünürlerden çok, sokaktan, aileden, klasik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı halinden ve nihayet kendinden alıyordu.(...) Yani arada bir tâbilik yok, belki bir paralellik

vardır.” Oysa Âkif, Afganî hakkında “etraflı bir biyografi” yazmaktan söz etmekte, onun en büyük eserinin ise Muhammed Abduh olduğunu belirtmektedir Düzyazılar(2010)’ında. Said Halim Paşa gibi “İslami gerçeklerin vatanının” olmadığına inanmakta olan Âkif’i misakı milli içinden değerlendirme alışkanlığı zaman içinde azalmak yerine daha da artmıştır. Oysa Âkif Anadolucu tarih tezlerine yakın değil uzaktır. Şikayet makamında yazdığı bir şiirde yer alan “*Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık*” dizesi sonraki yıllarda popülerleşen bin yıllık tarih tezlerini yorumlamak için de ayrıca üzerinde durulabilir. Bir noktada bu konunun Âkif tartışmalarının “sert çekirdeği”ni oluşturduğunu söylemek mümkündür. Âkif’i anlamlandırma noktasında ufuk açıcı gibi görünen bu girişimler bana kalırsa yanlış değerlendirmenin önemli örneklerini oluşturmaktadır.

Âkif’in bir çok konuda Cemaleddin Afganî’ye de Muhammed Abduh’a da borcu inkâr olunamaz olsa da iki isim arasındaki farklara da aşinadır. Safahat’ta yer alan Afganî ve Abduh karşılaştırması da dönemin siyasal çalkantıları içinde kimi esaslı farklara Âkif’in ne kadar nüfuz edebildiğini gösterir. Muhammed Abduh, Cemaleddin Afganî’den büyük oranda etkilenmesine rağmen fikri bazı konularda ondan farklı düşüncelere sahiptir. Hemen inkılap yapılmasına karşı olan Abduh, halkın düşüncesinin değişebilmesi için, siyasal yapının değişmesinin yeterli olacağına inanmamaktaydı. Âkif, Afganî’nin politik ve hareket ağırlıklı yaklaşımından ziyade Muhammed Abduh’un ilmî tarafını tercih ettiğini, dolayısıyla siyasi örgütlenme ve siyasi mücadeleden ziyade, ilmî eğitimin yaygınlaşmasıyla içinde bulunulan kötü şartların ortadan kaldırılabileceğini, Müslüman dünyanın yeniden eski gücüne kavuşabileceğini düşünür. Safahat’ın Asım kitabında Hocazâde Muhammed Abduh ile Afganî arasındaki bir tartışmayı Asım’a aktarır. Olay şu şekildedir: Afganî öğrencisi Abduh’tan hızlı bir şekilde inkılâp yapılmasını istemektedir. Zira artık teoriyle uğraşma devri geçmiştir. Abduh ise yeni bir medrese kurmayı, buradan yetişecek yeni Cemaladdin Afganîlerin çeşitli yerlere gönderilerek önce zihniyette inkılâp yapılması taraftarıdır. Afganî bunun yirmi yıl alacağını, hâlbuki kendisinin yirmi gün beklemeye bile tahammülü olmadığını söyler. Fakat Abduh ne olursa olsun bu düşüncede değildir. Hocazâde bu olaydan bir ders çıkararak der ki; “*İnkılâp istiyorum ben de, fakat Abduh gibi...*” Bu bir yandan Türkiye’de İslamcılığın inkılâp kavramıyla ünsiyetlerinin daha erken olduğunu gösterirken diğer taraftan Akif’in tasarladığı inkılâp tahayyülünün 1923 sonrasında gündeme gelen ve uygulanan inkılâplardan da farklı olduğunu gösterir.

İslam’ın yaşanma biçiminin yozlaşmasından şikayetçi olan ve bunun neticesinde bir çıkış imkanı arayan Âkif bu iki isim arasındaki farkında bilincindedir. Afganî’den ziyade Abduh’a yakın duran Âkif’in yöntemsel ter-

cihi Malik Bin Nebi'nin İslam Davası İslam Dünyasına Bakış (1990) adlı eserindeki karşılaştırmayı öncelemesi bakımından da üzerinde durulmaya değerdir. Düşünsel etkileşimleri kapılıp gitme biçiminde değil bir tahkikin neticesidir Âkif'in.

Âkif, yayımladığı dergilerde tefsir çalışmalarına ağırlık verdi, Kuran'ın anlaşılabilir olduğu görüşünü durmaksızın hatırlattı. İslami ilimlerin esas rüknü olan tefsire 1912'den itibaren yaymlanan Sebilürreşad'ın ilim bölümünde öncelik verilmiştir. Şöyle denmektedir bu bağlamda: "Âdeta Kur'an-ı Kerim'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, faydasız bir iş gibi telakki olunmaya başlamıştır. Ortada Kur'an-ı Kerim artık anlaşılmış, haşa daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi batıl bir zehab türemiştir." Bu sebeple onun çalışmalarının gayelerinden biri de tefsir ilmini ihya etmektir. Hurafelere karşı çıktı, hurafelerin kaynağının İlâhi Kelâm olamayacağında haklı olarak ısrar etti. Dolayısıyla hurafeye hakikat muamelesi yapan eski gelenekçiler gibi yeni gelenekçilerin de hışmına uğradı. Kuran yorumlarının geleneksel biçimlerine de o bakımdan karşı çıktı.

Mehmet Âkif, hakk, hayat, halk, azminde sebat etmek, ümitsizliğe kapılmamak, şirk, imanın unsurları gibi konularda Osmanlı toplumunda egemen olan geleneğin bir bölümünün öne çıkardığı yaklaşımları aşabilmiştir. Onun hüsrana rıza vermeyişi, azme, çalışkanlığa, gayrete aşırı vurgu yapması çağdaş İslam düşüncesini eleştirenlerin dillerine pelesenk ettikleri bir argümandır. Çünkü bu vurgular onlara göre kapitalizmin gelişimine dolayısıyla modernliğin yayılışına hizmet etmekte olan savunmacı yaklaşımlardır. Bir tür romantizm içinden konuşan bu yeni gelenekçiliğin yaygınlaşmasında ve Âkif'e dönük kimi eleştiriler yöneltilmesinde medeniyet ve tekniği tümüyle yadsıyan ve ağırlıklı olarak Batı'daki Katolik yaklaşımlardan etkilenen yazar ve düşünürlerin bariz bir etkisi vardır. Hatta şu bile söylenebilir: Bu tarz yorumlar zaman içinde Âkif'in algılanmasında esaslı bir kırılma da meydana getirmiştir. Ayrıca onun dünyasına ilişkin tartışmaların birkaç mesele etrafında sınırlanıp kalmasına sebebiyet vermiştir.

İslamcı dünya görüşünü benimseyen Âki, Batı dünyasını tümüyle reddetmez, sapla samanı birbirine karıştırmaz tabir caizse. İnkılapçı züppelikten uzak olduğu gibi sakat bir muhafazakârlıkla da malul değildir zihin dünyası. Dolayısıyla iki kültürü aşan bu bilinç iki dünyanın da yabancısıdır bir bakıma. Onun dile getirdiği kavramların modern olduğu sıklıkla dillendirilir. Hatta Goethe'nin hayatının temel ilkesi streben'e yani çabalamaya kadar gidilir. Oysa Batıya gitmeden bu kavramların geçtiği Kuran'a doğrudan bakılsa hatta sadece Asr Suresi ile yetinilse bile yeterli çıkarımlar kolaylıkla mümkün olacaktır. Kader, tevekkül konusundaki yaklaşımları da yorumlanırken ilk dönem İslam düşüncesindeki kimi tartışmaları hatırla-

mak varken bu meselenin Batıdaki tartışmalar üzerinden okunmaya çalışılmasını anlamak mümkün değildir. İmanı sinesinde müebbet bir fecri sadık gibi taşıyan şairin dünyasını Kuran'daki kavramlardan hareketle anlamak imkan dahilinde iken, bunların modern bilincin neticesi olduğunu ifade etmek hakkaniyetli bir değerlendirme değildir. Bundan dolayı Mehmet Âkif'in "Kur'an'dan alıp ilhamı asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" şeklinde artık dillere pelesenk olmuş mısraı esas itibarıyla, doğrudan kaynakların kendisine yönelmeyi ve şimdiyi, bugünü, vahye ilk muhatap olanların yapmış olduğu gibi doğrudan Kuran'la temellendirmeyi amaçlamıştır.

Âkif, İslâm'ın Asr-ı Saadet'te yaşanmış şekline hasret duyar. Azmin sebatın yaşandığı dönemleri hayal eder:

"Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dîni;

O yerin gökten inen dîni, hayatın dîni?"

Son dönemde Âkif üzerine yazılan yazılarda onun öze dönüş düşüncesinin kaynakları ve değeri hakkında neredeyse hiçbir şey yazılmıyor ya da çok az, sınırlı şeyler yazılıyor. Tekrar geleneğin folklorik yönlerine dönmeyi şiar edinen kültürel dünyada Âkif'e belki o anlamda yer yok.

Rusya'daki devrimin ardından 1920'lerde gündeme gelen ve gerek atmış sonrası İslam ve Sosyalizm gerekse ikibinli yıllardaki İslami sol tartışmalarını önceleyen ve hiçbir biçimde bu eşikte takılı kalmayan bir düşünsel netliği vardır Âkif'in. Bir okur mektubuna bu bağlamda şu cevabı verir: " Önce iyice bilinmelidir ki Müslümanlık başka Bolşeviklik başkadır. İkisinin bir olduğunu iddia edenler ya İslâm'ın esaslarını anlamamışlar ya da Bolşevikliği araştırmaya lüzum görmemişlerdir. Müslümanların Bolşevik olmasına gelince bir kere buna asla gerek yoktur. Çünkü bu çığırı Rusya'da oluşturan hayatî, sosyal, ekonomik, siyasî, ziraî, sınaî kısacası daha birçok sebep ve amil var ki hiçbiri Müslüman memleketlerinde yok. İkinci olarak bunların varlığı diyelim ki kabul edilse bile Kur'an ile Hadis ortada dururken Bolşevikliğin esaslarını Müslümanların kabul etmesi düşünülemez. Bu yeni çığırın gelecekte alacağı şekle gelince onun için hiçbir şey söyleyemeyiz. Zira gelecek öyle bir muammadır ki Allah'tan başkası çözemez."

Gerçekliğin Ortaya Konulması

Yaşananlara yakın da olsa uzak da olsa eleştirel açıdan bakmasını bilen bir şair ve düşünür olduğunu onunla ilgili her meselede yeniden hatırlamanın katkıları edebî yöntemine bakarken de görülür. Şiirlerinin önemli bir kısmında ve düzyazılarında alışılmışın ötesine geçen bir karşıt-söylemin inşa edilişi, onun somuta bakann İslamcı düşünce yapısının bir göstergesidir.

İyi zamanlarla çöküş zamanları arasındaki gerilimden doğan bir hareketlilik sözkonusudur. Böyle bir gerilimin yansıtılması onun gerçekçi edebiyat tekniği ile daha yakın ilgilenmesine yol açmıştır. Hemen herşeyin özellikle de büyük siyasal gerçeklik olarak imparatorluğun ters-yüz olduğu bir yüzyılın yazarı, gerçekler karşısındaki konumunu yansıtan bir teknik bulmak durumundaydı. Edebiyat ve eleştiriye odaklanan düzyazıları onun edebiyata nasıl baktığını ortaya koyar.Bu açıdan edebiyat üzerine söyledikleri kendi edebî serüveni ile paralellik taşımaktadır. Özellikle Safahat'ın ilk iki kitabında yer alan ve çeşitli insan ve toplum durumlarının anlatıldığı şiirlerde toplumcu gerçekçi bir sanatçı yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanatta gerçekçilik konusunda benzer bir tavır içinde olduğunu metinlerinden takip edebileceğimiz Âkif bu noktada da bir başka eşiği aşmayı başarabilmiştir. Sanattaki temel gayesi hayatın hakikatini ortaya koyabilmektir: "*Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim / İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim/ Budur cihanda benim en beğendiğim meslek/ Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek*" mısraları onun gerçekliği ne kadar önemsediğini ortaya koyan örneklerden biridir.

Âkif, toplumda gördüğü aksaklıkları, Müslüman dünyanın içine düştüğü sefaleti ve zilleti anlatabilmek için en uygun araç olarak gerçekleri yansıtmayı tercih etmiştir. Yaraları, yanlışları, maskaralıkları gizleme gereği duymamış, eleştirel bir tavır içinde olmuştur. Şair olmadığını ifade etse de aslında bu muhataplarına dönük yapılan bir ironidir. Sözünü oduna benzetmesi sözünün odun sözcüğünün ilk çağrıştırdığı kabalık, yontulmamışlıkla tasvir edilebileceği anlamına gelmez. Hem unutulmamalıdır ki odun bile kendi kendine oluşmaz, yontulur, parçalanır onun için bile ter dökülür. Hakikatle kıyaslanması da odunun aslında işaret ettiği başka anlamların da olabileceğine dair bir göndermedir. Başka türlü düşünüp başka türlü yazanlardan olmayan Âkif, gerçekten yazdıklarının şiir olmadığını düşünse acaba bunca yıl meramını bu tür üzerinden anlatmayı dener miydi, sorusunun üzerinde düşünülmesi gerekir. Öte yandan Kur'an mealini yazdığı yıllarda arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda da meal yazımının bütün zamanını almasından dolayı şiir yazamadığını, şiir üzerinde daima çalışmanın gerekliliğini, meali bitirdikten sonra tekrar ve esaslı biçimde şiire döneceğini belirtir. Şiiri hakkında, şiirini hafif gören yaklaşımı aslında bize şiirini ciddiye almamız gerektiğini hatırlatır. Yoksa bu vadide yaptıklarını düz yazı olarak da yapabilirdi. Gerçekçiliğinin can alıcı bir boyutu vardır. Onun şiirlerindeki tavrı bir çok noktada, İslam telakkisine çok yakın ve derinden bağlıdır aslında.

Kırılganlığın zirveye ulaştığı hatta yer yer çözülme durumunun izlerinin bulunabileceği Safahat'ın son kitabı "Gölgeler" üzerinde durulması gerekir.

Ne yazık ki bu kitap folkorik bilinç biçimlerini savunanlar dışında ayrıntılı olarak okunabilmiş değildir. Oldukça ketum olan Mısır yıllarında Âkif'in bilincinde kimi zaman beliren kimi zaman kaybolan kimsesizlikten bunalan kanayan bir ruh hâlinin dışavurumu olan bu şiirler toplamı ondan mistik beklentileri olanları çok sevindirmiştir. "*Sürdüler Türk'e tasavvuf diye olgun şırayı*" diyen şairi ve onun hakkında "Tekke müslümanı değildir o, cami müslümanıdır" diyen Midhat Cemal Kuntay'ı nakzeden şiirler olarak okunmak istenmiştir, ya da öyle görünüyor. Aynı anda hem tasavvufa yakın hem de fersah fersah uzak olan iki görüngü var elimizde.Ama daha yakından bakıldığında, bu durumu biraz kuşkulu hale gelir hatta bu okumanın, Âkif hakkındaki zanlara bir yenisini eklemenin dışında düşünür şairin genel hayat seyri içinde pek anlamlı olmadığı bile ifade edilebilir. Herkesten sakladığı düşündüklerinden ziyade içli durumların son şiirlerinde açığa çıkışı üzerinden bütün Âkif'i yakaladıklarını düşünür bazı okurlar. Çünkü onun öze dönüş düşüncesinden çekinceleri vardır. Öte taraftan sakladığı düşüncelerinin de olduğunu düşünmek mümkün. Gerçekçi biçimde bir Türkiye portresi çizmesi beklenen Âkif'in bunu yapmayışı üzerinde de durulabilir. Kendini tuttuğu için gerçekçi metinler yazmaktan ziyade sığınma makamında şiirler yazmakla yetinir. Gizli ve saklı kalması gerekirken açığa çıkmıştır. Bambaşka iki evren gibi görünüyor Gölgeler'deki şiirlerin bir kısmı; ama belirlenmesi çok zor ince bir çizgi ayırmaktadır onları. Bu şiirler hakkında Hakan Arslanbenzer'in "Şairin Düşünür Olarak Portresi"(2007) yazısında yer alan tarihsel kırılmayı ve düşünsel kırgınlığı ihmal etmeyen şu belirlemeleri oldukça önemlidir: "Şairin Mısır gurbetinde yazdığı Firavun ile Yüzyüze, Gece, Hicran ve Secde şiirleri ise melal şiiri sevenleri, şiiri lirizmden ibaret görenleri, mistik beklentileri olanları ne kadar tatmin etmiş olursa olsun Âkif'in Safahat'ının sözünü ettiğimiz gerilimli sayfalarının dışında kalan, yarı kırgın, sığınılacak son kale olarak kişinin vicdan muhasebesini, Allah'ın adaletini ve yalnız ona ibadet etmenin ve yalnız ondan yardım dilemenin sağladığı rıza makamını gören şiirlerdir. Bir yanıyla Âkif'in samimiyet ve mertliğinin, ilkeli muhalifliğinin ispatı olmakla birlikte Hüsran şiirinde en açık seçik ifadesini bulan öze, kendisine ilişkin ironiyi hak eden garip, gurbetli şiirlerdir. Safahat da şairi biiyük Âkif de dünyadan el etek çekmenin memnuniyetini değil, davanın sahipsiz kalışının hüsranını duymaktadırlar..."

Yalnız, tek, çaresiz, mahzun, kendine yeni kelimeler bulan, hayat sellerinin ortasında yaşayan mağdur bir Âkif üzerinden literal anlamda derviş bir Âkif imgesi tasavvur etmek aşırı bir yorumdur. Bu meselenin bütünüyle neticelendiğini ve anlaşıldığını söylemek de mümkün değildir.

Siyasal ve Düşünsel Kırılganlık

Hüseyin Atlansoy, Âkif için "Mustaripler loncasının reisi" ifadesini kullanır. Tabii bundan önce kırılganlıktan söz ederken kırılganlığın tanımı gerekli. Acaba kırılganlığın tanımı var mıdır? Kendi özünüze dönerek cevabını bulabildiğiniz bir kırılganlık tarifi var mı? Yahut kırılganlık denildiğinde herkesin algılama biçimi aynı mıdır? Kırılganlıkıla ifade edilmek istenen nedir? Kırılganın mecazi kullanımında "kolay ve çabuk gücenen" boyutu öne çıkar. Aşağı yukarı bütün kullanımlarda olumsuzlukla anılan kırılganlığın etkenleri nelerdir sorusunun tek bir cevabı olabilir mi? Yoksa birden çok mu cevabı olabilir? Kırılganlık öznel bir halinin neticesi midir, yoksa insanların ve siyasallığın bunda bir katkısı var mıdır? Diğer bir anlatımla kırılganlık varoluşssal bir durum mudur yoksa zamanla toplumun değerler bütününden etkileşimle oluşan bir durum mudur? Âkif niçin kırılgandır, bunun temel sebebi nedir, sorusundan yola çıkıldığında önümüze bir perspektif açabilmemiz mümkün olabilecektir. Onun kırılganlığının başat sebebi olarak hiçbir zaman kazaya bırakmadığı samimiyetini görebiliriz. İnsanlara, düşüncelere omuz verilmesi gereken yerde, omuz verir, eleştirel bakması gereken durumlarda ise ya sözünü söyler ya da çeker gider. O yüzden, hayatının önemli bir bölümü hakkında büyük bir boşluk vardır. Söylenemeyenlerin bıraktığı kırılganlığın boşluğudur bu.

Müslüman kavimlerin hem yerli sultalardan hem de emperyal sultalardan özgürleşmesi gerektiğini düşündüğü için devleti temsil eden otoritelerle çoğu zaman çatışmak durumunda kalmıştır. Bundan dolayı, İslamcılık ve ittihad-ı İslam denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan II.Abdülhamit'ten nefret eder; öyle ki onun arabasını gördüğünde midesinin kazındığını ve kusar gibi olduğu bilinmektedir. Gençliği, bilincini kazandığı yıllar onun istibdadı altında geçmiştir. Bu nedenle ona muhalefet eden İttihat Terakki ile paralel düşünür hatta onlarla birlikte hareket eder. Meşrutiyet yıllarında İslamcılığı temsilen Sırat-ı Müstakim dergisini 1908'de çıkarmaya başlar. Bir süre sonra da onların kimi politikalarıyla çatışma yaşayan Âkif'in dergisi kapatılır. Buna karşın onlardan tümüyle kopmaz Âkif. Siyasi bir görevi olmasa da zaman zaman, Teşkilat-ı Mahsusa'da görevler üstlenir. Siyasi muhalefet konusunda sadece II. Abdülhamit'i aktif olarak karşısına alan Âkif'in bu eleştirelliğini düşünsel muhalefetini sürdürmekle beraber sonraki iktidarlar karşısında haykıran bir biçimde sürdürmeyişi üzerinde de durulabilir...

Fedakârlıklarla kazanılan savaşın bitiminin akabinde herkesin bir biçimde iktidara eklemlendiği, onun nimetlerinden nemalandığı dönemin aktörlerinden ve şahitlerinden Yakup Kadri'nin Ankara romanında anlattığı bir dönem başlar. İç bütünlükleri belirli bir kaliteye ulaşamamış, öznel çıkar-

ların bataklığında yitip giden bu insanlarla Âkif'in dünyası çok farklıdır. Bir biçimde iktidar imkanlarından özellikle iktidarların sunduğu konuşma imkanlarından yararlanan Âkif ise hiçbir zaman iktidarlardan nemalanma yoluna tevessül etmez. Bu sebeptenm değil ama düşünsel farklılaşmanın günyüzüne çıktığı zaman diliminde kopuş yaşanmıştır ama tümüyle ayrılınamamıştır. Düşünce dünyasında geçerli olan ölçütlerle bağdaşmayan bir toplum tasarımı uygulanmaya başlanmıştır. Âkif, bu ortamda sürekli bir iç hesaplaşma ortamında yaşamaktadır

Mehmet Âkif'teki kırılganlığından söz ederken, netameli yılları, 1923 ile 1925 yılları arasında yaşadığı gelgitleri göz ardı edemeyiz. Ülkede yapılmakta olan düzenlemelerin ana istikametinin kendisinin tasavvuratından ne kadar uzak olduğunun acı gerçeğininin farkına varmak, farkındalığın yakıcılığını ta iliklerine kadar hissetdildiği yıllardır bu zaman aralığı. Bir tür araf olarak görülebilecek bu iki yıllık zaman diliminde Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine yaklaşık altışar aylık süren iki Mısır seyahati olur Âkif'in. Bu yıllarda Cumhuriyet ilan edilmiş, ikinci meclise seçilmeyip milletvekilliğinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Etkili bir siyasal mekân olarak mecliste neredeyse hiç konuşmayan bir Âkif var. Nurettin Topçu'nun Mehmet Âkif(1970) kitabında isyancılığını öne çıkardığı Âkif'in yakın dostu Ali Şükrü Bey'in de içinde bulunduğu meclisteki muhalefetin canlı olduğu bu puslu yıllarda suskun olması da onun kırılganlığını belirgin kılar. Önceki yıllarda halka konuşurken konuşmanın zirvesine çıkan şairin önemli kararların alındığı yıllardaki bu suskunluk zirvesi hakkında yapılan devlet merkezli okumalarda öne çıkan "devlet terbiyesi" metaforunun gerçekliği ne oranda yansıttığı da konuşulmalıdır. Âkif'ten Asım'a(2007) kitabında yer alan söyleşilerde özellikle de İsmail Kara ve Kurtuluş Kayalı'nın dillendirdiği ağır, resmi ve devletçi bir söylemin nesnesi kılınan bir Âkif çıkar karşımıza. Suskunluğu anlamlandırma noktasında yapılan değerlendirmelerin Âkif'in tasalarını ve problemlerini anlama noktasında ne sunduğu da tartışılmalıdır. Hayatının hemen her döneminde ya tümden yahut büyük ölçüde iktidarlara muhalif olmuş Mehmet Âkif yerine konmaya çalışılan ve Osman Konuk'un "sağcılaştırılmış bir Mehmet Âkif" dediği yorum kipinde sünni kültür içinden biçimlenen devlet telakkisinin payının da üzerinde durulabilir.

1925 yılı Haziran'ında Türkiye'ye geri döndüğünde ciddi karışıkların yaşandığını daha iyi gözleme imkanı bulacaktır. Şeyh Said isyanı sonrasında Takrir-i Sükun kanunu ilan edilmiş, Âkif'in bir dönem başyazarlığını yaptığı Sebilürreşad da dahil olmak üzere İstanbul'daki muhalif gazete ve dergiler kapatılmış, yakın arkadaşı Eşref Edib tutuklanarak Şark İstiklâl Mahkemeleri tarafından yargılanmıştır.

Bu yıllar içinde ortaya çıkan anayurt gurbeti 1925'ten 1936'ya kadar sürecek olan Mısır serüveni hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır ama bu gidişin esas nedeni ülkenin içinde olduğu zor durumdur. Ralph Waldo Emerson Şair(2011)'de ısrarla şunu söyler: "Kişi ifadesiz sadece kendisinin yarısıdır, diğer yarısı ifadedir." Suskunluk ifadeye dönüşemediği için karakter abidesinin asil duruşunun bir kısmı eksik kalmıştır. Suskunluk yıllarının sebeplerini bütünüyle Âkif'ten okuma imkanına yazı düzleminde sahip olamadığımız için, karşımızda "başkasının gözlerinden" tercüme edilmiş birkaç suskunluk yorumu ile yetinmek durumundayız.

Düşünsel açıdan Cumhuriyet dönemi aydınının tipik özelliklerini yansıtan Burhan Asaf'ın (Belge) Yeni Adam dergisinde 1937'de yayımlanan "Şair Mehmet Âkif İçin Memleketin Fikir ve Edebiyat Adamları Ne Diyorlar?" başlığıyla yayımlanan Âkif'in fikirlerinin zaferini istediğini ama bunu bulamadığı için çekip gittiğini anlattığı cevaplarında suskunluğa ilişkin önemli noktalar bulmak mümkündür. Asaf, burada Âkif'in İslamcılık noktasında yaşadığı kırılganlıktan dolayı Mısır'a gittiğini ifade eder: "Âkif'in memleketinden uzaklaşması, fikirlerinin ve kanaatlerinin mağlûp olduğunu gören adamın, kendi bakımından cesaretsizliğine, memleketi bakımından ise kendine galip gelen fikir ve kanaate, hayatiyet itibariyle itimatsızlığına hamledilebilebilir." Bu bakımdan yeni rejimin kendisini rencide edici tavırlarını hazmedemeyen ve memleketini terk eden Âkif'in 1923 sonrası yılları devlet otoritesini kutsayan resmi tortulardan arındırılmalı şairin bu yıllardaki kırgın ruh dünyasına ilişkin daha derinlikli okumaların yapılarak, gerçekliğin bütün boyutlarıyla ortaya çıkarılması sağlanmalıdır.

Bu noktada, Türkçe İslami literatür bakımından olduğu kadar edebiyat dünyası açısından da büyük bir kayıp olan Kur'an tercümesinin verilmeyişi üzerinde de durulabilir. Ekim 1925'te arkadaşlarının ısrarı ile meali yazmak için gerekli mukaveleyi imzalayan Âkif meali Mısır'da yazmak durumunda kalacaktır. Kuran meali çalışmasına başlamasının üzerinden üç yıla yakın bir zaman geçtikten sonra tercümenin müsveddelerini dört yılda düzeltmeler yaparak temize çeken Âkif, Türkiye'deki gelişmelerden terdirgin olmakta ve bu tedirginliği 1932'de, yapmış olduğu mukaveleyi resmen feshedeceği tarihe kadar devam eder. Onun bu yıllarda yaşadığı kırgınlığı Dücane Cündioğlu Bir Kur'an Şairi (2000)'nde şöyle anlatır:

"(...) Âkif'in içinde bu sıralarda fırtınalar kopmaktaydı; üzgündü, çaresizdi ve bu sefer gerçekten küsmüştü. O güne kadar yazdıklarında fevkalâde dikkatli olan, memleketinde olup bitenlerle ilgili hoşnutsuzluklarını özel mektuplarında dahî dile getirmekten ısrarla kaçınan şâir, 18 Mayıs 1931'de eski mücadele arkadaşı Teşkilât-ı Mahsusa'nın Şefi Eşref Sencer Kuşçubaşı'na hitaben yazdığı mektubunda hizlerini daha fazla gizleyeme"miştir. Mısır'da

dikkat çeken bir yönü olarak beklenemeyecek derecede suskun bir Âkif'le karşılaşılır. Yeni halinden pek memnun olmadığını tahmin etmenin zor olmadığı Türkiye hakkında olumlu yahut olumsuz hiç konuşmayan Âkif'in Kuşçubaşı'na yazdığı mektup bu noktada bir istisnadır. Şöyle der bu mektupta Âkif: "Teceddüd nâmıyla, inkılâb nâmıyla her türlü ifratı bîpervâ kabul eden Ankara yârânına ebediyyen affedemeyeceğim bir şey varsa o da şudur: Bizim bu yüzler karası mahiyetmizi meydana çıkarmayacaklardı; insanlıktan bu kadar bînasib olduğumuzu dünyaya fâş etmeyeceklerdi. Bizi böyle bir imtihan-ı alenî'ye çekip de bütün beşeriyeti yüzümüze tükürtmeyeceklerdi. Ne yapalım, kader böyle imiş demekten başka teselli çaresi yok!" Âkif'in eleştirel bakış açısının yazılı bir göstergesi olan bu düşüncelerin öncesi olmadığı gibi devamı da yoktur. Ama yaşanan siyasi sürece ilişkin yaklaşımını özetler niteliktedir. Hakkaniyetinin dışavurumu olarak öfkeli zamanlarında bile kadife parıltıları yapan yumuşak bakışların sahibi olan Âkif'in dönemin muhaliflerinden de farkı vardır. Muhalif seslerden olup yurt dışına giden kimi entelektüellerin konuşkanlığı ile Âkif'in suskunluğu da karşılaştırılabilir.

Âkif hassasiyetinin netcisesinde söz söylediği tek eylemi tercüme ettiği Kuran mealini vermeyişidir. Tercüme ettiği Kuran'ın başka politikaların özellikle de Türkçe ibadet uygulanması için araçsallaştırılacağı endişesi/düşüncesi yaptığı tercümeyi devlete vermemek biçiminde pasif ama cüretli bir konuşkanlık olarak ortaya çıkar. Başkalarının tasarladıklarını gören, bunun sıkıntılarını çeken bir vahiy sözcüsüdür o. Mehmet Âkif'in fikri ve siyasi hayatının kırılganlığını kavramak için yapılacak okumaların kronolojik seyri göz ardı etmeden derinleştirilmesi gerekir. Âkif hakkındaki ağırlıklı imge Milli Mücadelenin sonuna kadar bile ulaşmaz. Sonrası hele 1923-1925 arası ardından ise 1925-1936 aralığı son derece örtülü biçimde işlenir. Toplum ve toplumsal değişimlerin genelini Âkif'in metinleri üzerinden yorumlamak istediğimizde önemli bir eksiklik sözkonusudur.

Hem yaşamı hem metinlerinin önemli olduğunun farkında olunmalıdır Âkif sözkonusu olduğunda. Hayatında yaptıkları kadar yapamadıkları da bir biçimde metinlerine sinmiştir. Bilinç çatlakları 1933'te yayımlanan Safahât'ın yedinci kitabı Gölgeler'de kapalı değil açık biçimde farkedilir. Çıkış arayan, bilinç ışıklarını yakmak için kapı kapı dolaşan, kalabalıkların önüne geçerek onları içinde bulundukları meskenet halinden çıkarmak için ömrünü, asrın idrakini ve imanını son kertesine kadar kullanan şair, bunca duyarsızlık, ıssızlık, sağırlık, körlük ve millet-i merhume olma durumu karşısında ümitsizliğe kapılmış adeta düpedüz kırılgan bir hâlin içine düşmüştür. Geleceği aydınlatmak için temel kaynaklara yönelen, içinde bulunduğu olumsuzlukları aşmak için tarihin güzel günlerini anan ama yine

de günlerin ve geleceğin karardığını gören şairin yüreği tam anlamıyla bir yangın yerini andırmaktadır. Kavramların sağlıklı bir biçimde algılanması için ömrünü veren şairin ümitsizlik ve kötümserlikle belirginleşen kırılganlığının bütün hallerini yansıtmaktadır "Hüsran" şiiri:

"Ben böyle bakıp durmayacaktım dili bağlı,/İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım./Gür hisli, gür imanlı beyinler coşar ancak,/ Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!/Haykır! Kime lakin? Hani sahipleri yurdun?/Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;/Feryadımı artık boğarak, na'şımı tuttum,/Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım./ Seller gibi vadiyi enînim saracakken,/ Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım./Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;/İnler "Safahat"ımdaki hüsran bile sessiz!"

Şairin bu kırılganlığı 1934'te Babanzâde Ahmed Naîm ve Abbas Halim Paşa gibi iki büyük dostunun vefatlarıyla daha da artar. Çünkü ancak onlar sayesinde bir miktar teselli bulabilmektedir. Yaşadığı gelgitlerle başa çıkmanın bir yöntemidir bu dostluklar. Yoldaşlarını tek tek kaybeden Âkif'in 16 Ocak 1936'da Prenses Emine Abbas Halime'e gönderdiği fotoğrafın arkasına yazdığı şu dörtlük kırılganlığın onun benliğini bütün bütün kapladığını göstermesi bakımından dikkatle okunmalıdır:

"Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının hiçbiri yok!
Sen mi kaldın, yalınız kafileden böyle uzak?
Postu sermekse muradın yola serdirmezler;
Hadi gölgenle beraber silinip gitmene bak!"

Bu dörtlük yazarın hayatından ne kadar bağımsızdır? Kavgasız, gürültüsüz ama kaygılı, kederli bir yürüyüşün son mırıldanmaları olarak okunabilir bu dörtlük. Asrı saadet vurgusundan saadetten bile mahrum Âkif'e uzanan bir kırılganlık dikkat çekicidir. Vefatından önce Mısır'dan dönen Âkif'in kırılganlığını terkedip etmediği meselesi de bir muamma olarak varlığını korumaktadır. Her ne kadar vefatından önce yayımlanan bir söyleşiden bu kırılganlığın ötelendiğine ilişkin bir çıkarım yapmak mümkün olsa da Kuran meali sözkonusu olduğunda önceki tavrını korumakta oluşu kırılganlığın devam ettiğini gösteren bir durumdur.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Mehmet Âkif hakkında eksik okumalar sözkonusu. Bu eksik okumalar farklı tercihlerin de dışavurumu aslında. Âkif'in okuduğu kitaplardan biri olarak Mesnevi'nin girişinde ney için ifade edilen "Herkes kendi zannınca bana arkadaş oldu/ Kimse içimdeki sırları araştırmadı" dizelerinin Âkif algıları için de geçerli olduğu ortadadır: Kimileri

onu 1908 sonrasının direngen, cesur haykıran İslamcı bir şairi/düşünürü olarak tasavvur etmektedirler. Kimileri ise Gölgeler'in silinip gitmeyi bekleyen kırılganlığının doruğunda bir derviş olarak okumayı seçmektedir. Bu okumalardan her birinin kısmi gerçeklik değeri var kuşkusuz. Hangi dönemi esas alırsa alsın bu okumalar farklı Âkif portrelerine odaklanmalarından ama aynı zamanda tahayyül edilen bir Âkif algısını dışlaştırmaları açısından eksik bir Âkif ortaya koymaktadırlar. Zengin okumaların bütünü ihmal edişi de denilebilir buna. Bu yüzden Âkif hakkında klişeleşmiş yorumların dışına çıkabilmenin yolu koşulsuz hayranlıktan/düşmanlıktan kurtulmaktan geçer öncelikle. Ardından da hem yaşamının hem de eserinin ortaya koymakta olduğu kırılganlıkları dikkate almaktan geçer. Son söz olarak detayları ve boşlukları dikkate almak Âkif sözkonusu olduğunda çok yararlıdır.

İSLAM DÜNYASI'NIN SORUNLARINA BAKIŞI AÇISINDAN AKİF VE İKBAL

Ziaul HASSAN *

Özet

Bilindiği üzere Türkiye'nin milli şairi Mehmet Âkif Ersoy ve Pakistan'ın milli şairi Allame Muhammed İkbal, iki büyük düşünür, iki büyük şair, yürekleri insanlık sevgisi ile dolu ve milletlerinin çektikleri acılarla yanan, bu sıkıntılardan kurtulmanın yollarını ortaya koyabilmek için kafa yoran iki büyük insandır. Bu iki düşünür, bu iki büyük insan kendi dönemlerine damgalarını vurmuş, düşünceleri ve dünya perspektifleriyle nesillere yol gösteren birer sembol haline gelmişlerdir.

Allah'ın bahşettiği yüksek zekâ ve kabiliyetlerle donatılmış, yürekleri heyecanla çarpan iki duygusal Şair, İslam dünyasının karşılaştığı sorunlarla baş edebilmenin en etkili yollarından birini İslâm birliğinde görmüşler, batının ilmini özümsemekle birlikte batı kültürünü körü kürüne taklidin İslâm dünyasını nasıl bir uçuruma sürükleyeceği konusunda Müslümanları uyarmışlardır.

Bu iki büyük şairin asıl amacı İslâm dünyasının kurtuluşudur. Bu çalışmamızda birbirlerine çok benzeyen bu iki düşünürün İslâm dünyasının içinde bulunduğu buhranlardan kurtarmak için bizlere sunduğu önerilerinden bahsedilecektir.

----

*Dr. Ziaul HASSAN, Pakistan'ın tanınmış yazar ve şairleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Pakistan'ın en önemli yüksek öğretim kurumu Pencap Üniversitesi'ne bağlı Orietnal Collage (Doğu Araştırmaları Fakültesi'nin) Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesidir. Ziaul Hassan, özellikle Modern Urdu Edebiyatı ve Muhammed İkbal uzmanı olup Türkiye ve Türk Edebiyatı ile de ilgilenmektedir.

İSLAM DÜNYASI'NIN SORUNLARINA BAKIŞI AÇISINDAN AKİF VE İKBAL

Dr. Halil Toker'in "Çağdaş Türk Şiiri" adlı Urduca yayınlanmış kitabı, Urdu ve Türk edebiyatı karşılaştırmalı çalışmalarının kapılarını açmıştır. Bu kitapta Mehmet Akif üzerine bir bölüm bulunmaktadır. "İkbal ve Türk" adlı kitabında ise, Akif ve İkbal üzerine iki makale yazmıştır. Aynı konu üzerine Urdu dilinde Celal Soydan tarafından yazılan farklı bir makale, Lahor Konferansı tebliğlerinde yayınlanmıştır. İkbal ya da modern Türk edebiyatı ile ilgili diğer bazı makalelerde, Mehmet Akif'in şiiri hakkında azımsanmayacak malzemeler var. Mehmet Akif ve onun şiiri üzerine Urdu dilinde neredeyse kırk yıl önce kitap basılmıştır. 2004'te " Türkiye'nin İslam Şairi" adlı farklı bir kitap Pakistan'da yayınlanmıştır. Bu makaleler ve kitaplar, Akif ve İkbal arasındaki büyük benzerlikleri göstermektedir.

Kısaca, Mehmet Akif Türkiye'nin Muhammed İkbal'i ya da Muhammed İkbal Pakistan'ın Mehmet Akif'idir diyebiliriz. Aslında iki şair de, İslam'ın, tüm dünyadaki Müslümanların ve eninde sonunda tüm insanlığın şairleridir; çünkü şiirlerinin en derin anlamları, cennetten kovuluşundan beri hapsolan insan ruhunun özgürlüğünü ele alıyor.

Mehmet Akif ve Muhammed İkbal'i şiirlerini okuduğumda, biri İstanbul 1873'te, öteki Sialkot 1877'de doğan tek bir ruh olduklarını hissettim. İkisi de aynı şekilde hissettiler, düşündüler ve yazdılar. Vermek istedikleri mesaj ve hayat felsefeleri aynıydı, hatta ülkelerinin durumu bile aynıydı. 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın ilk yarısında dünyadaki Müslümanlar, özellikle Türkiye ve Hindistan'daki Müslümanlar

özgürlükleri için savaşıyorlardı. Bu dönem, pek çok lider ve yazarın ülkelerinin özgürlüğüne giden yolu gösterdiği bir dönemdi. Bu yazar ve şairlerin arasında Mehmet Akif ve Muhammed İkbal önde gelenlerdendir. Bu iki şairin şiirlerinde pek çok benzer özellik vardır.

Yaratıcı çalışmalarının ilk dönemlerinde, iki şair de ülkelerinin yaşam enerjilerini kaybettiği sonucuna vardılar; çünkü dinlerinden ve geleneklerinden uzaklaşmışlardı. Din adına öğrendikleri şey din değil, din bilimiydi. Halbuki din ile din bilimi arasında, çok büyük bir fark vardır. İkbal buna "Mullayat" der ve Mehmet Akif gibi şiddetle kınar. "Mulla"nın / Molla'nın Ümmeti kaderin kölesi haline getirdiğini düşünür. Her ikisi de etkin bir din kavramı oluşturdular. İnsanın şimdiki kaderini değiştirebileceğini ve doğadan yeni bir tane seçebileceklerini düşünüyorlardı. İkbal diyor ki:

1
Yaratanın takdirinden şikâyet etmek boşuna
O'nun takdiri haline gelmek sana düşer aslında

2
Yıldız benim kaderimi nasıl haber versin
Zaten kendisi feleklerin vüsatinde zelil perişan

3
Benliğini öylesine geliştir ki her takdirinden önce
Yaratan sorsun sana: Rızan nedir ey kulum? diye

Mehmet Akif diyor ki:

Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,
Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?
Hamâkatin aşıyor hadd-i i`tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda Şer`a bühtandır;
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır.
Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma`nâ.
Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydanda,
Zuhûra gelmesidir mümkinâtın a`yânda.

Niçin, nasıl geliyormuş... O büsbütün meçhûl;
Biz ihtiyârımız sûretindeniz mes`ûl.
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazîfen itâ`at ne emrederse İlâh.

Bu şairlerin öncelikli daha ciddi bir başka sorunları vardı. Onların döneminde Müslümanların kafası Avrupa ve Avrupa kültürü konusunda karışıktı. Dini anlayışları Avrupa'ya karşıydı çünkü, Avrupa'nın bazı kültürel yönleri İslam'a tersti ve onlar da kültürü ve bilgiyi birbirinden ayırmayı beceremiyorlardı. Bunun aksine, maddi yönden gelişme hedefine ulaşmak için Müslümanların kendilerini Batılılaştırmaları gerektiği yönünde farklı bir düşünce vardı. Bu zihniyet, Avrupalıların günlük yaşam tarzlarını benimsemekle gelişeceklerine inanıyorlardı. Akif ve İkbal bu sorunu ciddi analiz edip, köklü bir bakış açısı oluşturdular. Kültürün coğrafyaya ait olduğunu böylece her Müslüman ülkenin, İslam'ın ana ilkelerine göre kendi kültürlerini oluşturmaları gerektiğini düşündüler. Dinlerine aykırı olmayan Avrupa özelliklerini benimseyebilirler ayrıca Müslümanlar, Batıdan bilim ve teknolojiyi de öğrenebilirler. Mehmet Akif diyor ki:

"Kimse Avrupalıların, bilgi, politika, sosyoloji ve endüstri alanında kendilerini geliştirdiklerini inkar edemez. Müslümanlar kendi maddi ilerlemelerine aldanmamalılar çünkü insana ve insanlığa karşı olan yaklaşımları pek de takdire şayan değil. Batıdan teknoloji ve bilimi öğrenmeliyiz ama her zaman onların farkında olmalı ve onlara bağlı kalmamalıyız."

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın ve ilmin; yalnız.
......
Sâde Garb'ın, yalınız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin.
Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.

Muhammed İkbal'de Batı konusunda aynı ideolojiye sahiptir. O, ayrım

olmaksızın her insanın eşit olduğu batı demokrasisine inanmıyordu. Batı kültürünün İslam'a aykırı olan özelliklerini de kınıyordu fakat bilgi alanındaki ilerlemelerine hayrandı. Dedi ki:

Kalp ve basiret için fesat kaynağı Batının medeniyeti
Çünkü bu medeniyetin ruhu yitirdi iffetini
Batının köleliğine razı olan sen kendinsin
Benim şikâyetim Batıdan değil senden çünkü bunun nedeni sensin

İkbal, Batı edebiyatının, felsefesinin ve biliminin koyu bir hayranıydı. Dante, Shakespeare, Milton, Goethe, Wordswarth, Hegul, Carl Marx, Lenin, Bergson, Nitche, Einstien gibi Avrupa'nın ünlü yazar ve bilim adamlarına minnet duydu. İnsanlığa olan katkılarını takdir etmek için şiirler yazdı ama Avrupa'nın sömürgeciliğine ve emperyalizmine katılmıyordu. Ayrıca, sınırsız faize dayalı ham materyalizm ve safi insanlık dışı kapitalizme de karşıydı.

Yeni medeniyetin tarzı insani vahşet
Bu vahşetin örtüsü de ticaret. / İkbal

Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar der delidir,
Arab'ın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz baş başa; zira sonu hüsran-ı mübin,
Ne hükûmet kalıyor ortada, billahi ne din! / M. Akif

Akif ve İkbal'in şiirleri Avrupa ve Amerika'ya güvenmememizi öğütlüyor. 11 Eylül'den sonra Amerika ve onun Avrupalı müttefik kuvvetleri Müslümanlara karşı savaşıyorlar. Irak'ı, Afganistan'ı ve Pakistan'ı yok ettiler. Mısır, Libya, Tunus, Şam, Sudan ve Malezya'ya karşı komplo kuruyorlar. Son 12 yıl sürecinde binlerce Müslüman öldürdüler. Petrolü ve Müslümanların diğer doğal kaynaklarını gasp ediyorlar. Siyasete ve Müslüman ülkelerinin iç sorunlarına müdahale ediyorlar. Başkan, başbakan ve Müslüman ülkelerinin krallarını tayin ediyorlar, Müslüman ümmetine ve peygamberine saygısızlık ediyorlar. Her şey gözümüzün önünde ama dünyadaki Müslümanlar Akif ve İkbal zamanında olduğu gibi uyuyorlar. Onları uyandıracak şey belki de aynı bilgi şöleni ve seminer için okuduğumuz bu iki şairin şiirleridir.

İdeolojik ve felsefik alanların dışında İkbal ve Akif şiir yapılarında benzer özelliklere sahiptirler. İkisi de dinlerinden ve dinlerinin geçmişin-

den güç aldılar bu yüzden diksiyonları birbirine çok yakın. Belirli dini yapı ve deneyimlerden kelimeler seçiyorlar. Bazen özel dini terimler seçiyorlar ve onları sosyal ve siyasi düşünceleri yaymak için kullanıyorlar, böylece din, şiirlerinin arka planında ki güç oluyor. Bu örnekte, okuyucunun ilgisini çekmek adına, şiirlerine güzel bir hava vermek için, ülkelerin, şehirlerin, büyük Müslüman kişiliklerinin, kültür merkezlerinin adlarını kullanıyorlar. İkisi de çok güçlü yaratıcı bir gelenek haline gelen Müslüman uygarlığının etkisini keşfettiler ve ondan yararlandılar. Hiçbir Doğulu şair bu geleneği Akif ve İkbal'den daha iyi kullanamamıştır. Onlar, şairane bir kültürün temellerini attılar. Klasik şairlerin önceki deneyimlerinden ortaya çıkan ve ilerideki şiirlerin yeni özelliklerine sahip olan yeni bir gelenek başlattılar. Onların zamanında pek de şairane olarak görülmeyen yeni bir şiir diksiyonu keşfettiler ve şiir alanındaki uzmanlıklarıyla bunu şairane bir hale getirdiler. Kuran ifade ve deyimlerini oldukça artistik bir biçimde kullandılar ve şiir için gerekli olan asıl gücün sempati, yaratıcı dürüstlük ve doğal ifade olduğunu kanıtladılar. Bu Kuran ifade ve deyimleri özel bir ortam yaratmakla kalmayıp iki şairin anlamlılığını da derinleştirdi. Bu, yeni dönem şairlerinin ideolojiyi şiire çevirmelerini sağladı ve kullanım açısından kelimenin yeni anlamlarını keşfetmelerini öğretti. İdeolojilerini tüm kişiliklerine özümsediler ve bu sosyal ve siyasi bilgiyi mecazların etkisiyle farklı şairane bir amaç haline getirdiler. Önce kendi özlerini öğrendiler ve daha sonra onlardan sonra gelecek kişilere ideolojiyi mecaza çevirmeyi öğrettiler. Bu, dünya edebiyatı tarihi ve özellikle doğu şiir geleneğine dayalı olan Gazel tarihinde bir mucizeydi.

İSTİKLAL MARŞI VE AKİF'İN MİLLİ BİRLİK PROJESİ

Züleyha ÇOLAK *

Özet

İslamcıların milliyetçiliği ırkçı karakterinden kurtarmak ve Osmanlı topraklarında yaşayan müslüman olmayan azınlıkları ve müsluman olan diğer milletleri de dahil etmek için kullandığı bir strateji Osmanlı Milleti ya da İslam milleti kavramlarını kullanmak olmuştur. Akif'in yazılarında Osmanlı millet kavramını sık sık etnik bir terim olan "kavm" yerine kullanıldığını görürüz. Hayatının son dönemlerine doğru Akif'in milliyetçilik hakkındaki fikirlerinde bazı değişmeler gözlenmektedir. Milliyetçiliği varolan bir gerçeklik olarak kabul etmekle beraber çözülmesi gereken bir problem olarak görmekteydi.

Bu bildiride, istiklal Marşı, Osmanlı rüyasının sonu ve yeni Ulus devlet realitesinin başladığı dönemde Akif'in toplumu bir arada tutma mücadelesi yeni sınırları ile incelenecektir. Milli Marş olarak önerilen ve ön elemelerde seçilen diğer şiirler ile karşılaştırılarak istiklal marşı bir milli birlik projesi olarak ele alınacaktır Akif marşı daha önceki şiirlerinde olduğu gibi dönemin insanını yüceltecek, onu motive edecek figürlerle donatmıştır. Akif'in ve İstiklal Marşı'nın bugün dahi toplumun farklı kesimlerince hüsnükabul görmesi ve sahiplenilmesi Akif'in bu çabalarının önemli bir göstergesidir.

____

* Dr. Züleyha ÇOLAK - Columbia Universitesi'nde Öğretim Görevlisi ve Program Koordinatörü. 1991 -94 Yılları Arasında Boğaziçi Universitesi'nde Fizik Bölümü'nde okudu. 1998'de İstanbul Universitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı'ndan mezun oldu. 1998-2000 arasında Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi'nde Yüksek Lisans'ını yaptı. 2003'de Amerika'da indiana Üniversitesi'nde Osmanlı Edebiyatı alanında 2. Yüksek Lisansını tamamladı ve aynı bölümde doktorasını "Osmanlı Edebiyatı'nda Yusuf u Züleyha Hikayelerinde Kadın" başlıklı doktora tezini yaparken Minnesota Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı alanında verdiği derslerle Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya devam etti. "islam ve Kadın, islam Edebiyatlarında Aşk, Roman Teorisi ve Orhan Pamuk Romanlarını Okumak' gibi dersler verdi. 2010 Mayıs'ında doktorasını bitirdi ve Ağustos 2010'dan beri NewYork'ta Kolombiya Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Program Koordinatörü olarak dersler vermeye devam etmektedir, islam'da Kadın Tartışmaları, islam Tasavvuf Düşüncesi, Rüya, Hayal ve Gerçeklik Kavramlarının Tekrar Yapılandırılması gibi konularla ilgilenmektedir.

İSTİKLAL MARŞI VE AKİF'İN MİLLİ BİRLİK PROJESİ

Mehmet Akif, şiirlerinde özellikle de İstiklal Marşı'nda zamanın insanını kendi toplumsal ve kültürel, milli ve İslami değerleriyle buluşturmayı hedefler. Her ne kadar Akif'in şiirlerinde destansı ve romantik bir idealizm tınısı hissedilse de realist ve içinde bulunduğu toplumun gerçeklerine göre tavır alan, ona göre bakış açısı geliştiren kuvvetli bir eğilim vardır. Akif'in şanlı geçmişe verdiği referanslar, geçmişin yüceltilmesi için değil kahraman bir maziye sahip olan toplumun bugün de aynı gücü kendinde bulmasını sağlama çabasından kaynaklanır. Bu geçmişi tekerrür eden tarihsel olaylar zinciri olarak görmeyen "bugün" ve "şimdi" ile ilişkili bir olgu olarak gören bir yaklaşımdır. Bugünün varlığı geçmişin bir birikimidir ve bugünün nesli tarihinde yapılmış olanı yapabilme yetisine aynen sahiptir. Şiirlerinde, geçmişe ait kahramanlıklar, topluma bugünün idealizm ile canlandırılması, harekete geçirilmesi, aktivizm ve gücün hissettirilmesi için birer metafor olarak kullanılmıştır.

Toplumu bir arada tutma, ayrışmalar ve çatışmalar olmadan yekpare bir millet olma hedef ve gayreti, Akif'in en belirgin hareket tarzlarından biridir. Bunun için toplumun çimentosu olarak gördüğü değerlere sıkıca sarılmayı salık verir. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman olmayan azınlıkları ve Müslüman olan diğer milletleri de dahil etmek için "Osmanlı Milleti" ya

da "İslam Milleti" kavramlarını kullanmak Akif için döneminde geçerli olan bir değerdir. Akif'in yazılarında sık sık etnik bir terim olan "kavim" yerine daha şümullü olan "Millet" kavramının kullanıldığını görürüz.

Akif toplumların kendilerini dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumak maksadıyla etnik kimliklerine bağlandıklarını düşünmektedir. İslam ırkçılığı yasakladığı için İslami değerlere bağlı insanların da, "Fanatiklik" olarak gördüğü ırkçılığı reddetmesi gerektiğini savunur.[1] Aynı zamanda etnik ayrımcılığın toplumu parçalayıcı ve dış saldırılara karşı zayıf düşürücü özelliklerine dikkatleri çeker.

Türk Arapsız yaşamaz, kim ki 'yaşar' der delidir,
Arab'ın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz baş başa; zira sonu hüsran-ı mübin,
Ne hükûmet kalıyor ortada, billahi ne din!
'Medeniyyet' size çoktan beridir diş biliyor;
Evvela parçalamak, sonra da yutmak diliyor.
Arnavutlar size ibret olacakken hâlâ,
Ne bu şûride (bulanık) siyaset, ne bu fasid (bozuk) dava?
Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz,
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki evet Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!.."

Akif felaketler asrının şairidir. Balkanların kopup gitmesi, "Murad-ı evvel"i koynunda taşıyan Kosova'da yaşanan hezimet, Edirne'nin düşmana teslim olmasının meydana getirdiği travma döneminde; yenilgiyi hazırlayan sebepler karşısında toplumun içinde bulunduğu ataleti aşmanın yollarını aramaktadır.

"Nerede olsam karşıma çıkıyor bir kanlı ova
Sen misin yoksa hayalin mi vefasız Kosova
Hani binlerce mefahirdi senin her adımın
Hani sinende yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın
Hani asker, hani kalbinde yatan şah-ı şehid
Söyle Meşhed öpeyim secde edip toprağını
Yok mudur Murad'ın sende iki üç damla kanı"

Kosova ile ilgili yazdığı yukarıdaki mısraları, gününün insanını harekete geçirmek için kaleme almıştır. Kosova ile konuşurken, üzerinde yaşayan in-

1 Mehmet Akif Ersoy, Modernleşmek mi?İslamlaşmak mı?(İstanbul: İhya Yay., 1983): 317.

sanına, Yıldırım, Murad, şehidler gibi tarihsel figürlere de referans vererek, bugün aynı gayreti beklediğini ifade eder. Geçmişi mefahirle dolu olan bir milletin yeniden ayağa kalkması onun birliğinden geçmektedir.

"Girmeden tefrika bir millete düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez!"

Derken toplumun ataletten kurtulması silkinip yeniden tarihteki yerini alması Akif'in en büyük derdidir.

Onun 'millet'i klasik tanımların dışındadır. Onun kafasında tulu eden millet, "Fatih Kürsüsü'nde"ki ifadeleri ile; "Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilen, bekayı sa'y ile hak eden" bir millettir. Ömer Rıza Doğrul'a göre, "Mehmet Akif'in düşündüğü ve yaşatmak istediği millet ise atalet bataklığını kurutmuş, ilim muhitine ve fen diyarına atılmış, sanayi'e sarılmış, ticaretini yaymış, hür ve temiz vicdanlı bir millettir."[2] Bu nedenle bu millet her ferdiyle;

"Karşında ziya yoksa, sağından, ya solundan
Tek bir ışık olsun buluver, kalma yolundan!
Alemde ziya olmasa halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!"

nidasının muhatabıdır. Çanakkale Şehitleri'nde verdiği;

"Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi, / Bu taşındır diyerek Kabe'yi diksem başına"

örneklerinde olduğu gibi kahramanlık, kutsallık, yücelik kendi dönemindeki insanlarda da olması gereken hasletlerdir. Toplumu bir arada tutma, ayrışma ve çatışmaların önüne geçme gayreti onun en belirgin hareket tarzlarından biridir. Akif toplum bütünlüğü ve ideal birliğini hedefler.

Osmanlı birliğinin ortadan kalkıp Milli Mücadele dönemine gelindiğinde Akif'in Milli Birlik kavramı etrafında örgülediği fikirlerinde bazı değişmeler görülür. Anlamında ve sınırlarında zorunlu olarak meydana gelen değişiklikler, onu daha genel ve evrensel bir bakışa yöneltir.

İstiklal Marşında, Osmanlı rüyasının sonu ve yeni Ulus Devlet Realitesinin başladığı dönemde Akif'in toplumu bir arada tutma mücadelesinin yeni sı-

2 Ömer Rıza Doğrul, "Mütefekkir Akif", *Safahat,* (İstanbul; İnkılap Kitabevi, 1944), XXXIV

nırlarına vurgu yapar. Milli Marş olarak önerilen ve ön elemelerde seçilen diğer şiirlerden farklı olarak İstiklal Marşı Akif'in bir "Milli Birlik" projesidir. Akif marşı daha önceki şiirlerinde olduğu gibi döneminin insanını motive edecek ve gayrete getirecek figürlerle donatmıştır. Akif'in ve İstiklal marşının bugün dahi toplumun farklı kesimlerince hüsnükabul görmesi ve sahiplenilmesi Akif'in bu çabalarının toplumda da karşılık bulduğunun önemli bir göstergesidir.

İstiklal Marşı 1921 yılında Birinci Dünya savaşından henüz çıkmış, Kurtuluş Savaşı veren, yorgun ve yıpranmış bir durumda olan ordunun ve milletin ümidine fer olacak, onu tekrar kendi gerçeği olan değerler ile buluşturmak maksadıyla yazılmış ve 12 Mart 1921'de kabul edilmiştir. Yedi yüz yirmi dört şiirin katıldığı milli müsabakada, Ali Nihat Tarlan'ın da belirttiği gibi, "Milletin ruhuna tercüman olan ve Meclisin kabulü ile resmi bir mahiyet iktisab eden İstiklal Marşının ayakta dinlenilmek üzere Maarif Vekili tarafından bir defa daha Meclis Kürsüsü'nden okunması teklif edildi ve teklif kabul olundu."[3] Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi, "Akif Bey bu şiirini ilahi bir belagatle yazmıştır."[4] ifadeleri ile destekler. Muharrem Ergin de diğer şiirlerin Meclisi tatmin etmediğini ifade etmektedir.[5]

İstiklal Marşı, derinden çekilen maddi manevi ızdırapların, milletçe verilen bir mücadelede, tükenirken yeniden daha güçlü bir şekilde var olmanın eşiğinde olan milletin içinde bulunduğu halden başkaldırışını, kendine gelişini ve dönüşümünü gösteren bir şiirdir. Kendi küllerinden yeniden var olan bir anka kuşu gibidir millet ve bu dönüşümün gerçekleşmesinde İstiklal Marşı "ufku ve hedefi" gösteren bir rehberdir.

"Her edebi eser, önemli ölçüde içinde vücut bulduğu sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik şartların ürünüdür. İlhamını tamamıyla içinde yaşanılan hayattan alan İstiklal Marşı için, eser-devir ilişkisi elbette ki çok daha önemlidir. Unutulmamalıdır ki o, herhangi bir şiir değil, bir milli destandır."[6] Milli destanlar öncelikle bir şairin kaleminde hayat bulur ve toplumun fertleri tarafından benimsenip destansı bir ruh kazanır; İstiklal Marşı bunun en mutena bir timsalidir.

Ön elemeyi kazanan şiirlerde görülen tarihteki kahramanlıklar, "öteki"nin

---

3 Ali Nihat Tarlan, *Mehmet Akif ve Safahat,* (Nida Yayınevi, İstanbul, 1971), 135

4 Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları,* (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968), 124

5 Prof. Dr. Süleyman Yalçın, Doç. Dr. Kazım Yetiş, Ahmet Kabaklı, A. Aydın Bolak, Doç. Dr. Necat Birinci, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Mehmet Akif'i Anlatıyorlar, (Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul, 1986), 100

6 Tahsin Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Akif,* (Selis Kitaplar, İstanbul, 2007), 246

düşmanlığı, irredentist eğilimler ve etnik vurguların aksine, aruzun Mimar Sinan'ı olan Akif'in sehl-i mümteni olarak yazdığı İstiklal Marşı'nın kurgusu, toplumun bütün katmanlarınca kabul gören ve farklı algılarla benimsenen Millet, İslamiyet, Hakk, ırk, bayrak kavramları etrafında gelişir. Ayrıca açıkça bir medeniyet kritiği yapar. Bayrak ve temsil ettiği yıldız ve hilal sembolleri, ezan, mabed ve şehitlik gibi vatanseverlik duyguları etrafında örgüsünü kurar. Burada "milli ve ulvi değerler ile dini motifleri dengeli bir şekilde kıtalara yerleştirmesi"[7] dikkat çekmektedir. Amaç, "toplumun tümünü kuşatacak ve onlar tarafından özümsenecek semboller bulmak"[8]tır.

Onun bu hassas tutumu yer yer eleştirilere maruz kalmıştır. İstiklal Marşı'nın cihanlar fetheden kahraman geçmişe vurgu yapmadığı, "Korkma" ile başladığı için "atılgan" bir dinamizm değil savunmacı bir "pasifizm"i çağrıştıran bir marş olduğu iddiaları ile yerilmiştir.[9]Bu ifadeler mütefekkir Akif'in İstiklal Marşını yazarken dikkate aldığı, "toplumun ve dönemin gerekleri, asrın vebası olarak yayılmış emperyalist ve yayılmacı ideolojiler karşısında vatan savunmasını esas alması" düşüncesinin kimilerince yeterince anlaşılmadığının işaretidir. [10]

"Akif, İstiklal marşında kendisini milletin sözcüsü yerine koymuş, adeta milleti adına konuşmuştur."[11] Amaç, "Toplumun tümünü kuşatacak ve onlar tarafından özümsenecek semboller bulmak"[12]tır. Bu kurgular arasında Türk ordusu ve milletine 'Korkma!, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak' ifadesiyle kendi varlığını ve değerini en coşkulu haliyle hatırlatan, ve sönmeyeceği va'dini vererek cesaretlendiren bir üslupla hissettirmiştir. O milletin egemenlik sembolüdür ve milletin yıldızı olarak her zaman parlayacak ve ancak bu millete ait olacaktır.

'Nazlı Hilal' sembolü al bayrağa ve hilale bir sevgili metaforu ile seslenerek ele alınır. Millet bayrağına bir sevgili gibi tutkundur. Bayrakla yapılan sembolizmde bunun bir aşık-maşuk ilişkisi içinde duygusal ve derin bir şekilde nazara verilmesi onun vazgeçilmezliği, uğruna yapılan fedakarlıkları hatıra getirmekle beraber milletin vicdanında aksini düşünmenin mümkün olma-

---

7 Orhan Okay, "Milli Marş ve Edebi Metin Olarak İstiklal Marşı", Hasan Akay, M. Fatih Andı*, İstiklal Marşı İstikbal Marşı,* (Hat Yayınevi, İstanbul, 2010), 79

8 Veli Şirin, *Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi,* (Marifet Yay., İstanbul, 1996), 323

9 Suphi Nuri İleri, *Yeni Adam*, (25 Mart 1937), S. 169, sh. 10-11

10 Konu hakkında daha detaylı bir tartışma için bakınız Hasan Akay, "Korkma!", Hasan Akay, M. Fatih Andı, *İstiklal Marşı İstikbal Marşı*, (Hat Yayınevi, İstanbul, 2010), 101-110

11 Tahsin Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Akif,* (Selis Kitaplar, İstanbul, 2007), 247

12 Veli Şirin, *Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi,* (Marifet Yay., İstanbul, 1996), 323

dığı bir bağımsızlık fikrinin derinden işlenildiğini göstermektedir.

Aynı zamanda hürriyet fikrinin kişiselleştirilerek de işlenildiğini görüyoruz. “Kükremiş sel” motifi ile hürriyeti uğruna her engeli aşmaya hazır bir insan portresi ile millete ufuk gösterilmiştir. “En ızdıraplı günlerde, imkânsızlıklar içinde çırpındığımız bir zamanda, böyle bir inançla haykırmak ancak Mehmed Akif’e mahsustur.”[13]

‘Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar’ karşısında ‘senin iman dolu göğsün gibi serhaddin var’ diyerek milletin imanı karşısında hiçbir maddi gücün tesirinin kalmadığını, asıl olanın mana olduğunu vurgulamıştır.

Milletin her bir ferdine doğrudan seslenerek “Siper et gövdeni dursun bu hayasızca akın” derken aynı zamanda ümit vermeyi de ihmal etmemektedir. Hakk’ın va’dinin yarından da yakın olduğunu vurgulayarak milletin dikkatini bulunduğu âna çevirmekte ve ânın gereği olacak şekilde ‘şimdi ve şu anda’ üstüne düşen vazifeyi yapmaya çağırmaktadır. Hamasi duygusal gibi görünen bir çıkışın içinde Rasyonel bir akıl muhatabına kurtuluşun reçetesinin kendisi olduğunu hatırlatır.

“Vatan ve şehid” kavramlarıyla millet, hürriyet, bağlılık, hakimiyet, ecdad gibi çağrışımlar yaparken aynı zamanda “şehid” kavramıyla geçmişi ve kutsalıyla değerler örgüsünü derinleştirmektedir. Hekimoğlu İsmail’in ifadesiyle “Safahatının hepsine hâkim olan vatan hissi, ‘Asım’da dikkate değer bir realizme bürünmüştür.”[14]

Ezanlar, İlahi, mabed, namahrem, şehadet gibi metaforlar ile kurulan kutsal değerler bağlantısında Akif açıkça bir dua haline bürünür ve tek emelinin, bu memleketin ilahi ve kutsal değerlerine namahrem elinin uzanmaması, ebedi ezan seslerinin yükselmesi olduğunu belirtir. Duasının kabul olacağından emin olan Akif bu emniyet içinde o zaman vecd ile bin secde edeceğini ilan eder, na’şının özgür bir ruh gibi yerden yükselip başının şükür ile arşa değeceğini ifade eder. Şiirin son kıtasında nazlı hilale yeni bir gönderme yaparak aydınlık ve hür ufuklarda hilalin şanlı bir şekilde dalgalanmasını, ebediyyen hür yaşamasını ve bunun onun hakkı olduğunu belirtir. Yukarıda sayılan toplumsal ve kişisel gayretlerin sonunda ulaşılacak hedefin çerçevesini böylece çizer.

Akif’le aynı fikir ve duygu dünyasını paylaşan insanların dışında farklı görüşlerdeki insanların da Akif hakkındaki görüşleri olumlu olmuştur. Bu da

---

13 Rıdvan Canım, Etem Çalık, *Mehmet Akif ve İstiklal Marşı,* (Yedi İklim, İstanbul, 1995), 33

14 Hekimoğlu İsmail, *Mehmet Akif’e Göre Dün Bugün Yarın,* (Timaş Yay., İstanbul, 1997), 69

Akif'in toplumu bütün farklılıklarıyla biraraya getirme ve onların tamamını kuşatan idealinin toplumun farklı kesimlerinde de karşılık bulduğunun göstergesidir.

Akif bize bugünün insanına çok büyük bir ders vermiştir. Idealini o kadar geniş tut ki içine girmeyen hiçbir fert kalmasın. Bu onun hayalci bir insan olduğunu değil ileriyi gören, idealize ettiği hedefin toplumun bütün kesimlerinde makes bulacağına inanan ve inandığını da hayata geçiren bir ufku olduğunu gösterir. Osmanlı döneminde toplumun Arap, Türk, Arnavut gibi farklı etnik gruplarını bir arada tutma gayretindeyken; Cumhuriyet döneminde Ulus devletin içindeki farklı düşünce ve ideolojilere mensup insanların Akif ve İstiklal Marşına olan sevgi ve bağlılıkları onun bu idealinin gerçekleştiğini göstermektedir. Akif'ten bize kalan miras ise onun bu birleştirici ufkunu bugün toplumun bütün kesimleriyle beraber hissedilmesidir.

MEHMET ÂKİF'İN DÂRÜLFÜNÛN HOCALIĞI VE DARÜLFÜNÛN'DA VERDİĞİ EDEBİYAT DERSLERİ

M. Fatih ANDI *

ÖZET

Mehmet Akif'in, II. Meşrutiyet öncesinde çeşitli okullarda dersler verdiği bilinmektedir. 1908 sonrasında ise onu Edebiyat-ı Osmanî derslerini vermek üzere Darülfünûn kadrosu içinde görürüz. Akif burada söz konusu dersle birlikte, edebi nazariyeler dersi de vermiştir. Onun Darülfünûn'daki bu hocalık görevi 1913-1914 öğretim yılı başlarına kadar yaklaşık dört yıl kadar sürer ve Akif kendi isteği ile görevinden istifa ederek ayrılır.
Akif'in bu dönemine dair elimizde çok fazla bilgi yahut belge yoktur. Öğrencileri ve dostlarından nakledilen birkaç hatıra ve birkaç belge bize ancak ışık tutar. Nitekim ondan bahsedilen çalışmalarda, burada verdiği edebiyat derslerinin muhtevası ve hele metinlerine dair de çok sınırlı bilg,ler ve rivayetler mevcuttur. Bizim üzerinde çalışarak "Mehmet Akif'in Darülfünûn Edebiyat Dersleri adıyla yayına hazırladığımız oldukça kapsamlı ders notları Akif'in bu kurumda verdiği derslerin mahiyetine dair önemli bilgiler sunacak ve onun Darülfünûn yıllarını aydınlatmaya yönelik önemli bir katkı oluşturacaktır.

----

* M. Fatih ANDI - 1962 yılında Adana'da doğan Fatih Andı, ilk ve orta öğretimini aynı ilde tamamladı. 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Mezuniyetinden itibaren bu bölümün Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi, yardımcı doçent, doçent ve profesör olarak çalıştı. Buradaki öğretim üyeliğinin yanı sıra KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Lefke Avrupa Üniversitesi ve İstanbul'da Fatih Üniversitesi'nde farklı zamanlarda dersler verdi. Şu anda Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır.
Eserlerinden Bazıları: İnsan Toplum Edebiyat, Roman ve Hayat, Hayata Edebiyatla Bakmak, Edebiyat Ataştırmaları, Güneşe Tutulan Ayna.

MEHMET ÂKİF'İN DÂRÜLFÜNÛN HOCALIĞI VE DARÜLFÜNÛN'DA VERDİĞİ EDEBİYAT DERSLERİ

Midhat Cemal, yakın dostu Mehmed Akif'i, hakkında yazdığı anı-biyografi kitabında "Bir dağ silsilesini gezer gibi her seferinde bir başka zirvesini gördüğüm adam"[1] diye niteler. Bu niteleme gerçekten de Akif'in çok yönlü kişiliğini güzel ifade eder. Zira Akif, belki de neslinin bazı başka simaları gibi, Tanpınar'ın Osmanlı'nın son dönem aydınları için söylediği, "Öyle bir zamanda yetiştiler ki, herkes herşeyi birden öğrenmek ve yapmak zorundaydı." ifadesine hak verdiren bir entellektüel hayat serüveni içerisinde, hem edebiyatla ilgilenmiş, devrinin şiiri içerisinde en dikkate değer metinleri kaleme almış, edebiyatın meselelerine kafa yormuş, hem matbuat hayatında Sırât-ı Müstakîm ve ardından Sebîlü'r-Reşad dergilerindeki yazı faaliyetleri ile önemli hizmetlerde bulunmuş, ilgi odağı olmuş, eserleriyle tartışmalara yol açmış[2], hem devrin siyasî ve sosyal şartları ve olaylarına ilgi göstermiş, onların içinde olmuş, hem dînî ilimlerde zamanının hatırı sayılır isimleri arasına girmiş, hem de hayatı boyunca eğiticilik/hocalık misyonunu sürdürmüştür.

1 Midhat Cemal Kuntay, Mehmed Akif, İstanbul 1939, s. 43.

2 Bu konuda bk.: M. Fatih Andı, "Safahat-Birinci Kitab'ın Devrinde Uyandırdığı Akisler", Edebiyat Araştırmaları I, İstanbul 2000, Kitabevi Yayınları, s. 233-260.

Bu sonuncu vasfı, diyebiliriz ki, Akif'in diğer bütün yapıp ettiklerini bile içine alacak kadar önde ve önemlidir. Çünkü onun zaman zaman cami kürsülerine çıkıp verdiği vaazlarla kendisini gösteren "vaiz Akif" siması da, dergideki yazılarında bize görünen "mütefekkir Akif" vechesi de, sohbet çevresine nüfuz eden "nâsih Akif" vasfı da, dînî ilimlerdeki behresiyle kendisini gösteren "hoca Akif" kimliği de[3] , kendisinin de mezunu olduğu Baytar Mektebi'nde başlayıp Darülfünûn'a doğru yol alan "muallim Akif" ve "müderris Akif" sıfatları da onun hep bu eğiticilik/hocalık misyonunu ortaya koyar.

Biz burada Mehmed Akif'in sözünü ettiğimiz bu eğiticilik/hocalık vasfının hangi kurum çatıları altında kendisini gösterdiği üzerinde kısaca duracağız ve özellikle de onun İstanbul Darülfünûnu'ndaki müderrislik yıllarına ve burada verdiği edebiyat derslerine eğileceğiz.[4]

***

Mehmed Akif'in ilk hocalık görevi, kendisinin de 1893 yılında mezunu olduğu Halkalı Baytar Mektebi'ndedir. 1906 yılında bu mektepte 'Kitâbet-i Resmiye' hocası olarak[5] göreve başlayan Akif, bir süre sonra 25 Ağustos 1907 tarihinde Çiftlik Makinist Mektebi'nde de Türkçe muallimliği yapmıştır.[6] Akif'in bu öğretmenlik görevlerine dair elimizde fazla bilgi mevcut değildir.

Akif'in Çiftlik Makinist Mektebi'nde göreve başlayışından aşağı yukarı bir yıl sonra II. Meşrutiyet ilân edilir. II. Meşrutiyet'in ardından yakın arkadaşlarıyla birlikte Sırât-ı Müstakîm ve ardından Sebîlü'r-Reşâd'daki yazılarıyla toplumu eğitme yolunda ciddî gayretler içine giren Mehmed Akif, bu dönemde bir ara üyesi olduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Hey'et-i İlmiyye'si adına cemiyetin Şehzadebaşı'ndaki kulübünde geceleri halka açık olarak yürütülen Arapça, "Edebiyyât-ı Arabiyye" ve tercüme usûlü derslerinin hocalığını üstlendi. Burada Akif'in derslerine gelen öğrencilerinin çoğu yüksek tahsil görmüş talebelerdi. Ahmed Hamdi Akseki, onun buradaki derslerinin büyük rağbet gördüğünü, şairin "mühim edebî eser-

---

3 Tevfik Fikret'in onun için alay olsun diye söylediği "Molla Sırât" tavsifi bile aslında Akif'in bu yönünü öne çıkartan ve dolaylı biçimde onu yücelten bir nitelemedir.

4 Akif'in Darülfünûn yıllarına dair, bizden evvel yapılan ve bizim de bu yazıda istifade ettiğimiz bir çalışma olarak Sezai Coşkun'un şu bildiri metnini belirmekte yarar vardır: "Mehmet Akif'in Darülfünun Yılları", Mehmet Akif Bilgi Şöleni 4, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 27-35.

5 M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, İstanbul, 2000, s. 23

6 M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmet Âkif Ersoy, Kaynak Yayınları,İstanbul, 2004, s. 18

leri yeni usûllere göre tahlil ve tercüme hususunda büyük kudret ve yenilik gösterdiği"ni bunun da "talebe muhîtinde ilmî bir heyecan uyandır"dığını, bu yüzden de "her derste hemen iki yüzden fazla talebe bulunduğu"nu söylemektedir.[7]

Akif, II. Meşrutiyet'in ilânı sonrasındaki bu günlerde aynı zamanda Darülfünûn müderrisliğine de getirilir.

Dârülfünûn'daki eğitim ve öğretim faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yeniden elden geçirilir, bu meyanda hoca kadrosu yenilenir. II. Abdülhamid döneminden beri burada ders veren kimi müderrislerin görevine son verilirken, yirmi kadar yeni müderris de kurumun hoca kadrosuna dahil edilir. Bunlardan birisi de Mehmed Akif'tir.

Mehmed Akif, bu zamana kadar ilim, sanat ve fikir çevrelerindeki şöhreti, çabaları ve ihatalı entellektüel şahsiyeti ile zaten yeterince tanınan ve liyakati kabul gören bir isim olarak, Darülfünûn'a "Edebiyat-ı Osmanî" dersi hocası olarak 24 Kasım 1908 tarihinde atanır. Maaşı 600 kuruştur.[8]

"Edebiyat-ı Osmanî" dersi, Akif'in haftada iki saat vereceği bir derstir. M. Emin Erişirgil, Akif'in verdiği dersin "Edebiyat-ı Umûmiyye" dersi olduğunu belirtse de,[9] Sezai Coşkun, arşiv kayıtlarında, Darülfünûn'da Akif'in verdiği böyle bir dersin bulunmadığını tespit etmiştir. Coşkun, yine aynı çalışmasında Akif'in bu kurumdaki çalışmalarıyla ilgili fazla bilgi ve veri bulunmadığını, ancak Maarif Nezareti ve Dârülfünûn Arşivi'nin bazı defterlerinde, kimi toplantı tutanaklarında Akif'in de imzasına rastlandığını, bu belge ve bilgi eksikliğinde ise "1911'de Dârülfünûn'da çıkan ve arşivinin önemlice bir kısmının yok olmasına sebep olan yangının" etkisi olduğu üzerinde durmaktadır ki bu fikre katılmamak mümkün değildir.[10]

Fakat bu vesika eksikliğine rağmen, dönemin tanığı, Akif'in dostu veya öğrencisi bazı şahsiyetlerin hatıralarında ve şairin vefatı sonrasında kaleme

---

7 Eşref Edip, Mehmet Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharirin Yazıları, (Haz. F. Gün), İstanbul 2010,s. 547.

8 Aynı dönemde Dârülfünûn'a muallim/müderris olarak tayin edilen kimi isimlerin verdikleri dersler ve aldıkları maaş şu şekildedir:
Edebiyat-ı Arabiye:Ali Fehmi-1200; Edebiyat-ı Türkiye: Halid Ziya-600; Tarih-i Edebiyat: Halid Ziya-600; Edebiyat-ı Türkiye: Rıza Tevfik:600; Tarih-i Umumi: Ahmet Midhat- 1200; Edebiyat-ı Farisiye:Veled Çelebi-600; İlm-i Elsine: Necip Asım- 600; Tarih-i Osmanî ve Düvel: Ali Kemal-600; (BOA, MF.ALY, 17-34 (1327, S.23)
Bu bilgi için bk. Sezai Coşkun, "Mehmet Akif'in Darülfünun Yılları", Mehmet Akif Bilgi Şöleni 4, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 27-35.

9 Emin Erişirgil, İslamcı Bir Şairin Romanı- Mehmet Âkif, (Haz. A. Kazancıgil-C. Alpar), Ankara 1986, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 172.

10 Sezai Coşkun, a.g.y.

aldıkları bazı yazılarda onun Darülfünûn'daki hocalık yıllarına dair bilgiler, değerlendirmeler ve intibalar bulabilmekteyiz. Bunların da genel anlamda Mehmed Akif'in hocalığı, Darülfünûn'daki faaliyetleri, derslerinin mahiyeti ve öğrenci üzerindeki etkisi hakkında bilgiler vereceği ve kanaatler oluşturacağı açıktır. Onun için biz burada bu tanıklıklar üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

Bunlardan birisi Akif'in yakın arkadaşı Eşref Edib'e aittir. Bizzat Akif'in Eşref Edib'e aktardığına göre, şairin yeni atandığı günlerde, daha önceden tanıdığı ve onu "ya bir kasap yahut bir et müteahhidi" zanneden bir zat ona Darülfünûn'un kapısında rast gelir ve orada ne işi olduğunu sorar. Akif'i, olsa olsa dışarıdan derse katılan bir dinleyici, haydi olmadı, bu yaşında talebeliğe özenmiş bir "nev-heves" olmaya yakıştırır. Ama onun, hem de "vekâleten değil asâleten", "müderris sıfatıyla" üniversite kapısında bulunduğunu duyunca büsbütün şaşkınlaşır ve dudadığını bükerek "Allah Allah..." demekten başka bir şey söylemez. Akif bu vak'ayı Eşref Edib'e aktarırken gülerek: "Herif bana müderrisliği bir türlü yakıştıramadı." diye keyiflenmiştir.[11]

Müderris Mehmed Akif Bey'in Darülfünûn'daki derslerine ve özellikle girdiği ilk derse dair bir hatıra da "Kumkapı Ortamektebi Müdürü Baha Kahyaoğlu" tarafından aktarılır. Kahyaoğlu, bu yıllarda Akif'in öğrencisi olmuştur ve ilk ders ortamını ve buna dair duygu ve izlenimlerini şöyle dile getirir:

"1326 ders yılının birinci günü sabah Zeynep Kâmil konağının büyük zili çalındı. Salondaki kalabalık, bir hercümerc içinde sınıflarına giriyorlardı. Başka başka memleketlerden mekteplerden gelen bu gençler, henüz tanışmamazlığın verdiği bir yadırgama ile boş sıralara oturdular.

Ders zili çaldı, müderrislerin isimlerini bildiğimiz halde şahsen hiçbirini tanımıyorduk. Henüz program da asılmamıştı. Alaycı bir arkadaş:

-Her halde Dolmabahçe Sarayı'ndan başkatib-i Hazreti Şehriyârî Halid Ziya Beyefendi, sabah sabah teşrif edecek, bize hoş geldiniz diyecek değil ya...dedi.

Gülüştük. Tam bu sırada basit bir kıyafet içinde, dolgun bünyeli, sakallı bir zat, tekellüfsüz bir eda ile, fakat biraz da sıkılarak, içeri girdi. Kürsüye çıkmadı, caddeye nâzır pencereye doğru ilerledi, baktı, düşündü, yutkundu. Biz birbirimize yavaşça, biraz da alay edercesine:

-Kim bu? Bu da kim? diyorduk.

---

11 Eşref Edip, a.g.e., s. 302-303.

Sürat-i intikaline emin bir arkadaş, yavaş ve kat'î:

-İranlı, İranlı! dedi.

-Ha!.. Edebiyat-ı Fârisiye müderrisi demek.

Bizdeki bakışların tereddüdünü ve bu sükûttaki mânâyı sezen muallim, boynunu sağa meylettirerek, yüzümüze bakmayarak:

-Bu sene, dedi, sizinle Türkçe... -yine küçük, çekingen bir vakfeden sonra-edebiyat müzakere edeceğiz.

Dersin hocasının Şair Âkif Bey olduğunu hepimiz biliyorduk. Ani bir hayret ve hürmetle toplandık. Safahat şairi derhal mütahassis oldu, daha ziyade sıkıldı.

Kim derdi ki bu basit gibi görünen insanın kafası o derece harikalı ilhamlara mâkes olabilirdi? Bilgisi kadar insanlığı yüksek bu şahsiyetin, böyle başlayan dersi, aylar ilerledikçe kalbimizde samimiyet ve feragatin de erişilmez bir örneği oldu.' [12]

Baha Kahyaoğlu, bu satırların devamında, Akif'in derste kendi şiirlerini okumaktan pek hoşlanmadığını, kimi Divan şairlerinin şiirlerini ve Namık Kemal'in "Vaveylâ"sı, Ali Ekrem'in "Feryâd"ı gibi şiirleri büyük bir heyecanla okuyup derste işlediğini söyler.

Reşat Nuri Güntekin de Mehmed Akif'in Darülfünûn'da öğrencisi olmuştur. O da 2 Ocak 1939 tarihli Tan gazetesinde Akif'e dair kaleme aldığı ve Eşref Edib'in Mehmed Âkif isimli eserine dercettiği bir hatıra yazısında onun derslerini ve kendisinin şairi nasıl görüp değerlendirdiğini anlatır:

"Sahne meşhur Zeynep Hanım Konağında büyük salon...

Zaman Meşrutiyet'in ikinci senesi...

Görünüşte burası yediden demeyelim de on yediden yetmişe kadar her yaşta, her sınıf insanın toplandığı herhangi bir ictima salonu, bir tiyatro veyamahkemedir.Fakat hakikatte Darülfünûn Edebiyat Şubesinin birinci sınıfındayız.

Ön sıralarda idadîlerden gelmiş tüysüz çocuklar, kenarlarda sarıklı sakallı medreseliler, arkada samiîler denilen kalabalık bir grup... (...)

Derken kapı açılıyor, içeriye orta boylu, kara top sakallı, kalender bir zat giriyor. Şemsiyesiyle lastiklerini kapının arkasına bıraktıktan sonra, talebe sıralarına gideceği yerde muallim kürsüsüne doğruluyor. O zaman yanımdaki arkadaştan öğreniyorum ki bu zat bizim edebiyat muallimimiz Şair

12 a.e., s. 327-328.

Mehmet Âkif'tir...

Hiç unutmam, Âkif o gün bize Muallim Naci'nin Tevhid'ini yazdırdı ve ders sonuna kadar bunun izahı ile uğraştı.

Koskoca bir Dârülfünûn'da bize manzume yazdırılsın! Bu muamele fena halde haysiyetimizi kırmıştı. Benim gibi buram buram ukalalıktan öten birkaç çocuk bu eski kafalı hocayı protestoya karar verdik ve dediğimizi yaptık. (...)

Hocamız (...) bizi dinledikten sonra 'Bakalım, görürüz.' dedi ve ertesi derste Namık Kemal'den, Ekrem'den Fikret'ten bazı mısralar okutarak mânâlarını istedi. Tabii hepimiz fena halde rezil olduk.

O zaman:

-Çocuklar, demişti, bu halle siz nazariyeyi ne yapacaksınız? Ben zaten nazariyeci bir herif değilim (kelime kendisinindir). Siz bugün Sahaflar Çarşısından yüzer paraya bir Terkîb-i Bend ile bir Tercî-i Bend alıp getirin de onu okutayım. (dedi).

Bütün senemiz edebiyatımızın eski yeni şiirlerini okumak, mânâlarını anlamakla geçti.

Aradan geçmiş bunca seneden sonra anlıyorum ki, Akif o zaman bizim için yapılabilecek şeylerin en iyisini yapmıştır.

Onun sağlam mantığı, samîmî ve pratik zekâsı, çürük temel üzerine kurulacak nazariyelerin boşluğunu anlamış, bir hoca için en iyi usûlün –planı programı bir yana bırakarak- talebeyi hangi seviyede bulursa oradan alıp yürütmek olduğunu gayet iyi takdir etmiştir.

Âkif zaten okumadan, okuduğunu anlamadan yüksek meseleler üzerine nazariye kuran insan robotlarından daima iğrenmiş bir insandır.

Otuz senenden beri mekteplerimizde pek çok hayırlı değişiklik meydana gelmiş olmasına rağmen Âkif'in cesur ve realist usûlünden bugün de istifade edebileceğimiz kanaatindeyim."[13]

Reşat Nuri'nin bilhassa son satırları, Akif'in mektepte nasıl bir hoca olduğunu ve edebiyat dersini hangi zeminde, hangi bakış açısı ve yöntemle işlediğini bize söyleyen önemli değerlendirmeler ihtiva etmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Mehmed Akif, Darülfünûn'da Edebiyat-ı Osmânî dersi vermekle görevlendirilmiştir. Bu satırlardan anlaşıldığına göre o, bu dersi metinlere dayalı bir şekilde yürütmüştür. Ancak Akif'in

13 Eşref Edip, Mehmet Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1939, c.2., s. 111-113

aşağıda söz konusu edeceğimiz ders notlarına bakıldığında, onun derste yalnızca bol bol metin işleyip geçmediği, metinle nazariyeyi birleştirerek metinlerle beslenmiş bir belâgat dersi yürüttüğü anlaşılır.

Zaten sık sık derslerini aksatan bir hoca olan Rıza Tevfik'in 1325 (1910) yılı başında istifa üzerine onun yerine, müderrisler heyetinde yapılan oylamada ikinci olmasına rağmen, Tevfik Fikret, Darülfünûn kadrosuna dahil olur ve Akif'le aynı kurumda çalışmaya başlar. Midhat Cemal'in iddiasına göre Akif ile Fikret ilk defa burada karşılaşmışlar ve aralarındaki soğukluk bu dönemde başlamıştır.[14] Oysa Eşref Edib, Fatin Hoca (Gökmen)'dan naklen, Akif'in Fikret'e olan nefretinin "Tarih-i Kadîm"in neşrinden sonra başladığını söyler ki bizce de bu daha doğru olsa gerektir.[15] Belki de bu "gıyabî" nefretten sonra, iki şair ancak bu Darülfünûn koridorlarında karşılaşmışlardır ve Midhat Cemal'in kasdettiği bu tanışıklıktır.

Mehmed Akif'in titiz ve derslerini hiç bir zaman aksatmayan hocalığının[16] yanısıra Darülfünûn'un idarî yapısında da önemli hizmetleri bulunduğu, burada çeşitli komisyonlarda görevler aldığı, dönemin eğitim faaliyetlerinin şekillenmesi amacıyla oluşturulmuş olan daimî Meclis-i Maarifîn'e Maarif Nezareti'nin talebi üzerine Darülfünûn Edebiyat Şubesini temsilen gönderilecek iki adaydan birisinin 4 Mart 1328 tarihinde yapılan oylama neticesinde Mehmed Akif olduğu, hatta yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde bazı derslerin yürürlükten kaldırılması gündeme geldiğinde, fahrî olarak ders vereceklerini bildirenler arasında Ahmed Naim, Ahmed Midhat, Hamdullah Subhi, Ahmed Hikmet gibi kimi arkadaşlarıyla birlikte Mehmed Akif'in de isminin de yer aldığı bilinmektedir[17].

Sezai Coşkun, Akif'in Darülfünûn'daki yıllarına dair yaptığı çalışmasında bu durumu şöyle değerlendirir:

"Mehmet Âkif'in bu kurula seçilmesi göstermektedir ki Âkif, sadece ders veren bir öğretim üyesi olarak Darülfünûn'un işleyişinde yer almakla kalmamış hem bu kurumun hem de ülke çapındaki eğitim politikalarının şe-

---

14 Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri, İstanbul 1939, s. 108.

15 Eşref Edip, a.e., s. 253.

16 Sezai Coşkun, dönemin kimi müderrislerinin, Fakülte yönetimini epeyce uğraştıran ve bazan haftalarca süren devamsızlıklarına karşılık, Akif'in derslerine devam konusunda çok titiz olduğunu ve bu gayretinin onun buradaki hocalığından bahseden kaynakların hepsinde ittifakla belirtildiğini kaydeder. (a.g.m., s. 27-33.)

17 Geniş bilgi için bk.: Ali İhsan Gencer-Ali Arslan, İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İstanbul 2004, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 20-23.

killenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Çalışma arkadaşlarının Maarif Nezâreti'nin istediği yeni eğitim politikalarına katkıda bulunabilecek isim olarak Mehmet Âkif'i düşünmeleri, onun çağında sadece bir şair olarak görülmediğinin de ayrı bir göstergesidir."[18]

Mehmed Akif'in Darülfünûn'daki hocalık görevi 1913-1914 eğitim yılı başına kadar sürer. Bu dönemde İttihat ve Terakkî hükûmeti çeşitli siyasî hesaplar ve planlamalarla üniversiteye müdahale eder, akademik kadro üzerinde tasarruflarda bulunur, bazı yeni isimler üniversiteye atanırken bazı değerli hocalara da görevden el çektirilir veya kadro dışında tutulur. Yeni atananlar içinde kıymetli kültür, edebiyat ve düşünce simalarının yanı sıra, sırf partiye yakınlığı veya mensubiyeti dolayısıyla Darülfünûn'a tayin edilenler de mevcuttur.

Yahya Kemal, Köprülüzâde Mehmet Fuad, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, M. Ali Ayni bu dönemde yeni atananlar arasındadır.

Bunlar olup biterken, Akif, işlerinin yoğunluğu dolayısıyla derslerine yetişemediğini bahane ederek görevinden istifa eder. Ancak bu istifasının arkasında iki farklı sebebin var olduğu rivayet edilir.

Bunlardan birisi, Hasan Basri Çantay'a aittir. Ona göre Akif'in bu istifası "Umumî Harp senelerinde vâki neşriyatından dolayı İttihat ve Terakki tarafından istifaya mecbur" edilmesi neticesinde gerçekleşmiştir[19]. Bir başka rivayete göre ise, bu istifanın arkaplanında dostu ve bilgisine hürmet duyduğu Ferid (Kam) Bey'in hak etmediği halde kadro dışında tutulması yer almaktadır. Bu gerçek sebep anlaşılınca, Ferid Bey, kadroya yeniden dahil edilmek ve böylelikle Akif'in de yeniden üniversiteye dönmesi sağlanmak istenir[20]. Fakat o, kararından vazgeçmez ve 1908'den itibaren kadrosunda yer aldığı Darülfünûn'dan ayrılır.

Bu görev, Mehmed Akif'in Türkiye'deki son hocalık görevi olur. 1925'te Mısır'a gidişini müteakip Câmiatü'l-Mısriyye (Mısır Darülfünûnu)'de Türk Edebiyatı müderrisliği vazifesinde bulunduğu, burada ömrünün çok sıkıntılı bir on küsür yılını geçirdiği, hayatından bahseden kaynaklarda kayıtlıdır[21]. Ancak bizim konumuz, onun İstanbul Darülfünûnu'ndaki hocalığı

18 Sezai Coşkun, a.g.m., s. 33.

19 Hasan Basri Çantay, Âkifnâme, İstanbul 1966, s. 21.

20 M. Emin Erişirgil, a.g.e., s. 173.

21 Akif'in Mısır'daki bu gurbet günlerindeki mektuplaşmaları için bk. Mehmed Akif Ersoy, Fıraklı Nâmeler, (Haz. Ö. Hakan Özalp), İstanbul 2011, Timaş Yayınları, 168 s.

olduğundan, Akif'in Mısır'daki bu görevine burada yalnızca temas etmekle yetiniyoruz.

***

Mehmed Akif'in Darülfünûn'da verdiği Edebiyat-ı Osmanî dersinin muhtevası bugüne kadar, yukarıda bahsettiğimiz üzere birkaç öğrencisinin birkaç satırlık rivayeti ve bilinen birkaç sayfalık ders notu metni ile sınırlı idi.

Geçtiğimiz aylarda tarafımızca bulunan ve Akif'in derslerinin bir öğrencisi tarafından tutulan notlarını ihtiva eden bir defter, Akif'in bu derslerinin muhtevasına büyük ölçüde ışık tutmakta ve yukarıda bahsettiğimiz üzere onun derslerini metinlerle destekli bir nazariye/belâgat ekseninde nasıl yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

Söz konusu defterin kapağında "Şair Mehmed Akif'in Darulfünun'da Okuttuğu Edebiyat Dersi Notlarından" başlığı yer almaktadır. Son sayfadaki kayıttan anlaşıldığına göre, defter "Darulfünûn-ı Osmanî Edebiyat Şubesi Birinci Sınıf Talebesinden 609 numaralı Ali Hulusî"ye aittir ve "1324-325" tarihini taşımaktadır. Defter 150 sayfadan müteşekkildir, notlar sarı kağıtlı bu deftere kurşun kalemle ve işlek ama kırık bir rik'a hat ile tutulmuştur. Konu başlıklarının altı kırmızı kalemle çizilmiş, bilhassa şiir örneklerinde bazı kelimelerin anlamları ve şiirin anlaşılmasına yönelik bazı kısa açıklamalar zaman zaman dipnotlar halinde gösterilmiştir.

Defterin ilk sayfaları kopmuştur. Sonunda ise bir liste yer almaktadır. Bu listeyi eğer dersin ve bu ders notlarının muhtevasının konu başlıkları (bir bakıma defterin İçindekiler bölümü) olarak düşünürsek, Akif'in derste şu konuları anlattığı ortaya çıkıyor: Şiirin tarifi, vezin, kafiye, eşkâl-i nazm, fesahat, efkâr-ı edebiyyede fikir, his, hayâl, sanâyi-i edebiyye, âhenk. Buradaki her konu başlığının defterde küçük alt başlıkları yer almaktadır. Meselâ "Sanâyi-i Edebiyye" başlığının altında tezad, müraat-ı nazir, rücu, müşakele, tefrik, iham, hüsn-i ta'lil, sihr-i helal... gibi alt başlıklar bulunmaktadır.

Defterde her konu mısra, beyit ve bazan müstakil şiir örnekleriyle örneklendirilmiştir. Bu metin örnekleri bazan Divan şairlerinden, bazan da Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Muallim Naci, Abdülhak Hamid ve hatta Tevfik Fikret gibi XIX. yüzyıl şairlerindendir. Yeni şairlerin örneklerinin Divan şairlerininkinden daha fazla olduğu dikkate çarpmaktadır. Bazı konularda nesir metin örneklerine de rastlansa bile, çoğunlukla şiirlerden alıntılar yapılmıştır.

Bu örnekler, bir yönüyle Mehmed Akif'in edebî zevk ve metin tercihlerinin ipuçlarını da bize vermekte, bu yönü ile bu ders notları bir küçük antoloji mahiyeti de kazanmaktadır.

"Sehl-i Mümtenî" yahut "Tavsif yahut Tasvir" başlıklı bölümlerde olduğu gibi bazan konu ile ilgili metin örnekleri epeyce çok olmaktadır.

Verilen örneklerde Namık Kemal ve Recaizade Mahmud Ekrem'inkiler fazlalığıyla dikkate çarpmaktadır. Hatta zaman zaman konu anlatımında Recaizade'nin Talim-i Edebiyat'ından uzun alıntılar yapıldığı da görülmektedir. Yukarıda sıralanan bölümler arasında yer alan "Fikir", "His" ve "Hayal" bölümlerine bakarak, aslında Akif'in bu tasnifi ve konu anlatımını oluştururken Recaizade'den epeyce istifade ettiğini söylemek de mümkündür.

Ders notlarında Mehmed Akif'in yer yer Divan edebiyatını tenkid ettiğine, bu hususta başta Namık Kemal olmak üzere Tanzimat sonrası edebiyatçılarının tutumunu sürdürdüğüne şahit olunmaktadır. Nitekim "Hayal" bahsinde Namık Kemal'in maruf "Celâl Mukaddimesi"ni alıntıladığını görürüz.

Burada dikkati çeken bir husus da, bu defterdeki bölümlerin bazılarının daha sonra Akif tarafından az çok geliştirilerek müstakil makaleler şeklinde Sebîlü'r-Reşad'da yayımlanmış olmasıdır. "Tasvîr" yahut "İntikâd" başlıklı bölümler bunlar arasında zikredilebilir.

Defterin sonuna doğru, anlatımdan ziyade yalnızca metinler sıralanmaya başlanmıştır. Bu da –eğer öğrencinin şahsî bir tasarrufu değilse- Akif'in dersi daha çok metin okuma ve işleme şekline dönüştürdüğünü göstermektedir.

Defter tarafımızdan yayıma hazırlanmış olup önümüzdeki günlerde yayımlanmak üzere baskıya verildiğinden[22], burada muhteva üzerinde ana hatlarıyla durmakla iktifa edilmiştir.

22 M. Fatih Andı, Mehmed Akif'in Darülfünûn Yılları ve Darülfünûn Edebiyat Dersleri, (baskıda).

KAYNAKÇA

- ANDI, M. Fatih, "Safahat-Birinci Kitab'ın Devrinde Uyandırdığı Akisler", Edebiyat Araştırmaları I, İstanbul 2000, Kitabevi Yayınları, s. 233-260.

- COŞKUN, Sezai, "Mehmet Akif'in Darülfünun Yılları", Mehmet Akif Bilgi Şöleni 4, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 27-35.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Mehmet Âkif Ersoy, Kaynak Yayınları,İstanbul, 2004.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

- ERİŞİRGİL, Emin, İslamcı Bir Şairin Romanı- Mehmet Âkif, (Haz. A. Kazancıgil-C. Alpar), Ankara 1986, İş Bankası Kültür Yayınları.

- ERSOY, Mehmed Akif, Firaklı Nâmeler, (Haz. Ö. Hakan Özalp), İstanbul 2011, Timaş Yayınları, 168 s.

- Eşref Edip, Mehmet Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharirin Yazıları, (Haz. F. Gün), İstanbul 2010.

- GENCER, Ali İhsan-ARSLAN, Ali, İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İstanbul 2004, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- KUNTAY, Mithat Cemal, Mehmet Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri, İstanbul 1939.

ŞİİRİ - DİLİ

AKİF'İN DİLİ

Musa DUMAN *

Özet

Bildiride, Mehmet Akif Ersoy'un devrinde çok tartışılan sade lisan ve alfabe değişikliği konularındaki düşünceleri, Türkçe üzerine görüşleri, genel olarak ise dil eğitimi hakkında söyledikleri üzerinde durulacaktır. Akif, konu ile ilgili görüşlerini, şiirlerinde ve Sırât-ı Müstakîm ile Sebîlü-r- Reşâd dergilerinde bazen müstakil konu başlıklarıyla, bazen de "HasbihaL" başlı altında yazdığı makalelerinde dile getirmiştir. Akif'in konuya ilgisi, devrindeki Hayreddin Bey, Ali Şeydi, Ahmet Raşim, Avram Galanti gibi aydınların seviyesinde bir dil uzmanı bilgisi ile değil, milli ve kültürel konulara duyarlı bir aydının sorumluluğu ile dile ve Türkçe'ye verdiği değer ve önemden, dil bilincinden kaynaklanmaktadır.

____

* Prof. Dr. Musa DUMAN - 1962 yılında Korgan, Ordu'da doğan Musa Duman, 1985 yılında Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri" adlı teziyle 1993 yılında doktor unvanını aldı. 1999 yılında doçent, 2006da profesör oldu. Kazakistan Devlet Üniversitesi ile Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde (KKTC] misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. Kitapları dışında, Türk dilinin çeşitli konulan üzerinde yazdığı makaleleri yurt içinde ve yurt dışında değişik akademik dergilerde yayımlandı. 1986 yılından beri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olan Musa Duman, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçeleri alanlarında çalışmaktadır. Musa Duman, şu anda, 2010 yılında kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniverşitesi'nin rektörü olarak görev yapmaktadır.

Eserleri: Evliya Celebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri 11995), Vasiyyet-name, Birgili Muhammed Efendi (2000], Osmanlı Devleti Tarihi, Abdurrahman Şeref (2005), Eski Türkiye Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne (2008), Evliya Celebi, Seyahatname, Seçmeler (2011).

MEHMET AKİF'İN TÜRKÇE VE YABANCI DİL ÖĞRETİMİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ[1]

XIX. yüzyılın son çeyreğiyle XX. yüzyılın ilk çeyreğini içine alan yarım asırlık devrede Türk aydının gündemini meşgul eden en önemli sosyal konulardan birisi de şüphesiz dil ve alfabe konuları olmuştur.

Bu devirdeki pek çok aydın gibi Mehmet Akif de, kendi devrinde çok hararetli münakaşaların yapıldığı dil ve alfabe konularına bigâne kalmamış, ancak onun bu konulara olan ilgisi diğer alanlara göre sönük olmuştur. Dil ve alfabeyle doğrudan ilgilenen aydınlardan farklı olarak bu konularda müstakil şiir ve makaleler yazmayıp görüşlerini şiirlerinde ve düz yazılarında çeşitli vesilelerle beyan etmiştir.

Mehmet Akif şiirlerini olduğu gibi, düz yazılarını da *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergilerinde bazen müstakil konu başlıklarıyla, bazen de "Hasbihal" başlığı altında yazmıştır. Genel olarak dil ve Türkçe'nin meseleleri ile ilgili görüşlerini de bu yazılarında ortaya koymuştur.

Mehmet Akif'in alfabe ve dil ile ilgili görüşlerini şu üç başlık altında toplamak mümkündür:

---

1 Bu bildiri, "Mehmet Akif'in Dile Bakışı" başlığı altında İlmi Araştırmalar (1996) dergisinin 4. sayısında yayımlanan yazının bazı eklemeler yapılmış şeklidir.

a) Alfabe ile ilgili görüşü

b) Türkçenin sadeleştirilmesi ile ilgili görüşü

c) Eğitim dili ve dil eğitimi ile ilgili görüşü

Mehmet Akif'in, dil ve alfabenin iç meseleleriyle, ilmî ölçülerde doğrudan ilgilenmediğini, eğitimle ilgileri ölçüsünde bu konularla alâkadar olduğunu görüyoruz. Sohbet meclislerinde ve arkadaşları arasında lisan konularındaki mübaheselere katılmış, görüşlerini ortaya koymuştur. Ancak onunkiler N. Kemal'in, Hayredin Bey'in, Ali Seydi'nin, Avram Galanti vb. aydınların yaptıkları seviyede derinlemesine ve bir dil uzmanı bilgisi ve dikkatiyle yapılmış değildir.

Muhtelif vesilelerle kaleme aldığı yazılarından lisan konularına dair görüş ve düşüncelerini öğrenebildiğimiz Akif'in alfabe konusundaki fikirlerini bize aksetirecek yazısı, bilebildiğimiz kadarıyla, bulunmuyor. Ancak Eşref Edib'in yazdıkları bize bu konuda bilgi vermektedir. Buna göre, İstiklal Harbi'nin ilk yıllarında, esasen Mirza Fethali Ahundzade tarafından başlatılan ve Rus Türkologlarıyla (meselâ Samoyloviç) siyaset adamlarınca desteklenen Latin harflerinin kabulü teşebbüsüne karşı tedbir almak üzere şark kumandanı Kâzım Karabekir Paşa[2] Ankara'dan malzeme talep eder. Bunun üzerine Maarif Vekili Balıkesir Mebusu Vehbi Bey bir heyet toplar. Bu heyette Samih Rıfat, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Eşref Edib'in yanı sıra Mehmet Akif de vardır. Heyeti temsilen Samih Rıfat'ın kaleme aldığı ve Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilmiş olan yüz sayfalık bu raporun "Latin harflerinin Türk lisanını hakkıyla ifadeye elverişli olmadığı"nı ilmî delillerle ispat etmeyi amaçladığına bakılırsa Akif'in de alfabenin değiştirilmesine karşı olduğu kanatine varabiliriz.[3]

Ayrıca, konuyla ilgili tartışma yazısı kaleme almamakla birlikte, bu hususta hangi düşüncede olduğunu bize aksettirecek çalışmalara da katılmaktan geri durmamış olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim 1918 yılında, Dâru'l-fünûnda kurulan Tedkîkât-ı Lisâniyye Encümeninde Ali Ekrem, Cenab Şehâbeddin, Ahmet Naim, Ferit ve Necip Asım ile birlikte yer aldığına ve Maarif Nezaretince bu komisyona hazırlatılan ve 4 yıl arayla ikinci kez basılan (1335, 1340) Usûl-i İmlâ adlı eserin muhtevası dikkate alınırsa onun alfabe değişikliği taraftarı değil, imlâ meselesinin bir düzene konula-

2 Kazım Karabekir Paşa'nın Latin harflerinin kabulüne şiddetle karşı olduğu bilinmektedir. "Latin Harfini Kabul Edemeyiz." 2 Mart 1923 İktisat Kongresi'nde yapılan konuşma, *Vakit*, *Tanin*, *Akşam* gazeteleri. 3 Mart 1923.

3 Eşref Edib, *Kara Kitap*, 3. baskı (özel basım), İst. 1990, s. 57-63.

rak "ıslâh-ı imlâ" düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.[4]

Mehmet Akif, müstakil çalışma halinde, dilin doğrudan gramer yönüyle ilgilenmemiş, ancak fesahat ve belâgatle ilgili konularda yazılar yazmıştır. Hatta denebilir ki, Akif'in bu hususlardaki çalışmaları daha net ve daha temellidirler. Çoğunu "Edebiyat Bahisleri" başlığı altında olmak üzere inşâd, tasvir, teşbih, intikad, plan, icad, mevzu ve muhayyileyi işletmek konularında kaleme aldığı yazılar bu çeşit yazılardır.[5]

Bu yazılarında, söz konusu başlıklar altında bir edip olarak meseleleri incelerken, yer yer Edebiyatın felsefesi ve sosyal yönüyle alâkalı görüşler de ortaya koymuştur. "Edebiyat" başlığı altında yazmış olduğu bir yazısında sanat ve edebiyatla ilgili görüşlerini sunarken, ister Doğu'dan ister Batı'dan yapılmış aktarma ve taklitleri tasvip etmediğini, her milletin edebiyatı olması gerektiğini şu özlü ifadesiyle dile getirmektedir:

"Biz edebiyatın vatanı olduğuna iman edenlerdeniz. O sebeple hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mal etmek istemeyiz."[6]

Aynı yazıda edebiyatın dili ve Türkçe için söyledikleri ise hakikaten dilini seven şuurlu bir aydının, nispeten ilmî esaslara istinat eden görüşlerini ve samimi temennilerini ortaya koymaktan öte, bizce geçerliliğini bugün de muafaza eden doğruları ihtiva etmektedir. Edebiyatın havas için değil avam için olması gerektiğini ifade edip havas için yazı yazmayı sersemlikle nitelendirdikten sonra edebiyatın lisanı hakkında da şunları söylemektedir:

"Sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sadelikte "cennet"i beğenmeyip "uçmak", cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şivesini -ister Napolyon çizmesini çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun- hiçbir ecnebi ayağında çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar taassup, ne kadar muhafazakarlık kabilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arapça, Acemce düşünülüp yahut yeniler gibi Fransızca, Almanca tertip

4 Bu konudaki hatırlatmaları için Sayın İsmail Kara'ya teşekkür ediyorum.

5 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 7, nr. 179, 1327 (1912), s. 358-360; c. 7, nr 181, 1327 (1912), s. 391-392; c. 7, nr 182, 1327 (1912), s. 407-408;
Sebîlü'r-Reşâd, c. 8-1, nr. 183, 1327 (1912), s. 9-10; c. 8-1, nr. 184, 1327 (1912), s. 21-22; c. 8-1, nr, 203, 1327 (1912), s. 397; c. 8-1, nr. 204, 1327 (1912), s. 416-417; c. 9-2, nr. 209, 1328 (1913), s. 6-8; c. 9-2, nr. 210, 1328 (1913), s..23-24.

6 *Sebîlü'r-Reşâd,* c. 8-1, nr 183, 1327 (1912), s. 9-10. *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin 183. sayısında imzasız olarak yer alan bu yazıyı Eşref Edip Akif'e ait yazılarla birlikte değerlendirmiştir. Bk.: Eşref Edip, *Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları,* Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938, c. 1, s. 29-30.

eyleyip Türkçe'ye ondan sonra naklolunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücum edeceğiz. Zira şu hakikate iyice inanmışız ki dilsiz millet gibi şivesiz dil de yaşayamaz; her memleket nasıl kendi tabiî hududu dahilinde ilerlerse, her dil de kendi fıtrî şivesi dairesinde terakki eder."[7]

Bu satırlar, Safahat'ta yer alan şu mısraların açıklaması gibidir:

"Tasarrufatını aynen alırsak İngiliz'in,
Fıransız'ın; ne olur hâli, sonra şîvemizin?
Lisanın olmalıdır bir vakâr-ı millîsi
O olmadıkça müyesser değil teâlîsi."[8]

Aynı şiirde, yenilikçi bir arkadaşının "zihniyet" kelimesini Fransızca "mentalite"yle hatırlatmasını alaycı bir üslûpla karşılar ve bu hususta muhafazakâr olduğunu beyan eder. Bu tavrı bir moda olarak niteler ve bu modanın yayılması hâlinde dilimizin alacağı durumu ifade sadedinde şöyle devam eder:

-İler tutar yeri kalmaz; lisanımız bozulur.
Bugün ne maskara olmuşsa milletin kılığı;
Lisan da öyle olur! 9

Mehmet Akif, daha sonra Maarif Nazırı olmuş olan Emrullah Efendi'nin (1858-1914) on sene evvelki *İkdam* gazetesinde "Muhîtü'l-Ma'ârif" başlığı altında imzasız olarak yayınladığı lisan konulu yazılarla ilgili olarak bir hatıra yazısı kaleme almıştır. [10]

Bu yazıda, lisan konularında yazılar yazmış olan arkadaşı İspartalı İsmail Hakkı[11] ile birlikte dil mübaheseleri yaptıklarını anlatır. Her ikisi de kendi

7 A.y.

8 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat, Fatih Kürsüsünde,* (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 197-198.

9 A.y.

10 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 4. nr. 85, 1326 (1910), s. 114-116.

11 Ispartalı İsmail Hakkı Bey, "Islâh-ı Hurûf Cemiyeti" ve "Türk Derneği" üyesidir. Islâh-ı Hurûf Cemiyeti'nin yayın organı olan Yeni Yazı'da İsmail Hakkı Bey'in "Islâh-ı Hurûf Cemiyeti Nedir ve Ne Yapıyor?" adlı bir yazı yayımlar. (*Yeni Yazı*, nr. 5, 4 Nisan 1330 [17 Nisan 1914]). Daha önce de İstanbul Üniversitesi konferans salonunda "Islâh-ı Hurûf" adlı bir konferans vermiş (Şubat 1911) ve bu konferans daha sonra "Harflerimizin Islâhı" adıyla Türk Yurdu'nda yayımlanmıştır (s. 9, 8 Mart 1328 [21 Mart 1912], s. 277-280).
Ayrıca *Sırât-ı Müstakîm*'de "Lisân-ı Osmanî Tedrisatı Hakkında" ve "Dilimiz İçinde

bildiklerini ve doğrularını karşısındakine kabul ettirmeye çalışırlar. Lisan konusunda derin mevzulara girerler. İmlâ meselesine gelince, kendi ifadesiyle "ikisi de kendi isabetine iman etmiş ayrı ayrı birer müçtehit" tirler. *İkdam* gazetesinde çıkan yazıları okuduktan sonra durumlarını şu satırlarla itiraf eder:

"Hayfâ ki demin söylediğim makaleler meydana çıkıverince bizim mütâlaatın kâffesi su görmüş teyemmüm gibi hükümden sâkıt oldu. Kendi âlemimizde pek âlâ birer lisan ulemâsı geçinir dururken hiçliğimizi yüzümüze çarpan, felsefe-i lisanın ne olduğunu birinci defa olarak izah eden bu azametli mebâhis kimin tarafından yazılıyor, diye merak ettik. Emrullah Efendi'nin mahsûl-i ictihâdı olduğunu anlayınca ani'l-gıyâb müştak olduğumuz o sîmâ-yı hikmet ü irfanı görmek emeline düştük."[12]

Ispartalı İsmail Hakkı Bey ile birlikte gıyabında hayran oldukları bu şahısla bir yolunu bulup Bakırköy'deki evinde tanışırlar ve bu zatın ilim ve irfanından istifade etmek için sohbetlerine devam ederler.

"Hasbihal" başlığı altında yazdığı bir başka yazısında[13] lisanın sadeleştirilmesi konusu üzerinde durur:

Bu yazısında, döneminde çokça münakaşası yapılmış olan "dilde sadeleşme" fikri hakkındaki görüş ve mütalaalarını ortaya koyar. Dilin mutlaka sadeleşmesi gerektiğine Akif de inanmaktadır. Bu temennisini "Evet, lisanın sadeleştirilmesi farzdır." cümlesiyle belirtmektedir. Ancak bu konuda yapılan münakaşaların hep ifrat ve tefrit noktalarına vardırıldığından şikâyet etmektedir. Dilde sadeleşme konusunun tartışıldığı bir zamanda Eşref Edib'in:

- Şimdi Türk edebiyatından Arabî, Farisî kelimeleri kaldırıyorlar, bu hususta siz ne dersiniz? sorusuna şu cevabı vermektedir:

- Biz bunu zaten yapıyorduk. Ancak bu, birden olmaz, yavaş yavaş olmak lâzım. Benim safahatlarım sırası ile tetkik olunursa görülür. Meselâ Asım diğerlerine nispetle daha çok sade ve Türkçedir.[14]

Lisanın sadeleştirilmesine karşı çıkıp Veysî'nin dilini canlandırmayı tavsiye edenlerle, lisanı tasfiye edelim diye Orta Asya'dan, Doğu Türkçesi'nden

Hurda fieyler" başlığıyla seri yazılar yazmıştır (57-73 ve 169-181. sayılar arasında muhtelif sayılarda). Geniş bilgi için bkz.: Muhammet Erat, *Türk Basınında Alfabe Meselesi (1862-1918)*, yüksek lisans tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 1991.

12 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 4. nr. 85, 1326 (1910), s. 114-116.

13 *Sırât-ı Müstakîm,* c. 4, nr. 92, 1326 (1909), s. 237-238.

14 Eşref Edib, a.e. c.1. s. 163.

kelimeler getirip dile sokmak isteyenleri aynı anlayışla tenkit etmektedir. Akif'e göre bu işin orta yolu bulunmalıdır. Aslında Akif'in bu itidalli tavrı, diğer sosyal konularda da kendini gösterir. O her defasında ifrat ve tefrit noktalarından uzak durmaya gayret göstermiş, tavsiye ve telkinlerini bu tavır içinde yapmıştır.[15]

Hüseyin Daniş Efendi'nin *Servet-i Fünûn*'da yazdığı Arapça ve Fransızca ibareli şiirlerle *İkdam* gazetesinde çıkan, Doğu Türkçesinden alınma kelimelerin yer aldığı makaleleri karşılaştırmaktadır. Netice olarak her iki tarzın da isabetsizliğini ortaya koymakta ve her iki durumda da dilin anlaşılırlık vasfının bulunmadığını vurgulamaktadır. Şöyle devam ediyor:

"Bugün de *İkdam* gazetesinin başında bir takım makeleler görülüyor ki Türkçe kelimelerin yanıbaşlarında Arapçaları olmasa zavallı ümmet-i merhûme hiçbir şey anlamayacak!

Meclis yerine (kurultay), me'bûs yerine (yalvaç), a'yân yerine (ak sakal), hal yerine (idemük), can yerine bilmem ne! Kelimeler böyle. şiveyi nakle ise imkân yok.

Şüphesiz bu makaleleri yazan adamın bir maksadı, hem de hayırlı bir maksadı olacaktır. Evet bu maksat Osmanlıların lisan-ı resmîsi olan Türkçeyi bütün dünyadaki Türklerin anlayabileceği bir hâle getirmektir, zannederim. Lâkin azıcık insaf edelim ki tutulan yol oraya gider mi? Hepimizin bildiği, hem başka bir lisandan alınma olduğunu hatırına getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiçbirimizin bilmediği tabirleri kabul etmek suretiyle mi lisanımızı sadeleştireceğiz? 'Mebus'un ne olduğunu elhamdülillah iki senede öğrendik. Şimdi bir de 'yalvaç' mı öğreneceğiz? 'Meclis' kelimesini Rumeli'de Anadolu'da bilmeyen, işitmeyen kimse yoktur. Yalnız bazı yerlerde 'mencilis' derler ki o da aslından pek farklı değil. Yani 'meclis' diyen adamı 'mencilis' diyenler pek kolay anlayacağı gibi mencilis lafzının fasihini de okur yazar takımı derhal bilir.

İdemük nedir? Hâl kelimesinin mukabili öyle mi? İyi ama bu kelimeyi bize kaç senede öğretebileceksiniz? Bu gün hâl deyince anlamayacak bir Türk,

---

15 Meselâ, "Hasbihal" başlığı altında yazdığı bir yazısında (*Sırât-ı Müstakîm*, c. 6, nr 147, 1327 (1909), s. 257-259) körü körüne Batı'yı taklit edip ve Doğu'yu yok sayanlara hitaben şunları söylemiştir:
"Ne varsa fiark'ta vardır. Garp'a doğru açılan pencereleri kapamalıyız." diyenler,
"Ne varsa Garp'ta vardır. Harîm-i ailemizi bile Garplılara açık bulundurmalıyız." iddiasına varanlar.
İyi ama bunun ortası yok mu? ...
Bana öyle geliyor ki ne varsa fiark'ta vardır, diyenler yalnız Garp'ı değil, fiark'ı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Garp'ta vardır davasını ileri sürenler yalnız fiark'ı değil Garp'ı da tanımıyorlar."

bir Osmanlı var mıdır?

Doğrusu ben makale sahibinin iyi bir niyet beslediğinden emin olmasam mutlaka bu zat lisanı tasfiye etmek isteyenlerle eğleniyor derdim."[16]

Akif'e göre sadeliğin ölçüsü dilin, mesajın muhataba ulaşmasını sağlayacak derecede anlaşılır olmasıdır. Bu bakımdan zaten düşünce ve yaşayışta var olan aydın ile halk arasındaki kopukluk, bir de dilin anlaşılmazlığı yüzünden büsbütün artmaktadır. Bu durumu basit bir zabıta vukuatı örneğiyle şu şekilde sembolize eder:

"Evet , lisanın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir dua gibi dinliyor.

"Mehmed Bey'in hânesine leylen fürceyâb-ı duhûl olan sârık sekiz adet kalîçe-i girân-bahâ sirkat etmiştir." deyip de "Mehmed Bey'in bu gece evine hırsız girmiş, sekiz halı çalmış." dememek adeta maskaralıktır. Avamın anlayabileceği maânî avamın kullandığı lisan ile eda edilmeli; lâkin bir icmâl-i siyasî Çağatayca yazılmamalı. Çünki iki taraf da anlamayacak.

Lisanımız bu hâle gelebilmek için asırlar geçmiş. Bunu bir senede yıkıp yenisini yapmaya çalışmak garib bir teşebbüs olmaz mı? Bir mu'teriz diyebilir ki: İyi ama siz tabiî bir Türkçe olmadığından şüphe edilmeyen bu lisanınızı muhafazada devam ederseniz zararlı çıkacaksınız. Çünki sizi Buhara'daki, Sibirya'daki, Kırım'daki, Kafkasya'daki Türkler anlamayacak. Halbuki *İkdam*'ın lisanını işletirseniz o zaman bütün Türk unsuru birbirinizi anlayacaksınız, bugün en maruf bir müellifinizin eseri ancak iki-üç bin kârî buluyorken o zaman iki-üç yüz bin tane basılacak, o kadar kârî bulacak.

İtiraz yekten kuvvetli görünüyor. Lâkin pek çürük. Çünki bu saydığımız memleketlerin Türkleri birbirinin yazdığını anlamıyor ki... Evet, Osmanlı olmayan Türk unsuru arasında hepsinin anlayacağı müşterek bir lisan-ı tahrîr olsaydı belki biz de mümkün olsun, muhal olsun cemaate katılmak arzusunu gösterirdik. Rusya'dan gelen Türklerin âkilleri, iyi düşünenleri "Siz Osmanlılar lisanınızı biraz sadeleştirin, ıslah edin biz onu kabul edelim; yoksa sizin bize uymaya heves etmeniz hiç makul değildir." diyorlar.

Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesinin eski lisanıyla şimdiki arasında ne büyük fark vardır. İşte o gazete bizim Osmanlı Türkçesinin iyi taraflarını almak suretiyle hem dilini başkalaştırdı, hem de o havalideki Türkleri bizim Türkçeye biraz yaklaştırdı. Artık fen lisanından, edebiyat lisanından bahsetmeyi başka bir güne bırakacağım. Muhterem kârîlerimizin mütalaa-

16 *Sırât-ı Müstakîm,* c. 4, nr 92, 1326 (1909), s. 237-238.

larını beklerim."[17]

Yine maarif konularında yazdığı yazılarında da dolaylı olarak lisanla ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Mehmet Akif'e göre eğitim dili, öğrencilerin anlayacağı şekilde sade Türkçe olmalıdır. Öğretmenlerinin bile anlamakta güçlük çektikleri ders kitaplarını çocuklar nasıl anlayacaklardır? İlmî muhitlerde yapılmış olan lisan münakaşalarının etkisini ders kitaplarında göstermek son derece zararlıdır. Bu tür kitapları yazanlar da, bu eserleri kendileri için değil, geleceğin teminatı olan ve bambaşka şartlarda bulunacak olan insanlar için yazmalıdırlar. Bu yazılar Mehmet Akif'in eğitim ve öğretim sistemiyle ilgili tenkit ve ve tavsiyelerini de ihtiva eden yazılardır. Yazılmış olan ders kitaplarından şikayetini şu şekilde dile getirmektedir[18]

"Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivayet edilen öyle kıraat kitapları, öyle fen risaleleri görüyorum ki anlamak hususunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekalâ, bunları benim çocuklarım nasıl anlayacak; hocaları nasıl anlatacak? Yetişmiş adamların okuyacağı siyasî bendleri Çağatayca yazacaklarına yetişecek çocukların heceleyeceği risalecikleri Türkçe yazsalar ya! ..."

Mekteplerde lisan derslerinin öğretimi ile ilgili görüş ve düşüncelerini "Hasbihal" başlığı altında üç yazıda kaleme almıştır.[19]

Bu yazılarında Mehmet Akif, yalnızca Türkçe'nin eğitimiyle ilgili değil, ülkemizdeki lisan eğitimiyle ilgili yani Arapçanın, Farsçanın, Fransızcanın öğretimiyle ilgili düşünce ve tekliflerini ortaya koyar. Mektep müfredatlarında lisan derslerine çok önem verilmesi taraftarıdır. Arapça ve Farsçaya olan ilgisi, Osmanlı Türkçesinin bu iki dilin yardımıyla yaşadığı fikrine inanmasından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle, Osmanlı Türkçesinin Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsça unsurlardan müteşekkil bir dil olduğuna, müfrit tasfiyeciler ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar bu iki dilden alınmış kelimelerin ne şimdi ne de gelecekte atılamayacaklarına kanidir.

Eskiden gelen alışkanlıkla Arapçanın mekteplerde öğretimi tarzını alaycı bir dille eleştirir ve öğrencilerin bu lisanı öğrenmekten çok bir takım gramer kurallarını ezberlediklerini söyler. Esasen bizim mekteplerimizde de, senelerce sarf ve nahiv kurallarının çocuklara ezberletilmesi yerine, Arap çocukları için hazırlanmış olan "*Mecaniyyü'l-Edeb*" gibi eserlerin ders kitabı olarak okutulabilecekleri teklifinde bulunur. Gerçi bu konuda yapılan

---

17 a.y.

18 *Sırât-ı Müstakîm,* c. 4, nr. 93, 1326 (1909), s. 263-264.

19 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 4, nr. 96, 1326 (1909), s. 304-305; c. 4, nr. 98, 1326 (1909), s. 340-341; c. 4, nr. 101, 1326 (1909), s. 384.

yenilik ve çalışmaları bir başka yazısında takdirle anar, ancak bunları yeterli görmenin imkânsızlığına işaret eder.[20] Fransızcanın öğretimiyle ilgili söyledikleri ise, bugün de önemli bir mesele olarak Türk aydınının kafasını meşgul eden ve Türkçe'yi tehdit eder boyutlara gelmiş bulunan yabancı dil eğitimi konusunun o zamanlar için de benzer özellikler taşıdığını ve aklı selim için çözüm yolunun bir olduğunu göstermektedir. Bu hususta şöyle diyor:

"Maarif Nezareti mekteplerden Fransızca'yı kaldırır, bunun için en yeni usulde okutulmak üzere ayrıca sınıflar açarsa hem lisan adamakıllı öğretilmiş, hem de zaten birçok suretlerle heder olup giden zamanlarımız tasarruf edilmiş olur.

Rica ederim, maksadımız yanlış anlaşılmasın. Biz Fransızca'nın ne herkes için lâzım olduğuna, ne de hiç kimse için lâzım olmadığına kani değiliz. Bu lisana ihtiyacı olanlar hakkıyle okutulsun; olmayanlar beyhude yere uğraştırılmasın, kendilerine daha nâfi' şeylere çalıştırılsın, demek istiyoruz."[21]

Mehmet Akif'in dil konularındaki görüş ve düşünceleri onun bütünüyle Osmanlı cemiyetinin meseleleri karşısındaki tavrıyla aynı özellikler taşımaktadır.

Yaşadığı dönemde bütünüyle İslâm dünyasının içinde bulunduğu keşmekeşi, ilim ve irfandaki geri kalmışlığı, ümmeti oluşturan unsurlar arasındaki irtibatsızlığı görerek bir hâl çaresi arayan, bir sürü imkânsızlıklara rağmen onları uyandırmak için çırpınan bir mümin, içi kan ağladığı hâlde hiçbir zaman ümitsizliğe düşmeyen ve dervişçe bir sabır ve tevekkül içinde vazifesini ifaya çalışan bir tebliğci olarak onu, ümmetin içinde bulunduğu durumun sorumlusu tek başına kendisiymişçesine bir hassasiyet ve çaba içerisinde görürüz.

Dil konusunda düşündükleri ve yaptıkları da bu çaba ve hassasiyetin bir parçası olarak daima itidalli ve samimi, sathî tartışmalara girmeksizin pratikte sonuç almayı hedefleyen bir aydın duyarlılığının örneklerini sunmaktadır.

20 "Yeni Bir Mektep Kitabı", *Sırât-ı Müstakîm*, c. 5, nr. 111, 1328 (1910), s. 115-116.

21 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 4, nr. 98, 1326 (1909), s. 340-341.

SAFAHAT'TA MİZAHİ ÜSLUP

Abdullah HARMANCI *

Özet

Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında mizahın önemli bir yeri vardır. Zaman zaman ironi üslubu içerisinde, zaman zaman durum ve söz mizahının imkânlarına başvurarak, zaman zamansa şiirlerindekı kişilere fıkralar anlattırarak mizahi olana ulaşmaya çalışan şair, poetikasına uygun olarak, mizahı belli amaçlara mebni kılmıştır. Şair, sosyal eleştirilerini mizahsız yaptığı olmuşsa da, mizahi üslubunu daima bir mesajın, bir eleştirinin, bir öfkenin paralelinde yürütmeye çalışmıştır. Makalemizde; Safahatta mizahı üslubu" doğuran unsurların neler olduğu örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

----

* Yrd. Doç. Abdullah HARMANCI - 1974 yılında Konya'da doğan Harmancı, eğitim hayatına 1980 yılında Kıbrıs'ta başladı. 1992 yılında Konya imam Hatip Lisesi'ni, 1996 yılında da Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1996 yılında "Selim ileri'nin Edebi Kişiliği ve Öykücülüğü" adlı teziyle yüksek lisansını, 2010 yılında "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Edebi Kişiliği ve Öykücülüğü" adlı teziyle de doktora çalışmasını tamamladı. Halen Karamanoglu Mehmetbey Universitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Harmancı'nın ilk öyküsü 1995te Dergâhta yayımlandı. 2007 yılında Yerlere Göklere adlı eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın hikayecisi seçildi.

Eserleri: Muhteris (2002), Ertesi Dünya (2003), Yerlere Göklere [2007].

SAFAHAT'TA MİZAHİ ÜSLÛP

1. Giriş

20. yüzyıl şiirimizin önemli isimlerinden olan Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat*'ındaki mizahi üslûbunu incelemeye çalışacağımız bu makalede, öncelikle "gülme", "mizah", insanları güldüren sebepler ve mizah-toplum ilişkisi üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

"Gülme", tarih boyunca, tanımlanmasında güçlük çekilen bir fiildir. Taberi, gülme için, *"İnsanın, alıştığı yönden sapmasına ve böylece şaşırıp heyecanlanmasına neden olan bir şey görmesi veya duymasıyla oraya çıkar."* tanımını yaparken, Kindi, *"Sevincin görünür hale geldiği bir noktaya kadar genişlemesi ile birlikte bulunan kalbin kanının tam kıvamındaki saflığı..."* demektedir. İshak bin İmran, *"Açık bir şekilde anlaşılabilir bir durumda olmayan şeyi gördüğünde ruhun şaşkınlığı"* tanımını getirmiştir. (Aktaran: Usta, 2005: 14) Özellikle Taberi ve İmran'ın tanımlarında, mizahın ne olduğu üzerine düşünmemizi kolaylaştıracak ipuçları bulmamız mümkündür. Taberi'nin tanımında geçen "*insanın alıştığı yönden sapması*" ifadesi, mizahın, mantığımızın sınırlarıyla mücadeleye girişmiş tedirgin edici bir alan olduğunu düşünmemizi kolaylaştırır. İmran da *"anlaşılabilir bir durumda olmayan*" bir şaşırtıcılıktan bahsetmektedir. Bu çizgiyi takip ederek "mizah"ın ne olduğu sorusuna yönelebiliriz:

Mizahın tanımları arasında, "*Bir şeyin gerçek karakterinin zarar vermek amacı gütmeyen yanlış temsili", "saçmanın mantığı", "fiziksel ve sosyal çevrenin insana yaptığı sınırlamalardan birinin birdenbire ortadan kalkmasını sağlan her şey"* gibi yargılar bulunmaktadır. (Aktaran: Usta, 2005: 23, 24) Bu tanımlarda da mizahın, alışılmadık, beklenmedik olan, bilmeden kabullendiğimiz sınırları yıkan özelliklerini ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanları güldüren temel sebebin, bir "uyumsuzluk", bir "ahengin kırılması" durumu olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanların neden güldüğü, neye güldüğü, insanları güldüren şeyin ne olduğu üzerine çeşitli fikirler üretilmiştir. İnsanları güldüren şeyin ne olduğu sorusuna verilen cevapların başında "uyumsuzluk kuramı" olarak adlandırılan kuram gelmektedir. "*Gülme kuramları arasında en çok kabul gören teori, uyumsuzluk kuramıdır. Bu teori, kişinin beklemediği uyumsuz bir sonuçla karşılaşması; ancak bu uyumsuz sonucun başka bir mantık düzeyinde uyumlu olması veya kişinin karşılaştığı durumların belirli kalıplara göre oluşturduğu dünyasına aykırı olması sonucu güldüğünü varsayar.*" (Usta, 2005: 74)

İnsanların neden güldüğü sorusuna verilen cevaplardan biri de "üstünlük kuramı"nı oluşturmuştur. Üstünlük kuramına göre, insanı bir başkasına güldüren şey, bir başkasında gördüğü eksiklik karşısında duyduğu memnuniyettir. Çünkü başkasında gördüğü eksiklik, kişinin kendisinde yoktur. Bu da bir mutluluğa, üstünlük duygusuna ve gülmeye neden olmaktadır. (Morreall, 1997: 8 vd.)

Gülme kuramlarından biri de "rahatlama kuramı"dır. Bu kurama göre, gülme, sinirsel enerjinin boşalmasıdır. *"...gülme, herhangi bir nedenle insanın içinde biriken sinirsel enerjinin boşalması sonucu oluşur. Gülme yoluyla gereksiz enerjiden kurtulan insan rahatlar."* (Usta, 2005: 73) Shaftesbury'nin belirlemeleri "rahatlama kuramı"nın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır: *"Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskılardan öç almış olacaklardır."* (Morreall, 1997: 32)

Mizahın anlamı ve varlık sebebi hakkında düşünürken, özellikle mizah-toplum ilişkisi üzerinde durmak gerekir. Çiğdem Usta, mizahın toplumsal işlevini, "toplumsal kenetlenme, eğiticilik ve yıkıcılık" başlıklarında toplar. (2005: 30, 31) İnsanların aynı şeye gülmelerinin bir birliktelik, beraberlik ruhu doğurduğunu söyler. Ayrıca mizahın eğitici bir yönünün olabileceği

zaman zaman dile getirilmiştir. Nasrettin Hoca fıkralarının içinde barındırdıkları "hikmet"le bu eğiticiliği sağladığına şüphe yoktur. "Yıkıcılık" ise mizahın en önemli yönlerinden biridir. Sosyolog Köksal Alver, "*Mizah gülmeye paralel bir şekilde muhalefet, eleştiri, saldırı ve kimi zaman savunma gibi hususları da devreye sokar. Keskin bir eleştiri olarak mizah, toplumsal muhalefet ve insan değerlerinin dönüşümünde hayli işlevseldir. Keskin ve servi bir dil ve aynı zamanda, bir durumun saçmalığını, yanlışlığını belki dolaylı ama etkili bir şekilde dile getirme biçimi olan hiciv, toplumsal ve insani gerçekliğin bir başka yönden okunmasına yol açar."* (2010: 70) diyerek mizahın eleştirelliğinin, muhalifliğinin, yerine göre yıpratıcı, sarsıcı oluşunun altını çizer. Elbette ki, herhangi bir hikmet ya da eleştirellik barındırmayan, sadece güldürmeyi amaçlayan bir mizah çeşidinden de bahsetmek mümkündür.

Mehmet Ali Aydemir, mizahın asli unsurları arasında bir muhatap bulmak, mizahın muhatabıyla bir bağ kurması vardır, derken, bu kavramın sosyal yönüne dikkat çeker. *"Mizah ancak ortak bir algılama dili üzerinde ittifak etmiş ...sosyal çevrenin kendi dünyasında varlık kazanan maddi ya da aşkın göstergeler aracılığıyla kurdukları iletişim biçimidir."* der. (2010: 81) Yazara göre, mizahın, zaman ve topluma göre gösterdiği değişiklikler de, onun toplumsal yönünü kuvvetlendirir. Aydemir, Gundelach'ın mizah toplumsaldır ve Bergson'un kahkaha her zaman bir topluluğun kahkahasıdır, yargılarını düşüncelerine bir destek olarak anar. (2010: 82)

Bizim edebiyatımızda da, gerek geleneksel, gerek modern dönemde, mizahın olgun örneklerine rastlamak mümkündür. Modern edebiyatımıza çok genel bir bakış yöneltirsek, karşımıza ilk olarak Ethem Pertev Paşa'nın "Av'ave"si çıkar. Bu metin, *"Türk mizahının geleneksel çizgiden ayrılan ilk örneği olarak kabul edilir."* 1869'da çıkan *Terakki* gazetesinin eki, 1870'te çıkan *Diyojen*, modern mizahımızın ilk süreli yayınlarıdır. Ali Bey'in *Lehçet*-ül *Hakayık*'ı mizah tarihimizde önemli yere sahip bir sözlüktür. Bu tarihlerden itibaren, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Recaizade, Ahmet Râsim, Hüseyin Rahmi, Şair Eşref, Neyzen Tevfik gibi isimler, çeşitli türlerde verdikleri eserlerle, doğrudan mizah edebiyatımıza ya da edebî eserler içerisinde neşvünema bulan mizaha ait olgun örnekler vermişledir. (*TDV İslam Ans.*, C. 30, s. 209, 210)

Burada, doğrudan mizah/hiciv yazarı olarak tanınan ediplerimizle, eserlerine mizahı da dahil eden ediplerimizi birbirinden ayırmak gerekir. Modern edebiyatımızda, mizah ve hiciv denildiği zaman, edebiyat okuyucularının zihnine, Şair Eşref, Neyzen Tevfik gibi isimler gelir. Ancak şiirine, romanına, öyküsüne, denemelerine mizahı ve/veya hicvi bir yardımcı unsur olarak yerleştiren şairlerin sayısı hiç de az değildir. Mehmet Akif'i bu

ikinci grup içinde görmek gerekir. Bu cümlelerden olarak, İslami dünya görüşünü benimseyen, İslamcılık ideolojisinin Türkiye'deki önde gelen temsilcilerinden olan, hayatı boyunca İslam ümmetinin içinde bulunduğu karanlıklardan, cehaletten kurtulması için mücadele eden, hayatını ve sanatını bu dava etrafında birleştiren Mehmet Akif'in *Safahat*'ındaki mizahi üslûbun özelliklerini anlamaya ve incelemeye çalışalım.

2. Safahat'ta Mizahİ Üslûp

20. yüzyıl edebiyatımızın önemli simalarından olan Mehmet Akif'in *Safahat*'ında, devlet yöneticilerinden ulema sınıfına, edebiyatçılardan softalara, miskin, tembel halk kitlelerinden hürriyet kavramını gerçek anlamıyla kavrayamamış gençlere kadar toplumun hemen bütün kesimlerine keskin eleştirilerin yöneltildiği pek çok defa dile getirilmiştir. Orhan Okay, mensubu olduğu zümreyi Akif kadar ağır eleştirmiş bir fikir adamının olmadığını ve bu durumun şairin samimiyetiyle ilgili olduğunu söyler. (Okay, 1989: 4) Köksal Alver, insanlara vermek istediği mesajlarından dolayı Akif'in *Safahat*'ta sürekli konuştuğunu, toplumun meselelerini dillendirdiğini ifade eder: *"Konuşma ve dillendirme bir yönüyle eleştiriyi hatta özeleştiriyi doğurmuştur. Ve Akif, kendi cemaatine, kendi tabanına, kendi aidiyet ortamına en sert eleştirileri yönelten cesur bir dil, cesur bir kalem olarak sıyrılmıştır."* (Alver: 2008: 354) Nurettin Topçu da, Akif'i "dile getiren" saikleri sıralarken, *"halkın geriliği, idarecilerin ahlaksızlığı, münevverlerin ihaneti"*nden bahseder. (Topçu, 2006: 62)

Akif'in, *Safahat*'ın pek çok yerinde, sözü edilen zümre ya da kurumlara ağır eleştiriler yönelttiği bir gerçekse de, *Safahat*'taki eleştiri üslûbunun her zaman acımasız bir sertlikte olmadığını, hatta çoğunlukla mizahın esnekliğinden, hoşgörürlüğünden beslenen bir eleştiri dilinin şiirlerin pek çoğuna sirayet ettiğini unutmamamız gerekir. Bir başka deyişle, *Safahat*'taki şiirleri saran mizah edası, ancak bir eleştiri düşüncesiyle birlikte doğar. Ahmet Kabaklı, bu şiirlerin birtakım yolsuzlukları, yanlışlıkları, kötülükleri teşhir amacı ile meydana getirildiğini söyler. (1972: 202)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, mizahın eleştirel/muhalif bir tavırla çoğu zaman kol kola yürüdüğü, bu iki unsurun birbirini tetiklediği bilinen bir gerçektir. *Safahat*'ta da mizahın ortaya çıktığı bütün şiirlerde bir eleştiri/hiciv havasını hissederiz. Anlaşılacağı gibi, eserdeki tüm eleştiriler/hicivler bir mizah üslûbuna sahip değildir.

Akif'in şiirlerindeki mizahi havayı "istihza" kelimesiyle anlayan ve açıklayan Mithat Cemal, onun kişiliğinin derinlerinde, her şeyle alay eden ama kendisiyle de alay edecek kadar tarafsız olan bir "müstehzi" yüzün bulun-

duğunu söylemektedir. Akif, fertle değil, ferdin cemiyeti sarsan tarafıyla istihza eder. Onun dindar olması, müstehziliğinin sınırlarını, şairliğinin ve insanlığının lehine olarak biçimlendirmiştir. Bu sebeple istihzalarının temelinde merhamet duygusu bulunmaktadır. *"Akif'in istihzası, ucundan haset damlayan dişlerin yırttığı perişan dudaklı tebessüm değildi."* diyen Mithat Cemal, *Safahat*'taki mizahî üslûbu anlamamızı kolaylaştırır. (Kuntay, 2009: 376-378)

2.1. Safahat'ta Mizahı Üretme Biçimleri

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bir insan çok farklı sebeplerle gülebilir. Bir başka deyişle, bir insanı güldürmenin çok farklı yöntemleri vardır. Edebi metinlerde yazarların mizahi olana nasıl ulaştıkları sorusuna cevap olmak üzere çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Nurullah Çetin, "mizahi üslûp" ana başlığı altında, "kişi mizahı, cahillik ve kültür mizahı, dil mizahı, giyim kuşam mizahı, davranış mizahı, durum mizahı, vehim ürünü yakıştırma mizah, çocuk safiyeti mizahı, tersinlemeli mizah, beden yapısı mizahı, cinsiyet mizahı, olay mizahı, nükte" gibi alt başlıklar sıralamıştır. (2004a: 215 vd.; 2004b: 286 vd.) *Mizah Dilinin Gizemi* başlıklı yetkin bir çalışma yapan Çiğdem Usta ise "Gülmece Dili"ni "mübalağa, benzeşme, cinas, çok anlamlılık, benzetme, argo, teşhis, tezat, yankı, dil sürçmesi" gibi "dil oyunları"nda aramış ve tatmin edici sonuçlara ulaşmıştır. (2005: 80 vd.)

Safahat'taki mizahi unsurları sınıflandırmayı denerken, biz de bulgularımızı, "ironi","durum mizahı", "söz mizahı" ve "fıkralar" olmak üzere dört ana öbekte topladık. Şimdi bu başlıklar çerçevesinde Akif'in şiirlerindeki mizahi yönü örneklemeye çalışacağız.

2.1.1. İroni

İroni, "*Yaşanan saçmalıkların ve karşıtlıkların etkili bir biçimde anlaşılmasına imkân sağlamak için, gerçek anlamın gizlenerek, anlatılanların doğal olaylarmış gibi okuyucuya sunulmasıdır. ...ironi, başkasını hafife alma, paradoks, kelime oyunları ve benzeri unsurlara borçlu olan bir dolaylı anlatım, iki farklı öğeyi yan yana getirerek sunma yöntemidir."* (Boynukara, 1997: 99, 101) Gürsel Aytaç, "*Sözlerle ve davranışlarla tersini ortaya koyma sanatı. Kastedilenin tersini söyleme."* şeklinde ironiyi tanımlarken, ironinin, "eleştirici, saldırgan ve komik bir tarzda yıkıcı" olduğunu söyler. (1999: 245) "Mehmet Akif'te İroni" başlıklı bir makale yazan İnci Enginün, ironi kavramı hakkında ortaya atılan çeşitli tanımları bir araya getirir; bunlar arasında, *"mevcut olan veya olması beklenene tam manasıyla aykırı olma, mizahi ve alaycı ifade, birleşen şart ve durumla-*

rın beklenenden veya uygun olandan çok farklı, onun tamamen zıddını ortaya çıkarması, tartışmada bilmezlikten gelme" gibi tanımlar yer alır. (1986: 211)

Safahat'ta ironi, her hangi bir mizahi unsur olmaktan ziyade, pek çok şiiri saran, eserin büyük bir bölümüne kendi rengini hakim kılan bir eda, bir havadır. (Enginün, 1986: 212) Akif'in mizaha ulaşma yöntemlerinin başında ironi bulunmaktadır.

"Bizim mahalle de İstanbul'un kenarı demek/ Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek!" (s.20)[1] dizeleri, İstanbul'un aksayan belediye hizmetlerini ince ince eleştirirken, ironinin gücünü sonuna kadar kullanır. (Enginün, 1986: 214) *"Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz/ Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz/ Baharı görmeyiz amma latif olur derler/ Çiçeklenirmiş ağaçlar, yeşillenirmiş yer"* (s. 74) dizeleri de, aynı şekilde, yaşanan muhitin olumsuz özelliklerini hicveder.

"Mahalle Kahvesi"nde miskin miskin oturan kişilere karşı öfke besleyen ve onların tembelliklerini hicveden şair, şimdi okuyacağımız dizelerde, hicvini mizahın imkânlarıyla çok daha estetik bir seviyeye ulaştırır: *"Mühendis olmalı mutlak şu ak sakallı adam:/ Zemine daire şeklinde yaydı bir balgam;/ Abanmış olduğu bir yamrı yumru değnekle,/ Mümaslar çekerek soktu belki yüz şekle."* (s. 106)

İroninin, satirik, ahlaki ve küçültücü fonksiyonlarının bulunduğunu Schelegel'den aktaran Enginün, "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinin girişindeki bir pasajı ironi örneği olarak inceler. (1986: 215, 216*) "Köprüler asma imiş Avrupa afakında... / Varsın olsun, o da bir şey mi? Bizim Şarkın da,/ Böyle daldırma olur... Hem açınız asarı,/ Köprünün nerde görülmüş hani tahtelbahrı"* (s. 139) dizelerinde, Süleymaniye'ye giderken Köprü'den geçen anlatıcının, köprünün harap halini ironi tekniğinden yararlanarak aktarması oldukça komiktir. Neredeyse denizin içine girmiş bir köprüyü adeta dünya mimarisine eklenmiş bir yenilik olarak sunan şair, manzaraya tersinden bakarak ironiye ulaşır. Bu durum, devletimiz ve milletimiz bakımından üzücüdür ve ironi tekniğinin "küçültücü" ya da "yıkıcı" fonksiyonu burada devreye girer.

İslam'ın dünyada yayılması için hiçbir çaba sarf etmeyen ulemayı eleştirmek amacıyla, Akif, *"Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler/ Ulema vahy-i İlahi'yi mi bilmem, bekler?"* (s. 154) dizelerindeki sitemle karışık eleştiri, bizleri, bir başka katmandaki edebi sanatları düşünmeye

---

1 *Safahat*'tan makalemiz boyunca yapacağımız alıntılar için bk. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 29. bs., (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İnkılap, İstanbul, 2003?.

davet eder.

Safahat'ta ironi tekniği, mizahın ortaya çıktığı pek çok yerde görülebilmektedir. Yıkıcı, yıpratıcı, satirik özelliklere sahip olan bu teknik, Akif'in eleştiri gücünü/etkisini artırmakta, tecahül-ü arif, ta'riz, tezat gibi edebi sanatlardan da güç almaktadır. İnci Enginün, ironinin özellikle tasvirlerde ortaya çıktığını söylemektedir. (1986: 223) Buna ek olarak, dramatik anlatımlı şiirlerde, tahkiyelerde, lirizmin yerini mizahi/ironik olana bıraktığını da belirtebiliriz.

2.1.2. Durum Mizahı

Nurullah Çetin'in "mizahi üslûbu"n alt başlıklarını sıralarken bahsettiği, "durum mizahı", "davranış mizahı", "kişi mizahı", "giyim kuşam mizahı" gibi güldürme biçimlerinin tamamını (Çetin, 2004b: 286 vd.) "durum mizahı" başlığı altında düşünmek istiyoruz. Bu mizah türlerinin ortak özelliği, edebi metnin üreticisi tarafından okuyucuya komik kimi sahnelerin "gösterilmesi"dir. Daha çok tasvirlerle kimi kişiler karikatürize edilirler. Kıyafetleri, davranışları, durumları, betimleme yöntemiyle gülünçleştirilir.

Burada, durum mizahı ile söz mizahını ayırt etmek bakımından Bergson'dan yardım isteyebiliriz: *Gülme* adlı eserinde Bergson, dilin ifade ettiği komikle dilin yarattığı komik arasındaki farka işaret etmiştir. Bu ayrım, edebi eserin "dil"e dayalı bir verim, bir ürün olduğu hatırlanırsa, mizah dilini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Bergson, *"...dilin ifade ettiği komikle dilin yarattığı komiği ayırmak lazımdır. Dilin ifade ettiği komik belki de başka bir dile olduğu gibi çevrilebilir. (...) Sözün yarattığı komik ise genel olarak çevrilebilir değildir. Çünkü bütün komikliğini cümlenin yapısına, kelimenin seçimine borçludur."* (1997: 72) demektedir. Bergson'a göre, durum mizahı "dilin ifade ettiği komik" iken, söz mizahı "dilin yarattığı komik"tir. Dolayısıyla biz bu başlık altında, "dilin ifade ettiği komik" üzerinde duracağız:

Safahat'ta mizahtan bahsedildiği zaman, genellikle araştırmacılar tarafından verilen ilk örneklerden biri, birinci *Safahat*'taki "Ressam Haklı" şiiridir. Bu şiirde, *"modaya uyarak köşkünün duvarlarını tarihi hikâyeleri anlatan resimlerle süsletmek isteyen sonradan görme bir zengin ile ressamın gülünç durumu anlatılmıştır. Ressam, büyük bir salonun duvarlarını boydan boya kırmızıya boyayıp resmin tamam olduğunu söyleyince köşkün sahibi bunun ne anlama geldiğini sorar. Ressamın verdiği cevaba göre resim, Hz. Musa'nın Firavun'dan kaçışı sırasında Kızıl Deniz'in yarılmasını anlatmaktadır. Fakat ortada ne Firavun ne de Hz. Musa vardır. Bu tuhaflığı ressam şöyle açıklar: Firavun boğulmuş, Musa da denizi*

geçmiş olduğu için görünmemektedir. Söz konusu Kızıl Deniz olduğundan renk de elbette kırmızı olacaktır. Böylece şair hem ressamı hem de ressamın yaptığı resmin neyi ifade ettiğinin açıklamasından sonra 'Çok güzel levha imiş! Doğrusu şenlendi oda!' cevabını veren zengini gülünç duruma düşürmüştür." (Gökçek, 2005: 251, 252)

"Süleymaniye Kürsüsünde" başlıklı şiirde, *"Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar/ Na'radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyet var!"* (s. 159) dizeleriyle başlayan pasajda, II. Meşrutiyet sonrası anlamsızca yaşanan hürriyet sevincini hicveden Akif, bunu, kalabalıkların hareketlerini karikatürize ederek yapmaktadır. Şiirin bu kısmını tahlil eden Mehmet Kaplan, bu bölüm için, *"kelimenin tam ve hakiki manasıyle bu bir sosyal satirdir."* der. *"Hürriyeti çok yanlış anlayan, aklı, mantığı, nizamı unutan şuursuz kalabalığa karşı şair, son derece kızıyor. Bu kızgınlık dolayısıyle onun hareketlerini kötü ve gülünç gösteriyor."* (Kaplan, 1991: 175) Kaplan, Akif'in bu şiirde gülünç olanı, akıl ve ahlak nizamı ile ihtirasların şuursuz ve mekanik hareketleri arasındaki tezattan çıkardığı görüşündedir. İnsanlar, şiirde, şuursuz, abes, mihaniki hareketler yaparak kendilerini komik duruma düşürmektedirler. (Kaplan, 1991: 175) Bu da "durum komiği"ni şiire davet eder.

"İstibdat" adlı şiirde de, Akif, mahallede sürgün cezasına çarptırılan masum bir adamı götürmeye gelmiş zabitlerin başında duran kişiden merhamet umarak, ona "paşam" diye hitap eden masum adamın eşine kızar. İstibdat yönetimine duyduğu büyük öfkeyi, şair, zabitlerin başında duran kişiyi tasvir ederken gösterecektir: *"Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? Paşa,/ Tasavvur et: İki arşın kazık kadar bir boy!/ Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy./ Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak/ Senin bu işte yüzün al deyip o yüzsüze tak./ Ocak süpürgesi lakin,* süpürmüyor, yıkıyor;/ N*edense bittiği yerden cenazeler çıkıyor!/ Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,/ Büyükçe bakla kadar boynunun az altına sok."* (s. 77) Akif'in, karikatürize ettiği bu zabitten ziyade, zabitin emrinde olduğu iradeye duyduğu öfke, şiirdeki tasvirlere yansımaktadır. Zabit çirkinleştirildikçe komikleşmektedir. Sakalı ocak süpürgesine, gözleri iki budağa benzetilmektedir. Bu mübalağalı benzetmeler, şiiri komik olana yaklaştırır.

"Âsım"dan buraya alacağımız şu pasajda ise, eşinin üstüne yeniden evlenmek isteyen ve giderek hal ve hareketlerini değiştiren bir paşa tasvir edilir: *"Saç sakal tuttu ne hikmetse acaib bir renk;/ Kalafatlandı bıyıklar, iki batman, bir denk!/ Çehre allıklı sabunlarla mücella her gün;/ Fes yıkık, kelle çıkık, kaş yılışık, göz süzgün;"* (s. 327) Köse İmam'ın ağzından anlatılan bu olayda, giderek manevi yönünü yitiren ve ailesinden uzaklaşan

bir paşa hicvedilmektedir. Şairin, bu kim olduğunu bilmediğimiz paşanın yanlış bir hayat çizgisini takip ediyor oluşuna duyduğu öfke, onu tasviri sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu adeta şairin paşadan intikamı gibidir. Onu gülünç gösterdikçe, paşanın ahlaki zaaflarına duyduğu üzüntüsü bir anlamda azalmaktadır. Paşanın adeta bir soytarı gibi çizilmiş olması, onun daha genç gözükebilmek için elbiselerinde ve bedeninde yaptığı değişiklikleri tasvip etmeyen şairimizin, Akif'in hayata ve dünyaya bakış açısıyla ilgili bir durumdur. Bütün gerçekçiliğine rağmen, Akif, kendi tutumunu, bakış açısını hemen bütün şiirlerinde belli etmiş, dolayısıyla kahramanlarını yerine göre övmüş, yerine göre hicvetmiştir.

"Âsım"da geçen şu dizeler, "durum komiği"ne olduğu kadar, mübalağaya da örneklik teşkil eder. Anlatıcı, Babıali yokuşunda gördüğü bir "maskara"yı tarif etmektedir: "*Yine bir kıl keçe altında kapanmış ense;/ yine yıllarca hamamsız ki boyun musmurdar;/ Yine parmak gibi, afaka batan tırnaklar/ Yine merdane geçirmiş gibi yatkın bir yüz,/ Ki haya namına tek arıza bilmez dümdüz!"* (s. 365, 366) Gene "Âsım" şiiri içinde geçen, Konya'da bir köy öğretmenini kovan köy halkından birinin, öğretmeni neden kovduklarını anlattığı sahne, gerek mübalağalı anlatımın, gerekse durum mizahının örneğidir: "*Görmeliydin muallim denen o maskarayı./ geberir, camie girmez, ne oruç var ne namaz;/ Gusül abdestini Allah bilir amma tanımaz./ Yelde izler bırakır gezdi mi bir* çiş *kokusu;/ Ebenin teknesi, ömründe pisin gördüğü su!/ Yağlı yer, çeşmeye gitmez, su döker, el yıkamaz;/ hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz."* (s. 354, 355)

Görüldüğü gibi Akif, hal ve fikirlerini tasvip etmediği, yanlış yolda olduğunu düşündüğü kişileri, karikatürize ederek resmetmekte, adeta bu kişileri âleme maskara etmektedir. Hürriyetin gerçek anlamını bilmeyen kalabalıklar, istibdat döneminin zalim subayları ya da manevi hassasiyetlerini yitirip ailesini terk etmeye kalkan bir paşa, Akif'in öfkesinden payını almakta, fakat bu öfke, mizahın sevimliliği içinde yumuşamakta, edebiyat tarihimizde çokça örnekleri görülen hakaretamiz hicivlerden ziyade, istihza ile karışık bir anlatım içerisinde kendini ortaya çıkarmaktadır. İroninin kendi edasıyla yumuşamış bir hicivdir bu. Burada unutulmaması gereken, Akif'in şahıslarla bir probleminin olmadığı, asıl derdinin toplumdaki yozlaşma olduğu ve bu şiirlerdeki olumsuz tavrın, bu toplumsal çürümeye karşı geliştiğidir. Akif'in milletimize ilişkin endişeleri, ona bu öfkeyi yaşatmakta ve bu hicivleri yazdırmaktadır.

2.1.3. Söz Mizahı

"Söz mizahı" derken, söze dayalı olan, kelimelerin özel kullanımlarıyla ortaya çıkmış mizah türünü kast ediyoruz. *"Dilin yanlış kullanımından veya söylenen sözün muhatap tarafından farklı anlaşılmasından ya da dilin mecazi boyutunun farklı kullanımından kaynaklanan mizah."* (Çetin, 2004a: 288) olarak da tanımlayabileceğimiz söz mizahının içine, şive taklidi, kelime oyunları, mübalağa, benzeşleme, cinas, çok anlamlılık, benzetme, argo, teşhis, tezat, yankı, dil sürçmesi gibi "dil oyunları" (Usta, 2005: 80 vd.) dahil edilebilir. Bunlar, Bergson'dan yukarıda yaptığımız alıntıdan hareketle söyleyecek olursak, "dilin yarattığı komik" unsurlara örneklik teşkil edecektir. (1997: 72)

Bu bilgiler ışığında, *Safahat*'ın sayfalarında dolaşmaya başladığımız zaman, mübalağa yöntemiyle ulaşılmış gülünçlüklere rastlarız. *"Bizim sokakları tahmin için deyin ki: Kuyu!/ doğar şehirde güneş, yükselir minare boyu,/ İdare kandili karşımda göz kırpar hala;" (s. 75) dizeleri, sokakların karanlık halini göstermek için yapılmış bir abartmadır. "Hele ilmiyye bayağdan aşağ bir turşu!/ Bab-ı fetva denilen daire ümmi koğuşu."* (s. 146) dizeleri, o dönemin ulemasını eleştirirken uygulanan mübalağa tekniğine örnektir. Ulemanın bilgisinin yetersizliği ümmilik derecesinde gösterilerek abartıdan yararlanılmış olur.

"Süleymaniye Kürsüsünde"nin bir bölümünde, ülkeye hürriyetin geldiğini düşünerek anlamsızca sevinç yaşayan kalabalıklar resmedilirken "durum komiği" yapıldığını söylemiştik. Bu sahneleri yorumlayan Mehmet Kaplan, aynı pasajda geçen *"Ötüyor her taşın üstünde bir dilli düdük/ Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük,"* dizelerini tahlil ederken, 'düdük', 'hödük', 'ötmek' gibi kelimelerden hareketle şairin söze dayalı bir mizaha nasıl ulaştığını örneklemektedir: "*Halk dilinde de gevezeye dilli düdük, manasız konuşmaya ötmek, aptala hödük denilir. Fakat bunlar çok ayrı yerlerde kullanılır ve böyle bir araya getirilmez. Akif, bu tabirleri Meşrutiyet devrinde sokak başında konuşan hatiplerle, onları dinleyen kalabalığa tatbik ederek gülünç bir tablo vücuda getiriyor. 'Düdük' ile 'hödük'ün birbirine kafiye oluşu gülünç bir tesir yaratıyor."* (Kaplan, 1991: 177)

Argo, edebi metni mizaha ulaştıran tekniklerden biridir. *Safahat*'ın pek çok yerinde argo söyleyişlere rastlanır. Mehmet Akif'in argo kullanmada çokça usta olduğu bilinmektedir. Argoyu bir "dil sapması" olarak gören Nurullah Çetin şunları söylemektedir: *"...Kelimeleri sanat yapma amacı olmaksızın gerçek anlamlarından saptırarak farklı amaçlarla başka anlamlarda kullanmak demek olan argo da bir dil sapmasıdır. Argo, toplum içerisinde bazı sebeplerle ayrışan veya dışlanan kesimlerin, kendi aralarındaki*

iletişimi, grup dayanışmasını sağlamak ya da farklı oluşlarını belirtmek için ürettikleri özel bir dildir. Argo, milletin ortak kültür dilinden farklı olarak belli kesimlerin kendi aralarında ürettikleri, alaya, hakarete, büyüklenmeye yer veren, zekâya ve nükteye dayalı, genellikle eğretileme sanatından yararlanılarak üretilmiş simgesel, şifresel özel bir zümre dilidir. Bir başka deyişle argo, ortak özelliklere sahip toplumsal bir zümrenin kendi aralarında geliştirdikleri özel bir alt dildir." (Çetin, 2004b: 266)

Argonun küfürlü söyleyişlerle karıştırılmaması gerekir. Argo daha çok, belli bir insan topluluğunun kendi içindeki şifreli konuşması olarak görülür. Şimdi okuyacağımız pasajda, argolu söyleyişlerle küfürlü söyleyişler iç içe geçmiştir. Sokak dilini büyük bir başarı ile aktaran Akif'in, bunu aruzla yapıyor olması ayrı bir anlam ifade eder: *"-Asıldı bey koza! –Besbelli bak sırıttı aval! – Bacak elinde mi? –Kır, Hamdi sen de dağlıyı al! –Ulan! Kapakta imiş dağlı... Hay köpoğlu köpek! –Köpoğlu kendine benzer, uzun kulaklı eşek! ... -Hemen de buldu be? Gelsin hesaplayıp durma! –Bi parti yendi ya akşam, dikiz gelin kuruma! – Dübeşle bağlıyorum. –Yağma yok! –Elindeki ne?"* (s. 105) Bu dizelerde geçen "asılmak, dikiz gelmek, bağlamak" gibi fiiller argo kullanımına örnektir.

Safahat'ta, "asılmak, dikiz gelmek, bağlamak, marizlemek, dırlanıp durmak, pampin, ulan, kıyak, ağızkara, cızıktırmak, şallak mallak" gibi argo ifadelere; "eşek, ayı, karı, aval, piç, kaltaban, domuz, avanak, salak, ipsiz, nah kafa, turşu, zıpır, kahbe, sersem, hödük" gibi küfürlü ifadelere rastlanmaktadır.

Sözlü mizahın bir örneği olarak, şairin "kelime oyunları"ndan da yararlandığı görülmektedir. "Âsım" şiirinde anlatılan fıkralardan birinde, batmak üzere olan bir gemide kaptan ile yolcular arasında bir konuşma aktarılır. Fıkranın sonunda kaptan yolculardan pusulanın ibresini getirmelerini ister. "İbre yok beybaba", derler, "bilmem ne getirsek?" Bunun üzerine kaptan yolculara, "Öyleyse şehadet getirin", diye seslenir. (s. 364) Burada "getirmek" fiili farklı görevlerde kullanılarak bir "kelime oyunu"na gidilmiş ve "söz komiği"ne ulaşılmıştır. "Berlin Hatıraları"nda "bunamak anlamına gelen "ateh getirmek" deyimi üzerinden "söz komiği" yapılır: *"Demiş ki çocuk: 'Baba, artık ateh getirmişsin!'/ Hayasız* oğlana biçare ihtiyar ne desin:/ 'O kendi geldi ayol, ben getirmedim yoksa!'" (s. 289) dizelerinde, babanın, oğlunun terbiyesizliğini anlamazlıktan gelmesi ve 'getirmek' fiili üzerinden yaptığı kelime oyunu, mizahi olanı doğurmuştur.

Görüldüğü gibi, *Safahat*'ta, gerek mübalağa, gerek argo ve küfürlü söyleyişler, gerekse "kelime oyunları"ndan yararlanılarak söz mizahına ulaşılmaktadır.

2.1.4. Fıkralar

Safahat'ta çok sayıda fıkra bulunmaktadır. Gerek durum mizahına, gerek söz mizahına, gerekse ironiye örnek olması bakımından ilginç özellikler arz eden *Safahat*'taki fıkralar hakkında, Mithat Cemal, önemli belirlemelerde bulunmuştur. Mithat Cemal'e göre Akif'in manzum fıkralarındaki ustalık, şairin kelime ekonomisinde başarılı olmasıdır. *"Molozunu atıyor, fıkranın ruhu bir damla halinde titriyordu."* (Kuntay, 2009: 385) demesi, Akif'in ikisi de titizlik gerektiren şiir yazma ile fıkra anlatma eylemlerini ustaca gerçekleştirdiğine örnektir. Ayrıca Mithat Cemal, *"İçtimai zaaflarımızın durduğu fıkraları tercihen seviyordu..."* (Kuntay, 2009: 385) derken, onun şiirlerinde yer alan fıkralarının da edebiyat anlayışına paralel bir çizgide var olduklarını göstermiş olur. Şiirlerinde konuşma dilinin unsurlarını büyük bir ustalıkla işleyen Akif'in, *Safahat*'ta fıkralar anlatması onun bu yöndeki ustalığının bir eseridir.

"Fatih Kürsüsünde"de ilk defa kayığa binen bir ihtiyarın fıkrası anlatılır. (s. 211) "Berlin Hatıraları"nda biçare ihtiyarla oğlu arasında geçen kısa bir konuşmadan ibaret bir fıkra aktarılır. (s. 289) "Âsım"da "Kır Ağsı"nın anlatıldığı anekdot, oldukça uzun bir fıkradır. (s. 344) "Âsım"da acemi kaptanın fıkrası anlatılır. (s. 363) "Fatih Kürsüsünde"de vurdumduymaz köylünün fıkrası anlatılır. Bunlardan sonuncusunu burada alıntılamak istiyoruz: *"Zavallı köylüye, ilkin, epeyce sövmüşler,/ İşitmemiş... Bu sefer bir odunla dövmüşler./ Birer davul kadar olmuş da butlarındaki şiş,/ Davul çalınmada zannım, aşağki evde demiş,/ İnince, derken, odunlar budur, deyip beyni,/ Davul bizim eve gelmiş demiş sonunda, hani?"* (s. 249) Bu fıkrayı anlatan Akif, fıkranın sonunda, *"Bizim de halimiz aynen köylünün hali!"* diyerek, bu olayı anlatırken İslam ümmetinin hal-i pürmelâlini göstermeyi hedeflediğini de açık eder.

Safahat'ta fıkralar, Akif'in dünya görüşüne ve sanat anlayışına paralel olarak, belli bir mesajı vermeyi, belli bir endişeyi okura hissettirmeyi amaçlamaktadır. "Kelime ekonomisi"nden başarıyla yararlanan şair, sözünün gücünü fıkraların yardımıyla daha da artırmaktadır.

3.Sonuç:

Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*'ında mizahi üslûbun imkânlarından ustaca yararlanmıştır. İslami dünya görüşünün paralelinde doğrudan doğruya insanlara mesajlar vermeyi planlayan şair, mizahi tavrını da bu anlayış çerçevesinde belirlemiş, şiirlerindeki mizahi üslûbu; belli bir mesaj verme, hikmete ulaşma, toplumun yaralarına merhem olma, toplumdaki aksaklıkları ortaya çıkarma, gaflet içinde bulunanları sarsma, kendine getirme, eleş-

tirme gibi gayelere mebni kılmıştır. *Safahat*'taki eleştirel tavır, her zaman mizahi üslûp içerisinde var olmamışsa da, mizahi tavrın daima bir eleştirel bakışla birlikte var olduğu görülür. Akif'in, zaman zaman mizahın esneticiliğinden uzak, doğrudan doğruya olumsuzlayıcı bir yaklaşım içinde yazdığı eleştirileri de vardır. Ancak edebiyatımızın geleneğinde önemli bir yer tutan "hiciv"in kaba ve şahıslara yönelen aşağılayıcı yönlerini benimsemeyen şair, mizahi üslûp içerisinde olsun olmasın, hicivlerinde tümüyle toplumsal yaralarımıza çare olma endişesini taşımıştır.

Akif'in şiirlerinde mizahı böylesine başarılı bir şekilde var edebilmesinde, onun sokak dilini ve daha önemlisi konuşma dilini çok iyi kavramış ve bu dili aruza uygulamış olmasının payı büyüktür. Kahramanlarına dilekçe yazdırırken, fıkra anlattırırken şairin konuşma/konuşturma üslûbunu büyük bir kıvraklıkla kotardığı, "kelime ekonomisi" olarak adlandırılabilecek özlü anlatımını özellikle fıkra aktarımlarında başarıyla uyguladığı görülür. Durum mizahı ve söz mizahının üstün örneklerini veren şairin, mizahın hangi alanında olursa olsun "istihza" ya da "ironi"nin imkânlarından yararlanmakta ısrarlı olduğu görülmektedir. *Safahat*'ın önemli bir bölümünü kapsayan mizahi tavrı bu kitaptan söküp aldığımız zaman, Akif'in şairlik gücünden çok önemli bir payın kaybolması muhtemeldir. Lirizm, *Safahat*'ta Akif'in şairliğine irtifa kazandıran nasıl büyük bir kanatsa, mizahi tavır da belki onun kadar güçlü bir kanattır ve *Safahat*'ın edebî yapısını belirleyen başlıca unsurlardandır.

KAYNAKÇA

ALVER, Köksal, "Mehmet Akif Şiirinin Sosyo-politiği Üzerine", *Hece*, Mehmet Akif Özel Sayısı içerisinde, S. 133, Ocak 2008, s. 349-355.

______, "Mizahın Dili, Öykünün Dili", *Hece Öykü,* S. 38, Nisan Mayıs 2010, s. 69-71.

AYDEMİR, Mehmet Ali, "Mizah, Sosyoloji ve Öykü Üzerine Bir Deneme", *Hece Öykü,* S. 38, Nisan Mayıs 2010, s. 81-87.

AYTAÇ, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi,* Papirüs Yay., İstanbul, 1999.

BERGSON, Henry, *Gülme*, 3. bs., MEB Yay., İstanbul, 1997.

BOYNUKARA, Hasan, *Modern Eleştiri Terimleri;* Boğaziçi Yay., İstanbul, 1997.

ÇETİN, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi,* 2. bs., [kendi yayını], Ankara, 2004b.

______, Şiir Çözümleme Yöntemi, 2. bs., [kendi yayını], Ankara, 2004a.

ENGİNÜN, İnci, "Mehmet Akif'te İrony", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy içerisinde, Marmara Üniv. Yay., İstanbul, 1986.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, 29. bs., (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İnkılap, İstanbul, 2003.

GÖKÇEK, Fazıl, *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası,* Dergah Yay., İstanbul, 2005.

KABAKLI, Ahmet, *Mehmet Akif,* 2. bs., Toker Yay., İstanbul, 1972.

KAPLAN, Mehmet, Şiir Tahlilleri 1, Dergah Yay., 11. bs., İstanbul, 1991.

KARAKOÇ, Sezai, *Mehmet Akif,* 5. bs., Diriliş Yay., İstanbul, 1987.

KUNTAY, Mithat Cemal, *Mehmet Akif –Hayatı-Seciyesi-Sanatı,* 6. bs., Timaş Yay., İstanbul, 2009.

MORREALL, Jhon, *Gülmeyi Ciddiye Almak,* (Çev., Kubilay Aysevener, Şenay Soyer), İris Yay., İstanbul, 1997.

OKAY, Orhan, *Mehmet Akif Ersoy- Bir Karakter Heykelinin Anatomisi,* Akçağ Yay., Ankara, 1989.

TOPÇU, Nurettin, *Mehmet Akif,* 3. bs., Dergah Yay., İstanbul, 2006.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ans., C. 30, İstanbul, 2005.

USTA, Çiğdem, *Mizah Dilinin Gizemi,* Akçağ Yay., Ankara, 2005.

MEHMET AKİF ŞİİRİNİN MODERN TÜRK ŞİİRİNE ETKİSİ VAR MIDIR?

Ali AYÇIL *

Özet

Hem Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri hem de bu şiirin büyük dilimini oluşturan Modern Türk Şiirinin poetik, sosyal, siyasal arka planı üzerinde sıkça durulmuş, yeni şiirimizin kaynakları konusunda, pek çoğu birbirini tamamlayan değerli görüşler ortaya konulmuştur. Daha başlangıçta, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri'nin hüdai nabit bir şiir olmadığını, ne oranda yenilenirse yenilensin, bir dil ve nazım geleneğinin merhalelerinden birine denk düştüğünü belirtmekte yarar var. Bunun böyle olmasının sebebi, kültürel süreçlerin doğasıyla ilgilidir. Adorno'nun vurguladığı gibi, kültürel süreçleri sıfırlamak ve sıfırdan inşa etmek mümkün değildir. Özellikle alfabede yapılan değişiklik "dil"le karıştırıldığında, yüzlerce yıla yayılan sözlü ya da yazılı geleneğin bir noktada kesildiğini ve yeni bir dil miladının başladığını varsayan bakışlar ortaya çıkabilmektedir. Oysa alfabe, geleneğin taşıyıcılarından yalnızca biridir. Mehmet Akif şiiri de, sürekli değişen, yenilenen ama asla sıfırlanmayan kültürel sürece belli bir noktada dahil olmuş ve bütün edebi metinler gibi mensup olduğu geleneğin etkisi altında şekillenmiştir. Burada cevabını aradığımız asıl soru, etkilenenin bir etkisinin de olup olmadığı sorusudur!

Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri üzerine yapılan çalışmalarda, Mehmet Akif'in şiirimiz üzerindeki tesirine ya hiç değinemediğine ya da kısmı değerlendirmelerle geçiştirildiğine tanık oluruz. Bunun bir kaç sebebi vardır: Şair, özellikle çok partili döneme geçildikten sonra, mağduriyet politikalarının önemli referanslarından biri olarak sıkça anılmış, bu yaklaşım onu öncelikle politik bir figüre dönüştürmüştür. Mehmet Akif'i politik bir figür olarak yücelten siyasi - sosyal tabanın ve bu taban üzerinde şekillenen okumuşlar sınıfının şiirle kurduğu sorunlu ilişki, Akif şiirinin, natıkların kitleleri heyecana getirmek için kullandıkları bir malzemeye indirgenmesini pekiştirmiştir. Cumhuriyet döneminde kültüre egemen olan entelijansiya ise başından itibaren şair Mehmet Akif'e mesafeli durmayı yeğlemiş, Safahat'a şiir külliyatı içerisinde yer açmamaya özen göstermiştir. Mehmet Akif'le kurduğumuz bu çift başlı ve problemli ilişki, Şairin Meşrutiyet öncesinden ölümüne kadar uzanan macerasıyla da yakından ilgilidir. Akif'in kendisi de, poli-

tik tutumuyla şiiri arasına ciddi bir mesafe koymamış, şiiri meramını anlatmanın biricik değilse bile, en önemli imkanı olarak kullanmıştır. Mehmet Akif Şiiri'nin Türk Şiiri'ne Tesiri üzerine konuşabilmek için, iki farklı biçimde tezahür eden Akif algısının ve Akif'in tarihimizin bir döneminde üstlendiği rolün, şiiriyle aramıza ördüğü duvarı inceltmeye ihtiyacımız var. Bir anlığına şair etrafında şekillenen bildik söylemi bir kenara bırakmalı ve cesaretle şu soruyu sormalıyız: Türkiye'de en çok satılan ve muhtemelen en çok okunan Safahat'ın inşacısı Mehmet Akif'in Modem Türk Şiiri'ne etkisi olmuş mudur?

Üzerine odaklandığım bu sorunun cevabını üç yerde arayacağım: Dilde, şiirde ve tavırda. Dilden, bir mefhum olarak dilin işleyişini; şiirden, bizzat Akif Şiirinin karakterini ve etkilerini, tavırdan ise şairin politik duruşunun kendinden sonra inşa edilen şiire sirayetini kastediyorum. Bir başka söyleyişle, Safahat'ta bir araya getirilmiş metinlerle, Safahat sonrasında inşa edilmiş olan şiir metinleri arasındaki teorik, poetik ve politik akrabalıkları, benzerlikleri, etkilenmeleri belirginleştirmeyi deneyeceğim. Bu mahdut yazı boyunca şu problematik de aklımın bir köşesinde bulunacak: Mehmet Akif isminin hayatımızda bıraktığı etkiyle, Mehmet Akif Şiirinin şiirimiz üzerinde bıraktığı etki arasındaki makas neden bu denli açıktır?

____

* Ali AYÇIL - Atatürk Üniversitesi Tarih bölümünü bitirdi. Şiirleri Dergâh, poetik yazıları Hece-Edebiyat dergisi, hikâyeleri Hece-Öykü'de yayınlandı. Halen Mostar dergisinin editörlüğünü yapıyor.

Eserleri:

- Arasta'nın Son Çırağı

- Sur Kenti Hikâyeleri

- Kovulmuşların Evi

- Naz Bitti

- Ceviz Sandıklar ve Para Kasaları

MEHMET AKİF ŞİİRİNİN MODERN TÜRK ŞİİRİNE ETKİSİ VAR MIDIR?

Hem Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri hem de bu şiirin büyük dilimini oluşturan Modern Türk Şiirinin poetik, sosyal, siyasal arka planı üzerinde sıkça durulmuş, yeni şiirimizin kaynakları konusunda, pek çoğu birbirini tamamlayan değerli görüşler ortaya konulmuştur. Daha başlangıçta, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinin hüda-i nabit bir şiir olmadığını, ne oranda yenilenirse yenilensin, bir dil ve nazım geleneğinin merhalelerinden birine denk düştüğünü belirtmekte yarar var. Bunun böyle olmasının sebebi, dilin ve öteki kültürel süreçlerin doğasıyla ilgilidir. Adorno'nun vurguladığı gibi,tarihin herhangi bir aşamasında kültürel süreçleri sıfırlamak ve sıfırdan inşa etmek imkan dahilinde değildir.[1] Bu durum, alfabede yapılan değişiklik de dahil, Cumhuriyet Döneminin uygulamaya koyduğu devrimlerin

1 Adorno. Kültür Endüstrisi

sonuçları üzerinden bir kez daha tecrübe edilmiştir. Gerçekte kendini dile kodlayan ve ancak bir dil ile varlığını sürdürebilen edebiyat ve kültür, dilin zamana karşı dayanıklılığı sayesinde belli bir forma oturmuş ve yine dilin matematiğinin müsaade ettiği ölçüde yenilenerek geleceğe taşınabilmiştir.

Edebiyatın, özellikle de şiirin, dilin sınırlarını zorlayan, onu gençleştirerek canlı tutan bir tarafının olduğunu biliyoruz. Doğal olarak, bir şairin kendinden sonraki şiire tesirinden her bahsedişimizde, onun kendi döneminin diline ve şiir anlayışına karşı bir saldırıya giriştiğini, döneminin şiirine yeni bir tarz, eda ya da tazelik getirdiğini de vurgulamış oluyoruz. "Mehmet Akif şiirinin kendinden sonraki Türk şiirine tesiri var mıdır?" sorusu, "Mehmet Akif şiiri, kendi döneminin şiirine yeni bir tarz, bir eda, bir tazelik getirmiş midir?" sorusundan bağımsız olarak düşünülüp cevaplandırılamaz. Elbette Mehmet Akif şiiri, sürekli değişen, yenilenen ama asla sıfırlanmayan kültürel sürece belli bir noktada dahil olmuş ve bütün edebi metinler gibi mensup olduğu geleneğin etkisi altında şekillenmiştir. Burada cevabını aradığımız asıl soru, etkilenenin bir etkisinin de bulunup bulunmadığı meselesidir!

Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri üzerine yapılan çalışmalarda, Mehmet Akif'in şiirimiz üzerindeki tesirine ya hiç değinilmediğine ya da kısmi değerlendirmelerle geçiştirildiğine tanık oluruz. Şair üzerinde değerlendirmede bulunan ve kendileri de birer şair olan Ahmet Hamdi ve Sezai Karakoç, temelde her ikisi de politik olan bakış açılarının merkezine Akif'in fikriyatını yerleştirmiş, şiirini de bu bağlamda ele almışlardır. Nurettin Topçu da felsefi bir mercekten baktığı Akif'i, yine bir ideal dolayımından analiz etmiş, sanatını da bu çerçevede değerlendirmiştir. Ebubekir Eroğlu'nun, kendinden önce yapılan değerlendirmelerden farklı olarak, Modern Türk Şiirinin Doğası'nda Akif şiirine Akif'ten bağımsız bir yaklaşım getirmeye çalıştığını görürüz; ancak bu da sınırlı bir yorumdan ileri gitmez.[2] Akif şiirine eğilenlerin neredeyse tamamı, şiirinin merkezine fikriyatını yerleştirmişler, şairin hayatıyla şiiri arasına bir çizgi çekmemişlerdir.

Şu da var ki, Şair, özellikle çok partili döneme geçildikten sonra, mağduriyet politikalarının önemli referanslarından biri haline getirilmiş, bu yaklaşım onun öncelikle politik bir figür olarak algılanmasını daha da kolaylaştırmıştır. Mehmet Akif'i politik bir figür olarak yücelten siyasi - sosyal tabanın ve bu taban üzerinde şekillenen okumuşlar sınıfının şiirle kurduğu sorunlu ilişki de, Akif şiirinin, natıkların kitleleri heyecana getirmek için kullandıkları bir malzemeye indirgenmesini pekiştirmiştir. Cumhuriyet döneminde kültüre egemen olan entelijansiya ise başından itibaren şair Mehmet Akif'e

2 Ebubekir Eroğlu. Modern Türk Şiirinin Doğası, sh. 25

mesafeli durmayı yeğlemiş, Safahat'a şiir külliyatı içerisinde yer açmamaya özen göstermiştir. Mehmet Akif'le kurduğumuz bu çift başlı ve problemli ilişki, şairin İkinci Meşrutiyet öncesinden ölümüne kadar uzanan macerasıyla da yakından ilgilidir. Akif'in kendisi de, politik tutumuyla şiiri arasına ciddi bir mesafe koymamış, şiiri meramını anlatmanın biricik değilse bile, en önemli imkanı olarak kullanmıştır. Mehmet Akif Şiirinin Türk Şiirine Tesiri üzerine konuşabilmek için, iki farklı biçimde tezahür eden Akif algısının ve Akif'in tarihimizin bir döneminde üstlendiği rolün, şiiriyle aramıza ördüğü duvarı inceltmeye ihtiyacımız var. Bir anlığına şair etrafında şekillenen bildik söylemi bir kenara bırakmalı ve cesaretle şu soruyu sormalıyız: Türkiye'de en çok satılan ve muhtemelen en çok okunan Safahat'ın inşacısı Mehmet Akif'in Modern Türk Şiirine etkisi olmuş mudur?

Üzerine odaklandığım bu sorunun cevabını üç yerde arayacağım: Dilde, şiirde ve tavırda. Dilden, bir mefhum olarak dilin işleyişini; şiirden, bizzat Akif şiirinin karakterini ve etkilerini, tavırdan ise şairin politik duruşunun kendinden sonra inşa edilen şiire sirayetini kastediyorum. Bir ön kabulün içini doldurmak değil niyetim; Safahat'ta bir araya getirilmiş metinlerle, Safahat sonrasında inşa edilmiş olan şiir metinleri arasındaki teorik, poetik ve politik akrabalıkların, benzerliklerin, etkilenmelerin izini sürmeyi deneyeceğim. Bu mahdut yazı boyunca şu problematik de aklımın bir köşesinde bulunacak: Mehmet Akif isminin hayatımızda bıraktığı etkiyle, Mehmet Akif şiirinin şiirimiz üzerinde bıraktığı etki arasındaki makas neden bu denli açıktır?

Her ne vakit şiirden bahsetsek, alttan alta bir şairin dile karşı giriştiği büyük bir saldırıdan söz açmış oluruz. Şiir, günlük dilin, başka bir söyleyişle kültürü mümkün kılan iletişim dilinin sınırladığı ve bir zindana dönüştürdüğü algılanabilir dünyanın anlam duvarını çatlatma arzusundadır. Bu şiirin tarihine ilişkin genel bir kaidedir; dönemden döneme ya da bir coğrafyadan ötekine değişiklik göstermez. Şiirin özüne ilişkin bir diğer kural da, şairin dile karşı giriştiği saldırıda, cephe aldığı dilin dışında bir silaha sahip olmayışıdır. O mevcut dili alır, eğretilemeler, metaforlar, içerik ve biçimde giriştiği tasarruflarla yeni bir dil, yeni bir anlam dünyası inşa eder. Bir şairi başarılı kılan, mevcut dile karşı bir saldırıya girişme cesareti göstermesi değil, ondan şiiri mümkün kılan yeni bir metin ortaya çıkarıp çıkaramadığıdır. Bu tür metinler bir kez ortaya çıktığında, şiire ait ayrı bir metin yapısı, bir şiir geleneği, taklitler zinciri, tıkanmalar, yenilenme çabaları da birbirini takip etmeye başlar. Her şair, aslında kendisinden çok önce başlamış, kendisinden sonra da devam edecek olan şiir geleneğinin bir parçasıdır. Kendine özgü bir dil örgüsü bulunan şiir geleneği, cılız ya da güçlü sayısız şairin katkısıyla şekillenir. Denilebilir ki, şiir tarihinin belli sayıdaki büyük şairi, yine

aynı tarihin sayısız vasat şairinin omuzlarında yükselen bir dil imecesinin ürünüdür. Onları diğerlerinden ayıran, aynı anda bir değil iki saldırıya birden girişme cesaretleri ya da kabiliyetleridir. Büyük şair, hem bir malzeme olarak kullandığı dile hem de eklemlendiği şiir geleneğine karşı koymuş, eş zamanlı bir biçimde her ikisini de dönüştürme başarısı göstermiştir. Dünya şiir mirasının önemli yapıtaşları Li Po, Şeyh Galip, Baudelaire, Rimbaud, Ezra Pound, Ahmet Haşim vb. şairler, vurguladığım iki saldırıya da aynı anda yeltenmiş şairlerdir ve doğal olarak kendilerinden sonraki şiire etkilerini de o oranda hissettirmişlerdir. Cenap Şahabettin, Ömer Seyfettin gibi, döneminin önemli kalemleri hakkında yazılar yazmış olsalar da, şiire yaklaşımı, şiir kurmaktaki niyeti ve şiirlerinin dönemin şiir geleneği içerisinde tutuğu yer göz önüne alındığında, Mehmet Akif'in, şiir tarihinin büyük şiir kurucularından biri olmadığını söylemek, aşırı bir yorum değildir. Aşırı yorum, onun bile kendisinde görmediği bu vasıfları ona isnat etme kayıtsızlığının ya da şiirin cetvelini kullanan politik bakışın ürünüdür. Yine bu aşırı yorumlar yüzünden, Mehmet Akif şiiriyle Mehmet Akif'in davası arasına bir mesafe koyup, bir şair olarak Mehmet Akif'i konuşmakta güçlüklerle karşılaşmaktayız. İtirazcı bakış her seferinde kolaylıkla şunu söylemektedir, "Mehmet Akif'in hayatı hesaba katılmadan, Mehmet Akif'in şiirinin anlaşılması mümkün değildir." Bu bir noktaya kadar elbette doğrudur. Ama aynı cümle, bir başka cepheden bakıldığında, vardığım yargının doğruluğuna işaret eder. Çünkü şairinin hayatı arkasından çekildiğinde şiiri hala ayakta kalabiliyorsa, bir şiirden bahsetmek mümkündür! Şunu da söylemekte yarar var: Mehmet Akif, yeni bir şiir kurmak için dile saldırmış bir şair değildir; onun saldırısı şu ya da bu biçimde hayata yönelik bir saldırıdır ve şiir Akif'in bu uğurda kullandığı bir malzemesidir. (Gölgeler bir istisnadır.) Tanzimat sonrasında şiirin, bir fikrin aktarıcısı olarak kullanılması da, Namık Kemal tarafından başlatılmış bir gelenektir.

Şiirin dille ilişkisinden yola çıkarak yaptığım bu tespit, Akif'in bizim için çok değerli olan hayatına ve şiirine bir saldırı amacı taşımıyor. Tam tersine amacım, "eğer davası ve bir dava uğruna tüketilmiş hayatı söz konusu olmasaydı, Akif şiirinin kalıcılığından ve etkisinden bahsedilebilir miydi?" sorusuna cevap aramak. Mehmet Akif, şiir tarihinin büyük şiir kurucuları arasında sayamayacağımı söylerken, niyetim, onun kendinden sonraki şiire bir etkisinin bulunmadığını ima etmek de değildi. Bir şiir, ortaya çıktığı dönemde şiir geleneğinin güzergahını etkileyecek büyük bir imkan taşımadığı hallerde de, kendinden sonraki şiire bir ya da bir kaç noktada pekala tesir edebilir. Şu da var ki, "tesir", her zaman ispatlanabilecek, ayıklanıp gösterilebilecek bir mahiyet arz etmeyebilir. Cumhuriyetin ilk döneminde hece ile yazılan kimi şiirlerin herhangi bir kıtasını, Baudelaire'in bir şiiri-

nin içerisine yerleştirdiğimizde, şiirin neredeyse aksamadan yürüdüğünü görebiliyoruz. Burada, bir şairin başka şairlere dolaysız bir etkisi söz konusudur. Oysa dolaylı, muğlak, niyete göre farklı yorumlanabilecek kısmi tesirler de vardır. İster yatay, ister dikey olsun, bu tür dolaylı tesirler şiirin tabiatından kaynaklanır ve çoğunlukla kaynağı netamelidir.Örneğin, Akif, Türk Şiirine modern anlamda özneyi (ben) güçlü bir biçimde sokan şairdir, dediğimizde, karşı bir ses, bunun Tevfik Fikret için de söylenebileceğini iddia edebilir. Bir etkinin, bir değil birden fazla şairden kaynaklanma ihtimali de vardır. Kimi zaman bu sayı artar ve "dönemin etkisi" diyebileceğimiz kolektif bir hal alır. Sadece şiir tarihimizin değil, siyasi ve sosyal tarihimizin de önemli bir dönemecinde inşa edilmiş olan Safahat'ın, kendinden sonraki Türk şiirine ne tür bir etkide bulunduğunu belirleyebilmek için, Akif'in şiirinin satırbaşlarını çıkarmakta yarar var:

* Mehmet Akif, daha Safahat'ın başında, 'tasannu' bilmediğini söyler. Şairin burada asıl vurgulamak istediği, tasannuyu bilmediğini değil, sanat için sanat yapma ihtiyacı hissetmediğidir. Önemli olan, samimiyettir.

* Akif şiiri, şiirin hakikatlerinden çok, hakikatlerin şiirleştirilmesi ekseninde kurulmuş bir şiirdir. Sözün güzelliğinde değil, doğruluğunda ısrar edilmiştir. Ve tavırlı bir şiirdir.

* Özellikle modern şiirde, şiirin amacı bizzat şiirdir; o kendi dışında bir düşüncenin aracılığına soyunmak istemez. Mehmet Akif'te ise bariz bir biçimde şiir, bir şairin fikirlerinin ana taşıyıcısı, beyan edicisi olarak kurulmuştur. Onda realite birinci derecede önemlidir.

* Kulağını, siyasi, toplumsal ve askeri bir kriz içerisinde bulunan İslam / Osmanlı medeniyetinin kalbine dayayan bir şiirdir Akif'in şiiri. Doğal olarak, kulağını dayadığı kalbin çarpıntılarını, muhataplarıyla paylaşmayı önemsemektedir. Bu paylaşma, kimi zaman doğu medeniyetinin idbarı, kimi zaman batı medeniyetinin karekteri, kimi zaman büyük geçmişin hatırlatılması, kimi zamanda elde edilen zaferlerin kutsanması şeklindedir.

* Yer yer günlük hayatın, günlük insanın hallerinin de resmedildiği bu şiirin muhatabı halktır. Halk güçlü bir biçimde şiire girmiş, şiirde bu durum, camii kürsüsü merkez alınarak daha bir belirginleştirilmiştir. Sezai Karakoç, "Türk Edebiyatında, Akif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur," tespitinde bulunur.[3]

*Akif şiirinde, şiirin mesajının birincil alıcısının entelijansiya değil de halk oluşu, Akif'in şiir dilinin de zeminini belirler. Tahkiye, sohbet, hitabet, vurgulamalar bu şiir dilinin önemli unsurlarıdır. Şair, bu yollarla şiir dilini

3 Sezai Karakoç. Mehmed Akif, sh. 37

günlük dile yakınlaştırmıştır. Ebubekir Eroğlu, Akif'in dili üzerine şunları söyler: "Konuşma dilindeki doğallığın şiir dilinde ifade edilmesini, yani modern şiirin amaçlarından birini Akif'in başardığını söyleyebiliriz. Akif'e 'modern şair' demek mi? Hayır."[4]

*Tanzimat sonrasında ortaya çıkan dava adamı - şair profilinin önemli bir örneği olan Akif, İslamcılık düşüncesiyle şiiri bir merkezde buluşturan geleneğin başlatıcısıdır.

* Aynı zamanda, içinden geçtiği dönemin tanıklığını da yaptığı için, Safahat'ı, belge şiir diyebileceğimiz bir yanı vardır. Şair, söyleyeceklerinin büyük bir bölümünü şiir olarak söylemiş, geriye hayatının darası kalmıştır.

*Kemikli, sert bir dili vardır Şairin; son dönem şiirleri hariç, ses tonu çoğunlukla yüksektir.

*Şair, bütünüyle modern olmasa bile, modern kullanımının önünü açabilecek bir biçimde "ben"i şiire sokabilmiştir.

Bu kısa saptamalardan yola çıkarak, Mehmet Akif şiiri ile Modern Türk Şiiri arasında, kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı bir etkinin söz konusu edilebileceği, kimi zaman da bir benzeşmeden öteye gitmeyen şu bağlantılar kurulabilir:

*Mehmet Akif'in Tanzimat'tan sonra peyder pey şekillenmeye başlayan ve Cumhuriyet döneminde ciddi bir biçimde yenilenen Türk Şiirine en önemli katkısının, günlük insanın şiirin muhatabı haline getirilmesi, günlük hayatın şiire dahil edilmesi ve dilin bu çerçevede seyreltilmesi noktalarında olduğunu görülür! Şair; "Nedir bu meskenetin, sen de bir kımıldasana! / Niçin kımıldamıyorsun? Niçin? Ne oldu sana? / Niçin mi?.. 'Çünkü bu fani hayata yok meylin! / Onun neticesidir sa'ye varmıyorsa elin.'" derken, günlük insanı muhatap almakta[5]; "Hasan bizim yeni damad ne oldu anlamadık / Görünmüyor? / Karı koyvermiyor: Herif, kılıbık."[6] derken günlük hayatı resmetmekte; ve her iki durumda da konuşulan günlük dili şiire taşıyabilmektedir. Akif, Seyfi Baba vb şiirlerde, Garip akımından önce, bu akımın yönelimlerini şiirin imkanlarından biri haline getirebilmiştir.

*Benzer bir durum, tahkiyeye başvurduğu şiirler için de söylenebilir. Nazım'ın "Memleketimden İnsan Manzaraları"ı, Turgut Uyar'ın "Akçaburgazlı Yekta"sı, Edip Cansever'in, "Ben Ruhi Bey Nasılım"ı, Sezai Karakoç'un "Taha'nın Kitabı", İsmet Özel'in "Bir Yusuf Masalı" bu etkilenmeye / ben-

4 Ebubekir Eroğlu. Modern Türk Şiirinin Doğası, sh. 25 - 26

5 Fatih Kürsüsünde, sh. 227

6 Mahalle Kahvesi, sh109

zerliğe örnek gösterilebilir.

* Mehmet Akif ve İsmet Özel'in ses tonları, kimi zaman aynı tepeden aynı mesafeye sesleniyorlar intibaı uyandıracak kadar yakındır. (Ey şehit oğlu şehit / Ey kanıma çakıllar karıştıran isyan."

*Şairin bütün söyleyeceklerini şiirle söyleme çabası, benzer bir kaderi paylaşan Turgut Uyar'la aralarında ilginç bir akrabalık olarak değerlendirilebilir. Her ikisinde de şiirden geriye pek az bir hayat kalır.

*Akif'in İslamcılık düşüncesi, kendisinden sonra Sezai Karakoç tarafından, mümkün olduğunca şiirin içinde kalınarak, daha inceltilmiş bir biçimde işlenmeye devam edilmiştir.

*Safahat Şairinin şiirinde milletle kurduğu ünsiyetin (İslamcı gerçekçilik) bir benzerini Nazım Hikmet, sonraları farklı bir cepheden yeniden kurmuştur (Sosyalist Gerçekçilik).

Kuşku yok ki, bu düğümler daha da çoğaltılabilir. Ancak düğümleri ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım, hem niyetleri ve şiiri kurmaktaki tutumlarının farklılığından hem de sonraki dönem şairlerinin birden çok etkiye maruz kalmalarından ötürü, Akif ile Akif sonrası şiirimiz arasındaki ilişkinin kılcallarını genişletmek ve üzerinde çok rahat konuşulabilecek kalın damarlar açmak mümkün görünmüyor. Onunla aramızdaki ilişkinin kılcal değil geniş damarlı bir ilişki olduğunu söyleyebilmek için, Şair Mehmet Akif'in yerine, başlangıçta itiraz şerhi koyduğum dava adamı Şair Mehmet Akif'i ön plana çıkarmamız icap ediyor. Ki çoğunlukla yapılan da budur!

Şiirin tarihinde şairin hayatının, ideallerinin, döneminin ve şiirinin iç içe geçtiği ve bütün bunların neredeyse bir terkip haline geldiği örnekler azdır. Tarihimizin hususi bir döneminde, (19. yy'ın ortalarından 20. yy'ın ortalarına kadar) bu tür şairlerin ortaya çıktığına tanık oluruz. Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Nazım Hikmet ve hayatının bir diliminden sonra Necip Fazıl şiirle şiir dışı durumların iç içe geçtiği şu parçalı bütüne iyi birer örnektir. Necip Fazıl'ın ilk dönemi hariç, bütün bu şairleri, tavırları ya da politik duruşlarını dışarıda tutarak konuşmak ve bu yolla varsa şiire etkilerinden bahsetmek imkansız değilse bile sıkıntılıdır. Bu sebepledir ki, saydığım isimlerin tamamı, sonraki kuşaklar tarafından politik okumalara tabi tutulmuş, böylesi okumaların keskinliğinden ve kesinliğinden nasiplerini fazlasıyla almışlardır. Yine de hem istiklalimizin marşını kaleme aldığı, hem de varlığı İstiklal Harbinin ateşi, kanıyla iç içe geçtiği için, Akif üzerinde kerhen bir uzlaşma söz konusudur. Uzlaşmanın şiiri etrafında değil, daha çok samimiyeti, ilkeli duruşu, hatta şiirini milleti için feda edişi gibi, ilkesel noktalarda olduğunu görürüz. Tesiri altında kalınan bir bakıma Akif şiiri değil, "Akif duruşu" dur. Özellikle şairin fikri mirasını paylaşan

şairlerde, yazarlarda, düşünce adamlarında, bu etki, Akif'e ilişkin söylemin merkezine oturtulmuştur. Nurettin Topçu, şairi şöyle anlatmaktadır mesela: "Bütün varlığını şiirle dile getiren Akif, bizi bu dünyada iken büyük mahkemenin huzur (un) a yükselten mürşididir; büyük kurtarıcımızdır."[7]

Yazı boyunca, sonuç niyetiyle içimde tutuğum bir düşünceyi artık paylaşabilirim. Türk Tarihini Türk Şiiriyle iç içe düşünmek mecburiyetinde olduğumuz dönemler vardır. Türklerin İslam dinine geçerken yaşadıkları büyük sosyal, siyasal, psikolojik dönüşümü Ahmet Yesevi, 13. yy Anadolu'sunda meydana gelen buhranı Yunus Emre, 20. yy'ın kavşağında gelip dayandığımız medeniyet krizini de Mehmet Akif'siz düşünemeyiz. Şairliğini isminin ister önüne ister arkasına koyalım, Akif, tarihimizin önemli bir dönemecinde o büyük geleneğe uymuş, zamanın açtığı yarayı şiirle sarmış, şiirle yol göstermiş, şiirle uyarmış ve şiirle uyandırmıştır. Bu ne Divan Şiiri geleneğinin, ne Tanzimat Şiirinin, ne de Modern Şiirin şiir algısına bağlı kalınarak girişilebilecek bir dava değildi. Akif'in Türk Şiirine sınırlı ama Türk tarihine güçlü etkisinin sebebini burada aramalıyız.

7 Nurettin Topçu. Toplu eserleri 10 - Mehmet Akif, sh. 14

MEHMET AKİF'İ METAFİZİK AÇIDAN SORGULAMAK

Zafer ACAR *

Özet

Mehmet Akif, salt estetiğe dayalı şiiri daha en başından reddetmiş, dünya edebiyatındaki genel gidişatın aksine sıkı bir fikirsel birikim ve inanç merkezli poetikası ile şiirini kurmuştur. Halbuki modern şiir, fikri sonuna dek dışlamış, saçma olana kapılarını açmıştı. Metropolleşen şehirler, sanayileşme, dünya savaşları ve dolayısıyla ölümler, yoksulluk, büyük hayal kırıklıkları ile sadece inancı değil, insan aklını da tehlikeye sokmuş; sanatçı, biraz da haklı olarak akıl-dışılığı bir kaçış, psikolojik rahatlama olarak kabul etmişti

Mehmet Akif neden bu kolaycı yollara baş vurmadı, o büyük dehasına rağmen neden söz sanatlarının kılcal damarlarına dek inip yepyeni ve çeşnili imgeleriyle bizi estetiğin zirvelerinde dolaştırarak sarhoş etmedi ve neden metafiziğin içine tüy gibi salmadı?

Bu soruların yanıtlarını, Mehmet Akif'in etkilendiği ibn Teymiye, Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh gibi düşünür ve aktivistlerin izleğinde giderek vermeye çalıştım.

-Sanki, sırf- Hurafeleri yıkmak için yola çıkan, bazı açılardan ise pozitivistlerden etkiler taşıyan bir şiir yazmıştır Mehmet Akif.

----

* Zafer ACAR - 1977'de Malatya'da doğan Zafer Acar, ilk ve orta öğretimini Malatya'da, üniversite öğretimini ise 2000 yılında Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı. Üniversite yıllarında tek sayılık "Mısra" ve sekiz sayılık "Kırık Saz" adlı edebiyat dergilerinin sahipliğini ve editörlüğünü yüklendi. Erciyes Üniversitesi'nde Türk Dili alanında mastır yaptı: "Sezai Karakoç Şiirinin Semantik İncelemesi" başlıklı tezini sundu.

Yedi İklim, Türk Edebiyatı, Kitaplık gibi dergilerde şiir ve şiir üzerine yazılar yayımladı. 2005'te Yedi İklim Yayınları'ndan "Coğrafi Delilik", 2010'da ise Kaknüs Yayınları'ndan "Hamse" adlı şiir kitapları okurla buluştu. Yayına hazır inceleme kitapları bulunmaktadır.

Dört yıldır Yedi İklim Dergisi'nde şiir editörlüğü ve redaktörlük yapmaktadır.

MEHMET AKİF'İ METAFİZİK AÇIDAN SORGULAMAK

Mehmet Akif, salt estetiğe dayalı şiiri daha en başından reddetmiş, dünya edebiyatındaki genel gidişatın aksine sıkı bir fikirsel birikim ve inanç merkezli poetikası ile şiirini kurmuştur. Halbuki modern şiir, fikri sonuna dek dışlamış, saçma olana kapılarını açmıştı. Metropolleşen şehirler, sanayileşme, dünya savaşları ve dolayısıyla ölümler, yoksulluk, büyük hayal kırıklıkları ile sadece inancı değil, insan aklını da tehlikeye sokmuş; sanatçı, biraz da haklı olarak akıl-dışılığı bir kaçış, psikolojik rahatlama olarak kabul etmişti. Türk şairinin, romancı veya öykücüsünün olaylara bakışı Batı'dakinden çok daha anlamlı ve tutarlıdır; çünkü bizim sanatkârlarımız maddi ve manevi kayıpların ardından kurtuluş mücadelesi ile Tanrı'ya imanlarını tazelemiş, bu aşkın sonucunda Anadolu insanını keşfetmiş, en azından onların derdini dile getirmiştir. Evet, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bahsediyorum.

Öte yandan, mısralarından Doğu kokusu yayılmasına rağmen, şiirini

de aşan poetik varlığını, dünya sanatının o dönem için başkenti sayılan Fransa'ya, yani Fransız sembolistlerden etkilenmelere borçlu Ahmet Haşim durur karşımızda. Mehmet Akif birinci "Safahat"ı (1911) yayımladığında genç Ahmet Haşim "Göl Saatleri"ni tamamlamaktaydı. İki ayrı, apayrı şiir aynı edebiyat içerisinde ve aynı vezinle –aruz- nasıl olabilirdi. Aynı zamanda üçüncü bir aruz şiiri de var: Kendine haslığıyla bilinen Yahya Kemal'i unutmamak lazım ve diğerleri. Çok sesli bir dönem olarak adlandırılabilir Türk şiirinin XX. yüzyıl başları.

Mehmet Akif, o büyük dehasına rağmen neden söz sanatlarının kılcal damamarlarına dek inip yepyeni ve çeşnili imgeleriyle bizi estetiğin zirvelerinde dolaştırarak sarhoş etmedi ve neden metafiziğin içine tüy gibi salmadı? Esasında benim de birçokları gibi bu soruya verebileceğim kolaycılık kaynaklı bir klişe cevabım bulunmakta. Başkalarına ait bu cevabı, yeni düşünmelere kapı aralayabilmek için tereddüt etmeksizin kafamdan atmam gerektiğini biliyorum.

Mehmet Akif'in şiirle yakınlaşmaya başladığı yıllarda dilde Yeni Lisan hareketi ve öte yandan Milli Edebiyat Cereyanı etkisini iyiden iyiye hissettirmekteydi. Mehmet Akif, kendi başınalığından vazgeçmeyerek hiçbir fragsiyona dahil olmayacak, buna rağmen çevresindeki gelişmeleri yakından takip edecektir. Özelde Osmanlı'nın, genelde ise hilafet merkezinin yıkılmakta olması nedeniyle XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Müslüman aydınlar çeşitli çıkış yolları aramıştır. Bunlardan en fazla da Cemaleddin Afganî (1838-1897) ile Muhammed Abduh'un (1849-1905) fikirleri Mehmet Akif'in şiirlerinde ve daha da önemlisi poetik yaklaşımlarında etkili olmuş, hatta kurucu rol oynamıştır. O, şairlerden çok düşünürlere borçludur şiirini. İlk gençlik yıllarından itibaren Mehmet Akif ile sıkı bir dostluk kuran Mithat Cemal'in karakter tahlilerine güvenecek ve kulak verecek olursak; Mehmet Akif, tanıştığı karizmatik kişilerden kolay etkilenebilen biriymiş zaten, deriz. Doğru veya yanlış böyle bir karakter tahlili yapıyor Mithat Cemal, "Mehmet Akif" adlı kitabında.

> *"Mısır'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,*
> *Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;*
> *Der ki tilmîzine Afganlı:*
> *Muhammed, dinle!" (Âsım, 402)*

Bu iki ismin sarsıcı etkisinin, Mehmet Akif'teki metafiziğin ortaya çıkmasını engellediğini düşünüyorum. Çünkü, bu fikirler, Akif'teki şair-özün ve hudutlar yıkan asi ruhun önünde demirden surlar gibi yükselmiştir. Şair çok az seferinde, yine somut gerçekliğin yakıcı duyuş yarattığı 250 bin gencin

şehitliğiyle kazanılan Çanakkale Savaşını, şair mersiye şeklinde adlandırsa da aslında bir kahramanlık anlatısıdır "Çanakkale Mersiyesi", kurtuluş mücadelesi yıllarında Bursa›nın düşmesi üzerine "Bülbül" şiiriyle gerçek ağıtını yakar, "İstiklâl Marşı" ise şairin fikirsel ve duyuşsal bütün kendine has bakış açısının süzülerek adeta katılaştığı, öz bir kalıba büründüğü şiiridir. Mehmet Akif'in o güne dek kullandığı çarpıcı imgeleri "İstiklâl Marşı"nda yeni bir istifleniş ve yeni imajinasyonla sunduğunu görmekteyiz. "İstiklâl Marşı" Mehmet Akif'in en yakışıklı şiir portresidir. Benzerliklerden birkaç örnek vermek istiyorum:

"Medeniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz. (Âsım)
‹Medeniyyet!› dediğin tek dişi kalmış canavar? (İstiklâl Marşı)

Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'â mı göğsündeki kat kat iman? (Âsım)
Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar.
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var. (İstiklâl Marşı)

Mehmet Akif'in "İstiklâl Marşı"nı kitabına almamasının sebebi, bu şiiri millet için yazmasının yanında, kitabına aldığı taktirde tekrar ettiği imajlar nedeniyle rahatsızlık duyacak olmasıdır. İstiklâl Marşı'nda şairin kendi imgelerini geliştirerek simgeleştirme durumu da yoktur. Bence Mehmet Akif, bu şiiri yazmaya karar verdiğinde ve hissetmeye başladığında, bütün bir imge birikimini sıkarak şiir üstü bir marş ortaya koymayı düşlemişti ve bunu da başardı.

Bahsini ettiğimiz bu büyük üç şiir bile şairi somut gerçekliğin dramatikliğinden koparıp metafiziğin soyut alanlarına tam anlamıyla taşıyamamıştır. İstikâl Marşı'ndaki *"Bastığın yerleri ‹toprak› diyerek geçme, tanı! / Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı. / Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı. // Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ! (İstiklâl Marşı)* Elbette buradaki söz sanatlarını görmezden gelmiyoruz, fakat sonuç itibariyle **ş**ehitler, toprakta yatmaktadır, toprağın iliklerine sinmiştir, buna rağmen Mehmet Akif'in dönemin birçok aydını gibi biraz da positivist işleyen zihninde hâlâ Tanrı'larına ulaşamamıştır. Bu mısraları, metafizik gerilim diye yorumlayamayız, burada hâlâ bedenden ve topraktan kopamamış -"Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak, / Boşanır sırtlara vâdilere, sağnak sağnak. (Âsım)- bir trajik durumla, nesnelere/uzuvlara bağlı bir gerilimle karşı karşıyayız. Ölüm-şehit-iman gibi göstergeler geleneksel dini öğretiye paralel bir şekilde şiire girmiş, fizikötesi ile ilgili yeni soru ve cevaplar üretmemiştir. Gaybî konulardan uzak duruyor Mehmet

Akif, vahdetü'l-vücudu şehitler için bile kabul etmekte zorlanıyor, şairin bu mısraları katı bir bilinçle değil de bilinç-altıyla kurduğunu düşünüyorum, içselleştirilmiş bir gelenek dışı inanç var karşımızda çünkü.

Putlaşan hurafeleri yıkmayı amaç edinen, yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı açılardan pozitivistlerden etkiler taşıyan bir şiir yazmıştır Mehmet Akif, fakat pozitivizme taparcasına inanan Tevfik Fikret'le hiçbir şekilde karşılaştırılamaz, çünkü o, her şeye rağmen tamamen bizdir. O, dine sinmiş olan hurafelerle mücadele ederken yeni hurafeler doğmaması adına metafizikten sanki bilinçli olarak uzak durmuştur. Çünkü şairin etkileyici bir dili vardı, bu dil çok dikkatli kullanılmalıydı. Mehmet Akif, her ne kadar hurafe ile mücadele etse de, şiirde mutlak surette kullanılan mübalağa gibi bazı sanatlar, yeni efsanevi tipler, veli şairler, menkıbeler üretir. Kuran ve hadislerde de karşılaştığımız, taptaze bir düzen vaad eden fikirlerin daha dokunulur hale gelmesi için sembollik bir dil kullanılarak anlatıldığını; fakat zamanla eskiyen gözler, gösterilene değil de gösterene takılıp kalacak, gölge niteliği taşıyan sembolik anlatım, gerçeğin yerini alacaktır. İnsanoğlu, buna meyyaldir. Ne yazık ki, Kur'an'ı yanlış okuma ve anlamlandırma yüzünden nice hurafe inanç haline gelmiştir. Meselâ aşağıdaki mısraların, nasıl da karşı cephedekilerce çarpıtıldığına yıllar içerisinde şahit olduk.

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakîkat olsun tek!" (Fâtih Kürsüsünde, 205)

Poetik içerikli ve son derece mutavazı bu mısralar, art niyetli-sığ kafalar tarafından kullanılmıştır. Güya Mehmet Akif, kendi şiirleri için odun benzetmesinde bulunmuşmuş. Şiirle ünsiyet kuran hiçbir zekâ buradaki söz sanatını görmekte zorlanmaz. Bu mıraları bir çizgisellik ile okumaya çalışırsak, şairin, o dönem için moda sayılan anlaşılması zor bir tavırla lügat-şiiri üreten hayalci bir Servet-i Fünûn edebiyatını eleştirdiği sonucuna varırız; aslında bu mısralarla Mehmet Akif, Servet-i Fünuncuların şiirlerinin odundan bile kıymetsiz olduğunu mübalağa sanatından destek alarak anlatmaya çalışır.

Şiirin, imge melekleriyle bizi bilinmeyen gerçeğe –yeni hakikatlere-götürmesi en yüce görevidir. Bilindiği üzre, bilimin ise asli görevi somut sonuçlara varmaktır. İşte Mehmet Akif'in şiirleri sanatla-sosyalbilimler arasında kalmış, özellikle de "Gölgeler"e kadar bu ikisi arasında gidiş gelişler yaşamıştır. "Gölgeler" ise şair için gecikmiş bir bütündür, zayıf şiirler içerisindeki metafizik gerilimin doruklarında dolanan müthiş mısralar, niçin

daha fazla olmasındı. Batı karşısındaki ilim ve teknik açıdan yenilgimizi, Akif, yüzeysel bir bakışla milletimizin tembelliğine veriyor:

"Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?" (Fâtih Kürsüsünde, 230)

Mehmet Akif, metafiziği bir felsefe ya da sanat metaı olarak görmemiş, sadece yaşamında görünür iz bırakan yanları şiirine taşımıştır. Bence ondaki metafizik gerilim tecrübesi, bize sonuç olarak yansımakta; şair, kul ile Tanrı arasındaki gizli sohbetin ayrıntılarını dışa vurmamıştır, sanki acı-haz konusunda birazcık bencillik yapmıştır. Kendi mağarasında ibadet eden peygamber veya inzivaya çekilen büyük şahsiyetler ruhsal yükselişlerini başkalarıyla paylaşmaktan ar duyarlar; ancak toplum için gerekli vahyi ya da ilhamı muhtemel her türlü tepkiye rağmen toplumla paylaşırlar.

Metafizik –dini ve beşeri bütün sınırları, kanonları şek ile aşarak kendinden taşma hali- ve mistisizmle –kendi iç dünyasında taşkınlığa yer vermeden inanca bağlı mutmain yaşama hali- iç içe olan tasavvufa, yukarıda bahsini ettiğimiz fikirler nedeniyle pek yakın durmamıştır.

"Sürdüler Türk'e 'tasavvuf' diye olgun şırayı;
Muttasıl şimdi 'hakîkat' kusuyor Sıdkı Dayı!
Bu dünya boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarab;
Kıble: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrab.
Git o 'divan' mı ne karn'ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi 'Sandıkburnu'
Beni söyletme neler var daha" (Âsım, 323-4)

Sandıkburnu, Yenikapı'daki tarihi meyhanelerin olduğu yerdir. Burada şairin Divan şiirine bakışında Namık Kemal'in olumsuz yaklaşımlarının farklı bir açıdan etkisi görülmekte. Diğer yandan şu sonuca da varabiliriz: Mehmet Akif'in ilk gençlik yıllarındaki Muallim Naci etkisi neredeyse tamamen kaybolmuş ve yerini Namık Kemal'e bırakmıştır.

Mehmet Akif'in şiirleri, metafiziğin doğaçlama coşkusundan ziyade, Kur'an ve hadis ışığında çalışılmış, adeta akılla yontulmuş izlenimi uyandırır. Duygu kalpten değil reel bir akıldan doğar sanki. Şair, bir vaiz gibi kürsüye çıkar ve cemaate konuşur, uyarılarda bulunur, çözümler sunar. Kendini halka adamış bir adamın, avamın anlayamayacağı bir iç dille konuşması zaten mümkün değildir. Dili en yüzeysel en somutlayıcı ve en yalın haliyle kullanmalıydı, bunu yaptı Akif. Ruhdan önce ruhun evi kurtarılmalıydı. Her tür-

lü yoksuluk anlatılmalı; yıkılan evlerin onarılmasının, ye's ile yırtılan ümit elbisesinin iman ile yamanmasının-değiştirilmesinin yolları bulunmalıydı. Toplumdaki aksaklıklar şairi derinlerden etkilerken varoluşsal anlamda nerden gelip nereye gittiğimizi düşünmeye vakit bulamamıştır ve üstelik şeksiz inanmış bir adamdır Mehmet Akif, birçok aydının kafasını karıştıran bu tür ontolojik sorunsalların cevaplarını Kur'an'da bulmuş, mutmain olmuştur. Yaşlılık dönemindeki yer yer öteleri kurcalayan mısraları ise ölüm ürpertisinin bir getirisidir.

Mehmet Akif, 1911 ila 1923 yılları arasında altı kitap yayımlamış, yedinci kitabı "Gölgeler"i ise ancak 1933'te tamamlayabilmiştir. Mısır'daki inziva hayatı dahi ona beklediğimiz ölçekte metafizik şiirler yazdıramamıştır. Gölgelerdeki bazı şiirler, vahdetü'l-vücut felsefesine bizi götürse de bilindik sembole yeni bir imgeyle anlamlar kattığını söyleyemeyiz. "Gölgeler"deki duyuşlar metafizik değil, dramatiktir daha çok. Mehmet Akif, ontolojik açıdan yeni sorular üretmiyor, geçmiş dönem alimlerinin eski cevaplarını kullanıyor, çünkü yukarıda bahsini ettiğimiz nedenlerden dolayı şüpheye pek yüz vermez, lakin temeli inanca dayanan şathiye dilini sevmiyor değil. Diyebilirim ki, işte sadece o anlarda bütün otoritelerden sıyrılıyor ve çıplak bir ruhla Tanrı'sıyla sohbet ediyor, hatta samimi bir dille Tanrı'ya hesap soruyor:

"Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı?
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
'Yandık!' diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun" (Üçüncü Safahat, 187)

Muadili birkaç mısra daha:

"Bütün yangındı indirdiklerin, bir günde nûr indir.
Hayır ben handeden geçtim, celâlin etmesin tehdîd,
Açar haşyetle donmuş her sücûdum renk renk ümmîd." (Hicran, 445)

Âsım'daki karakterlerden birini şöyle konuşturur şair:

"Âh görsem şu cihandan yıkılıp gittiğimi
Ne gebermez, ne kütük bünye ki hiç kağşamamış!
Bunu Rabbim bana 'sağlık' diye nerden yamamış?
İstemem, kendinin olsun!" (334)

Akif, sahabe ile Çanakkale'deki askerlerimizi cesurca denkleştirir.

"Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in aslanları ancak, bu kadar şanlı idi...
'Bu, taşındır' diyerek Ka'beyi diksem başına
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;" (Âsım, 386-7)

Hiddetinin önüne geçemeyen Akif, bu anlarda metafizik gerilimin içine düşüyor ve gürültüyü bizden gizleyemiyor. Mehmet Akif'in bu tarz ifadeleri ham softalar tarafından uzun süre eleştirilmiştir.

"Yine vardır bir ölüm korkusu aslanda bile:
Yüzgöz olmuşlar bu çocuklar ölümün şahsiyle!" (Âsım, 384)

"Ölümle yüzgöz olmak" ifadesi metafiziğin ete kemiğe bürünmüş halidir bence, ilginç bir şekilde müthiş bir dinginlikle söylenmiş.

Mehmet Akif, ben dilinden uzak durmuş, daha ziyade gözlemci bakışla yazmıştır şiirlerini. Bu da onu kendinden uzak tutmuş, çevresine yakınlaştırmıştır. Yaşadığı çağın gerçek bir tanığıdır Akif, bazen Tanrı'yla başbaşa kaldığında sonsuzun karşısında insan olmanın bedensel basitliğini ta ciğerlerine dek hisseder, hissettiklerini ayrıntısıyla yazmaz, sadece bahsi açar ve hemencecik kapar. Üç noktalardaki hissedişleri betimleme tedirginliği vardır onda.

"Ezilmek, inlemek, yatmak, sürünmek var ki, âdettir;
Ölüm dünyâda mahkûmîne en son bir sa'âdettir." (Gölgeler, 414)

Mevlana'daki şeb-i arus, Sezai Karakoç'ta ise "Uzatma dünya sürgünümü benim" şeklinde mısralaşmıştır. Metafizik bir gerilime şahit oluyoruz burada. Cenneti ümit eden birinin ruh halidir bu.

Ani bir karşılaştırma yapacak olursak, Akif'in çağdaşı Ahmet Haşim ise kendi dramından sıyrılıp ne metafiziğe ne de halka varabilmiştir. Öte yandan Akif, merhameti yazdı; onun sosyal içerikli şiirleri de kalpten geçerek sayfalara döküldü, onu halka sevdiren bir diğer özellik de ondaki içtenliktir. Nazım Hikmet ve diğer sosyal gerçekçilerde merhametten çok, kuru aklın ve isyanın yankıları duyulur ve zamanla insanı rahatsız eder.

Gölgeler, şairin şiir bütünlüğü içerisinde ayrıksı durmakta; canından çok

sevdiği vatanından ayrılmak zorunda kalan şairin diğer bir anlamda kendisidir gölgeler, çünkü Mısırda, hastalanıp da iyice zayıflayıp güçten düşen sabık pehlivan Mehmet Akif, esmer derisiyle –teniyle demiyorum, vücudunda et kalmamıştır- gölge gibi 1936'da sessiz sedasız döner memleketine. Gölgeler, çok çağrışımlı bir imajdır, nereden bakarsanız bakın, şairin yaşantısıyla ilintilenerek okunduğunda şiirler, psikolojiyi altüst edecek niteliğe bürünüyor. Mehmet Akif'i bilmek, çığlıkla söylenmiş ve kanla yazılmış tarihi bilmektir çünkü.

"Yıkandım bir ömürdür döktüğüm yaşlarla, yetmez mi?
Gel artık, mâsivâ yok, şimdi yurdum Tanrı yurdumdur: ...
Nedir ma'nâsı bir kalbin ki, âfâkında sen yoksun!
Güneşler geçti, aylar geçti, artık gel ki, mihmânım,
Şuhûdundan cüdâ îmanla yoktur kalmak imkânım." (Hicran 446)

"Asırlar devrilir: Çamlar, çınarlar çırpınır yerde.
Bütün zerrâtı sun'un bir müebbed neşveden sarhoş;
Sağım sarhoş, solum sarhoş, İlâhî, ben ne yapsam boş!
Ömürlerdir, gözüm yollarda, hâlâ beklerim, hâlâ,
Şuhûd imkânı yok, coştukça hilkatten bu vâveylâ." (Secde 447)

Divan şiirindeki Tanrıdan geçerek sarhoş olma durumunu-mazmununu şair burada imaja dönüştürerek işlemiştir. Bu; bir gençlikten yaşlılığa, günün şiirinden klasik şiire rücu (dönüş) anlamına gelir. Divan şiirine olumsuz bakışın, bir anlamda da Namık Kemal etkisinin azaldığı, belki de tamamen silindiği sonucuna da varmak yanlış olmaz, zannımca. Akif'in bilinçaltında arkaik gibi kalmış bir Naci doğuyor sanki Gölgeler'de.

"Huzûr imkânı yok, dünyâyı etmiş cezben istîlâ" (Secde,447)

Bu mısraı söyleyen şair, metafizik gerilimini keşke daha fazla paylaşsaydı bizimle. Öz eleştiri yapacak olursak, şiirimizde bu tarz mısralar pek az.

"Hepimiz kendimizin, bağrı yanık, âşıkıyız;" (Tek Hakîkat, 466)
"Yeter boğuştuğum artık... derim... Hayır, duramam,
Taş olsa baş vururum, intihâra baş vuramam!" (San'atkâr,473)

Sanatkârlar ve düşünürler, her anın şiddetli geçişini, ruhlarının iliklerine dek hissederek yaşarlar. İnanmayanlardaki intihar sempatisini ve teşebbü-

sünü normal karşılıyorum. Ancak Akif gibi inanan birinin aklından intihar fikrinin geçmesi ilginç ve son derece modern bir durumdur. Sezai Karakoç da "Köpük"te "İntihar dedikleri patronu da sınadık" (Körfez / Şahdamar / Sesler, s.9) şeklinde konuşur. İntiharı sınamak, inancı pekiştiren bir yüce söyleyiştir doğrusu; Akif'in mısralarındaki ise acz ifadesidir bir bakıma.

Safahat'taki onca temiz mısraın, fizikötesi macera yaşamamış bir şair tarfından yazabileceğine inanmakta zorlanıyorum doğal olarak. Mehmet Akif'in o şuhud derecesindeki imana, rasyonel aklı merkezine almış ilmin soğuk öğretileriyle vardığını söylemek pek akıllıca gelmiyor bana. Akif, olayları realist bir şekilde irdeliyor, ancak nihai sonuca imanıyla varıyordu; realizm ve parnasizmi yalnızca dış dünya tahlilinde kullanıyor, iç dünyasında Tanrıyla baş başa kalıyordu. Bu bağlamda Mehmet Akif iki zıt ucu –iman ve realizm- kendi bünyesinde biribirine dokunduruyor, adeta ondaki realizm Tanrı'ya iman ediyordu. Kant'tan ödünç bir bakışla özet cümle kuracak olursak, Mehmet Akif'in şiiri insanda güzellikten ziyade yücelik duygusu yaratır; ondaki şeksiz-şüphesiz iman, metafizik gerilimin neticesidir. Şair, yalnızca alnını secdeye koyduğu andaki metafizik yükselişi bizlere anlatsaydı, böylesi bir yazıya gerek kalmazdı.

Mehmet Akif, yaşantısının önemli bir bütününü değil, sadece toplum içinde görünen insan Mehmet Akif'i yazmıştır; birçok şairin tersine asıl benini inancı ve mizacı gereği kendine saklamıştır. Şiirlerinin çoğunu savaş döneminde yazan Akif'in, yaşanmakta olan yıkıma ve büyük trajediye karşı duyarsız kalamadığı, bu yüzden dışsal şiir yazıdığı iddiasını, o, Mısır'daki sakin günlerinde bile en azından çağdaşı, hatta akranı diyebileceğimiz Rilke'yi (1875-1926) anımsatacak kadar bile bir iç yolculuk ifşasında bulunmayarak geçersiz kılmıştır. Alman şair Rilke de "Duino Ağıtları" ve "Orpheus'a Soneler" gibi baş yapıtlarını bizimle birlikte I.Dünya harbini kaybeden bir toplumun –Alman- ferdi olarak yazmıştır.

Aslında, bizim edebiyatımızda hâlâ tam anlamıyla metafizik gerilimin şiiri yazılamamıştır. Niçin: İslami-muhafazakar kesim, dini öğretilerin, kalbi ve zihni işleyişi engelleyici şekilde algılayan yaklaşımlardan kurtulamamış; inanmayan kesim ise maddenin dışında bir varlığın olmadığına, adeta Tanrısızlığa iman etmiştir. Ne yazık ki şairlerin çoğu, bizi kozmik-mistik boşlukta oyalamaya çalışmıştır.

Meta-fizik, yüksek gerilimlerini şiir toprağına verecek paratoner şairlerini bekliyor.

MEHMET AKİF'İN ŞİİRINDE DÜNYA VE AHİRET ANLAYIŞI

Hüseyin AKIN *

Özet

Mehmet Akif'in dünya ve ahiret görüşü her iki dünyanın arasını açmamak üzere şekillenmiştir. Dünyanın geçiciliğini ve sınav mekanı olduğunu unutarak ne büsbütün dünyaya kapılıp dünyevileşme ne de dünyayı bir kenara bırakarak terk-i dünya anlayışıyla kendini ölümün kıyısına bırakmak Kur'an'a uygun değildir. İslam dünyasında göreneklerin etkisiyle dini yanlış anlama ya da Kur'an'dan kopuk yaşamanın verdiği ümitsizlik neticesi ve ataletle beslenmiş daha çok Hıristiyanlık öğretisine yakın bir dünya-ahiret yaklaşımı sergilenmiştir. Bu aynı zamanda kader ve tevekkül inancı konusundaki sapmayı da besleyen bir durumdur. Akif'in dünyaya bakışı hiçbir zaman sekülerleşme diyebileceğimiz bir cihete kaymamış, ölüm ve öte dünya duygularını bu duygularla birlikte yedeğinde taşımıştır. Bu dünya ile öbür dünya birbirine bitişik iki semt gibidir. Müslümanların gelişmesi ve kurtuluşu her iki dünya dinamizmini içlerinde taşımalarıyla mümkün olacaktır.

----

* Hüseyin AKIN - 1965 yılında Sinop'ta doğan Hüseyin Akın, Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi mezunudur. Çeşitli yerlerde öğretmenlik yapan Akın'ın ilk şiiri ikindi Yazıları dergisinde yayınlandı. Başta şiir olmak üzere edebiyatın, deneme, hikâye ve inceleme alanlarında ürünler verdi. Özülke Edebiyat Dergisi'nin genel yayın yönetmenliğini yaptı. Kardelen, Düşgnarı, Endülüs, Ünlem, Yansıma, Lamure, Kırkayak, Kırklar, Kırknar, Derkenar gibi dergilerin yönetiminde bulundu, internet üzerinde yayınlanan Dergibi Dergisi'nde editörlük yapan Akın, çeşitli gazetelerde düşünce ve kültür-şanat yazıları yazdı. Hüseyin Akın, ürünlerini daha çok Dergâh dergisinde yayınlamaktadır.

Eserleri: Sevmek, Karanfil ve Kiraz (Sür), Ay Tanığım Olsun (Sür), Çöl Vaazları [Şiir), Kumaştan Çalan Terzi (Sür), Deneme Yanılma [Deneme), Kitabım Çıktı Alınmayın [Deneme), Geçmiş Günler Matinesi [Deneme), Ganlı Renkler [Deneme], Hepsi Hikâye [Hikâye), Kastamonu'nun Çanakkale Kahramanları [inceleme), Ayağımda Kırk Numara Kâğıthane (Hatıra).

MEHMET AKİF'İN ŞİİRİNDE DÜNYA VE AHİRET ANLAYIŞI

Mehmet Akif'in şiirlerindeki en temel meselelerden birisi hiç kuşkusuz dinin yanlış ya da eksik anlaşılmasıdır. Bu bağlamda Kuran-ı Kerim onun şiirinin kaynaklarının başında yer alır. Şairin Kuran'la irtibatı aldığı dini terbiye, Kuran okunan bir evde büyümesi, İslami ilimlere ve Arapçaya vukufiyeti, altı ay gibi kısa bir sürede Kuran'ı hıfz etmiş olması, Kuran tercüme çalışmalarının yanı sıra düşünce ve dünya görüşünü bu eksen üzerine oturtmasıyla yakından ilgilidir. Bir dergide ilk yayınlanan şiiri (Kuran'a Hitap- Mektep Mecmuası–1895) yine Kuran'a dairdir. Kuran merkezli bu bakış açısı göz önünde bulundurulmadan Akif'in düşünce dünyasını anlayabilmek mümkün değildir. Zira Akif'e göre Kuran sadece bireyleri değil aynı zamanda toplumları da inkırazdan kurtarabilecek bir sistemi ihtiva eder. İslamcılık düşüncesiyle tebellür eden bu anlayış Akif'in tüm hayatına hâkimdir. Balkan harbi ve birinci dünya savaşı yıllarında halkın üzerine çöken ümitsizlik ve kötümserlik havasını o hep bu Kuranî direnişle aşmaya çalışmıştır. Kötümserlik, çöküntü ve ümitsizliğin insanı taşıyabileceği son nokta bellidir. Bu son nokta dört tarafının duvar haline geldiğini görüp insanın ne bir çıkış kapısı ne de gidebilecek bir yer olmadığına kendini inandırarak içinde bulunduğu mekâna dair güven

duygusunu ve sorumluluk bilincini yitirmesidir. Akif toplumu kemiren bu duygunun farkındadır. Zira bu duygu ilk tahribatını dünya-ahiret dengesi üzerinde gerçekleştirmiştir. Öyle ki ümitsizliğe düşen toplumun ne dünyayı imar etmeye mecali vardır ne de ahreti görüp okuyabilecek bir perspektifi. Dünyayla mücadele etme azmini yitirmiş yığınların yapabilecekleri tek şey ahiret kapısının önünde yığılıp kalmaktır. Akif'in ümitsizlik üzerinde yoğun bir şekilde durması iki dünyanın arasını açan bu toplumsal yenilgi psikozuyla yakından ilgilidir. Nitekim o Safahat'ın 'Hakkın Sesleri' bölümünde yer alan 4.manzumede Hz. Yusuf kıssasını anlatan Yusuf suresinde geçen "Oğullarım! Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez" mealindeki 87. ayetten yola çıkarak ümitsizliğin öldürmekten de öte süründürücü etkisi üzerinde geniş bir şekilde durmuştur. Bu şiir Akif'in sesini son raddesine kadar yükselttiği şiirleri arasındadır:

"Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak.
Dünyada inanmam, hani, görsem de gözümle:
İmanı olan kimse gebermez bu ölümle."1

[1]Bu dizelerde şairin yaşamsal enerjisi yarınlara ulaşmayan, bedbin ve karamsar duruşuyla yaşadığı dünyaya sadece yük olan insanlara duyduğu öfkeyi görüyoruz. Daha derinden nüfuz edildiğinde aslında böyle bir öfkenin temelinde dünya imkânlarını hafife alma olduğu görülecektir. Mensuplarına kıyamet kopacağını haber alsan bile elindeki fidanı dikmekten vaz geçme diye öğütleyen bir dinin 'dünya kötüye gidiyor elimizden bir şey gelmez' karamsarlığına bürünmesi elbette beklenemez. Elinden gelen imkânları kullanmadan şartlara razı olmak aynı zamanda yanlış kader anlayışıyla beraber çarpık ahiret yaklaşımının da bir sonucudur. Akif bu dünyanın ahreti şekillendiren bir mücadele ve mücahede yeri olduğunun gayet farkındadır ve bu yüzden mağduriyet ve mağlubiyetleri kutsarcasına oturduğu yerden çaresizlik edebiyatı yapanlara Hicr suresi 56.ayeti ('Dalalete düşmüşlerden başka kim Allah'ın rahmetinden ümidini keser') hatırlatarak seslenir:

"Ey, Hakk'a taparken şaşıran, kalb-i muvahhid!
Bir sîne emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.
Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin

1 Safahat:'Hakkın Sesleri'-Sf. 185

Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin" [2]

Akif'e göre bu dünyada yaşanan her şeyin bir de ahiret görüntüsü ile karşılaşılacaktır. İnsan olabilmek ancak vicdanın bir taraftan sosyal sorumlulukları idrak edebilmesi diğer taraftan ölüm düşüncesinin hayatla dengelenmesi suretiyle mümkündür. Ümitsizlik bir Müslüman'ın İslam oluşuyla ilgili temel dinamiklere dair inancını yitirmesi anlamını da tazammun etmesi hasebiyle tevhitten uzaklaşıp inkâr ve sapmaya neticelenen bir durumdur. Bu umudu üzüştür ki bir taraftan İslam dünyasında özel yetkilerle donatılmış bir mehdi anlayışını ihdas ederken diğer taraftan asırlardır süregelen yanlış tevekkül anlayışının zebunu kılmıştır. Akif'e göre inanan bir insan içinde yaşadığı bu dünya hayatını ahreti kazanmak adına değersiz ve hükümsüz kılamaz. 'Dünyadan nasibini unutma'[3] ilahi ikazına rağmen dünyayı tahfif edip karşılığında emeksiz öbür dünyayı kazanacağını umanlar fena halde yanılgı içerisindedirler. Ne kadar yanılmış olduklarını mezarlarından dirildikleri zaman anlayacaklardır. Akif bu hakikati şu dizeleriyle dile getirir:

'Senin en son serîrindir şu bî-perva uzanmış taş,
Ki nermin hâb-gâhından çıkar, birgün vurursun baş!
Elinde yok halâs imkânı, mâ-dâme'l hayat uğraş...
O, mutlak, sedd-i râhındır, aşılmaz... Muktedirsen aş!'[4]

İnsanın nasıl ekmeden mahsül alması mümkün değilse dünya sınavının içerisine girip mücadele etmeden, bir şeyler üretmeden ahiret hâsılatını devşirme imkânı da yoktur. Aslolan ahireti söz konusu edip bu şekilde ifşa edilen bir hassasiyetle insanları etkilemeye çalışmak değil, bu duyarlığın sözden tavır ve fiile dönüşmesidir. Akif dünyayı dışlayıcı tutumun zahitlik olarak kabul edilmesini çarpık tevekkül anlayışına bağlar. Dinin doğru anlaşılmasının önündeki en büyük engel de yanlış tevekkül ve kader anlayışıdır. Bu bakımdan Akif'in şiirlerinde en yoğun eleştiri konusu olan kavramın tevekkül olduğu görülür. Şairin dünya-ahiret düalizmine karşı tutumu dikkate alındığında bu son derece anlaşılır bir şeydir. Çünkü bütün İslam dünyasında fert ve toplum olarak geri kalışın özünde hep bu dünya ile başa çıkamayıp dünya karşıtlığına sığınma zihniyeti vardır. Yanlış tevekkül anlayışıyla birlikte yayılan atalet ve dünya karşıtlığı hep aynı kökten beslenir:

2 Safahat: 'Yeis Yok'- Sf. 421

3 Kuran-ı Kerim: Kasas Suresi; 28/77)

4 Safahat: 'Ahiret yolu'-Sf. 122

Ümitsizlik. Ümitsizlik çarpık tevekkül anlayışının değirmenine sürekli su taşırken kadere Kuran dışından bakan tevekkül de dünyada mesuliyet duygusuna sahip bir varlık olan insanı dünya karşısında sorumsuz bir varlık haline getirir. Bu anlayış kendi mesuliyetini yaratıcıya yükleme kaytarmacılığının en yaygın ve en tipik şeklidir. Akif ironi yüklü bir öfkeyle bu yaklaşımı her fırsatta yermiştir:

"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan…
Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman elindeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atâlet",
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;
Kur'ân duramaz, nezd-i İlâhî'ye dönerdi."[5]

Toplumun içerisinde bulunduğu bu yanlış tevekkül anlayışından kurtulması için çok düzenli ve esaslı bir yöntem dâhilinde çalışmak gerekir. Akif buna yürekten inanırken ömrünü bu mücadeleye adamış gibidir. Ona göre dünyada daha onurlu bir şekilde yaşamak için çalışmak insanın varoluşunun temel itici güçlerinden biridir. Hangi gerekçeye dayanırsa dayansın tembellik insanın hilkatine aykırı olduğu kadar dünyadaki var oluş gayesine karşı da bir isyandır. Akif lisanen 'Allah'a dayandım!" demekle kişinin sorumluluğu üzerinden atamayacağını bilakis gerçek adımın bundan sonra gelmesi gerektiğini dile getirir: "Allaha dayan, saye sarıl, hikmete ram ol/ Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol"[6] diyerek bir anlamda dünya görüşünü formüle etmiştir. Bir Müslüman şair olarak Akif'in dünyaya bakış formülasyonu sayılabilecek daha birçok dize vardır. Örneğin,

"Şahamet dini, gayret dini ancak Müslümanlıktır/ Hakiki Müslümanlık en büyük kahramanlıktır"[7], "Dünya koşuyorken yolun üstünde yatılmaz/Davranmayacak kimse bu davaya atılmaz"[8], "Kim kazanmazsa bu dünyada ek-

---

5 Safahat: 'Azimden Sonra Tevekkül'-Sf. 423

6 Safahat. 'Yeis Yok': Sf. 422

7 Safahat: Şehamet Dini…: Sf.275

8 Safahat: 'Azimden Sonra Tevekkül'-Sf. 425

mek parası/ Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası.[9]" , "Bir baksana : Gökler uyanık, yer uyanıktır,/ Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır"[10], "Ey bütün dünya ve mafiha ayaktayken yatan! /Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allahtan utan! [11]", "Atalet fıtratın ahkâmına mademki isyandır;/ Çalışsın, durmasın her kim ki davasında insandır[12].", "Bu harp içinde kazanmaktadır çalışmış olan/ Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan[13]"...

Bütün bu dizlerden şairin dünya görüşünü net olarak görebiliyoruz. Dünya görüşü tabirinden kastedilen şey dünyayı algılama ve dünyadaki konumunu belirleme biçimi olduğu kadar aynı zamanda bir insanın dünyayı kendi hayatında nereye yerleştirdiğiyle ilgili bir durumdur. Bir Müslüman dünyayı merkeze almadan da dünyayla sıkı bir ilişki geliştirebilir. Hakikat şu ki dünya hem fert hem toplum olarak sadece çalışıp mücadele edenlerin ayakta kalabileceği bir yerdir. Dünyada çalışmayanların akıbeti perişanlık ve yok olmaktır. Dinle dünya-ruhla beden-tenle tin arasındaki ayrım gibi dünya ile ahiret arasındaki düalizmi doğuran bir takım faktörler vardır ki Akif'in bu faktörleri şiirlerinde yoğun olarak işlediğine tanık oluruz. Yanlış din anlayışının yayılıp kökleşmesinde rol oynayan bu sebepler: atalet, yanlış tevekkül, cehalet, ümitsizlik, Kuran'a yabancılaşma, yanlış eğitim, eksik ve yanlış okul'un yanı sıra meyhane ve kahvehane gibi meskenet yuvaları şeklinde sıralanabilir. Bunlardan meyhane ve kahvehane Akif'in özellikle olumsuzladığı mekânlar arasındadır. Her iki mekâna dair yazdığı şiirlerde bunu açıkça görmek mümkündür. Bu şiirlerde Akif'in ister din-ahiret-adına isterse dünya adına olsun meskenetin her türlüsü ile açıkça savaştığını görüyoruz. Mekânlar düşünceyi olumlu ya da olumsuz anlamda değiştiren etkiye sahiptir. Bunun farkında olan şair Kuran'dan sapışın medresesine de tekkesine de karşı durduğu gibi dünyevi hayatın çarklarını tıkayıp işleyişine engel olan meyhane ve kahvehaneye de iyilik ve yücelik duygusunu öldüren mekânlar nazarıyla bakar. Mekânın kendisi gibi mekana dâhil olan insan da aslında ne dünya ne ahiret hiçbir tarafa ait değildir. Akif bu durumu büyük bir çöküş olarak ifade eder: "Giren bir kere nadimdir hayat-ı müstearından/ Çıkan âvâredir artık cihanın kâr u bârından".[14]Burada dünya karşısında ilgisiz ve kayıtsız, üretmekten uzak sefil insanların zavallı durumu ortaya konulmaktadır. Asıllarından sapıp birer batakhaneye dönüşen kah-

9 Safahat: 'Seyfi Baba'-Sf.63

10 Safahat: 'Olmaz ya...Tabi'i..' Sf. 190

11 Safahat. 'Durmayalım': Sf. 26

12 Safahat: 'Hasbihal': Sf.129

13 Safahat:'Fatih Kürsüsünde'-'Vaiz Kürsüde'-Sf.224

14 Safahat: 'Meyhane': Sf.32

vehaneler de Akif için aynı derecede miskinlik ve tembelliği temsil eder. Ne dünyayı imar edecek tarzda bir ufacık eylem ne de dünyadan ukbaya doğru uzanacak bir tek kelam olmadığı için bu mekânlar derhal kapatılmalıdır: 'Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?/ Kapansın elverir artık bu perde çok kanlı'[15] Zira ona göre kahveler bütün bir doğunun katilidir. Zavallı ümmet daha ölmeden bu meskenet yuvaları yüzünden ruhunu ve idrakini kaybetmiştir. Meskenetin kimi zaman sözde dünya yüzlü kimi zaman da güya ahiret bakışlı mekânları insanları vaat ettikleri hiçbir dünyaya yerleştirememiş ümitsiz ve çaresiz bir halde ortalıkta bırakıvermişlerdir. Mehmet Akif'in hayatı, dünya görüşü ve şiirlerinde olduğu gibi Fatih, Beyazıt, Süleymaniye ve Kastamonu Nasrullah, Balıkesir Zaganospaşa Camilerinin kürsülerinden yaptığı vaaz ve hasbihallerde de üslup ve içerik olarak din ile dünyayı –dünya ile ahireti birleştiren bir taraf vardır. Bu konuşmalarda Şark'la Garb'ın mukayesesinden kapitülasyonlara, gümrük meselesinden sanayiye, Komünizm'den dilin sadeleşmesine kadar her türlü mesele cami kürsülerinde ele alınmıştır. Örneğin Akif 19 Teşrinisani 1920 senesinde Cuma günü Kastamonu Nasrullah Camii kürsüsünden cemaate şöyle seslenmektedir:[16]

"Cemaati Müslimin, gelelim sanayie: Bilirsiniz ki memleketimizde birçok ham eşya yetişir: Keten, kenevir, pamuk, yün, tiftik, deri; sonra türlü türlü madenler. Biz bunlardan istifade edemiyoruz. Mesela bir dokuma fabrikası yahut demir fabrikası açmaya kalkışsak, Avrupa'nın Amerika'nın fabrikalarıyla başa çıkamayız. O halde ne yapmalıyız? Bizim sanayimiz de onların sanayi derecesini buluncaya kadar hariçten gelecek mamulât üzerine münasip bir gümrük koyabilmeliyiz." (İsmail Kara-'Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi'Cilt-I-Sf: 387)

Dar bir yaklaşımla ele alındığı zaman Akif'in yaptığı dünyalık meseleleri camiye taşımaktan ibaret bir durumdur. Hâlbuki bir müminin dünyalık ve ahiretlik diye iki ayrı meselesi bulunmadığı gerçeğini hatırladığımızda Akif'in tavrı son derece Müslümanca bir tavırdır. Dünya için çalışmayı ahiret için engel gören anlayışın gelenekselleşmesi bir bakıma tembellik ve kaytarmacılığın gelenekselleşmesi demektir. Akif'in örnek toplum olarak Japonları tevhit inancı hariç Müslümanlığın bütün gereklerini farkında olmadan yerine getiren bir millet kabul etmesi boşuna değildir. Yine kendisine Almanya'dan döndüğünde Avrupa'yı dolayısıyla Almanya'yı nasıl bulduğu sorulduğunda verdiği cevap içerisinde dini barındıran bir dünya esprisine çok iyi bir örnektir: Çalışmaları ve işleri aynen bizim dinimiz gibi,

15 Safahat: 'Mahalle Kahvesi' Sf.101

16 İsmail Kara-'Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi'Cilt-I-Sf.387

dinleri de aynen bizim işimiz gibi'. Dünya ahiret ikiliğini kabul etmeyen Mehmet Akif mektebi de medreseden ayırmaz. Münevverler dinle medreseliler bilimle barışık olsun ister. Bu yüzden 'Süleymaniye Kürsüsünde' Vaiz Abdürreşit İbrahim'in ağzından medreseleri kıyasıya eleştirir. Verilen eğitimin her iki dünyaya da yaramadığından yakınır:

"Sayısız medrese var gerçi Buhara'da bugün…
Okunandan ne haber? On para etmez, fenler,/
Ne bu dünyada soran var ne de ukbada geçer!"[17]

Akif Türk edebiyatında o ana kadar hiç kimsenin yapmadığı bir şeyi yapmış; mabede sokağı, dinin içerisine hayatı sokmuştur. Mehmet Kaplan Akif'in bu özelliğini şöyle tavsif eder: "Akif, şehrin içine gerçekten giren ve feryat ü figan koparan bir şairdir. Bu bakımdan o, eski tip dindarlardan tamamıyla ayrılır. Eski tip dindar, umumiyetle Allah'ı ve ahireti düşünür, cemiyete ve dünyaya önem vermezdi. Akif'in esas konusu dünya ve cemiyettir. Onun için din, insanları nizama sokan ve yükselten bir kuvvettir. Akif, Müslümanlığa sadece bir ahiret dini gözüyle bakmıyor, onun dünyayı da düzelteceğine iman ediyordu." [18]

Müslümanların gerek tasavvuf algıları gerekse dönemsel yılgınlıkları sebebiyle geliştirmeye çalıştıkları terk-i dünya kültürüne karşı Mehmet Akif Kuran'dan referanslarla uyarı ve eleştirilerini sürdürür. Kimi zaman yazdıkları bir ayetin manzum tefsiri gibidir. Nitekim İsra Suresi 72'de yer alan: ""Kim burada kör ise ahirette de kördür, hatta orada şaşkınlığı daha ziyade" ayetinden yola çıkarak şöyle seslenir: [19]

"Eğer maksadı sadece ahiret olsaydı Allah'ın
Ne hikmeti vardı yaratılmasında hiç yoktan dünyanın
"Ezel"den ayrılan ruhun "Ebed"iken sonsuz yurdu
Yolda kavuşarak vücutlarla niçin şahıslar oldu
"Elest"in arkasından gelmesin cennet cehennem de,
Neden ruhlar imtihan olsun bu âlemde
Demek dünya pek öyle hafife alınacak bir yer değil
Demek ebedi mutluluk bu fani ömürden ayrı değil
Diyorlar; "Kâinatın aslı yoktur, çünkü geçicidir"
Evet, geçicidir, amma bir açıdan da ebedidir.
Faniymiş hayat… Olsun! Ömrün zevki, hüsranı;

17 Safahat: 'Süleymaniye Kürsüsünden'- İkinci Kitap-Sf.151

18 Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri I, Dergâh yayınları, 5. b. İstanbul, 1975, Sf. 166.

19 Kuran-ı Kerim: 'İsra Suresi'-72

Onun bakiliğidir bu özellikleri ile her anı"[20]

Dünyanın ve insanın faniliği Allah'ın bekasına işaret ettiği gibi mutluluk ve ebediliğe kavuşmanın yolu da yine bu geçici dünya hayatı sayesindedir. Dizelerde yakından görüleceği gibi Akif sanat kaygısını bir tarafa atıp meseleyi halkın anlayışına indirgeyerek anlatmaya çalışıyor. Bu anlamda onun cami kürsüsünde anlattıklarıyla şiirinde anlattıkları arasında ele aldığı mesele bakımından fazla bir fark yoktur. Asıl itibariyle dünyayı aşağılamaya yönelik bu tavır Müslüman aklının değil doğu aklının bir ürünüdür ve sadece dünyaya ait hesapları değil aynı zamanda ahirete dair hesapları da boşa çıkarmaktadır. Dünyayı terk etmenin imtihan salonunu terk etmekten hiçbir farkı yoktur. İslam âlemi'nin düşünce iklim ve coğrafyasına ekilen hayat toprağı değil ölü toprağıdır. Müslümanları uyuşukluk ve miskinlikten kurtarıp hayat kaynağı olacak Kuran bile ölüler kitabına dönüştürerek dünya ile ilişkisi alabildiğine daraltılmış hatta yok edilmiştir. Akif "Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına/ Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına"[21] derken hayattan koparılmış bir Kuran algısına işaret etmektedir. Bu bir bakıma Kuran'dan uzaklaştırılan bir hayatın yanı sıra hayattan uzaklaştırılan Kuran anlayışına getirilen eleştiridir. Hem dünya hem de ahiret için çalışmayı emreden Kuran'ın yüzüne dünya kapısı sımsıkı kapatılmış ahiret eşiğinde bekletilmeye mahkûm edilmiştir.

İsra suresi 72.ayetten yola çıkarak zamanın ahvalini dile getiren Akif aynı şiirin ikinci bölümünde öfke dolu bir tonla indirilen dinle ağızdan ağza anlatılan din arasında kalmış insanların çelişkilerini yüzlerine vurarak anlatır. Ümit edip azmetmekle Allah'a iman arasında birebir ilişkiyi hatırlatır. Ahireti kuru bir bilgi olmaktan çıkarıp bir türlü bilinç düzeyine getirememiş insanların hayata nüfuz edemeyen dindarlıklarını gözler önüne serer:

"Dünyanın aslı yoktur, çünkü geçicidir" diyen sersem,
Ne dersin "öyleyse yaratılışı abes bir şeydir " dersem
Nedir dünyaya gelmekten maksat, gitmek midir ancak
Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak
Ganimettir hayatın, ganimet topla, durma erkenden
Yarın milyonla feryat olmasın bu sayılı nefeslerden
Bu alem imtihan meydanıdır madem ruhlar için
Demek çalışıp çabalamak gerek insan olmak için
Neden geçsin sefaletlerle, mahrumiyetlerle zamanların

20 Safahat: Beşinci Kitap-Hatıralar-'Kimin bu dünyada gözü kapalı ıse..' Sf.271

21 Safahat: 'Süleymaniye Kürsüsünde' –İkinci Kitap-Sf.153

Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a imanın
Çalış dünyada insan ol, elindeyken henüz dünya
Öbür dünyada insanlık değilmiş yağma, gördün ya
Dilinden ahiret düşmüyor ey Müslüman, lakin
Onun hakkında atıl bir heves mahsulü idrakin
Bu şaşkın vehminden şayet şifa bulmazsan burada
Böyle eli boş gidersen, yine eli boş kalırsın orada
Hayaller arkasından koştuğun yetmez mi hey şaşkın
Senin hala hakikatten nedir boşvermişlik için hakkın
Bu alem şöyle bir rüya imiş, yahud geçiciymiş
Evet yarın anlarsın ne müthiş bir hakikatmiş"
(M. Akif; Safahat, "Kimin dünyada gözü kapalı ise…")

Dinin hayattan çekilip sadece öbür dünyayı içeren bir anlayışa adı olması günümüze dek etkisini sürdüren bir vakıadır. Kitleler nezdinde artık din denilince öbür dünya-ahiret-anlaşılmaktadır. Din-dünya tasnifi gerçekte ahiret-dünya ayrımının laik ayrımından ibarettir. Asıl itibariyle her iki hayata şamil olması bakımından din demek yeterlidir. Etimolojik açıdan yaklaşacak olursak 'Kuran'da geçen 'dünya' kelimesi din dışılıktan ziyade dini bir anlam taşır. Sözcüğün arkaik Arapçada 'yakın olmak' anlamındaki 'dena' kökünden geldiği düşünülürse dünya kelimesi insanı Allah'a yaklaştıran bir araç olmaktadır. Bundan dolayı Kuran devamlı surette insanı, insanın bilincine yaklaştırılan tabiat harikaları üzerinde tefekkür etmeye davet eder. Kuran'da dünya ve doğa, asla alçaltıcı bir vurgu eşliğinde insan idrakine sunulmaz. Kuran'da uyarı sadece dünya hayatının, ahiret hayatı göz ardı edildiği taktirde Allah'la ilişkiyi saptırıcı mahiyetine yöneliktir." [22]

Öte yandan "dünya" kelimesinin iştikakta (kelime türetme) orta ve son harfinin değişmesiyle (DYN) şeklini alır ve "din" kelimesi de buradan türer diyenler de vardır. (Örn: İhsan Eliaçık)

Kelimeler nasıl köklerinden koparılmışsa kavramlar ruhlarından uzaklaştırılmış ve hakikatin ana menbaı olan Kuran dine, din dünyaya yabancı bir duruma itilmiştir. Akif başka kılıklara sokulan bu dinden mustariptir. Onun gençlere tavsiyesi "Müslümanız" diyenlere kulak asmamalarıdır. Adres bellidir ve Kuran'dır. Şairimiz bunu basmakalıp göreneklerden ayırarak şiirinde şöyle ifade eder:

" Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini:

O yerin gökten inen dini, hayatın dini!

---

22 Doç. Dr. Ramazan Altıntaş, 'İslami Gelenekte 'el-Hayatü'd-dünya' kavramını anlama biçimler-Sempozyum Metninden

Bu nasıl dar ne kadar basmakalıp bir görenek?
Müslümanlık mı dedin? Tövbeler olsun ne demek!
Hani Kuran'daki ruhun şu heyûlada izi?
Nasıl İslam ile te'lif ederiz kendimizi." [23]

Akif'e gör ne bu Kuran mezarlık kitabı ne de bu din ölüler dinidir:

" Ölüler dini değil sen de bilirsin ki, bu din,
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin." [24]

Akif'in hayata bakışı nasıl zinde ve coşkulu ise ölüme yaklaşımı da o denli rahat, sakin ve kavgasızdır. Onun ahiretle ilgili ölüm yolculuğunu, bir cenaze merasimi etrafında dünyadan ayrılışın insana ve sokağa yansıyan tarafını işlediği en önemli şiirlerinden biri "Ahiret Yolu" şiiridir. Bu şiirde Akif hasbihal tarzıyla imamla cemaat arasındaki konuşmaları aktarır. Helallik isteyen imama cemaat "helal olsun" diyerek karşılık verir. Daha sonra ölen kişinin yakınlarının hissiyatı bir ağıt şeklinde verilir. Ölen insanın ardından geride kalanları bekleyen zor hayat şartları dile getirilir. Her geçip giden-de geriye kalanlara sessiz bir mesaj vardır. Bu mesaj bir cansız beden, bir tabut, bir musalla taşı ya da bir mezar olabilir. Dünyadan yolcu edilmenin en son durağı olan musalla bu sessiz mesajın en çok hissedildiği mekândır:

Musallâ: Müncemid bir mevcidir eşk-i yetîmânın;
Musallâ: Ahıdır, berceste, mâtem-zâr-ı dünyânın;
Musallâ: Minber-i teblîğidir dünyâda, ukbânın;
Musallâ-: Ders-i ibrettir durur pîşinde, irfânın.
Bu minberden iner nâsûta en müdhiş hakîkatler,
Bu yerden yükselir lâhûta en hâlis kanâatler. [25]

Dünya ile ahiret hem hissiyat hem de bir vakıa olarak birbirine o kadar yakındır ki birinden diğerine anlık geçişler yapmak her zaman için mümkündür. Akif 'Ahiret Yolu' şiirinde hem bu iki dünyanın bir noktada çakışmasını hem de insanın bir anda bir dünyadan diğerine geçişini safha safha anlatır. Her safhada gidenle beraber kalanların –bir küçük çocuk kalbininsızısı vardır. Şair bu seyrü seferin ortasında kalan insanların halini de dikkate alarak bir ölünün omuzlar üzerinde son yolculuğunu kabre giriş safhası ile birlikte dile getirir. Cenaze ile birlikte ölünün omuzlar üzerinde kabre

23 Safahat -6.Kitap: Asım, Sf.370

24 Safahat–6.Kitap: Asım, Sf. 378

25 Safahat: 'Ahiret Yolu'-Sf. 122

kadarki serüveni aynı zamanda her insanın mukadder serüvenidir. Şair bu tek dünyalı dindarlığa karşı iki dünyayı yüzleştirebilen bir Müslümanlığı ikame etmek ister. Tasvirler böyle bir tefekküre zemin hazırlamak içindir:

Namaz kılındı; duâ bitti. Kârban, yoluna
Düzüldü taht-ı memâtın girip birer koluna.
Yarım sâat henüz olmuştu. Yolcular durdu;
Demek ki; komşusu dünyânın âhiret yurdu.
Cenâze indi omuzdan yavaş yavaş, sonra,
Sokuldu servilerin ortasında bir çukura,
Atıldı üstüne üç beş kürek kemikli çamur
Kabardı toprağın altında bir an, bir ur!
Evet, çıban, ki yatan duymuyorsa dehşetini,
Dönün de arkadakinden sorun fecâatini·
Sükûn içinde uyurken şu bir yığın toprak
İlelebed o küçük rûh çırpınıp duracak!...[26]

Cemaatin tabut omuzda yarım saatlik bir yürüyüşten sonra kabristana varmalarını Akif'in '**Demek ki; komşusu dünyanın ahiret yurdu'** dizesiyle nükteli biçimde yorumlaması dünya-ahiret yaklaşımının özeti gibidir.

Mehmet Akif'in şiirinde mezar ve mezarlık fani alemden ebedi aleme gidişte bir merhaledir. Yaşayanlara Allah'ı daima hatırında tutması için bir ihtar işaretidir. Birinci safahatta "Mezarlık" isimli şiir, Akif'in mezara verdiği umumi vasıfların ve mezarlık karşısındaki his ve düşüncelerin ifadesidir. Mezarlık görünüşte insana ölümü düşündürüp içini ürpertse de onun her insana sessizce söylediği bir şeyler vardır. O bunu**: " Bakma kabristanın ancak saha-i medhuşuna/ Dur da bir müddet kulak ver nale-i hâmuşuna."**[27] mısralarıyla dile getirir. Mezarlık öyle bir yerdir ki milletin tertemiz ruhundan dökülen gözyaşları ile meydana gelmiş olup pek yüksek bir karaktere sahiptir**. "Ey mezaristan, ne âlemsin, ne yüksek fıtratın;/ Sende pünhan en güzin evladı insaniyetin."** [28] Diyerek kabristanı güzel ruhların toplandığı buluşma yeri olarak görür. Mehmet Akif, mezar karşısında milletin mazisini hatırlar. Mezarlık o maziyi bütün kahramanlıklarıyla içine alan şanlı bir tarihtir. Eğer geçmişten ibret alınmak isteniyorsa, kabristana bakmalıdır. Akif'in, başlangıçta tasvir ettiği mezarlığı mücerret plandan alıp yavaş yavaş maddileştirdiğini, belli bir tarihe ve millete bağladığını, müşahhas bir hale getirdiğini görüyoruz: **"Şanlı bir**

26 Safahat: 'Ahiret Yolu'-Sf.123

27 Safahat: 'Mezarlık'-Sf. 37

28 Safahat: 'Mezarlık'-Sf. 38

tarihsin: Mazi-i millet sendedir./Varsa ibret sendedir, hikmet de elbet sendedir/Devr-i istila durur yadında, devlet sendedir!” [29]

Mehmet Akif ölüme yaşamdan çok uzak bir fasıla gibi yaklaşmadığından mezarlıkların faziletlerini de saymakla bitiremez. Mezarlık, maddi manada varlığın ahiret karşısında son konak yeridir. Aynı zamanda bir kurtuluş iklimidir. Dünyadaki çilesini tamamlayanlar ‘O’nun şefkatli kucağında istirahat ederler. Karanlık gölgesinde dinlendirici bir huzur rengi vardır. Ölülerin başında ebedi bir gölgedir. Dünyada nasipsiz yaşamışların rahatını temin eder. Mezarlık bir marifet yeridir. Ten ceset halinde girer de çıkarken ruh olur. Mezaristanın içinde yüzbinlerce ‘mah’ saklıdır. Rahmet dolu toprağından ruh fışkırır. Kabir Allah’tan inmiş en emin bir uyku yeridir:

“Serviler mevlaya yükselmiş birer berceste âh,/ Hufreler Mevla’dan inmiş en emin bir hâbgâh” [30]

Akif’e göre ölümsüzlük sabahı kabristandan doğacaktır. Mezarlık da bir topraktır, lakin semavidir. Mezarlık şiiri Safahat’ta sadece mezarın tasvirine ayrılmış tek şiirdir. Safahat’ta mezar ve mezarlıkla ilgili geçen mısraların çoğunda fani hayatla ebedi hayatın kucaklaştığını görürüz. Temel mesaj şudur ki: Hayat ölmekle bitmez; asıl ötesini düşünmek lazımdır. Safahat’ta mezarın insanlara en derin manayı lisan-ı hâl ile veren bir hatibe benzetildiği dizeler de vardır. Şairin yönünü uhrevi tarafa çevirdiği ender şiirlerinden olan bu şiirleri çok olmamakla birlikte ‘Birinci Kitap’ta toplanmıştır. Bu şiirde mezar taşı, dünya nimetlerinin ne kadar boş olduğunu, nihayet bir avuç toprağa dönüşeceğini gösteren bir ibret vesikasıdır. [31]

“ Yarab ne hatiptir ki makber/İnsanlara en derin melali,/ Bir vahy-i bülend kudretiyle/ Telkin ediyor lisan-ı hali;/ Ondan da alınmıyorsa ibret/ Yok bir daha almak ihtimali!” [32]

SONUÇ:

Mehmet Akif’in dünya ve ahiret görüşü her iki dünyanın arasını açmamak üzere şekillenmiştir. Dünyanın geçiciliğini ve sınav mekânı olduğunu unutarak ne büsbütün dünyaya kapılıp dünyevileşme ne de dünyayı bir kenara bırakarak terk-i dünya anlayışıyla kendini ölümün kıyısına bırakmak Kuran’a uygun değildir. İslam dünyasında göreneklerin etkisiyle dini yanlış anlama ya da Kuran’dan kopuk yaşama neticesi ümitsizlik ve ataletle bes-

29 Safahat: ‘Mezarlık’-Sf. 37

30 Safahat: ‘Mezarlık’-Sf.38

31 Neriman Malkoç Öztürkmen-‘Mehmet Akif ve Dünyası’, sf. 97–103

32 Safahat: ‘Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi’-Sf. 117

lenmiş daha çok Hıristiyanlık öğretisine yakın bir dünya-ahiret yaklaşımı sergilenmiştir. Bu aynı zamanda kader ve tevekkül inancı konusundaki sapmayı da besleyen bir durumdur. İslamı yanlış anlama neticesi doğan eğreti dindarlık anlayışı kurumlara da etki ederek maddi ve manevi gelişmenin önünü kesmiştir. Akif'in dünyaya bakışı hiçbir zaman sekülerleşme diyebileceğimiz bir cihete kaymamış ölüm ve öte dünya duygularını bu duygularla barışık biçimde yedeğinde taşımıştır. Bu dünya ile öbür dünya birbirine bitişik iki semt gibidir. Müslümanların gelişmesi ve kurtuluşu her iki dünya dinamizmini içlerinde sürekli taşımalarıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Mehmet Akif –Edebi ve Fikri Akımlar:TYB-Ankara

Mehmet Akif ve Dünyası: Neriman Malkoç Öztürkmen-Ankara-1969

Safahat: Ertuğrul Düzdağ: Yeni Asya Yayınları

Akif'e Dair: Dücane Cündioğlu-Kaknüs Yayınları

Mehmet Akif: Nurettin Topçu-Dergah Yayınları

İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Emin Erişirgil-Nobel Yayınları

Şiir Tahlilleri: Mehmet Kaplan-Dergah Yayınları

Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı: Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim

Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: İsmail Kara-Risale Yayınları.

MEHMET AKİF VE MISIR'LI ŞAİR AHMED MUHARREMİN ŞİİRİNDE ÇANAKKALE SAVAŞI

Hazem Said MOHAMMED *

Özet

Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı içinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden bir tanesiydi. Ama bundan öte tüm bunlar tarihi bir dönüm noktası, dünya tarihini etkileyen önemli gelişmelerdir. Şartlara nazaran alınan olumlu netice, bir savunma savaşının çapını çok aşan, sadece savunulan bölge ve ülke itibariyle değil, dünya dengelerini sarsan, değiştiren bir çerçeveye ulaşmıştı. Etkileri tek bir alanda değil, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere pek çok alanda görülmüştü. Çanakkale savaşı hakkında birçok şair tarafından şiirler yazılmıştır. Bu şiirlerin en önemlisi ve en muhteşemi Türkçe'de Mehmet Akif Ersoy'un "Çanakkale Destanı" adlı şiiri ve Arapça da Ahmet Muharrem'in (d.1877-19459) "Fil-Harbul-Alemiye el-ula" yani "Birinci Dünya Savaşında" adlı destandır. Bu bildiride iki şiiri mukayese edeceğiz.

Çanakkale Savaşları olduğu sırada Âkif, Berlin'de görevlidir, ancak savaşı çok yakından ve acıyla takip eder. Çanakkale Destanı adlı o muhteşem şiirini, sanki cephede askerlerle beraber savaşmış gibi heyecan dolu bir ruhla bu sırada kaleme alır. Ahmed Muharrem ise bu sırada Mısır'ın merkezi olan Kahire'den uzak bir ilde yaşamaktadır. İkisi de Çanakkale savaşına katılma veya görme fırsatını bulamamışlardır. İki şair aynı dönemde yaşanmışlar ve herbirisine de "İslam Şairi" unvanı verilmiştir. Bu da Ahmed Muharremi seçmemizin nedenidir.

Ahmed Muharrem'in ne Mısır'ın hükümetiyle ne Osmanlı yönetimiyle hiçbir ilişkisi olmuştur. Ahmed Muharrem, Osmanlılar Çanakkale zaferini elde ettikten sonra 238 beyitten oluşan ve "Birinci Dünya Savaşı" adlı şiirinde, bu zafer için sevinci, hilal ve haç mücadelesi, hilafet ve müslümanların durumu, ordunun durumu, düşmanların gemileri ve silahtarından 121 beyitte söz etmektedir. Adı geçen kasidenin diğer bölümlerinde, o dönem Mısır'ın durumundan söz edip, Şerif Hüseyin'in isyanını kınadı.

Kaside'nin sonunda Türkleri şöyle övmüştür: "Türkler Allah'ın askerleridir. Türklerin gücü olmasa dünyada ezan okuyacak kimse kalmayacaktı."

Ahmed Muharremin bu şiiri, bu dönemde yaşayan kültürümüze ve ortak tarihimize ait şiirlerin bir numunesi sayılmalıdır. Bu tarih sürecinde yazılanlar, Türkiye- Mısır ve Araplar ilişkilerinin güçlendirilmesinde çok önemli rol oynamaktadır. Çünkü o dönemde milletimiz bir, devletimiz bir, dertlerimiz bir, sevinçlerimiz bir, dinimiz bir ve kültürümüz bir idi.

---

* Yrd. Doç. Dr. Hazem Said MOHAMMED - 1975'te Mısır – Al- Şarkiye ilinde doğmuştur. Ezher Ünv. Diller ve Tercüme Fak. Türkoloji Bölümü'nde 1997'de mezun olmuştur. 2004'de Mastırını aynı bölümde bitirmiştir. Doktorasını 2009'da aynı bölümde ve ORDAF Başkanı Prof. Dr. Zekeriya Kurşun danışmanlığında vermiştir. Yayımlanmış iki eseri vardır. Yaptığı çalışmalarda Türkler ve Araplar tarafından ihmal edilen, Arapça olarak yazılan Türk kültürüne ait birikime ışık tutup özen göstermektedir. Bu özen Dr. Hazem Said tarafından yazılan , "Arapça Bazı Edebi Eserlerde Üsküdar", "Arap Şiirinde Sultan İkinci Abdülhamit İmajı", "Arap Gözüyle İstiklal Marşına Bir Bakış" ve " Âlûsî'nin "Garâibu'l-İğtirâb Ve Nuzhetü'l-Elbâb Fi'z-Zehâbi Ve'l-İkâme Ve'l-İyâb" adlı İstanbul Seyahatnamesi makalelerinde besbellidir. Çalışmalarını, Türk- Arap dostluk ve kardeşlik ilişkilerini güçlendirmekte için iki milletin ortak tarihi ve kültüründen faydalanmaya zemin oluşturacak konulara yoğunlaştırmaktadır.

MEHMET AKİF'İN VE AHMED MUHARREM'İN ŞİİRİNDE ÇANAKKALE SAVAŞI

Önsöz

18 Mart 1915 - 9 Ocak 1916 tarihleri arasında cereyan eden Çanakkale Savaşı, Türk askerinin inanç, azim, cesaret ve vatan sevgisinin ölümsüz bir destanıdır. Çanakkale Türk'ün gerektiğinde vatanı uğruna severek ölüme koşmasının ve kahramanlığının anıtlaşmış örneğidir [1].

Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı içinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devletinin savaştığı cephelerden bir tanesiydi. Ama bundan öte tarihi bir dönüm noktası, dünya tarihini etkileyen önemli gelişmelerden biridir. Şartlara nazaran alınan olumlu netice, bir savunma savaşının çapını çok aşan, sadece savunulan bölge ve ülke itibariyle değil, dünya dengelerini sarsan, değiştiren bir çerçeveye ulaşmıştı. Etkileri tek bir alanda değil, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere pek çok alanda görülmüştür [2]. Çanakkale savaşı, bir çok şairi coşturup hakkında pekçok şiir yazılmasına sebep olmuştur. [3] Bu şiirlerin en önemlisi ve en muhteşemi Türkçede Mehmet Akif

---

1 - Oğuz AYTEPE, Çanakkale Savaşı Bibliyografyası, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 25, 2000, s. 1.

2 - Rahmi DOĞANAY, Çanakkale Zaferinin Türk Ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 12, Ankara 1993, s. 364.

3 - 1915 yılının haziran ayında otuz kadar şair, yazar, ressam ve bestekâra Sultan Reşat'ın emriyle davetiye gönderilmiş ve bunlardan bir kısmı 1915 Temmuz'unda cepheyi gezdikten

Ersoy'un " Çanakkale Destanı" adlı şiiri ve Arapçada Ahmet Muharremin (d.1877-1945) " Turas ül- Müslimin Fi'l-Harbu'l- Alemiyel-Ûla" yani "Birinci Dünya Savaşında Müslümanların Kültürü" adlı destancıktır. Bu bildiride iki şiirin önemini anlatıp, içerik bakımından mukayese edeceğiz.

Çanakkale Savaşları olduğu sırada Âkif, Berlin'de görevlidir, ancak savaşı çok yakından ve acıyla takip eder. Çanakkale Destanı adlı o muhteşem şiirini, sanki cephede askerlerle beraber savaşmış gibi heyecan dolu bir ruhla bu sırada kaleme alır. Ahmad Muharrem İse bu sırada Mısır merkezi olan Kahire'den uzak "Buhayire" ilinde bulunan "Demenhur" merkezinde yaşamaktadır.

Çanakkale savaşı sırada iki şairin birisi Berlin'de veya Necid yolunda öbürü Mısır'ın bir ilinde bulunmaktaydılar. İkisi de Çanakkale savaşına katılma veya görme imkanı bulamamıştır. İki şair aynı dönemde yaşamışlar ve her birisine de "İslam Şairi" unvanı verilmiştir. Bu da Ahmed Muharremi seçmemizin nedenidir.

Ahmed Muharrem'in ne Mısır'ın hükümetiyle ne Osmanlı yönetimiyle hiçbir ilişkisi olmuştur. Yani Akif gibi devlet adamlarından olmamıştır. Ahmed Muharrem, Osmanlılar Çanakkale zaferini elde ettikten sonra 238 beyitten olaşan ve "Birinci Dünya savaşında Müslümanların Kültürü" adlı şiirinde Çanakkale zaferi için sevinci, hilal ve haç mücadelesi, hilafetin ve Müslümanların durumu, ordunun durumu, düşmanların gemileri ve silahları ile ilgili 121 beyitte bahis açmıştır. Adı geçen kasidenin diğer bölümlerinde, Mısırın durumundan söz edip, Şerif Hüseyin isyanı kınanır, onun için beddua okunur . Kasidenin sonunda Türkleri şu sözlerle övmüştür:

Türkler, Allahın askerleridir. Türklerin gücü olmasa dünyada ezan okuyacak kimse kalmayacaktı.

Ahmed Muharrem ve Mehmet Akif Çanakkale savaşı hakkında yazdıkları şiirde birbirine benzeyen düşünceler ve kavramlar; hilal, medeniyet, vahşet ve haç gibi sözler kullanmışlardır. Buna rağmen iki şairin bu konuda yaklaşımı arasında bir çok fark vardır. Akif, özel olarak Çanakkale savaşı-

---

sonra, gördüklerini kendi sanatlarının diliyle ifade etmişlerdir. Çok sayıda sanatçı davet edildiği hâlde, inceleme gezisine katılanlar parmakla sayılacak kadar azdır. On gün süreyle Arıburnu ve Seddülbahir'de savaş alanlarını gezen şairler tarafından yazılan şiirler, daha sonra Harp Mecmuası'nda ve Yeni Mecmua'nın Çanakkale muharebelerine ayrılan özel sayılarında yayımlanmıştır. Ancak bu şiirler, şaşılacak derecede kuru ve ruhsuzdur. Bunların, vazife icabı ve sipariş üzerine yazıldıkları daha ilk mısralarındaki heyecansızlıktan anlaşılmaktadır.

nın birkaç manzarasını bütün detaylarıyla çizip duyguya ve övgüye büyük bir önem vermektedir. Ahmed Muharrem ise Çanakkale zaferini, I. Dünya Savaşı'nı anlatırken dile getirmiştir. Aslında iki şiir birbirini tamamlamaktadır. Akif, savaşın içinde yaşanan olayları anlatırken Muharrem, savaş dışındaki genel manzarayı gösterip Türkleri över ve Şerif Hüseyin İsyanını kınayıp, İngiliz askerlerinin toplama kampı olarak kullandığı Mısırda yaşayan Mısırlılar'ın, İngilizleri değil Türkleri desteklediğini ifade eder.

Ahmed Muharrem'in yazdığı adı geçen şiirini ve **o dönemin yaşayan Mısırlı şairlerin yazdıklarını, Mehmet Akif gibi ortak kültürümüze ve ortak tarihimize ait şiirlerin bir numunesi saymak gerekir. Bu tarih sürecinde yazılanlar, Türkiye – Mısır ve Arap ilişkilerinin güçlendirilmesinde çok önemli rol oynamıştır.** Çünkü O zaman milletimiz bir, devletimiz bir, dertlerimiz bir, sevinçlerimiz bir, dinimiz bir ve kültürümüz birdi .

Ahmed Muharrem (1877-1945):

Ahmed Muharrem'in doğum tarihi bazı kaynaklarda 1871 [4] veya 1877 [5] olarak zikr edilmektedir. Kahire'de dünyaya gelmiştir. Ahmed Muharrem, eserlerinde "Babam Arapçayı çok seven bir Türk'tür" yazmaktadır [6]. Muharrem'in annesi yarısı Türk, yarısı Mısırlıdır. Muharrem küçük yaşta dil, Kur'an ve İslami ilimler eğitimini okullarda değil, bazı Ezherli hocalardan özel ders alarak görmüştür. Muharrem, Edebiyat, Tarih, Felsefe ve diğer ilimlerde yazılan eserleri babasının teşvikiyle küçük yaşta okumuştur [7]Hayatını bir kaç Mısır gazetesinde gazetecilik yaparak kazanmaya çalışan şair, babasının ölümünden sonra Demenhur iline taşınmıştır. Şair burada, Vali Aziz Abaza'nın önerisiyle Belediye Kütüphanesi başkanlığına getirildi. Şiirlerinde genellikle millî konuları işleyen Ahmed Muharrem 1945 yılında Demenhur'da ölmüştür .

Şairin 1908'de ve 1920'de iki cilt halinde yayınlanan divanı tümüyle neoklasik üsluptadır. Şair, el-Bârûdî'yi taklit eder. Milliyetçilikten asla taviz

4 - Abdurrahman Rafii, Şuaraü'l-vataniyye fî Mısr, Kahire : Dârü'l-Maârif 1966, s.177.

5 - Abdülemir Ali Mihenna, Ali Naim Haris, Meşairü'ş-şuara ve'l-üdeba, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, s. 25.

6 - Ahmed Muharrem, Divanu Ahmed Muharrem ; tahkik Mahmûd Ahmed Muharrem, Kuveyt : Mektebetü'l-Felah, 1984., J. Brugmann, An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt, Leiden 1984, , s. 53

7 - Ahmed Ubeyd, Meşahiru şuarai'l-asr fi'l-aktari'l-Arabiyyeti's-selase, Dımaşk : el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1922, s. 114.

vermeyerek milli olayları kendine göre yorumlar. Ayrıca şiirinde Panislamizm eğilimi vardır. Divanında hikmetli sözler içeren şiirleri de vardır. 1919'da el-Muktataf adlı magazin dergisinde yayınlanan, Hz. Ali'ye yazdığı "el-Kasîdetu'l- Aleviyye" adlı şiiri epik tarzda verdiği bir eserdir. Onun en büyük eseri "Dîvânu Mecdi'l-İslâm" adı verilen ve İslâm'ın İlyada'sı olarak nitelenen epik şiiri, şairin bu tarz şiire karşı olan yeteneğini ortaya koymaktadır. Şair bu eserini, Şevkî'nin "Duvelu'l-Arab" ve "Uzemâ'u'l-İslâm" adlı eserine özenerek yazmıştır. [8] Hidiv Abbas tarafından Nil Şairlerin İmtiyaz ödülü alan Ahmed Muharrem şiir yarışmalarında 15 ödül kazanmıştır. [9] Ahmed Muharrem, Akif gibi Türkiye ile Mısır'ın o dönemde var olan ilişkilerinin bir simgesi sayılmalıdır. Ahmed Muharrem, Türk asıllı olmasına rağmen, kendisini Mısırlı saymaktadır. Mısır, Nil ve Mısırlılar hakkında bir çok şiir yazdığı gibi, Türkiye'ye gitmemesine rağmen buralarda yaşanan olayların çoğuna şiirinde yer vermiştir. Ahmed Muharrem, II. Abdülhamit zamanındaki Türk- Yunan Savaşı (1876), [10] II. Abdülhamit'in Hal'i, [11] Trablusgarp Savaşı, [12] Hilafetin kaldırışı, [13] Çanakkale Savaşı, [14] Türk İstiklal Savaşı hakkında gün be gün yaşanan olayları ve Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Halide Edip, [15] hakkında yüzlerce beyitten oluşan kasideler yazmıştır.

Ahmet Muharrem Şiirinde Çanakkale Savaşı:

Ahmed Muharrem şiirinde, Çanakkale Savaşı sık sık geçmektedir. Bunun bir örneği Türk İstiklal savaşı hakkında yazdığı şiirdir. Muharrem, İstiklal savaşını ele alırken şöyle yazar:

Çanakkalede olanların bir mezarı olduğunu unutmuşlar,

Mezarları hatırlayanlarımızın ise gözyaşları sel olur akar.[16]

Ahmed Muharrem'in, Çanakkale savaşı hakkında yazdığı en önemli şiiri, 238 beyitten olaşan "Birinci Dünya Savaşında Müslümanlar'ın Kültürü"

---

8 - Kemal Tuzcu, Mısırlı Neo-Klâsik Şairler, Nüsha, Yıl: Iı, Sayı: 5, Bahar 2002, s.127

9 - Ahmed Ubeyd, a.g.e., s. 115.

10 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.1, s. 37.

11 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.1, s. 140.

12 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.1, s. 198.

13 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.2, s. 625.

14 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.1, s. 302.

15 - Ahmed Muharrem, a.g.e., C.2, s. 569 – 607.

16 - نسوا بالدردنيل لهم قبورا   تفيض لها دموع الذاكرينا

Ahmed Muharrem, a.g.e., s. 575.

adlı destandır. Ahmed Muharrem adı geçen şiirini, İngiliz donanmasının Gelibolu'da yenilmesi ve gemilerinin Boğazda batırılması haberlerini duyduktan sonra yazmıştır. Şair ve bütün İslam dünyası, zafer haberlerinden memnun kalmışlardır. Ahmet Muharrem, bu sevincini büyük bir coşkuyla kasidenin ilk dizelerinde şöyle belirtmektedir :

Hatîm (Kabe)[17] *sevinmiş, Haremeyn tekbir getirmiş, Allah'ın dini, zilletten sonra aziz kılınmıştır. / Fatihlerin kılıçları, Allah'ın dinini korumak için kalkmıştır, unutulmamalı ki zafer, kılıç ile mızrak arasındadır.* [18]

Ahmet Muharrem, Çanakkale zaferiyle sevindiği için onun destanına, Müslümanların gönüllerine yakın olan kabe ve harameynin sevinerek tekbirler getirdiklerini dile getirerek başlıyor ve Allah'ın dinini zilletten sonra aziz kıldığını söylüyor. Akif ise Çanakkale savaşının eşi ve benzeri olmayan bir savaş olduğunu, onun çok önemli ve çok büyük olduğunu çok etkili bir üslupla dile getiriyor.

Ahmed Muharrem, bu sevinçli başlangıçtan sonra, Allah'ın dini her ne zaman savaşa ihtiyaç hissetmişse, Osmanlı devlet adamlarının gerekenleri yaptıklarını belirtmiştir. Muharrem, o dönemde yaşananları şöyle tasvir etmiştir: *kurtlar aslanların (Müslümanların) yatağına saldırmışlar, amma aslanlar kızıp onları dağıtmıştır.* Muharrem şiirinde o dönem Müslümanlarının durumu şöyle anlatılmıştır. "*Ne İslam'ın kubbesi yerindedir ne de Halifelerin iktidarının temelleri sağlamdır; Müslümanların mülkü dağıtılmış, boyunları bükük, gözleri yerde kalmıştır. Haç, nefret dolu bir şekilde Mısırdan Trablus'a, Aden'e (Yemen'e), Kafkaslara ve Balkanlara saldırmaktadır. Hilal (Müslümanlar) şaşakalmıştır. Hilal ayağa kalkmaya çalıştıkça, haçlar dörtbir yandan saldırıp onu yere seriyormuş*".

Ahmed Muharrem, Müslümanların ve Avrupalıların medeniyet algıları üzerinde durup, iki medeniyet arasında mukayese yapar. Batı medeniyetinin yüzsüzlüğünü "*Öldürülenin acı çığlığından şikayet ediyorlar... Çok şeyler gördüm amma, çok şikayet eden bir zalim ve çok bağışlayan bir*

---

17 - Hatîm, kesilmiş, bölünmüş Mescid-i Haram'ın içerisinde yer alan bölümlerden birinin adıdır. Kâbe'nin kuzey tarafında Rukn-ı Irâkî ile Rukn-ı Şâmî arasında Altın Oluğun altında bir metre yüksekliğinde ve bir buçuk metre eninde olup, iki ucu Kâbe duvarlarından ikişer metre kadar uzaklıkta, beyaz mermerden yarım daire şeklinde bir duvarla çevrili olan yerdir. Bu bölüme "Hicr" veya "Hicr-i İsmail" denilmekte ve Hz. İsmail ve annesi Hz. Hacer'in kabirlerinin burada olduğu rivayet edilmektedir (Bkz A.J. Wennsinck, "Kâbe"maddesi, İA. , VI, 6-7.

18 - طرب الحطيم وكبر الحرمان   واعتز دين الله بعد هوان

قامت سيوف الفاتحين بنصره   والنصر بين مهندٍ وسنان

Ahmet Muharrem, Divan Ahmed Muharrem, c.I, Küveyit 1984, s. 302

katil görmedim " dizeleriyle anlatır.

Ahmed Muharrem, Medeniyetler hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra, Müslüman Çanakkale ordusunun, Hilafet mülkünde yaşayanlara zulüm edilmesini engelleyen, hacıları koruyan, Kuran'ı destekleyen, cesur, hilafetin izzetini koruyan ve düşmana bile yeminine sadık olmanın ne demek olduğunu öğreten bir ordu olduğunu söylemektedir. Ahmed Muharrem, bu ordunun başında Hz. Peygamber'in, çevresinde meleklerden oluşan askerlerin ve aralarında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Faruk, livasında Hz. Amr bin Âs ve Hz. Halid bin Velid'in bulunduğunu, Hz. Ali'nin ise askerleri cesaretlendirip teşvik ettiğini yazmaktadır.

Ahmed Muharrem, Halife'nin kılıcından söz ettikten sonra Halifenin gücünü, şu sözlerle anlatmıştır :

"Allah Dini'ni korumaya imanı sağlam, güçlü bir halifeyle yetiştiğinde düşmanlar karınca milleti gibi dağılmış, tilkiler ve kurtlardan oluşan devletler ürküp kaçmıştır. Forok'ta (İstanbul'da) kükremesiyle, sedasını duyan Çin ve Japonyanın dağları titremiştir".

Ahmed Muharrem, Çanakkale savaşında düşmanların kara ve deniz kuvvetlerinin çokluğuna rağmen batırılan gemilerini ve düştükleri tuzakları dile getirdikten sonra Türklerin ülkesini aslanların yatağına ve Türklerin askerlerini aslanlara, düşman ülkelerini çöle ve düşman askerlerini ise farelere benzetmektedir. *Düşmanlar susamışlıklarıyla, aslanların (Türklerin) suyunu ele geçirmeye kalkışmışlar, ama bu tamahkarlıklarının ölümle sonuçlanabileceğini unutmuşlardı.* Düşmanlar, savaşın bir şaka olduğunu zannedip Türkleri küçümsediler. [19] Muharrem, düşman donanma komutanı Gray'le alay ederek, gururlandığı gemilerin nerde olduğunu sormaktadır.

Ahmed Muharrem, Rusların boğazları elde etme ümitlerine işaret edip, 1917'de başlarına gelen Bolşevik devrimi için sevincini, "İktidarınız ibretlik bir şekilde tarih oldu" sözüyle belirtmiştir. Ahmed Muharrem, Mısır'dan uzun uzun bahs ettikten sonra İngilizler Çanakkale'de hezimete uğradıkları için onlara şöyle demiştir:

19- Çanakkale Savaşı öncesi ve sırasında Türklerle ilgili bilgilerin doğru verilmemesi, İtilâf askerleri arasında Türkleri küçümseyici bir ruh hâli doğurmuştu. Gerçeklerle yüzleşen İtilâf askerleri, durum karşısında şaşırmışlar, bu da savaşma güçlerine etki etmişti. Türkler ile ilgili bu yanlış imaj yaratma çabaları göstermektedir ki, "düşman" doğru ve sağlıklı bilgilerle tam olarak tanınırsa, mücadele edilmesi kolay bir "düşman" olur. Aksi takdirde sonuç bozgundan öteye gidemez. Burhan SAYILIR, Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)Sayı: 18, Ankara 1990, s. 330.

“Bizi incitmeyi adet edindiniz, siz de incitmenin ve zararın tadını tadın.”

Ahmed Muharrem, şiirinde Şerif Hüseyin’in 1916- 1917 İsyanından söz etmektedir. Muharrem, Mısırlıların Şerif Hüseyin İsyanı hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Muharrem, bu İsyandan dolayı şaşkınlık içindedir. Şerif Hüseyin’in İngilizler tarafından aldatıldığını, Beni-Haşimin asırlarca korudukları toprakları düşmanlara kolayca verdiğini ve sonunda bu mülküyle mutlu olmasın diye beddua ediyor. Muharrem, Şerif Hüseyin’in Hz. Peygamber’e savaş ilan ettiğini, Şerifin oğlu Faysal’ın ise Hz. Peygamberimize saldırmak için asker topladığını, bu İsyan nedeniyle Haremiyinin titrediğini ve Hz. Peygamberimizin gözyaşlarının sel gibi aktığını söylemektedir.

Ahmed Muharrem, şiirin sonuna doğru Arapları namuslarını korumaya çağırıp, gözlerinin ve gönüllerinin kara bir perdeyle örtüldüğünü belirtmekte ve sonunda Türkleri şöyle övmektedir:

“Türkler Allah’ın askerleridir; Türklerin gücü olmasa dünyada ezan okuyacak kimse kalmayacaktı.” [20]

Ahmed Muharrem, Çanakkale savaşı hakkında yazdığı şiirde, anlattığımız gibi bir çok konuya değinmiştir. Buna karşılık Mehmet Akif, Çanakkale destanı şiirinde Ahmed Muharremin ele almadığı bazı konular üzerinde durmuştur. Bunlara örnek olarak, düşman askerlerinin etnik kökenleri ve savaş alanından aktardığı canlı tasvirleri verilebilir. Çanakkale Savaşları’na katılmak üzere Mısır’da toplanmaya başlayan İtilâf Devletleri ordusu, değişik etnik ve dinsel kökenden gelen askerlerle rengarenk bir görüntü sergilemişti. Bu askeri yapı içinde İngiliz, İskoç, İrlandalı askerlerin yanısıra Fransız birlikleri de yerlerini almıştı. Ayrıca, yabancı lejyonerler, Hindistan’dan gelen Gurkhalar, Sikhler, Kuzey Afrikalı, Cezayirli piyadeler -Zuaveler-, Anadolu’dan göç etmiş ve adalı olan Rumlar, Filistin’den göç etmiş olan Yahudi gönüllüler ve son olarak da sayıları tam olarak bilinmeyen ve tamamına yakını gönüllü olan Avustralya ve Yeni Zelandalılar toplanma yerinde hazır bulunmuşlardı.[21] Mehmet Akif, şirinde düşman askerlerinin etnik çeşitliliğine şu dizelerde işaret etmektedir:

Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer, …
Yedi iklîmi cihânın duruyor karşında;
Ostralya’yla beraber bakıyorsun: Kanada!

20 - (الترك) جند الله لولا بأسُهم لم يبق فى الدنيا مقيد أذان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.316.

21 - *Burhan Sayılır*, a.g.e., s. 320.

Çehreler başka, lisanlar, deriler, rengârenk. ...
Kimi Hindû, kimi Yamyam, kimi bilmem ne belâ...

Mehmet Akif, şiiriyle savaş alanındaymışçasına çizdiği canlı resimler her dizede yer alır. Bu resimlerden ikisine işaret edeceğim. Birincisi Müslüman askerlerin parçalanan vücutlarının savrulması ve yağmur gibi vadilere ve sırtlara boşanmasıdır. İkincisi ise bir kaç beyitte anlattığı düşmanın gücüne karşı Mehmetçik'in sinesini siper edip gülümsemesidir. İki resmi yan yana getirdiğimizde bize şunu söyler: "O aslan Mehmetçik değil düşmandan ölümden bile korkmaz, sadece düşmanı değil ölümü bile küçümser. Böyle bir askeri ne durdurabilirki? Tabiiki hiçbir şey!"

İki şairin Çanakkale şiirlerinde kavram benzerlikleri

Akif ve Muharrem, şiirlerinde birbirine benzeyen kavram ve tanımlamalar kullanmışlar. Bunlardan bazıları Hz. Peygamber, Kabe, Bedir savaşı, Müslüman askerin yenilmezliğinin kaynağı, Müslüman askerleri arslanlara, düşmanları kurt ve karınca, tilki ve sırtlan sürülerine benzetmek, düşmanın hayasızlığı, Müslümanların simgesi olan Hilal, Batı Medeniyetinin yüzsüzlüğü ve hayasızlığıdır..

1) Hz. Peygamber (s.a.v.)

Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanların gönüllerinde çok büyük bir yer tuttuğu için hem Akif hemde Muharrem şiirlerinde yer verilmiştir. Akif şiirinin son dizesinde, Cennette Hz. Peygamberimiz şehit'e kucağını açmış durduğunu yazmaktadır. Ahmed Muharrem şiirinde Hz. Peygamber sözü üç kere geçmektedir. Birincisinde Hz. Peygamberin Çanakkale savaşındaki Müslüman ordusunun başında olduğunu şöyle yazmaktadır.

Hz. Peygamber bu orduyla yürüyor. [22]

İkincisi ise Şerif Hüseyin'den bahs ederken geçmektedir. Şerif Hüseyin'in ordularının komutanlığını yapan oğlu Faysal, silahlanmış askerleriyle Hz. Peygamberimizin karşısında yer aldığını söylemektedir.[23] Üçüncüsü İse

---

22 - جيشٌ يسير به النبي وحوله　　　جند الملائك بينه العمران

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

23 - الجند معقود اللواء لفيصلٍ　　　بين الظبى وعوامل المران
يلقى النبي مدججاً في جنده　　　وبنو أبيه على اللواء حوان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.315.

Endülüs'ten bahs ederken geçmektedir. [24]

2) Kâbe :

İki şairin de şiirinde Kâbe unsuru bulunmaktadır; ama Muharrem sevinç, Akif ise üzüntülü bir tabloda kullanmaktadır Kâbe'yi. Akif Şehit'e şöyle sesleniyor:

*"Bu, taşındır" diyerek **Kâbe**'yi diksem başına; ...*
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana." [25]

Ahmet Muharrem ise, Çanakkale zaferiyle yaşadığı sevincini kasidenin ilk dizelernde Kâbe unsurunu kullanarak şöyle belirtmektedir :

Hatîm (Kâbe)) sevinmiş, Haremeyn de tekbir getirmiş, Allah'ın dini, zilletten sonra aziz kılınmıştır.

Fatihlerin kılıçları, Allah'ın dinini korumak için kalkmıştır, unutulmamalı ki zafer, kılıç ile mızrak arasındadır. [26]

3) Bedir Savaşı

İki şair, Osmanlı ordusu ve askerlerini Bedir savaşındaki Müslüman ordusuna farklı bir şekilde benzetmektedir. Akif şöyle diyor:

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi... [27]

Ahmet Muharrem ise bu ordu hakkında şöyle diyor:

Hz. Peygamber bu orduyla yürüyor ve çevresinde meleklerin askerleri ve arasında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer bulunmaktadır.

Bu ordunun livasında Hz. Amr ve Hz. Halid sallanıyor ve Hz. Haydar (Ali)

---

24 - Ahmet Muharrem, a.g. e., s.317.

25- Mehmet Akif, Safahat, 2. baskı, s.110, 111.

26- طرب الحطيم وكبر الحرمان واعتز دين الله بعد هوان
قامت سيوف الفاتحين بنصره والنصر بين مهندٍ وسنان

Ahmet Muharrem, Divan Ahmed Muharrem, c.I, Küveyit 1984, s. 302

27- Mehmet Akif, Safahat, 2. baskı, s.110.

askerleri teşvik ediyor. [28]

Akif, Osmanlı askerlerini ve ordusunu, Bedir savaşındaki Müslüman askerlere ve ordusuna benzetirken Ahmet Muharrem ise, Bedir savaşına katılan ve katılmayan savaşlarda büyük zaferler elde eden komutanların ve sahabelerin Çanakkale'de Müslüman Osmanlı ordusunda yer aldığını söylemektedir. Ahmet Muharrem şiirine göre bu Müslüman Türk ordusunun başında Hz. Peygamber ve çevresinde Meleklerin askerleri ve onun içinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Faruk ve bu ordu livasında Mısır Fatihi Hz. Amr bin As ve hiçbir savaşta yenilmeyen Hz. Halid bin Velid bulunmaktadır. Hz. Ali ise bu ordunun askerlerini coşturup teşvik etmektedir .

4) Şehit

Çanakkale savaşında Şehit ve Müslüman askerler üzerine Akif ve Muharrem uzun uzadıya durmuşlardır.

Akif, savaş meydanında askerleri coşturup teşvik eder gibi şiirini yazar. Buna karşın Muharrem, savaş bittikten sonra zafer üzerine yazdığı şiirinde, Akif'in hisleri kadar coşkulu değildir. Bununla birlikte Muharrem, Müslüman askerleri en iyi gazi ve fatihler olarak niteleyip bunlara yardım edenleri en vefalı dostlar olarak tarif eder. Devletin ve mülkün ayakta kalabilmesi için genciyle-yaşlısıyla kendilerini kurban edenler olarak niteler. Hz. Cebrail'in, rıdvan cennetine götürdüğü bu ruhlar, şiirin başında çürümüş olarak nitelenen devletin temellerini korumuş ve en yüksek mertebeye çıkarmayı başarmış kişiler olarak anlatır. Muharrem şiirinde şöyle der:

Hilafet kılcını denemişler, bu denemeler, O, yemenin bir parlak kılcı olduğunu göstermiştir.

En Vefalı arkadaşlar ve en cömert dostlar, Fatihler ve gazilerin en iyileri onu desteklemişlerdir.

Memleket gençlerinin çok istediği, Allah yolunda kurban olmayı genci ve yaşlısıyla ulaşmışlar.

El-emin (Cebrail), Rıdvan cennetine kadar yükselttiği bu canlar, Hilafetin temellerini sağlamlayıp yükseltmiştir.

Dökülen kanlar Sanki yaptıkları en büyük bina ve güçlendirdikleri en celil du-

---

28 - جيشٌ يسير به النبي وحوله   جند الملائك بينه العمران
يهتز عمروٌ في اللواء وخالدٌ   ويمور حيدرةٌ بكل عنان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

varlardır. [29]

5) Hilal

Müslümanların simgesi olarak hilal, iki şairin şiirinde kullanılmıştır. Akif, hilal hakkında şöyle diyor:

Bir hilal uğruna, yâ Rab, ne Güneşler batıyor! [30]

Ahmed Muharrem şiirinde Hilal kelimesi iki kere geçmektedir. Birincisi

Bunun için Hilal şaşırıp kalmış, kalkmaya çalışınca uçan haçlar her taraftan onu atmıştır. [31]

(Onlar), Din ve Dünya da battığı kan seli üstünde Hilal'i taşımışlar. [32]

9) Haç

Akif ve Ahmed Muharrem'e göre boğaz savaşı bir haçlı savaşıdır. Akif şiirinde ehl-i salib (haçlılar) ve haçlı saldırılarını durduran Selahaddin ve Kılıç Arslan şöyle geçmektedir:

Sen ki, son ***ehl-i salîbin*** *kırarak savletini;*
Şarkın en sevgili sultânı Selâhâddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayrân...

Muharrem ise Müslümanların o dönemdeki durumuna değinip haçın saldırısını şöyle anlatmaktadır:

Ne İslam'ın kubbesi ayaktadır ne de halifelerin mülkünün rükünleri sağlam.

سيف الخلافة جربوه فكشفت منه التجارب عن أغر يمان
خير الغزاة الفاتحين أعانه أوفى الصحاب وأكرم الأخدان
29 - طلبوا شباب الملك واحتسبوا الفدى في الله من شيبٍ ومن شبان
وسمت بأركان الخلافة أنفسٌ يسمو الأمين بها إلى رضوان
كان الدم المسفوح أكبر ما بنوا وأجل ما دعموا من الجدران

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.306.

30 - Mehmet Akif, a. g. e., s. 109.

31 - حار الهلال فما يحاول نهضةً إلا رماه محلق الصلبان
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

32 - حملا الهلال على عبابٍ من دمٍ الدين والدنيا به غرقان
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.307.

Müslümanların mülkü dağıtılıyor ve Müslümanların boyunları bükük,

Mısırdan Trablus'a, Aden'e, Kafkas ve Balkan'a her yer böyle,

*Bu yerlere, **Haç**, nefretle dopdolu bir saldırı düzenlemiş ki haçın düşmanlığının ateşi ve nefreti en yüksek mertebededir.* [33]

7) Müslüman askerlerin cesaretinin kaynağı

Müslüman askerin yenilmezliğinin kaynağı, Akif'e göre göğsündeki imandır.

Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat imân? [34]

Muharrem'e göre Müslüman askerin yenilmezliğinin kaynağı Alemlerin rabbinin askerleri olmalarıdır.

Askerler ne kadar üstün ve cesur olursa olsun Alemlerin rabbinin askerleri karşısında gücü yoktur .

Bunlar Hilafetin izzetini koruyanlar ve Rahman olan Allahın halifesini destekleyenlerdir. [35]

8) Müslüman askerleri aslanlara benzetmesi

İki şair, Müslüman askerleri arslanlara benzetmektedir. Akif, Türk askerini, Bedirin arslanlarına ve arslana şöyle benzetir:

Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;

---

33 - لا قبة الإسلام قائمةٌ ولا — ملك الخلائف ثابت الأركان
يمضي تراث المسلمين موزعاً — والمسلمون نواكس الأذقان
ما بين مصر إلى طرابلس إلى — عدنٍ إلى القوقاز فالبلقان
كر الصليب عليه كرة حانقٍ — ضرم العداوة ثائر الشنآن
متوثبٍ من خلفه وأمامه — متألبٍ يلقاه كل أوان
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.302.

34 - Mehmet Akif, a.g.e., s. 109.

35 - ما للجنود الباسلين وإن علوا — بجنود رب العالمين يدان
الحافظين على الخلافة عزها — الناصرين خليفة الرحمن
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.304.

Sönüyor göğsünün üstünde o ***arslan*** *neferin.* [36]

Ahmed Muharrem ise şöyle diyor:

Kurtlar, (İslam) korunmuş yatağına saldırıyor, ***Arslanları*** *(İslamın komutanlar) kızmış ve kılıçlar (askerler) her emre amadedirdirler.*[37]

Ve başka bir beyitte :

(Halife), Düşmanlar karşısına, savaş alanlarını kanla dolduran ***aslanlarla*** *gitmiştir.* [38]

ve diğer beyitte şöyle diyor:

Düşman, ***aslanların*** *su kaynağına susamıştır, halbuki ancak ölüm bu susamanın acısını dindirebilir.* [39]

ve diğer beyitte şöyle diyor:

Ormanlarındayken güçlü aslanları, çölün fareleri mi yenecek? [40]

9) Düşmanların, Sırtlan, Tilki ve Karıncaya benzetilmesi

Ahmet Muharrem, geçen beyitte görüldüğü gibi düşman ülkelerini çöle ve askerlerini farelere benzetmektedir. Muharrem şiirinin başka yerlerinde düşmanları kurt, karınca ve tilki sürülerine benzetmektedir:

36- Mehmet Akif, a.g.e., s. 108.

37- تعدو الذئاب على ممنع غيله   والأسد غضبى والسيوف عوان
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.302.

38- أخذ السبيل على العدو بقسورٍ   دامي المكر مخضب الميدان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.305.

39- ظمئت إلى ورد الأسود نفوسهم   والموت ينقع غلة الظمآن
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.307.

40- أإلى الأسود الغلب في أجماتها   ترمي شعاب البيد بالجرذان ؟
Ahmet Muharrem, a.g. e., s.307.

Zaman bizi fırtına gibi ezmiş ki, onların arasında biz, kurtun pençelerinde debelenen koyuna döndük. [41]

ve diğer beyitte şöyle diyor

Allah, Dinini imanı sağlam ve içi ve dişi iyi bir halifeyle yetişmiştir...

*ondan **Karınca** milletleri korkup, **tilkiler** ve **kurtların** devletleri ürküp kaçmıştır.*

Forok'ta (İstanbul'da) kükremesinin sedası duyulunca Çin ve Japon'un dağları titremiştir. [42]

10) Düşmanın Hayasızlığı

Akif düşmanı yırtıcı, his yoksulu ve kafesi açılmış sırtlan sürüsüne benzetmektedir. Muharrem ise düşmanın hayasızlığını ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

Zayıflara zülüm etmişler, huzur ve güven içinde kalanları korkutmuşlar.

Onlara, zelil ve alçak bir hayatı bağışlamışlar ve zelilin yaşamı ve ölümü birdir.

Öldürülenin acıma sesinden şikayet ediyorlar ve onlarca hayat kefenlerdedir.

Bir çok şey gördüm ki ama çok şikayet eden bir zalim ve çok bağışlayan bir katili görmedim. [43]

---

41 - عصف الزمان بنا فكنا بينهم　　كالشاة بين مخالب السرحان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

42 - الله أدرك دينه بخليفة ٍ　　بر السريرة صادق الإيمان

ريعت له أمم النمال وأجفلت　　دول الثعالب منه والذؤبان

لما تردد في فروق زئيره　　رجفت جبال الصين واليابان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.307.

43 - جاروا على المستضعفين وروعوا　　من بات في دعة ٍ وطيب أمان

منوا عليهم بالحياة ذليلة ً　　محيا الذليل وموته سيان

يشكون حشرجة القتيل وعندهم　　أن الحياة تكون في الأكفان

ولقد رأيت فما رأيت كظالمٍ　　جم الشكاة وقاتلٍ منان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

11) Batı Medeniyeti

Akif ve Ahmed Muharrem, araştırmamıza konu olan şiirlerinde Batı Medeniyetinden de bahsetmektedirler. Akif, aşağıdaki dizede medeniyeti yüzsüz bir kahpe olarak nitelemektedir :

Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahpe, hakîkat, yüzsüz.

Ahmed Muharrem ise Batılıların medeniyet hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Müslümanlar arasında herkes güven içinde yaşamasına rağmen Batılılar bizden niye korkuyor? diye sormaktadır. Muharrem, aşağıdaki dizelerde iki Medeniyet arasında mukayese yapmaktadır:

Onlar, Medeniyeti, onların zalimleri, hayatın dini ve dünyayı imaret eden milleti yok etme olduğunu iddia etmişlerdir .

Aramızda korkan emniyette ve muhtaç olana yardım ettiğimiz haldeyken, Zalimlerin neyi korkutuyorlar .

Bu din alemlerin haklarını kayıp edildiği zaman geri getirdi ve adaleti mizan ile yerine getirmiştir.

Bu din, Aziz olanı zülüm edince yıkıp yerildi, zelili koruyup yerilmesini engellemiştir. [44]

12) Düşmanın Gücü

Akif ve Ahmed Muharrem, Çanakkale savaşındaki Müslümanların düşmanlarından uzun uzadıya bahsetmişlerdir. Akif, Çanakkale şiirinin ilk beytinden şiirin yarısına kadar düşmanın gücünü nitelemektedir . Akif, başlangıçta ordu, donanma, düşman askerlerinin sayısız olmalarına ve askerlerin mensup oldukları milletlerin çeşitliliğne dikkat çekmektedir. Akif, şöyle diyor:

En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,

---

44 -
زعموا الحضارة أن يبيد طغاتهم   دين الحياة وملة العمران
ماذا يروع الظالمين وبيننا   أمن المروع ونجدة اللهفان
إنا بنو القرآن والدين الذي   صدع الشكوك وجاء بالتبيان
ضاعت حقوق العالمين فردها   وأقامها بالقسط والميزان
ظلم العزيز فهده وأهانه   وحمى الذليل فبات غير مهان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.303.

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya, ...
Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tûfan gibi, mahşer mahşer....[45]
.....

Yedi iklîmi cihânın duruyor karşında;
Ostralya'yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Kimi Hindû, kimi Yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani tâûna da züldür bu rezil istîlâ! [46]

13) Düşmanın Silahları

Akif, Çanakkale destanı adlı şiirinde düşmanın silahlarından söz etmektedir. Akif, şiirin ilk beyitlerinde düşmanın ordusunun ve donanmasının çok kalabalık olduğunu belirtikten sonra bu ordunun kullandığı bomba, lağam, sayısız uçak, top, tüfek ve mermilerin etkisinden söz etmektedir. Bu silahlar aşağı dizelerde geçmektedir

Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin; ...
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam; ...
Sürü hâlinde gezerken sayısız tayyâre. ...
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler... [47]

Ahmed Muharrem ise şiirinde Çanakkale savaşında ölümün bütün şekillerinin göründüğünü ve iki ateşin var olduğunu birisi gemilerden öbürü dere ve dağlarda yankılandığını söyledikten sonra gemilerden söz etmektedir. Şiirinde şöyle geçmektedir:

Boğaz içinde ve ondan sonra el-cezire'de (ada)da, suların korkması ve ateşlerin ürkmesi bulunmuştur.

Ölümün çeşitli yolları ve değişik renkleri orada (boğaz savaşında) heykeller gibi görünmüştür.

Bölükleri (karadan ve denizden) iki ateş yağmuruyla tutulmuştur. Savaşta bu iki ateşin durumu farklıdır.

Bu iki ateşin birisi denizden kaynaklanıyor, öbürü de dağlar arasında yayılıyor.

---

45 - Mehmet Akif, a. g. e., s. 107.

46 - Mehmet Akif, a. g. e., s. 107.

47 - Mehmet Akif, a. g. e., s. 108-109.

Deniz gemilere içini açmıştır, bu gemiler birer, ikişer dibine batıyorlar.

Sahilin her tarafı cayır cayır alevleniyor, (Müslüman askerleri) çok büyük kızgınlığını ve iki ateşten çektiğini saklamışlar.

Düşmana tuzağı uzatırken bunların arasında özlenen neşe ve sevinç sarsıntısı bulunmaktadır.

Deha, düşmanın aklını alınca ona her taraftan düşmanın üstüne bela dökülmüştür.[48]

Ahmed Muharrem, düşmanın gücünü anlattıktan sonra Türk Müslüman askerlerinin ister karadan ister denizden ateş yağmuru altında dimdik duruşlarını, kızgınlıklarını ve acılarını belli etmeyişlerini; düşmanı tuzağa düşürdükten sonra her taraftan üstüne çullanmasını tasvir ediyor. Ahmed Muharrem, ateş püsküren düşmanın gemilerinin denizin dibine birer ikişer batışını sevinçle şöyle anlatıyor:

Denizlerin korkulu rüyası ve haliçlerin titremesini taşıyan, yüzen ölümler (öldüren gemiler) nerededir!?

Bu Gemiler Gray'ı [49] gururlandırdı. Bu gemilere altından Gray'in hiç beklemediği şey gelmiştir. [50]

Sonuç

48 -

في الدردنيل وفي الجزيرة بعده	رعب المياه وروعة النيران
برزت تماثيل المنية كلها	شتى الضروب كثيرة الألوان
ناران برح بالكتائب منهما	حالان في الهيجاء مختلفان
هذي تفيض من البروج وهذه	تنساب بين أباطحٍ ورعان
البحر يفتح للبوارج جوفه	فتغور من مثنىً ومن وحدان
والبر ملتهب الجوانح مضمرٌ	حنق المغيظ ولوعة الحران
مد الشراك إلى العدو وبينها	طرب المشوق وهزة الجذلان
حتى إذا أخذ الدهاء بلبه	أخذ البلاء عليه كل مكان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.306-307.

49 - İtilaf devletlerinin filosunun komtanı.

50 -

أين المنايا السابحات حواملاً	فزع البحار ورعدة الخلجان
غرت جراي فجاءها من تحتها	ما لم يكن لجراي في الحسبان

Ahmet Muharrem, a.g. e., s.307.

Çanakkale savaşı, bir çok şairi coşturup pekçok şiirin yazılmasına ilham vermiştir. Bu şiirlerin en önemlisi ve en muhteşemi Türkçede Mehmet Akif Ersoy'un " Çanakkale Destanı" adlı şiiri ve Arapça da Ahmet Muharremin (d.1877-1945) " Turas'ül-Müslimin Fil-Harbül- Alemiye el-Ûla" yani "Birinci Dünya Savaşında Müslümanların Mülkü" adlı destancıktır.

Ahmed Muharrem şiirinde görülen olayların ayrıntılarının anlatımı, o süreçte Arapların, Türklere ilgisi ve bilincini gösterir. Şimdiyle mukayese ettiğimizde bu bilincin, - globalleşme ve iletişim imkanlarına rağmen - daha çok olduğunu görürüz. O zamanlar, Arap Türkü ve Türk de Arap'ı daha iyi tanıyordu. O zaman Türk, Arap'a hain demezdi. Arap ise, Türk'e İşgalci demezdi. O zaman Türk adıyla Mehmet Âkif Ersoy, şöyle diyordu :

Türk Arapsız yaşamaz. Kim ki "yaşar" der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa, zira sonu hüsran-ı mübin
Ne Hılâfet kalıyor ortada, billahi ne din! .[51]

Oysa Batı medyası ve oyuna gelen bazı Türkler tarafından "Hain" olarak nitelenen o zamanki Arapların çoğu, Şerif Hüseyin'in tavrını kınayıp ayıplamışlardır. Belki Türklerden fazla tepki verildiğini pek anlatan yok. Hatta Ahmet Muharrem şiirinde, Şerif Hüseyine beddua etmektedir.

Bu dönemde Mısır'da yaşayan Ahmed Muharrem, Mehmet Akif gibi ortak kültürümüze ait dostluğumuzu ve kardeşliğimizi pekiştiren şiirinde şöyle yazmıştır:

Bir kavim, Osmanoğullarını tanımıyorsa, babalık ve çocukluk değerini bilmiyorlar demektir.

Onlar ahlak bakımından en iyi kavimlerdir ve Müslüman milletlerinin dinlerine en sadık olanlardır. [52]

O zaman milletimiz bir, devletimiz bir, dertlerimiz bir, sevinçlerimiz bir, dinimiz bir ve kültürümüz birdi. Bu durum Ahmed Şevki şiirinde şöyle yansıtılmıştır

Türk ve Araplardan müteşekkil olan ey Osmanlı halkı, ölüleri dirilten ve

51 - Mehmet Akif, a. g. e., Hakkın Sesleri, s. 19.

52 - فإن يجهل بني عثمان قوم   فما عرفوا الأبوة والبنينا
أولئك أفضل الأقوام خلقا   وأصدق أمة الفرقان دينا
Ahmed Muharrem, a.g.e.,

canlandıran Allah yaşatsın seni. [53]

O dönem Batı medyasının saldırıları karşısında birbirimize olan güvenimiz şöyle yansıtılıyordu:

Mısırda, "Türkler zülüm etmişler" denilmişse, onların zulmünün acısı baldan daha tatlıdır. [54]

Mısırlı şair Ahmed el-Kâşif ise Türklere şöyle hitap ediyor:

(Ey Türkler) Size hilafet'i veren Allah, sevgi ve muhabbeti de bize (Araplara) verdi..

Gönülleriniz ve gönüllerimizi ısındırıp birleştiren (Allah), ellerinizi ellerimize uzattırıyor.[55]

Sonuç olarak Çanakkale Savaş'ında ve İstiklal savaşlarında şehadet şerbetini içen tüm şehitlerimizi rahmet ve minnetle andığımızı belirtmek istiyorum.

---

53 - يا شعبَ عثمانَ من تركٍ ومن عربٍ حيَّاكَ مَنْ يبعث الموتى ويُحيها
Ahmed Şevki, Eş-Şevkiyyat., Beyrut 1988 .

54 - إن قيل فى مصر إن الترك قد ظلموا فمُرُّ ظلمهم أحلى من الضرَب (العسل)
Abdulhalim el-Mısır, Divan Abdulhalim El-mısırı., C1.,s.43.

55 - إن الذى جعل الخلافة فيكمُ جعل المودة والمحبة فينا
إن ائتلاف قلوبكم وقلوبنا ليَمدُّ أيديكم إلى أيدينا

Ahmed El-Keşif , Divan Ahmed El-Keşif, Kahire , C.2, s.22.

KAYNAKLAR

Abdurrahman Rafii, Şuaraü'l-vataniyye fî Mısr, Kahire : Dârü'l-Maârif 1966.

Abdülemir Ali Mihenna, Ali Naim Haris, Meşairü'ş-şuara ve'l-üdeba, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Ahmed Muharrem, Divanu Ahmed Muharrem ; tahkik Mahmûd Ahmed Muharrem, Kuveyt : Mektebetü'l-Felah, 1984.

Ahmed Ubeyd, Meşahiru şuarai'l-asr fi'l-aktari'l-Arabiyyeti's-selase, .Dımaşk : el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1922.

Burhan Sayılır, Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 18, Ankara 1990 .

J. Brugmann, An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt, Leiden 1984.

Kemal Tuzcu, MISIRLI NEO-KLÂSİK ŞAİRLER, NÜSHA, YIL: II, SAYI: 5, BAHAR 2002.

Oğuz AYTEPE, Çanakkale Savaşı Bibliyografyası, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 25, 2000.

Rahmi DOĞANAY, Çanakkale Zaferinin Türk Ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 12, Ankara 1993.

MEHMED AKİF İLE HAFIZ İBRAHİM ŞİİRLERİNDE HZ. ÖMER BİN HATTAB

Abdurrazek AHMED *

Özet

Aynı coğrafyada, yaklaşık bir asır öncesinde, aynı çatı altında; Osmanlı çatısı altında, aynı dönemlerde yaşamış iki milli şair öne çıkar. Bunlar; Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) ve Hafız ibrahim (1872-1932]'dir. Bu iki şairin öne çıkan ortak özellikleri; etkilendikleri kültür kaynaklarında benzerlikler bulunması, ebeveynden birisinin başka bir halktan olması, babaların küçüklerini büyütmeden vefat etmiş olmaları, belli bir dönem sıkıntılı bir hayat yaşamaları, gerek mensup oldukları ülkeyi gerekse yurt dışında pek çok yeri görüp dolaşmış olmaları, millî ve dini konulara değinmeleri, devlet idaresiyle ilgili olmaları, toplumlarının büyük bir kesimi tarafından kabul görmeleri, ana vatanlarından uzakta bulunmak zorunda kalmaları ve gerekse buralardaki duygularını gerekse diğer konularla ilgili kanaatlerini şiirleştirmeleridir. Mehmed Akif ile Hafız İbrahim'in kendilerinden belli bir ölçüde etkilendiği Doğulu ve Batılı pek çok yazar ve fikir adamı vardır. Bunların arasından iki önemli şahsiyet ön plana çıkar: Victor Hugo ve Muhammed Abduh... iki şairin şiirlerine genel olarak bakıldığında, şiirlerde toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul edilen millî, manevî pek çok konunun dile getirildiği görülebilir. Dini şiirleri arasında yer almış çok konu bulunur, gerek şairlerin gerekse yaşadıkları durum ve dönemin şahsiyetini arayıp yokladığı Hz. Ömer Bin Hattab bunların başında gelir...

* Dr. Abdurrazek AHMED - 1976 yılında Sohag, Mısır'da doğan Abdurrazek Ahmed, ilk, orta ve lise öğrenimini Sohag'da, lisans ve yükseköğrenimini Kahire Ezher Üniversitesi Diller ve Tercüme Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Eylül 1999 yılında da bu bölümün araştırma görevlisi olarak göreve başladı. "Ahmed Hikmet Müftüoğlu'nun Çağlayanlar Hikayeleri ile Gönül Hanım Adlı Romanında Ulusçuluk Fikri" konulu yükseklisans tezini 2004 yılında tamamladı. 2004-2005 yılında Asyut'taki Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi ile Munufiyye'deki Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi Tarih Bölümleri'nde Osmanlıca dersi verdi. 2006 yılında Türkiye'ye gelerek istanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yapmaya başladı ve "Cumhuriyete kadar Türk Romanında Araplar ve Arap Coğrafyası" konulu bir tez hazırladı. 2007 yılında istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Diller ve Edebiyatları Bölümünün düzenlediği Uluslararası Doğu Dilleri ve Edebiyatları Doğu'daki Batı Sempozyumuna "Batı'da Doğulu Bir Bilge: Edward Said" konulu tebliğiyle katıldı.

MEHMED AKİF VE HAFIZ İBRAHİM'İN ŞİİRLERİNDE HZ. ÖMER BİN HATTAB

Bu başlık altında, şiirlerinde Hz. Ömer bin Hattab'ı ele almış iki şairin birbirlerine benzeyen noktalarını araştırarak Hz. Ömer Bin Hattab'ın hangi yönü veya ahlakı üzerinde durduklarını dile getirmeye çalışacağız. İki şairin aynı dönemde yaşamış olması, doğum ve ölüm tarihleri arasında 1-4 sene fark bulunması, aynı neslin ve çağın görgü tanığı olmalarını ortaya koyar. Hele o dönem yaşadıkları Orta Doğu bölgesinde sosyal adalete riayet ve halkı önemsemeye ihtiyaç açısındandır.

Zamanında şairler ve bugün de bizim yaşamakta olduğumuz bu bölgenin, dış güçlerin müdahale alanı olup adalete muhtaç, susamış bir durumda olduğu besbellidir. Geçen asrın başlarında bu coğrafyada yaşanmış bir sürü olay vardır ki benzeri bugün yaşadığımız olaylardır. Geçtiğimiz asır ile yaşadığımız asırda yaşanan bu olaylar arasındaki benzerlik, "Tarih tekerrür eder" tezini savunan dünya görüşünü doğrular gibi karşımıza çıkar.

Benzer olay ve hadiseler yaşanmış bu Orta Doğu bölgemizde, bir zamanlar aynı çatı altında; Osmanlı çatısı altında iki şairimiz; Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) ve Mısırlı olan Hafız İbrahim (1872!- 1932) yaşamışlardır.

Aynı dönemde yaşamış bu iki şair ve milli şahsiyetin benzer tarafları bulun-

duğu tespit edilmiştir. Söz konusu ortak noktaları dile getirdikten sonra, bu tebliğin konusunu oluşturan Hz. Ömer Bin Hattab hakkında yazdıkları şiirlere geçilip, şairlerin Hz. Ömer'in ilgilendikleri yönlerini ve aralarındaki ortak unsurlara değineceğiz.

Mısır'da; Kahire'de yaşayıp tanınmış olan Hafız İbrahim'in, İstanbul'da doğup yetişmiş ve ömrünün neredeyse 11 yılını Kahir'de yaşamış olan Mehmed Akif ile görüşmüş olmasına dair bir bilgiye ulaşılmamış olmakla birlikte, birbirlerinden haberdar olmaları bir olasılıktır.

Şairler arasında söz konusu ortak noktaların belirgin olanları birkaç maddede toplanabilir:

- İki şairin baba veya anne tarafı, mensup olduğu başka bir halktan olması ve ailenin diğer fertlerinin dünyaya gelişlerinin benzer olmasıdır.
- İki şairin tahsilini düzenli ve kesintisiz bir şekilde, kısa bir süre için olsa da, devam ettirememiş olmasıdır.
- İki Şairin belli bir çizgide maddi açıdan sıkıntılı bir hayat yaşamış olmasıdır.
- İki şairin kendileri devlet adamı olup kendi büyüklerinin devlet adamları yakınında bulunmuş olmasıdır.
- İki şairin Nil Nehri ile yakından tanışıp hayranı ve şiirlerinde ona yer vermiş olmalarıdır.
- İki şairin hem kendi kültürü hem de Batı kültürüne vakıf ve kendi edebiyatlarının yazar ve şairlerinden etkilenmiş olmasıdır.
- İki şairin ümmet derdini taşımış, yakından ilgilenmiş ve ümmetin yaşadıkları dönemdeki meşhur âlimlerinden etkilenmiş, ilişki ve samimiyetleri olmuş olmasıdır.
- İki şairin iş gereği, seyahat veya sürgün olarak ana vatanından uzakta kalmış olmasıdır.
- İki şairin dini, tarihi his ve kültür arka planlarının, güçlü ve derin olmasıdır.

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyip kendisinin eliyle yazdığı gibi 1872'de doğmuş olduğu düşünülen Muhammed Hafız İbrahim, Nil kıyısında bulunan ve şu anda Asyut iline bağlı olan Dayrut kasabasında ev hâline getirilmiş bir sandalda dünyaya gelir... Dolayısıyla şair ileride sadece Hafız İbrahim ve Nil Şairi olarak bilinecektir.[1]

1 Abdulhamid Sened El-Cindi, Şairül'-Nil; Hafız İbrahim, 4. Baskı, Darül' Maarif, Kahire, tarihsiz, s. 16

Hafız İbrahim'in babası Dayrut Kanatırı(gözlü köprü) mühendisi olup Mısırlı İbrahim Fehmi'dir. [2] Annesi ise, Türk asıllı "Assırvan" ailesinden olup Bursalı Ahmed Bey'in kızı Kerime Hanım'dır.[3]

Hicri 1290 Şevval\ Miladi 1873 Aralık ayında, İstanbul'da Fatih'in Sarıgüzel mahallesinde dünyaya gelen Mehmet Akif Ersoy'un babası ise, Fatih medresesi müderrislerinden olup Arnavutluk bölgesinin İpek kasabasına bağlı bir köy olan Şuşisa'dan küçük yaşta tahsil için İstanbul'a gelmiş Mehmed Tahir Efendi'dir(1826-1888). Annesi ise, Türk olan Emine Şerife Hanım (1836-1926)dır.[4]

Dolaysıyla iki şair, anne tarafından Türklükte birleşiyorlar.

Hafız İbrahim'in dünyaya geldikten 3 yıl sonra, hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamış bir kız kardeşi dünyaya geldiği gibi,[5] Mehmed Akif 'in de dünyaya geldikten iki yıl sonra ailesinin Nuriye ismini verdiği bir kız kardeşi doğar.[6]

Hafız dört yaşında iken babası vefat edip kendisi yetim kalır. Annesi esasen fakir birisi olan kardeşi Mehmed Niyazi Efendi'nin yanına giderek Kahire'ye taşınırlar. Hafız"ın dayısı, onu Kale'deki Hayriye mektebine yazdırarak tahsile başlamış olur. Sonra da ilkokul olan Kırabiyyeh mektebine geçer, oradan Mübtediyan mektebine, ardından Hidiviye medresesine geçer. Hafız İbrahim Hidiviye'deki eğitimini sona kadar devam ettiremez; Tanta şehrine taşınan dayısı Mehmed Niyazi Efendi yanına gitmek zorunda kaldığı için eğitimine ara verir. Dayısının yanına giden şair, dayıya yük olmaya başladığını görünce yanından ayrılmaya ve iş bulmaya karar verir, bu yüzden tahsiline devam edemeyerek eğitimi kesintiye uğrar. On altı yaşındayken bu duruma düşen şair, dayısının onu yük olarak gördüğünü algıladığını ve kendisinin bundan hoşlanmadığını, hatta içi incinmiş olduğunu dayı yanından ayrılma kararını aldığını anlamlı şu iki dizesiyle ifade eder:[7]

Biliyorum, sana yük olmuşum,az kaldı diye inanıyorum…

---

2 Divan-u Hafız İbrahim, 1. c. s. 6

3 Abdulhamid Sened El-Cindi, s. 16

4 M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Mehmed Akif ERSOY, DN-ADEN Yayıncılık, Şenyıldız Matbaası, İstanbul 2006, s. 3

5 Abdulhamid Sened, g. e. s. 16

6 M. Ertuğrul Düzdağ, g. e. s. 3

7 Divan-u Hafız İbrahim, 1.c. s. 7

Gözün aydın olsun, çekip gidiyorum[8]

Mehmed Akif de tahsiline erken yaşta; 1878 yılında 4 yaşındayken Fatih'te Emir Buhari Mahalle mektebinde başlar. 1879 yılı sonlarında Fatih İbtidaisine geçmişken 1882 yılında Fatih merkez Rüşdiyesi'ne başlar... Mehmed Akif'in babası 1888 yılında vefat eder. Akif, 1889 yılına kadar Mülkiye mektebine devam eder... Ailenin baba vefatından dolayı düştüğü maddi sıkıntı içinde bulunan Akif, Mülkiye'yi bırakmak zorunda kalır... Dolayısıyla onun eğitimi de, Hafız İbrahim kadar olmasa da, kesintiye uğramış olur... İlerde iş bulmak için 1889'da açılan Baytar mektebine geçer, oradan baytar olarak mezun olur...[9]

Erken yaşta yetim kalmış Hafız İbrahim, dayısının yanında bir süre kaldıktan sonra ayrılmak mecburiyetinde kaldığını görmüştük. Kendi geçimini sağlamak için bir iş arar, akıcı ve inandırıcı bir üsluba sahip olduğu için avukatlık yapmaya karar verir, kendine büro açacak imkânları olmadığından bir avukatın yanına gidip çalışmaya başlar... Avukatlığa fazla devam edemeyen şair, derdine başka bir çare bulmak için uğraşırken Harp okuluna girer. 1891 yılında mezun olur. Böylece bir gelir kaynağına sahip olur. Bu konuda el-Barudî'[10]den etkilenir, muhtemelen onun gibi kalem ve kılıçla ün yapmayı düşünmüştür.[11]

Mehmed Akif de, babasının vefatı neticesinde eğitimine kısa bir ara verir. Akif'in evlilik hayatı da maddi sıkıntılar içinde geçmesi, şairin üzerinde tesirler bırakır. Eşi İsmet Hanım'ın nefes darlığı ve asabi bir rahatsızlığa yakalanmış olması, kendi işini daha da güçleştirir.[12]

En son 1925'te gidip on buçuk yıldan fazla kaldığı Mısır'daki hayatı da, Abbas Halim Paşa'nın ilgi ve riayetine rağmen, maddi ve manevi açıdan sıkıntısız geçmez. Eşref Edib eserinde Akif'in maddi sıkıntıları için şöyle yazar:

---

8 ثقلتْ عليك مؤونتي۞ إني أراها واهيه
فافرح فإني ذاهب۞ متوجه في داهية
Divan-u Hafız İbrahim, 1. c. s. 8

9 R. İhsan Eliaçık, Mehmed Akif Ersoy, 1. Baskı, Step ajans, İlke Yayıncılık, İstanbul 2004, s.12-14

10 Mahmud Sami el-Bârûdî (1839-1905) : Mısırlı neo-klâsik şairlerin ilkidir. Bu akımı başlattığı için neo-klasizmin diğer bir adı da el-Bârûdî Ekolü' dür. e1-Bârûdî 1839 yılının Ekim ayında Mısır'da dünyaya gelmiştir . Ataların soyu Memlûk sultanlarına kadar uzanır. Ailesi Osmanlı devleti zamanında Mısır'da mültezim olmuş zengin bir ailedir... Şair 12 Eylül 1905'te ölmüştür. Divanı ve e1-Muhtârât adlı şiir antolojisi, ölümünden sonra eşi tarafından yayınlanmıştır.

11 Divan-u Hafız İbrahim, 1. c. s. 11

12 R. İhsan Eliaçık, s. 26

"*Üstad'ın bütçesi hiçbir zaman muvazene bulamıyordu. Bu sebeple borçsuz kaldığı nadirdi.*"[13]

Hafız İbrahim, 1891 yılında on dokuz yirmi yaşında teğmen olarak devlet adamı olmak yolunda ilk adımını atar, bir süre Harbiye Nezaretinde çalıştıktan sonra çeşitli vilayetlerde karakol subaylığı yapar. Daha sonra, istemeyerek olsa da, İngilizlerin Sudan'a yaptığı çıkarmaya katılır. Mısırlıların 1899'da Sudanda İngilizlere karşı çıkardığı isyanda bulunup adı geçtiği için Kahire'ye çağrılarak görevden atılır. Şair bu sırada otuz bir yaşlarında idi. Görevden çıkarılmasından dolayı 1911 yılına kadar maddi bir sıkıntı içinde yaşar[14]...

Bu arada günlerinin çoğunu edebî konuşmaların geçtiği kahvehane ve arkadaş ziyaretlerinde geçirir. Hele Sudan'a gitmeden önce onunla tanışmış olduğu İmam Muhammed Abduh(1845-1905)'un meclisine sık sık giderdi.

1911 yılında Mısır Millî Eğitim Bakanı Haşmet Paşa tarafından Darul-Kutup (Mısır Millî Kütüphanesi), Edebî Eserler başkanlığına getirilir. Böylece içinde bulunduğu kötü ekonomik durumdan kurtulmuş olur. 1912'de Bey unvanı almış ve kütüphanedeki görevine 1932 yılında emekli olana kadar devam etmiş olan şair, aynı yılın 21 Temmuz'unda vefat eder.[15]

Sudan Olayı dışında sakin bir hayat süren Hafız İbrahim, tek bir sefer evlenir, ancak bu evliliği birkaç ay sürür.[16]

Hafız İbrahim'in babasının da, bir devlet memuru olarak çalıştığını görmüştük. Aynı zamanda devlet adamlarınca ilgi görmüş ve iltifatını kazanmıştır. Yukarı Mısır paşalarından biri olan Mahmud Süleyman Paşa'nın iltifatına mazhar olmuş, cömertçe davranışlarının bir neticesi olarak oğul Hafız'ın dünyaya geldiği gemiye sahip olur. Paşanın oğulları da, babalarının vefatından sonra Hafız'ı sorup ona ilgi göstererek cömert davrandılar, hele oğlu Muhammed Mahmud, şairi nezaketi ve sanatı için yanına çağırır, onu kabul edip onunla muhabbet ederdi... Şair de bu paşanın hakkını bilerek onun için bir mersiye yazar...[17]

Mehmed Akif de, gerek babası gerekse kendisi devlet adamlarına yakın olmuştur. Örneğin, babası Hoca Tahir Efendi, 1887 yılında huzur dersine

13 Eşref Edib, Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Hazır. Fahrettin Gün, Ravza Matbaası, Beyan Yayınları, Ocak 2010, S.189

14 Divan-u Hafız İbrahim, 1. c. s. 13,14

15 Abdulhamid Sened, g. e. s. 46

16 Divan-u Hafız, s. 116

17 Abdulhamid Sened, g. e. s.15

davet edilir ve derslere " muhatab" olarak katılır… Hoca Tahir Efendi vefatından sonra da, talebesi İbnülemin, hocasının ailesiyle ilgilenip hal hatırını sorardı. 1889 yılı baharında Yakacık'a giden Emin Paşa ailesi, Tahir Hoca'nın çocuklarını da eskisi gibi yanlarına alır…[18]

Akif kendisi de, 1893'te baytar müfettişi olarak devlet hizmetine girerek 1898'e kadarki dönemde Osmanlı ülkesinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde görevli olarak dolaşır, çeşitli merkezlerde kısa ve uzun müddetler kalır…1914 yılı sonunda devlet tarafından vazifeli olarak Almanya'ya gönderilen heyete dâhil olarak Berlin'e gider… 1920 yılında Burdur'dan milletvekili seçilen Miralay İsmail'in istifası üzerine, onun yerine Burdur vekili seçilir…[19]

Mehmed Akif'in aynı zamanda, ilerde, Mısır'da onu misafir edecek devlet adamı Abbas Halim Paşa(1866-1934) ile de samimi ilişkisi ve muhabbeti vardı. Paşa'nın İstanbul'da; Heybeli'deki köşkünde bulunduğu sürece ziyaretine giderdi…[20]

İlk defa 23 Aralık 1913 yılında Mısır'a giden Mehmed Akif, Mısır'ın gezilecek yerlerini gezip görür,[21] özellikle Nil Nehri sahilinde bulunan El-Uksur şehrini ziyaret eder, Nil kenarına oturarak güneş batmasının Nil'le beraber yarattığı muhteşem manzarayı seyreder. "El-Uksur" ve " Firavunla yüz yüze" adlı şiirlerini yazarken Nil'in azametine hayranlığını açığa vurarak onun için "*bu " Nil-i Mübarek"*[22] ifadesini kullanarak şöyle betimler:

Fakat, bu "Nil-i Mübarek" mezar kadar hissiz;
Bütün sevahili boğmuş, gömerken emvacı,
Ne vardı bir acı duysaydı? Şöyle dursun acı,
Huzur içinde, sanırsın ki ninniler duyuyor;
Semayı altına sermiş, derin derin uyuyor![23]

Akif, başka bir yerde de Nil vadisi için şöyle der:

O Nil'i koynuna çekmiş yeşillenen, vadi,

---

18 R. İhsan Eliaçık, g. e. s. 13

19 A. g. e. s. 15, 24

20 Eşref Edib, g. e. s. 193

21 a. g. e. s. 85

22 Safahat, s. 454

23 Safahat, s.454

- ki yok hazan safahatında ömrünün ebedi-
Önümde, zümrüde benzer, yığın yığın mevcatı,
Saçıp saçıp uzuyor: sanki bir serab-ı hayat!
Bu yal u bali bütün gün kucaklıyan o güneş,
Ki; Nil'i şarkına almış da garba geçmişti;[24]

Mehmed Akif, Mısır hakkında yazdığı şiirlerinden anlaşılacağı üzere Nil hayranı olurken... Hafız İbrahim ise Nil şairi oluyor; Nil üzerinde doğmuş zaten. Şiirinde de ona geniş yer verir. Örneğin, Nil üzerinde Asvan barajı inşa edilmesinden sonra, Nil suyu azalmasının sebebini şöyle açıklar:

Nil, üstündeki barajın duruşunu beğenmeyip suyu Sudan'a çekildi;
Kenarları üzerinde insanın bir entrikasını görmek, onu korkuttu[25]

Edebiyat hakkındaki görüşlerini makalelerinde neşreden Mehmed Akif, eskilerden bir lirik şair olarak Fuzuli'yi beğenir. Leylaname diye adlandırdığı "Leyla ve Mecnun" mesnevisini plansız bulurken ve Divan şiirine karşı dururken, Fuzuli'yi bir Fransız lirik şair olan Lamartine ile kıyaslamadan da kendisini almayarak şöyle der: *"... İkisi de bir hüsn-i layezalin medhuş-i cemali idi."*[26]

Akif, Doğu edebiyatından Sa'di'yi kendine bir model kabul eder ki Arap ve Fars şiirini reddeden nesiller için bu yeni bir seçimdir. Akif'in Sa'di'yi beğenmesinin sebebi ahlakçı bir yazar olmasıdır.[27] Akif'in, Tevfik Fikret şiiri tesirinde olması, ilk şiirlerinden itibaren söylenir. Hatta Safahat'ın başında Tevfik Fikret gibi okuyucusuna seslenir:

Bana sor sevgili kari, sana ben söyleyeyim,

Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım.[28]

Akif kendi edebiyatı ve Doğu edebiyatına vakıf olduğu gibi, Batı edebiyatına da vakıftı. Çoğu zaman cebinde Fransızca bir eser bulunur, vakit buldukça okurdu. Batı edebiyatından, hele Fransız edebiyatçılarından Lamartine'i

---

24 Safahat, s. 301
25 أنكر النيل موقف الخزان ۞ فانثنى قافلا إلى السودان
راعه أن يرى على جانبيه ۞ رصدا من مكايد الإنسان
Divan-u Hafız, 1.c. s. 238

26 İnci Enginün, Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar(1839-1923), 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2006, s. 291,292

27 a. g. e.s. 592

28 Safahat, s. 27

her zaman büyük hürmet ve muhabbetle yad ederdi. Ve şöyle derdi:

"...Cihan-ı şiirin beterin tabakatına yükselen Feyzi-i Hindi'ye nasıl hayran olursam, Fuzuli'yi ne kadar seversem; Lamatrine'i de o kadar sever, o kadar hürmetle, o kadar iştiyak ile yad ederim."[29]

Batı edebiyatçılarından (Alexandre) Dumas Fils'in kudretine hayran şair, damadı Ömer Rıza anlattığı gibi İngilizlerin Shakespeare'ini, Milton'unu, Bayron'unu daha başka büyük simalarını, Fransızların Anatole France'a kadar bütün sanat ulularını okumuş ve kendisine tavsiye olunan her eseri didikleye didikleye incelemişti.[30]

Batı edebiyatından okuduğu kimi önemli eserler şunlardır: Ernest Renan'ın *Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse'si , Victor Hugo'nun Sefiller'i, Sienkiewicz'in Quovadis. Ayrıca Hernani, Jack, Tais, Graziella ve Confession gibi eserleri okumuştur.*[31]

Hafız İbrahim de, kendi edebiyatından, hele ondan önceki edebiyatçı nesilden etkilendiği düşünülmektedir. Şair, Esfahani'nin(284\897-356\967m) Ağani adlı kitabını, eski şairlerin divanlarını; hele Ebul'Alaa El- Maarri'yi(363\973-449\1057m), Ebu Nevvas(145\762-199\813), Ebu Temmam(796-843), Elbuhturi(205\821-284\897) vd. okuyup şiirlerinden beğendiğini seçerdi. Bu eski şairlerin pek çoğunu ezberler ve kendi meclisindekilere de dinletirdi.[32]

Arapça ile yetinmeyip Fransızcayı öğrenen şair, Fransız edebiyatını okuyup birkaç eserini Arapçaya aktarır. Hafız'ın, Mehmed Akif'in okuduğu eserler arasında yer alan Hugo'nun " Sefiller" eserini Arapçaya aktarması, Fransızcadan yaptığı tercümelerin başında gelir.[33]

Hafız Hugo için şöyle der:

Bir yabancı şairdir ki şiir semasındaki yıldızı, Arap şairlerinin yıldızlarını neredeyse geçerdi

Gökyüzündeki yıldızları selamlayıp onların üstünde Ma'arri ile buluştu.[34]

---

29 Eşref Edib, s. 74

30 a.g.e.s.75

31 Ahmed Kazım Ürün, Ahmed Şevki ve Mehmed Akif'te Ortak Unsurlar; Nüsha dergisi, Yıl 2, sayı: 7, Güz 2002, S.85

32 Hafız İbrahim; Şairü'şşe'abi ve Şairü'l Nil, s. 36

33 a.g.e.s.36

34 أعجمي كاد يعلو نجمه ۞ في سماء الشعر نجمَ العربي
صافح العلياء فيها والتقى ۞ بالمعريّ فوق هام الشهب

Divan-u Hafız, 1.c. s. 38

Shakspere'i de okuyup beğenen Hafız, İngiltere'deki İlmi Kurum'un 1916 yılında İngiliz şairin 300. Yıldönümü için düzenlediği törene davetli olarak katılınca Shakspere hakkında şöyle der:

Mısır'dan seni selamlar bir şair ki dâhilerin sözüne düşkün ve tutkuludur.

Arap ve Acem söz krallarının, anma gününe yürümesi de onu mest eder[35]

Âlim bir baba çocuğu ve erken yaşta dini eğitime verilmiş olan Mehmed Akif, ümmet derdini taşımış, bunu da, Safahat'ı ve makalelerinde yansıtmıştır. Ümmeti bilgilendirip bilinçlendirmek, onun için bir gayedir. Yüce bir maksattır.

Ümmet meselelerinin geniş yer aldığı ilk nüshasını 14 Ağustos 1324\27 Ağustos 1908 yılında çıkarıp daha sonra Sebilürreşad adını almış Sırat-ı Müstakim gazetesi, şairin ümmete karşı olan hassasiyetinin diğer bir göstergesidir. Her hafta mecmuanın sayfalarında üstadın bir şiiri yer almasıyla birlikte, Mısırlı büyük yazar ve düşünürlerin, Şeyh Muhammed Abduh'ların(1849-1905) ve (Muhammed) Ferid Vecdi'lerin(Ö.1945) yazılarını tercümeye başlayıp yayınlardı.[36]

Ümmetin âlimleriyle samimiyetleri olup İslam âlemini sürekli düşünen Akif, İslam dünyasının düştüğü çukurdan ancak Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani gibi âlimlerin destek ve emekleriyle, benzer zihniyet ve fikirlere sahip zatlarla kalkabileceği kanaatinde idi.

Ümmetin ilerleyip gelişmesinin, lafla değil, sadece uğraşı ve çalışmakla olacağına inanır ve bunu Abduh ile Efgani arasında şiir olarak bir diyalog şeklinde ifade eder:

Mısır'ın en meşur üstadı Muhammed Abdu,

Konuşurken neye dairse Cemaleddin ile;
Der ki tilmizine Afganlı: " Muhammed, dinle!
İnkılab istiyorum, başka değil, hem çabucak,
Öne bizler düşüp İslam'ı kaldırmazsak,
Nazariyyat ile bir şey olur zannetme...[37]

Mısırlı şairimiz Hafız İbrahim de, küçüklüğünde azımsanmayacak kadar

35 يحيك من أرض الكنانة شاعر ۞ شغوف بقول العبقريين مغرم
ويطربه في يوم ذكراك أن مشت ۞ إليك ملوك القول عرب وأعجم

Divan-u Hafız, 1. C. S. 72

36 Eşref Edib, s. 65,66

37 İnci Enginün, s.593

dini eğitim alır, kendi kendini aydınlatıp bilgilendirmek gayretine sahip olan Hafız, Mehmed Akif gibi İslam dünyasını önemseyip yaşadığı sıkıntıları göz önünde bulundurur… Muhammed Abduh ile şahsen tanışır, Ezher'de Şeyh'in düzenlediği tefsir, felsefe, fıkıh, belagat ve tarih dersi halkalarına katılır, Şeyh de onu kendine daha yakınlaştırır, evine davet ederek ilişkileri daha da kuvvetlenir[38]…

Hafız, Şeyh ile tanışıp yakın olduğu dönemde Mısır'da bir subaydı. Sudan'a gönderilince şeyh Abduh ile yazışırdı. Sudan'dan dönünce Şeyhin vefatına dek beş yıl boyunca yanından ayrılmaz, onu sever, şiirlerinde överdi. Şair, Şeyhi - adalet, takva, hikmet ve mütevazılık açısından[39]- Hz. Ömer bin Hattab'a benzetirdi. Şeyhi methederek kendisine insanların inandığı hurafeleri şikâyet ederdi:

Ey Hidayet İmamı! Gördüm ki insanlar sivrilip Şeri'ate aykırı şeyleri ihdas eylediler;

Mezarlardaki ölüleri kutsar, onlardan hayatı dileyip etrafında tavaf ededurdular [40]

Hafız gibi Muhammed Abduh'tan etkilenen Akif, gerek iş icabı, gerekse seyahat niyetiyle veya sürgün olarak ana vatanından uzakta kalır. Şair, seyahate ilk çıktığında Mısır'a 1913'te çıkar ki iki ay sürmüş seyahatinin dönüşünde, Medine'ye uğrar.[41] Bu seyahate ait izlenimlerini El-Uksur şiirinde görmek mümkündür. İkinci bir seyahati ise, Harbiye nezaretine bağlı olan " Teşkilat-i Mahsusa"dan görevli olarak 1914'te Almanya'ya; Berlin'e yaptığı seyahattir. Üç ay kadar süren bu seyahat, " Berlin Hatıraları" şiirinin yazılmasına vesile olur.[42]

1915 yılında yine teşkilat- mahsusa heyetine katılarak Necid'e gider, 1918'de Lübnan'a gider. 1919 yılının ilk aylarında başlayan Milli mücadele yılları boyunca Anadolu'yu da dolaşarak milli mücadeleyi destekleyen konuşmalar yapar, vaaz verir. Sonunda Mehmed Akif, Halim Paşa'nın misafiri olarak 1923 ve 1924 yılı sonlarında Kahire'ye gider, kışları orada geçirdikten sonra 1924 ve 1925 baharlarında yine Paşa ile birlikte İstanbul'a döner.

---

38 Essaid Mahmud Abdullah, Hafız İbrahim Dirasetun Tahliliye li- siretihi ve Şiirihi, ts. S.25,26

39 Essaid Muhammed Abdullah, a.g.e.s.28

40 إمام الهدى إني أرى القوم أبدعوا ۞ لهم بدعا عنها الشريعة تعزف
رأوا قبور الميتين حياتهم ۞ فقاموا إلى تلك القبور وطوفوا

Divan-u Hafız, 1. C. S.

41 Eşref Edib, s. 85

42 a. g. e. s. 87, 91

1925 sonundaki gidişinden sonra ise, Haziran 1936'ya kadar İstanbul'a geri gelmez ve on buçuk yıldan fazla Mısır'da kalır.[43]

Hafız İbrahim de, gerek Mısır'ın çeşitli bölgelerinde, gerekse yurt dışında birçok yeri gezip dolaşır. Bu gezmeleri kimi iş gereği, kimi ise seyahat içindir. Dayrut'ta doğan şair, babasının vefatından sonra annesiyle beraber dayısının yanına Kahire'ye taşınır, sonra Tanta'ya giderler… Memur olarak Beni Süveyif'e(1894-1895), İbrahimiye merkezine(1895), sonrasında ise Sudan'a orduda görevli olarak gider(1896)[44] ve orada kaldığı sürece hep Mısır'ı özleyip bir an evvel dönmek için uğraşır, hasret çeker ve şiirine özlemini döker.

> *Ey Mısır! ne zaman olacak ki misk koklayacağım toprağına dönüşüm*[45]

Şairlerin yaşadıkları dönemde, hele Mısır'da öyküsel şiir ya da başka bir ifade ile manzum hikâye ön plana çıkmış idi. Bunun için gerek Hafız İbrahim, gerekse Akif, bu konuda şiir yazmıştır. Hafız İbrahim " El-Ömeriiye"sini yazarken,[46] Akif de " Koca Karı İle Ömer"[47] şiirini yazarak yaşıtı ile aynı temayı, hele İslam tarihinde Hulafe-i Raşidin'in adalet, halkına sahip çıkıp iş ve hayatlarıyla yakından ilgilenme hassasiyeti konusunda en bariz şahsiyetlerinden biri olan Hz. Ömer Bin Hattab'ı işlemiş olur.

Fransız edebiyatından Hugo, Lamartine, Daudet ve Zola'yı okuduğunu söyleyen Akif, bu yazarların tasvir ettikleri yoksulluk sahnelerinden etkilenmiş olmalıdır. Benzerlerini kendi ülkesinde de bol bol gören Akif, sosyal meselelerin mağduru zavallı ve çaresizleri, manzum hikâyeler halinde yazar. "Küfe", "Mahalle Kahvesi", "Seyfi Baba", "Meyhane", "Hasta" toplumun çeşitli sahnelerine tutulan aynalar gibidir.[48]

---

43 R. İhsan Eliaçık, s.27

44 Abdulhamid Sened, s. 24

45 متى أنا بالغ يا(مصرُ) أرضا ۞ أشم بتربها ريح الملاب
Divan-u Hafız, 2. C. S. 122

46 a.g. e. s. 208

47 Hz. Ömer'in halifeliği devrinde (634-644) bir gece, Hz. Abbas evinden çıkar. Devlet başkanı konumunda olan Hz. Ömer'i görmek, ziyaret etmek ister. Akşam olmuş, gece epeyce ilerlemiştir. Hz. Abbas, Medine'nin ıssız sokaklarından, Hz. Ömer'in evine doğru ilerlerken karanlığın içinde bembeyaz bir hırkaya bürünmüş, heybetli heybetli yürüyen bir adamla karşılaşır, selâmlaşırlar. Kâinatın Efendisi'nin amcası, bir bakar ki, karşısındaki Hz. Ömer'dir. Ona, „Ya Ömer! Böyle geç vakit, bu ne iş?" diye sorar. Hz. Ömer, Medine'nin mahallelerini dolaşmaya çıktığını söyler ve gel beraber dolaşalım diye onu da davet eder. Ve o meşhur hikaye olur.

48 İnci Enginün, a. g. s. e. 595

Dolayısıyla Mehmed Akif, bu zavallı, kimsesiz insanlara Hz. Ömer Bin Hattab tipi bir yönetici lazım olduğu kanaatindedir. Bunun için Hz. Ömer'in Kocakarı ile hikâyesini ele alarak şiirle ifade eder. Döneminin insanının sosyal adalete ve adaletli bir lidere ne kadar muhtaç olduğunun farkında olan yazar, bunun modelini Hz. Ömer'de bulur. Belki de bunun için Hz. Ömer'in halifeliği devrinde (634-644) vuku bulmuş aşsız kalmış yaşlı kadın ve torunlarının Hz. Ömer ile hikayesini işler…

Kocakarı ile Ömer şiirinin, Safahat'ın birinci kitabında yer aldığını görmekteyiz. Şair, bu şiirini okuyucuya takdim ederken Ali Ekrem Bey'e ithaf eder.

Mehmed Akif'in bu şiirinin, 184 dizeden oluşup beş bölüme ayrıldığını ve altına tarih atılmadığını da görürüz. Şair, şiirleştirdiği bu gerçek hikâyeye bir soru sormakla başlar ki bu soru hikâyenin asıl anlatıcısı olan Hz. Abbas hakkındadır:

Yok ya Abbâs'ı bilmeyen, kimdi?...
O sahâbîyi dinleyin, şimdi:

Böyle bir soru ile şiirine başlayan şair, okuyucuların dikkatini çekip kulak vermelerini istemesindendir. Bunun yanı sıra da sahabe olan Hz. Abbas'ın adını dile getirmekle, Mısırlı can arkadaşı ve samimi dostu, darlığında onu yalnız bırakmamış olan, gerek İstanbul'dayken, gerekse Mısır'dayken onu misafir eden Abbas Halim Paşa'yı ima etmiş olduğunu düşünebiliriz. Abbas Paşa, Akif için zorluk ve sıkıntı çektiği dönemlerde dünyayı aydınlatan güneş, geceleri nurlandıran aya benzerdi, çünkü arkadaşı Eşref Edib'in ifade ettiği üzere, Akif'in Mısır'da yaşadığı sürece Abbas Paşa, orada olmasaydı Mısır onun için karanlık bir yer olurdu.[49]

Şair, bu sorusundan sonra hikayeye geçerek sessiz, sakin ve ıssız yolların insanlardan boş olduğu bir vakitte cereyan ettiği o geceyi tasvir ederek hikayenin kozmik zamanını belmiş olur:

"Bir karanlık geceydi pek de ayaz...
İbni Hattâb›ı görmek üzre biraz,
Çıktım evden ki yollar ıpıssız.

Hz. Abbas, yolda kendisinden başka hiç kimsenin olmadığını düşünürken uzaktan karanlığın içinde bembeyaz bir hırkaya bürünüp heybetli heybetli yürüyen bir adamla karşılaşır, selâmlaşırlar, ancak o adam bunca karanlık olmasına rağmen gene gizlenip geçerdi, yanından:

49 Eşref Edib, s. 192

Yolcu bir benmişim meğer yalnız!
Aradan geçmemişti çok da zaman,
Az ilerden yavaşça oldu iyân,
Zulmetin sînesinde ukde gibi,
Ansızın bir müheykel a›râbî!
Bembeyaz bir ridâ içinde garîb,
Geliyor muttasıl mehîb mehîb.
Ben sokuldum, o geldi, yaklaştık;
Durmadan karşıdan selâmlaştık.
Düşünürken selâm alan sesini,
O heyûlâ uzandı tuttu beni:
Bir de baktım, Ömer değil mi imiş?
- Yâ Ömer! Böyle geç zaman, bu ne iş?
- Şu mahallâtı devre çıkmıştım...
Gel beraber, benimle, üç beş adım.

Karşılaştığı adamın Hz. Ömer olduğunu fark eden Hz. Abbas, bu vakit Medine sokaklarında ne işi olduğunu şaşırarak sorduğunda Hz. Ömer, Medine'nin mahallelerini dolaşmaya çıktığını söyler ve gel beraber dolaşalım diyerek onu da davet eder.

Şiirin ikinci bölümünde ise, şair Hz. Abbas dilinden Medine'nin halini tasvir eder, uhrevi bir sükun ve huzur içinde olduğunu söyler, Çünkü başında, insanlık tarihine adalet abidesi olarak geçecek, hükmettiği geniş İslâm coğrafyasına hak ve hukuku hâkim kılacak Hz. Ömer bulunmakta idi. Zaten, Hz. Ömer'in böyle karanlıkta yollara çıkması, hakkı ve nizamı koruyup sağlamak içindir...

Ne sadâ var, ne bir yürür bîdâr;
Uhrevî bir sükûn içinde civâr.
Ömer olmuş gezer, sıyânet-i Hak...
Şu yatan beldenin huzûruna bak!
O semâlar kadar yücelmiş alın,
Çakarak sînesinden âfâkın,
Bir zaman sönmeyen nigâhıyle,
Necm-i sâhirde sanki bir hâle!

Şair, bundan sonra, Hz. Abbas ağzından Hz. Ömer'in halkını nasıl yoklar

olduğunu, kapı kapı, sağlam olsun, dökük olsun her evin önünde durup dertli bir insanın acıklı sesi gelir diye içerdekilerin haberi olmadan beklediğini anlata durur. Medine'yi dolaştıktan sonra şehrin içiyle yetinmeyip dışına da çıkar, belki oralarda medet bekleyen birileri olur düşüncesiyle:

Duruyor her evin önünde Ömer,
Dinliyor bî-haber içerdekiler
Geçmedik en harâb bir yapıyı,
Yokladık sağlı sollu her kapıyı.
Geldik artık Medîne hâricine;
Bir çadır gördü, durdu kaldı yine.

Şiirin üçüncü bölümünde ise, yolda görünmüş çadırın önünde duraklanan Hz. Ömer'i ve onu sarsacak manzaraya tanık oluyoruz. Bu bölüm, ocak kelimesi ile başlar sanki Hz. Ömer'in içini yakacak manzaranın erkenden simgelenmesi istenmiştir:

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın.
«Açız! Açız!» diye feryâd eden çocuklarının,
Karıştırıp duruyorken pişen nevâlesini;
Çıkardı yuttuğu yaşlarda çırpınan sesini:
- Durundu yavrularım, işte şimdicek pişecek...
Fakat ne hâl ise bir türlü pişmiyordu yemek!
Çocukların yeniden başlamıştı nâleleri...

Çaresiz kocakarı ve yavrularının çadırdan gelen feryatlarını işiten Hz. Ömer, çok vakit kayıp etmeden selamını verip vatandaşın bu ağlayış sebebini bir an evvel öğrenmek için içeri girer. Yaşlı kadın, dertli olmasına rağmen güler yüzle selam verirken Hz. Ömer sorgulamaya başlar:

Selamı verdi Ömer, daldı âkıbet içeri.
Selamı aldı kadın pek beşûş bir yüzle.
- Bu yavrular niçin, ey teyze, ağlıyor, söyle?
- Bu gün ikinci gün, aç kaldılar...
- O halde, neden
Biraz yemek komuyorsun?
- Yemek mi? Çömleği sen,
Tirid mi zannediyorsun? İçinde sâde su var

Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar!
Ne çare! Belki susarlar, dedim. Ayıplamayın.
- Peki senin kocan, oğlun, ya kardeşin, ya dayın...
Tek erkeğin de mi yok?
- Hepsi öldü... Kimsem yok.
- Senin midir bu küçükler?
- Torunlarım.
- Ne de çok!
Adam, Emîre gidip söylemez mi hâlini?
- Ah!

Kadının durumunu öğrenen Ömer, kendini tanıtmadan, kim olduğunu söylemeden kadına, hâlini niçin Emir'e (halifeye) anlatmadığını sorar. Fakat kadından hiç beklenmedik çok ağır bir cevap alır. Kadın karşısındakinin Halife Ömer olduğunu bilmez ve şöyle beddua eder:

Emîre öyle mi? Kahretsin an-karîb Allah!
Yakında râyet-i ikbâli ser-nigûn olsun...
Ömer, belâsını dünyâda isterim bulsun!

Kadının ağır cevaplarına sakin sakin karşılık veren Hz. Ömer, günümüzde dünyanın dört bir yanında insanlığın elde etmek için çırpındığı ifade özgürlüğüne yüzyıllardan önce izin vermiş olur. Hz. Ömer'i; kendini savunmaya, ve savunmadan önce bile ne gibi bir günah işlemiş olduğunu kadıncağıza teyze diyerek sorar:

- Ne yaptı, teyze, Ömer, böyle inkisâr edecek?
- Ya ben yetîm avuturken Emîr uyur mu gerek?
Raiyyetiz, ona bizler vedîatu'llâhız;
Gelip de bir aramak yok mu?
- Haklısın, yalnız,

Halife Ömer, büyük bir hayret içinde kalarak bu cevabı alırken kadıncağız, kendisinin yetim avuturken, halifenin uyumaması gerektiğini; kendilerinin halifenin idaresi altında ve onda Allah'ın bir emaneti olduklarını, ama arayıp sorulmadıklarını yana yakıla anlatır.

Kadının, Hz. Ömer'e "Raiyyetiz, ona bizler vedîatu'llâhız" demesiyle, Hz. Peygamber efendimizin " Her biriniz çobansınız ve elinizin altındakinden

sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır ve elinin altındakileri layıkıyla muhafaza etmekten sorumludur. Erkek ailesinde bir çobandır ve o da eli altındakilerden sorumludur. Kadın da kocasının evinde bir çobandır ve eli altındakilerden sorumludur. Hizmetçi de efendisinin malında bir çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur. Dikkat edin! Her biriniz çobansınız ve her biriniz sorumlusunuz." hadis-i şerifini hatırlatmış olur. Kadın,

Zavallının işi pek çok zaman bulup gelemez;
Gidip de söylememişsen ne haldesin bilemez.

diyerek mazeret sayıp döken Hz. Ömer'in hiçbir mazeretini kabul etmez. Ve eğer Halife'nin durumu idaresi altında bulunan insanlarla ilgilenmeye müsait değilse neden hilafeti kabul ettiğini sorar:

- Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabûl?
Sonunda böyle çürük özrü kim sayar makbûl?
Zavallının işi çokmuş!... Nedir, muhârebe mi?
İşitme sen de civârında inleyen elemi,
Medîne halkını üryan bırak, Mısır›da dolaş...
«Gazâ! Gazâ!» diye git, soy cihânı, gel paylaş!

Bu arada, çocukların feryatları daha da yükselir. Torunlarının bu içler acısı durumu karşısında ihtiyar kadının öfkesi artık çılgın bir hâle dönüşür, ki bu öfke ile Halife Ömer'e beddualarını daha da arttırır:

Çocukların bu sefer yükselince feryâdı,
Kadın, tehevvürü artık cünûna vardırdı;
- Şu nevhalar ki çıkar tâ bulutların içine,
Ömer! Savâik-i tel'în olur, iner tepene!
Yetîmin âhını yağmur duâsı zannetme:
O sayha ra'd-ı kazâdır ki gönderir ademe!
- Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver...
- Susundu yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!
Gidip de söyliyeyim hâ?.. Dilencilik yapamam!
Ömer de kim? Benim ondan kerîm adamdı babam,
Ölür de yüz suyu dökmem sizin Halîfenize!..
Ömer vuruldu bu son sözle...
- Haklısın, teyze!

Avut çocukları, ben şimdicek gider gelirim.

Bu sözlere vurulmuş Hz. Ömer, derhal kalkar, Hz. Abbas ile beraber çadıra dönmek üzere oradan ayrılırlar…

Şair, şiirin dördüncü kısmını oluşturan bölümde Hz. Ömer'in psikolojisini, çadırdan çıkışını kelimelerle çizerek ne kadar etkilendiğini ve içi sıkıldığını böyle bir tabloda karşımıza koyar:

Halîfe önde, bitik suçlu, münfa'il, nâdim;
Ben arkasında, perîşan, çadırdan ayrıldık.

Yine kozmik zamanı gözden kaçırmayan şair, vaktin ilerlemesini de dile getirerek hikayeyi an be an bize yaşatır ve olaydan kopmamamızı sağlar:

Sabâha karşı biraz başlamıştı aydınlık.
Köyün köpekleri ejder misâli saldırıyor,
Bırakmıyor bizi yoldan, fakat kim aldırıyor!

Evet, etraftaki köpekler bile uyanmaya başlar, onlar da sokaklara çıkıp ulular, ancak dertli ve mahzun birisinin derdini ne unutturur ki, hele adaletli, mesuliyet duygusunu ve Allah korkusunu içinde taşıyan Hz. Ömer gibi biri ise, kim aldırır ki…

Medîne'nin dalarak münhanî sokaklarına;
Dönüp dönüp hele geldik zahîre anbarına.
Halîfe girdi açıp, ben de girdim emriyle.
Arandı her yeri, bir mum yakıp ale'l-acele.

Artık gelindi erzak ambarına, içeri arandı ve acele bir çuval un ile bir testi yağ da yüklenildi. Ana sorumlu ve kıyamet gününü düşünen Hz. Ömer, bizzat un çuvalını omuzlayıp yağı ise Hz. Abbas'a bırakır:

- Şu tek çuval unu gördün ya! Haydi yükle bana;
Bu testi yağ doludur, elverir o yük de sana.
Çuval Halîfe'de, yağ bende, çıktık anbardan;
Kilitleyip geri döndük deminki yollardan.
Mesâfe, baktım, uzun; yük yaman; Ömer yaralı;

Elbette Hz. Ömer yaralıdır. İçi yaralı, içi sızlar, nasıl sorumluluğunu yerine getirmediği derdindedir. Hz. Abbas, ağır yükü onun yerine taşımayı önerdiğinde Hz. Ömer'in çok manidar cevabıyla karşı karşıya kalır ki keşke günümüzün baştakileri o cevabı anlayıp düşünseler; düşmanını değil, halkını yok etmeye kalkışan, düşmanlarına karşı bile kullanmadığı silahları kullanan, koltuğa yapışan ve dünyayı sanki sonu olmayan bir mekan olarak gören zamane liderleri!

Dedim ki:

- Ben götüreydim... Verir misin çuvalı?

- Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:

Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.

Evet, yorulsa değil, ölse bile yardım istemem der, Hz. Ömer. Kadının söyledikleri kulaklarını hala çınlatıyor...

Kadın ne söyledi, Abbas, işitmedin mi demin?
Yarın huzûr-i İlâhide, kimseler, Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;
Evet, hilâfeti yüklenmiyeydi vaktiyle.

Şair, Hz. Ömer'in, Dicle kenarında bir kurt bir koyunu aşırırsa veya başka bir rivayette geçtiği gibi İslam memleketinde bir hayvanın ayağı kırılırsa neden yol açılmadığı kendisine (Hz. Ömer'e) sorulacağı kanaatinde ve bilincinde olduğunu dile getirir:

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ûl!
Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ûl!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer›i!
Ömer duyulmada her kalbin inkisârından;
Ömer koğulmada her mâtemin civârından!
Ömer Halîfe iken başka kim çıkar mes›ûl?
Ömer ne yapsın, İlâhî, beşer zalûm ü cehûl!
Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...

Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?

Hz. Ömer, insanlar baştakilerden Hz. Muhammed'den beklediklerini bekler olduğunu bilir, zira onlar baştaki kişiyi Hz. Muhammed'i temsil eder olduğunu görürler. Hz. Abbas, Hz. Ömer'i sakinleştirip üzerine düşeni onun kadar kimse yapamadığını, adaletin mutlak olmadığını, beşerin adaleti tamamen sağlayamaz olduğunu söyleyerek onu teselli etmeye çalışır:

- Sen almasan acaba kim gelip de senden iyi,
İdâre eyliyecek düştüğün bu ma'rekeyi?
Evet, adâleti «mutlak» hayâl edersen eğer,
Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!
Beşer, adâleti «mutlak» tahayyül eylerse,
Görür ümîdini mahkûm her zaman ye'se.
Sen ey Ömer, ne meleksin, ne bir emîr-i zalûm...
Fakat elinde ne var? Fıtraten beşer mazlûm!
Görür bürûc-i semânın bütün sitâreleri,
Zalâm içinde, yük altında inleyen Ömer'i!
Huzûr-i Hakk›a çıkarken bu unlu cebhenle,
Değil zemîni, getir şâhid âsümânı bile!
- Uzak mı yol? Daha çok var mı?
- Ancak üç beş adım.
Mecâli kalmamış artık zavallının... Baktım:

Hz. Abbas, Hz. Ömer'i teselli etmeye çalışırken un çuvalı altında yorulan ve iki büklüm olan Hz. Ömer'in "Uzak mı yol? Daha çok var mı?" sorusuna çok az kaldığını diyerek yanıt verir. Nihayet ihtiyar kadının çadırına gelinir. Hz. Ömer'in artık mecali kalmamıştır;

Olanca azmini cebr eyleyip, nefes nefese;
Yavaş yavaş yürüyor. Geldi bin belâ ne ise!
Sokuldu haymeye, indirdi arkasından unu:
- Bırak da testiyi yerleştirin kenâra şunu.

Hikayenin sonlarına doğru ilerlerken Hz. Ömer çadıra girişi, kocakarı ve torunlarının yemeğini bizzat hazırlaması tablosu şöyle sunulmaktadır:

Hemen çakılları çömlekten indirip attı,

Uzandı testiye, yağ koydu, sonra un kattı.
Oturmak istedi, lâkin belâya bak ki: ocak
Hemen sönüp gidecek...
- Teyze, yok mu hiç yakacak?
Kadın getirdi beş on parça yaş diken Ömer'e;

Hz. Ömer'in burada çok anlamlı ve düşünülmesi gereken bir tavır sergilediğini görürüz, ki burada adaletli davranması yanında mütevazı davranmasıdır. Şair, onun ateş yakması ve yemek pişirmesi için yere nasıl serildiğini şöyle ifade eder:

Ömer de yakmak için büsbütün serildi yere.
Ocak tüter, Ömer üfler zefir-i hârıyle;
Zemîni lihye-i beyzâ yı târumâriyle,
Sücûd tavr-ı huşû'unda, muttasıl süpürür;
İçinde rûhu yanar, cebhesinde ter köpürür!
Döner muhît-i nigâhında tûde tûde duman;
Bulut geçer gibi necmin hıyat-ı nûrundan!
Ocak tutuştu, yemek pişti;
- Var mı teyze kabın?
Getir de indirelim...
- Var büyükçe bir kap, alın.
Yemek sıcaktı, fakat kim durup da bekliyecek!
Ömer çocuklara bir bir yedirdi üfliyerekl
Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-i sürûr;
Çocuklar oynaşıyorlar, kadın ferîh ü fahûr.
Ömer bu âlemi gördükçe gaşy içindeydi...

Hz. Ömer, pişen yemeği çocuklara bir bir yedirir. Çocuklar doyunca, çadırda mâtem havası biter, sevinç dolu bir hava eser. Çocuklar oynamaya başlar, yaşlı kadın da neşelenir, bu manzarayı gören Hz. Ömer, mutlu olur, içi biraz rahatlar. Bu arada neredeyse sabah olmaktadır. Hz. Abbas, Hz. Ömer'in dikkatini çekerek oradan ayrılmalarını gerektiğini söyler:

Dedim:
- Sabâh oluyor kalkalım...
- Evet, haydi!

Yarın Emâret'e gel teyze, öğleyin beni bul;
Emîr'e söyleriz elbette hayr olur me'mul.

Evet, bu mübarek zatlar için yaşlı kadıncağız yanından ayrılma vakti geldi. Hz. Ömer, kadına yarın öğleden sonra uğramasını söyleyerek çıkarlar, çıkmaları bu şiirin son bölümünü oluşturur. Teyzenin hali ise, şairce bu dizelerle betimlenir:

Yüzü gülmüştü teyzenin, baktık,
Biz de çıktık vedâ edip artık.
Hiç görünmeksizin gelip geçene,
Doğru indik Halîfe'nin evine.
«Şimdi nerdeyse gün doğar, kalıver.»
Diye, koyvermiyordu, çünki, Ömer.
Etti az sonra subh-i velveledâr
Uyuyan şehri kâmilen bîdâr

"Hiç görünmeksizin gelip geçene" dizesi, Hz. Ömer'in işlerini sağlam bir şekilde ve riyaya karışmasın diye ne kadar dikkat etiğini açıkça göstermektedir. Bazı devlet adamları, hele bizim çağımızda olmakta olduğu gibi, insanlar görsünler diye, itibar ve mevki kazanayım diye bunu yapmaz. Allah'a ve yüklendiği emanete riayet etmek babındandır.

Şair, yine kozmik zamana dikkat ederek, kadının öğlen gitmesi ve Ömer ile arasında olan konuşmasını şöyle şiirleştirir:

Öğle geçmişti, çıktı geldi kadın.
- Galiba, teyze, uykusuz kaldın!
İşte bağlanmak üzredir nafakan
Alacaksın her ay gelip buradan.
Şimdi affeyledin değil mi beni?
- Böyle göster fakat adâletini.[50]

İhtiyar kadının bu son cümlesini söylerken, sanki Hz. Ömer'e her zaman böyle davranmasını gerektiğini hatırlatır, adalet denen fazilet ve istenen ahlak ancak böyle olacağının altını çizer.

50 Mehmed Akif ERSOY, Safahat, Hazır. M. Necati Bursalı, Çile Yayınları, Bayrak Mat. San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 1997, s.103-109

Akif'in Safahat'ında bir şiirde gördüğümüz Hz. Ömer bin Hattab, Hafız İbrahim'in divanında çok geniş bir yer tutuğunu görmekteyiz. Şair, bu şiirinde Hz. Ömer'in hayat hikayesini ana çizgileri ve tarih hafızasından silinmesi imkansız, her zaman yöneticilerin göz önünde bulundurması gereken hadiselerini verir. Bunun yanında şairin diğer şiirlerinde de Hz. Ömer'i söz ettiğini görmek mümkündür. Hele yukarıda geçtiği gibi İmam Muhammed Abduh'u övüp methederken…

Hafız İbrahim, El-Ömeriyye'sini yazarken bir giriş ile bir hatime dahil olmak üzere yirmi başlıktan oluşturur. Arap edebiyatında El-Ömeriyye diye bilinen Hafız'ın bu şiiri, 187 beyit olup divanının birinci cildinde yer alır.

Hafız İbrahim, yirmi başlıktan oluşan El- Ömeriyye'sini yazarken, her başlık altında Hz. Ömer ile ilgili ve diğerinden farklı bir olayı şiirleştirir. Ki, Hz. Ömer'in adaleti, hak için zengin, fakir, akraba vs. ayrımını yapmamasını, bu adaletin beraberinde getirdiği merhamet, şefkat duygularını ve israfa karşı tutumunu bu şiirde buluruz.

Hafız İbrahim, Eski Mısır tarihi ile ilgili bilgi ve kültürden faydalanarak " Mısır Tetehaddes An-Nefsihâ\ Mısır Kendini Anlatıyor" adlı şiirini yazarken,[51] 1918 yılı 8 Şubat Cuma günü akşam düzenlenmiş törende söylediği El-Ömeriye'sini, İslam tarihi kültüründen yararlanarak yazar.

Hafız İbrahim, El-Ömeriye'sinin giriş kısmını veya diğer deyişle önsözü mahiyetindeki ***ilk bölümünün*** başlığını "**Ömer Bin Hattab**" olarak koyar. Şair, beş beyitten oluşup giriş mahiyetindeki bu bölümde, Hz. Ömer'den söz etmeye başlamadan evvel Allah'tan bu mübarek zatın hakkında söyleyeceği şiir için yardım ister:

> *Gerek şiire, gerekse bana yeter ki Faruk sahasına bu şiiri hediye ediyor olmam;*
>
> *İlahi! dil açıklığı bana ver ki yerine getirilmeyen hakları ifa etmekte yaverim olsun.*[52]

Şair, El-Ömeriyye'nin ***ikinci bölümünü*** Hz. Ömer'in Ebu Lü'lü'e tarafından öldürülmesine ayırarak "Maktel-ü Ömer/Ömer'in Öldürülmesi" diye başlığını koyar. Şair, on dört beyitten oluşan bu bölümde katile beddua eder, tek bir kişi öldürmediğini, Hz. Ömer şahsında İslam ümmetini öldürdüğünü ifade eder:

51 Essaid Mahmud Abdullah, s. 152

52 حسب القوافي وحسبي حين أُلقيها ۞ أني لساحة الفاروق أهديها
لاهُمَّ، هب لي بيانا أستعين به ۞ على قضاء حقوق قد نام قاضيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 77

> *Ey Muğire kölesi! rahmet bulutları herkese yağsa da, sana bir damlası yağmasın;*
>
> *Ömer'in himmetlerle dolu karnına sapladın hançeri ki erdemlerinin eskisi, yenisi; hepsi Allah katındadır.*
>
> *Faruk'a hançeri sapladığın zaman, İslam ümmetini öldürdüğün an odur.*[53]

Şair, Hz. Ömer'in o günde şehit edilerek ahrete intikal ederken İslam devletini sabit, sarsılmaz bir dağ gibi bıraktığını ve onu adalet ve takva ile süslediğini dile getirir:

> *Ümmetini arkasından dağ gibi bırakarak gitmişken, evlerini adalet ve takva ile süsledi*[54]

Şair, ***üçüncü bölüm***e İslam-ü- Ömer\Ömer'in Müslüman Olması başlığını koyar. Şair, on bir beyitten ibaret olan bu bölümde Hz. Ömer'in İslam olmadan önce İslam'a ne kadar karşı olduğunu, ancak Allah ona hidayet nasip eylediğinde İslam için ne kadar büyük bir destek olduğunu ifade eder:

> *Müslüman olduğun günde, Hak dini güçlenip sıkıntısını çektiği yükleri de sırtından attı*[55]

El-Ömeriyye'nin ***dördüncü kısmı***, Ömer ve Biat-ü Ebi Bekir\ Ömer ve Ebu Bekir'e Biat etmesi başlığını taşır ve on dört beyitten ibarettir. Şair, bu bölümde, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabeler arasında uzlaştırıcı tutumunu dile getirir. Hz. Ebu Bekir'e biat etmesi üzerine herkesin de ona uyduğunu, böylece çıkacak fitne ateşinin sönmüş olması altını çizer:

Mustafa'dan sonra aldığın bir tavır ile, Peygamber ardından sahabelerden üstün oldun;

> *Hilafet için Ebu Bekir'e biat ettin, anında herkes de biat etti,*
>
> *Fitne ateşini böyle söndürdün ki sen olmasaydın; kabileler arasında*

---

53 مولى المغيرة لا جادتك غادية ۞ من رحمة الله ما جادت غواديها
مزقت منه أديما حشوه همم ۞ في ذمة الله عاليها وماضيها
طعنت خاصرة الفاروق منتقما ۞ من الحنيفة في أعلى مجاليها
Divan-u Hafız, 1. C., s. 77

54 مضى و خلّفها كالطود راسخة ۞ و زان بالعدل و التقوى مغانيها
Divan-u Hafız, 1. C. , s. 77

55 و يوم أسلمت عز الحق و ارتفعت ۞ عن كاهل الدين أثقالا يعانيها
Divan-u Hafız, 1. C. S. 79- 80

> *çıkıp yayılırdı.*[56]

Ömer ve Ali, ***beşinci bölüm***ün başlığıdır. Beş beyitten ibarettir. Şair, bu bölümde Hz. Ali'nin Sekifa gününde Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyi istemediğini işaret eder. Ve Hz. Ömer'in, hak için Hz. Ali'ye karşı çıkışını dile getirerek biat etmesi için söylediği sözü de ima eder:

> *Ömer'in Ali'ye söylediği bir söz ki ne büyük onu söyleyen, ne büyük onu dinleyen!*
>
> *Her ikisi Hak yolunda kırılmaz azimeti, ancak hak için olursa feda edilir canları.*[57]

El- Ömeriyye'nin ***altıncı bölümü*** ise, Ömer ve Cebele bin-il Eyhem başlıklıdır ve dört beyittir. Şair, burada Hz. Ömer'in adaletini işler. Suriye'de yaşamış en güçlü kabilelerden olan Gassanîler oğullarından Müslüman olmuş Cebele bin *Eyhem*, bir gün Mekke'de tavaf ederken bir Arabi onun entarisine istemeyerek basar. Cebele, buna kızarak adamın burnunu kıracak bir tokat atar. Arabi, onu Hz. Ömer'e şikayet ettiğinde Hz. Ömer, Cebele'den kısas alınmasına hüküm verir. Ancak Cebele, kaçıp Konstantiniyye'ye sığınarak sonradan Hıristiyan olur…

> *Gassani Cebele hadisesi, ders almaktan büyüklenen herkese elbette bir mevi'zettir.*
>
> *Güçlü kişi, ne kadar izzetli olsa da değildir güçlü, hele davanın hakimi olunca(Faruk),*
>
> *Zayıf kişi de, değil ki zayıf, delili olunca;olsa da vali ile vatandaş birbirine davacı*[58]

Hafız İbrahim El-Ömeriyye'sinin ***yedinci bölüm*** başlığı, Ömer ve Ebu Süfyan'dir(561-652). Dokuz beyitten oluşur. Bu bölümde Hz. Ebu Süfyan'ın parayı kendine almak istemesine işaret edilir. Ki Hz. Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye(602-680) Şam'da vali iken babasına bir mektup, bir de para ve

---

56 و موقف لك بعد المصطفى افترقت ۞ فيه الصحابة لما غاب هاديها
بايعت فيه أبا بكر فبايعه ۞ على الخلافة قاصيها و دانيها
و أطفئت فتنة لولاك لاستعرت ۞ بين القبائل و انسابت أفاعيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 80

57 وقولة لعلي قالها عمر ۞ أكرم بسامعها أعظم بملقيها
كلاهما في سبيل الحق عزمته ۞ لا تنثني أو يكون الحق ثانيها

Divan- u Hafız, 1. C. S. 82

58 و في حديث فتى غسان موعظة ۞ لكل ذي نعرة يأبى تناسيها
فما القوي قويا رغم عزته ۞ عند الخصومة و الفاروق قاضيها
وما الضعيف ضعيفا بعد حجته ۞ و إن تخاصم واليها و راعيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 82-83

kelepçe gibi bir zincir gönderir, Halife'ye teslim etmesini ister. Hz. Ebu Süfyan, parayı elinde tutar, gerisini ise, Hz. Ömer'e teslim eder. Hz. Ömer, okuduğu mektuptan para da gönderildiğini öğrenir öğrenmez, parayı alıp kendine gönderilmiş bir hediye olduğunu ileri süren Ebu Süfyan'ın tavrına karşı çıkıp ve bu konuda adaletini gösterir:

Hediye bağışlayanıyla övünen, onu elinde tutup saklayan Ebu Süfyan'a göz yummadın

Ne Soy sop, ne Şam'da hediye toplayan(Muaviye) de! Hiçbir şey onu affettirmedi, hesaba çektiğinde

Bütün bunlar, Ebu Süfyan'nın düştüğü bir hataya şefaatçi olmadı, Ömer katında[59]

El- Ömeriyye'deki ***sekizinci bölüm*** ise, yirmi dokuz beyitten oluşur ve Ömer ve Halid Bin Velid başlığını taşır. Şair, bu başlık altında Hz. Ömer'den Hz. Halid'e görevden azil emri geldiğinde, o sahabe emre itaat ederek Halife'nin emrini yerine nasıl getirdiğini şiirleştirir::

Ebu Hafs'ın emri gelir gelmez, Kuran'ı öper gibi öptü onu

Çünkü Halid biliyordu ki Halife, Allah uğrunda canını feda ederdi

Faruk'u yaratan, münezzeh kıldı ki kusur ve arzulardan canını arındırdı[60]

El- Ömeriyye'nin ***dokuzuncu bölümü*** ise, beş beyitten oluşur ve Ömer ve Amr bin As başlıklıdır. Şair, burada Hz. Ömer'in Mısır valisi Hz. Amr bin As'a malını paylaştırmak için Muhammed Bin Mesleme'yi elçi olarak göndermesini ve Hz. Amr'in buna da itaat etmesini şiire döker.

Siyasetçilerin dahisinin malını paylaştın ki Mısır valisi olduğu halde ondan korkmadın

Sen, gerek şehirlerinde olsun, gerekse çöllerinde (Amr'ı) bilmez değilsin, elbette tanırsın..[61]

---

59 و ما أقلت أبا سفيان حين طوى ۞ عنك الهدية معتزا بمهديها
لم يغن عنه و قد حاسبته حسب ۞ و لا معاوية بالشام يجبيها
و كل ذلك لم يشفع لدى عمر ۞ في هفوة لأبي سفيان يأتيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 83-84

60 أتاه أمر أبي حفص فقبله ۞ كمـا يقبل آي الله تاليهـا
فخالد كان يدري أن صاحبه ۞ قد وجه النفس نحو الله توجيها
إن الذي برأ الفاروق نزهه ۞ عن النقائص و الأغراض تنزيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 84-87

61 شاطرت داهية السواس ثروته ۞ و لم تخفه بمصر و هو واليها
و أنت تعرف عمرا في حواضرها ۞ و لست تجهل عمرا في بواديها

Ömer ve Veleduhu Abdullah\ Ömer ve Oğlu Abdullah başlığı ise, El-Ömeriyye'nin sekiz beyitten ibaret olan ***onuncu bölümünü*** oluşturur. Şair, burada Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a karşı adaletli davrandığını, oğlum diye ona karşı hakta yumuşamadığını belirtiyor;

Oğlun Abdullah, develerini koruyamadı; merada onları kendin gördüğünde;

....

Demişsin ki benim Abdullah, oğlum olmasaydı doyurup sulamazdı bunları;

Mevkiimden ticaretinde yararlanıp (Ebu Hafs)'ın adıyla onu büyüte durdu

Develeri Beytülmal'e iade edin ki sadece bu hale gelmeden önceki hali, onun hakkı.[62]

Ömer ve Nasr Bin Haccac başlığı ise, El-Ömeriyye'nin dokuz beyitli ***on birinci bölümü***nü oluşturur. Şair, bu bölümde Hz. Ömer'in bir gece Medine'de dolaşırken arkadaşına " keşke ben ile Nasr, sadece ikimiz bir gece olsa da kalsak" diyen bir kadının sesini duymuş olması hikayesine işaret eder. Hz. Ömer'in kadınların fitneye düşmemesi için aldığı tedbiri dile getirir. Nasr'ın güzelliği, onun başına iş açtığını ve Medine'den uzaklaşmasına sebep olduğunu açıklar. Ki bu hadise bazı fıkıhçılar tarafından fitneye düşmemek için tedbir alınması gerektiğine bir delil olarak gösterilir:

Güzellik, (Nasr)'ın başına iş açtı; Medine'den ağlayıp ağlatarak onu uzaklaştırdı

....

Ona seslendi ki çık Medine'den, ayrılıver; yayılmasından endişelendiğim bir fitnedir bu.[63]

Ömer ve Resul-ü Kisra ise, El-Ömeriyye'nin yedi beyitli ***on ikinci bölümü***nün başlığıdır. Şair, bu bölümde, Kisra elçisi'nin, Hz. Ömer'e gittiğinde nasıl gördüğünü, adalet sağladığı için halkı arasında çok rahat gezdiğini ve

---

Divan-u Hafız, 1. C. S. 87-88

62 و ما وقى ابنك عبد الله أينقه ۞ لما اطلعت عليها في مراعيها
فقلت ما كان عبد الله يشبعها ۞ لو لم يكن ولدي أو كان يرويها
قد استعان بجاهي في تجارته ۞ و بات باسم أبي حفص ينميها
ردوا النياق لبيت المال إن له ۞ حق الزيادة فيها قبل شاريها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 88

63 جنى الجمال على نصر فغربه ۞ عن المدينة تبكيه ويبكيها
فصحت فيه تحول عن مدينتهم ۞ فإنها فتنة أخشى تماديها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 89-90

bildiği krallar gibi Hz. Ömer'in müreffeh değil, mütevazı yaşıyor olmasını ifade eder. Şair, Hz. Ömer'in durumunu bu beyitle özetleyerek Hz. Ömer'in adaletini bir kez daha vurgular:

Aralarında adaleti sağlayınca güvende yaşayıp gözün aydın oldu[64]

Ömer ve eş-Şura\ Ömer ve Meşveret ise, sekiz beyitten oluşan ***on üçüncü bölüm***ün başlığıdır. Şair, Hz. Ömer'in Meşveret ilkesine sahip çıkıp desteklemesini belirtir. Hamisi ve bekçisi olduğunu ifade eder. Zira ki Hz. Ömer, Kuran ahlakının gereği olarak, bir mesele ortaya çıktığı zaman, karar vermeden önce Müslümanların görüşüne de müracaat eder, konuyu onlarla istişare eder, bu şekilde en doğru fikir oluşur ve ona göre davranırdı. Şair bu bölümüne Hz. Ömer'in söz konusu özelliğinin altını çizercesine şöyle başlar:

Ey meşveret bayraktarı, bekçisi! onu sevenler için Allah senden razı olsun

Ve bu beyti ile bitirir:

Farklı olsa da cemaat görüşü, ümmetin başını hiç belaya sokmaz, ferdin ise, bela getirir[65]

Misalün min Zühdihi\ Zühdüne Bir Örnek ifadesi, El-Ömeriyye'nin yedi beyitten ibaret olan ***on dördüncü*** bölümün başlığıdır. Şair, bu bölümde Hz. Ömer'in dünyaya düşkün olmayıp onu sevmediğini belirtir. Bir kez kendisine mükellef kıyafet diktirmek istediklerinde, kabul etmeyip dünya süsüne aldanmamış olmasının altını çizer;

Bineğimi iade edin, başkasını istemem. elbisemi de; bugün onu yıpratırım artık[66]

Şair, El-Ömeriyye'nin ***on beşinci bölüm***üne ise Misalün Min Rahmetihi\ Rahmet'ine bir Örnek başlığını koyar. Ve dört beyit olarak yazar.

Hafız İbrahim, bu bölümde Mehmed Akif ile konu açısından birleşir. Akif'in Safahat'ında Kocakarı ile Ömer başlığı altında işlediği bu hikaye, Hafız tarafından Rahmetine bir Örnek olarak işlenir. Mehmet Akif, bu örnek hikayeyi Safahat'ının birinci kitabında 184 mısrada işlerken, Hafız ise onu dört beyitte veciz bir şekilde işler.

---

64 أمنت لما أقمت العدل بينهم ۞ فنمت نوم قرير العين هانيها

Divan-u Hafız, 1. C., s. 90

65 يا رافعا راية الشورى و حارسها ۞ جزاك ربك خيرا عن محبيها
رأي الجماعة لا تشقى البلاد به ۞ رغم الخلاف و رأي الفرد يشقيها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 91

66 ردوا ركابي فلا أبغي به بدلا ۞ ردوا ثيابي فحسبي اليوم باليها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 92

Akif, hikayeye ilk anından başlayarak Hz. Abbas'ın Hz. Ömer ile karanlıkta karşılaşmasını ve aralarında vuku bulan konuşmayı verir, olayın gelişmesini önemseyerek okuyucusunun dikkatini toplamaya yönelir. Ancak Hafız İbrahim, doğrudan ocağın başındaki Hz. Ömer'in halini tasvir etmeye başlar.

Mehmed Akif, Hz. Ömer'in ocağı yakıp ateşi tutuşturmaya çalışmasını şu şekilde dile getirir:

Ömer de yakmak için büsbütün serildi yere.
Ocak tüter, Ömer üfler zefir-i hârıyle;

Aynı anlamın, aynı motifin Hafız İbrahim tarafından dile getirildiğini görmekteyiz. Ancak Hafız İbrahim, bu noktada Akif'in dile getirdiği anlama ilaveten ocağın ateşi Hz. Ömer'in Allah korkusundan içinde tutuşan bir ateşten alevlendirilip tutuşturulmaya çalışıldığını güzel bir şekilde dile getirir ve El-Ömeriyye'sinin bu bölümüne Hz. Ömer'in kazan önündeki manzarasıyla başlar:

Onu, kazan önünde serilmişken görenler, Ateşin ondan tutuşup alevlendiğini görürler[67]

Akif, Hz. Ömer yere o kadar serildi ki sanki sakalıyla yeri süpürürmüş, Hz. Ömer'in ruhu içinde yanar, alnı ter döker olmasını şöyle tasvir ederken;

Zemîni lihye-i beyzâ yı târumâriyle,
Sücûd tavr-ı huşû'unda, muttasıl süpürür;
İçinde rûhu yanar, cebhesinde ter köpürür![68],

Hafız İbrahim, Hz. Ömer'in canında yanıp tutuşan şu ateşin, ocağı yakıp tutuşturmakta olan bu mübarek zatın içinden sızıyor olduğunu söyler; *Ateşin ondan tutuşup alevlendirilmesini görür*

Mehmed Akif, Hz. Ömer çevresinde dönen dumanı şu dizeleri şöyle tasvir ederken

Döner muhît-i nigâhında tûde tûde duman;
Bulut geçer gibi necmin hıyat-ı nûrundan!,

Hafız İbrahim, El-Ömeriyye'sinin bu bölümünde o motifi daha orijinal bir

---

67 و من رآه أمام القدر منبطحا ۞ و النار تأخذ منه و هو يذكيها
Divan-u Hafız, 1. C. S. 92

68 Safahat, s. 108

şekilde işler, dumanın sadece Hz. Ömer'in çevresinde değil, Hz. Ömer ile iç içe olduğunu, sakalı kılları arasından geçip gittiğini, ağzı da ateşi öper gibi ona karıştığını dile getirip bu anlamalara vurgu yaparak manzarayı şu şekilde betimler:

Sakalını duman bürümüş,ağzı ise ateş oluvermiş[69]

Yukarıda Hz. Ömer'in sakal kılları arasından dumanın gidip gelmesini tasvir eden Hafız İbrahim, Hz. Ömer'in ateşle ağız ağza gelmiş olmasını da güzel bir şekilde ifade eder ve Hz. Ömer'in o anki haline vurgu yaparak şöyle devam eder:

Emir-ül mümin'i gören, görenleri şaşırtacak, tüy ürpertici bir durumda bulur[70]

Hafız İbrahim, Hz. Ömer'in ateşle o kadar haşir neşir olmasını betimlerken, bunun sebebi ahretteki cehennem ateşinden, Allah azabından korkmasından dolayı olduğuna vurgu yapar. Hz. Ömer'in göz bebeği de, Allah haşyetinden ve korkusundan ağlaya ağlaya neredeyse yaşlarını ve görme nurunu yitirmek üzere olduğunu söyler:

Ateşi o kadar istikbal eder ki yarınkinden ürküp haşyetten de göz bebeği dökülüyor[71]

El- Ömeriyye'nin ***on altıncı bölümü*** ise, on beş beyitten oluşup Misalun min Takaşşufihi ve Vera'ihi\ Takva ve Zühdünden Bir Örnek başlığını taşımaktadır. Hz. Ömer'in insanlar aç kaldığında kendisi de onların derdini paylaşarak aç kalır, bir kırıntı ekmekle hanımına karını doyurmasını söyler. İhtiyaçlarından fazla olan parayı Beytülmal'e göndermesini söylemesi, Hafız İbrahim tarafından şiirleştirilir. Ve Hz. Ömer'in ahlakı öyle idi ve peygamberden sonra ondan başka bir kimsede söz konusu ahlakın bulunamadığının altını çizer:

Aç kalırsa bir kavim, paylaşırsın açlığını, yok oluncaya dek onların musibeti

Öyle idi onun ahlakı; peygamberden sonra da bunun benzeri bilinmedi[72]

69 و من رآه أمام القدر منبطحا ۞ و النار تأخذ منه و هو يذكيها
Divan-u Hafız, 1. C. S. 92

70 رأى هناك أمير المؤمنين على ۞ حال تروع لعمر الله رائيها
Divan-u Hafız, 1. C. S. 93

71 يستقبل النار خوف النار في غده ۞ و العين من خشية سالت مآقيها
Divan-u Hafız, 1. C. S. 93

72 إن جاع في شدة قومٌ شركتهم ۞ في الجوع أو تنجلي عنهم غواشيها
كذاك أخلاقه كانت و ما عهدت ۞ بعد النبوة أخلاق تحاكيها
Divan-u Hafız, 1.c. s. 93-94

Misalun min heybetihi\ Heybetinden Bir Örnek,on altı beyitten oluşan ***on yedinci*** bölümün başlığıdır. Şair, Hz. Ömer'in gerek Müslüman olmadan önce, gerekse Müslüman olduktan sonra şahsiyetindeki heybeti ve güçlü karakterini terennüm eder.

Gerek cahiliyette, gerekse İslam'da onun heybeti fitne ve tehlikeleri bastırıp önlerdi[73]

Misalün Min Rucu'ihi ila Elhak\ Hakk'a Dönmesine veya başka bir ifade ile Hak için kararından vazgeçmesine Bir örnek ifadesi, El-Ömeriyye'nin on bir beyitten oluşan ***on sekizinci*** bölümünün başlığıdır.

Ayetlerin sana karşı delil kullanılmasına hiç itiraz etmedin; bunu yapan günahkar olsa da[74]

El- Ömeriyye'inin ***on dokuzuncu*** bölümü ise, Ömer ve Şecere-tül Ridvan\ Ömer ve Rıdvan Ağacı başlığını taşımaktadır. Ve iki beyitten ibarettir. Şair, burada Hicretin yedinci yılında Bey´atu´r-rıdvan olarak bilinen ünlü biatin altında yapıldığı ağacı söz eder.

Bu ağaçla ilgili çeşitli rivayetler vardır.[75] Bunlardan en yaygın olanına göre Müslümanların kutsallık atfederek altında namaz kıldıklarını duyan Hz. Ömer, bu ağacı kestirmiştir. Şair, o rivayeti El- Ömeriyye'sinde şiirleştirir;

Bir ağaçtır ki övünerek başını göklere yükseltti; Mustafa'ya altında yapılmış biat sayesinde

Etrafı başlanınca tavafa; söktün onu. Çünkü etrafında tavaflar, dine aykırıydı[76]

El- Ömeriyye'nin **yirminci ve son bölüm** ise, Hatime/Sonsöz başlığını taşır ve beş beyitten oluşur. Şair, El-Ömeriyye'sinde Hz. Ömer'in her biri ciltler oluşturacak sıfat ve ahlakını dile getirmeye çalıştığını ve bunların nesillere büyük bir hayat hatıratsı ve yol göstericisi konumunda oldukları kanaatinde olduğunu ifade eder.

İşte budur zamanında görülmüş menkıbeleri! Bunları gelecek nesillere

---

73 في الجاهلية و الإسلام هيبته ۞ تثني الخطوب فلا تعدو عواديها

Divan-u Hafız, 1. C. S. 94

74 و ما أنفت و إن كانوا على حرج ۞ من أن يحجك بالآيات عاصيها

Divan-u Hafız, 1.c. s. 97

75 Bu rivayetler için bkz. Tefhimu´l-Kur´an, İstanbul 1991, V, 418

76 و سرحة في سماء السرح قد رفعت ۞ ببيعة المصطفى من رأسها تيها

أزلتها حين غالوا في الطواف بها ۞ و كان تطوافهم للدين تشويها

Divan-u Hafız İbrahim, 1.c. s. 97

anlatıyorum[77]

Şair, bu sıfatlardan faydalanıp İslam geleceği için ibret ve ders alınarak bunların göz önünde bulundurulmasını arzu eder:

Umulur ki İslam ümmetinde yetişir bir nesil, geçmiş aynasını geleceğine parlatır[78]

Sonuç olarak, iki şairin Hz. Ömer'i şiirlerinde ele alışında ayrılmış ve birleşmiş oldukları bazı noktaların bulunduğu görmekteyiz.

Birbirinden ayrıldıkları noktalar şu şekilde özetlenebilir:

Mehmed Akif, Hz. Ömer Bin Hattab'ın kocakarı ile hikayesini işlerken zamana önem verir, Kocakarı ile Hz. Ömer hikayesinin kozmik zamanını da göz önünde bulundurur.

Hafız İbrahim ise, El-Ömeriyyesi'ni yazarken zamana önem vermediği, Hz. Ömer hayat kronolojisine bile aldırmadığı bellidir. Oysaki beş beyitlik girişinden sonra Hz. Ömer'in hayatının son sahnesinden başlar. Sonrasında ise Hz. Ömer'in Müslüman olmasını işler ve El- Ömeriyyesi'nin son şiirinde ise, Hz. Ömer'in Rıdvan ağacıyla olan hikayesine işaret ederek hatimeye geçer.

Mehmed Akif, Hz. Ömer'i Safahat'ında 184 dizelik bir şiirde işlerken, Hafız İbrahim O'nu 187 beyitlik uzunluğunda olan El-Ömeriyesi'nde işleyip adaletini, merhametini ve Allah korkusunu metheder.

Hele kocakarı hikayesinin Akif tarafından bu kadar dizede işlenirken, Hafız İbrahim tarafından dört beyitte işlenmesi; dikkat çekici başka bir noktayı teşkil eder.

Mehmet Akif'in Kocakarı İle Ömer hikayesinin yazılış tarihi, şiirin altında geçmezken, Hafız İbrahim'in El-Ömeriyesi'inin yazılıp sunulmasının tarihi bellidir; ki 8 Şubat 1918 yılıdır.

Şairlerin birleştikleri noktalar da şöyle özetlenebilir:

İki şairin Hz. Ömer'in ocak önündeki manzarasını, ateşi yakıp tutuşturmak için uğraşmasını vermeleri, o tabloyu sunmaları neredeyse birebirdir.

Mehmed Akif, bu şiirinin yazılış tarihini düşmediği için, acaba kendisi mi, yoksa Hafız İbrahim mı bu noktaya önce değinip manzarayı vermiş olduğunu söylememiz zor gözüküyor.

---

77 هذي مناقبه في عهد دولته ۞ للشاهدين و للأعقاب أحكيها
Divan-u Hafız, 1.c. s. 97

78 لعل في أمة الإسلام نابتة ۞ تجلو لحاضرها مرآة ماضيها
Divan-u Hafız, 1.c.s. 97

Dolayısıyla kafada şöyle bir soru işareti oluşuyor: acaba annesi Türk asıllı olduğu halde, kendisinin Türkçe bildiğine dair her hangi bir bilgi bulunmayan Hafız mı, Arapça bilip Kuran-ı Kerim meal tercümesini yapmış ve Mısır'da 11 seneye yakın yaşamış olan Akif mi diğerinden bu noktada etkilenmiş!

Başta dile getirdiğimiz ortak şartların, iki şairin ruhunda aynı izler ve etkiler yapmış olabilirliği, böyle bir noktada birleşip aynı olmalarını sağlamış olabilmesi; bunun bir yorumudur. Akif'in, Hafız'ı okumuş olması, mümkün diğer bir yorumdur.

Bununla birlikte, şairlerin birleştikleri diğer bir nokta da, Hz. Ömer'in adaletine önem vermektir.

Şairlerin, Hz. Ömer'in örnek bir idareci, bir yönetici olarak görmeleri de, yaşadıkları döneme ayna tutar ve o dönemki insanların buna ne kadar ihtiyaç duyduğunu belirler.

Başka bir birleşme noktası da, şairlerin Hz. Ömer'in ruhundaki Allah korkusunu taşıyor olmasına vurgu yapmalardır.

Nitekim Hz. Ömer'in, bir rivayete göre ve Mehmed Akif'in şirinde işaret ettiği gibi, mesuliyet anlayışı geniş ve kapsamlı idi ki tarihi kaynaklara göre şöyle düşünürdü:

«Fırat kıyısında bir deve helak olsa, bundan kendimi sorumlu hissederim»

Şairler, Hz. Ömer'i model bir yönetici olarak görmekle gerek kendi dönemindeki yöneticilere, gerekse günümüzün yöneticilerine, en alt düzeydeki idareciden en üst düzeydeki idareciye kadar önemli birkaç mesaj vermek isterler;

- Ey idareci! taşımayacağın, yerine getiremeyeceğin sorumluluğu sakın a üstlenme!
- Sorumluluk makamında olduğunda adaletli davranmalısın.
- Kendi halkının durumu ve ahvalini kendin öğrenmelisin, yakından ilgilenip takip etmelisin.
- Ahiret diye bir günün olduğunu, orada her şeyin hesabının sorulacağını unutmamalısın.

Kaynakça

Abdulhamid Sened El-Cindi, Şairül'-Nil; Hafız İbrahim, 4. Baskı, Darül' Maarif, Kahire, tarihsiz

Ahmed Kazım Ürün, Ahmed Şevki ve Mehmed Akif'te Ortak Unsurlar; Nüsha dergisi, Yıl 2, sayı: 7, Güz 2002

Divan-u Hafız İbrahim, Hazır. Ahmed Emin, Ahmed Ez-zeyin, İbrahim El-İbyari, Darul-Avde, Beyrut, Lübnan, ts.

Essaid Mahmud Abdullah, Hafız İbrahim Dirasetun Tahliliye li- siretihi ve Şiirihi, ts.

Eşref Edib, Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Hazır. Fahrettin Gün, Ravza Matbaası, Beyan Yayınları, Ocak 2010

Hafız İbrahim; Şairü'şşe'abi ve Şairü'l Nil, 1. Baskı, Eddarul- Mısrıyye El-Lübnaniyye, Kahire, 1997

İnci Enginün, Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar(1839-1923), 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2006

Mehmed Akif ERSOY, Safahat, Hazır. M. Necati Bursalı, Çile Yayınları, Bayrak Mat. San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 1997

M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Mehmed Akif ERSOY, DN-ADEN Yayıncılık, Şenyıldız Matbaası, İstanbul 2006

R. İhsan Eliaçık, Mehmed Akif Ersoy, 1. Baskı, Step ajans, İlke Yayıncılık, İstanbul 2004

Tefhimu´l-Kur´an, İstanbul 1991, V

SAFAHAT

SAFAHAT'TAN İNSAN MANZARALARI

Mustafa Şerif ONARAN *

Özet

Her insanın kendine özgü bir yaşam biçimi vardır. İnsan inançlarıyla birlikte yaşar. Bu inanış insanın yüzüne, giyim kuşamına yansır. Hele Osmanlı toplumu gibi ümmetçi bir anlayış içinde bir arada yaşayanlar, değişik kimliklerini giyim kuşamına yansıtarak kişiliklerini kanıtlamak istemişlerdir.

Mehmet Akif Osmanlı Devleti'nin çökme dönemlerini yaşadı. Değişen toplum koşulları da insanların yaşama biçimini, yaşama koşullarının giyim kuşamına yansıyan özeliklerini belirliyor.

Mehmet Akif'in kült eseri olan "Safahat" değişik anlayışları, giyim kuşam özellikleriyle bir insan ormanıdır. "Safahat'tan İnsan Manzaraları", toplumun iç yüzünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

---

*1927'de izmir'de doğan Mustafa Şerif ONARAN tahsilini tıp üzerine tamamlamıştır. Cerrah olarak çalışmanın yanı sıra edebiyatla da yakından ilgilendi. 1980 öncesi dönemde Türk Dil Kurumu'nda aktif görev alan Onaran, Yayın ve Tanıtma Kolu Başkanlığı yaptı. Türk Dili Dergisi'nde sürekli yazıları yayınlan ve Edebiyatçılar Derneği Başkanlığı görevini üstlenen Onaran'ın ilk şiirleri 1940'lı yıllarda Fikirler, Varlık, Yücel ve Türk Dili Dergileri'nde yayınlandı. Onaran'ın Unutulmuş Şiirler adıyla 1986 yılında çıkardığı bir şiir kitabı da bulunmaktadır.

SAFAHAT'TAN İNSAN MANZARALARI

Her insanın kendine özgü bir yaşam biçimi vardır. İnsan inançlarıyla birlikte yaşar. Bu inanış insanın yüzüne, giyim kuşamına yansır. Hele Osmanlı toplumu gibi ümmetçi bir anlayış içinde bir arada yaşayanlar, değişik kimliklerini giyim kuşamına yansıtarak kişiliklerini kanıtlamak istemişlerdir. Her ne kadar Cumhuriyet Devrimleri giyim kuşamı da sınırlandırmak istemişlerse de, bunda tam başarıya ulaşılamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Kastamonu'da "Buna şapka derler " diyerek ulusu şapkaya özendirmek istemişse de, tam olarak başarılı olamamıştır. Ulusun şapkaya alışması sınırlı kalmıştır.

Ümmetçi anlayışta inanmanın değişik boyutları vardır. Bir de bu inancı giyim kuşamına yakıştırmak söz konusu olunca; insan, kişiliğini böyle kanıtlayacağını umar.

Değişen yeni bir toplumda da insanın yüzüne, giyim kuşamına yansıyan özelikler vardır. Bıyık biçimleri bile kişiliğinin özelliği olarak ilgi çeker. Uçları kıvrık İttihatçı bıyığı, aşağı sarkık devrimci bıyığı, sünnet-i şerif üzre kesilmiş badem bıyık. Hiçbir zaman insanları aynı kalıptan çıkmış gibi görmeyiz. Sakal kesimlerinde bile kişilik özellikleri var.

Mehmet Akif Osmanlı Devleti'nin çökme dönemlerini yaşadı. Değişen toplum koşulları da insanların yaşama biçimini, yaşama koşullarının giyim kuşamına yansıyan özeliklerini belirliyor.

Mehmet Akif'in kült eseri olan "**Safahat**" değişik anlayışları, giyim kuşam özellikleriyle bir insan ormanıdır. "**Safahat'tan İnsan Manzaraları**", toplumun iç yüzünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

Sait Paşa İmamı

Safahat 7 kitaptan oluşan bir bütündür. Mehmet Akif, 7. kitap "**Gölgeleri**" "1933'te Mısır'da bastırmıştı. Birinci Safahat 1911'de yayınlandığına göre 7 kitaptan oluşan "Safahat"ın 22 yıllık bir yayın serüveni var demektir.

Ama Mehmet Akif'in ozanlığı "Safahat"ın yayın süresiyle ilgili değildir. Bunu çok önceleri de var, çok sonraları da...

Mehmet Akif'i Mısır'a çağıran **Abbas Halim Paşa**, ona Hilvan'da iyi koşullarda çalışabileceği bir yer ayırmıştı. Mehmet Akif'in "**Hilvan Şiirleri**" "Gölgeler"in önemli bölümünü kapsar.

Mehmet Akif Hilvan'da Kuran'ın Türkçeye çevirisi için de emek vermiştir.

"**İnsan Manzaraları**"na bir Hilvan şiiri, "**Sait Paşa İmamı**"yla başlamak uygun olur.

Mehmet Akif, Sait Paşa'nın kim olduğunu bilmez. Ancak "ahlakı da sesi gibi ilahi olan" Sait Paşa İmamı, Akif için, gerçek İslam'a inanmış bir hocadır.

Valide Sultan Dolmabahçe Sarayının yalısında mevlit okunacaktır. Baş mevlithan Sait Paşa İmamı'dır. Ama mevlit zamanı geçer, imam gelmez. Mevlit okuyacak başka "**İlahiciler**" de vardır. Valide Sultan, "başlasınlar" der:

"Başlanır mevlide mutad olan adabıyle"
Mevlit bitip tam konuklar dağılacağı zaman;
"Aktarırlar sahile mevlitçiyi bir köhne kayık."

Yaşlıca, yoksul bir kadın Mevlithan'ın önüne çıkarak, gepegenç ölen kızının 40. günü için mevlit okusun diye yardımcı olmasını ister. Yoksul olduğu için mevlitçiye verecek parası da yoktur. "Sait Paşa İmamı"ndan yardım umar.

"İmam" kadını kıramaz, mevlidi okur, oradan geç de olsa, sarayın yalısına gelir.

"Sait Paşa İmamı" bu olayı "Valide Sultan"a öyle anlatır ki;
"-Hoca! Der Valide Sultan, beni ağlatma yeter
Yeniden mevlit okursun bize, dava da biter."

Mehmet Akif mevlide gelen insanları taktığı başlıklarının özeliklerine göre

anlatır:

"Renk renk açmış o başlar, biriken mahşere bak:
Fes, arakiyye, sarık, yazma, bürümcek, yaşmak,
Taslayan, takke, nazarlıklı hotuz, abani,
Mavi boncuk, oyanın türlüsü, dal dal yemeni..."

Çağrılı olmayanların da katıldığı bu mevlitte toplumun değişik kesimlerinden insanlar vardır. Kadınlarla erkeklerin taktığı her başlığın o insanın kişiliğiyle ilgili özelliği olmalı. Dönemi iyi bilen bir toplumbilimci, bu başlık özelliklerinden toplumun insan yapısını ortaya koyabilir.

Asım

Safahat'ın 6.kitabı "**Asım**" 1924 yılında yayınlamıştır. Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlanmış, Cumhuriyet dönemine geçilmiş, yeni toplumun yerleşmesini kolaylaştıracak devrimlere girişilmiştir. Akif'in böyle bir topluma uyum sağlamada güven duyduğu bir kuşak oluşmalıdır. Böyle bir kuşağın simgesi Asım'dır.

Mehmet Akif, İslam'ım birleştirici gücüne inanır. Kurtuluş Savaşı'nda **Zağanos Paşa** camisi ile Nasrullah camisinde verdiği vaazlarda "**tefrika**" olarak nitelenen "**ayrılıkçıların**" yıkıcı etkisini anlatarak değişik görüşte olanları ulusalcı güçlerle birlik olmaya çağırmıştır:

"Bizi tayyare, top, tüfek yıkamaz
Ta ki tefrika girmesin araya."

Yeni toluma uyum sağlamada Asım gibi ahlakı bütün genç kuşaklara gereksini duyan Akif, İslam'ın birleştirici gücüne inanmaktadır. Ancak İslam'ı donmuş bir kalıp olarak değil, günün koşullarına göre yorumlayarak benimsemek gerekecektir:

"Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı."

Tevfik Fikret'in **Haluk**'ta görmek istediği yeni kuşakları, Akif, Asım'da görmektedir. Haluk yurt dışına göçüp bir daha dönmemiştir. Ama Asım, Berlin'de öğrenim görürken dönmüş, Çanakkale Savaşlarına katılmıştır.

Asım, 6. Safahat'taki destan şiirde anlatılan "**Köse İmam**" diye anılan **Ali Şevki Hoca**'nın oğludur. Ali Şevki Hoca, Mehmet Akif'in önem verdiği bir

bilge kişidir.

Ama İslam, Akif'in inandığı gibi, değişik görüşte olanları birleştirip yeni topluma uyum sağlamayı kolaylaştıracak bir güç olabildi mi?

XX. yüzyılın başlarındaki çözülen Osmanlı toplumu bilmeden bu gerçeği anlamak kolay değildir.

Bir yandan "31 Mart Vakası" diye bilinen, alaylı subayların "Şeriat isteruk!" ayaklanması, bir yandan Bulgaristan'ın bağımsızlığını açıklaması, Bosna Hersek'in ayrılması, Girit'in Yunanistan'la birleşmesi, derken Balkan Savaşı bozgunu, devletin yetersizliğini gösteren oluşumlardı.

1.Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerin yanında en ağır koşullar Osmanlı Devleti'ne dayatılmıştı. "Mütareke İstanbulu" çöken bir toplumun bütün özelliklerini taşıyordu.

İslam'a inanmış görünüp aldırmayan insana kırgınlığını Mehmet Akif şöyle dile getiriyor:

"Müslümanlık nerde geçmiş bizden insanlık bile.
Alem aldatmaksa maksat, aldanan yok, nafile!
Kaç hakiki Müslüman gördümse hep makberdedir,
Müslümanlık bilmem ama galiba göklerdedir."

Yeni topluma uyum sağlayacak olan insan kendini yeniden keşfetmeli, kendinde yeni bir insan yapılandırmalıdır. Mehmet Akif Nevruz'a seslenirken yeni insandan beklediği özellikleri şöyle anlatır:

"İhtiyar amcanı dinler misin oğlum Nevruz?
Ne büyük söyle, ne çok söyle; yiğit işde gerek
Lafi bol, karnı geniş soyları taklit etme;
Sözü sağlam, özü sağlam adam ol, ırkına çek."

Mehmet Akif'in bu dörtlüğünde yarının gençliğinde görmek istediği nitelikler var. Böylece Asım'ın kişiliğini bir kez daha anımsatmış oluyor. Yurdu kurtaracak olan böyle kişilikli bir gençliktir.

Hasta

Safahat'ın ilk kitabı 1911'de yayınlanmıştır ama, Akif'in ozanlık serüveni çok daha öncelere, 1985'te daha çocuk sayılacak bir öğrenciyken "Kur'an'a Hitap" şiiriyle başladığı düşünülürse, 50 yılın yaklaşan bir zaman dilimine yayıldığı görülür.

Daha ilk Safahat'tan başlayarak toplum sorunlarına şiirle bakmanın gizlerini aramıştır. İslam'ın gücünden yararlanarak nice sorunların çözüleceğine inanmıştır.

Belki de bu nedenle Nazım Hikmet,

"Akif inanmış adam

Büyük şair"

Demek gereğini duymuştur.

"Safahat'tan İnsan Manzaraları"nı okumak belki de Nazım Hikmet'e "Memleketimden İnsan Manzaraları"nı yazmayı düşündürmüştür.

Bir ozana görmeyi öğreten, dilin ayrıntılarındaki şiiri gösteren bir başka ozan vardır. Şiir dişine konuşma dilinin kolaylığını alıştıran Mehmet Akif gibi bir ozan olmasaydı, günümüze doğru şiir dişi gelişme gösterebilir miydi?

Mehmet Akif "Hasta" şiirini "Halkalı Ziraat Mektebi"nde geçen gerçek bir olaydan yararlanarak yazmıştır. Hastalığı ilerleyen veremli bir öğrencinin hava değişimine gönderilerek durumunun daha da çözümsüz kılan bir insan manzarasıdır bu!

Şiire konuşma dilinin kolaylığıyla girişilir:

"Bence, doktor, onu diz bir soyarak dinleyiniz;
Hastalık çünkü değil öyle ehemmiyetsiz."

Veremli öğrencinin durumu anlatılırken gözümüzün önünde canlanan bir resim vardır:

"Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;
Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.
O şakaklar göçerek cepheyi yandan sıkmış;
Fırlamış alnı, damarlar da beraber çıkmış!
Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nur-i şebab;
O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bitab!
O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;
Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi !"

Hava değişimi ne işe yarayacak? Yeri yurdu olmayan bu öğrenci nereye gidecek? Bu anlamsız hava değişimi, başıboş bir dilenci gibi kovulmak anlamına gelmeyecek mi?

"Merhamet bilmeyen insanlara bak, Ya Rabbi,
Koğuyorlar beni bir sail-i avare gibi!"

Çözülen bir toplumda yarın güveni olmayan insanların yalnızlığını anlatıyor Mehmet Akif.

Küfe

Sırtında "küfe", hamlık yapan baba ölünce, evi geçndirmek için 13 yaşındaki bir çocuk mu yüklenecek küfeyi? Belki de okuyup yarınlarımızı aydınlatacak biri olacaktı o!

Yol ortasında boş küfeyi tekmelerken;
"Benim babam senin altında öldü, sen hala
Kurumla yat sokağın ortasında böyle dala!"
Diyerek kötü yazgısının hıncını küfeden çıkarmak ister.

Ama yoksul bir evi geçindirmek için bu çelimsiz çocuğun görevi küfeyi omuzlamak olacaktır. O çözülmüş toplumda çocuğun öğrenim görmek gibi bir umudu yoktur.

Mehmet Akif okuldan çıkan öğrencilerin coşkulu sevinciyle küfeyi yüklenen çocuğun çektiği sıkıntı arasındaki çelişkiyi göstererek şiirine son veriyor.

"O, yük değil, kaderin bir cezası ma'suma...
Yazık, günahı nedir, bilmeyen şu mahkuma!"

Ölüm, engellenemeyen bir yazgımız olabilir. Ama her kötü gidişi yazgıya bağlamak İslam anlayışıyla örtüşen bir durum mudur?

Akif'in dört yaşında ölen yeğeni "Selma" da böyle bir yazgının kurbanıdır.

Yüz yıl önceki yaşama koşullarının bozulduğu bir toplumda, ne insan haklarını düzenleyen yasalar, ne hekimlik koşulları geliştirilebilmiştir. "Selma"nın hastalığında hekimler tanıya varmak olanağı bulamamıştır. Tanı konmadan hasanın iyileştirilebilmesi de kolay değildir.

"Selam" ile ilgili şu dizeler böyle bir umutsuzluğun sonucudur:
"Hekim ilaçları, oğlum, bütün tesellidir.
İlaç yiyip iyi olmak, bu bir tesellidir."

Meyhane

Mehmet Akif Safahat'taki insanları yalnızca yazgısını yaşayanlar olarak görmüyor. Yaşamanın içindeki koşullar kimi insanları duyarsız, bencil yapmaktadır. Meyhaneye dadanan adamın işi gücü yoktur. Karısını ev işlerinde çalıştırarak meyhane köşelerinde kafayı bulmaya bakar. Cana tak eden kadın, çocuğuyla birlikte, meyhane kapısına dayanarak ev içi dağınıklığına çözüm bulabileceğine inanır.

"-Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, Ne güç, gece gündüz içip zıbar sade;
Sakın düşünme çocuklar acep ne yer evde?"

Başka çıkar yol bulamayan kadın ev içi dağınıklarını anlatırsa, arkadaşlarından utanır da, nasıl yanlış bir yolda olduğunu anlar da, meyhaneden çekilip eve döneceğini sanır. Oysa arkadaşları arasında onuru kırılan, öfkesini yatıştıramayan adam;

"Cehennem ol seni hınzır orospu, git: Boşsun!.."

demekle kadını savar.

Mecelle hukukuna göre bu kadar kolay mıdır bir kadını boşamak? Toplumun bir başka yarasını gösteren bu insan manzarası içimizi acıtan bir gerçeği anlatır.

Öte yandan, yaşlı bir adam olan "Seyfi Baba"dan aktarırken üşütür, hastalanır. Onu yoklamaya giden arkadaşı bu yoksul insana yardım etmek ister ama onun da kesesi boştur:

"Ya haysiyetsiz olaydım, ya param olsa idi!"

Toplumsal dayanışmaya kişisel ilişkilerde çözüm sağlayabilir mi? Üç çocuklu karısını döven kocayı yatıştırıp barıştıran Köse İmam gibi bir bilge kişiyi her zaman bulma olanağı var mı? Günümüzde bile nice ev içi dağınıklığına yargı yolu barış getirebiliyor mu?

"Akif İnanmış Adam"

"Safahat'tan İnsan Manzaraları" na iki değişik anlayıştan bakmak gerecek.

"Akif İnanmış Adam". Tanrı buyruğu Kur'an nice toplumsal sorunlara da çözüm getiriyor. Ama Akif Hilvan'da Kuran'ı dilimize çevirirken, o değişmeceli sözlerin gizlerine tam olarak varamadığı için mi, yanlışlığa düşmekten korktuğu için mi, neden, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldığı öndeliği eri vererek, o kutsal kitabı Yozgatlı İhsan Hoca'ya bıraktı:

"İyileşip Mısır'a dönersem bu kitabı da yanımda götürürüm. İyileşmez de ölürsem bu kitabı yak" dedi.

Arapça 1500 yıl sonra değişik anlam yükleri kazanmış olabilir. Kuran'daki değişmeceli sözleri için usta yorumcu olmanın ötesinde bilge bir gönül ustası olmak gerekebilir. O zaman Kuran'ın gizlerinde insanın kurtuluşunu arayabiliriz. O zaman "Safahat'tan İnsan Manzaraları"nı yorumlamak da kolaylaşabilir.

"Akif İnanmış Adam" diyordu Nazım Hikmet:

"fakat onun ben inandıklarının hepsine inanmıyorum
Mesela bakın:
'Gelecektir sana vaat ettiği günler hakk'ın!'
Hayır,
Gelecek günler için gökten ayet inmedi bize.
Onu biz kendimiz yarattık kendimiz."

Mehmet Akif'in dizesini Nazım Hikmet gibi yorumlamayanlar da olabilir. Kurtuluşunu arayan bir ulus niçin Tanrı'nın gülümsediği duyumsamak insana güç verir.

"İstiklal Marşı" yazıldığı zaman daha Kurtuluş Savaşı'nın yazgısı belli değildi. Mart 1921'den günümüze, demek 90 yıl geçmiş aradan. Demek inanmış olmanın gücü uygarlığın acımasız gücünü yenecektir:

"Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
'Medeniyet' dediğin tek kişi kalmış canavar?"

Uygarlıktan beklenen; dünya barış, sağlık, varlık getirmek olmasıdır. O zaman ilişkilerimiz daha sağlıklı olur. O zaman ev içi dağınıklığı düzene girer.

O zaman "Safahat'tan İnsan Manzaraları"na bakarken değişik görüntülerle karşılaşabiliriz. O zaman daha iyi anlayabiliriz birbirimizi.

Yeter ki Tanrı'nın gülümsemesini içimizde duyumsayalım. O zaman Hoca Tahir Efendi'nin oğlu Mehmet Akif'i daha iyi anlayacağız. Konuşma dilinin incelikleriyle şiirimizi dokurken, günümüz şiir diline incelikler kazandıran bir ozan olduğunun bilincine varacağız.

"İnsan Manzaraları", çağdaş şiirlerimize yeni bir yorumla yansıyacaksa, bunda Akif'in de emeklerini unutmayacağız.

AKİF'İN SAFAHAT'INDA SEYAHAT

Abdullah İbrahim El-A'ZAB *

Özet

Akif'in hayatında önemli yeri bulunan özellikle iki seyehati vardır. Bunlardan biri Berlin seyehatidir ki Çanakkale Savaş'ı bu döneme tesadüf etmiş, Akif o günlerin ıztırap ve heyecanını orada yaşamıştır. Akif'in diğer önemli seyehati uzun bir çöl yolculuğu ile Necid ve oradan Medine'ye yaptığı yolculuktur. Akif bu iki seyahati iki ölmez eserle yaşatmıştır. Biri "Berlin Hatıraları", diğeri "Necid Çöllerinden Medine'ye"dir.

* Prof. Dr. Abdullah İbrahim El-AZAB - Al- Garbiye ilinde 1951'de doğmuştur . 1975'te Ezher Üniversitesi – Diller ve Tercüme Fakültesi – Türkoloji bölümünden mezun olmuştur. Aynı bölümde 1984'te Master, 1990'da doktorasını bitirmiştir. Günümüze kadar bu bölümde öğretim üyesi olarak çalışmış olup, elan bölüm başkanı olarak çalışmaktadır. Çalışmalarının çoğunu Türk edebiyatı üzerine yapmıştır. Bunlardan, Türkçe Eserlerde Seyahat Edebiyatı, Ahmet Haşim ve Frankfurt Seyahati, Mehmet Akif'in Mısırdaki şiirleri. Bunun yanında Türkçeden Arapçaya bir çok eser çevirmiştir. Bunların en önemlileri: Fuat Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" ve "Türk Edebiyat Tarihi", Süleyman Kocabaş'ın "Sultan II. Abdülhamit: Şahsiyeti ve Politikası".

AKİF'İN SAFAHATINDA SEYAHAT

Seyahat, yurt dışında, yurt içinde yapılmış gezileri anlatan yazıdır. Bu yazılar, gezilip görülen yerlere dair bilgi vermek, o yerlerin güzelliklerini ve görülmeğe değer yanlarını göstermek gayesini taşır. Usta bir yazarın bu çeşit bir kitabını okuyan kimse, o yerleri, insanları âdeta görmüş gibi olur. Bir kimsenin gezip gördüğü yerleri yazı ile anlatan esere seyahatname denir. Türk edebiyat tarihinde 17. Yüzyılda kaleme alınan Evliya Çelebi Seyahatname'sinin müstesna ve olağanüstü bir yeri vardır.

Merhum büyük Türk şairi Mehmet Akif Ersoy'un seyahatleri

Akif merhum, tahsilini bitirdikten sonra, memuriyetleri dolayısıyla iki sene kadar Rumeli`de, iki sene kadar Arnavutluk`ta ve Arabistan'da dolaşmıştır. Daha sonra I. Dünya savaşından kısa bir zaman önce Mısır`a gitti (5 ocak 1913). Yukarı Mısır'ın El-uksur'daki eski abidelerini de ziyaret ettikten sonra Mısır`dan Hicaz'a geçti. Medine-i Münevvereyi ziyaret etti. Ve buradan İstanbul'a döndü(5 Mart 1913).

Ömer Rıza Doğrul diyor ki : "Akif'le bu Mısır seyahati esnasında Kahire'de tanıştım"[1]

Akif bu seyahatlerinden geri döndükten sonra I. Dünya savaşı çıktı ve sona

---

1 Mehmet Akif Ersoy: Safahat: Eseri tertip eden Ömer Rıza Doğrul, 18.baskı, önsöz

erdi ve kendisi bu harp sırasında iki önemli seyahat yaptı. Birinci seyahat sırasında Berlin'i gördü. İkincisinde Çöl Yoluyla Necid'e gitti ve Necid'den Medine'ye uğradı. Bu iki seyahat de Türk ve İslam menfaatine hizmet için yapılmıştı. Akif bunun uğrunda mümkün olduğu kadar çok çaba ve gayret sarf etmiştir. Özellikle Akif Türk ve İslam Medeniyetinin yükselmesi için çok sıkıntıları, çileleri ve memleket hasretini çekmiştir. Akif bu gayeyi yerine getirmek için bütün hayatını adamıştır.

Çanakkale savaşı, onun Berlin'de bulunduğu sıraya tesadüf etmiş ve büyük şair Akif o günlerin ıstırap ve heyecanını orada yaşamıştır. Akif bu iki seyahati iki ölmez eserle yaşatmıştır. Biri "Berlin Hatıraları", biri "Necid Çöllerinden Medine'ye"dir.

Birinci dünya savaşın son senesinde, değerli profesör İsmail Hakkı İzmirli ile birlikte Lübnan'a gitti ve orada Aliye'de Mekke Emiri Ali Haydar Paşanın misafiri oldu.

Akif Mısır'da

Akif de Mısır'a gittiği zaman kendi memleketinin bütün abidelerini içinde taşırdı. Servet onun gözünü kamaştıramazdı. Ve kolay paranın Mısır'daki coşkunluğunu Akif, arkasında hazinelerini bırakan adamın soğukkanlılığıyla seyretti. Çünkü İstanbul`da Süleymaniye Camii, çünkü Sivas`ta Keykâvus Türbesi, bu sütünler, bu kubbeler hep onundu.

Merhum Mithat Cemal, Akif`in hakkında değerli ve önemli bir kitap yazmıştır. Özellikle bu kitap Akif`in Mısır`daki yaşayışına ait ayrıntılı bilgileri içerir. Meselâ Mithat Cemal diyor ki " Akif Mısır'da en temiz insanların her gün artan hürmetlerini görmüştü. Fakat ne güneşin kahkahaları, ne altın tavanların avizeleri göğsünün içindeki karanlığı sarsmıyordu. Ve güneşe dargın bir adam, önüne eğilmiş düşünüyordu. İçinden vatanı sökülüp koparılan toprak yığını gibi kapkaranlık bir Akif.

Mısır'da yazdığı şiirler

Akif Mısır`a gittiği zaman prens Abbas Halim O'nu himaye etmişti. Bunun için iki arkadaşın arasındaki dostluk gittikçe kuvvetlenip derinleşmiştir. Bu sağlam ve güçlü dostluk hiçbir vakit kopmazdı.

Akif Mısır'da iken dokuz kaside yazmıştır:

1-Firavunla Yüz Yüze: Hilvan semtinde 1923 yılında yazılmıştır.

2-Gece: Hilvan semtinde 1925 senesinde yazılmıştır.

3-Hicran: Hilvan semtinde 1925 senesinde yazılmıştır.

4-Şeyh Hüsam Efendi: 1925 senesinde yazılmıştır.

5-Bir Gece: 1931 senesinde yazılmıştır.

6-Ne Eser Ne Semer: 1931 senesinde yazılmıştır.

7-Derviş Ahmet: 1931 senesinde yazılmıştır.

8-Sait Paşa İmamı: 1931 senesinde yazılmıştır.

9-El-Uksur`da 1914 senesinde yazılmıştır.

Yukarıda adı geçen bütün kasideleri Arapçaya çevirdim ve kimisinin eleştirel ve mukayeseli bir incelemesini yaptım.

El-Uksur[2] kasidesindeki başlıca düşünceler ve ana çizgiler

1- Eski Mısır medeniyetini hatırlatmak.

2- Eski Mısır abideleriyle övünmek ve terennüm etmek

3- Eski Mısırlıların dikili taşlarını tasvir etmek ve Mısırlıların dâhasını beğenmek

4- Eski Mısır tapınaklarını niteleyip onların hakkında ayrıntılı bilgileri vermek.

5- Nil nehrinin tarihini ve büyüklüğünü anlatmak.

Berlin Seyahati

Merhum Mithat Cemal, Akif'in Berlin seyahati hakkında bize kısa bilgiler vermiştir. Bu bilgiler bizim için çok faydalı ve değerlidir. Berlin seyahati hakkında şöyle diyor:

"Bu yolculuğun siyasi neticesini bilmiyorum. Yalnız Akif bu seyahattan şöyle döndü: bir nükteyle, bir manzumeyle, bir hayretle, bir ıztırapla, bir de mütalaayla:

* Nükte şudur:

- Berlin'de ne var? Ne oluyoruz? dedim , Akif;

- Ne olacağız dedi. Berlin'e gittim, elçimiz Kuran'a tefsir yazıyor. İstanbul'a geldim, Fatih'te hocalarımız siyaset konuşuyor, ne olacağız artık anlarsın.

* Manzume şudur:

2 El-Uksur, Kahire`nin altı yüz kilo metre kadar güneyinde Nil`in doğu sahiline düşen bir mevkidir. Eski Mısırlılardan kalma pek çok abideler bulunduğu için seyyahlarca maruftur.

Berlin Hatıraları(safahat, 5.kitap, 39-75).

* Hayret şudur:

Fala inanmayan Akif'in Berlin'de bir falcı kadın eline bakıp, "yakında İstanbul'dan taçlı bir mektup alacaksın" der. Birkaç gün sonra Akif'e hiç beklemediği halde İstanbul'daki sultan Abdülmecid'den üstünde hanedan arması bulunan bir mektup gelir. Akif bu falcı kadını hatırladıkça " Nostradamus'un kadını" derdi.

* Iztırap da şudur:

Almanya'da Yahudiler heryerde karışma çıktı. Banka, borsa, piyasa, gazete, kitap, mektep ve musiki her şey Yahudilerin elinde !

* Üç mütalaasına gelince:

Almanların üç şeyi berbattı: yemekleri, siyasetleri ve müsteşrikleri.

Milli yemekleri yani, lahana ile patatesleri.

Siyasetleri mesela "lusitania" hadisesi ile başlayan afetleri.

Müsteşrikleri ve en başta müsteşrik Hartmann: Alman müsteşriklerinin en önemlisi diye adı çıkan bu Hartmann'ı, Akif Berlin'de tanımış. Hartmann Fuzuli hakkında araştırma yaptığını söylemiş. Ama Fuzuli'yi yüzünden bile doğru okuyamamış. Akif de müsteşriğe en çok Fuzuliyi bilmediğini mutadı olan kısa cümlelerinin biriyle söylemiş. Ancak müsteşrik ısrarcı davranarak, kendisine Fuzuli'nin "su" kasidesini okutmasını Akif'ten rica etmiş[3].

Berlin Hatıraları'nın kasidesi Akif'in hayatında büyük ve derin etki bırakmış. Berlin'deki en ufak şeyleri vasfetmeden çekinmemiş. Bu seyahatlerde açıkça görüldüğü gibi Akif, İslamı kabul eden uluslardan oluşan bir İslam milleti düşünmektedir. Bu yüzden ulusçuluk akımını bölücü olarak nitelemektedir. Bu görüşlerini pekiştirmek isteyen nazım örnekleri da vardır:

Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam
Bağlamak lazım iken anlamadım, anlayamam
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı
Aynı milletin altında tutan İslami
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir. (Süleymaniye kürsünde)

3 a.g.e., s,200.

Profesör Şükran Kurdakul'un "Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi" adlı kitabında şöyle diyor: "Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının Türk dili, Türk tarihi, Türk Edebiyatı alanlarındaki çalışmalarına ters düşen Akif, ulus olma aşamasında bir toplumun geçiş döneminde karşısına çıkması olağan sayılabilecek sarsıntıları, çöküş ve yıkılma belirtileri gibi görür.

Akif'in ana düşünceleri aşağıdaki temel üzerinde kurulmuştur: "Doğuya doğru Osmanlılarla birlikte gitmek... Doğuyu Alman ticaret ve sanayi için geniş bir dolaşım alanına çevirmek. İşte kendisini bilen Osmanlı ve Alman hükümetleri için çekici ve büyük program"

Akif bu düşüncelerini şu dizelerle süslemeye çalışır:

Değil mi bir anasın sen? değil mi Almansın?
O halde fikir ile vicdana sahip insansın.
Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek
O halde "Asyalıdır, ırkı başkadır..." diyerek
Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine
Gel iştirak ediver onların felaketine... (Berlin Hatıraları)

Netice olarak yukarıdaki incelemeden şu sonuçları çıkartabiliriz:

1- 20. Asırda dini edebiyatın en kuvvetli temsilcisi şüphesiz ki Mehmet Akif'tir. Akif, İslami edebiyat içinde başlı başına bir şahsiyettir, demek hatalı olmayacaktır inancındayım.

2- Akif şiirlerinde hem Müslüman'dır, hem Türk'tür, hem de manasıyla insandır.

3- Mehmet Akif'i bazen halkın gündelik ıztırapları ile dolu, bazen milletin hissi içinde tercüman, bazen Allah'u te'alanın azameti karşısında tutulmuş bir mümin, bazen ise insanların kötülükleri karşısında Allah'u te'alanın isyankar bir kulu olarak, bazen bir vaiz olarak, bazen da samimi söyleyişi içinde ruhumuzu kavrayan bir şair olarak buluruz.

4- Akif vezin ve kafiyeye öylesine hakimdir ki onun şiirlerini okurken çok defa insan bir nesir parçası okuduğu hissine kapılır, şiirin akışı içinde bir musiki parçasının kulağa hoş gelen tarafını buluruz.

5- Akif'te heyecan birinci unsurdur.

6- Akif'in Müslümanlığı ile milliyetçiliği iç içe geçmiş durumdadır. Samimiyeti, heyecanı ve sanatı birbirinden ayrılmaz bütünün bir parçasıdır.

7- Mehmet Akif sanatkar değildir diyenler, sanatı ancak süslü yazı yazmak

şeklinde kabul edersek haklıdırlar.

8- Akif'in şiirlerinin beğenilmesinin başlıca sebebi, onun samimi söyleyişidir. Şiirlerinde ruhunu olması lazım geldiği gibi değil, olduğu gibi aksettirmiştir.

AKİF'İN SAFAHAT'INDA BİR SEMTİN PROFİLİ: "FATİH"

Âlim KAHRAMAN *

Özet

"Fatih", Mehmet Akif'in doğup büyüdüğü; hayatının önemli bir bölümünü yaşadığı semttir. Özellikle Birinci Safahat'ta yer alan birçok şiirin arka planında bu semte ilişkin ayrıntılar fark edilmektedir. Yapılan çalışmada, semte ait hangi odak mekânların şiire girdiği belirlenmektedir. Birinci Safahattaki şiirlerin yazıldığı II. Meşrutiyetin hemen öncesinde ve Meşrutiyetin ilk yıllarında Fatih semtinin fizikî yaşam şartları; sokakların ve evlerin durumu neydi? Akif, bu konuda yer yer çok realist tasvirlere yer vermiştir. Bununla da kalmamış, bazı portreleri, semtten insan manzaralarını da aynı derin gözlem gücüyle resmettiği bölümler olmuştur. Ayrıca dönemin siyasî şartlarının bazı olumsuz yansımaları, aileden topluma doğru genişleyen halkalar halinde şiirlerde hissettirilmiştir. Yaşanan acıların kaynağında temel olarak yoksulluk vardır. Yaşlılık ve yalnızlık, hastalık, bunların sonucunda gelen ölümler şairin en fazla işlediği temalardır. Onun merhametine en fazla çocuklar konu olur. Kendi çocukluğu veya kendi çocukları kadar -belki bunlardan da fazla- olumsuz hayat şartlarından etkilenen, hastalıklara, yoksunluk ve yoksulluklara yenik düşen çevresindeki çocukların acı yüklü hikaye"leri farklı şiirlerde karşımıza çıkmaktadır.

Akif, ayrıntılarıyla verdiği cenaze defni, bayramlar, amin alayı gibi günler ve saatleri anlattığı şiirleriyle semtin ortak yaşantısını gözler önüne sermekte; bu özel an ve günleri tasvir ederken sosyal problemleri, bireysel açıları da bize hissettirmiştir.

Tüm bunları yaparken şair bizi ev içlerine de götürmekte, semti ev içlerinden gözleyebilmemize de imkân vermektedir.

____

* Yrd. Doç. Dr. Âlim KAHRAMAN - 1956 yılında Manisa'da doğan Alim Kahraman, lisans, yüksek Lisans ve doktorasını istanbul Üniversitesinde tamamladı. Lisans çalışmalarını "Yahya Kemal ve Milli Mücadele", doktora çalışmalarını ise "1918-1922 Yılları Arasında Edebî Eleştiri" konuları üzerine yapmıştır. 1993-2005 yılları arasında Sakarya Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Kahraman, Marmara Üniversitesi'nde alanıyla ilgili dersler verdi. Türkiye Diyanet Vakfınca yayımlanan islam Ansiklopedisine kırkın üzerinde madde yazmış, ilmî yazılarını istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, ilmî Araştırmalar, Journal of Turkish Studies ve Literatür gibi dergilerde yayımlamıştır. Yayımlanmış on'un üzerinde kitabı olan Kahraman, halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

AKİF'İN SAFAHAT'INDA BİR SEMT OLARAK "FATİH"

Fatih semti, Mehmet Akif'in doğup büyüdüğü, ömrünün önemli bir bölümünü yaşadığı mekândır. Şiirlerinde, özellikle de *Birinci Safahat*'ta aktardığı hayat sahnelerinin arka planında Fatih semti durmaktadır. Bu kitaptaki bazı şiirlerin başlıklarına baktığımızda bile bunu fark ederiz. Sözü geçen kitabın arka planındaki semt profilini üç ayrı perspektiften bakarak ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Semte Ait Mekânlar

Fatih semti *Birinci Safahat*'a öncelikle semtin bazı temel mekânlarıyla yansımıştır. Bunların başında Fatih Camii gelir. Kitap bu başlığı taşıyan bir şiirle başlar. Bilindiği gibi İslam medeniyetinde şehir (semt veya mahalle) yapılanmasında caminin önemli bir yeri vardır. Bir odak mekândır camiler. Bu açıdan bakıldığında *Safahat*'ta bir semti arayış, olarak da adlandırabileceğimiz bu araştırmamız bakımından, ilgi çekici bir durumdur bu. *Birinci Safahat*'ta Fatih Camii'yle bağlantılı bir mekan adı da şiire girmiştir. "Küfe" şiirinde, caminin kapılarından "Kömürcüler Kapısı" ismen anılmaktadır:

Bizim çocuk yaramaz, evde dinlenip durmaz;
Geçen'de Fâtih'e çıktık ikindi üstü biraz.

Kömürcüler kapısından girince biz, develer
Kızın merâkını celbetti, daima da eder: [1]

İkinci mekân Mezarlık'tır. Akif'in *Birinci Safahat*'ında bu başlığı taşıyan bir şiir de yer almaktadır. Mezarlık, semtin bittiği yerde (bu şiirde semtin sınırlarını Surlar belirlemektedir) Sur'un hemen dışında başlamaktadır:

Geçen sabah idi Eyyûb'a doğru çıkmıştım.
Aşıp da sûrunu şehrin atınca birkaç adım,
Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
Göründü karşıda füshat-serâ-yı kabristan.
(s. 38-39)

Kitapta semte ait belli başlı birkaç mekân daha bağımsız olarak birer şiire konu olmuştur. Bunlardan biri "Bayram" şiirinde anlatılan Fatih semtinin bayram yeridir:

Gelin de bayramı Fâtih'te seyredin, zirâ
Hayâle, hâtıra sığmaz o herc ü merc-i safâ
Kucakta gezdirilen bir karış çocuklardan
Tutun da, tâ dedemiz demlerinden arta kalan,
Asırlar ölçüsü boy boy asâlı nesle kadar,
Büyük küçük bütün efrâd-ı belde, hepsi de var!
Adım başında kurulmuş beşik salıncaklar,
İçinde darbuka, deflerle zilli şakşaklar.
Biraz gidin: Kocaman bir çadır... Önünde bütün,
Çoluk çocuk birer onluk verip de girmek için
Nöbetle bekleşiyorlar. Aceb içinde ne var?
"Caponya'dan gelen, insan suratlı bir canavar!"
Geçin: Sırayla çadırlar. Önünde her birinin
Diyor: "Kuzum, girecek varsa, durmasın girsin."
Bağırmadan sesi bitmiş ayaklı bir i'lân.
"Alın gözüm, buna derler..." sadâsı her yandan.
Alettirikçilerin keyfi pek yolunda hele:

1 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1987, s. 22 (metin içinde vereceğimiz diğer sayfa numaraları aynı baskıya aittir).

Gelen yapışmada bir mutlaka o saplı tele.
Terâzilerden adam eksik olmuyor; birisi
İnince binmede artık onun da hemşerisi:
"Hak okka çünkü bu kantar... Firenk icâdı gıram
Değil! Diremleri dört yüz, hesapta şaşmaz adam."
- Muhallebim ne de kaymak!
- Şifâlıdır ma'cûn!
Simid mi istedin ağ?
- Yokmuş onluğum, dursun.
O başta: Kuskunu kopmuş eyerli Düldüller,
Bu başta: Paldımı düşmüş semerli bülbüller!
Baloncular, hacıyatmazcılar, fırıldaklar,
Horoz şekerleri, civ civ öten oyuncaklar;
Sağında atlıkarınca, solunda tahtırevan;
Önünde bir sürü çekçek, tepende çiftekolan.
(s. 42-43)

Bir diğeri semtin kahvesidir. Şair "Mahalle Kahvesi" başlıklı şiirinde uzun uzun ve ayrıntılarıyla bu kahveyi ve oradaki hayat tablosunu eleştirel bir bakış açısıyla tasvir eder:

Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik;
Önünde tahta mı, toprak mı? Sorma, pis bir eşik.
Şu gördüğüm yer için her ne söylesem câiz;
Ahırla farkı: O yemliklidir, bu yemliksiz!
Zemini yüz sene evvel döşenme malta imiş...
"İmiş"le söylüyorum. Çünkü anlamak uzun iş,
O bir karış kirin altında hangi mâden var?
Tavan açık kuka renginde; sağlı sollu duvar,
Maun cilasına batmış tütünle nargileden;
Duman ocak gibi çıkmakta çünkü her lüleden,
Dikilmiş ortaya boynundan üstü az koyu al,
Vücudu kapkara, leylek bacaklı bir mangal.
(s. 104)
(...)

Ayak teriyle cilâlanma tahta peykelere,
Külahlı, fesli dizilmiş yığın yığın çehre:
(s. 108)

Şairin sert eleştirilerine uğrayan bir başka mekân da semt sınırları içinde, izbe sokaklardan birinde yer alan bir meyhanedir. Kitapta bağımsız olarak bu ismi taşıyan bir şiir de vardır:

Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim;
Sonunda bir yere saptım ki, önce bilmezdim.
Bitince bir sıra ev, sonra bir de virâne,
Dikildi karşıma bir han kılıklı meyhane:
Basık tavanlı, karanlık, sefil bir dükkân;
İçinde bir masa, yahut civar tabutluktan
Atılma çok ölü görmüş acıklı bir teneşir!
Yanında hurdası çıkmış bir eski püskü sedir.
Sakat, bacaksız on onbeş hasırlı iskemle,
Kırık dökük şişeler, bir de çinko tepsiyle
Beş on kadeh, iki üç testi... Sonra tezgâhlık
Eden yan üstüne devrilme kirli bir sandık.
Sönük sönük yanıyor rafta isli bir lâmba...
Önünde küme: Fes, takke, hırka, salta, aba
Kımıldanıp duruyorken, sefil bir sohbet:
(s. 32-33)

Birinci Safahat'ın arka planına yansıyan semtin (Fatih) inşasına, bağımsız olarak birer şiire konu olmasa bile, bazı şiirlerde yer yer yapılan canlı tasvirlerle tanıdığımız diğer mekânlarla devam edersek bunların başında semtin sokaklarını anabiliriz. Akif, özellikle "Seyfi Baba" ve "Küfe" şiirlerinde, bu şiirlerin yazıldığı yirminci yüzyılın başlarındaki Fatih semtinin sokaklarını realist bir hikâyecinin gözlem ve anlatım gücüyle tasvir eder. İronik bir dille eleştirisini yapar:

Beş on gün oldu ki, mu'tâda inkıyâd ile ben
Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden.
Bizim mahalle de İstanbul'un kenârı demek:
Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek!

Adım başında derin bir buhayre dalgalanır,
Sular karardı mı, artık gelen gelir dayanır!
Bir elde olmalı kandil, bir elde iskandil,
Selâmetin yolu insan için bu, başka değil!
Elimde bir koca değnek, onunla yoklayarak,
Önüm adaysa basıp, yok, denizse atlayarak,
- Ayakta durmaya elbirliğiyle gayret eden,
Lisân-ı hâl ile amma rükûa niyet eden,
O sâlhurde, harâb evlerin saçaklarına,
Sığınmış öyle giderken, hemen ayaklarına
Delilimin koca bir şey takıldı... Baktım ki:
Genişçe bir küfe yatmakta, hem epey eski.
(s. 20)

Şair, bizi bazılarının içlerine kadar götürdüğü semtin fakir insanlarının yaşadığı evleri de yer yer şiirlerinde anlatmıştır. Bunlardan biri Seyfi Baba'nın evidir:

İşte karşımda bizim yâr-i kadîmin yurdu.
Bakalım var mı ışık? Yoksa muhakkak uyudu.
Kapının orta yerinden ucu değnekli bir ip
Sarkıtılmış olacak, bir onu bulsam da çekip
Açıversem... İyi amma kapı zaten aralık...
Gâliba bir çıkan olmuş... Neme lâzım artık,
Girerim ben diyerek kendimi attım içeri.
Sağa döndüm, azıcık gitmeden üç beş basamak
Merdiven geldi ki zorcaydı biraz tırmanmak!
Sola döndüm, odanın eski şayak perdesini,
Aralarken kulağım duydu fakirin sesini:

(...)
O zaman nîm açılıp perde-i zulmet, nâgâh,
Gördü bir sahne-i uryân-ı sefâlet ki nigâh,
Şair olsam yine tasviri olur bence muhâl:
O perişanlığı derpîş edemez çünkü hayâl!
(S. 61-62)

Semt insanlarının bir araya gelip hava aldıkları bir mekan da adıyla geçer bu kitapta: Yayla Meydanı.. İki defa adı anılan bu meydan, anlaşıldığı kadarıyla şiirdeki anlatıcı kişinin (biz bunu şairin kendisi olarak düşünmeliyiz) evine biraz uzaktadır, ancak yazın esintisi eksik olmadığı için tercih edilir:

Bizim müsamere meydanı Yayla tümseğidir
Uzak çekerse de poyraz tutar, yazın iyidir.
(s. 74)

"Hasır" şiirinde, alış-veriş anındaki sesleriyle, canlı bir ortam olarak aktarılan Attar dükkânıyla mekânları tamamlayalım. "Kör Neyzen" şiirinde şair, bir yerde "çarşı içi"ni de anar. Ancak, semtin önemli mekânlarından biri olan Fatih Çarşısı, söz konusu ettiğimiz diğer mekânlar kadar Akif'in şiirlerinde ilgiye mazhar olmaz.

Semtin İnsanları

Birinci Safahat'taki şiirlere semt, bu temel ve ayrıntıda geçen mekânları kadar, insanları ve sosyal yaşantısıyla da yansır. Semt insanlarının bazıları, şairin birer şiirine, bağımsız olarak konu olmuştur.

Bunların başında, "Küfe" şiirindeki küfeci çocuk gelmektedir. Adı Hasan'dır. On üç yaşında, eğitimiyle uğraşması gereken bir çağındadır. Ancak babasının ölümüyle fakir ailesinin geçimini sağlama yükü onun omuzlarına kalmıştır. Yapabileceği tek iş ise, babasından kalan emektar küfenin altına girip baba mesleği küfeciliği sürdürmektir. Çocuk bu duruma isyan etmiş, sokağa fırlattığı küfeyi tekmelemektedir:

- Benim babam senin altında öldü. Sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!
O anda karşıki evden bir orta yaşlı kadın
Göründü:
Oh benim oğlum, gel etme kırma sakın!
Ne istedin küfeden yavrum? Ağzı yok, dili yok,
Baban sekiz sene kullandı... Hem de derdi ki: "Çok
Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz..."
Onunla besliyeceksin ananla kardeşini.
Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini?"
(s. 20-21)

İkincisi, şiirin başlığını da oluşturan Seyfi Baba'dır. Seyfi Baba yaşlı bir semtlidir. Yalnız bir insandır ve geçimini kendisi sağlamak zorundadır. İçinde bulunduğu bu zorlu şartları şiirde şöyle dile getirir Seyfi Baba:

- Mehmed Ağ'nın evi akmış. Onu aktarmak için
Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün.
Ne işin var kiremitlerde a sersem desene!
İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene.
Hadi aktarmıyayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!
Yoksa yetmiş beşi geçmiş bir adam iş yapamaz;
Ona ancak yapacak: Beş vakit abdestle namaz.
Hastalandım, bakacak kimseciğim yok; Osman
Gece gündüz koşuyor iş diye, bilmem ne zaman
Eli ekmek tutacak? İşte saat belki de üç
Görüyorsun daha gelmez... Yalınızlık pek güç.
Ba'zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma;
Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık canıma!
(s. 63)

Bağımsız olarak bir şiire konu olan semt insanlarının üçüncüsü, yine adı (unvanı) şiirin başlığına taşınan Kör Neyzen, yani semtin dilencisidir.

Elinde nevha-i mâtem kadar acıklı sadâ
Veren, bir eski kamış; koltuğunda bir yedici;
Şu kör dilenci, bakardım, olunca nâle-serâ,
Durup da merhameten dinleyen gelip gidici,
Önünde boynunu bükmüş zavallı keşkülüne,
Atardı beş para, onluk değilse bâri yine.
(s. 67)

Şair, onu da semt çarşısı içinde her zaman oturduğu yerde tasvir eder:

Geçende çarşı içinden çıkınca baktım ki:

Çamurlu taşlara yaslanmış inliyor sâil.
Hasırdı şiltesi altında hem de pek eski,
Şadırvan olmasa üstünde yoktu bir hâil.
Duyulmuyordu uzaktan neyin de şimdi sesi,
Yakından ancak işittim o vâpesin nefesi!
(s. 68)

"Selma" şiirinde, şairin kız kardeşinin bir hastalığa tutularak dört yaşında hayata gözlerini yuman küçük kızı Selma anlatır. Köse İmam da adını şiire veren, semtin birinci derecede şiire girmiş simalarındandır. Köse İmam'ın asıl adı Ali Şevki Efendi Hoca'dır:

İlmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek bir imam
Tanırım ben, ki hayatında tanıtmıştı babam.
(s. 111)

Bu birinci derecede şahsiyetler dışında Akif, *Birinci Safahat*'taki "Hasır" şiirinde, bir kefeni bile bulunmadığı için sarıldığı bir hasırla gömülen yaşlı bir kadını konu edinmektedir. "İstibdad" şiirinde ise, bu şiirlerin yayımlandığı İkinci Meşrutiyet'in ilanı günlerinin hemen öncesinde, bir gece vakti evinden, ailesinden koparılıp alınan ve sürgüne gönderilen bir semt sakini ve o dakikalarda aile bireylerinin yaşadığı acı anlatılmaktadır.

Şair, "Bebek Yahut Hakk-ı Karar" şiirine ise kendi kızları Cemile ile Feride'yi, ev içindeki bazı oyunları ve tavırlarıyla konu eder.

Semtin seçilerek birer şiire konu edilen bu simalarından başka, sesleri veya yüzleriyle görünüp kaybolan bir insan kalabalığı da şiirlerde görünüp kaybolmaktadır. Bunların arasında semtteki Meyhane ve Kahve'de o andaki halleriyle, içki içerken veya kağıt, dama gibi oyunları oynarken resmedilenler olduğu gibi, Meyhane'ye kadar komşunun yaşlı hizmetkarıyla kocasını aramaya gelmiş olan perişan kadın, mezarlıkta babasının taze mezarı başında Kur'an okuyan çocuk ve annesi, bayram yerinin kalabalığı; orada parası olmadığı için salıncağa binemeyen küçük yetim kız; rüştiyenin dağılan öğrenci kalabalığı; "Hasır" şiirindeki attar gibi simalar yer almaktadır. Hatta bunlara, şairin yıllar önce babasıyla beraber geldiği Fatih Camii içindeki sekiz yaşındaki çocukluk hali ve kendisinden daha küçük olan kız kardeşi de eklenebilir.

Sosyal Hayat

Bu çalışmamıza temel yaptığımız bakış açısına göre, *Birinci Safahat*'taki şiirlerden yola çıkarak şekillendirmeye çalıştığımız "semt" profilini, sosyal hayata ait bazı âdetler ve hayat tablolarının verildiği şiirlere de bakarak tamamlayalım. Bunlardan bir kısmı yine bağımsız olarak bir şiire konu olmuşlardır. O şiirlerden ilki "Amin Alayı"dır. O günkü toplum hayatının bir yüzünü oluşturan âmin alayı bir okula başlayış törenidir ki şair ayrıntılı olarak tasvir eder:

En önde rahlesi âğûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;
Beş on adım geriden, pîş-i ihtişâmında,
Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtif, iki ma'sumu bir açık payton
Vakar u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun!
(s. 128)

Bu şiirini şair eğitim konusuna dikkat çeken ve çocukların geleceği temsil ettiklerine işaret eden dizelerle bitirmektedir.

Şiirlerde bu sosyal problemler ve bireysel acılar o kadar çok söz konusu edilmiştir ki, şairin "Bayram" şiirinde bir hayli renkli tablolar halinde ortaya koyduğu bayram yerinde de yine bir çocuk üzerinden yansıtılan ölümle gelmiş, bireysel olduğu kadar sosyal yönü de bulunan bir acıyla karşılaşırız:

Fakat bu levha-i handâna karşı, pek yaşlı
Bir ihtiyar kadının koltuğunda, gür kaşlı,
Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor.
Gelen geçen, bu niçin ağlıyor? Diyor, soruyor.
- Yetim ayol... Bana evlâd belasıdır bu acı.
Çocuk değil mi? "Salıncak" diyor...
- Salıncakçı!
Kuzum, biraz bu da binsin... Ne var sevabına say...
Yetim sevindirenin ömrü çok olur...
- Hay hay!
Hemen o kız da salıncakçının mürüvvetine,
Katıldı ağlamayan kızların şetâretine.

(s. 43-44)

Bu iki şiirin dışında "Ahret Yolu" şiirinde ise, sosyal hayatın bir başka tablosu; ölüm sonrası yaşananlar ve bir cenazenin defin töreni Akif'in kendine ait incelikli tasvirleriyle anlatılmaktadır:

Sokakta sâde bir "âmin!" sadasıdır gidiyor:
Mahalle halkı birikmiş, imam dua ediyor.
Basık bir ev; kapının iç yanında bir tabut,
Başında çınlayan âvâzı dinliyor, mebhût.
(s. 122)

Cenaze dûş-i cemaâtte çalkalandıkça,
O tahta-pâreye benzerdi, düşmüş emvâca.
Nasıl duyardı ki uzaklarda inleyen kadını?
Nasıl görür ki yetîmin hurûş eden yaşını?
(s. 123)

Cenâze indi omuzdan yavaş yavaş, sonra,
Sokuldu servilerin ortasında bir çukura.
Atıldı üstüne üç beş kürek kemikli çamur,
Kabardı toprağın altında bir çıban bir ur!
(s. 125)

"Amin Alayı", "Bayram" ve "Ahret Yolu" şiirlerinden sonra daha önce sözünü ettiğimiz mekânlardaki sosyal hayat tablolarına da göz atarsak bu bölüm de tamamlanmış olur. Fatih Camii anlatılırken caminin fiziki varlığı kadar (belki ondan da fazla) manevî atmosferi, orada bu manevî atmosferi yaşayan şair de anlatılmaktadır. Bu şiirde daha çok iç dünya coşkusuna tanıklık ederiz.

Buna karşılık "Mahalle Kahvesi"nde hem kahvehaneler, hem de bu tür mekânlarda vakit öldüren insanlar şairin sert eleştirilerine muhatap olurlar. Şair bu kahvehanelerden

Dilenci şekline girmiş bu sinsi caniler

(s. 102)

Veya "şarkın içindeki katiller" diye söz etmektedir. Orada vakit öldürenler vakitlerini değil kendilerini öldürmektedirler aslında. Pis mekânlardır buralar, kendi dilini oluşturmuş (argo), saygısız tavırlar içindeki insanların yuvasıdır. Ayrıca aile saadetine de mani olmaktadır bu mekânlardaki hayat. Erkekler evde ailesine zaman ayıracağına, saadeti onlarla geçirecekleri zamanlarda arayacaklarına, kendilerini evlerden buralara atmaktadırlar.

Meyhaneler de böyledir. Kahvehane için yapılan eleştiriler biraz daha katlanarak oralar için de geçerlidir. Buralarda yaşanan hayat, müdavimlerinde bir bağımlılık yaratmakta, onlar, ailesinin geçimine harcayacakları parayı buralarda tüketmektedirler. Hatta bazılarının eşleri temizlikçilik gibi zor işlerde kazandıkları üç beş kuruşu kocasına kaptırmaktadır. Nitekim "Meyhane" şiirinin son sahnesi, oraya kocasını aramaya gelmiş böylesi çaresiz bir kadının kocası tarafından oracıkta boşanmasıyla son bulur.

Şair, eski tanıdıklarından olan bir aktarın dükkânında, sosyal hayatın bir başka acı yüzüne tanıklık eder. Dükkana hasır almaya gelen müşteriden, mahallede beş aydır hasta yatan yaşlı bir kadının öldüğünü, ölüsünü sarmak için bir kefeninin bile bulunmadığını, alınan bu hasırla kadının sarılacağını öğrenir. Yoksulluk en acımasız yüzüyle kendini göstermektedir bu şiirde de.

"Seyfi Baba" şiirinde yaşı bir hayli ilerlemesine rağmen yoksulluğundan dolayı çalışmaya mecbur olan bir semtlinin hastalığı anlatılmaktadır. Akşam evine geldiğinde bu hastalık halinden haberdar olan şair, kış şartlarında, karanlık ve bozuk sokaklardan bin bir güçlükle Seyfi Baba'nın evine ulaşmaktadır. Yalnız yaşadığı için kendi kendine bakamayan hasta adamın perişan hali bu şiire konu olmuştur.

"Küfe" şiirinde de aile reisinin ölümünden dolayı çaresiz kalan fakir bir ailenin dramı anlatılır. Yukarıda belirttiğimiz gibi henüz on iki-on üç yaşlarında olan evin oğlu, evin geçimini sağlamak için, babasının yerine çalışmak zorundadır. Yapabileceği tek iş ise babasından kendisine kalan küfeyi sırtlanmaktır. Hâlbuki çocuk okumak istemektedir. Kabullenmek istemediği kaderine isyanını küfeyi tekmeleyerek ortaya koyar.

Sonuç

Semt odaklı olarak toplumun sosyal meselelerine eğilen, onları tasvir hatta teşrih eden Akif'in şiirlerinde anlattığı Fatih semtinde, o yıllarda yoksulluk, yaşlılık, yalnızlık hastalık ve ölüm sosyal hayatın en acı yüzleridir. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar Akif'in tahkiye tarafı ağır basan bu şiirlerindeki

asıl kahramanlardır. O, bu üç çaresiz ve masum kesim üzerinden giderek okuyucuya sosyal hayatın sıkıntılı yüzünü göstermekte; sosyal yaraları işaret etmekte, hatta çizdiği duygu yüklü tablolarla okuyucuların yüreklerini kanatmaktadır. Şair, bir semti odağa alsa da bu semt örneğine bakarak tüm bu sosyal problemlerin bütün bir toplum için geçerli problemler olduğunu söyleyebiliriz.

AKİF'İN SAFAHAT'A YANSIYAN İSYAN AHLÂKI

Bahtiyar ASLAN *

Özet

isyan Ahlâkı, literatüre yakın dönem Türk düşüncesinin önemli simalarından Nurettin Topçu tarafından kazandırılmış bir felsefî yaklaşımdır. Yirminci yüzyılın öne çıkan felsefi sistemlerinden hareket / action felsefesine dayanan bu yaklaşım, insanın hür hareketini isyan içerisinde ve isyan vasıtasıyla tanımlamayı esas alır. Mehmet Akif Ersoy, hayatı mücadeleyle geçen ve bu mücadelesini eserine yansıtan bir sanat adamıdır. Onun mücadelesini ve sanatına bir isyan olarak yaklaşmak ve bu isyanı Nurettin Topçunun isyan Ahlâkı teorisiyle ele almak bu çalışmanın başlıca amacıdır.

____

* Yrd. Doç. Dr. Bahtiyar ASLAN - 1971 yılında Ortaören, Kahramanmaraş'ta doğan Bahtiyar Aslan, 1994 yılında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı ve aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünce yürütülen Yüksek Lisans Programı çerçevesinde Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalında, "Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Kadın ve Aşk Olgusu" adlı teziyle 1998 yılında mezun oldu. istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Cumhuriyet Dönemi Roman Kahramanlarında Kültürel Bocalama" başlıklı teziyle 2010 yılında doktorasını tamamladı. Halen Ardahan Üniversitesi insani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapmakta olan Aslan, Türk Edebiyatı, Yedi İklim, Bizim Külliye, Dergâh, Yom Sanat, Nilüfer, Mühür ve Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları gibi dergilerde makale, şiir, öykü, röportaj ve denemelerini yayınlandı.

AKİF'İN SAFAHAT'A YANSIYAN İSYAN AHLÂKI

Safahat'ı farklı okuma biçimlerine tabi tutmak elbette mümkündür. Fakat muhtevaya yönelik her okumanın, bir yerde "isyan" kavramıyla buluşacağı da muhakkaktır. Bunun böyle olmasında elbette eserin yaratıldığı dönemin sosyal şartlarının ve Mehmet Âkif'in aksiyoner kişiliğinin doğrudan etkisi vardır. Tabii ki bu konuda bir takım başka faktörleri de devreye sokmak mümkündür. Bu tür bir yaklaşım ancak sebeplerin çoğalmasına hizmet edecek fakat sonucu değiştirmeyecektir. Bu değişmeyecek olan sonuç, kesin bir dille söylemek gerekirse Mehmet Âkif'in eserinin isyan karakterli olduğudur. Ancak onun eserindeki isyanın tek boyutlu, tek tür bir isyan değil; tersine farklı okumalara açık çok yönlü bir isyan olduğunu söylemek gerek. Nitekim A. Cüneyt Issı, bir yazısında Âkif'in isyanını "arbede" kavramıyla ilintilendirerek okumayı denemiştir.[1] Biz, bu çalışmada onun isyanının başka bir yönüne dikkat çekmeye çalışacağız ve bu isyanı "İsyan Ahlâkı" kavramıyla bir arada telif etmenin imkânlarını araştıracağız.

---

1 *Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

A. Cüneyt Issı, *Safahat'taki İsyanı "Arbede" Başlığı Altında Okumak, Bilig, Kış 2006, S. 40, s. 79–97.*

İsyan Ahlâkı kavramı, Nurettin Topçu'nun Sorbonne'da yaptığı doktora çalışması sırasında geliştirdiği bir ahlâk felsefesi denemesine işaret eder. 1934 yılında Nurettin Ahmet imzasıyla yayınlanan bu doktora tezinin orijinal adı **Conformisme et Revolte**'dur. Eserin Türkçeye kazandırılmasında emeği geçen iki kişiden biri olan Mustafa Kök, eserin adının Türkçeye **Uysall**ık ve İsyan diye çevrilebileceğine işaret ederek, İsyan Ahlâkı başlığı altında yayınlanmasının sebebinin daha sonra aynı başlıkla yayınlanmış iki makale olduğunu söylüyor. "Conformisme, sözlüklerde uygunluk, zamana uyumculuk, itaatkârlık gibi kelimelerle karşılanıyor. Mesela, *Robert*'de "kurallara, âdetlere uygun hareket etme hâli" deniyor ve "gelenekçilik" kelimesine bakılması isteniyor, yani bununla özdeşleştiriliyor. Revolte'un ise bütün sözlüklerde bir tek karşılığı var: İsyan. (...) Topçu, isyan kelimesinin karşısına ise Türkçe terim olarak itaatkârlık, zamana uygunluk gibi kelimelerden birisini de değil, "uysallık"ı koymuştur. (...) Bizim eserin tercüme adı olarak *Uysallık ve İsyan*'ı seçmeyişimizin sebebine gelince, Nurettin Topçu, İradenin Davası ve *Kültür ve Medeniyet* adlı yayınlanmış iki eserindeki iki ayrı makalede "İsyan Ahlâkı" başlıklarını kullanmıştır. Bu iki makale öz itibariyle elinizdeki bu eserin ruhunu taşımaktadır, hatta bazı pasajlarda doğrudan doğruya bunu kullanmıştır."[2]

Nurettin Topçu, metot ve anlayış olarak yirminci yüzyılın en önemli felsefi akımlarından biri olan "Hareket" (Action) felsefesine bağlıdır. Hareket Felsefesi, Maurice Blondel'in geliştirdiği bir düşünce akımıdır ve materyalist-pozitivist akımların tam karşısına konuşlanmıştır. Materyalist-pozitivist akımların insanlığı felakete sürüklediğini düşünen Blondel, sorumluluk fikrinden hareket ederek insanların kurtuluşu için çareler aramaya başlamıştır. Ona göre insanlığın kurtuluşu, ahlâkî değerlerin yükselişiyle mümkün olacaktır. Spritüalist bir akım olan Hareket felsefesine göre insan hareketleri aile, toplum, devlet ve insanlık basamaklarından geçerek, Allah'a doğru ilerlemelidir. Blondel, Mustafa Kök'ün de vurguladığı gibi, akıl ile inancı ayırmanın suni olduğunu, pozitif bilimlerden felsefenin hakikatlerine ve dinin, deneyi tamamen aşan alanlarına kadar her şeye ancak insan hareketlerinin ortaya koyduğu imanla ulaşmanın mümkün olabileceğini ileri sürmüştü. Topçu, Blondelin metot ve kavram şemasını kullanarak felsefe yapma yolunu seçmiştir.[3]

Nurettin Topçu'nun eserlerini verdiği dönemde sosyolojizm etkin dönemi-

2 Nurettin Topçu, İsyan Ahlâkı, Bütün Eserleri 1, (Türkçesi: Mustafa Kök, Musa Doğan), İstanbul 2010, s. 19–20.

3 a.g.e., s. 20.

ni yaşamaktaydı. Sosyolojizm, sosyal hayatta meydana gelen olayların temelinde yine bir takım sosyal faktörler bulunduğunu kabul edip toplumsal olayları bu açıdan açıklayan bir yaklaşımdır. Pozitivist karakterli bu yaklaşım, sorumluluğu toplumun kendisine yükleyerek konformist bir ahlâk anlayışına neden oluyor, bireyi ve onun yaratıcılığını yok ediyordu. Bireyin yabancılaşma olgusuyla tanışması, kendi, kendine bile yabancılaşması böylece gerçekleşiyordu. Bu yaklaşıma en ciddi itiraz Blondel ve Bergson'dan gelmişti. Topçu, bu iki isimden Blondel'in Hareket felsefesinden yola çıkmış ve ahlâkiliğini yitirmek üzere olan bireye yeni bir ahlâk modeli önermiştir. Bu ahlâk modelinin adı İsyan ahlâkıdır.[4]

Topçu'ya göre isyan, "iradenin kendi içinde bulunduğu şartlara boyun eğmeyip başkaldırması olarak bir harekettir."[5] Mustafa Kök, Nurettin Topçu'nun ahlâk felsefesini irdelerken bu tanımlamadan hareket eder ve dolayısıyla "düşünce ve inanç da birer harekettir" sonucuna varır. Yine bu bağlamda *benliğin eşyaya aktif bir şekilde katılması anlamına gelen bilgi de aslında bir harekettir* der.[6] Topçu, hürriyet kavramına da özel bir önem gösterir. Hürriyeti *insanın kendi eliyle eşyayı ve kendisini değiştirmesi* olarak tanımlayan yazara göre, esaret de *insanın ferdiyetinin ortadan kalkması ya da kaldırılması* demektir. Sosyal dayanışma, kibir ve gurur gibi hisler, insanı kendine itaate zorlayan toplum gibi şeyler ferdiyetin önündeki engellerdir ve insan iradesi bunlarla mücadele etmelidir. Ancak bu noktada iradenin tek başına yetersiz olduğu gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Öyleyse ferdiyeti kurban etmeksizin aileden ilâhi iradeye doğru halka halka gelişen bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu, aslında hareketin kendinden daha üstün bir düzene yönelmesi anlamına gelmektedir ki, bu da tam anlamıyla **isyan** demektir.[7]

Topçu, ahlâk meselesini, kavramını isyan ve sorumluluk kavramıyla bir arada ele alır. Hatta ona göre meselenin merkezinde sorumluluk vardır. Bu, başka sistemlerin olumsuzladığı bir sorumluluk değildir. Tam tersine olumlu bir şeydir. Çünkü başka sistemler bir hareketin sonucunda insanı karşılayan sorumluluktan bahsetmişlerdir. Topçu'nun sorumluluğa yüklediği anlam ise olumludur ve hareketin sebebini teşkil etmektedir. Yani, insan sorumlu olduğu için hareket etmelidir. Ahlâklılık budur. Ancak her hareket isyan demek değildir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bir hareket

---

4 http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Nurettin-Topcu-ve-Hareket-Felsefesi.pdf

5 Nurettin Topçu, a.g.e., s. 21.

6 a.g.e., s. 21.

7 a.g.e., s. 21.

ancak kendinden daha üstün bir düzene yönelirse isyan adını alır. Bu bağlamda onun, **isyan** kavramına olumlu bir anlam yüklediğinin bir kere daha altını çizmekte fayda görüyorum. Onun isyana yüklediği anlam son derece olumludur. Onun anladığı manada **isyan**, nizam yıkıcı olan ihtilâl ve anarşi değildir. Çünkü âlemi kırıp geçiren anarş*ist, kendi menfaatlerinin esiridir* ve aslında onun *benimsemiş olduğu ruh isyanı kaybetmiş* olun bir ruhtur. Genel anlayış içerisinde **isyan** kavramıyla bir arada anılan anarşizmin ve bu tür isyanların aksine, Topçu'nun isyanı insandaki evrensel nizamı oluşturan bir faktör ve evrensel merhamet nizamına bağlılıktır.[8] Topçu, isyan kavramını bir yerde "gerek fertte, gerek onun ihtirasında, kâinatın ve kendisinin hiçliğini ortaya koyan küçümsemedir; isyan, aşk içinde sonsuza atılarak bedenini ve ruhunu hiçe sayarcasına ıstıraba adanan harekettir"[9] şeklinde tanımlar. Devamında ise; "İsyan, kurtarıcı mutlak'ın eşiğinde bile, insanı elleri havada mutlak'ın hareketini diler vaziyette tutan duadır; isyan, bu uzanmış ellerde sembolleşen, Allah'ı kendisine katılmaya ve kendi içinde isyana çağıran, ferdin tek başına asla cesaret edemediği kurtarıcı hükmü O'na verdiren bu uysallık iradesidir"[10] der.

Eserinin giriş kısmına; "İradenin eseri olan her hareket mükemmele, daha mükemmel harekete doğru bir atılıştır. Bu iradenin kendi kuvvetini denediği bir egzersizdir"[11] cümleleriyle başlayan Nurettin Topçu, hareketi bir iç hâli, dışa yayılmak üzere içimizde aniden doğan bir kuvvet olarak tanımlar ve "İnsanın kendi dışına çıkma gayreti, sonradan kazandığı bütün eğilimlerine bütün uzvi alışkanlıklarına karşı mücadele etmekten ibarettir. Hareket, saf bir kendiliğinden oluş değil, engellenmiş bir kendiliğinden oluştur"[12] der. Dikkat edersek Nurettin Topçu, İsyan Ahlâkı etrafında sorumluluk ve özgürlük kavramlarına vurgu yapmakta, isyanı da iradenin içinde bulunduğu şartlara başkaldırması olarak tarif etmektedir.

Nurettin Topçu'nun bu bağlamda üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri de imandır. Ona göre iman iki şekilde gözükmektedir; çokluğa çevrilen estetik iman, birliğe çevrilen dini iman. İnsan ruhunun doğal ilerleyişinde birinciden ikinciye geçilir. Topçu'ya göre sanat, çokluğa imandır, yani estetik iman. Bizi isyana götürecek olan da sanatkârın imanından dindarın imanına götüren ilerleyiştir.

---

8 Hüseyin Karaman, *Nurettin Topçu'da Ahlâk Felsefesi, İstanbul 2000, s. 113.*

9 Nurettin Topçu, a.g.e., s. 209.

10 a.g.e., s. 209-210.

11 a.g.e., s. 31.

12 a.g.e., s. 31.

Bu noktada Safahat'ın önsözü ve Mehmet Âkif'in kısa poetikası gibi okuyabileceğimiz ilk beş beyit son derece anlamlı bir hâl almaktadır:

Bana sor sevgili kaari' sana ben söyleyeyim,
Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım

Bir yığın söz ki, samimiyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim çünkü ne sanatkârım

Şi'r için gözyaşı derler; onu bilmem yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsarım

Ağlarım ağlatamam; hissederim söyliyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizarım!

Oku, şayet sana bir hisli yürek lazımsa;
Oku, zira onu yazdım, iki söz yazdımsa.[13]

Bu mısralarda Mehmet Âkif, sadece devrin sanat anlayışını karşısına almış olmuyor, aynı zamanda sanatkâr duruşundan, samimi bir iman adamının duruşuna atılıyor. Nurettin Topçu'nun isyan anlayışı çerçevesinde söylersek, *estetik imandan dindar imanına* ilerlemektedir. Bu beş beytin örtük anlamlarından biri de, *iradenin içinde bulunduğu şartlara boyun eğmemesi, daha iyiye doğru atılması*dır. Mehmet Âkif'in bu mısraları yazması onun irade sahibi olarak mevcut değerlere, gerçekliklere, şartlara başkaldırması, isyan etmesidir. Şair, pekâlâ yürürlükte olan anlayışa eklemlenebilir, ferdiyetini gündeme getirmeyebilirdi. Fakat dikkat edilirse burada söz konusu olan ferdiyet, isyanın önünü kesecek cinsten "ego" kavramıyla karşılanabilecek bir ferdiyet değildir. Tam tersi insanı harekete geçirici ve isyan üzerinden hürriyete ve kendini gerçekleştirmeye yöneltici bir ferdiyettir.

İsyan A**hlâkı** kavramına *iradenin içinde bulunduğu şartlara boyun eğmemesi* noktasından yaklaşırsak, bütün bir Safahat'ı bu kavram çerçevesinde okumak mümkün olur. Eserin birinci kitabı birçoklarınca da vurgulandığı gibi devrin sosyal manzarasını tasvir etmeye çalışmaktadır. Toplum, bü-

13 Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat, İstanbul 1966, s. 3.*

yük bir facianın, kokuşmanın kucağına düşmüştür. Dile getirilmesi gereken de bu faciadır. Bu facianın dile getirilmesi ve bir anlamda toplumun hastalığının teşhis edilmesi, isyan ahlâkının en temel belirleyenlerinden biri olan sorumluluk duygusuyla ilgilidir. İster Safahat'ın ilk kitabına, isterse diğer bölümlere ve hatta Mehmet Âkif'in hayatına bakılsın, en çok görülecek olan, farkına varılacak olan harekete geçirici bir sorumluluk duygusudur. İşte buradan yükselen aslında inkılâpçı bir ruh, inkılâpçı bir anlamdır. Gerçekten de Mehmet Âkif, zaman zaman ihtilâlciliği çağrıştıran –ki onu bir ihtilâlci olarak algılayıp yorumlamak isteyenlerin sayısı hiç de az değildir- ateşli bir inkılâpçıdır. Nurettin Topçu, onun bu yönünü şu cümlelerle anlatıyor: “Mehmet Âkif, yaratılışı bakımından inkılâpçılık hamlelerini kendinde daima artırmaya kabiliyetli bir insandı. Fikir adamı olduğu kadar da hareket adamının ateşli iradesine sahip, asabî ve hamleci bir mizacı vardı. İdealist sanatının henüz başlangıçlarında inkılâpçı duyuşlarının ifadesine rastlıyoruz:

Geçti mazi denen o devr-i melâl
Haydi, fethet senindir istikbal.”[14]

Nurettin Topçu, Mehmet Âkif'in isyanını anlattığı bir yazıda; “Ahlâk ideali kendisine sahip olan her fertte bütün bir irade haline gelince isyan oluyor. Ahlâkın alemşümul kaidelerinden hangisine olursa olsun, sadece uymakla ve vicdana uygun görülen bir yolu takip etmekle ahlâkın gayesine ulaşılmış olmuyor. Vicdan, kendi hakikatine aykırı hallere, haksızlıklara isyan etmeden tatmin bulmuyor. Dışımızdaki cihatların en güzeli haksızlığa karşı ayaklanmamızdır. Âkif'in karakteri, bu cihat için yaratılmış, isyanla dolu bir ruh yapısı idi. O kendi portresini kendi kalemiyle ne güzel çiziyor” der ve şu mısraları zikreder:

Doğduğumdan beridir aşığım istiklâle
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle
Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü kanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem aldırırım,
Çiğnerim, çiğnenirim hakkı tutar kaldırırım.[15]

---

14 Nurettin Topçu, Bütün Eserleri 10, Mehmet Âkif, İstanbul 2010, s. 46.

15 a.g.e., s. 81-82.

Aslında Âkif, mizacından getirdiği bir takım özelliklere rağmen, onun isyan ahlâkına ve bugün eserini ve ömrünü tamamlamış olduğu için bütüne bakarak kolaylıkla verdiğimiz bir takım hükümlerin anlamına tedricen ulaşmıştır. Halkalı Baytar mektebinden mezun olması, bu okulun pozitif esaslarla eğitim vermiş olması ve daha da ötesi devrin geçer akçesinin akılcılık olması, bir dönem sanki bütün meseleleri akılla halledebileceği fikrine kapılmasına sebep olmuş görünmektedir. Ancak aklın çaresiz kaldığı durumlar da vardır. Bu durumlarda zaman zaman şairin şathiye olarak ya da Cüneyt Issı'nın da bir yazısına konu edindiği gibi "arbede" olarak okunacak söylemlerinin olduğu görülür. Büyük bir iman adamı olduğu hususunda herkesin hem fikir olduğu Âkif, zaman zaman adeta isyan eder.

"Nur istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
"Yandık!" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
(...)
Mâdâm ki ey Adl-i İlâhî yakacaktın...
Yaksaydın a mel'unları... Tuttun bizi yaktın!
Küfrün o fakir elleri âyâtını sildi:
Binlerce cevâmi' yıkılıp hâke serildi!
Kalmışsa eğer bir iki ma'bed, o da mürted:
Göğsündeki haç, küfrüne fetvâ-yı müeyyed!
Dul kaldı kadınlar, babasız kaldı çocuklar,
Bir giryede bin ailenin matemi çağlar!

En kanlı şenâatle kovulmuş vatanından,
Milyonla hayatın yüreğinden gidiyor kan!
İslâm'ı elinden tutacak, kaldıracak yok...
Nâ-hak yere feryâd ediyor: Âcize hak yok!"[16]

Başka bir şiirinde ise şu mısralarla bizi isyan fikriyle buluşturur. Ancak burada dile getirilen isyan da doğru yaklaşımlarla, doğru anlamlandırılabilecek cinsten bir isyandır;

"Ey bunca zamandır bizi te'dib eden Allah;

16 Mehmet Âkif Ersoy, a.g.e., s. 213-214.

Ey âlem-i İslâm'ı ezen, inleten Allah!
Bizler ki senin va'd-i İlahine inandık;
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık;
Bizler ki beşer bir sürü ma'buda taparken,
Yıktık o yaman şirki, devirdik ebediyyen;
Bizler ki birer hamlede evhâmı bitirdik,
Ma'bedlere ma'bud-ı hakîkîyi getirdik;

Ömrün daha en canlı, harâretli çağında,
Çalkanmadayız ye's ile hırman batağında!
Kâm aldı cihan, biz yine ferdâlara kaldık...
Artık bize göster ki o ferdâyı: Bunaldık!
Bir emrine ecdâdı da ahfâdı da kurban...
Olmaz mı bu millet daha te'yidine şâyân?
Husran yine bîçârenin âmâlini sardı;
Atisi nigâhında karardıkça karardı.
Balkan'daki yangın daha kül bağlamamışken,
Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken![17]

Bu mısralar ilk bakışta Allah'a bir isyan gibi okunabilir şüphesiz. Ancak burada isyanın sebebine bakıldığında, bunun isyan ahlâkı dairesinde okunabilecek bir isyan olduğu görülür. Âkif, bu mısralarda Allah'ın son dininin mensuplarının içinde bulunduğu olumsuzluğa isyan ediyor. Muhatabı tanrı da olsa hareket noktasına bakıldığında bu isyanın bir dua olarak da okunabileceği görülüyor. Mehmet Âkif, Müslüman dünyanın yangın manzarasından bir an önce çıkıp kurtulmasını istemektedir. İşte bu psikoloji ile zaman zaman kader meselesinde de isyana benzer mısralar söyler:

Maksûd bu hilkatten eğer marifetinse;
Varmış mı o müthiş görünen gayeye kimse?
Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?
Bir sahne ki milyonla oyun var üzerinde!
Bir sahne ki her perdesi tertib-i meşiyyet;
Eşhası da bâziçe-i avare-i kudret!
Canileri katilleri meydana süren sen;

17 a.g.e., s. 301.

Canideki katildeki cüret yine senden!
Sensin yaratan başka değil zulmeti nuru;
Sensin veren ilham ile takvayı fücuru!
Zalimde taaddiye olan meyl nedendir?
Mazlum niçin olmada ondan müteneffir?
Bir failin icbarı bütün gördüğüm asar!
Cebri değilim, olsam ilahi ne suçum var?[18]

Orhan Okay, kader meselesine bu tarz yaklaşımın yeni bir şey olmadığını, Âkif'ten önce de Türk şiirinde meselenin dile getirildiğini örneklerle verir ve Fikret'in bu sordulamalar neticesinde ateizmde karar kıldığını söyler. "Bu bedbinler kafilesinin Âkif'ten önceki son temsilcisi Tevfik Fikret'tir ki, şüphe ve tereddütlerine çıkar bir kapı bulamayarak ateizme saplanmıştır. Âkif ise, mümin bir insan olarak tereddütlerini, şüphelerini ve eğer varsa günahlarını cenabı rabbül âleminin büyüklüğü önüne serer:

Sendense eğer çektiğimiz bunca revahi
Kimden kme feryad edelim söyle ilahi
La Yüs'el'e binlerce sual olsa da kurban
İnsan bu muammalara dehşetle nigehban.

Âkif'in kader karşısındaki **mukaddes isyanı**, bu noktada sona erer: "Lâ yüs'el, yani ona sual sorulmaz yahut ondan hesap sorulmaz. Bu emrine kafamda beliren binlerce sual kurban olsun, sormayayım fakat bu muammalara, sormasam da dehşetle bakmaktan kendimi alamıyorum."[19]

Geldiği noktaya bakıldığında bunun isyan ahlâkı çerçevesinde okunabileceğini söyleyebiliriz. Bu, bir anlamda iradenin kendi içinde bulunduğu şartlara boyun eğmemesidir. Bu, hareketin daha üstün bir düzene yönelmesi anlamında bir isyandır. Dahası, gerisinde de sorumluluk bilinci vardır.

Nurettin Topçu, İsyan Ahlâkı etrafında sorumluluk ve özgürlük kavramlarına vurgu yapmakta, isyanı da **iradenin içinde bulunduğu şartlara başkaldırması** olarak tarif etmektedir demiştik. Bu ölçü göz önünde bulundurulmak kaydıyla Safahat baştan aşağı bir isyanın kitabı olarak okunabilir. Topçu'nun isyanların hepsinin üstüne, ötesine koyduğu ve "isyan Ahlâkı" adlı makalesinde anlattığı bir isyan çeşidi daha vardır; **bu merhametle**

---

18 a.g.e., s. 18.

19 Orhan Okay, *Mehmed Âkif-Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara 1989, s. 90.*

başlayıp ümit ve imanla beslenen Allah'ın bizde hareketi diyebileceğimiz bir isyandır. Bu isyanda hüsran yoktur, menfaat yoktur, kin ve kibir yoktur. İnsanın bir fert olan benliği sanki ebedi bir hayat kaynağında eriyip sönen bir ışık gibi, bu isyanda eriyip yok olmuştur.[20] Mehmet Âkif'i "Hakkı tutar kaldırırım" diye haykırmaya sevk eden bu isyandır.

KAYNAKÇA

Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, (Hazırlayan: Ömer Rıza Doğrul) İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1966.

Issı, A. Cüneyt, "*Safahat*'taki İsyanı "Arbede" Başlığı Altında Okumak", Bilig, Kış 2006, S. 40, s. 79–97.

Karaman, Hüseyin, *Nurettin Topçu'da Ahlâk Felsefesi*, Dergâh Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Temmuz 2010.

Okay, Orhan, *Mehmed* Âkif *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1989.

Topçu, Nurettin, İradenin *Dâvası Devlet ve Demokrasi, Bütün Eserleri 7*, (Hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara) Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Mayıs 2010.

Topçu, Nurettin, İsyan Ahlâkı, Bütün Eserleri 1, (Türkçesi: Mustafa Kök-Musa Doğan) Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul Şubat 2010.

Topçu, Nurettin, *Mehmet* Âkif*, Bütün Eserleri 10*, (Hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara) Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul Mayıs 2010.

http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Nurettin-Topcu-ve-Hareket-Felsefesi.pdf

---

20 Nurettin Topçu, "İsyan Ahlâkı", Bütün Eserleri 7, İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi, İstanbul 2010, s.70-75.

BİR DOĞU KLASİĞİ BAĞLAMINDA SAFAHAT

Mustafa ÇİÇEKLER *

Özet

Çocukluğundan itibaren Arapça'ya tutkun olan ve bu dille ortaya konmuş eserleri öğrenme yolunda gayret sarf eden Mehmet Akif, iran Edebiyatından da Sadî'yi çok sevmiş, onun özellikle Gülistan ve Bustân'ını okumuştur. Bizim farkımızın rûh-ı kemâli" dediği Sadîyi taklit ile şiire başladığını söyleyen Akif, bazı makalelerinde bu mahlası kullanmıştır Akif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde doğu klâsiklerinin etkisi büyüktür. Buna batı kültürü ve fen bilimlerindeki muktesebatını da eklemiş, kendine has bir sentezle doğu klasiği sayılacak Safahat'ını meydana getirmiştir.

____

* Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER - 1965 yılında Ladik, Konya'da doğan Mustafa Çiçekler, orta ve lise tahsilini Sarayönü'nde tamamladı, istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan 1986 yılında mezun oldu. Aynı yıl Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak görev almaya başlayan Çiçekler, 1994 yılında doktor, 2000 yılında doçent, 2006 yılında profesör oldu. Hâlen istanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanı daha çok klasik Fars edebiyatıdır. Tasavvuf! metin neşirleri ve tercümeleri bulunmaktadır.

BİR DOĞU KLÂSİĞİ BAĞLAMINDA SAFAHAT

Çocukluğundan itibaren Arapçaya tutkun olan ve bu dille ortaya konmuş eserleri öğrenme yolunda gayret sarf eden Mehmet Âkif, İran Edebiyatından da Sadî'yi çok sevmiş, onun özellikle Gülistân ve Bustân'ını okumuştur. "Bizim Şark'ımızın rûh-ı kemâli" dediği Sadî'yi taklit ile şiire başladığını söyleyen Âkif, bazı makalelerinde bu mahlâsı kullanmıştır. Âkif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde Doğu klâsiklerinin etkisi büyüktür. Buna Batı kültürü ve fen bilimlerindeki müktesebatını da eklemiş, kendine has bir sentezle Doğu Klâsiği sayılacak Safahat'ını meydana getirmiştir.

*

Âkif'in Arapça ve Farsçaya olan ilgi ve alâkası küçük yaşlarda başlamıştır. Âkif ilk Farsça eğitimini 9–10 yaşlarında Fatih Merkez Rüşdiyesi'ne devam ederken almaya başlamış (1882–1885), Sadî'nin Gülistân'ını bu yıllarda ezberlemiştir:

"Bundan 25-30 sene evvelki Rüşdiyelerimiz şimdikilerden pek çok değil, biraz hallice idi. Yani o vakitlerde okuturlar fakat öğretmezlerdi; şimdi okutuyorlar fakat öğretemiyorlar. Şu var ki eskiden daha çok şeyler okuturlar, tabir-i sahîhiyle daha çok şeyler ezberletirlerdi. Biz de mektep programındaki kitaplar meyanında Gülistan'ı 5. bab müs-

tesna olmak şartıyla bab bab okumuş, ezber etmiş idik. Artık Sadî'nin yaşını başını almış adamlar için yazdığı o muazzam eserden 8–9 yaşındaki çocukların ne kadar zevk alabileceğini söylemeye hâcet yoktur. Her hikâyeyi okur, evvelâ kırık manasını verir, sonra tahlîl-i sarfîsini, nahvîsini yapar, daha sonra mefhumunu su gibi söylerdik. Lâkin kıssadan hiçbir hisse çıkaramadığımız gibi hiçbir keyif de duymazdık."

"Mektepte okunan Fârisî ile iktifa etmezdim. Fatih Camisinde ikindiden sonra Hâfız Divanı gibi, Gülistân gibi, Mesnevî gibi muhalledâtı okutan Es'ad Dede'ye devam ederdim. Rüşdiye tahsilimde esasen en çok lisan derslerine temayülüm vardı. Dört lisanda (Türkçe, Arapça, Acemce, Fransızca) birinci idim."

*

Âkif, 1888'de Mekteb-i Mülkiye'nin İdâdî kısmını bitirdiği yıllarda anlamadan ezberlemiş olduğu Gülistan'daki hikemiyatın kıymetini fark etmeye başlar:

"İdadî tahsilini bitirdikten sonra Gülistân'dan ezberimde kalan hikâyeleri, beyitleri hatırlamaya, hatırladıkça o zamana kadar yabancısı bulunduğum bir neşveyi duymaya başladım. Üç-beş sene daha geçince eserin büyüklüğünü hakkıyla takdir eder oldum."

"Ziya Paşa merhum Harâbât mukaddimesinde İran şairlerini birbiriyle mukayese eder de nihayet 'efser-i fazîlet'i Sadî'ye verir. Merhumun bu hükmü bilhassa 'Bir kimse okursa Bustân'ı/Anlar o zaman nedir cihanı' tarzındaki tavsiyesi, Sadî'nin bu ikinci eserini de okumak için bende zaten bir heves uyandırmıştı. Kendisinden birçok acı, fakat doğru sözler işittiğim Ispartalı Hakkı'nın 'Senin için Bostan'ı okumamış olmak adeta rezalettir.' gibi tezyifleri, o hevesi artık azim derecesine getirdi. Bu kitâb-ı mübîni kim bilir kaç defa hatmettim. O vakte kadar okumadığıma kim bilir ne kadar pişman oldum! Bostan'ın kısm-ı a'zamı birkaç beyiti ancak meşgul eden küçük hikâyeleri beni saatlerce düşündürdü."

*

İbrahim Alâeddin Gövsa, Ankara'da Âkif ile Şark edebiyatından konuşurken Gülistân'ı nazmen tercüme etmesinin çok güzel olacağını söylemiş; o da Gövsa'ya "Evet evet, fena bir şey olmaz." diye karşılık vermiştir. Ancak Sadî'yi ve Gülistân'ı çok seven Âkif vakit bulup da bu çevirileri yapamamıştır.

*

Âkif, Safahat'ta her biri bir ibret tablosu olan manzumelerinde Sadî'nin üslubundan çok etkilendiğini gösteren izlere rastlanır Bunu kendisi de şöyle ifade etmiştir:

"Acemlerden Sadî'yi pek okudum. Öyle zannederim, en çok tesiri altında kaldığım edib Sadî olacaktır."

"Zannediyorum ki okuduğum Şark ve Garb muhalledâtı içinde Sadî'nin eserleri kadar üzerimde hiçbiri müessir olmamıştır."

*

"İran udebasından kimleri mukteda addetmişiz? Onlardan da meselâ Senâî gibi ilâhî bir şair dururken Enverî'nin yalanlarını meşk ittihaz eylemişiz. Sadî'lerin meslek-i hikmetini hiç taklide heves etmemişiz. En muktedir şairlerimiz birtakım muammacı sembolistleri üstad tanımış."

*

Dostlarından Vahyî'nin aktardığına göre Âkif, "Firdevsîleri, Kisâîleri, Enverîleri, Hâkânîleri, Ömer Hayyamları, hele hele Hâfız'ı, Sadî'yi, Mevlânâ'yı, Ferîdüddîn-i Attar'ları, Senâî'yi kendi hocası gibi tanıyor, biliyor, şiirlerini ezber okuyabiliyordu."

Hâtif-i Isfahânî'nin Tevhîd'ini ve Tercî'-i bend'ini ezbere bilmektedir.

*

Âkif Mısır'da kaldığı yıllar içerisinde (1926–1936) dahi Fars edebiyatının klasikleriyle ilgisini kesmemiş ve bulabildiği her eseri –hem de defalarca- okumaya çalışmıştır. Âkif'in bu okumalarını sadece şiir ve edebiyata duyduğu alâkayla izah etmek güç görünmektedir. Zira kendisinin Mesnevî'ye olan ilgisi, bir şairin ilgisiyle açıklanamayacak kadar derindir. Damadı Ömer Rıza Doğrul'un aktardığına göre, Mısır'da bir buçuk senesini Mesnevî'ye ayırmış ve bu eseri hatmetmiştir. Hikâyesi ilginçtir:

"Merhum, Hind şairi İkbal'in eserleriyle meşgul olduktan sonra Mevlânâ'nın parça parça okuduğu Mesnevî'sini baştan sonuna kadar okumaya karar vermiş. Mısır'da Mesnevî'nin tam nüshasını bulamamış. Fakat bir gece bir rüya görmüş. Rüyada kendisine bir nüsha Mesnevî ihdâ olunmuş. Ertesi sabah Prens Abbas Halim'in zevcesi ve vâlide-i Hidiv'in kerîmesi Prenses Hatice, validesinden kendisine intikal eden büyük bir sandık kitabı Üstad'a göndermiş. Üstad sandığı açar açmaz en üstte Mesnevî'nin Hazret-i Şârih ünvanıyla tanınan Şeyh İsmail Rusuhî'nin şerhini bularak son derece sevinmiş ve o günden başlayarak tam bir buçuk senede Mesnevî'yi hatmetmiştir."

İstanbul'a döndüğünde dostları kendisine vaktini nasıl geçirdiğini sorduklarında şunları söylemiştir:

"Bir yandan tercüme ile meşgul olurken, diğer taraftan da Mesnevî'yi okudum. Yanımda Mesnevî'nin Türkçe, Farisî beş-altı şerhi vardı. Bunlar içinde Mesnevî'yi en çok anlayanı Ankaravî'yi buldum. Mesnevî'yi evvelâ kendim okurdum, maksadını anlamaya çalışırdım, sonra şârihleri tedkik ederdim. Anlayış hususunda Ankaravî ile birleştiğimi görünce çocuk gibi sevinirdim. O günlerim çok feyizli oluyordu, daha büyük şevk ile çalışıyordum. Mesnevî'yi iki defa okudum."

Mithat Cemal'in aktardığına göre, ölümünden birkaç ay evvel hasta yatağında: "...Ankaralı çok büyük adam! İstanbul'a döndüğüm vakit hiçbir yere gidecek hâlim yoktu. Fakat Ankaralı'nın kabrine gittim. Koca Türk mutasavvıfı! Kabrinde hâllendim."

Âkif şair Mevlânâ'yı Dîvân-ı Kebîr'de, mürşid Mevlânâ'yı ise Mesnevî'de bulmuştur.

*

Âkif'in Fars edip ve şairleri ile tanışıklığı sadece Sadi ve Mevlânâ ile sınırlı değildir. Mahir İz Bey'in aktardığına göre bu yelpaze daha geniştir: "Üstad her sabah bize kadar zahmet ederdi ve onun arzu ettiği eserleri, meselâ Şeyh Sadî'nin "Bostân"ını ve tasavvufî bir eser olan "Şems-i Mağribî Dîvânı"nı ve "Harâbât"tan Farsça müntehabâtı okurduk.

... Bir gün "Şems-i Mağribî Dîvânı"nda bir beyit geçti. Derince bir mana tasvirini ihtiva ediyordu. İzahat istedim. 'Tahtellâfz mana verelim' dedi. Anladım ki zihni kurcalayacak meseleleri deşmek istemiyor.

Bir kere şöyle bir beyit geçmişti:

Zuhûr-ı tu be-men est u vucûd-ı men ez-tu

Ve leste tazheru levlâye lem ekun levlâke

'Senin bu kâinattaki zuhûr ve tecellin benimledir. Benim varlığım ise senin varlığın iledir. Bundan dolayı ben olmazsam sen zâhir olmazsın. Sen olmasan ben olmazdım.' manasındaki beyti okuyunca, 'Bu, abdin Mâ'bûd'a bir nazı mıdır?' dedim, güldü."

Yine Mahir İz Bey'in hatıralarında Âkif'in Doğu klâsiklerine olan ünsiyeti ve anlaşılması güç eserlere olan vukufiyeti aşikâr olarak görülmektedir:

"Sabahleyin bizim ders bitince, Balıkesir Mebusları Hasan Basri Bey ile beraber oturdukları Müftizâde Abdülgafûr Efendi ve arkadaşlarına 'Muallâkât' okuturdu. Gece yatsıdan sonra da yine Tâceddin Dergâhının kıymetli misafirlerinden Hâriciye Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey'e Hâfız Dîvân'ı okuturdu.

Dergâh'a gittim. Baktım, Üstâd bir sedirin üstünde bağdaş kurmuş, Münir Bey de karşısındaki bir yer minderinde diz çökmüş, elinde Hâfız Dîvân'ı okuyordu. Ben kapının yanındaki bir yer minderine oturdum, dinlemeye başladım. Münir Bey durakladıkça Âkif Bey gazeli kaldığı yerden alıyor ve ezbere tamamlıyordu. Elinde kitap yoktu. Bu hâl, ders bitinceye kadar belki üç, beş, on kere devam etti. Ben Âkif Bey'in hafızasına hayran kaldım. Ertesi sabah bize gelince bu hayretimi kendisine açtım. 'Münir'e on sekizinci okutuşumdur.' dedi. Yani on yedi kişiye daha evvel okutmuş, okuttuklarının on sekizincisi Münir Bey imiş. O zaman iş biraz daha tabiîleşir gibi oldu."

*

Mahir İz İstanbul'a döndükten sonra da Âkif'le görüşmeleri devam eder. Bir gün Babıâlî yokuşunda karşılaşırlar. Mahir İz Bey'e Âkif "Âsım"ı verir. Üsküdar tarafına geçerken vapurda kendisine "İkbal, bana Peyâm-ı Meşrık'ı göndermiş, ben iki kere okudum, güzel kitap. İstersen bir de beraber okuyalım dedi." memnuniyetle şükranlarımı bildirdim.

Salı günlerini buluşma günü olarak kararlaştırdık. Bir Salı kendileri geliyor, bir Salı ben gidiyordum. Kitabı ben okuyor, o dinliyordu.

*

Âkif'in özellikle ünlü şair Sadî'den etkilenmesinin sebebini önemli bir Şark klasiği de kabul edilecek Safahat'ında aramak yerinde olacaktır. Sadî'nin olayları resmederken kullandığı başarılı üslubun bir benzerini Âkif'in şiirlerinde de görebiliriz. Âkif, farklı mevzu ve şahsiyetleri anlatırken tıpkı "edebî bir ruh ikizi" mevkiinde bulunan Sadî'nin üslubuna yaklaşmıştır.

Safahat'ta ismi sık sık zikredilen şahıslardan bir de Sadî'dir. Safahat'ta Sadî'nin isminin sıradan olay ve durumlarla asla yan yana getirilmemesi ve ayrıca Âkif'in şiirlerinde ona hürmetkâr bir üslupla hitap etmesi, Sadî'nin onun gözündeki değerini gösteren bir delil olarak da düşünülebilir. Safahat'ta "Durmayalım", "Azim", "Vaiz Kürsüde" ve "Âsım"da Sadî'nin adını anan Âkif, bu şiirlerinde onu "feraseti, fazileti, ders-i hakikat vermesi" yönleriyle övmüştür. Ayrıca onun Farsça beyitlerini "Geçinme Belası", "Acem Şahı" şiirinde iktibas etmiştir. Safahat dışında kalmış olan bazı şiirlerinde onun şiirlerini manzum olarak çevirmiştir. Safahat dışında kalmış olan "Sa'dî" başlıklı bir şiirinde ise onu ve onun kendisi için değerini şöyle anlamıştır:

"Şu üstâd-ı irfan-penâhın bu gün
Hakîkatte şâkirdiyiz biz bütün
Mürebbi-i efkâr-ı ümmet odur,
Eden halka tedrîs-i hikmet odur!
Odur şi'ri hikmetle mezc eyleyen
Odur şiir namıyle hak söyleyen
...
Benim şeyh-i sâhib-fütûhum odur!
Delilim müzekkî-i rûhum odur!..."

Sadî, yüzyıllar önce yazdığı eserleriyle günümüze edebî bir zevki ve hayatın canlılığını hâlâ aktarıyorsa Âkif de Safahat'ıyla bize bu yolda başarılı örnekler sunmaktadır. Sonuç olarak Âkif gibi önemli bir şairin değerini dünyaya daha güzel anlatmak ve onu dünyaya evrensel bir değer olarak sunabilmek için de Safahat'ın diğer dünya dillerine çevrilmesi gereklidir. Böyle bir çaba, Safahat'ın dünya klasikleri arasında yerini almasını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKLAR

Cündioğlu, Dücane: Mehmet Âkif'e Dair, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
Çantay, Hasan Basri: Âkifname (Mehmed Âkif),Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1966.
Düzdağ, M. Ertuğrul: Mehmet Âkif Ersoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, 288 s.
Düzdağ, M. Ertuğrul: Mehmet Âkif- Mısır Hayatı ve Kur'an Meali, Şûle Yayınları, İstanbul, 2005.
Düzdağ, M. Ertuğrul: Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I, İfav, İstanbul, 2000.
Düzdağ, M. Ertuğrul: Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, 2, İfav, İstanbul, 2000.
Düzdağ, M. Ertuğrul: Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar 3, İfav, İstanbul, 2006.
Ersoy, Mehmed Âkif: Safahat, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006.
İz, Mahir: Yılların İzi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
Kuntay, Mithat Cemal: Mehmet Âkif, Hayatı, Seciyesi, Seçme Şiirleri, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1939.

BİR TAHKİYE OLARAK SAFAHAT

Cemal ŞAKAR *

Özet

Tebliğimizin konusu şiir ve lahkıye dilinin iç içe girdiği bir metin olarak Safahat'tır. Safahatta tahkiye edilenler uç grup olarak ele alınmıştır: Sosyal hayatın tahkiyesi, inancın tahkiyesi ve tahkiyenin tahkiyesi.

Tebliğimizde, her zaman işlevsel sanattan yana olan Akif'in; şiirlerinde tahkiye ettikleriyle neyi murat ettiği ve niçin tahkiyeye başvurduğu ortaya çıkarılıp temellendirilmeye çalışılmıştır.

Şiirlerinde sosyal değişmeyi göstermek için kronolojiyi gözettiğinin saptandığı bölümde; istibdat, hürriyet ve cumhuriyetin kronolojik bir biçimde şiirlerinde yer aldığı gösterilmeye çalışılır. Bu yanıyla Safahat gelecek nesiller için bir belge niteliği taşır. Tebliğimizin sonuç bölümünde, bu belgesel kaygının, hayatı ve insanları olduğu gibi resmetme gayretinin, onu tahkiyeye zorladığı sonucuna varılır.

____

* Cemal ŞAKAR - 1962 yılında Balıkesir'de doğan Cemal Şakar, ilk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamladı. 1983 yılında Gazi Üniversitesi isletme Bölümü'nden mezun oldu. ilk öyküsü 1982 yılında Aylık Dergi'de yayınlanan Şakar, bir grup arkadaşıyla birlikte Kayıtlar, Hece ve Hece Öykü'nün çıkışında yer aldı. Edebistan.com adlı internet sitesinde öykü editörlüğünü yürütmekte olan Sakarın öyküleri; Aylık Dergi, Mavera, Yönelişler, Kayıtlar, Yedi iklim, Hece ve Hece Öykü'de yayınlandı. Esenlik Zamanları adlı öykü kitabıyla 1999 yılında TYB tarafından yılın öykücüsü seçildi. Hâlen öykü ve denemelerini: Hece, Hece Öykü ve Yedi iklim dergilerinde sürdürmektedir.

Eserleri: Gidenler Gidenler, Yedi iklim Yayınları (1990), Yol Düşleri, Yedi Gece Kitapları (1996İ, Esenlik Zamanları, Yedi Gece Kitapları (1999), Pencere, Hece Yayınları, (2003), Hayalperdesi, Selis Yayınları (2008), Hikâyât, Ferfir Yayınlan (2010), Sular Tutuştuğunda, Hece Yayınları (2010), Yazı Bilinci, Hece Yayınları (2006), Yazının Gizledikleri, Okur Kitaplığı Yayınları (2010).

BİR TAHKİYE OLARAK SAFAHAT

Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*'ı (Hece Yay., Haz. H. Su-A. Karadeniz, Ankara 2008) baştan sona bir tahkiye olarak kurarken, öne çıkardığı bazı temel konular vardır. Bu konuları sosyal hayat ve inanç olarak iki ana başlık altında toplayabiliriz. Sosyal hayatı anlatırken, mahalle ve mahalleyi temsilen seçtiği bazı kişiler üzerinden tahkiyesini kurar; inancın tahkiyesindeyse, tahkiyenin tahkiyesi ve fikrin tahkiyesi alt başlıkları öne çıkmaktadır.

Sanatın işlevsel yanına her zaman vurgu yapmış olan Âkif için şiir, içinde yaşadığı yangınların, yok edilişlerin bir feryadıdır. Yok oluşa doğru sürüklenen bir milletin, nasıl böyle bir izmihlalle yüz yüze geldiğini anlamaya dönük bu tahkiyelerde, elbette insan faktörü ve insanın hallerini en güzel şekliyle yansıtan bir atmosfer olarak mahalle öne çıkmaktadır. Âkif, mahalleyi tek başına ele alıp işlemez; daha çok insanları anlatırken, mahalle bir fon olarak vardır. Ancak bu fon, şiir için gerekli olan dekoratif bir unsur değil; insanı değiştiren, dönüştüren aktif bir sosyal zemindir. Âkif için de mahalleyi önemli kılan zaten bu aktif yandır.

Son ikiyüz yılı sürekli yenilgilerle, geri çekilmelerle geçmiş; dolayısıyla, içine doğru çekilmiş, iyice büzüşmüş ve yaşananlar karşısında pratik çözümler üretememiş imparatorluğun en sancılı yıllarına şahit olmuş biridir o. Artık, savaşlarla yok olmakla yüz yüze gelmiş bir millet vardır; dahası işgallerle de izzeti iyice kırılmış, ezilmiş bir iktidar. Âkif bir yandan milletçe yaşanan izmihlalin nedenlerini sorgularken, diğer yandan da insanları işgale karşı direnişe geçirmek üzere örgütlemek derdindedir.

Mahalle bu bağlamda, çürümenin, yozlaşmanın en belirgin mekanlarındandır. Ayrıca mahalle üzerinden hem ekonomik geri kalmışlık, hem de cehalet gösterilmeye çalışılır. Örneğin mahallenin birimlerinden biri olan *Meyhâne* çürümenin en belirgin yerlerindendir. Âkif, meyhaneyi anlatırken oraya bakışını iyice keskinleştirir: *"Basık tavanlı, karanlık sefil bir dükkân;/İçinde bir masa, yâhud civar tabutluktan/Atılma çok ölü görmüş acıklı bir teneşir! Yanında hurdası çıkmış bir eski püskü sedir"* (s. 48). Böylesi mekanlara Âkif'in nesnel, tarafsız bir gözle bakması zaten beklenemez. Çünkü ona göre, bu tür yerler yozlaşmayı doğuran, besleyen yerlerdir, bir anlamda faildirler. Örneğin meyhanede sefil bir sohbet sürerken, bir kadın gelir; kocası işsizin, daha doğrusu asalağın biridir. Çamaşırcılık yapan karısının sırtından geçinen, çoluk-çocuğun nafakasını meyhanede tüketen biridir. *Safahat*'ın genel söylemi açısından bakıldığında da çürümenin, yozlaşmanın temel nedenleri arasında tembellik ve ataletin önde geldiği görülecektir; kalp ile beyin arasında sağlıklı bir rabıta kurulamaması, dine sırt dönülmesi başkaca nedenler arasındadır.

Bir başka mahalle birimi olarak kahveler, *Mahalle Kahvesi* şiirinde ele alınır. Kahveler azmin karşısında dikilen haramiler gibidir; oraya takılanın bir günü heder olmuştur. Kahvelerin neden olduğu sorunlar sadece bireysel değildir: *"Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i katilidir/Tamam o eski batakhâneler mukâbilidir:/Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;/Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür..."* Âkif, bir medeniyetin çöküşünü kahve metaforu üzerinden anlatır. Hastaneler, imaretler, kanallar, köprüler, sebiler... hepsi yok olmuştur. Dikkat edilirse Âkif, çöküşü, halkın yararı gözetilerek inşa edilen yapıların yıkımı üzerinden tahkiye eder. Çökenlerin yerine inşa edilenlerse kahvelerdir. Kahveler ki, ölümlü dünyada, niçin yorulmalı sorusunu sorduran yerlerdir. Oraları tasvir ederken, tıpkı meyhanede yaptığı gibi o yerin kötülüğünü, çirkinliğini enikonu verebilmek için üslubunu keskinleştirir; okur, öyle bir yere bırakın girmeyi, yanında geçmek dahi istemez. Okurda oluşacak muhtemel tereddütler için de, şimdi tereddüdün sırası değil diye uyarır. Çünkü aktarmak istediği önemli

mesajlar vardır; bir toplumu uyarmak, çürümeden uzaklaştırmak ister.

Âkif meyhane ve kahveleri birer metafor olarak ele alır; buraları toplumsal çürümenin en galiz şekilde tebarüz ettiği yerler olarak tahkiye eder. Öte yandan, *Berlin Hatıraları*'nda kahve olumlu bir örneğe dönüşür. Sokaklar, kahveler, şimendiferler üzerinden Doğu ve Batı toplumları karşılaştırılır; aradaki bilimsel ve teknolojik uçurum oldukça ağır örnekler üzerinden verilir. Hatta *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde, Japonların Müslümanlıkla aralarındaki farkı tevhide indirger; yoksa bireysel ve toplumsal yaşamları, yaşamlarında gözettikleri ilkeler, Âkif'e göre İslam'ın emirleriyle örtüşmektedir.

İslam âlemine ilişkin aktardıkları da aslında mahallede gözlemlediklerinden farklı değildir. İster Mağrib-i Aksâ'dan, isterse Çin'den olsun hangi Müslümana sorsanız, mutlaka 'böyle gördük dedemizden' diyecektir. Âkif'e göre bu söz dinen merdûddur. İslam âlemine çökmüş olan tembellik ve meskenet aslında sadece çalışmamakla ilgili değildir. Özellikle onun bağlı bulunduğu düşünsel damar göz önüne getirildiğinde, meskenetin kaynağı, daha çok rasyonel bilgiye, yani bilime ve dolayısıyla teknolojiye sırt dönmekle ilgilidir. *"Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir zan:/'Bu fesâdın başı hep fen okumaktır.' dediler;/Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer."* (s. 188). *"Milletin, memleketin böyle sefil olmasına/Bir sebep varsa, havâssın geriden bakmasıdır..."* (s. 178).

Yüzme bilmeden, bir elde kandil, bir elde iskandil olmadan gezilemeyen; çukurlar, su birikintileri nedeniyle ancak elbirliğiyle ayakta durulabilen sokaklar meskenetin ve çözülmenin en bariz göstergelerindendir. Yine küfe, hasta, hasır gibi motifler de yaşanan çözülmenin, çöküşün kişiler üzerindeki travmatik boyutlarına atıf yapar. Erkekler genellikle kahvelerde, meyhanelerde boş boş günlerini geçirirler ve bu tembellikleriyle de topluma fesat bulaştırırlar. Aileyi, bu anlamda da toplumu kadınlar ayakta tutmaya çalışırlar; çalışkandırlar, hanelerinin yükü her anlamıyla onların üzerindedir. Çocuklar da ya hastalıklarıyla ya da yetimlikleriyle anılırlar. Bir bayram gününün neşesini bile anlatırken, Âkif'in gözü, eğlenemeyen, bir köşede boynu bükük kalmış yetime doğru kayar. Çocuklar, çoğu zaman babanın boşluğunu kapatmak zorunda kalırlar, bu yanlarıyla da annelerin en büyük destekçileridir. Ayrıca verem, yoksulluğun, bakımsızlığın bir göstergesi olarak tahkiyelerde yerini alır.

Âkif bir yandan İslam âleminin içinde bulunduğu çöküş, çözülme ve çürümeyle ilgilenip insanlara umudu telkin etmeye çalışırken, diğer yandan da bu manzaraya bakarak faturayı İslam'a çıkaranlarla hesaplaşmak zorunda kalmıştır. O dönemlerde çokça tartışılan İslam'ın terakkiye mani olduğu

tezini, hem özeleştiri yaparak, hem de İslam'ın özgül dinamiklerinden hareket ederek çürütmeye çalışmıştır. Bu nedenle inancını, tahkiyelerinin vazgeçilmez konuları arasına almıştır.

İnancın tahkiyesinde özeleştirileri oldukça ağırdır; bu özeleştirilerden hem kişiler, hem de kurumlar oldukça sert bir üslupla nasibini alır: *"'Müslümanlık' denilen rûh-i İlâhî, arasak,/'Müslümanız' diyen insan yığınından ne uzak!"* (s. 191). Aslında o, yukarıda çizmeye çalıştığımız insanların ve hatta mekanların perişan haline bakarak, İslam'ı mahkum etmeye çalışanlara, dinin asıl kaynaklarına bakılması gerektiğini hatırlatmak ister. *Süleymaniye Kürsüsünden* şiirinde, cahiliye döneminin manzarasını kısaca çizdikten sonra; *"Nasıl olmuş da, otuz yılda otuz bin senelik/Bir terakkî ile dünyâya kesilmiş mâlik?"* (s. 191) sorusunu yöneltir. Ona göre, eğer din ilerlemeye engel olsaydı, kısa zamanda böyle bir medeniyet ortaya koyamazdı. Dahası; *"Mündemic olmasa rûhunda onun nâ-mahsûr/Bir tekâmül, o kadar hârika nerden doğacak?"* (s. 192) diye sorarken dinin, insanları değiştirip dönüştüren ve o insanlar eliyle bir medeniyet ortaya çıkaran özgül değerlerine vurgu yapar.

İnancın tahkiyesi bakımından *Hakkın Sesleri* adlı bölüm oldukça zengindir. Bilindiği gibi bu bölümde Âkif, âyet ve hadislerden yola çıkarak, daha çok içinde bulunulan durumu değerlendirmeye, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Seçtiği âyet ve hadisler genellikle insanların kendi elleriyle yaptıklarına ve bu yüzden de sorumlu olduklarına dairdir. Örneğin A'râf suresinin 155. âyetini alır: *"İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım?..."* Bu alıntı bile karşı karşıya kalınan durumun sebebini teşhiste tek başına yeterlidir; ya da; Neml suresinin 52. âyeti: *"İşte sana onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları!..."* İslam'ın yurdunu çiğnenmiş bir yer olarak düşünen Âkif için, bu durumun sorumluları Müslümanlardır; bunun İslam'la kesinlikle bir alakası yoktur. Çünkü kirlenmeyi, çözülmeyi ve hatta çürümeyi doğuran şartlar insanların kendi elleriyle yapıp ettiği bir şeydir: *"Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk/Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!/Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş..."* (s. 203). Yaşanan izmihlal ona göre, üç-beş alığın marifetidir; ancak insanlara, nasıl olur da böylesi rezil bir akıbeti öngöremediklerini sormadan da edemez; dahası onları yargılar: *"Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!"* (s. 205). Aslında yangının milliyetçilikle birlikte başladığının farkındadır Âkif. Batılıların dinle ilişkilendirmeye çalıştığı izmihlali, o tam tersine dine sırt dönmekle dinden uzaklaşmakla izah eder. İnsanlığın ufukları kapkaranlıkken, zulmetin sinesinden nur olup fışkıranların Müslümanlar olduğunu söyleyen Âkif, yirmibeş yıl gibi kısa bir sürenin yirmibeşbin yıl kadar feyyaz olduğunu söyler. Âl-i İmrân

suresinin 110. âyetine atıf yaparak; Müslüman milletinin iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir topluluk olduğunu, dolayısıyla insanlığın hayrı için çıkarılmış bir millet olduğunu söyler.

Âkif, *Safahat*'ta inancını tahkiye ederken zaman zaman örnek olması, zaman zaman da tekit için tahkiyenin tahkiyesine başvurur. *Koca Karı İle Ömer* ve *Dirvas* bu tür tahkiyelerdendir. Birinde Hz. Abbas'ın nakliyle olay anlatılır: Halk arasında çok bilinen bir hikayedir; yoksulluktan, tenceresinde taş kaynatarak torunlarını avutmaya çalışan bir kocakarıyla Hz. Ömer arasında geçer. Buradan biz Hz. Ömer'in niçin adaletin timsali olduğunu öğreniriz. *Dirvas* şiiri de; derler ki... diye rivayet diliyle başlar: Şam civarında üç yıl süren bir kuraklık ve kıtlık olur. Halifenin insafına güvenerek yola düşerler, ancak dertlerini anlatmak için Dirvas'tan başkasına güvenemezler. Çocuğun hikmet dolu konuşmasından etkilenen Halife de halka yardım eder. Dirvas'ın Halifeyi ikna etmek için adalete, hakça paylaşmaya vurgu yapması, Hz. Ömer'in adaletini çağrıştırır; soru son derece ilginçtir: *"Nerden buldun bu ihtişâmı?/Halkın mı, senin mi, Hâlik'ın mı?"* (s. 115). Eğer bu servet Allah'ınsa, bizler de onun kuluyuz der Dirvas ve hak talep eder; yok eğer halkınsa hukuku gözetmesini ister; Halifenin şahsi malıysa, bu da çok fazladır, dolayısıyla dağıtılmalıdır ve bunun dışında dördüncü bir seçenek de olmadığını söyler.

Sadi ve Mevlana'dan aktardığı hikayeler de bu bağlamda değerlendirilebilir. *Azim* şiirinde insanın emelleri uğruna azmetmesi ve bu yolda gayret sarf etmesi gerektiğini vurgular. Bu tür tahkiyelerde hikmet arayışına da yönelir; insanları derin düşünceye çağırır; *Ressam Haklı, Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi, Hicran* gibi şiirleri bu türe örnek olarak anabiliriz.

Âkif umutsuz değildir: *"Bırakın mâtemi, yâhu! Bırakın feryâdı./Ağlamak fâide verseydi, babam kalkardı/Gözyaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?"* (s. 187). Öncelikle derdi tespit etmek gerekmektedir; dert bulundu mu derman kolaydır. Daha önce de vurguladığımız gibi Âkif, düşünsel olarak akılcı, yenileşmeci bir damara bağlıdır; buradan aldığı ilhamla ve güçle geleneği eleştirir, dedelerden kalanla yetinenleri, eğitim kurumlarını, yöneticileri taassupla; geleneğin içinde donup kalmakla dolayısıyla yaşanan gelişmeleri anlayamamakla suçlar. Yapılması gereken bilimle yüzleşecek cesareti toplayıp onunla sağlıklı bir ilişki biçimi geliştirmektir. Ayrıca onun derdi, yaşanan izmihlal nedeniyle iyice umutsuzluğa kapılan, geleneğin donup kalmasıyla meskenet içinde yüzen halkı, yeniden Kur'an'ın ve Sünnetin önerdiği dini tasavvurla tanıştırmaktır. Meyhanelerde, kahvehanelerde çürüyen insanlardan birer Bedir Aslanı çıkarmak ister. Zira bu gen, maya zaten Müslümanlarda mündemiçtir: *"Ey cemâat, uyanın! Yoksa, hemen gün batacak./Uyanın! Korkuyorum: Leyl-i nedâmet çatacak!"* (s.

184-185).

Burada önemli olan Âkif'in, hikaye türünün bütün imkanlarını seferber ederek neyin peşinde olduğunu anlamak olmalıdır. Çünkü gerek sosyal hayatı, gerekse de inancı tahkiye ederken, tema olarak oldukça geniş bir vizyon kullanır; hayata ve insanlara dair gözlemleri onun birincil kaynağını oluştururken, metinlerarasılık ve bilinen hikayelerin yeniden tahkiyesi diğer kaynaklarındandır.

Âkif'in şiirlerinde tahkiyeyi esas almasının, öncelikle gerçekçilikle ilişkisi vardır. Bilindiği gibi o, gerçekçidir; bundan dolayı gözlemleri hep hayata, hayat içindeki insana yöneliktir. İnsanların yaşadığı olumlu olumsuz halleri olduğu gibi yansıtmak derdindedir. Okurda bu gerçeklik duygusunu uyandırabilmek için sıkça diyaloga başvurur. Zaten birçoğu yaşadığı, gözlemlediği olaylardır; bu olayları sohbet şeklinde vererek sohbetin sıcaklığını, sohbetten doğan muhabbeti şiirinde yansıtmak ister. Tabii ki, gerçeği olduğu gibi eserlerinde yansıtmaya çalışması da, onun sanat anlayışıyla ilgilidir. Âkif, işlevsel sanattan yanadır, sanatın halk için yapılması gereğine inananlardandır. Çünkü Âkif'in bir derdi vardır, söyleyecek bir sözü vardır; onun için önemli olan bu derdin, bu sözün anlaşılabilir düzeyde söylenebilmesidir. Savaşlarda kaybede kaybede helak olmuş bir millet; işgallerle onuru kırılmış bir devlet vardır; hem halk, hem de devlet tam anlamıyla bir var olma savaşının içindedir. Bu bağlamda halk yeniden uyandırılmalı, ayağa kaldırılmalıdır. Çünkü bu bir son savaştır; millet ya kazanıp ayakta kalacaktır, ya da kaybedip yok olacaktır.

Şiirlerinde sosyal değişmeyi göstermek için kronolojiyi gözetir. İstibdat, hürriyet ve cumhuriyet kronolojik bir biçimde şiirlerinde yer alır. Bu yanıyla *Safahat* gelecek nesiller için bir belge niteliği taşır. Zaten bu belgesel kaygı, hayatı ve insanları olduğu gibi resmetme gayretidir, onu tahkiyeye zorlayan. Edebiyattan her zaman ahlaki ve sosyal bir fayda beklediğini söyler *Sebilürreşat*'ta; ona göre edepsizliğin başladığı yerde edebiyat biter. Sosyal dertleri dökmek, yaraları açıp göstermekten çekinmeyeceğini ifade eder: "Meramımız kendimiz değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir. Yine nazımla yürümek istediği gayeyi, rezâil-i içtimaiyyemizi ortaya koyup, halkı bunlardan nefret ettirmeye çalışmak olarak ortaya koyar. Ancak *Hüsran* pek yakasını bırakmasa da, hüzünlerin, acıların kendinde kalmasını ister: *"Hayır! Yakar beni derdimle âşinâ çıkman,/Bırak ben ağlıyayım, sen çekil de karşımdan./Belâ mı kaldı dünyâ evinde görmediğim?/Bırak şu yaşları, hiç yoksa, görmeden gideyim!"* (s. 505).

SAFAHAT'TA BİR ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK KARŞILIKLI KONUŞMALAR

Kazım YETİŞ *

Özet

Şiirde iki kişinin konuşması pek yaygın kullanılan bir teknik değildir. Mesnevîlerdekı bazı konuşmalar bütünlüklü kabul edilemez. Bilindiği gibi konuşma dilinin yazı dili hâline gelmesi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülür. Tabiî islâm öncesi Türk şiirinde kullanılan "Münazara-i Bahar u Sitâ" veya "Dedim.. Dedi" şeklindeki halk şiirlerini, esasen bütün halk şiirini unutmayarak bunu söylüyoruz.

Karşılıklı konuşmanın XIX. yüzyıldaki ilk örnekleri Sinasî'nin "Karakuş Yavrusu ile Karga", "Arı ile Sivrisinek", "Eşek ile Tilki" başlıklı tercümeleridir. Bu, Servet-i Fünun'da daha da gelişir. Tevfik Fikret'in ve özellikle Ali Ekrem'in bu tür şiirlerinin etkisinde kalan Mehmet Akif'in Safahatında bunun pek çok örneği vardır. Meselâ Safahatın birinci kitabındaki 35 şiirden 16 sının diyaloga bağlı şiirler olduğunu hemen söyleyelim. Bu tür şiirlerin son derece canlı, içten ve okuyucuyu benimsetici bir noktaya çıkardığını belirtelim. Konuşmalar şairi yasayan dili kullanmaya âdeta zorlanmaktadır. Bu durum birinci Safahat'ta çok daha belirgindir Diğer kitaplar içinde en canlı parçaların diyalog şiirleri olduğu tebliğde gösterilecektir.

----

* Prof. Dr. Kazım YETİŞ - 1947 yılında Konya'da doğan Kazım Yetiş, ilk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamladıktan sonra, 1974 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. "Talîm-i Edebiyat'ın Rhetorique ve Edebiyat Nazariyatı Sahasına Getirdiği Yenilikler" adlı doktora tezini tamamladı ve Kasım 1981'de yapılan doktora imtihanını vererek doktor unvanını kazandı.1983 yılında, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı Türk Dil Kurumunun Bilim Kurulu üyeliğine seçildi.

16 Mayıs 1985'de Yardımcı Doçent, 3 Ekim 1988'de Doçent, 27 Aralık 1993'de Profesör, Mayıs 1993'teYeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı başkanı, 1996 Mayısı'nda da Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanı oldu. 1999 Mayısı'na kadar bu görevleri yürütmüştür. 1999-2000 Öğretim yılında, Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Hâlen İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Aynı zamanda istanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders vermektedir. Mehmet Akif Ersoy ile ilgili çalışmaları şunlardır:

Kitapları: Aydınlar Mehmet Akif'i Anlatıyor 11986), Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler (1992), Bir Mustarip: Mehmet Akif Ersoy, [2006].

Makale/Tebliğ/Konuşma: Mehmet Akif'e Göre Muhayyileyi işletme ve Konu Bulma Meselesi (1986), Mehmet Akif'in Yabancı Dil ve Edebiyatlarla Türk Dili ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri I-III (Aralık 1986, Mart 1987, Mayıs 1987), Geç Kalmış Fakat isabetli Bir Karar (1987), Mehmet Akif'te Batı ve Batı Medeniyeti Meselesi (1987), Mehmet Akif'e Göre Edebî Eserde Plân Meselesi (1987), Mehmet Akif Ersoy'un Asım'ın Kişiliğinde Çizdiği Modernleşme [2007). istiklâl Marşına Yaklaşımlar (2001), Mehmet Akif Ersoy'un Asım'ın Kişiliğinde Çizdiği Modernleşme (2006), Mehmet Akif Ersoy'da Manzum Hikâye [20061, istiklâl Marşı'nın Kabulü (2007).

SAFAHAT'TA BİR ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK KARŞILIKLI KONUŞMALAR

Şiirde iki kişinin konuşması pek yaygın kullanılan bir teknik değildir. Mesnevîlerdeki bazı konuşmalar bütünlüklü kabul edilemez. Bilindiği gibi konuşma dilinin yazı dili hâline gelmesi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlar. Tabiî İslâm öncesi Türk şiirinden beri gelenekte olan "münazara-i bahar-ı şitâ" türünden veya "Dedim...dedi" şeklindeki halk şiirlerini, esasen bütün halk şiirini unutmayarak bunu söylüyoruz. Zira sonuç itibariyle bunlar mevzidir ve geneli değiştirmez.

Karşılıklı konuşmanın şiirde kullanılışının XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki ilk örnekleri Şinasî'nin "Karakuş Yavrusu ile Karga" "Arı ile Sivrisinek", "Eşek ile Tilki" gibi tercümeleridir. Bu durum Servet-i Fünan'da daha da gelişir. Fikret'in ve özellikle Ali Ekrem'in etkisinde kalan Mehmet Âkif'in *Safahat*'ında bunun pek çok örneği vardır.

Safahat'ın birinci kitabındaki ikinci şiir "Hasta" diyalogla yürüyen bir şiirdir. Şiirin mısra örgüsü de konuşmalara göre şekillenir. Konuyu tersinde düşünelim. Bu şiir bu yapıda olmasaydı sıkıcı ve takibi güç bir hâl alabilirdi. Demek ki şiirdeki canlılık, içtenlik diyalogların yardımı ile daha da artıyor ve anlatım zenginleşiyor.

Şair üçüncü şiirde "Tevhid yahut Feryâd"ını yakarış olarak söyler. Ama hemen onun ardından gelen "Küfe"de hikâye edişin yanında konuşmalar devreye girer. Sonraki "Durmayalım" şiirinde ise doğrudan anlatım kullanılır. Arkasında gelen "Hasır" da yine konuşmalar üzerine kurulur. Görülüyor ki şairimiz bir doğrudan anlatım, bir karşılıklı konuşmaya dayalı metinlerle kitabını sürdürür. Zira "Geçinme Belâsı" doğrudan anlatım şeklinde sürer, ondan sonraki "Meyhane"de ise konuşmalara da yer verilir. "Mezarlık" şiiri şairin konuşması/söylemesi ile devam ederken "Bayram"da mekân ve kozmik zaman karşısında duyulan hayranlığın ifadesinden sonra karşılıklı konuşmalarla hem de bayram meydanındaki halkın konuşmaları ile şiir devam eder. Bu çizgide şiirlerin peş peşe geldiğini, bu birinci kitapta toplam 35 şiirden 16'sının diyalogdan, 19'unun ise şairin doğrudan anlatımından oluştuğunu belirtelim. [1] Bu durum sayı bakımından bizi şöyle bir sonuca götürmektedir. Mehmet Âkif, ilk kitabın hemen hemen yarıya yakın şiirinde diyaloga dayalı söyleyişi esas almaktadır.

Tek parçalık "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı *Safahat*'ın ikinci kitabında şiir önce "Köprüdan Geçiş"in tasviriyle başlar. Yeni Cami ve Süleymaniye'nin tavsifi, anlamlarının izahı, yorumu yapılır. Şair "Süleymaniye'yi Ziyaret" ara başlığı altında okuyucusu ile konuşarak onu camie davet eder ve ona uzun uzun camii anlatır. Bu, genel görünümü ile camii tanıtmak, anlatmak olarak kabul edilebilir. Sonra "Mabedin İçinde" ara başlığında yine okuyucusunu orta yere oturmaya davet eder. Camii içerden ve daha yakından gösterir. "İbadet ve Dua"da yalvaran, yakaran, ibadet eden insanların görünüş ve ruh hâlleri tasvir edilmektedir. Vaiz önce tanıtılır, sonra konuşmaları verilir. Vaiz, cemaate yaptıklarını anlatır. Aslında bunların hepsini konuşma olarak kabul edebiliriz. Çünkü bu metinler bir şekilde şairin kendi kendine söylenmesi değil, okuyucuya seslenmesidir, onunla hasbihal etmesidir. Bunun önemini veya konuşmanın anlatımdaki farklılığını örneklerle gösterelim:

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sık u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten

Namık Kemal

Benim Kalbim

Bir civan bir siyah meşcerenin
En karanlık yerinde yatmıştı;
Başını bir garîb şeb-perenin
Zıll-ı şeb-rengine uzatmıştı.

1 "Nazım Parçaları" 9 şiirden oluşmaktadır. Bu şiirleri tek şiir olarak kabul ettik.

Cenap Şahabettin

Bir akşam kırlarda kaldım âvâre
Perîlerle her yer meskûndur sandım.
Hayretle baktıkça o vahşet-zâre
Esrâ-ı hüsn ile meşhûndur sandım

Rıza Tevfik Bölükbaşı

Klâsik şiirden örnek vermedim. Bunlar XIX. yüzyılda Âkif'e kadar ve Âkif döneminden şairlerin şiirlerinden örnekler. Burada bir doğrudan anlatış tarzı vardır. Halbuki "Süleymaniye Kürsüsünden" şiirinde kürsüdeki hocanın konuşması bir diyalogdur, cemaatle konuşmadır. Nitekim şiirin sonunda hoca dua edecek, cemaat "amin" diyecektir.

-Beni kürsüde görüp va'z edecek sanmayınız;
Ulemâdan değilim şeklime aldanmayınız!
Dinin ahkâmını zâten fukahânız söyler,
Anlatırlar size bir müşkülünüz varsa eğer,
Bana siz âlem-i İslâm'ı sorun söyleyeyim;[2]

Görülüyor ki şiirde şair, kendini dinleyen bir toplulukla konuşmaktadır. Dolayısıyla buna bir diyalog demek hiç de yanlış olmaz. Buna göre karşılıklı konuşmak için her zaman karşıda bir kişi olması gerekmez. Yazar veya şair üslûp ile konuşma mekanizmasını kurabilir. Nitekim "Vaiz Kürsüde" başlığından sonra "İstanbul", "Rusya'da Matbaa", "Avrupa'da Tahsil", "Türkistan'a Hareket", "Çin ve Mançurya'da", "Japonlar", "Hindistan" "Kanun-ı Esâsî", "İstanbul Hulyası", "Bir Müslüman Düşmanı" başlıkları konur. Bu kısımda şair, muhatabını da konuşturur, karşılıklı konuşurlar. "İstanbul'a Dönüş" başlığı altında konuşma daha da canlanır:

Bir de İstanbul'a geldim ki bütün çarşı Pazar
Nâradan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyet var!
......
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
-Yaşasın

2 Mehmet Âkif, *Safahat* (Tertip eden: Ömer Rıza Doğrul), İstanbul, 1966, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, s. 161; Bundan sonraki sayfa numaraları bu baskıdandır.

-Kim yaşasın?

-Ömrü olan.

Şak! Şak! Şak. (s. 176)

Bu kitabın bütünüyle diyaloga dayandığını söyleyebiliriz. Nitekim yukarda da ifade ettiğimiz gibi “Dua” bölümünde hoca efendi dua eder ve cemaat “amin” der. Burada bir noktayı belirtmek ve tartışmaya açmak istiyorum.

Safahat’ta iki türlü konuşma vardır: Ya şair iki veya daha fazla insanı karşılıklı konuşturur. Ya da kendisi okuyucu veya milletle konuşur. Kendisinin yerini bazen kahramanı alır. *Safahat*’ın âyet ve hadis yorumlarından oluşan 3. kitabı “Hakkın Sesler”inde şair, milletle konuşur, şiirin sonundaki “Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi” şiirini “Süleymaniye Kürsüsünde”ki duada Tanrı ile konuşmasına benzer şekilde bu sefer de Hz. Muhammed ile konuştuğunu söylemek yanlış olmaz.

Yıllar geçiyor ki ya Muhammed (s. 231)

Safahat’ın 4. kitabı “Fatih Kürsüsünde” bütünüyle konuşmalarla yürür. “Vaiz Kürsüde” bölümünde vaiz cemaatle konuşur tabiî. İçerdeki konuşmalar şiire ayrı bir hareketlilik ve canlılık getirir:

Ne kaldı arkaya? Dördüncü kısmın efradı.
Bu zümrenin de sefahat hayatı mu’tadı.
Hem i’tiyadını hiçbir zaman değiştirernez;
O nazlı sineye zira, acıklı şey giremez!
Geçen kıyamet için «fırtınaydı, geçti» diyor,
Diyor da zevkine, vur patlasın, devam ediyor.
— -Bugün Florya mı? Alâ.! Yarın ne var?
-Konser...
«Sular» da pek ömür amma, açık değil, dediler.
— Açılmamış diye evlerde kalmak olmaz ya!
— Hakikat öyle! Ne yapsak gider misin Mamaya?
— Ne var ki?
— Orta oyun var. Gelir misin? Haydi!
-Kavuklu Hamdi mi? Gerçek... O sağ değil...

— Abdi.
-Hayır, hayır? Bana. lâzım değil ne Abdi, ne şey!...

— Nedense pek asabîsin bugün, Feridun Bey!
— Değil, bu tatsız oyunlar çekilmiyor: monoton!
— Peki! Ne yapmalı? Sen bâri söyle... Bak: saat on.
— Evet, ne yapmalı? Dur dur! Ne Üsküdar, Ne Mama.
Tiyatro olmalı, yahut güzelce bir sinema.
Demek tiyatro-severmiş benim sevimli beyim...
O hâlde ben ona tam altı sahne arz edeyim:
Ki her birinde değişsin bütün bütün ahenk;
Zemini yeknesak olsun, edası rengâ-renk!

....

Esiri öldürüyor, bak ki, zulmün en koyusu!
Meriç'le Tunca'nın üstünde gördüğün kümeler
Nedir bilir misin? Enkaz-ı târumar-ı beşer!
Saray içindeki biçareler ki hepsi kadın...

....

Ne kurtulur, ne ölür... Derde bak, felâkete bak:
Hayat? O, hakkı değildir. Ölün? Ölüm de yasak!

Nedir şu karşıki vâdiyi bir alev bürüyor;
Fakat yılan gibi yerlerde kıvranıp yürüyor?
Nedir mi? Kükremesinden de bellidir: Arda...
— Ya imtidâd-ı mehibince yükselen her ada?
— Mezar-ı sâbihi binlerce gövdenin, kafanın!
— Bu kıpkızıl derenin reng-i ateşim, sakın,
Şafak bulutlarının zılli olmasın?
— Heyhat!
Sevâhilinde onun söndürüldü öyle hayat:
Ki aktı sel gibi aylarca hûn-ı mazlumu!
— Bu kanlı perde nedir?
— Hangi kanlı perde, şu mu?

....

-Nedir uzakta numayan olan şu ıssız ova?
Ki pek hazin duruyor?
-Bilmiyor musun? Kosova! (s. 289 vd.)

Görüldüğü gibi vaiz sorular sorarak, cevaplar vererek diyalog kurar, bu şiire çok daha kuvvetli bir canlılık kazandırmaktadır. Sonunda vaiz yine dua eder ve cemaat "amin" der. Konuşan vaiz, konuşulan Tanrı, "amin" diyen cemaat; üçlü bir meclis.

Beşinci kitap "Hatıralar"daki ilk âyet ve hadis yorumu şiirlerde şairimiz önce Tanrı ile, "Uyan" başlıklı şiirde ve ondan sonra gelen yorumlarda millet ile konuşur. "El-Uksur"da ise görülen manzara karşısında duyulan hayranlık söz konusudur. "Berlin Hatıraları"na ise yine diyalog hâkimdir. "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirinde de "El-Uksur'da"ki ifade ediş tarzının coşkunluğu artarak devam eder.

Altıncı kitap "Âsım"da konuşan şahısların kim oldukları önceden verilir. Ben burada bu kişilerin neyi temsil ettiklerine veya savunduklarına hiç girmeyeceğim. Konum bu değildir. "Âsım"ı tiyatro eseri olarak canlandırmak veya sahneye koymak da mümkündür. Hele bir rüyanın anlatılması var ki Âkif'in ustalığı tabir caizse tavan yapar.

Yedinci kitap "Gölgeler"deki ilk şiirde şair kendisi ile eserini konuşur. Bu konuşma "Şark"ta devam eder. "Alınlar Terlemeli" ve "Umar mıydın?"da muhatap millettir. "Mehmet Ali'ye de muhatap başlıktaki isimdir. "Hâlâ mı Boğuşmak", "Yeis Yok", "Azimden Sonra Tevekkül" şiirleri her biri birer âyetin yorumudur, millet ile konuşulur. "Süleyman Nazif'e" şiirinde ise adı geçen şahsiyet ile dertleşilir. "Bülbül"de kendi kendisi ile yapılmış bir iç konuşmanın yanında bülbül ile hasbihal edilir. "Leyla" da bir iç konuşmadır. "Firavun ile Yüzyüze"de şair anlatmayı tercih eder. "Vahdet" tahkiyedir, "Gece", "Hicran", "Secde" şairin iç konuşmalarıdır, Tanrı'ya seslenişleri ifade ettiği de söylenebilir. "Sait Paşa İmamı"na da diyalog hâkimdir.

Böylece Âkif'in hemen bütün şiirlerini teker teker söz konusu ettik Görüldü ki Âkif şiirlerinde

-Ya kişileri konuşturur,

-Ya kendisi milletle konuşur,

-Ya Tanrı ile konuşur,

-Ya Hz. Peygamber ile konuşur,

-Ya da şiir iç konuşmalardan oluşur.

Şu veya bu şekilde Mehmet Âkif konuşmayı tercih eder. Onun şiirinde konuşma önemli bir yer tutar.

Diyalog şiire ne kazandırır? Aslında şiirde konuşan şairdir. Dolayısıyla şiirde diyaloga yer yoktur denebilir. Belki de şiirin kısa-öz olması dolayısıyla şairin iki kişi olmasının zorluğu şiirde diyaloga yer verilmemesinin sebebidir. Ayrıca konuşur gibi, sohbet eder gibi yazmak ancak nesirde kullanılan bir tarzdır. Şiirde, şair kendisi konuşur ve vezin, ahenk vb. sebeplerin zoruyla değişik bir cümle yapısı, söyleyiş şekli kullanır.

Şiirden maksat nedir veya şiir nedir? Dahası sanat nedir, sanattan beklenen

nedir?

Yüzyıllardır sanatkârlar, filozoflar, kişiler/gruplar bu soruya farklı cevaplar vermişlerdir. Bunları tenkit edebiliriz; ama birinin diğerinden üstün olduğunu söyleyemeyiz. Her bir görüş kendi içinde tutarlı olduğu sürece değerlidir.

Mehmet Âkif'in de bir şiir/sanat anlayışı vardır. O, halka faydalı olacak, tehlikelere karşı koruyacak, onu uyandıracak, bilgilendirecek, tabiata ve diğer varlıklara karşı mücehhez kılacak bir şiir/sanat istiyor.[3] Bu halkın bütün insanlık olmadığını, Türkçe yazdığına göre bütün Müslümanlar da değil belki Türkçe bilen Müslümanlar daha doğrusu Türk milleti olduğunu elbette söylemeliyiz.

Öyleyse o şiirlerinde Türk insanına seslenir ve Türk insanı ile konuşur. Konuştuğu bir zümre için şiir yazmaktan tabiî bir şey olamaz. Pekiyi nasıl konuşur? Bunun anlatım tekniğindeki yeri ve önemi nedir?

Yazarlar, burada şair/şairler çeşitli anlatım teknikleri kullanmışlardır. Elbette bunların ayrıntısına girmeyi düşünmüyoruz. Bununla beraber konunun daha iyi anlaşılması için bazı noktalara dikkat çekmek istiyoruz. Öncelikle belirtelim ki maksadın, duyulan, hissedilen bir duygunun paylaşılmasıdır anlatımda esas. Hele Âkif gibi bir şeyler anlatmak isteyen kişi, okuyucularını ikna etmek, söylediklerine inandırmak, onların da kendisi gibi düşünmesini sağlamak zorundadır. Bu konuda Ahmet Haşim'in söyledikleri de[4] onun bir şeyler anlatmak istemesine mani değildir. "Melâli anlamayan nesle âşinâ değiliz" diyen odur. Onun anlattıkları tabiat ve olaylar karşısındaki izlenimleri değil midir? Müzikalite ile kurduğu dünyada şair, okuyucularını mutlu olmaları için yeni bir beldeye götürmez mi? Sonuçta her söz bir şeyler anlatır ve bizde birtakım estetik heyecanlar uyandırır. Haşim örneğimden çıkacak Âkif'e gelecek olursak durum tamamen değişir. Şair bunu kendisi de söyler:

Şi'r için "gözyaşı" derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârım! (s. 3)

Mehmet Âkif hemen her şiirinde mutlaka bir şeyler anlatmak, milleti uyan-

---

3 Kâzım Yetiş, *Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara, 1992, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

4 "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazaları"nı hatırlayalım.

dırmak, sarsmak, inandıklarını ona kabul ettirmek istemiştir. İşte bu görüş ve anlayışta olan bir şair, şiirine zarar vereceğini bilse bile söylemek istediklerini canlı, samimî, inandırıcı, etkileyici söylemek durumundadır. En azından bu gayretin içinde olur.

Bu noktada diyalogun bu söylenenlere katkısına bakmak gerekir.

1) Öncelikle belirtelim ki okuyucu ile empati kurmanın en kestirme ve kesin yoludur diyalog. Okuyucuyu metnin içine koymak ve onunla konuşmak, onu konuşturmak metne samimî bir hava kazandırır. Okur farkında olmadan fikri benimser ve hatta savunur duruma gelir. *Safahat*'ta bunun sayısız örnekleri vardır.

2) Karşılıklı konuşma dile tabiî ve canlı, sade bir hâl kazandırır. Şair konuşmaya uymayan kelimeler kullanmaz. Hele olabildiğince terkipli, tabir uygun karşılanırsa ağdalı konuşmaktan kaçınılır.

3) Söyleyiş şeklinde de anlatım sadeleşir, dolaylı, sanatlı yollara gidilmez, sun'îlikten kaçınılır.

4) Anlatılmak istenen fikir, bütünlük içinde verilmeye çalışılır. Düşünce dağınıklığından olabildiğince sakınılır. Belâgatın tarifi ile neyin, nerede, ne ölçüde söyleneceği kararlaştırılıp fikrin sergilenmesinde böyle bir yol takip edilir.

Bu maddeleri artırabiliriz. Yalnız aynı sonuca çıkılacaktır. Bunun için tekrar da olsa belirtelim. Bu söylediklerimizin sayısız örneklerini buluruz Âkif'in şiirlerinde.

İşte tebliğimin başlığı ve muhtevası burada anlam kazanır. Elbette sanat anlayışı çerçevesinde düşüneceğiz. Bu durumda maksadını ve sanat anlayışını göz önünde bulundurunca Türk şiirinin en başarılı şairlerinden biridir Âkif. O, maksadını en güzel ve etkileyici ortaya koymanın bütün yollarının denemiş, usullerini kullanmıştır. Biraz evvel söylediğim veya sıraladığım konuşma tarzlarında o, hem son derece samimî bir söyleyişe ulaşmış; hem de canlı hareketli bir üslûpla kitleleri kendine bağlamıştır. Nitekim toplumumuzda Süleyman Çelebî'nin Mevlid'inden sonra en çok okunan ve benimsenen şahsiyet o, eser onun eseri olmuştur.

AKİF TAHAYYÜLÜ/YANSIMALAR

ROMANLARDA MEHMET AKİF PORTRESİ

Mehmet NARLI *

Özet

Mehmet Akif Ersoy, şiiri, kişiliği, düşüncesi ve Milli Mücadeledeki varlığı ile yirminci yüzyılın başından bugüne edebiyatın, sosyal, kültürel ve siyasal hayatın en önemli kişilerinden biridir. Böyle bir figürün, düşüncesiyle, şiiriyle ve kişiliğiyle edebi metinlerde bir arka plan olarak bulunması veya siyasal bir simge, toplumsal bir aktör olarak yer alması doğaldır. Nitekim Cumhuriyetten sonra yazılan birçok şiirde, oyunda ve romanda Mehmet Akif'in toplumsal hafızadaki varlığına atıflar yapılmış; bu varlığın anlamı ve etkisi çevresinde yeni duygusal ve düşünsel temellendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada Mehmet Akif'in romanlardaki portresi araştırılmaktadır. Esasen bütünüyle Mehmet Akif biyografisine bağlı kalınarak yazılmış bir roman mevcut değildir. Dolayısıyla bu çalışmada bütünüyle Akif biyografisi olarak kurulan bir romana değil; toplumsal hafızadaki kıymetine, kişilik ve siyasal mücadele bağlamındaki tarihsel varlığına atıf yapan ve bu varlığı kurmaca bir figür olarak işleyen romanlara değinilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki ikinci Meşrutiyetten bugüne yazılmış romanları Mehmet Akif açısından taramanın güçlüğü ortadadır. Dolayısıyla bu süre içinde Mehmet Akif'e atıf yapan veya kurmaca bir figür olarak Akif'i işleyen roman sayısı hakkında kesin bir rakam vermenin de imkânı yoktur. Bu çerçevede Akif ile ilgili dört romanın adını vereceğiz (Aka Gündüz, Giderayak; Tarık Buğra. Küçük Ağa; Mithat Cemal Kuntay, Üç istanbul; Tarık Buğra, Firavun imanı) ama bu romanlardan ikisi üzerinde duracağız. Çünkü Aka Gündüz'ün romanında Mehmet Akif ismi vaka dışı olarak anılır ve sadece Mehmet Akif'in toplumsal hafızadaki kıymetine atıf yapan bir cümle vardır. Tarık Buğra'nın Küçük Ağa (Buğra 19661 romanında da Mehmet Akif, vakanın içinde önemli işlevleri olan kurmaca bir kişi değildir. Dolayısıyla çalışmanın temel malzemesi Mehmet Akif'in bir roman kişisi olarak kurgulandığı Mithat Cemal Kuntay'ın Üç istanbul romanı ile Tarık Buğranın Firavun imanı adlı romanıdır. Bu romanlarda Mehmet Akif, merkez bir figürdür. Elbette bu figürün kurulmasında Mehmet Akif'in tarihsel varlığı temel etkendir. Bu yüzden çalışmada Mehmet Akif'in tarihsel varlığı da özetlenmektedir.

----

* Doç. Dr. Mehmet NARLI - 1963 yılında Kahramanmaraş'ta doğan Mehmet Narlı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun odu. Maraş'ta 4 yıl öğretmen olarak çalıştıktan sonra Sütçü İmam Üniversitesinde asistan olarak görev aldı. 1996 yılında aynı üniversitede "1950 Sonrası Türk Siiri'nde Bahattin Karakoç"adlı teziyle yüksek lisansını, 2000 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde "Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir inceleme" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Balıkesir Ünivesitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 1987 yılından buyana Dolunay, Kırağı, Kanat, Türk Edebiyatı, Yedi iklim, Hece, Dergah gibi dergilerde şiir ve edebiyat eleştirileri yayımlayan Mehmet Narlı; Türk Dili, Türkbilig, ilmi Araştırmalar, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları gibi dergilerde akademik yazılar yayımlıyor.

Eserleri: Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir inceleme (2002), Cumhuriyet Dönemi Türk Süri (2006), Roman Ne Anlatır (2008), Sür ve Mekan [2008], Sür Çözümlemeleri (2010], Dil Kapısı (20101, Ruhumun Evvelyazıları (1998), Çiçekler Satılmasın [19881.

ROMANLARDA MEHMET AKİF PORTRESİ

GİRİŞ

Biyografi ve Roman

Bir yazarın, romanın kendine özgü kurallarına bağlı kalarak, bir insanın gerçek hayat hikâyesini anlatmasına biyografik roman denildiği bilinmektedir. Fakat biyografik bilginin, bir olay örgüsü içinde sunulunca edebiyat sayılması kafaları karıştırmaktadır. Çünkü içindeki bilgilerin tümünün gerçek olduğu bir kitap, romanın temeli olan "kurmaca"yı ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan da romanın temel öğesi olan kurmacayı korumak için biyografik bilginin azıcık da olsa değiştirilmiş olması, bilgilerin doğruluğuna dair kuşkular uyandırmaktadır. Olay örgüsü açısından roman ama bilgi açısından biyografi olan çalışmaları karşılamak için İngilizce de kullanılan "non fiction fiction" (kurgulanmayan tahkiye) kavramı kullanılmaktadır ama bu kavram da gerçekte, bu çalışmaların hangi türe dâhil edilebileceğini tartışmasız biçimde ortaya koyamamaktadır.

Tarihselin tahkiye edilmesinin o kadar da belirleyici bir anlamı olup olmadığı da tartışılabilir çünkü "tarihsel" olan zaten bir kronolojiye ve bir tahkiyeye sahiptir. Biyografik roman olduğu düşünülen birçok kitap da bu hazır tahkiyeyi kullandığı için edebiyat ve tarih araştırmacıları oldukça güç durumda kalmakta ve sorular peş peşe gelmektedir: Anlatılanlar tarih midir, hatıra mıdır, bir romanın hikâyesi midir? Ali Birinci, roman ve hatıra arasındaki sınırı çizmenin zor olduğunu belirtir ama yine de bazı ölçüler kullanmanın doğal olduğunu düşünür. Örneğin kitabı yazan, yazdığı esere bir

tür ismi vermiş midir? Anlatılanlarda hayal ve gerçeğin payı ne kadardır? Nitekim iyi araştırılmadan roman olduğuna karar verilen bir çok kitabın hatıra olduğunu tespit eden araştırmacı, Türkiye Bibliyografyası ve kütüphane taramalarına dikkat edilmesi gerektiğini ikaz eder (Birinci 2000: 88-91). Fakat Birinci'nin duyarlığı daha çok tarihi malzeme olan hatıratın, roman diye kayıtlara girip, tarihin araştırma sahasından çekilmesi ile ilgilidir. Bu tür kitaplarda bulunan "bu kitapta anlatılanların tamamı yaşanmıştır" gibi ifadeler, kitabın illa hatırat olduğuna değil; gerçeğin romana kıymet kazandıracağı düşüncesi ile de ilgilidir.

Bu ölçütlerin ayırıcı bir işlev görebileceği gerçeğini kabul edilebilir. Ama biyografik bir metnin roman sayılıp sayılmayacağı konusuna biraz daha kuramsal yaklaşmak gerekir. Bir kere metnin yazarının kendisini romancı yazdığı şeyi de roman olarak ortaya koyması gerekir. Romancı, tarihsel bir kişiliği bir kimliği önemli bulup anlatacaksa, tarihselin kendi tahkiyesini yani hazır tahkiyeyi ya kullanmamalı ya da kronolojiyi yeni bir kurgu ile sunmalıdır. Yazarın bakış açısı devreye girmeli; bildiğini ve gördüğünü, tarihsel gerçeklik olarak değil; ikna edici bir şekilde kurgusal bir gerçeklik olarak sunmalıdır. Esasen bu açıdan bakılırsa Hazret-i Ali Cenkleri, Battal Gazi ve Köroğlu hikâyeleri biyografik kaynaklı ilk hikayeler olarak kaydedilebilirler.

Bir yazar, tarihsel bir kişiyi anlatma yoluna girdiğinde onun artık romanın bir nesnesi olduğunu; kişinin tarihsel varlığını ne kadar tekrar ederse etsin, tekrar ettiği anlatımın kendi yaratımı olduğunu bilir. Aynı zamanda bu kurgusal yaratımın gerçeğin yeniden sunumu olduğunu da bilir. Yine roman yazarı bilir ki ne yaparsa yapsın, bir tarihsel varlığı bütünüyle anlatmasının imkânı yoktur; biyografik bilginin bütünüyle gerçeği naklettiğinin de bilinme imkânı yoktur. Hatta fark eder ki gerçek bilgi dediği şey, bakış açısının derinliklerinden çıkan bir yorumdur ve bu yorum tamamlanmak için roman okurunu beklemektedir.

Mehmet Akif ve Roman

Mehmet Akif Ersoy, şiiri, kişiliği, düşüncesi ve Milli Mücadeledeki varlığı ile yirminci yüzyılın başından bugüne edebiyatın, sosyal, kültürel ve siyasal hayatın en önemli kişilerinden biridir. Böyle bir figürün, düşüncesiyle, şiiriyle ve kişiliğiyle edebi metinlerde bir arka plan olarak bulunması veya siyasal bir simge, toplumsal bir aktör olarak yer alması doğaldır. Nitekim Cumhuriyet'ten sonra yazılan birçok şiirde, oyunda ve romanda Mehmet Akif'in toplumsal hafızadaki varlığına atıflar yapılmış; bu varlığın anlamı ve etkisi çevresinde yeni duygusal ve düşünsel temellendirmelerde bulu-

nulmuştur.

Bu çalışmada Mehmet Akif'in romanlardaki portresi araştırılmaktadır. Esasen bütünüyle Mehmet Akif biyografisine bağlı kalınarak yazılmış bir roman mevcut değildir. Mehmet Emin Erişirgil'in İslamcı Bir Şairin Romanı (Erişirgil 1956) adlı çalışması roman değil biyografi bağlamında değerlendirilebilecek bir çalışmadır. Her ne kadar bazı kayıtlarda ve kitap tanıtım sitelerinde roman diye anılıyorsa da Erişirgil'in kitabı "biyografi ve roman" başlığı altında yaptığımız tartışma çevresinde "biyografi" türüne dâhil edilmelidir.

Dolayısıyla bu çalışmada bütünüyle Akif biyografisi olarak kurulan bir romana değil; toplumsal hafızadaki kıymetine, kişilik ve siyasal mücadele bağlamındaki tarihsel varlığına atıf yapan ve bu varlığı kurmaca bir figür olarak işleyen romanlara değinilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki İkinci Meşrutiyet'ten bugüne yazılmış romanları Mehmet Akif açısından taramanın güçlüğü ortadadır. Dolayısıyla bu süre içinde Mehmet Akif'e atıf yapan veya kurmaca bir figür olarak Akif'i işleyen roman sayısı hakkında kesin bir rakam vermenin de imkânı yoktur. Bu çerçeve de Akif ile ilgili dört romanın adını vereceğiz ama bu romanlardan ikisi üzerinde duracağız. Çünkü Aka Gündüz'ün Giderayak (Aka Gündüz 1939) romanında Mehmet Akif ismi vaka dışı olarak anılır ve sadece Mehmet Akif'in toplumsal hafızadaki kıymetine atıf yapan bir cümle vardır. Bu cümle, milletin kendine iyilik yapanları, dürüst ve fedakâr olanları unutmadığını hatırlatan bir cümledir ve hiçbir siyasal, kültürel karakterin zorla sevdirilemeyeceği hükmünü ispat için kullanılır. Tarık Buğra'nın Küçük Ağa (Buğra 1966) romanında da Mehmet Akif, vakanın içinde önemli işlevleri olan kurmaca bir kişi değildir. Romanın başkişisi Küçük Ağa'nın milletvekili olarak Ankara'ya gidişiyle ilgili olarak Mehmet Akif'in adı geçer. Küçük Ağa Doktor Haydar Bey'in aracılığı ile Hasan Basri ve Mehmet Akif ile tanışır. Küçük Ağa'nın bundan sonraki çalışmaları bu grup içinde olacaktır. Tamamen kurmaca olan Küçük Ağa karakterinin tarihsel varlıkları da olan kişilerle buluşması romana tarihsel nitelik kazandırır.

Bu çalışmada temel malzeme Mehmet Akif'in bir roman kişisi olarak kurgulandığı Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul romanı ile Tarık Buğra'nın Firavun İmanı adlı romanıdır. Bu romanlarda Mehmet Akif, bir figürdür ama bu figürün kurulmasında Mehmet Akif'in tarihsel varlığı temel etkendir. Bu yüzden romanlardaki bu kurgusal kişiliğe geçmeden önce Mehmet Akif'in tarihsel varlığının bazı özelliklerini özet olarak hatırlatmak gerekir.

1. Ana Çizgileriyle Mehmet Akif'in Tarihsel Portresi

A) Kişisel Özellikleri ile Akif

Romanlardaki Mehmet Akif portrelerinin en önemli kaynağı kuşkusuz Mehmet Akif hakkında yapılan biyografik çalışmalardır. Edebiyat ve düşünce tarihimizin birçok kalemi Mehmet Akif biyografisi yazmıştır. Bu bölümde Akif'in tarihsel varlığının özelliklerini özetlemek için özellikle Nurettin Topçu'nun, Mithat Cemal Kuntay'ın, Orhan Okay'ın, Sezai Karakoç'un Mehmet Akif biyografilerine ve oğlu Emin Akif'in hatıralarına başvurulmaktadır.

Birçok araştırmacı gibi Nurettin Topçu da Mehmet Akif'in ahlâki üstünlüğüne dikkat çekmekte, onun istikamet üzere yaşayan bir "büyük adam" olarak bir model insan olduğunu belirtmektedir. Büyük Adamlar, devlet ve ikbal mevkilerinden uzak dururlar. Topçu'ya göre "Büyük adam"ların ruhlarına yakışan yer, büyüklük sandalyeleri değil, isyan ve mücadelenin saflarıdır (Topçu 1998: 15-17).

Topçu'ya göre Akif'in önemli özelliklerinden biri de münzevî kişiliğidir. O, kalabalıkların içinde de yalnız yaşayan biridir. Âkif ve onun gibi büyük adamlar iç hayatlarında yalnızdırlar. Âkif'in inzivası, bilinenin aksine, halkın içindedir. Dolayısıyla da halkın içinde mütevazı olarak yaşamıştır.

Topçu'ya göre bir iman, aksiyon ve isyan abidesi olan Mehmet Akif, Hz. Ömer gibi "bizi dünyada iken büyük mahkemenin huzuruna yükselten bir mürşittir, kurtarıcımızdır. Hattab'ın oğlu Ömer'in XX. asırda yaşayan müridi, onun gibi haşin mizaçlı, sert yürüyüşlü, zulme tahammülsüz, riya karşısında bir iman ve isyan heykelidir (Topçu 1998: 14)

Mehmet Akif'in dostu olan Mithat Cemal Kuntay da, Akif'te yüz kahramana yetecek ahlak ve seciyesiyle bulunduğunu ama onun yine de sıradan bir insan gibi yaşadığını söyler. Akif'in bu ahlak ve seciyesini Kur'an yapmıştır. Kuntay'a göre Cevdet Paşa, Kur'an'ın nâsiri, Akif ise şairidir. Fakat Kur'an Cevdet Paşa'nın yalnız kültürünü yapmış, Mehmet Akif'in ise kültürüyle beraber seciyesini de yapmıştır. (Kuntay, 1986: 190)

Kuntay'ın hatıralarından Akif'in, hiçbir zaman rahatını ve zevkini düşünen bir insan olmadığını; hatta tersine rahat etmekten kaçınan, utanan bir yapıya sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Akif, saadeti, faziletin meyvesi olarak değil, faziletin kendisi olarak gören biridir ve kendi çıkarları için zillete düşünlerden nefret eder.

Otuz beş yıl boyunca Akif'le sıkı dost olarak yaşayan Mithat Cemal'in, onun için "ona menfaatinizi, ailenizi, sırrınızı, mukaddesatınızı emanet edebilirsiniz" (Kuntay 1986: 227) demesi, Akif'in emin ve vefalı kimliğini ortaya

koyar. O, birini dost olarak görmüşse, o kişinin düşkün bir hale gelmesi, sosyal ve siyasi çevresinden uzaklaştırılması, yanlış işlere bulaşması emniyet ve vefa gerçeğini etkilemez.

Mehmet Akif biyografilerinde onun sabırlı, azimli, kararlı ve cesur bir insan olduğu da ortak tespitlerdendir. Söz verdiği, olması gerektiğini düşündüğü, inandığı her şey için mücadele eder ve umutsuzluğu küfre yakın gördüğü için asla umutsuzluğa düşmez.

Bütün bildiklerini ve inandıklarını karakteri haline getiren Mehmet Akif, az konuşmasıyla; değerlendirmelerini bir ki cümle ile tamamlamasıyla ve genellikle toplantılarda susmasıyla da bilinir. Mithat Cemal, onun sükût hallerini şöyle tasnif eder: Bitmeyen sükut: Kendisine takdim edilen adamdan hoşlanmamıştır. Hakaret olan sükût: İnandığı şeylere uymayan bir sözün karşısında tavır almıştır. Sevimli sükût: Kendisine biri bir çalışmasını okumuştur. İbadetli sükût: Bir müzik eserini dinlemektedir. Utanan sükût: bilen bir tavırla bilinmeyen şeyler anlatılıyordur (Kuntay 1986: 236).

Akif biyografilerinin tamamında dikkat çeken bir husus da Akif'in hiçbir siyasi tavrı ya da edebi cereyanı körü körüne savunmadığıdır. Bu bağlamda onun İttihat Terakki'ye girişindeki hatıra oldukça anlamlıdır. Orhan Okay'ın yazdığına göre örgüte girmek için yapılan yemin metnine itiraz etmiş, özellikle 'kayıtsız şartsız teslim" maddesine uymayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine yemin metni sırf Akif için değiştirilmiş 'umumi merkezin iyi olan emirlerine itaat edileceği; zararlı olan emirlerinin kabul edilmeyeceği' şeklinde değiştirilmiş ve Akif ancak o zaman yemin edip İttihat ve Terakki'ye girmiştir. (Okay 2008: 11)

Mehmet Akif tıpkı babası Tahir Efendi gibi maddi temizliği de çok dikkat eden biridir. Oğlu Emin Akif Ersoy, babasının vücudunun, el ve ayağının daima dikkat çekecek kadar temiz olduğunu, dişlerini her zaman misvakladığını, yaz kış demeden her zaman duş aldığını söyler. Fakat bu kadar temiz insanın, şıklığa, modaya, süse hiç merakı yoktur. Kadınlar gibi giyinme ve süslenme merakı olanlara kızar.

Akif, doğru yaşadığı ve ilk gençliğinde güreşle uğraştığı için fizik olarak da güçlü bir insandır. Akif'in karakteri ile siması arasında ilişki kuran birçok yazı vardır. Bunlardan Topçu'nun ilişkilendirmesini örnekleyebiliriz: "Vakar dolu bir alın, hayâ dolu bir çehre, şiddet dolu bir bakış, iman dolu bir sine" (Topçu 1998).

B) Şair Akif

Nurettin Topçu'ya göre, Mimar Sinan, Yunus Emre, Mevlâna ve Fuzûli gibi Mehmet Âkif de sonsuzluğun yolcusu olan sanatkârlardandır. Âkif'in sanatı

ne şeklin, ne rengin, ne de plastik duyuşların sanatıdır. Onun sanatında dış âlemden kendi ruhuna, oradan da Allah'tan başka bir şey olmayan sonsuzluğa götüren yolculuğun izleri vardır (Topçu 1998: 23-24). Âkif, yalnız yirminci asrın Müslüman-Türk şairi değil, dokuz yüz yıllık tarihimizin en yükseklerde duran terennümcüsüdür. O koca bir tarihin türbedarıdır. Dini sanat denen zirve edebiyatının kapısı yirminci asırda Âkif'in eliyle açılmıştır. (Topçu 1998: 94)

Mehmet Akif'in edebi kaynakları arasında Türk, Arap, İran ve Batı şiirlerinden birçok isim sayılabilir. Arap şiirinden Muallakat-ı Seb'a şairlerini, İmr'ül Kays'ı, Nabiğa'yı, Ebu Temmam'ı, Buhturi'yi, El Hansa'yı, Mütenebbi'yi İmam Bîsuri'yi bildiği ve bu şairlerden ezbere şiirler okuduğu bilinmektedir. Fars edebiyat ve kültür tarihinden Şeyh Sadi'yi, Hafız-ı Şirazi'yi, Firdevsi'yi, Enveri'yi bildiğini, Muhammed Ferid Vecdi'nin etkisinde kaldığını kendisi söylemektedir. Mevlana'nın Mesnevi'sini ve Divan-ı Kebir'ini okumuş ve hatta üzerinde çalışmıştır. Fransız edebiyatından Hügo, La Martine, Daudet, Zola, Fenelon, Rosseau gibi İngilizlerin Chakespaire, Milton, Byron gibi şairlerini okuduğu sohbetlerinden ve kendisiyle yapılan bazı mülakatlardan anlaşılmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, "bu kudretli adamın bir kez bile dönüp içine bakmaması Türk edebiyatı için büyük bir kayıptır" demesi onun sanatkârlık gücünü işaret ettiği gibi sanat anlayışını da ortaya koyar. Esasen o daima içine bakar ve içinde hep milletinin derdini, ihtiyacını görür. Fakat Tanpınar'ın tespitine benzer bir durumun kendisi de farkındadır. Bir gün dostu Hasan Basri'ye Hicran şiirini okur. Dostu "üstat vadiyi değiştiriyorsunuz" dediğinde, "Hayır kardeşim benim asıl vadim budur" ve yazdıklarının cemiyet-i beşeriyete hizmet için yayınlanmış manzumeler olduğunu söyler.

Sezai Karakoç'a göre "Akif'in şiiri bir nevi günlük (jurnal)tür. Ancak bir şairin (ben)i etrafında toplanan eşya ve olayları anlatışı değil, bütün bir toplumun günlüğü... Bunun için şiir yer yer bir kronik arz eder. Bütün şiirlerini Safahat yani safhalar (dönemler) adı altında toplaması da bu günlük şuurunu gösteriyor. Savaş olmadığı zamanlar, toplumun günlük hayatından tablolar çizilir: Camiler, kahveler, hastalar, meyhaneler, yetimler, dullar, idarenin bozukluğu, rüşvet vs. Fakat şiir, toplumun fevkalâde günlerinde birden değişir; nehir bulanır, coşar. Bir toplumun hayatı nasıl bir nehre benzerse, belli bir dönemin toplumunu anlatan ve yansıtan Akif'in şiirini de bir nehre benzetmek mümkündür" (Karakoç, 1987:37). Onun şiirlerinde "Türk devleti çökerken cemiyetimizin içinde bulunduğu ahlakî, içtimaî, ruhî, iktisadî şartlar, en amansız bir gözle ortaya serilir (...) Akif, şiirine temel tarihi kadro olarak 'şimdiki zaman'ı alır. Şiirinin konusu olan 'hayat'ın zaman kategorisi şimdiki zamandır (Karakoç 1987: 34) "Akif'in şiirinde

fikir, eşya, insan ve zaman öyle bir kaynaşma içindedir ki tezi, şiirden ve şairden koparmak ve ayırmak mümkün değildir (Karakoç 1987:43)

C) Fikir Adamı Akif

Mehmet Akif'in fikir dünyasının, medeniyet ve terakki anlayışının kaynağını işaret etmek ve özetlemek için en uygun mısralar aransa sanırız ki "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı/ Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" mısraları ilk sırada yer alır. Çünkü bu mısralar, sadece Akif'in şiirindeki fikirlerin değil, Sırat'ı Müstakim ve Sebilür Reşad'taki yazılarının da kaynağını gösterir.

Sezai Karakoç, Muhammed Abduh, Ferid Vecdi ve İkbal gibi düşünürlerle Mehmet Akif arsında kurulan ilişkiye dikkat çekerek Akif'in bu düşünürlerin savunucusu veya Türkiye şubesi gibi düşünülmesinin yanılgı olduğunu söyler. Ferit Vecdi, Abduh ve Reşit Rıza, akılcı İslam ekolü olarak önemlidir ve bu ekol önemli ölçüde Mısır'ın daha önce Batılılaşmaya başlaması ile bağlantılıdır. Hint ekolü yani Muhammed İkbal, Batı zincirlerini kırma esasına dayanan tarihi ve tasavvufi bir karakter gösterir. Tarihi Perspektif Cemaleddin Efgani'de ağır basar. Türk ekolü bunların yanında zayıftır denilebilir. Çünkü o güne kadar İslam zaten devletin biçimini ve özünü, halkın hayat tarzını tayin eden hükümler bütünü olarak vardır; bu yüzden ayrı bir tez olarak algılanmamıştır (Karakoç 1987: 20-21) Dolayısıyla Akif'in mücadelesinin özü, İslam'ı, çağın teknik ve maddi güçleriyle de donandıktan sonra içimizde ve dışımızda ihya etmektir. (Karakoç 1987). Bunun ihyası için Akif'in teklifleri ve tenkitleri vardır. Akif'in şiirlerinde tespit ettiği sosyal arızaları, cehalet, modern ilimlere uzaklık veya düşmanlık, mesleksizlik ve disiplinsizlik, tefrikacılık, ümitsizlik, münevverle ahali arasındaki iletişim yokluğu olarak belirlemek mümkündür. Bu arızaların giderilmesi için getirdiği teklifleri ise ilim ve eğitime dönme, milli birliğe yaslanma, çok çalışma, ahlâkı yüceltme, zulme karşı gelme, ideallere sahip olma, aileyi sağlamlaştırma, ahaliyle münevverler arasındaki uçurumu kaldırma olarak özetleyebiliriz.

Nurettin Topçu, Asım'ı, milliyetçiliğimizin şiirle dile gelmiş muhteşem bir romanı olarak görür. Akif bu eserinde dinî irade ile milli iradeyi birleştirmiştir. Böylece Türkün Müslümanlıktan, milliyetçiliğin İslam'dan ayrılamayacağını göstermiştir. Esasında milliyetçilik davasına şuur kazandıran da Akif'in bu birleştirici tavrıdır (Topçu 1998: 41-42)

D) Milli Mücadele'de Akif

Mehmet Akif, daha Ankara'ya geçmeden önce Milli Mücadele'ye fiilen katılmıştır. İzmir'in işgalinden sonra 23 Ocak 1920'de Balıkesir'e geçmiş, Zagnos Paşa Camisinde bir konuşma yapmıştır. Bu vaazını Sebillür-

Reşad'da yayımlayınca, dergisi sansüre uğramış ve kendisi takibata alınmıştır. İstanbul'da çalışma imkânı kalmayınca 10 Nisan 1920'de Ankara'ya geçmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Ankara'ya gelişlerini oğlu Emin şöyle anlatır: "Tren öğleye doğru Ankara'ya vasıl oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisinin önünde indik. Babam bana sen burada otur diyerek, Meclisin bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi, başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum mebusu Gözübüyükzade Ziya Hoca var idi, daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvela Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz diyen Atatürk oldu; bilahare şaire iltifat etti: 'sizi bekliyorum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşme kabil olmayacak ben size gelirim' dedi" (Ersoy, 1948: 16).

Mehmet Akif hemen çalışmaya başlar. 30 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Camisi'nde vaaz verir. İstiklal Savaşı'na Burdur mebusu olarak giren Akif'in Kastamonu ve civarında yaptığı faaliyetlerin ayrı bir yeri vardır. İstanbul'dan Anadolu'ya gemiyle gönderilen silahların ilk durak yeri İnebolu limanıdır. İnebolu limanından alınan silahlar, kağnılarla, at arabalarıyla, atların ve eşeklerin sırtında Kastamonu'ya gelir, oradan Ilgaz dağları aşılarak bin bir güçlükle Çankırı'ya ulaşır. Çankırı'da büyük kışlada toplanan bu cephaneler, Çankırılılar tarafından aynı vasıtalarla Kalecik üzerinden Ankara'ya ulaştırılır. Silah sevkiyatının yapıldığı bu yol tarihe "İstiklal Yolu" olarak geçmiştir. "İnebolu, Kastamonu ve Çankırı yolunun İstiklal savaşındaki önemi düşünülürse Akif'in bu bölgedeki halk üzerinde bilhassa durmasının sebebi anlaşılır. Mehmet Akif 4 Ekim 1920'de Meclis'e başvurarak Kastamonu'ya gitmek için izin istemiştir. Meclis zabıtlarında ise Akif'in "Propaganda" için Kastamonu'ya gönderildiği yazılıdır. Mehmet Akif, yanında Çankırı (Kengırı) mebusu Hacı Tevfik Bey, Binbaşı Halim Bey ile Kastamonu'ya gider. Kafileyi Kalecik ilçesi yakınlarında Çankırı Kafkas topçu alayı kumandanı Yahya Bey karşılar. Mehmet Akif ve yanındakiler Yahya Bey'in delaletiyle yol üzerinde bulunan köylere uğrayarak, onları vaazları ile irşat edip, Milli Mücadeleye katılmaya davet ederler. Konya'daki Delibaş isyanında "nasihat heyeti"nin içinde Akif de vardır. Halkın Ankara'ya destek vermesinde, isyanların bastırılmasında Akif ve arkadaşları daima ön sırada yer alırlar.

2. Romanlardaki Akif Portresi

A) Üç İstanbul Adlı Romanında Akif Portresi

Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif'in yakın dostlarındandır. Bu dostluk 1903 senesinde İbnülemin Mahmut Kemal'in yazı odasında başlamıştır. Önceleri sadece Cuma günleri bu evdeki karşılaşmalar sonraları özel dost-

luğa dönüşmüş ve bu dostluk Akif'in ölümüne kadar sürmüştür. İlk haftalardan itibaren Mithat Cemal'in Akif'te fark etiği şey mütevazılığı, mahcupluğu ama aynı zamanda sıkı dostluğudur. Kavgalarla ilerleyen dostlukta Mithat Cemal karar verecektir: Akif, büyük adamdır ve bu büyük adamla dostluk demirden leblebi gibidir. Mithat Cemal bu dostluğu Mehmet Akif adlı (Kuntay 1986) biyografisinde ayrıntılarıyla anlatır. Mithat Cemal bu çelik iradeli, yüksek karakterli dostunu şiiriyle de ele alır ve İstiklal Şairi Mehmet Akif adlı (Kuntay 1944) ikinci bir biyografi yazar.

Üç İstanbul romanı Abdülhamit döneminden Birinci Dünya Savaşına kadar ki dönemi siyasal ve sosyal gelişmeler içinde ele alan, yolsuzluk, rüşvet, namus düşkünlüğü gibi birçok ahlâk zayıflıklarını öne çıkaran bir roman olarak görünür. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve İttihat Terakki sonrası gibi Osmanlı'nın en zor yıllarını anlatan romancının, kendi birikim ve tecrübelerinden yola çıktığı açıktır. Roman, yoksul ve kimsesiz bir delikanlı olan Adnan'ın hukuk eğitimi aldığı bilgisiyle başlar; Adnan'ın sınıf atlamak, zevk içinde ve bol imkanlarla yaşamak hırsıyla devam eder ve Adnan'ın tükenişi ile sona erer. Adnan, Abdülhamit döneminde Hidayet'in konağına gidip gelir. Hidayet, hem yönetime hem de muhaliflere yakın olduğu işaretlerini ustalıkla veren biridir. Hidayet'in yardımıyla konaklarda ders vererek geçinen Adnan, İttihat Terakki'nin iktidara gelmesiyle sınıf değiştirir. Talat Paşa ve diğer merkez üyeleri ile yakın ilişkisi vardır. Bir bakıma Hidayet'in konağının fonksiyonunu Adnan'ın bürosu ve evi almıştır. Adnan çok çeşitli yolları ustalıkla kullanarak hükümetin bir numaralı hukukçusu veya iş bitiricisi olmuştur. Parası ve imkânları arttıkça Adnan'daki doyumsuzluk da artmaktadır. Çevresindeki bütün insanlar, onun değişik ihtiyaçlarını karşılamak için vardırlar sadece. Adnan'ın Hidayet, Moiz, Tevfik Hoca gibi bazı ahlaksız adamlarla ilişkisinden daha önceleri de rahatsız olan şair Mehmet Raif, artık Adnan'la görüşmemektedir. Hatta dostu Dağıstanlı Hoca'ya "Adnan 10 Temmuz günü öldü" demiştir.

İttihat Terakki devrildiğinde Adnan'ın da hayatı devrilir. Romanda, vezirden paşaya, bürokrattan şaire, hocalardan gazetecilere, eş ve sevgililerden ahlâkı düşük kadınlara kadar pek çok kişinin bulunması, romanın bütün bir İstanbul mekânını yansıttığı anlamına gelmez. Romandaki kişiler, şu veya bu şekilde, bütün siyasal, kültürel değişmelerin yaşandığı, yozlaşma ve soysuzlaşmanın yeşerdiği elit mekânlarıyla ilintilidirler. Bu mekânlar da Abdülhamit döneminde Hidayet'in, Meşrutiyet döneminde Adnan'ın ve Mütareke döneminde Naşit'in konaklarıdır. Romandaki hemen bütün kişiler, bir yozlaşma içinde, mevki, makam, para ve ün temin eden bu konaklara doğru akarlar. Bu, kahreden çarkın dışında kalan nadirattan sayılacak birkaç kişi vardır: Şair Raif, Dağıstanlı Hoca ve Süheyla. Romanda,

Adnan'ın tükenişini Osmanlı'nın tükenişiyle örtüştüren düşünceler vardır. Osmanlının çözülüşünü, ekonominin ve bilgi temellerinin dışında, sosyal hayattaki yozlaşmada ararsak, Adnan, bütün Osmanlının çözülüşünü temsil eder. Ama bu yargıyı bütünü yansıtan bir tespit olarak düşünmemek gerekir. Çünkü Üç İstanbul'da anlatılan ahlâksız, kanunsuz, değersiz hayatı, Osmanlı'dan kalan enkaz olarak alırsak, Milli Mücadeledeki ruhun temellerini bulamayız. Adnan tipinin bize hatırlatacağı esaslı gerçekliklerden biri de, sözde değerleri olan ama konjokturel davranmasındaki başarılarıyla aslında kendine çalışan bürokrat ve aydın tipinin yönetim kademelerindeki varlığıdır. Yıkılan Vatan adlı bir roman yazmaya çalışan Adnan'ın vatan derdiyle dertlenmediğini söyleyemeyiz. Ama aynı Adnan, hem sarayın hem Jön Türklerin adamı olan, çıkarcı ve düzenbaz Hidayet'in konağında geleceğini aramaktadır. Hidayet'in ahlaksız olduğunu düşünse de, onun gibi bir istikbal peşindedir; Şair Raif'i beğense de onun gibi mahrum olmayı istememektedir. Adnan'ın İttihatçılar'dan sonra beslediği hayaller de ilginçtir. O Mustafa Kemal çevresinde kurulacak hükümette bir görev alacığını umut etmektedir. O dönem de birçok İttihatçı'nın da öyle düşündüğü ama çoğunun hayal kırıklığına uğradığı bir gerçektir. Son olarak şu söylenebilir: Adnan'ın yazmak istediği Yıkılan Vatan adlı romanı, Mithat Cemal, Üç İstanbul adıyla yazmıştır.

Mithat Cemal'in ve diğer birçok yazarın Mehmet Akif biyografileri ve yukarıda özet olarak sunduğumuz Mehmet Akif'in tarihsel portresi okunduğunda Üç İstanbul'da şair Raif olarak (sadece bir kere Mehmet Raif denilmektedir) kurgulan kişinin kaynağının tarihsel bir varlık olan Mehmet Akif Ersoy olduğu anlaşılır. Hatta kurgusal bir kişi olan şair Raif ile ilgili söylenen sözlerin, kişiliği ile ilgili yapılan belirlemelerin neredeyse birebir Mithat Cemal'in Mehmet Akif biyografisindeki söylenenlerle aynı olduğu rahatlıkla tespit edilebilir. Mithat Cemal'in Raif adını seçmesinin tarihsel bir kaynağı da vardır. Mehmet Akif'in babası Tahir Efendi oğlu doğduğunda göbek adını Ragif koymuştur. Bu isimdeki harfler ebcet hesabıyla Akif'in doğum tarihini (1290) gösterir. Fakat çocukluktan itibaren Ragif denilmemiş Akif denilmiştir.

Adnan evde romanını yazarken kapı vurulur. Anlatıcının "madem ki saat sekizdir, Şair Raif gelmiştir" (Kuntay 1998: 13) demesi, randevularına ve alışkanlık edindiği buluşma saatlerine titizlikle uyan Mehmet Akif'i hatırlatır.

Adnan yazdığı roman parçalarını Şair Raif'e okumaktadır. Fakat Adnan bilir ki günde iki üç defa konuşan Raif, fasıl bittikten sonra da bir şey söylemeyecektir. Belki de sadece "Adnan, gördüğün şeyleri yazmalıydın" (Kuntay 1998: 16) diyecektir. Raif, bir şeyler okunurken veya konuşulurken

genellikle dinleyen ve susan bir adamdır. Anlatıcının "Raif deminden beri susuyordu. Onun yalnız gözleri konuşur; dinlediği şeyleri kendi kendine ret yahut kabul eder, cevap vermeyi fazla görür; vereceği cevaplarda kibir bulur susardı (Kuntay 1998: 17) şeklinde verdiği bilgi, Mehmet Akif'in kişilik özelliklerini işaret eder.

Şair Raif, Adnan'ın bazı arkadaşlarını sevmemekte onlara güvenmemektedir. Adnan o kadar istediği halde onu Hidayet'in konağına götürememiştir. Çünkü Raif'e göre Hidayet'in pis işleri vardır. Yahudi olan Moiz'in ise güler yüzünün ve merhametli görüntüsünün arkasında daima çıkar hesabı vardır. Raif, Adnan'ın evinde otururken Hidayet'in geleceğini duyar duymaz onunla karşılaşmamak için "aman herifi görmemeyim" diyerek hemen orayı terk eder (Kuntay 1998: 17) Anlatıcının "karşıdan şair Raif göründü. Moiz, Raif'e yumuşak bir tebessümle bakacak oldu; Raif somurttu. Adnan yanına baktı, Moiz kaçmıştı. Bu Raif çetin adamdı" (Kuntay: 1998: 28) şeklinde anlattığı karşılaşma da Raif'in Moiz'e karşı tavrı ortaya konulur. Mithat paşa sürülmüştür. Adnan'ın evinde gizlice çıkarılan gazetenin hazırlıkları yapılmaktadır. Raif, toplantıya Dağıstanlı Hoca, Fransızca muallimi Kadri, Katip Dilaver, avukat Tevfik Hoca'nın yanında Moiz'in de katılacağını duyunca "o Yahudi gelirse ben yokum" diyerek aynı tavrı sürdürür. Adnan, onu yumuşatmak için, bu adamın Girit'e Mısır'a Şarki Rumeli'ye ağladığını söylemişse de Raif yumuşamamış. "o gözyaşları o pırlantalar flemenk taşıdır" diye haykırmıştır (Kuntay: 1998: 100). Bu özellikleri ile şair Raif'in kaynağı, sevmediği, güvenmediği insanlarla nezaket çerçevesinde bile görüşmeyen, insanlarla ikiyüzlü ilişkiler kurmayan Mehmet Akif'tir.

Üç İstanbul'da Adnan genellikle kendi içinde kalmak şartıyla Şair Raif'i eleştirir. Onun sert tabiatını, değişmez huylarını ve tavizsiz değerlendirmelerini eleştirir. Anlatıcının "Adnan şimdi yanında çatık çehreyle yürüyen şair Raif'i kendi kendine çekiştiriyordu. Bu Raif zaten acı adamdı; tesadüfen güldüğü olursa yüzü rahatsız olurdu. Dostların her gün muayene eder, dünkü adamı bugün aynı bulmazsa bırakır kaçardı" (Kuntay 1998: 29) şeklindeki anlatımı, okura, Mehmet Akif Ersoy'la Mithat Cemal'in çatışmalı ama samimi dostluğunu hatırlatır. Şair Raif'in sözleri adeta Mithat Cemal'in Mehmet Akif adlı kitabındaki sözleri ile aynıdır.

Şair Raif de arkadaşları gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti içindedir ve Abdülhamit'e düşmandır. Arkadaşları gibi o da Mithat Paşa'nın sadaretten düşürülmesini ve sürülmesini doğru bulmaz. Hele onu, hatıralarını zevkle okudukları, Edinburg Darülfünun'undan çıkma İngiliz Sait Paşa'nın sürmüş olmasını aklı almamaktadır. Gizli gazete toplantılarının birinde kalabalık dağıldıktan sonra Adnan'a bu görüşünü aktarır ve sonra sözü Abdülhamit'e getirerek "ona ne zamana kadar katlanacağız? Hangi güna-

hımızın cezasını çekiyoruz" der. Raif, Padişah Abdülhamit'in adını hiç anmaz daima "o" diye konuşur. Adnan'la Raif'in konuşmasını Abdülhamit'e duyulan nefret bağlamında örnekleyebiliriz: "Adnan: 'ceza meza değil, deli'. Raif: 'Deli mi, altından tahtını al bak nasıl akıllanır'. Adnan: 'zaten küçük adam. Bir evin köşe penceresinde oturmak için doğmuş; talih onu bir tahta oturtmuş; fakat tahtında esneyerek oturuyor'. Raif: 'Esneyerek mi? Bilakis korkarak" (Kuntay 1998:110-111). Edebiyat ve siyaset tarihi bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un biyografisi tarandığında Abdülhamit'ten nefret eden Şair Raif ile Mehmet Akif Ersoy'un örtüştükleri rahatlıkla görülebilir.

Şair Raif, olumsuz kararlar verdiği insanlar hakkında kesin hükümlü olduğu gibi doğruluğuna ve temizliğine kanaat getirdiği insanlar hakkında da kesin hükümlüdür. Anlatıcının Raif hakkındaki şu değerlendirmesi Raif karakterinin bu özelliğini gösterir: "Raif, vaktiyle Adnan'a temiz demişti; artık Adnan ölünceye kadar temizdi. O, bir adama bir defa temiz yahut pis derse onu bundan kimse döndüremezdi. Bu kanaatini eğer vakalar sarsmak isterse o zaman vakalara karşı gözünü kapardı" (Kuntay 1998:112). Mehmet Akif biyografisi yazanların ortak görüşlerinden biri de Akif'in dostlarının da düşmanlarının da pek değişmediği noktasındadır. Onun yanlış bulduğu adamlardan pek doğru bir şey çıkmamıştır. Ama bazen doğru bulduğu adamların yanlış işlerini duymuş veya görmüştür. Onu tanıyanlar bu gibi durumlarda Akif'in sustuğunu söylerler.

Şair Raif, mevki makama hiç değer vermeyen, insanları vicdanları ve namusları ile değerli veya değersiz bulan biridir. Yüksek makamlardaki tanıdıkları ile en alt tabakadaki tanıdıklarına karşı ilgisi de bu ölçü çerçevesindedir. Adnan'ın ders verdiği Maliye Nazırı'nın kızı Süheyla ile evlenmesi söz konusu olunca Raif hemen devreye girer; Nazır'ın temiz bir insan olduğunu, bu itibarla kızını temiz bir insan evladına vermek istediğini söyler. Adnan'ın "konaklarda büyümüş nazırın kızı benim fakir haneme gelir mi" şeklindeki düşüncesini anlamak bile istemez. O zaman Adnan içinden şunları geçirir: "Bu Raif, bu zamanın adamı değildi. Tufandan evvelki bir hilkatti. Yirmi odalı konakta oturan kızın bu eve gelmesindeki imkânsızlığı anlamıyordu ve mademki Adnan namusluydu, onun fikrince Adnan'ın küçük evinin Maliye nazırının konağından farkı yoktu" (Kuntay 1998: 113). Mehmet Akif hayatı boyunca Saray'da da Bab-ı Ali'de de teveccüh ve iltifat görmüş bir kişi olduğu halde, Milli Mücadele'nin en etkili kişilerinden biri olduğu halde mevkiye ve paraya talip olmamıştır. Buna talip olanlara saygı duymamış, aksine her türlü imkânsızlıklar içinde namuslu davrananlara hep dost olmuştur. Maliye Nazırı ile yoksul ve kimsesiz Adnan arasında bu bağlamda bir ilişki kuran Şair Raif, işte bu özelliği olan Mehmet Akif'tir.

Romanın ilk yüz sayfasından sonra Raif adeta kaybolur ve ancak romanının

sonlarında yeniden görünmeye başlar. Çünkü bu süreç Adnan'ın çıkarcı adamlarla, ahlaksız adamlarla birlikte olduğu, kadın ve kumar işlerine düştüğü bir süreçtir. Adnan, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çok çeşitli yolları ustalıkla kullanarak hükümetin bir numaralı hukukçusu veya iş bitiricisi olmuş; çok zengin olmuştur. Aslında Şair Raif'i bu süreçte görmemesi de Adnan'ı rahatlatmıştır. Çünkü bu namus timsali adamın gözleri altında yaşamak oldukça eziyet verici bir şeydir. Adnan'ın eski arkadaşlarını değerlendirmesi şartlara göre değişmektedir. Artık dostu Moiz için fena şeyler duymaktadır. Diğer arkadaşı Tevfik hoca ise iyice pis bir adamdır. Dolayısıyla Artık Adnan'ın bu adamlarla işi yoktur. Adnan, bunları düşünürken iki eski dostunun, Şair Raif ve Dağıstanlı Hoca'nın da kendisinden kaçtığının istemeden de olsa farkına varır (Kuntay 1998:207). Adnan, belki de bilinç üstüne çıkaramadığı suçluluk duygusunu yenmek için bir gün 10 Temmuzdan beri kendisini hiç aramayan bu kaba adamın küçük ve uzak evine gider. Fakat Raif, bu ziyareti bir vefakârlık olarak göstermek isteyen Adnan'ı pişman eder. Beş cephede binlerce Türk çocuğunun, Moiz gibi adamlar zengin olsun diye mi öldüğünü haykırır. Bu itiraz ve bu isyan aynı zamanda İttihat Terakki çevresinde çöreklenen başka bir yığın ahlaksız adamadır. Adnan belki bu adamların içinde değildir ama öyle adamlarla düşüp kalkmaktadır. Adnan o gün bu feryadı anlamaz ve içinden Raif'i suçlayarak rahatlamaya çalışır. Ona göre Raif, muharebede aç kaldığı için, her refahın arkasında hırsız aramaktadır. Zaten bu Raif, ta istibdat devrinde Moiz gibi adamlardan iğrenmektedir; zaten bu Raif, gözyaşına inanmayan taş parçası değil midir? Namusu putlaştıran, fazileti sanem yapan bu şair Raif'e Adnan artık bundan sonra gitmeyecektir. Kim bu Raif, kendisi için de neler düşünmüştür? (Kuntay1998: 348). Tarihsel olarak da içinde yer aldığı İttihat Terakki'nin menfaat şebekeleriyle iş tuttuğunu, idarede zaaflar gösterdiğini gören Mehmet Akif'in hükümetle arasına mesafe koyduğu bilinmektedir. Mithat Cemal'in de hükümet içindeki etkili varlığı düşünüldüğünde Şair Raif'in Mehmet Akif'le, Adnan'ın da Mithat Cemal'le ilişkilendirilmesi mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı felaketi yaşanır; İttihat Terakki paşaları ortadan kaybolur. Ofisinden el ayak çekilen Adnan, artık parasız ve dostsuzdur. Bir süre Trablusgarp'a sürülen Adnan geri döndüğünde onu düşünen birkaç kişi kalmıştır. Avrupa hayranı Belkıs yüzünden evlenmekten vazgeçtiği Süheyla onunla evlenmiştir; Prens Hasan ve Eşi vasıtasıyla Adnan'ın maddi ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Dağıstanlı Hoca da bu eski dostunu unutmamıştır. Mustafa Kemal hareketinden de umduğu ilgiyi bulmayan Adnan, artık fizik olarak da çökmektedir. Şair Raif'in romanda yeniden görünüşü bu süreçte olur. Hasta Adnan'ın başında bekleyen eski dadısı Şefika Ha-

nım bir vesile ile Şair Raif'in vefasını anlatır. "Küçük beyciğim senin bir dostun daha varmış meğer! Raif Bey yok mu? İşte o adam... Anneciğine hekim mi taşımadı; aylıklarını mı getirmedi? Annen onunla benim elimizde öldü. Cenazesinden sade o vardı (Kuntay 1998: 546). Bu bilgi üzerine Adnan Süheyla'ya bakar ve "o zaman Trablusgarp'ta sürgünüm diye anamın cenazesini dört hamla bir şair kaldırdı. Bu ne memlekettir" (Kuntay 1998: 546) diye iç geçirir. Bunun üzerine Süheyla da Şair Raif'in her gün gelip Adnan'ın durumunu sorduğunu, ısrar ettiği halde yukarıya çıkmadığını gizleyemez (Kuntay 1998:547). Bu yaşanılandan birkaç gün sonra Adnan ölür. Adnan nezle olsa duyan bütün Beyoğlu ortada yoktur. Cenazeye on kişi katılmış; dar sokaklarda bu on kişi de yedi kişiye düşmüştür: "Ağladığını görmesinler diye tabutun çok ilerisine yürüyen şair Raif, ağladığı uzaktan belli olsun diye bir düziye mendilini yüzüne kapayan Dilaver, bir de simit yiyerek cenazeye uzaktan koşan Aksaray'ın meczup çıplak Ahmet'i." (Kuntay 1998: 555). Romanın birkaç sayfası Şair Raif'in vefası üzerine kurulur. Biyografilerde ve onunla ilgili hatıralarda en çok ve müştereken anılan özelliklerden biri de Mehmet Akif'in vefasıdır. Onun Baytar Mektebi'ndeyken ölen arkadaşının çocuklarına ölene kadar bakması ve diğer bazı vefakâr davranışları neredeyse edebiyat tarihinin kıssaları haline gelmiştir. Mehmet Akif'in bu bağlamda da Şair Raif'in kaynağı olduğu açıktır.

B) Firavun İmanı Adlı Romanda Akif Portresi

Tarık Buğra, Mithat Cemal gibi Mehmet Akif'le dost veya çağdaş olan bir yazar değil. Mehmet Akif öldüğünde Buğra, on sekiz yaşındadır. Babasından ve içine yeni girdiği Bab-ı Ali hayatından Akif hakkında bazı bilgiler edindiği muhtemeldir. Ama Akif ile Buğra arasındaki bağın esası, siyasal ve kültürel gelenek bağlamında aranmalıdır.

1923-1938 arasında Türkiye, siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik inşa faaliyetlerinin yaşandığı bir şantiyeye dönmüştür; sanki bütün değerler yıkılıp yeniden yapılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan ve uygulamaya sokulan bütün bu devrimlerin genel ve belirleyici hedefi, akla dayanan, pozitif bilimlerden yola çıkan, milli kimliği esas alan modern ve laik bir devlet oluşturmak olarak kaydedilmiştir. Top yekun bir "tebdil-i medeniyet"i düşünen bu yapı, geçmişle olan bütün bağlar koparmaya çalışır. Esasen bütün inkılaplar ve onları takip eden kurumlar da, "reddi miras"ın getireceği kaostan, boşluktan tez elden kurtulmak; kurtuluş zaferini, yeni bir diriliş hamlesine dönüştürmek için yapılır. İnönü döneminde de genel anlamda inkılâpların hedefinden ve devletin ilklerinden önemli sapmalar olmaz. Ancak bu dönemde devletin "milli" ve "modern" karakteri etrafında, temeli

İkinci Meşrutiyet yıllarına uzanan çatışmalar baş gösterir. Ahmet Oktay, İkinci Dünya savaşı yıllarında Cumhuriyetin ideolojik ve fikri arayışlarının, yönelmelerinin bir kavga tonuna sahip olduğunu vurgular ve yeni kutuplaşmaları, solun Yahya Kemal'i, sağın da Nazım Hikmet'i neredeyse reddetmesiyle örnekler. Ayrıca devletin kültürel tabanını oluşturan milliyetçilik, resmi ideolojinin savunduğu milliyetçilik ve diğer Türkleri de içine alan Türkçülük olarak farklılaşmaya başlamıştır (Oktay 1993:53). Bu arada yeni devletin inkılâpları ve ilkelerine hep mesafeli durmuş olan İslami anlayış ve duyarlık, "rabıta-yı diniye yerine rabıta-yı milliyenin" ikame edilemeyeceği ve bin yıllık kültürü olan "millet"in yok sayılamayacağı merkezinde kendi kökleri ile yeniden bağ kurmaya başlar. Bu köklerin en yakın ve en etkili isimlerinden biri Mehmet Akif'tir. Akif, milli, muhafazakâr ve Müslüman bir kültürün hem yok olmasını önlemek hem de yeniden inşasını sağlamak duygusu ve düşüncesiyle 1940'larla harekete geçen yapının öncüsü olur. İşte Tarık Buğra'nın, bu siyasal ve kültürel yapının bir romancısı olarak Mehmet Akif ile bağı vardır.

Cumhuriyet döneminin ilk kuşağı olan Reşat Nuri, Halide Edip ve Yakup Kadri gibi modern roman tekniklerine ve entelektüel birikime sahip romancıları, biraz da aceleyle, görüp yaşadıkları değişim ve dönüşümleri işlemeye, bir "devr-i sabık" yaratmaya ve onunla hesaplaşma yönelmişlerdir. Cumhuriyetin ilanından çeyrek yüzyıl sonra romancılar hem Osmanlı'ya hem de eşiğinde doğdukları tarih kesitine yeniden bakmayı denerler. Fakat Türkiye'nin demokrasi tecrübeleri, ideolojik bakışların Kemalist çizgiden ayrılarak çeşitlenmeleri, bu yeni kuşak romancıların yakın tarihe bakma biçimini etkilemiştir. Osmanlı'ya ve yakın tarihe öncekilerden farklı bakan bir romancı da Tarık Buğra'dır. O, Küçük Ağa, Firavun İmanı gibi romanlarında Kuva-yı Milliye bileşenlerini, Milli Mücadele'yi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılanmasını daha gerçekçi ve daha geniş bir perspektifle ele almak iddiası ile yola çıkar ve bütün bu süreçleri milli, İslamî ve muhafazakâr bir bakış açısıyla yorumlar.

Firavun İmanı'nın vaka zamanı Sakarya zaferi arifesinde başlar; İzmir Suikastı sonrasında sona erer. Bu zaman kesitinde Meclis, bir taraftan Sakarya'da kazanılacak zafere odaklanırken bir taraftan da iç isyanları bastırmaya çaba harcar. Mehmet Akif, Hasan Basri, Hüseyin Avni gibi kişiler, bu yüce meclisin "ya istiklal ya ölüm" hedefine kilitlenmişlerdir. Ama ne yazık ki meclisin içinde kendi kişisel çıkarları veya bağlı bulundukları devletlerin, zümrelerin çıkarları için alçakça oyunlar içinde olanlar da vardır. Vatanın selameti ve istiklali için kendilerini feda edenler, bu tür insanların ne dereceye kadar hıyanet içinde olabileceklerini hatta zaferden sonra devlet şekil alırken bu düzenbazların merkeze yerleşeceklerini tahmin ederler

ama şimdilik vatanın kurtuluşu esas olduğu için sabrederler.

Bu arada Zile isyanı patlak verir. Bazı mebuslar isyancıları ezip geçmekten söz ederlerse de Erkan-ı Harbiye, isyancıların üzerine gönderecek bir manga asker bile bulunmadığını söyler. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin teklifi ile isyan bölgesine bir heyet gönderilmesine karar verilir. Hüseyin Salim, Kurtçalı Aziz, Mehmet Şakir Bey, Mehmet Akif, Hüseyin Avni ve Hasan Basri'den oluşan bir heyet kurulur. Zile'yi asıl karıştıran Fuat Zahir takma adlı (asıl adı Ali Yusuf olan) bir adamdır. Bu adam acımasız, her yere oynayabilen, desise kurmakta, adam aldatmakta usta biridir. Akif, kasabaya girmeden önce bir evde bir toplantı düzenler. Orada önce Mustafa Kemal'in Meclisin açılışında yaptığı "Bimennihilkerm nisanın 23'üncü günü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir" cümlesiyle başlayan konuşmasını okur. Sonra bölge ahalisine onları isyana teşvik edenlerin oyunlarını anlatır. Ankara'ya yöneltilen "Anadolu'yu ele geçirecekler; din düşmanıdırlar" şeklindeki iftiraların asılsızlığını ortaya koyar ve kışkırtmayı yapanları "para, pul olan makam ve mansıp hırsı olan bu cifeler, yüzleri tatlı ama ruhları yılana benzer mahluklar, kavilleri ile niyetleri yılanları bile ürkütecek kadar hain yaratıklar" olarak niteler ve bu hainleri, Muhammed kullarının, Ömer ahfadının, Çelebi Mehmet ve Fatih varislerinin dinlememeleri gerektiğini anlatır. Ertesi gün Mehmet Akif, Ali Yusuf'un planlarını boşa çıkarmak için telgrafhaneye Sakarya'da zafer kazanıldığına dair bir haber yollatır. Bu haberi duyan Ali Yusuf hemen Zile'den ayrılır. Mehmet Akif ve arkadaşları isyanı dağıttıktan sonra Ankara'ya dönerlerken Sakarya'dan gerçekten zafer haberi alırlar. Fakat Ali Yusuf, Akiflerden önce Ankara'ya gelmiş, dolap ve iftira zehirlerini yaymış, hemen cepheye koşmuş ve Zile zaferini kendine mal etmiştir. İlerleyen zamanlarda idarenin de en yakın adamı haline gelmiştir. Gazi Paşa birçok işlerde onu görevlendirmiştir. Ruslarla ilişkilerde Ali Yusuf yine devrededir. Fakat ikili çalıştığı ya fark edilmemekte ya da bu haliyle de ondan faydalanılmak düşünülmektedir.

Mesele bu kadarla da kalmamakta Akif ve arkadaşlarının gizli planları oldukları, Mustafa Kemal'e karşı oldukları konusunda olmadık dolaplar çevrilmektedir. Akif de Hüseyin Avni de korkunç sonucu artık görmeye başlamışlardır. Sakarya zaferinden sonra Ankara büsbütün kalabalıklaşmış, güvenilemeyecek, hatta tiksinilecek adamlar sahnede boy göstermeye başlamıştır. Nitekim beklenilen olmuş; İzmir suikast girişiminden sonra Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Hasan Basri gibi insanlar suçlu listelerine dâhil edilmiş; takibata alınmışlardır.

Tarık Buğra, Firavun İmanı'nda vaka zamanını tarihsel bir zaman dilimi olarak belirlemiş, bu zaman diliminin hikâyesini kurmuştur. Aynı gerçeklik vurgusunu kişiler düzeyinde de yapmış; Mustafa Kemal, Hüseyin Avni,

Hasan Basri, Mehmet Akif gibi tarihsel aktörleri isimlerini bile değiştirmeden romanına yerleştirmiştir. Ancak yazılan bir tarih veya hatıra olmadığı için, bu tarihsel kişilerin yanına bütünüyle kurmaca olan kişiler de yerleştirmiştir. Hatta daha da farklı bir şey yapmış; Küçük Ağa romanındaki iki karakteri de romana almış; böylece hem iki roman arasında tematik bir bağ kurmuş, hem de iki romanın da tarihsel gerçeklikle bağını bir daha vurgulamıştır. Bütün bu vurgulara rağmen romandaki Mehmet Akif'in kurgusal bir portre olduğunu kabul etmek zorunluluğu vardır. Ama elbette bu kurgusal varlığın romandaki bütün hayatının kaynağı, tarihsel bir kişi olan Mehmet Akif'tir.

Romanda önce Milli Mücadele'yi hazırlayan ve onu zafere ulaştıracak olan Meclis'in içindeki bir gruba dikkat çekilir. Bu grubun üyeleri Hüseyin Avni, Hasan Basri ve arka sıralarda bir kalem efendisi gibi sessiz sedasız oturan Mehmet Akif'tir. Bunlar vatan ve millet sevdalısı, çelik iradeli aynı zamanda fizik olarak da güçlü kuvvetli insanlardır. Anadolu'dan gelen mebusların çoğu da onlar gibiydiler. Bileklerine de yüreklerine de pek kişiler. Bunlar kavgayı da süngü süngüye bıçak bıçağa tabanca tabancaya hesaplaşmasını da iyi bilirler (Buğra 1983:11). Bu bilgilendirmenin en temel işlevi, Burdur mebusu Mehmet Akif, Balıkesir mebusu Hasan Basri ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni'nin tarihsel varlıklarını romana aktararak Meclise ve yeni kurulacak devlete hangi kültürel ve siyasal açıdan bakıldığını ortaya koymaktır.

Mehmet Akif ve arkadaşları vatanın kurtuluşunun meclisin iradesine bağlı olduğuna inanırlar. Ama bu iradeyi baltalamak isteyen kişilerin ve grupların varlığını da bilmekte hatta bunların güya milletin selameti adına konuştuklarını görmekte ama şu anda bunlarla mücadele etmenin kurtuluş imkânına zarar vereceğini düşündükleri için acı içinde sabretmektedirler. Anlatıcı romanın başlarında bu şer cephesinin Mehmet Akif ve arkadaşları tarafından nasıl görüldüğünü şöyle anlatır: "İşte şimdi bu ihanetler, bu tutkular bu aldanışlar ele ele veriyor; meclislerin en soylusunu amaçların en yücesini ihanetle uşaklıkla satılmışlıkla suçlayacak kadar şirretleşebiliyordu. Halkın karşısına dostluk maskesi ve gönül çekici sözlerle çıkıyor, onu bölmek kendisine düşman kılmak, bir kelimeyle gerçek emperyalizme satmak için çalışabiliyorlardı" (Buğra 1983:20). Hüseyin Avni ve Hasan Basri, bu hıyaneti anlamakta zorluk çekerler ve o zaman Akif'in "insan zor mahluk" sözünün anlamını derinliğine kararalar.

Bu şer güçler bir cephe olarak kümelenmiş de değildirler; hemen hemen her grubun yanında veya içinde vardırlar. Etki alanlarını dağıtmışladır ama bu sayede de telkin alanlarını genişletmişlerdir. Bu yüzden en samimi bazı insanlarda bile umutsuzluk görülmeye başlamıştır. Mehmet Akif'in Hacı

Bayram Medresesindeki hücresinde toplananlar artık öfkelerine, hınçlarına egemen olmayı öğrenmişledir. Ama bu ahval içinde hepsini derin bir hüzün sarmıştır (Buğra 1983: 23). Yunan Sakarya'nın doğusuna kadar ilerleyince sadece Bolşeviklerin yardımlarına güvenenler değil, mütareke ile başlayan Amerika veya İngiliz hatta İtalyan veya Fransız mandasına bel bağlayanlar, her biri bu güçlerin biri için çalışanların sayıları nerdeyse hortlamıştır. Hacı Bayram Medresesi'nin hücresinde toplananlar Akif'in ağzından şu mısraların döküldüğünü duyarlar: "Sana senden gerekir dâd lazımsa / Gayren ümidi kes imdâd lazımsa" (Buğra 1983: 24). Akif, kendi kedine konuşmaya devam etmektedir: "Yunan durdurulamıyor; para bulunamıyor; ilaç bulunamıyor; ekmek elbise bulunamıyor". Bir ümitsizlik hali gibi görünür bu konuşma. Akif'i öz babasından kardeşlerinden çok sevip sayan Hüseyin Avni, azarlar hatta ayıplar gibi patlar: "Kendimizden ümit kesmek ha!" (Buğra 1983: 24). Fakat hemen utancından kıpkırmızı olur. Bu kızarmış yüzle Akif'e "Öyle de siz neden hala Ankara'da ve aynı iman aynı inançtasınız?". Akif tertemiz ve gönül çelen tebessümü ile fısıldar gibi konuşur: "Felek eğer bu güne kadar ettiklerinin gösterdiği gibi bu ulu milletten yüz çevirdiyse... O kadar kahpeyse, Ankara da düşecekse Meclisin kapısında üç beş Rum itini gebertip şehit olmak için" diye cevap verir ve ilave eder: "sanırım siz de Ankara'dan sırf bunun için ayrılmayacaksınız" (Buğra 1983:25). Sonra hücreyi saran hüznün sebebini adeta hepsinin adına açıklar: "Mandacılar, Bolşevikler, biz ve birçok konuda bizim gibi düşünmeyen bize karşı olan veya bizim kendilerine karşı olduğumuz herkes hepimiz zaferi ve kurtuluşu istiyoruz. Ama aramızda zaferi ve kurtuluşu şu veya bu sonu kendi çıkarları, hırsları için isteyenlerin bulunduğunu da biliyoruz. Bu da kalbimi korku ve umusuzlukla titretiyor. Bu insanlar, Mehmetçiğin zaferinden sonra hatta zafer ümidi belirince neler yapmaz, nasıl gaddarlaşmazlar" (Buğra 1983: 27)

Hacı Bayram Medresesindeki odasında toplanan dostlarına, bu acı tahminleri yapmaktan rahatsız olur Mehmet Akif. Bu söylediklerinin iç karartan etkisini azaltmak için "hele zafer ümidi belirsin, Allah bu millete o günleri göstersin" diyerek azaltmak ister. Ama zafer kazanıldığında şer kuvvetlerinin yapabileceklerini söylemeden de duramaz. Çünkü Akif, bu sinsi güçleri, bu kancıklıkları, bu leş kargalarını İstanbul'da mütareke günlerinde de görmüştür: "Onları ben İstanbul batarken gördüm: Yangın veya deprem yağmacıları, leş kargaları gibi çalışıyorlardı. Kimi karaborsacıydı, kimi istifçi. Aralarında Devlet-i Aliye'yi satanlara son anlara kadar goy goy çeken, son parsaları gizli ödeneklerin son kırıntılarını toplamaya bakanlar vardı. Ankara'da da denediler şanslarını; şimdi gittiler; gene gelecekler yeter ki Mehmetçik patlatsın sillesini" (Buğra 1983:27-28). Akif o günkü konuşma-

sını “ama her şeyden önce biz varız. Hak bildiğimiz yolda sonuna kadar direneceğiz. Tıpkı Ankara’da Ankara için direnmek istediğimiz gibi” (Buğra 1983:29) diyerek bitirir.

Zaten orada bulunan Hasan Basri, Hüseyin Avni gibi insanlar da bu kasvetli havanın içinde boğulup kalmazlar. Çünkü onlar, Akif’in memleket ve millet sevgisinin, bir medeni karakter, bir çelik irade olarak nasıl tecessüm ettiğini daima göre gelmişlerdir. Akif, gerektiğinde elinde mavzer en tehlikeli bölgelere girmiş; üstelik kurşunun yapamayacağını inancıyla yapmış adamdır. İsyan ve tereddüt bölgelerinde bir derviş gibi gönülleri uyarmış; imanları tazelemiş; topların sindiremediği asileri cephe gönüllüsü yapmıştır. Hüseyin Avni ve Hasan Basri, Teşkila-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey’in Akif hakkında anlattıklarını hatırlarlar: Akif, hicaz bölgesine gönderildiğinde Hicaz Emiri Şerif Hüseyin Paşa ile oğullarının İngilizlerle anlaşarak hazırladıkları ve İslam alemini utandıran tezgahlarını bozmak için dört arkadaşıyla birlikte tam bir eylem adamı olarak çalışmış; tehlikeleri zerre kadar umursamamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda da İngiliz ordusunda Türkiye’ye karşı savaşan Müslüman Askerlerini uyarmak için yaptıkları tam birer destan metni olacak çalışmalardır. İşte bütün bu kahramanlıkları yapan Akif’in ümitsizlik göstermesinin imkanı yoktur ve o büyük insan öyle mütevazıdır ki Eşref Bey anlatmasa, dostları dahi bu kahramanlıkları bilmeyecektir (Buğra 1983: 30).

Yunanlılar’ın Sakaraya’nın doğusuna geçip Ankara’ya doğru ilerlemeye başladığı günlerde Meclis’in Kayseri’ye taşınma fikri tartışılır. Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Hasan Basri gibi Mustafa Kemal de bunun davanın bırakılışı anlamına geleceği inancındadır. Sakarya’da zafer kazanılırsa zaten bu fikir anlamsız hale gelecektir. (Buğra 1983: 36)

Tam bu günlerde Zile taraflarından da isyan haberleri gelir. Meclis üyelerinin kimi bu asilerin hemen ezilmesi gerektiğini söyler. Fakat Erkan-ı Harbiye’den gelen “asilerin üzerine gönderecek bir manga askerimiz bile yok” şeklinde haber, meclise bir çaresizlik bombası gibi düşer. Bu ortamda Hüseyin Avni birden kürsüye fırlayarak Kuva-yı Milliye’nin kuruluşundaki zorlukları hatırlatarak isyancıları doğru yola sevk edecek bir heyet kurulmasını ister. Meclistekilerin birçoğu özellikle Şeyh Servet Efendi, bu teklifin bir ham hayal olduğunu söyler. Fakat teklif kabul edilir ve Hüseyin Salim, Kurtçalı Aziz, Mehmet Şakir Bey, Mehmet Akif, Hüseyin Avni ve Hasan Basri’den oluşan bir heyet kurulur. Fakat Akif ve Hüseyin Avni Mehmet Salim’den şüphelenirler. Küçük Ağa’yla çalışan Çolak Salih’e Mehmet Salim’i takip görevi verirler (Buğra 1983: 42)

Zile’deki isyanı hazırlayan ve yönlendiren Fuat Zahir takma adıyla orada

bulunan Ali Yusuf'tur. Bu adam acımasız, her yere oynayabilen, desise kurmakta, adam aldatmakta usta olan biridir (Buğra 1983:49). İsyancıları doğru yola çekmek veya bölmek için yola çıkan heyet işte bu gibi adamlardan dolayı işlerinin zor olduğunu bilir. Akif, kasabaya girmeden önce bir evde toplantı düzenler. Orada önce Mustafa Kemal'in Meclisin açılışı için hazırladığı ve "Bimennihilkerim nisanın 23'üncü günü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir" cümlesiyle başlayan metni okur. Çünkü isyancılar Yunan kadar bu meseleyle de ilgilenmektedirler. Akif ve arkadaşları bilirler ki bu adamcağızların kafalarına Ankara'nın yalnız padişaha değil, din ve imana da karşı olduğu sokulmuştur. Bu yüzden Akif, bölge ahalisine onları isyana teşvik edenlerin oyunlarını anlatır. Ankara'ya yöneltilen "Anadolu'yu ele geçirecekler; din düşmanıdırlar" şeklindeki iftiraların asılsızlığını ortaya koyar ve kışkırtmayı yapanları "para, pul, makam ve mansıp hırsı olan bu cifeler, yüzleri tatlı ama ruhları yılana benzer mahluklar, kavilleri ile niyetleri yılanları bile ürkütecek kadar hain yaratıklar" olarak niteler ve bu hainleri, Muhammed kullarının, Ömer ahfadının, Çelebi Mehmet ve Fatih varislerinin dinlememeleri gerektiğini vurgular (Buğra 1983: 90-99).

Akif ve arkadaşlarının bölgedeki temaslarını ve güçlerini öğrenmek için toplantıya katılan Ali Yusuf, Akif'in bu sözleri üzerine gözden kaybolur. Akif, anlattıklarının tesirini artırmak için ilk defa kendinden söz eder: " Bakın gözerimin içine bakın ve iyi dinleyin. Ben Mehmet Akif'im. Padişahtan zerre kadar menfaat beklemedim. Ama Padişahın bana teveccüh ve itibarı vardır. Ben Bab-ı Ali'den zerre kadar menfaat beklemedim ama Bab-ı Ali'nin bana teveccüh ve itibarı hatta iltifatı vardır. Ankara'dan da zerre bir şey beklemem. Bütün bunlara doğru değil diyecek bir ferd-i vahit çıkarsa alnını karışlarım". Kendinden söz ettiği için utanan Akif, "bunları kendimden söz etmek için söyledimse Allah beni kahretsin" der ve "Ben size diyorum ki Yunan yenilecektir; bu da ancak Ankara sayesinde olacaktır" (Buğra 1983: 99) diyerek konuşmasını bitirir. Mehmet Akif, Ali Yusuf'un planlarını boşa çıkarmak için telgrafhaneye Sakarya'da zafer kazanıldığına dair bir haber yollatır. Geceki konuşmaların üzerine bu haberi de duyan bölge halkı dağılmasıyla isyan çözülür. Akif ve arkadaşları Ankara'ya dönerlerken Sakarya'dan gerçekten zafer haberi alırlar (Buğra: 1983: 118)

Fakat Ali Yusuf nasıl etmişse etmiş Akiflerden önce Ankara'ya gelmiş, dolap ve iftira zehirlerini yaymış, hemen cepheye koşmuş ve Zile zaferini kendine mal etmiştir. İlerleyen zamanlarda idarenin de en yakın adamı haline gelmiştir. Gazi Paşa birçok işlerde onu görevlendirmiştir. Ruslarla ilişkilerde Ali Yusuf yine devrededir. Fakat ikili çalıştığı ya fark edilmemekte ya da bu haliyle de ondan faydalanılmak düşünülmektedir. Mesele bu kadarla da

kalmamakta Akif ve arkadaşlarının gizli planları olduğu konusunda, Mustafa Kemal'e karşı oldukları konusunda olmadık dolaplar çevrilmektedir.

Bu tür dolaplar karşısında Akif ve arkadaşlarının çıkarcı cephe tarafından yıpratılmasına anlatıcı rıza göstermez ve yorumlara girişir: Saray'da da Bab-ı Ali'de de Ankara'da da itibarı yüksek olan; çoluk çocuğunu bırakarak Anadolu'ya koşan, yokluğun ve zorluğun her türlüsünü hiçe sayan, vatanını ırkından, ırkını vatanından ayırmayan Akif için bu insafsızca dalavereleri sineye çekmek ne kadar ağırdır. Esasında Akif'de Hüseyin Avni de artık korkunç sonucu görmektedirler. Bu insafsızlar, Akiflerin Gazi'ye düşman olduklarını, tutucu olduklarını söyleyecekleri gibi millet düşmanı olduklarını bile söyleyeceklerdir. Sakarya zaferinden sonra Ankara'nın birden bire kalabalıklaşması, tevazu ve merhameti istismarda usta olan tiksinilecek adamların sahnede boy göstermeye başlaması bu sonu işaret etmektedir. (Buğra 1983: 213). Anlatıcı yine devreye girerek bütün bunlara rağmen Akif'in Meclisi sevdiğini; çoğunluğunun Müslüman Türk olduğu bu yapıyı mukaddes bulduğunu ve asla bu duygusundan vazgeçmediğini söyler (Buğra 1983: 217)

Akif ve arkadaşları zafer sonrasında Ankara'nın muhtemel durumunu görmek istemeyecekleri ve bir menfaat peşinde koşmayacakları için Ankara'dan ayrılarak köşeye çekilmeyi düşünürler. Hüseyin Avni, Erzurum'a dönecektir. Mehmet Akif, bir cemiyet ve kavga adamının bunu yapamayacağını söyleyerek Hüseyin Avni'ye takılır. Fakat kendisi bunu yapmak için can atmaktadır: İstanbul'a dönmeyecek, bir dağ başına veya çöle gidecek, unutacak ve unutulacaktır. Bu kez arkadaşları, korkusuz ve mücadeleci dostlarının bunu yapamayacaklarını söylerler. Akif cevabı şöyledir: "Kavgayı düşmanla yapmayı seviyorum. Karşımda düşman varken binlerce şükür içimde korkunun gölgesi düşmedi. Ama yanı başımda görünenler, bunların hileleri, kahpelikleri ile mücadele? Yok. Bana göre değil bu. Biliyorum bu kavga da millet için din için. Ama insanı bu kadar küçülmeye tahammülüm yok. Sen Avni, cemiyet erisin, çok çekeceksin diye korkarım" (Buğra 1983: 222-223).

Roman, başından beri Mehmet Akif'in bir öngörüsü olarak beklenilen dalaverelerle son bulur. İzmir suikast girişiminden sonra Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Hasan Basri gibi insanlar suçlu listelerine dâhil edilirler ve takibata alınırlar.

Sonuç

Mithat Cemal Kuntay'ın Mehmet Akif'le 1903'ten 1936'ya kadar süren bir dostluğu vardır. O, İttihat Terakki içindeki mücadelesinde, edebî çevrelerle olan ilişkilerinde, Avrupa kültürü bağlamındaki batıcılığında, yeni hayat ile eski hayat arasındaki sıkışmışlığında, dergi ve gazete çalışmalarında hatta

hayatında daima dip bir problem olan inançsızlık sınırındaki çelişkilerinde daima Mehmet Akif ile beraberdir. Bu beraberlik bazen görüşme ve birlikte çalışma, bazen birbirinden uzaklaşma; bazen de kavgalı ve küs şekilde devam etmiştir. Kuntay bu dostluğu ve bu hatıraları iki biyografik çalışmada yazdığı gibi tek romanına da taşımak istemiş ve Mehmet Akif'i şair Mehmet Raif adıyla Üç İstanbul'un en etkili karakterlerinden biri olarak kurgulamıştır.

Mithat Cemal'in Mehmet Akif biyografileri ve Üç İstanbul adlı romanı yan yana okunduğunda, Üç İstanbul'da şair Raif olarak kurgulan kişinin kaynağının tarihsel bir varlık olan Mehmet Akif Ersoy olduğu anlaşılır. Hatta kurgusal bir kişi olan şair Raif ile ilgili söylenen sözlerin, kişiliği ile ilgili yapılan belirlemelerin neredeyse birebir Mithat Cemal'in Mehmet Akif biyografisindeki söylenenlerle aynı olduğu rahatlıkla tespit edilebilir.

Mehmet Akif'i roman karakteri olarak kurgularken Tarık Buğranın da siyasi ve edebi kaynakları taradığı anlaşılmaktadır. Hacı Bayram Veli Medresesinde Akif'in verdiği bilgilerin veya dostlarının Akif hakkında söylediklerinin çoğu, onun İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve Milli Mücadele içindeki faaliyetleriyle örtüşmektedir. Tarık Buğra, devlet arşivlerinde, Mehmet Akif biyografilerinde ve onunla ilgili hatıralarda bulunan bilgi ve yorumları romana aktarırken, Mehmet Akif ve onun merkezindeki bir bakış açısını ve kültürel anlayışı anlatma kaygısını edebi bir karakter yaratma kaygısından daha önemli bulmuştur denilebilir. Fethi Naci bu tutumun ideolojik kaynaklı olduğunu söyler ve Milli Mücadele yıllarını anlatan bir romanda vatanı sevenler olarak sadece Mehmet Akif Hüseyin Avni gibi isimlerin sayılmasını ideolojik ve antikomünist tutuma bağlar (Naci, 1990: 173). Mustafa Kemal, Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Hasan Basri gibi kişilerin tarihsel kimlikleri ve adlarıyla romanda yer almasının, diğer kişilerin özellikle ihanet ve düzenbazlık çizgisindeki kişilerin tarihsel kimlikleri ile verilmemesinin iki temel sebebi vardır. 1. Yakın tarih bağlamında yaygın ve resmi halde bulunan bilgileri tartışmaya açmak ve Akif'leri, millet inancı ve iradesiyle bütünleşmiş asıl kahramanlar olarak inşa etmek. 2. İhanet çizgisinde gördüklerinin kimliklerini itibari hale getirerek siyasal ve sosyal hayatın örtülü çatışmasını açık bir kavgaya dönüştürmemek. Buğra'nın bazı olaylardaki tarihsel bilgileri hesaba katmadığı da görülmektedir. Örneğin Sakarya zaferi arifesinde tamamen Zile'de başlayıp biten bir isyan görülmektedir. Ayrıca Mehmet Akif Zile'ye gittiğine dair bir bilgi de yoktur. Galiba Tarık Buğra, 1920 Haziran ve Temmuz aylarında Zile'de Kuva-yı Milliye güçleri ile isyancılar arasında yaşanan çatışmaları Mehmet Akif bağlamında yeniden kurgulamış ve Akif'in Konya Delibaş isyanındaki rolünü bu olaya giydirmiştir.

Üç İstanbul ve Firavun İmanı romanları arasında Mehmet Akif bağlamında bazı ilişkilendirmeler yapılabilir. Her iki romanda da Mehmet Akif, Türkiye'nin yakın tarihinde çok önemli değişimlerin yaşandığı dönemlerde etkili bir figür olarak görünmektedir. İki romanda da Mehmet Akif'in kurgulanışı önemli oranda tarihsel kaynaklara balıdır. Firavun İmanı'ndaki zaman kesiti, Üç İstanbul'daki zaman kesitinin devamıdır. Üç İstanbul ve Firavun İmanı'ndaki Mehmet Akif kurgularında önemli farklılıklar da vardır. Üç İstanbul'da Mehmet Akif'in tarihsel varlığından yola çıkılarak kurgulanan şair Raif, romanın baş kişisi olan Adnan'ın arkadaşıdır. Roman özellikle Adnan'ın siyasal, sosyal ve ekonomik anlamdaki yükselişi ve çöküşü üzerine kurulur. Adnan yükselişe geçtiğinde Raif'le bağlarını kestiği Raif ikinci derecede bir kişi olarak görünür. Firavun İmanı'nda ise romanın başından sonuna Mehmet Akif merkez kişi olarak vardır. Birinci romanda dürüst, vefakar ama sosyal ilişkilerde çok katı bir eski dost olarak görünen Mehmet Akif (şair Raif), ikinci romanda milli, İslamî ve muhafazakar kültür bağlamında tarihsel bir simge olarak yer almaktadır. Üç İstanbul'da şair Raif olarak kurgulanan Mehmet Akif, bütünüyle kişilik özellikleri ile etkin bir figürdür; Firavun İmanı'nda ise Mehmet Akif, millet iradesi ve millet değerleri bağlamında bir kahraman figürdür.

Kaynakça

Aka Gündüz (1939). Giderayak. İstanbul

Birinci, Ali (2000). "Roman Mı Hatırat Mı", Türk Yurdu Romanı Özel Sayısı, C.20, S.154,

Buğra, Tarık (1966). Küçük Ağa. İstanbul

Buğra, Tarık (1983). Firavun İmanı. İstanbul: Ötüken Yayınları

Erişirgil, Mehmet Emin (1956). İslamcı Bir Şairin Romanı. İstanbul:

Ersoy, Emin Akif (1948). "Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz" Millet, 11 Mart S. 110

Karakoç, Sezai (1987). Mehmet Akif. İstanbul: Diriliş yayınları

Kuntay, Mithat cemal (1986). Mehmet Akif. Ankara: Tür İş Bankası Yayınları

Kuntay, Mithat Cemal (1998). Üç İstanbul. İstanbul: Oğlak Yayınları

Okay, Orhan (2008). "Mehmet Akif'in Karakteri ve Sanatı", Hece Mehmet Akif Özel Sayısı, S.133 Ocak

Oktay, Ahmet, 1993.Türkiye'de Popüler Kültür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Topçu, Nurettin (1998). Mehmet Akif. İstanbul: Dergah Yayınları

Naci fethi (1990). 100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme. İstanbul: Gerçek Yayınevi

VAİZ MEHMET AKİF

Abdullah UÇMAN *

Özet

Bilindiği gibi vaaz geleneği peygamberimiz Hz. Muhammed'in ilk müslümanlara islâm dininin emir ve yasaklarını daha ayrıntılı olarak açıklamak amacıyla Mescid-i Nebevî'de yapmış olduğu konuşmalarla başlamış ve bu tarz konuşmalar zamanla bütün İslâm ülkelerine yayılmıştır.

işte Mehmed Akif de biraz bu geleneğe uyarak Safahatın ikinci kitabına Süleymaniye Kürsüsünde", dördüncü kitabına "Fâtih Kürsüsünde" adlarını vermek suretiyle, yaşadığı devrin birtakım siyasal ve sosyal meselelerini kürsüdeki bir vaizin gözüyle ele alıp değerlendirme yoluna gitmiş ve gerekli gördüğü bazı hususlarda dinleyicıyeokuyucuya nasihatlar vermiştir.

Mehmed Akif bundan başka bir de Millî Mücadele yıllarında memleketimizi istilâ eden düşmanlara karşı Anadolu halkını uyarmak, birlik ve beraberlik içinde düşmana karşı topyekün bir cephe teşkil etmek ve mücadele etmek üzere önce Balıkesir'de Zağanos Paşa Camii'nde, daha sonra Kastamonu'da Naşrullah Camii'nde kürsüye çıkarak vaaz vermiş; bu vaazların metinlerini de daha sonra Sebîlürresad dergisinde yayımlamıştır. Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasında ve savasın kazanılmasında Mehmed Akif'in bu mev'izelerinin büyük yararı olmuştur. Adı geçen bu metinler bugün için bile geçerli çeşitli görüş ve fikirleri ihtiva etmektedir.

----

* Prof. Dr. Abdullah UÇMAN - 1951 yılında Edirne'de doğan Abdullah Uçman, ilk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladı, istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1972 yılında mezun olduktan sonra 1974-1978 yılları arasında aynı bölümde kütüphane memurluğu yaptı. 1976 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin yayımına katılan Uçman, 1978 yılında istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde Mehmet Kaplan'ın asistanı oldu, 1981 yılında da doktorasını tamamladı. 1984 yılından beri Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta ve 1988 yılından beri de Türkiye Diyanet Vakfı islâm Ansiklopedisinde redaktör olarak görev yapmaktadır.

ilk eleştiri yazısı "Mansur Bey ve Düşündürdükleri", 1972de Hareket dergisinde yayımlandı. Yeni Sanat dergisinin kurucuları arasında yer alan Uçman, yakın dönem Türk edebiyatını konu alan makalelerini Hisar, Düşünce, Mavera, Yönelişler, Millî Kültür, Kubbealtı Akademi, Tarih ve Toplum, Dergâh ve Kasgar dergilerinde yayımladı.

Abdullah Uçman, yıllardır Rıza Tevfik Bölükbaşı ve arşivi üzerine çalışmaktadır. Arşivden çıkan ve yakın tarihin dil, edebiyat, felsefe ve kültür tarihi açısından önem taşıyan kimi yayımlanmış belgelerinden kitaplar oluşturdu, yazılar kaleme aldı.

Çalışmaları: Eşrefoğlu Rûmî, (Ö. Akıncı ile) (1976), Koça Sekbanbaşı Risalesi (1976), Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi (1977), Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile ilgili Makaleleri (1982), Cenab Sahabeddin'in Bütün Şiirleri, (M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci ile) 11984), Abdülhâk Hâmid ve Mülâhazatı Felsefiyesi (Rıza Tevfik)(1984), Birazda Ben Konuşayım (Rıza Tevfik) (1993), istanbul'da Bir Ramazan ICenab Sahabeddin) (1994), Siiri ve Sanatı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali ilmî Fânîye Bir Mektup 11997), Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup (1997), Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa (1997), Bir 150'liğin Mektupları (H. inci ile) (1998), Muallim Naci (1998), Rıza Tevfik (1999), Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi (19991, Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle ilgili Yazıları (2000), "Bir Gül Bu Karanlıklarda"-Tanpınar Üzerine Yazılar (H. inci ile) (20021, Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma (2004).

VÂİZ MEHMED ÂKİF

Arapça asıllı mev'ize veya vaaz kelimesinin lügat anlamı dinî ve ahlâkî mahiyette nasihat ve öğüt vermektir. Peygamberimizin insanları İslâmiyet'e davet etmesiyle başlayan mev'ize geleneği, onun, yeni dinin özünü ve çeşitli kurallarını etrafında toplanan ilk Müslümanlara İlâhî emir olarak tebliğ ederken, bazı konuları ayrıntılı şekilde açıklama ihtiyacı duymuştur. Müslümanların ibadet edebilmesi için ilk mescit yapıldığı zaman, Hz. Muhammed, haftada en az bir defa Cuma günü Müslümanları buraya toplayarak onlara dinî ve ahlâkî mahiyette çeşitli öğütler vermiştir. İslâm dünyasında bu şekilde başlayan mev'ize veya vaaz geleneği, bütün Müslüman topluluklarda peygamberimizin vefatından sonra da vâiz adı verilen İslâm âlimleri tarafından devam ettirilmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Şiirlerinin birçoğunda içinden çıktığı halkın dili, mantığı ve zihniyetiyle konuşan Mehmed Âkif de, biraz bu geleneğe uyarak, halkın dertlerine tercüman olmak ve onları aydınlatmak amacıyla Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da Beyazıt, Fâtih ve Süleymaniye camilerinde, Millî Mücadele yıllarında da Ankara'da Hacı Bayram Camii'nde, Burdur'da hükümet konağında, Balıkesir'de Zağanos Paşa Camii ile Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde bizzat kürsüye çıkarak vaazlar vermiş; ayrıca, şiirlerini bir araya getirdiği *Safahât*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde* ile dördüncü kitabı *Fâtih*

Kürsüsünde de vaaz yoluyla halkı bilgilendirme yolunu tercih etmiştir.[1]

Mehmed Âkif, 1912'de yayımladığı *Süleymaniye Kürsüsünde*'yi, hayatını İslâmiyet'e hizmet etmeye adamış olan yakın dostu Türkistanlı seyyah ve âlim Abdürreşid İbrahim'in[2] ağzından, Süleymaniye Camii'nde verilmiş bir vaaz şeklinde kaleme almıştır. Önce, bütün İslâm âlemini gezip dolaştığını söyleyerek Rusya, Türkistan ve Hindistan'ı, sonra da Japonya'yı anlatan, buralardaki halkın iyi ve kötü durumlarını tasvir eden vâiz, 1908'de Meşrutiyet'in ilân edildiğini duyunca, sevinerek İstanbul'a gelir. Vâize göre uzun yıllar uğrunda mücadeleler verilen ve büyük ümitler bağlanan II. Meşrutiyet'le gelen "hürriyet"in, beklendiği gibi memleketi kurtaramayacağı, çünkü yanlış anlaşıldığı ve doğrusunu anlamaya da kimsenin yanaşmadığı görülmüştür. Başta gazeteler olmak üzere, herkes birbirine sövüp saymakta, partizanlık ve ırkçılık cereyanları milleti parçalamaktadır. İstanbul çalkalanıyor, ne ilim var ne disiplin kalmış, ne de devlet daireleri açık; mektepler kapanmış.. Tam anlamıyla bir curcunadır gidiyor...

Aydınlar dinî ve millî her şeyi bırakıp Avrupa'nın peşinden gidilmesini istemekte, halk ise buna tepki olarak her türlü yeniliğe karşı çıkmaktadır. Aydınlar dini yanlış anlayıp ortadan kaldırmaya çalışırken, halk da dinin aslını bırakıp hurafelere saplanmaktadır. Edebiyat ise, halkı iyiye ve güzele sevk edeceğine, tam aksine eğlenceye ve fuhşa teşvik etmektedir. İstanbul'u, önceki ziyaretlerinde gördüğünün aksine uyanmış ve çalışır bir halde bulmayı beklerken, tam tersine bir manzarayla karşılaşınca hayal kırıklığına uğrar ve dehşete kapılır.

Bütün bunların sonunda vâiz, bu durumun sebeplerini ve onlardan kurtulmak için tutulması gereken yolları göstererek şöyle bir dua ile sözlerini tamamlar:

Yâ İlâhî bize tevfikini gönder...
Doğru yol hangisidir, millete göster...
(.......)
Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu...
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu!
Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer'-i mübîn;

1 *Süleymaniye Kürsüsünde*, Ocak-Ağustos 1912; *Fâtih Kürsüsünde* ise Haziran 1913-Temmuz 1914 tarihleri arasında önce *Sebîlürreşad* mecmuasında yayımlanmış, daha sonra kitap haline getirilmiştir (bk. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahât*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, 6. b., İstanbul 2005, s. 107-110).

2 Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), C. I, İstanbul 1988, s. 295-297.

Hâk-sâr eyleme yâ Rab, onu olsun...3

Safahât'ın dördüncü kitabı olarak 1914 yılında yayımlanan *Fâtih Kürsüsünde* ise, "İki Arkadaş Fâtih Yolunda" ve "Vâiz Kürsüde" başlıklı iki bölümden meydana gelir.

322 mısralık birinci bölüm, Galata Köprüsü'nde vapurdan inen iki arkadaşın, Fâtih Camii'ne kadar olan yol boyunca konuşmalarından ibarettir. Bu sırada pek çok toplum ve kültür meselesi, nükteli bir üslûpla dile getirilir.

İkinci bölümdeki vâizin konuşması, bir bakıma Mehmed Âkif'in Balkan Savaşı sırasında bu kürsüde yaptığı konuşmayı andırır. Burada önce kâinattaki İlâhî nizam ele alınır; gökte ve yerde her şey bir faaliyet içindedir. Küçük bir parçanın bile görevini aksatması, kâinatın altüst olmasına sebep olur. Dolayısıyla insanlar da aynı kanuna tâbidir. İşte çalışan Batı dünyası yere ve göğe hükmederken tembel şark miskinlik içinde bocalamaktadır.

"Ecdat böyle miydi?" diyerek mâzideki büyüklükleri anlatan vâiz, milleti bu hâle getiren kötülükleri, "kader" ve "tevekkül"ün yanlış anlaşılmasına ve buna yol açan cehalete bağlar. Tevekkül ve kaderin peygamberimiz tarafından nasıl anlaşıldığını çeşitli örneklerle açıklar.

Vâize göre bütün bunların sebebi cehalettir ve derhal okullar açılarak bunların giderilmesine başlanmalıdır. Bu tür bilgisizlik yüzünden birtakım cahiller dinde içtihada kalkışmakta, ırkçılık taassubu yapılmakta, Müslümanlar birbirlerinin felâketinden habersiz, yabancıların elinde esir olarak yaşamaktadır.

Konuşmasında milleti, hiçbir şeye aldırış etmeyen "avam", her şeyden ümidi kesmiş "bedbinler", Batı'nın rezillikleri peşinde koşan "züppeler" ve eğlenceden başka bir şey düşünmeyen "sefihler" olarak dört gruba ayıran vâiz, eğlence düşkünlerine: "Alın eğlenin!" diyerek, birkaç sahne gösterir. Bunlar: Üzerine Bulgar bayrağı çekilmiş Edirne kalesi, Meriç'le Tunca üzerinde yüzen ceset kümeleri, aylarca kandan kıpkızıl akan Arda nehri; Gümülcine'de süngülerle karnı deşilen, alnına haç işareti çizilen Müslümanlar ve sarıklarıyla asılmış din adamlarıdır.

Canlandırılan bütün bu sahneler, üzerinde sarhoşların tepindiği Kosova şehitliği, Vardar'da boğulan masumlar, kandan kızaran Selânik ovası, cesetler, cesetler ve cesetlerle devam eder... Vâiz, sonunda göz yaşlarını tutamayan cemaatle birlikte dua ederek vaazını bitirir.

---

3 *Safahât*, s. 171-172. "Süleymaniye Kürsüsünde" manzumesinin daha geniş bir tahlili için bk. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, C. I, 4. b. İstanbul 1969, s. 152-157.

*

Kıta Avrupa'sını kan gölüne çeviren I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Osmanlı Devleti'nin de dahil bulunduğu İttifak cephesi mağlûp olmuş, tam dört yıl boyunca Çanakkale, Galiçya ve Filistin cephelerinde kahramanca savaşan ve yer yer büyük zaferler kazanan Türk ordusu da hükmen mağlûp sayılmış ve Osmanlı hükümeti ile müttefikleri İtilâf devletleriyle sulh yapmak mecburiyetinde kalmıştı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Türk ordusu elindeki silâhları bırakmak zorunda kalmış ve mağlûbiyeti resmen kabul etmişti.[4]

Ancak mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra, mütareke şartları arasında herhangi bir madde bulunmadığı halde, İtilâf devletlerine ait 55 parça gemi İstanbul Boğazı'na demirlemiş; kısa bir süre sonra da Fransız kuvvetleri Dörtyol, Adana ve Mersin illeriyle Afyonkarahisar istasyonunu; İngilizler Batum'u, Anteb'i, Cerablus'u, Konya istasyonu ile Maraş, Birecik, Urfa ve Kars'ı; İtalyanlar Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i; Yunanlılar da Trakya'da Hadımköy'e kadar uzanan sahayı işgal ederek 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmış ve Batı Anadolu içlerine doğru yayılmaya başlamıştır.[5]

Mütarekenin hemen arkasından bu beklenmedik ve haksız işgaller üzerine memleketin dört bir yanında vatanı düşman işgalinden kurtarmak için çeşitli faaliyetler başlar. Başta İstanbul olmak üzere birçok yerde bir yandan protesto mitingleri düzenlenirken bir yandan da Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulur. Özellikle vatansever Türk aydınlarının meydana getirmeğe çalıştığı birlik ve beraberlik sayesinde Türk milleti için yegâne kurtuluş yolunun yine milletten beklenmesi gerektiği görüşü benimsenmeğe başlar. Yunan ordusunun İzmir'e ayak basması ise, Türk milletinin uğramış olduğu büyük felâketi büsbütün dayanılmaz bir hâle getirir. Bu işgal üzerine İstanbul'da başta Sultanahmet Meydanı olmak üzere, Fatih ve Üsküdar-Doğancılar gibi şehrin çeşitli yerlerinde düzenlenen protesto mitingleri, işgale karşı isyan ve millî birlik düşüncesinin oluşumu yolunda görülen belli başlı faaliyetler arasında sayılabilir.[6]

---

4 Bülent Demirbaş, "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985, s. 1110-1119.

5 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi*, 9. b., İstanbul 1984, s. 27. Ancak işgalden bir süre sonra İngilizler Güneydoğu'da Maraş ve Anteb'i Fransızlara devretmişlerdir.

6 23 Mayıs 1919 günü tertiplenen Sultanahmet Mitingi'nde okunan bildiriler için bk. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman), C. I, İstanbul 1981, s. 89-109. Sultanahmet Mitingi için şöyle bir el ilânı dağıtılmıştır: "Müslüman! Yedi asırlık

1453'ten beri Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul 16 Mart 1920 sabahı İtilâf devletleri askerleri tarafından fiilen işgal edilince, işgal altında eli kolu bağlı bir şekilde oturmayı onurlarına yediremeyen vatansever Türk aydınları küçük gruplar halinde mukaddes mücadelenin başladığı Anadolu'ya geçmeye başlar. İstanbul'un işgali üzerine ölüm-kalım mücadelesinin verildiği Anadolu'ya geçen yüzlerce meçhul kahraman yanında, devrin tanınmış simalarından hatıra ilk gelenler arasında Halide Edip ve eşi Dr. Adnan (Adıvar), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmed Emin (Yurdakul), Yusuf Akçura, Falih Rıfkı (Atay), Mehmed Âkif, Yunus Nadi ve Hüseyin Kâzım Kadri gibi tanınmış simalar da yer almaktadır. İsimlerini andığımız bu şahsiyetlerin her birinin Anadolu topraklarına adım attıkları günden başlayarak büyük zaferin kazanıldığı 30 Ağustos 1922'ye kadar geçen üç yıl boyunca Millî Mücadele hareketi içinde birbirinden farklı ve her biri ayrı bir incelemenin konusu olabilecek faaliyetleri söz konusudur. Ancak biz burada sadece, "Bugün icmâ-ı ümmet Anadolu'dadır."[7] diyerek Anadolu'da başlayan mukaddes mücadeleye koşan ve bir yandan câmi kürsülerinde verdiği vaazlarla, bir yandan da yazdığı yazılarla bütün Türk milletini mukaddes davaya çağıran Mehmed Âkif'in bu yıllardaki faaliyetlerini gözden geçirmeğe çalışacağız.

Mehmed Âkif'in bu yıllara ait şiirlerini kronolojik bir sıra dahilinde ele aldığımızda, onun 1918 yılından itibaren büyük bir karamsarlığa kapıldığı dikkati çeker. Bu karamsarlıkta, memleketin ve milletin içine düştüğü perişan manzarayla birlikte yıllardır arzu ettiği ve canla başla gerçekleşmesi için çalıştığı İttihad-ı İslâm idealinin de fiilen iflâs etmesi ve artık İslâm âleminin gözle görülür bir şekilde parçalanmaya ve dağılmaya yüz tutmasının da rolü vardır. Onun, *Gölgeler*'in başına aldığı Ekim 1919 tarihini taşıyan "Hüsran" adlı manzumesi, Türk milletinin ve İslâm âleminin içine düştüğü fecî manzarayı bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir.[8]

I. Dünya Savaşı'nın sona erip de Türk vatanının taksim edilmeye başlandığı sırada Mehmed Âkif kaleme aldığı yazılarda sesinin çıktığı kadar:

"... Türkler'in yirmi beş asırdan beri istiklâllerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbit bir hakikattir. Halbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklâli bu kadar eski zamandan başlayan bir millet yoktur. Türk için

---

bir saltanatın taksim olunduğunu görüyorsun! Şu hicranlı günlerimizde birleşmeğe, anlaşmağa her hususta ihtiyacın var. İşini, gücünü bırak, Cuma namazından sonra Sultanahmet'teki içtimâa koş; kadın, erkek, çoluk çocuk, orada bulun!"

7 *Sebîlürreşad*, nr. 466, 13 Kânun-ı evvel 1336/1920, s. 277.

8 *Safahât*, s. 409.

istiklâlsiz bir hayat müstahildir. Tarih de gösteriyor ki Türk, istiklâlsiz yaşayamamıştır!"[9] diye haykırmaktan geri durmaz.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgali üzerine yeis ve üzüntüsü son haddine varmasına rağmen ümidini asla kaybetmeyen ve Türk milletinin istiklâlden mahrum yaşayabileceğini bir an için olsun aklından geçirmeyen Mehmed Âkif, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin kısa zamanda bütün memlekete yayılacağına can u gönülden inanmaktadır.

Yakın dostu Eşref Edib'in naklettiğine göre, 1920 yılı Ocak ayının ilk haftasında bir gün büyük bir heyecanla *Sebîlürreşad* idarehânesine gelen Mehmed Âkif, Millî Mücadele'nin başladığı Balıkesir cephesine gideceklerini söyler ve hiç gecikmeden İstanbul'dan ayrılarak beraberce Balıkesir'e hareket ederler.[10] Balıkesir cephesinde millî müdafaayı bizzat gören ve Millî Mücadele'yi "büyük bir gazâ" olarak isimlendiren Mehmed Âkif, burada büyük bir heyecanla: "Zafer yolu bu yoldur!" demekten de kendini alamaz. Mehmed Âkif, Batı Anadolu'da düşmana karşı yer yer başlayan direnme hareketlerini de desteklemek ve teşvik etmek üzere, 23 Ocak 1920 günü Balıkesir'de (o günkü adıyla Karesi) Zağanos Paşa Câmii'ni dolduran cemaatin ısrarı üzerine kürsüye çıkarak memleketin içine düştüğü fecî durum karşısında neler yapılabileceğini ve millet olarak ne yapılması gerektiğini veciz bir şekilde dile getirir.

Zağanos Paşa Camii'ndeki mev'izesine:

Cihân altüst olurken seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün bir serseri, bir derbedersin kendi yurdunda!
Hayat elbette hakkın... Lâkin, ettir haykırıp ihkak,
Sağırdır kubbeler, bir ses duyar: Dâvâ-yı istihkak..."[11]

mısralarını okuyarak başlayan Mehmed Âkif, konuşmasında ana hatlarıyla şu noktalar üzerinde durur:

-Yeryüzündeki Müslüman milletler uzun bir zamandan beri temas hâlinde bulundukları başka milletlerin ilerleme yolunda attığı adımlarla pek fazla ilgilenmemişler; "umûr-ı din"e olduğu kadar "umûr-ı dünya"ya da "bîgâne" kalmışlardır. Batı dünyasında büyük bir süratle gelişen teknik medeniyet harikalar yaratırken Müslümanlar bunlardan yararlanmak bir yana, ne olup bittiğinden bile haberdar olamamışlardır. "Yeryüzünde yaşamak her-

---

9 "Manda Meselesi", *Sebîlürreşad*, nr. 437-438, 21 Ağustos 1335/1919, s. 175.

10 Eşref Edip, *Mehmed Âkif-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1962, s. 128-129.

11 *Safahât*, s. 413.

kesin hakkıdır, ancak yaşamayı hak etmek gerekir.”

-Batı dünyasının güçlü oluşunun temelinde birlik ve beraberlik şuuru vardır. Aynı şekilde Müslümanlar için “hakk-ı hayat” da, ancak birlik ve beraberlikle mümkün görünmektedir: “Eğer Müslümanlar yaşamak istiyorlarsa cemaat arasında nifaka, şikaka, dargınlığa, küskünlüğe, ayrılık ve gayrılığa meydan açabilecek en ufak sözlerden, en ehemmiyetsiz görünen hareketlerden bile çekinmelidirler.”

-Yeis ve ümitsizliğe düşmek İslâm dinine göre “küfür” sayılmıştır. Bunun için Müslümanların Allah’ın merhamet ve yardımından asla ümit kesmemesi, tek tek üzerlerine düşen görevleri yaptıktan sonra vaad edilen kurtuluşu beklemeleri gerekir.

-Başta din, namus ve vatan olmak üzere bütün varlığımız tehlikeye düşmüş, düşman kapılarımıza dayanmıştır. Bu durumda yapılacak şey, ayrılık-gayrılık gibi küçük meseleleri bir tarafa bırakmak ve el birliğiyle bu nâmert istilâyı bir an önce geri püskürtmektir.[12]

Konuşmayı dinlemek üzere Zağanos Paşa Câmii’ni dolduran binlerce Balıkesirli Müslüman büyük bir heyecan ve ıstırap içinde gözyaşı dökerken, Mehmed Âkif, Türk milleti için Allah’tan sabır, sebat, zafer ve yardım dileyerek kürsüden iner. Bu konuşmayı yaptıktan sonra Balıkesir’de birkaç gün daha kalır; bir süre yine cephede kahramanca çarpışan mücahitlerle görüştükten sonra yüksek bir moralle İstanbul’a döner.

Bu sırada Anadolu’da bir yandan millî cepheler kurulmaya, millî ve mukaddes mücadele memleketin dört bir yanında varlığını hissettirmeğe başlarken, diğer yandan 23 Nisan 1920 günü Ankara’da Anadolu vilâyetlerinden gelen temsilcilerle işgal altındaki İstanbul’dan kaçabilen bir kısım mebusların da katılmasıyla Büyük Millet Meclisi açılır.

Osmanlı Devleti’nin altı asırlık payitahtı 16 Mart 1920 sabahı İtilâf kuvvetleri tarafından fiilen işgal edilince, şehir maddî-mânevî kasvetli bir havaya bürünür. İşgal kuvvetlerinin akla hayale sığmaz hareketleriyle artık İstanbul yaşanmaz bir hal alınca, Mehmed Âkif, yine Eşref Edib’e:

-Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvîre ihtiyaç varmış; çağırıyorlar, mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara’ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehânenin işlerini derle topla, *Sebîlürreşad* klişesini al, arkamdan gel. Meşîhat’takilerle de temas et, Harekât-ı Milliye aleyhinde bir halt

12 Mehmed Âkif’in burada yaptığı mev’izenin tamamı *Sebîlürreşad*’da yayımlanmıştır (nr. 458, 12 Şubat 1336/1920, s. 183-186).

etmesinler!"[13] diyerek Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye fiilen katılmaya karar verir ve 1920 yılı Nisan sonlarına doğru bir sabah erkenden henüz on iki yaşındaki oğlu Emin'le birlikte İstanbul'dan ayrılır.

Yol arkadaşı Ali Şükrü Bey'le Üsküdar'da buluştuktan sonra Alemdağ yoluyla deniz kıyısına varır ve buradan temin ettiği bir vasıta ile İnebolu'ya geçer. İnebolu'dan da Ankara'ya hareket eder ve nihayet Mayıs başlarında Ankara'ya varır (9 Mayıs 1920). Oğlunun naklettiğine göre, Ankara'da Meclis önünde Mustafa Kemal'le karşılaşan Mehmed Âkif'e Mustafa Kemal: "Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz!" der. Mehmed Âkif Ankara'ya geldiği günlerde Hacı Bayram Câmii'nde kürsüye çıkarak Kuvâyı Milliye'nin bir İttihatçı hareketi olmadığını; üzerinde yaşadığımız bu vatanı kaybedersek gidecek başka bir yerimiz bulunmadığını; bu hareketin bir cihad ve bu cihada katılmanın da dinen farz olduğunu halka anlatır.

Mehmed Âkif Ankara'ya yerleştikten kısa bir süre sonra, Miralay İsmail Bey'in istifası üzerine, onun yerine, Meclis Reisi Mustafa Kemal'in teklifiyle Burdur mebusu seçilir. Kısa bir süre sonra da halkı cepheye ve birliği davet için önce Eskişehir'e, hemen arkasından da oğluyla birlikte Burdur'a gider. Burada, kendisini hasret ve muhabbetle bağırlarına basan Burdur halkına da vaaz ve nasihat eder. Bu sırada dinleyiciler arasında bulunan oğlu Emin Âkif, babasının buradaki konuşmasını şu şekilde nakletmektedir:

"... Babamı ilk defa Burdur'da hükûmet konağında üç-dört yüz kişiyi mütecâviz bir cemaata karşı hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesiyle konuşuyor, çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri, vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, mülevves çizmeler altında çiğnenen tarihî ve ilâhî mâbedlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor, bu fecâyiin yürekler acısı avâkibini öyle acı bir dille tarif ediyordu ki... Ben de dinleyiciler arasına sıkışmıştım. O muazzam kalabalık derin bir sükûta dalmıştı. Lâkin bu öyle bir sessizlik, öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almaya niyet eden başların son kat'î kararından doğuyordu. Bir de şurada burada hissiyâtına mâlik olamayarak hıçkırıklarını tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu."[14]

Mehmed Âkif Burdur'da bir hafta kadar kaldıktan sonra oradan Sandıklı'ya geçer ve bir gece yatsı namazını müteakip minbere çıkarak orada da aynı mahiyette bir konuşma yapar; Antalya yoluyla tekrar Ankara'ya döner.

13 Eşref Edib, *Mehmed Âkif,* s. 139.

14 Emin Âkif Ersoy, "*Safahât* Şairini Oğlundan Dinleyiniz", *Millet,* nr. 107, 19 Şubat 1948, s. 16.

Ankara'ya dönüşünden birkaç gün sonra bu defa Birinci İnönü Zaferi'nin müjdesi gelir. Yine oğlunun bildirdiğine göre, Mehmed Âkif bu habere çocuklar gibi sevinir. Bir müddet sonra, 2 Ekim 1920 tarihinde başlayıp 22 Kasım'a kadar devam eden Konya isyanının bastırılması için Ankara'dan Konya'ya gider. Daha önce Balıkesir halkına yaptığı gibi, Konya halkına da onların anlayabileceği bir dille nasihat eden Mehmed Âkif, vatanın yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu, böyle bir zamanda ayrılık-gayrılık yerine milletin tek bir vücut hâlinde birleşerek Ankara'da yeni kurulan hükûmete yardım etmeleri gerektiğini hatırlatarak isyancıları ikna etmeğe çalışır.[15]

Öte yandan, İstanbul'da artık rahatça çalışma imkânı kalmayınca, Eşref Edib de, daha önce Mehmed Âkif'in vermiş olduğu talimata uyarak *Sebîlürreşad* mecmuasının başlık klişesini alır ve Karadeniz yoluyla önce İnebolu'ya, oradan da Kastamonu'ya geçerek durumu Ankara'da bulunan Mehmed Âkif'e bildirir. O da, Eşref Edib'ten aldığı haber üzerine, Meclis kararı ve halkı aydınlatma vazifesiyle Ankara'dan ayrılır ve 19 Ekim 1920 sabahı Kastamonu'ya gelir. Burada yine bir taraftan civar kasaba ve köyleri dolaşarak halkı aydınlatırken, bir yandan da kısa bir hazırlığı müteakip Eşref Edib'le birlikte mecmuayı bu defa Kastamonu'da yayımlamaya başlar.

Sebîlürreşad'ın Kastamonu'da yayımlanan 25 Teşrîn-i sâni 1920 tarihli ilk sayısında, mecmuanın niçin Anadolu'ya nakledildiği şu şekilde açıklanır:

"İngilizler merkez-i hilâfeti işgal ile zulüm ve tazyiklerini arttırdılar. Maddî, mânevî bütün hürriyet-i İslâmiye'yi selbettiler. Her şeyi tahakküm ve iradeleri altına aldılar. Bunun üzerine müslümanlığı ve Müslümanların hukukunu müdafaa hususunda hiçbir tesir altında kalmayarak daima istiklâl-i efkârını muhafaza etmiş bulunan *Sebîlürreşad*'ın İstanbul'da intişârına imkân kalmadı. Onun için inâyet-i Hak'la risâlemizi bugünden itibaren Anadolu'da neşretmeğe başlıyoruz."[16]

Mehmed Âkif Kastamonu'da bir yandan *Sebîlürreşad*'ı yayımlamayı sürdürürken, bir yandan da Anadolu'nun dört bir cephesinde görülmeye başlayan Millî Mücadele hakkında halkı aydınlatmak ve halka moral vermek ihtiyacını hisseder. Bunun için, yine en tesirli yol olarak câmi kürsülerinden konuşmalar yapmayı tercih eder. Kastamonu'ya gelişinden sonraki ilk Cuma günü (20 Ekim 1920) şehrin en büyük câmilerinden Nasrullah Câmii kürsüsüne çıkar. Mehmed Âkif burada yaptığı konuşmada, cemaatin kolayca anlayabileceği bir şekilde açık bir ifadeyle Sevr muahedesinin Türk

15 Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, s. 142.

16 *Sebîlürreşad*, nr. 464, 25 Teşrîn-i sâni 1336/1920, s. 264.

milleti için bir ölüm fermanı olduğunu, bunu kabul etmenin esareti ve yok olmayı kabul etmek demek olduğunu izah ederek Türk yurdunun geçirmekte olduğu tehlikeyi yine son derece net bir şekilde gözler önüne serer.

Mehmed Âkif Nasrullah Câmii kürsüsündeki konuşmasına önce *Kur'ân-ı Kerîm*'deki Âl-i İmran, Tevbe, Bakara ve Mâide sûrelerinden bir kısım âyetler okuyarak ana hatlarıyla şu hususlar üzerinde durur:

-Düşmandan asla dost olmaz, düşman hiçbir zaman "mahrem-i esrâr" kabul edilemez. Türk milleti arasında öteden beri yaygın olan "İngiliz adaleti", "Fransız hamiyeti", "Alman dehâsı", "İtalyan terakkiyâtı" gibi sloganlar asla itibar edilmemesi gereken, gerçek dışı sözlerdir. Mehmed Âkif'e göre: "Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetleri, sanâyideki terakkîleri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki terakkileriyle ölçmek kat'iyyen doğru değildir."

-Sık sık vicdan hürriyetinden bahseden Batılılar aslında dünyanın en mutaassıp cemaatidir. Bu yüzden, çocukları doğar doğmaz dinî ve millî telkinatla büyütülen, bilhassa Müslümanlara karşı büyük bir düşmanlık hissiyle yetiştirilen bir hristiyanın bir şarklıyı, hele bir Müslümanı sevmesine imkân ve ihtimal yoktur.

-Müslümanların en büyük düşmanı fitne, fesat, nifak ve şikaktır; bu kötü hasletler yüzünden Emevîler'den başlayarak Abbâsîler, Endülüslüler, Gazneliler ve Selçuklular saltanatlarını, Osmanlılar ise eski büyüklüklerini kaybetmişlerdir. Avrupa medeniyetine erişebilmek için yapılacak tek şey, ilk önce, aramıza sokulan fitne ve fesadı ortadan kaldırarak baş başa verip çalışmaktır.

-Düşmanın bizden istediği, herhangi bir vilâyet veya sancak değil, doğrudan doğruya başımız, boynumuz, hayatımız, saltanatımız, devletimiz, hilâfetimiz, dinimiz ve imanımızdır. Bu yüzden, artık aklımızı başımıza almanın zamanı gelmiştir; çünkü artık "çekilip gitmek için arka tarafta bir karış toprağımız yoktur!"

-Yeis ve ümitsizlik, hele Allah'tan ümidi kesmek, dinimizde küfür ile bir tutulmuştur. Dünyada güvenilecek ve dayanılacak yegâne şey, Cenâb-ı Hakk'ın inayet ve merhametidir.

-Müslümanlar önce azim ile, sonra da tevekküle memurdur. Yeise kapılmayarak çalışan bir Müslüman için aşılamayacak bir engel, varılamayacak bir gaye yoktur.

-Mensubu olmakla şeref duyduğumuz İslâm dini, zillet, meskenet ve sefalet dini değildir. Müslüman yurtları düşman çizmeleri altında inlerken eli-kolu

bağlı bir vaziyette oturan Müslümanlar, "Müslümanların derdini kendine dert etmeyen Müslüman değildir!" diyen Hz. Peygamber'in huzuruna acaba nasıl çıkacaklardır?

-Uğramış olduğumuz bütün bu felâketler, dine olan bağlılığımızın zayıflamasından dolayıdır. İslâmiyet kolaylık dinidir, Cenâb-ı Hak bize takatimizin üstünde bir şey teklif etmemiştir. Hayattan maksat, insanca yaşamak ve Allah'ın rızasını kazanarak öteki âleme gitmektir.

-Müslümanlar, bilhassa Anadolu'da yaşayan Müslüman-Türkler birbirlerinin dertlerinden haberdar bile olamayacak kadar hissiz bir hâle gelmişlerdir. Öyle ki, Yunan çeteleri Batı Anadolu'yu yakıp yıkarak ilerlerken bazı "sersemler", "Halîfe ordusu geliyormuş!" diye onları karşılamaya bile hazırlanmaktadır.

-Dünya üzerinde henüz istiklâline sahip yegâne "hükûmet-i İslâmiye" Türkiye'dedir; fakat Türk milletinin tarih, namus, şan ve şerefi ayaklar altına alınmak üzeredir. Bunun için fertler arasındaki birlik ve beraberliği sarsacak en küçük hareketlere dahi meydan vermemek gerekir.

Konuşmasında, Türk milletinin ezelî düşmanlarının sulh antlaşması ile takip ettikleri zulüm ve imha planını bütün ayrıntılarıyla açıklayan Mehmed Âkif, ayrılık ve gayrılığı şiddetle kınayarak halkı birlik ve beraberliğe davet eder.

Mehmed Âkif'i can kulağıyla dinleyen cemaat ise, câmi kürsüsünde ilk defa şahit olduğu böyle bir konuşma karşısında heyecan içinde âdeta donup kalır. Konuşmanın yapılışından sonra *Sebîlürreşad*'da da yayımlanan bu metin ile Sevr antlaşmasının mahiyeti ve ihtiva ettiği hükümler çok açık bir şekilde tahlil edilmiş ve meselenin gerçek yüzü herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde izah edilmiştir.[17] Derginin on bir sayfasını kaplayan bu metin, İstiklâl Savaşı'nın ruhunu ve neden yapıldığını açıklayan en önemli belgelerden biridir.

Mehmed Âkif'in gayet veciz şekilde açıkladığı durum karşısında ortalıkta âniden bir heyecan dalgası meydana gelir ve cemaat âdeta kendinden geçerek hüngür hüngür ağlamaya başlar. Bu arada Mehmed Âkif de kendinden geçer. Cemaatin arasında sessizce Âkif'i dinleyen Eşref Edib: "Cemaat ağlıyordu, ortalığı müthiş bir heyecan kaplamıştı. Üstad da kendinden geçecek derecelere gelmişti. Onun o kadar heyecanlı bir zamanını görmemiştim. Artık sesi kesiliyordu; çok yorulmuştu. Heyecanından kalbi duracak diye korkuyordum!" der.[18]

17 *Sebîlürreşad*, nr. 464, 25 Teşrîn-i sâni 1336/1920, s. 249-259.

18 *Mehmed Âkif*, s. 144.

Mehmed Âkif, “Bizim yolumuzda çalışıp didinenlerle mücâhede edenleri muhakkak ki yollarımıza iletiriz. Hak Teâlâ iyi işler işleyenlerle beraberdir.” meâlindeki Ankebût sûresinin 69. âyetini okuduktan sonra ellerini kaldırır ve:

“Yâ İlâhî, bize tevfikini gönder! (...) Müslüman yurdu her yerde felâket vurdu; bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu. O da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer’-i mübîn. Hâksâr eyleme yâ Rab onu olsun!.. Velhamdülillâhi Rabbi’l-âlemîn..” diyerek konuşmasını tamamlar. Duasını yapıp kürsüden indikten sonra cemaatle beraber Kastamonu sokaklarında dolaşır ve camide başlayan heyecan dalgası bir anda bütün şehre yayılır.

Mehmed Âkif’in Nasrullah Câmii’nde vermiş olduğu bu mev’izenin olumlu tesiri kısa zamanda civardaki kaza ve köylere kadar yayılınca, bu durumdan yararlanmak isteyen Ankara’daki millî hükûmet, Mehmed Âkif’ten, Kastamonu civarındaki halkı da millî meselelerden haberdar etmesini rica eder. Mehmed Âkif de bunun üzerine, şehrin civarındaki belli başlı kaza ve köyleri dolaşarak oralarda da halkın anlayabileceği bir dille Sevr anlaşmasının korkunç hükümleriyle düşman istilâsı karşısında Müslümanlara düşen görevleri dilinin döndüğü ölçüde anlatır.

Konuşmanın yer aldığı *Sebîlürreşad* nüshaları o günün imkânlarına göre bol miktarda bastırılmak suretiyle Anadolu’nun çeşitli vilâyet, sancak ve kazalarındaki vali, mutasarrıf, kaymakam ve müftülere gönderilerek cephelerde ve kahvehane gibi toplantı mahallerinde yüksek sesle okunmuş, ayrıca bir kısım mahallî basın tarafından iktibas edilmiş ve müstakil kitapçıklar hâlinde bastırılarak elden ele dağıtılmıştır.[19]

Mehmed Âkif’in memleket çapında büyük bir heyecan uyandıran mev’izelerinin ilk yankısı el-Cezîre cephesi kumandanı Nihad Paşa’dan gelir. Nihad Paşa, o sırada Kastamonu’da bulunan Mehmed Âkif’e çektiği telgrafta şunları yazar:

“Nasrullah Câmi-i şerîfinde îrâd buyurduğunuz mev’izeyi hâvî mecmuanızın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyârbekir’in Câmi-i Kebîr’inde Cuma namazından sonra kıraat edilerek mü’minîn-i hâzıra envâr-ı mâneviyesinden hisseyâb-ı tenevvür ve tefeyyüz olmuşlardır. Fakat, bu istifade pek mahdut kalacağından cephe mıntıkasını teşkil eden Elaziz, Diyârbekir, Bitlis, Van vilâyetleri ile civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasîbedâr edilmiş ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya zât-ı âlînize ait olmak üzere Diyârbekir Vilâyet Matbaası’nda tab’ ve teksîr edilerek bütün cepheye tevzî olunmuştur. Cenâb-ı Hak mesâil-i din ve vatan-perverânenizi

19 *Mehmed Âkif*, s. 148.

meşkûr eylemesi temennisi ile ihtirâmâtımı takdim eylerim! el-Cezîre kumandanı Nihad."[20]

Bu telgraftan da anlaşılacağı gibi, Mehmed Âkif'in düşman çizmeleri altındaki son Türk vatanının kurtuluşu uğrunda ailesini, çoluk-çocuğunu ve refahını terk ederek Anadolu'daki mukaddes mücadeleye katılması ve bu münasebetle vermiş olduğu mev'izeler, gerek halkın, gerekse cephede çarpışan kahraman Türk askerlerinin maneviyatını yükseltmede tahminlerin üstünde büyük bir tesir göstermiştir.

Mehmed Âkif de, bu telgrafa cevap olmak üzere Nihad Paşa'ya şu telgrafı çeker:

"Diyârbekir'de el-Cezîre kumandanı Nihad Paşa Hazretleri'ne: Hakk-ı âcizânemdeki teveccühât-ı devletlerine an-samimi'l-kalb teşekkür ederim. Nasrullah kürsüsündeki mev'izemin o havâlide ve o cephedeki bütün dindaşlarımıza tebliğine himmet ve delâlet cidden sezâvâr-ı minnettir. Cenâb-ı Hak pek kıymetli bir rüknü bulunduğunuz kahraman ordumuzu zaferden zafere îsâl ve ümmet-i İslâmiye'de belirmeye başlayan intibâhı müzdâd buyursun, âmin! Mehmed Âkif- 16 Şubat 337"[21]

Mehmed Âkif Kastamonu'da yaklaşık olarak bir ay kalır ve bu süre zarfında şehir merkezi ile birlikte civardaki kaza ve köyleri de dolaşarak halkla sohbetler yapar, onları millî uyanışa katılmaya teşvik eder. 25 Aralık 1920 tarihinde de, mecmuanın başlık klişesini alarak Eşref Edib'le beraber Ankara'ya hareket eder. Bin türlü güçlük ve imkânsızlıkla ağır kış şartları altında Ilgaz Dağları'nı aşarak Ankara'ya ulaşabilir. 3 Şubat 1921'den itibaren de mecmuayı bu defa Ankara'da yayımlamaya başlar.

Bu arada, Bursa'nın Yunan ordusu tarafından işgali ve kumandan Sofoklis'in Osman Gazi'nin sandukasını tekmelemesi üzerine Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda meşhur "Bülbül"[22] şiiriyle 7 Şubat 1921 tarihinde "İstiklâl Marşı"nı kaleme alır.[23]

Birinci ve İkinci İnönü savaşlarından sonra meydana gelen Eskişehir ve Kütahya bozgunları üzerine Yunan kuvvetlerinin Sakarya'ya dayandığı günlerde, hükûmet merkezi ile Millet Meclisi'nin Kayseri'ye nakli düşünülmektedir. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ile Sakarya mebusu Mustafa

---

20 *Sebîlürreşad*, nr. 468, 17 Şubat 1337/1921, s. 315.

21 *Sebîlürreşad*, nr. 468, s. 315.

22 *Safahât*, s. 429-430.

23 *Safahât,* s. 477-478. Bilindiği gibi "Kahraman Ordumuza" ithaf ettiği "İstiklâl Marşı"nı Mehmed Âkif hayattayken yayımladığı *Safahât*'a dahil etmemiştir.

Bey (Durak) gibi daha birkaç arkadaşıyla birlikte Ankara'nın terk edilmesine şiddetle karşı çıkan Mehmed Âkif, bir kere dağıldıktan sonra bir daha toparlanmanın mümkün olamayacağını dile getirir. Sonunda, Meclis'te, ordunun Sakarya'da müdafaası fikri galip gelince, yine Eşref Edib'e: "Sen klişeyi al, Kayseri'ye git, *Sebîlürreşad*'ı orada çıkar. Arkamızdaki Müslümanlar ye'se, ümitsizliğe düşmesinler. Sakarya inşallah düşmana mezar olacaktır!" der.[24] Mecmua, Eylül 1921'de Kayseri'ye nakledilir ve halkı mücadele ve metanete davet eden yayınına bir süre orada devam eder. Sakarya zaferini takip eden günlerde de, tekrar Ankara'ya nakledilir.

Millî Mücadele'nin devam ettiği üç yıl boyunca bizzat bu mücadelenin içinde yer alan binlerce isimsiz kahramanla birlikte verdiği şerefli hizmetlerin yanında bu mücadelenin ıstırap, ümit ve heyecanıyla Türk milletine ve Türk edebiyatına başta "İstiklâl Marşı" olmak üzere "Bülbül", "Leylâ" ve "Ordunun Duası" gibi ölümsüz eserler hediye eden Mehmed Âkif, Mayıs 1923'te İstanbul'a dönerken Millî Mücadele hâtırası olarak yanında bir İstiklâl Madalyası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâlarına verilen bir mavzer tüfeği getirir. Ölünceye kadar yanından ayırmadığı bu madalya ile tüfeğe ayrı bir dikkat ve ihtimam gösteren Mehmed Âkif için bu madalya ile silâh, herhalde, Millî Mücadele yıllarındaki unutulmaz hizmetlerinin en değerli hâtırasını teşkil etmekte idi.

Mehmed Âkif 1936 yılında hasta halde Mısır'dan İstanbul'a döndükten sonra Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'nda hasta yatağında bir konuşma sırasında şunları söyler:

"İstiklâl Marşı... O günler ne samimi, ne heyecanlı günlerdi. O şiir, milletin o günkü heyecanının bir ifadesidir. Bin bir fecâyî karşısında bunalan ruhların, ıztıraplar içinde halâs dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, o günlerin kıymetli bir hâtırasıdır. O şiir bir daha yazılamaz... Onu kimse yazamaz... Onu ben de yazamam... Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lâzım.. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur... Allah bu millete bir daha, bir İstiklâl Marşı yazdırmasın!"[25]

24 *Mehmed Âkif*, s. 183.

25 *Mehmed Âkif*, s. 166; ayrıca bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul 2004, s. 268.

TÜRK BASININDA MEHMET AKİF'İN ÖLÜMÜ

Yusuf Turan GÜNAYDIN *

Özet

27 Aralık 1936 gününü takip eden günlerde neşredilen sureli yayınları taradığımızda Mehmet Akif'in ölümünün Türk basınında pek ilgi görmeyen bir hadise olduğu izlenimine kapılabiliriz. Çünkü gazetelerde haberler, genellikle ilk sayfadan değil, iç sayfalardan verilmiş ve cenaze törenine dair fazla resim yer almamıştır. Köşe yazarları ise konuyu köşelerine taşımışlardır. Yine de bugünden bakıldığında yetersiz sayılabilecek gazete haberlerinin muhteva analizi, ilgi çekici ayrıntıları belirginleştirebilir: Gençliğin Akif'in cenazesine sahip çıkışı gözden kaçacak bir husus olmadığı için habercilerin ortaklaşa vurguladıkları bir nokta olmuştur. Saygı uyandıran kişiliği de ölüm haberlerinde zikredilmiştir. Bu ölüm vesilesiyle köşe yazarları, Akif'in şairliği, İslamcılığı, yurtseverliği ve elbette "İstiklal Marşı Şairi" oluşu gibi ayrıntılar üzerinde durmuşlardır. Devrin süreli yayınlarından Yeni Adam'da şairin ölümünden yaklaşık iki ay sonra yayınlanmaya başlanan Akif konulu bir anket ise ülkenin birçok şair ve yazarının Akif'le ilgili duygu, düşünce ve bir kısım hatıralarını kayda geçirmesi açısından dikkat çekicidir. Akif'le ilgili olumlu-olumsuz birçok yaklaşımı burada birarada görmek mümkündür. Ağırlıklı olarak Âkif m ölümünden hemen sonraki hafta içinde basında yer alan haber ve yazıları değerlendirdiğimiz bu bildiride yaklaşık birinci ölüm yılına kadarki değerlendirmeleri ve yayın faaliyetlerini ele almaya çalıştık.

____

*1967 yılında Amasya'da doğan Yusuf Turan GÜNAYDIN, Taşova İmam-Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi ve 1991 yılında mezun oldu. A.Ü.S.B.E. İslâm Tarihi ve Sanatları kürsüsüne bağlı Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamladı. Osmanlıca metinler üzerinde çeviriyazı çalışmalarıyla meşgul oldu. Ali Ulvî Baha'dan Bektaşîlik Makâlâtı (İsmail Kasap ile, 2006); Ali Emîrî'den Yemen Hatıratı (2007) adlı eserleri çeviriyazı metin olarak hazırladı. Ayrıca Mehmet Akif'in Mektupları [2009) adlı çalışmasının yanı sıra Emin Akif Ersoy'un tefrika edilmiş hâtıralarını Babam Mehmet Akif-İstiklâl Harbi Hâtıraları-adıyla bir araya getirerek yayınladı.

TÜRK BASININDA MEHMET ÂKİF'İN ÖLÜMÜ

Ölüm haberlerini gazetelerde genellikle bir gün sonra okumak mümkündür. Akşam baskısı gerçekleştirilen bazı gazeteler ise ölüm haberlerini -saatine göre- o gün verme imkânı bulabilirler. Bir gün sonrasında verilen haberler ise genellikle sadece olayı duyurmaya yönelik bir muhtevaya sahiptir. Cenaze törenine dair haber ve resimler ise yine genellikle iki gün sonraki sayılarda yer alır. Bu sebeple Mehmet Âkif'in ölüm haberi de, ölüm tarihi olan 27 Aralık 1936 günü çıkan gazetelere yansımamıştır.

1936 yılının 27 Aralık sonrası sayılarını tarayan bir araştırmacı, Mehmet Âkif'in ölümünün Türk basınında pek ilgi görmeyen bir hadise olduğunu düşünebilir. Çünkü haber genellikle ilk sayfadan değil, iç sayfalardan verilmiş ve cenaze törenine dair resimler fazla yer almamıştır. Bu sebeple günümüzde bu hususta görsel malzeme kullanmak isteyen ve gazete kupürlerini tarayarak kullananların elinde sürekli alıntılanan bir cenaze töreni resminden başka bir şey yoktur. Bu ve benzeri sebeplerle Âkif'in ölümü ve cenaze törenin devrin Türk basınında fazla hak ettiği ilgiyi görmemiştir denilebilir.[1]

---

1 Âkif'in dönemdaşlarından Yahya Kemal'in 1 Kasım 1958'de ölümü dolayısıyla gazetelerde yer alan haberlerle karşılaştırdığımızda bu husus daha bir belirginleşmektedir. Çünkü

Âkif'in Ölümüyle İlgili Haberler

Devrin bütün gazeteleri bu ölüm haberini manşetten vermemiştir. O tarihteki gazetelerin manşetlerini çoğunlukla Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından hemen önceki hadiseler meşgul etmiş görünmektedir. Kamuoyunda heyecan doğurmuş gözüken bu hadisenin Âkif'in ölüm haberini gölgede bırakan etkenlerden biri olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet gazetesinde manşetten ve tek sütunda verilen haber "Büyük şair Mehmed Akif dün akşam sekize çeyrek kala vefat etmiştir."cümlesiyle başlar ve bir biyografisinden sonra ailesiyle damadı Ömer Rıza Doğrul'a başsağlığı dileyen bir cümleyle sona erer.[2] Haberde "(...) sanki hayatının son devrelerini yaşadığını hisseden (...)" Âkif'in Mısır'dan Türkiye'ye dönüşüne vurgu yapıldıktan sonra "Son günlerde artık koca Akif çok zayıf ve bitkin hale gelmişti, etrafındakiler onun anbean sönmesine muntazır bulunuyorlardı." diyerek ölümünün beklenen bir hadise olduğuna işaret eder. Haberde Âkif'in Balkan ve İstiklâl Harbi sırasındaki çalışmalarından da söz edilmiş olması dikkat çekicidir: "Mütareke sırasında Anadolu'ya geçti. Bütün Milli Cidal devamınca orada kaldı ve Birinci Millet Meclisi'ne Burdur meb'usu olarak aza seçildi." Haberde Âkif'in şairlik yönüne de değinilmiştir: "İstiklâl Marşı, Akif'in kullandığı temiz ve duygulu lisanın en heyecanlı bir mahsulüdür. "Hakkın Sesleri" ve yedi ciltlik "Safahat" Akif'ten bize kalan nefis armağanlardır."

29 Aralık tarihli *Cumhuriyet* yine birinci sayfadan, bu kez cenaze töreninin haberini yayınlamıştır. İlk sayfanın sağ alt köşesinde bir resimle birlikte yayınlanan bu haberin alt başlığında "Gençlik büyük şairin tabutunu eller üstünde taşıdı / Her sene Akif için ihtifal yapılacak, mezarı gençlik tarafından yaptırılacak" cümleleri dikkat çeker. Cenaze töreninin günümüze kadar birçok kaynakta sık sık alıntılanan ünlü resmi de bu sayıda yayınlanmıştır.[3]

Cumhuriyet'in bu sayısında M. Turhan Tan'ın bir anma yazısıyla[4] "Hem Nalına Hem Mıhına" başlıklı köşede imzasız olarak gazetenin hadiseyle il-

---

Beyatlı'nın ölümü Türk basınında geniş ilgi görmüş ve konuyla ilgili yayınlar haftalarca sürmüştür. Bk. Yusuf Turan Günaydın, "Türk Basınında Yahya Kemal'in Ölümü", *50 Yıl Sonra Yahya Kemal Bilgi Şöleni*, TYB Yayınları, Ankara 2010, s. 172-183.

2 "Mehmed Akif'i Kaybettik: Büyük Şair Dün Akşam Vefat Etti", *Cumhuriyet*, 28 Birincikânun 1936, s. 1.

3 "Mehmed Akif'in Cenazesi Merasimle Kaldırıldı", *Cumhuriyet*, 29 *Birincikânun* 1936, s. 1 ve 4.

4 Bk. Mç Turhan Tan, "Kaybettiğimiz Büyük Adam / Ölüm, Akif'i Aramızdan Aldı Götürdü, Fakat...", *Cumhuriyet*, 29 Birincikânun 1936, s. 3.

gili değerlendirmesini yansıtan bir yazı[5] yer almıştır.

M. Turhan Tan'ın Âkif'in ölümünün hemen ardından yazılmış makalesi, Âkif'e yaklaşım tarzı olarak belli bir çevrenin bakışını özetler mahiyettedir: Âkif her şeyden önce bir şairdir; İstiklâl Marşı'nın yazarıdır. Tan, bunu "Yazdığın marşla adın, Türk istiklâline bağlı, yani ebedî kaldı. Ruhun emin ve münşerih oldu" diyerek ifade eder. Peşinden Âkif'in saygı uyandıran kişiliğini "hakikatseverlikte çok üstün" nitelemesiyle anar ve "(...) aşk şairi, ihtiras şairi, süs ve saz şairi değildi." der. Dindarlığı da Tan'ın değindiği yönlerinden biridir: "Dindardı. Fakat dinin hüsnühal, hüsnü ahlâk ve hemdinler arasında tesanüd demek olduğunu herkesten iyi bilirdi."

"Hem Nalına Hem Mıhına" başlıklı köşedeki imzasız yazı ise İstiklâl Marşı hakkında övücü cümlelerle doludur: "(...) Milli Mücadelenin mutlaka zaferle neticeleneceğine inanmış olanlar, yani sağlam iman sahipleri bile İstiklâl Marşı'ndan yeni bir manevi kuvvet almışlardı."

Devrin bir diğer önemli gazetesi *Akşam*'da Âkif'in ölüm haberi manşetten verilmemiştir. *Akşam*'ın 28 Aralık 1936 tarihli nüshasında yer verilen ölüm haberi oldukça kısadır ve iç sayfalarda yayınlanmıştır.[6] Haberde ölüm saati, cenazesinin Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'ndan alınarak namazının öğleyin Beyazıt Camii'nde kılınacağı ve Edirnekapı'daki makberine defnedileceği gibi ayrıntılar yer almıştır. Diğer gazetelerde olduğu gibi İstiklâl Marşı şairi olduğuna vurgu yapılmamış, "Eserleri bütün Türk âlemince tanınmış olan Mehmed Akif İstiklâl Marşı ve Çanakkale müdafaası gibi yüksek eserler bırakmıştır." cümlesiyle yetinilmiştir.

Akşam gazetesinin Âkif'in ölümüne -*Cumhuriyet* kadar olmasa da- ilgisiz kalmadığını söyleyebiliriz. Bu tür ölüm haberlerinde olduğu gibi ilk gün (ölümden bir gün sonra) ölüm haberi, ertesi gün ise cenaze töreniyle ilgili -genellikle resimli- haberlerin basında yer alması teâmül olduğundan, *Akşam*'ın da ertesi günkü sayısında cenaze töreniyle ilgili resimli bir habere yer verdiğini görüyoruz.

Bu gazetenin cenaze töreninde yaşananlarla -özellikle gençlerin tavırlarıyla- ilgili olarak verdiği ayrıntılar, o esnada oluşan havayı yeterince yansıtır niteliktedir:

"Cenaze otomobille Beyazıd Camii'ne getirilmiş, namazı kılınmıştır. Bura-

---

5 Bk. "İstiklâl Marşı Şairinin Ölümü Karşısında", *Cumhuriyet*, 29 Birincikânun 1936, s. 3. Çantay'ın kitabında bu yazı Âbidin Daver adıyla alıntılanmıştır. Bk. *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966, s. 323-324.

6 "Büyük Bir Kayıp: Şair Mehmet Akif Dün Akşam Öldü", *Akşam*, 28 Kânunuevvel 1936, s. 3.

dan otomobille Edirnekapı mezarlığına götürülecekti. Fakat gösterilen arzu üzerine Türk bayrağına sarılı olan tabut otomobile konmamış ve eller üzerinde taşınmak suretile Beyazıd'dan Edirnekapı'ya kadar götürülmüştür.

Mezar başında yapılan dinî merasimden sonra heykeltıraş Aşir ile arkadaşları merhumun büstünü yapmak üzere alçı ile yüzünün kalıbını almışlardır. Bundan sonra cenaze merasiminde bulunan üniversite gençleri hep bir ağızdan mezarın başında şair tarafından güftesi yazılmış olan İstiklâl Marşı'nı hep bir ağızdan söylemişlerdir."[7]

Haberde gazete muhabirinin çektiği ve Âkif'in eller üstündeki tabutunu öne çıkartan farklı bir resim yer almaktadır.

Âkif'in Ölümüyle İlgili Köşe Yazıları

M. Turhan Tan'ın *Cumhuriyet* gazetesinde Âkif'in ölümünün hemen ardından yayınladığı ve özetlemeye çalıştığımız yazısının dışında diğer gazetelerde ve bazı dergilerde de köşe yazıları ve makaleler yayınlanmıştır. Bilindiği gibi bu haber ve yazıların hemen öncesinde Türk basınında Mehmet Âkif'in hasta olarak Türkiye'ye dönüşü dolayısıyla kaleme alınmış yazılar yer almıştır. Bu yazılar derlenerek bir kitapta da toplanmıştır.[8]

Elimizde Âkif'in ölümü üzerine yayınlanmış gazete ve dergi yazılarını da hakkındaki diğer yazılarla birlikte cem eden belli başlı üç kaynak vardır. Bunlardan biri Eşref Edib'in iki ciltlik kitabı[9], diğeri Hasan Basri Çantay'ın *Âkifnâme*'si ve Hilmi Yücebaş'ın derlemesidir.[10]

Cumhuriyet gazetesinde M. Turhan Tan'ın yazısından bir gün sonra ise Peyami Safa'nın konuyla ilgili bir köşe yazısı yayınlanmıştır.[11] Safa bu yazısında "Türkiye'nin İstiklâl Şairini unuttuğunu" vurgulama ihtiyacı hissetmiştir.

Ölümünün hemen ardından yazanlara şöyle bir göz gezdirdiğimizde şöyle bir manzara ortaya çıkar:

---

7 "Mehmed Akif'in Cenazesi: Her Sene Mehmed Akif Günü Yapılacak", *Akşam*, 29 Kânunuevvel 1936, s. 5.

8 Bk. Nuran Özlük, *19 Haziran 1936-13 Mayıs 1937: Türk Basınında Mehmet Akif Ersoy Üzerine Polemikler*, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

9 Bu eser bir araya getirilerek yeniden basılmıştır: Eşref Edib (Fergan), *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

10 Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958.

11 Bk. P. Safa, "Vatan Şairi Şehid Mehmed Âkif", *Cumhuriyet*, 30 Birincikânun 1936; Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 390-391.

Hakkı Süha (Gezgin)'ya göre "Âkif'in Türkçe yaşadıkça anılacağına, dün tabutu altında yan yana dizilen dört neslin büyük kalabalığı şahittir."[12] Sadri Ertem onu Afganî ve Abduh'la özdeşleştirir.[13] Orhan Seyfi'nin "Mehmed Âkif üslûbu ile lisanda Türkçü, hayatı, manevî dertleri ve kahramanlıkları ifade kudretiyle cemiyetçi ve aynı zamanda aldığı medrese tahsili ve ailevî vaziyetiyle İslâmcı idi." şeklinde görüş bildirmiştir.[14] Refik Ahmet Sevengil ise cenaze törenini yazısının başında kısa bir tavsifle andığı Âkif'in şairliği üzerinde durmuştur.[15]

Yine Nizameddin Nazif[16], H. Rasih Tanay[17] gibi bazı yazarlar da bu ölüm karşısında teessürlerini dile getirmişlerdir.

Hasan Âli Yücel[18] ve Tahsin N. Uygur'un[19] bir yıl sonrasının hemen başlarında yazdığı yazısı da Âkif'in vefatından sonra kaleme alınmış yazılardandır.

Ölümünden Sonra

Âkif'in ölümü vesilesiyle gerçekleşmiş en dikkat çekici yayın çalışması şüphesiz İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun dergisi *Yeni Adam*'da ... sayı süren anket tefrikasıdır. Bu tefrika Âkif'in öldüğü ay olan Aralık'tan yaklaşık 2 ay sonra 11 Mart 1937'de başlamıştır. Ölümünün üzerinden çok geçmeden ülkenin birçok şair ve yazarının Âkif'le ilgili duygu, düşünce ve bir kısım hatıralarını kayda geçirmesi açısından önemlidir.

Bu ankete katılanlar;
Abdülhak Hâmid,
Peyami Safa,
İsmail Hami,
Şükûfe Nihal,

---

12 Bk. H. Süha, "Türkçe Yaşadıkça Anılacak Şair", *Kurun*, 30 Kânunievvel 1936; E. Edib, *a.g.e.*, s. 392.

13 Bk. S. Ertem, "İdeal Kahramanı", *Kurun*, 31 Kânunievvel 1936; E. Edib, *a.g.e.*, s. 395.

14 Bk. O. Seyfi, "Türkçü, Cemiyetçi, İslâmcı", *Son Posta*, 29 Kânunievvel 1936; E. Edib, *a.g.e.*, s. 395-396.

15 Bk. R. Ahmed, "1Şiirlerinde Hakim Vasıflar: İçtimaî, Millî, Dinî", *Kurun*, 29 Kânunievvel 1936; E. Edib, *a.g.e.*, s. 396-398ç

16

17

18 Bk. H. A. Yücel, "Milleti Terennüm Eden Şair", *Akşam*, 4 Kânunisani 1937; E. Edib, *a.g.e.*, s. 393.

19

Sabiha Zekeriya,
Tanpınar,
Burhan Toprak,
Burhan Belge,
Yaşar Nabi,
Suphi Nuri,
Sabahattin Ali,
Falih Rıfkı,
Nurettin Artam,
Sadri Ertem,
Kerim Sadi,
Orhan Seyfi,
Yusuf Ziya
Raif Necdet,
Nurullah Ataç,
Atsız,
Faruk Nafiz'dir.

Bu isimlerden bir kısmı Âkif hakkında ölümünün ardından sayılabilecek bir dönemde oldukça ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Şüphesiz bu ankette yer alan görüşler, devrin aydınlarının Âkif'e yaklaşımı konusunda son derece derli toplu bir fikir vermektedir.[20]

Bu toplamın geniş bir değerlendirme bölümüyle birlikte kitaplaştırılması Âkif çalışmalarına ivme kazandıracaktır.

Âkif'in birinci ölüm yıldönümünde gençlerin ortaya koyduğu bir çaba da ufak bir broşürle kendini göstermektedir. *Mehmet Akif'in Kabri İçin* başlıklı bu broşür[21], içindeki yazılardan birinde "27 Birincikânun! Onu geçen sene bugün kaybetmiştik." ifadesi bulunduğuna göre Âkif'in ölümünden bir yıl sonra hazırlanmıştır.

---

20 Anket soruları şunlardır:
a- Akif milliyetçi bir şair midir, İslamcı bir şair midir?
b- Akif bir sınıf şairi midir, yoksa halk şairi midir?
c- Akif'in Türk İnkılabına hizmeti var mıdır?
d- Akif'in edebiyata teknik bakımdan hizmeti olmuş mudur?
e- Akif'in memleketten uzaklaşmasını nasıl izah edersiniz?
f- Eserlerinde sosyal bir tez var mıdır?
g- Akif'in insani olan tarafları var mıdır?

21 Tek formalık bu kitapçıkta baskı tarihi ve matbaa adı yoktur.

KAYNAKÇA

"Büyük Bir Kayıp: Şair Mehmet Akif Dün Akşam Öldü", *Akşam*, 28 Kânunuevvel 1936, s. 3.

"İstiklâl Marşı Şairinin Ölümü Karşısında", *Cumhuriyet*, 29 Birincikânun 1936, s. 3.

"Mehmed Akif'i Kaybettik: Büyük Şair Dün Akşam Vefat Etti", *Cumhuriyet*, 28 Birincikânun 1936, s. 1.

"Mehmed Akif'in Cenazesi Merasimle Kaldırıldı", *Cumhuriyet*, 29 *Birincikânun* 1936, s. 1 ve 4.

"Mehmed Akif'in Cenazesi: Her Sene Mehmed Akif Günü Yapılacak", *Akşam*, 29 Kânunuevvel 1936, s. 5.

Eşref Edib (Fergan), *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

Hakkı Süha, "Türkçe Yaşadıkça Anılacak Şair", *Kurun*, 30 Kânunievvel 1936.

Hasan Âli Yücel, "Milleti Terennüm Eden Şair", *Akşam*, 4 Kânunisani 1937.

Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966.

Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958.

M. Turhan Tan, "Kaybettiğimiz Büyük Adam / Ölüm, Akif'i Aramızdan Aldı Götürdü, Fakat...", *Cumhuriyet*, 29 Birincikânun 1936, s. 3.

Mehmet Akif'in Kabri İçin, Baskı tarihi, yeri ve matbaası yok.

Nuran Özlük, *19 Haziran 1936-13 Mayıs 1937: Türk Basınında Mehmet Akif Ersoy Üzerine Polemikler*, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

Orhan Seyfi, "Türkçü, Cemiyetçi, İslâmcı", *Son Posta*, 29 Kânunievvel 1936.

Peyami Safa, "Vatan Şairi Şehid Mehmed Âkif", *Cumhuriyet*, 30 Birincikânun 1936.

Refik Ahmed, "1Şiirlerinde Hakim Vasıflar: İçtimaî, Millî, Dinî", *Kurun*, 29 Kânunievvel 1936.

Sadri Ertem, "İdeal Kahramanı", *Kurun*, 31 Kânunievvel 1936.

Yusuf Turan Günaydın, "Türk Basınında Yahya Kemal'in Ölümü", *50 Yıl Sonra Yahya Kemal Bilgi Şöleni*, TYB Yayınları, Ankara 2010, s. 172-183.

YAŞAYAN KÜLTÜRDE MEHMET AKİF İMGESİ

Yılmaz DAŞÇIOĞLU *

Özet

Bir şairin / yazarın edebiyat içerisindeki yerini belirleyen öğeler birbirinden çok farklı, hatta çelişen çizgilerde' oluşur. Sonuçta karmaşık etkenlerin, süreçlerin oluşturduğu bir imge olarak edebiyatta yer edinir ve kaybolup gider. Bütün bu karmaşık etken ve süreçlerin aslında iki ana eksen üzerinde ilerlediğini belirtme-aşırı bir indirgeme sayılmamalıdır. Bir yönü eser-yazar ilişkisine, öteki yönü eser-okur ilişkisine bağlı olan bir imge oluşma/oluşturma sürecinin işlediği söylenebilir. Böylece yazar imgesinin oluşmasının metin ile, eser ortaya koyan figür olarak yazarın edebî niteliklerine ve belki de eşzamanlı bir işleyişle okurun söz konu: -yazara ve eserine katılma, eseri sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılayıcısı olarak kendi ufkuna dahil etme işlemlerinin ürünü olduğu söylenebilir. Hemen her "büyük", "önemli" sıfatlarıyla anılan şair için eserin kendisinden, özniteliklerinden söz etmek, onun adı etrafında oluşan büyü dolayısıyla neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu durumda eserin ve yazarın nesnel değerlendirilmesinin çok defa uzmanların kapalı devre çalışmalarıyla sınırlı kaldığı; edebiyat tarihini belirleme ve etkileme gücünün tam olarak hangi niteliklerden kaynaklandığı konusunun ise muğlaklaştığı görülmektedir. Bu açıdan Mehmet Akif Ersoy, Türk Edebiyatının hiç şüphesiz en ilgi çekici şahsiyetlerinden birisidir.

Akif, edebiyatımızın kişiliği, inandığı ilkelere bağlılığı, şiirlerinin toplum üzerindeki etkisi ve nihayet Millî Marş yazarı olmak gibi her biri diğerinden baskın özelliklere sahip adlarının başında, hatta en başında gelmektedir. Bu durum aynı zamanda yeni devletin oluşma sürecinde bulunduğu muhalif yer, ülkesinden ayrılmak durumurda kalışı, onun yazdığı Millî Marşa karşı yeni marş yazma girişimlerinin ortaya çıkması gibi etkenlerle birlikte alındığında etrafında büyüleyici bir hayranlık ve nefret halesi oluştuğu görülür. Dolayısıyla şair, belki de kendi iradesinin dışında karşıt toplumsal duygu ve tezlerin taşıyıcısı bir imge haline dönüşmüştür. Üstelik bu imge her iki yönden de neredeyse sürekli yinelenen

belirli tezlerle dönüştürülmesi imkânsızlaşan bir katılığa doğru yönelmiştir. Doğrusu bu imge giderek Akif'in kişiliği veya eserinden uzaklaşarak, toplumun Akif üzerinden saf tutması ve kategorik olarak söylediklerini pekiştirmek gibi bir işleve daha çok hizmet etmektedir. O halde Akif için toplumsal kesimlerin kendi duygu ve mesajlarını yüklediği bir araç durumuna gelmiştir demek yanlış olmaz. Böylesine aktif, çarpıcı bir edebî kişiliğin böyle bir işlemden uzak kalabilmesinin/tutulabilmesinin mümkün olduğunu İleri sürmek de elbette ancak bir ham hayal olabilir. Buna karşılık Akif'in "İstiklâl Marşı şiiriyle olduğu gibi, kişiliğiyle de Cumhuriyet dönemi toplumsal-kurumsal süreçlerin katalizörü, uzlaştırıcısı olarak değerlendirilmesi edebiyat alanının dışına taşan etkisinin faydaya dönüştürülmesi acısından yararlanılması gereken bir faktör olarak ele alınmalıdır.

Bu noktada Akif'in kendisinden ziyade ona yönelen/yöneltilen toplumsal ilginin ve algının tartışılması gerekliliği açıktır. Bu Akif'i değil, toplumu, toplumsal duygu durumunun sıhhatini aramaya dönük bir tartışma olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu yolla Akif'in sürekli gençlere" örnek gösterilmesine rağmen, ulaşılmaz, uygulanamaz davranışların faili, şiirinin hangi özelliklerinden kaynaklandığının belirtilmesinde yeterli görülen üstün şairliği yerli yerince anlaşılabilir ve ancak bu yolla Akif gerçekten anlaşılabilir ve toplumu yapıcı, belirleyici özellikleri de şiirinin poetik nitelikleri de model olarak ortaya çıkarılabilir.

----

* Doç. Dr. Yılmaz DAŞÇIOĞLU - 1963'te İsparta Yalvaç'ta doğdu, ilk ve orta öğrenimini doğum yerinde yaptıktan sonra istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1993'ten beri Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde çalışmaktadır. Yayımlanmış kitaplarından bazıları; Mihrace (Sür], Abdülhak Hamit Tarhan, Dar Vakitlerde Geniş Zamanlar-Behçet Necatigil'in Şiirlerinin İncelenmesi, Kader Hep Erken Zaman Hep Geç-Cahit Zarifoğlu'nun Şiirlerinin İncelenmesi. Daşçıoğlu'nun bunlardan başka yayımlanmış kitap, makale, deneme ve şiirleri bulunmaktadır.

YAŞAYAN KÜLTÜRDE MEHMET ÂKİF İMGESİ

Bir şairin/yazarın edebiyat içerisindeki yerini belirleyen öğeler birbirinden çok farklı, hatta çelişen çizgilerden oluşur. Sonuçta karmaşık etkenlerin, süreçlerin oluşturduğu bir imge olarak edebiyatta yer edinir veya kaybolup gider. Bütün bu karmaşık etken ve süreçlerin aslında iki ana eksen üzerinde ilerlediğini belirtmek aşırı bir indirgeme sayılmamalıdır. Bir yönü eser-yazar ilişkisine, öteki yönü eser-okur ilişkisine bağlı olan bir imge oluşma/oluşturma sürecinin işlediği söylenebilir. Böylece yazar imgesinin oluşmasının metin ile, eser ortaya koyan figür olarak yazarın edebî niteliklerine ve belki de eşzamanlı bir işleyişle okurun söz konusu yazara ve eserine katılma, eseri sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılayıcısı olarak kendi ufkuna dahil etme işlemlerinin ürünü olduğu söylenebilir. Hemen her "büyük", "önemli" sıfatlarıyla anılan şair için eserinin kendisinden, özniteliklerinden söz etmek, onun adı etrafında oluşan büyü dolayısıyla neredeyse imkânsız hâle gelmektedir. Bu durumda eserin ve yazarın nesnel değerlendirilmesinin çok defa uzmanların kapalı devre çalışmalarıyla sınırlı kaldığı; edebiyat tarihini belirleme ve etkileme gücünün tam olarak hangi niteliklerden kaynaklandığı konusunun ise muğlaklaştığı görülmektedir. Bu açıdan Mehmet Âkif Ersoy, Türk edebiyatının hiç şüphesiz en ilgi çekici şahsiyetlerinden birisidir.

Âkif, edebiyatımızın kişiliği, inandığı ilkelere bağlılığı, şiirlerinin toplum üzerindeki etkisi ve nihayet millî marşın yazarı olmak gibi her biri

diğerinden baskın özelliklere sahip adlarının başında, hatta en başında gelmektedir. Bu durum aynı zamanda millî kurtuluş savaşının içerisinde yer alması, yeni devletin oluşma sürecinde bulunduğu muhalif yer, ülkesinden ayrılmak durumunda kalışı, onun yazdığı millî marşa karşı yeni marş yazma girişimlerinin ortaya çıkması gibi etkenlerle birlikte alındığında etrafında büyüleyici bir hayranlık ve nefret halesi oluştuğu görülür. Dolayısıyla şair, belki de kendi iradesinin dışında karşıt toplumsal duygu ve tezlerin taşıyıcısı bir imge haline dönüşmüştür. Üstelik bu imge, her iki yönden de neredeyse sürekli yinelenen belirli tezlerle dönüştürülmesi imkânsızlaşan bir katılığa doğru yönelmiştir. Doğrusu bu imge giderek Âkif'in kişiliği veya eserinden uzaklaşarak, toplumun Âkif üzerinden saf tutması ve kategorik olarak söylediklerini pekiştirmek gibi bir işleve daha çok hizmet etmektedir. O halde Âkif için toplumsal kesimlerin kendi duygu ve mesajlarını yüklediği bir araç durumuna gelmiştir demek yanlış olmaz. Böylesine aktif, çarpıcı bir edebî kişiliğin böyle bir sonuca konu olmaktan uzak kalabilmesinin/tutulabilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmek de elbette ancak bir ham hayal olabilir. Buna karşılık Âkif'in "İstiklâl Marşı" şiiriyle olduğu gibi, kişiliğiyle de Cumhuriyet dönemi toplumsal-kurumsal süreçlerin katalizörü, uzlaştırıcısı olarak değerlendirilmesi edebiyat alanının dışına taşan etkisinin faydaya dönüştürülmesi açısından yararlanılması gereken bir faktör olduğu açıktır.

Bu noktada Âkif'in kendisinden ziyade ona yönelen/yöneltilen toplumsal ilginin ve algının tartışılmasının gerekliliği açıktır. Bu Âkif'i değil, toplumu, toplumsal duygu durumunun sıhhatini aramaya dönük bir tartışma olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu yolla Âkif'in sürekli "gençlere" örnek gösterilmesine rağmen, ulaşılmaz, uygulanamaz davranışların faili, şiirinin hangi özelliklerinden kaynaklandığının belirtilmesinde yetersizlik görülen üstün şairliği yerli yerince anlaşılabilir ve ancak bu yolla Âkif gerçekten anlaşılabilir ve toplumu yapıcı, belirleyici özellikleri de şiirinin poetik nitelikleri de model olarak ortaya çıkarılabilir.

Mehmet Âkif, her birisi ayrı ayrı kendi içerisinde de tartışmalı olan üç açıdan ilgi odağı haline getirilmiştir: Şairliği, İslâmcılığı ve Karakteri. Şüphesiz bu üç faktörün birbiriyle ilişkisi, birbirini besleyen, destekleyen, hatta iç içe geçmiş bir biçimde ayrılamaz motiflerle kaynaşmış görünen yönleri vardır. Bu yüzden onun şairliğinden söz ederken İslâmcılığı veya karakteri hemen hatırlanır. Şairliği bakımından edebiyat tarihleri onu genellikle Tevfik Fikret'in şiir diline getirdiği yumuşamanın, aruzu ustaca kullanışının bir devamı olarak görmüşler; hamasi edâda ise Namık Kemal'in başlattığı çizgiye oturtmuşlardır. Şiirlerinin içeriği konusunda ise toplumculuğu, Âkif'in şairliği hakkında negatif konuşanların da pozitif yaklaşanların da kesişme noktası olmuştur.

Âkif'in şairliği konusu tamamen poetik yaklaşımlarla değerlendirilmenin yanı sıra sık sık onun dünya görüşü ile de ilişkilendirilerek ele alınmış, bu bağlamda şair Âkif imgesi iki ana motif etrafında toplanmış görünüyor. Bu noktada özellikle "Tarih-i Kadim" şiirine yazdığı cevap niteliği taşıyan "Berlin Hatıralar"ında eksik doksan mısra dolayısıyla ve özellikle "zangoç" benzetmesi sebebiyle Fikret ile bir karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Özellikle bu karşıtlık Cumhuriyet'in ilk döneminden itibaren İsmail Habip Sevük, Mustafa Nihat Özön gibi edebiyat tarihçilerinin bakış açısı ile Cumhuriyet karşıtı bir konumda değerlendirilmesine yol açmış; Fikret'i bayraklaştırmak isteyen yeni Cumhuriyet aydınlarından bir kısmı Âkif'i "yobaz", "gerici" "din şairi" nitelemeleriyle olumsuzlamak istemiştir. Bu yaklaşımdan millî marşın yazarı olması da onu koruyamamış, hatta tam tersine "İstiklâl Marşı" da bu fanatik tutumdan kendisini kurtaramamış, sık sık alternatif millî marş önerileri, tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu durum açıkça, II. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan ve Cumhuriyet'le birlikte hızlanan ilericilik gericilik tartışmaları içerisinde Âkif'in şiirinin de simgesel bir kategorileştirmeye tâbi tutulmasının bir sonucudur. Öte yandan Âkif'in şiirini yalnızca teknik bir ustalıktan ibaret saymak, aruzu iyi kullanması, konuşma dilini şiire yedirmesi gibi özellikleri onun şairliğinin sınırlarını oluşturduğunu söylemek de bir başka yaygın algılayıştır. Buna bağlı olarak Cumhuriyet'ten sonraki şiirin, modern Türk şiirinin Âkif'e hiçbir şey borçlu olmadığı ileri sürülür. Bu iddiaların şairin dünya görüşüne karşı çıkanlarla, saygı duyanlar tarafından neredeyse ortaklaşa ileri sürülmesi dikkat çekicidir. Bu arada toplumcu tarzdaki şiirleri yüzünden Fikret'e ve daha sonra gelecek olan Nazım Hikmet'e yakıştırılmayan bir yorum; "şiirini davasına feda etmiştir" biçiminde dile getirilen düşünce Âkif için, özellikle Âkif'i sevdiğini söyleyen çevreler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu konuda onun "Gelseydim gül devrinde onun bülbülü olurdum" dizesi bir dayanak kabul edilmiştir. Bu da onun şairliği hakkında kuşku uyandıran bir başka yaklaşımdır.

Oysa yaşayan kolektif hafıza Âkif'i özellikle üç şiir üzerinden, "İstiklâl Marşı", *Âsım*'daki "Çanakkale Şehitlerine" bölümü ve "Bülbül" manzumeleri üzerinden hatırlamaktadır. Bu şiirler dönemin toplumsal ruhunu yansıtan birer belge işlevi görmekte ve o duyguyu kuşaktan kuşağa aktarmaya devam etmektedir. Burada dikkatten ırak tutulmaması gereken nokta, imparatorluğun kaybedilişi ile gelen kaygı ile inşâ edilmek istenilen/edilmekte olan ulus-devlet karşısındaki tereddütler arasında bu metinlerin kitlelere duygusal bir sığınak oluşturmasıdır. Kısacası Âkif şiirde kendi tarzını oluşturmuş, yazmayı amaçladığı şiir ile toplumla bütünleşmeyi başarmıştır. Pospelov'un dediği gibi, kitlelerin düşünsel-estetik eğitimine katkıda

bulunmayı başarabilmiştir. Bu işlevin gerçekleşebilmesi toplumun, şiirin içerisine girebilmesi ile mümkün olmuştur. Burada toplumla Âkif arasında son derece sıkı bir empatik ilişki bulunduğu görülmelidir. Yeni rejim tarafından dışlandığını hisseden toplumun geniş kitleleri Âkif'in, üstelik millî marşın yazarı olmak sıfatıyla dışlanmış olmasını, sessiz muhalefetini kendilerinin temsili olarak görmüşlerdir.

Bu bağlamda onun, özellikle Midhat Cemal'in, ek olarak da Eşref Edip ve Çantay'ın kitaplarında beliren ve örnek gösterilecek kişilik özellikleri halkın gözünde masalsı bir kahraman portresi oluşturmuştur. Bu özellikler Âkif'e ideolojik olarak karşı çıkanlarca da reddedilemeyen nitelikleridir. Burada başka şairlerde pek az rastlanabilen biçimde davranış tarzları, iyi ahlak özellikleri ile şairlik niteliklerinin bir adamda kaynaşmış olmasının şaşırtıcılığı dikkati çeker. Halkın onun şiirleriyle kurduğu empati ile gençlere örnek gösterebileceği davranış özellikleri Âkif'i üstün insan vasfıyla algılamasına yol açar.

Bu iki yönden olduğu gibi Âkif'in İslamcılığı, dindarlığı da yaşayan kültürde onun imgesini tamamlayan faktörlerden birisi olmuştur. Onun modernizm, batının bilim ve tekniğini alıp, ahlâkından uzak durmak biçiminde ifadelendirilen düşünceleri ile son asırlardaki Türk ve İslâm dünyasında yaşanan tartışmaların bir cephesini oluşturduğu görülmektedir. Şiirlerinde bu düşüncenin akışı, baştan toplumu kurtaracak bir ideolojinin ısrarla savunulması biçiminde olduğu halde sık sık bireysel samimî din duygularının ifade edilmesi, son şiirlerinde ise içe kapanan bir lirizme doğru akması aynı zamanda ideolojik bakımdan bir yenilginin ifadesi biçiminde algılanmıştır.

Denilebilir ki Âkif'in şairliği, karakter özellikleri, dinî duyarlılığı birbirini bütünleyen hem kendisini sevmeyenlerin hem de yüceltenlerin algılarının kesişme noktasını oluşturmuştur. Buna karşılık Âkif'in hayatında yakın arkadaşlarının, Ertuğrul Düzdağ'ın yazdıklarının ve son yıllarda yapılan çalışmaların henüz açıklığa kavuşturamadığı flu noktalar bulunmaktadır. İttihat ve Terakki ile ilişkileri, Teşkilât-ı Mahsusa için ve İstiklâl Harbi için yaptığı çalışmalar, mecliste bulunduğu yıllardaki düşünceleri, faaliyetleri tam anlamıyla ortaya çıkmış değildir. Bunun dönemsel ve reel temelli çekingenliklerden kaynaklandığı açıktır. Buralardaki boşluklar da halkın muhayyilesi tarafından ya bilinenlerden yola çıkarak tamamlanmış ya da görmezden gelinmiştir.

MEHMED AKİF
KİTABLIĞI

MEHMED ÂKİF KİTABLIĞI

Mehmet Ruyan SOYDAN *

- Mehmed Âkif kitabları hakkında umumi bir bilgi vermek amacıyla tanzim edilmiş olan bu liste, bibliyografya sistematiği dahilinde hazırlanmamıştır.
- Mümkün olduğunca kitabların ilk baskıları listeye dahil edilmiş olup, müteakib baskıları hakkında bilgiler verilmemiştir. Ancak, müteakib baskılarında, ilk baskılarına nazaran bariz farklılıklar arz eden kitablar istisnai olarak listeye dahil edilmişlerdir.
- İsim sıralamasında müelliflerin ilk isimleri esas alınmış olup, editör, mütercim yada hazırlayanların isimleri de müellif isimleri ile birlikte sıralanmıştır. Ayrıca, müellif ismi zikredilmeyen kitablar neşreden müessesenin ismi ile sıralanmıştır.
- Mehmed Âkif konulu dergilerden sadece "Mehmed Âkif Özel Sayı" nüshaları listelenmiş olup, kısmen Mehmed Âkif ile ilgili olan dergi nüshalarına ise yer verilmemiştir.
- Listede yer alan kitabların kahir ekserisi şahsi kütübanemde mevcud olduğundan, bizzat tedkik edilmek suretiyle listelenmiştir. Kalan kısmı ise, kitab kaynakçalarından ve mevcud bibliyografyalardan faydalanılmak suretiyle hazırlanmıştır.
- Mehmed Âkif ile ilgili olarak hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları listesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans talebesi Abdullah UĞUR'un çalışmalarından faydalanılarak tanzim edilmiştir.
- Listede mevcud olan eksiklik ve hataların, erbabınca ikmâl ve tashihi elzemdir.

____

* Mehmet Ruyan SOYDAN - 1963 yılında Kahramanmaraş (Elbistan)'da doğdu. İlk ve ota öğretimini Elbistan'da tamamladıkdan sonra 1984 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun oldu.
1985 yılında Maliye Bakanlığı Gelirler Kontrolörlüğü'ne atandı. 10 yıl kadar mezkûr vazifede bulundukdan sonra görevinden istifaen ayrılarak, Kapalıçarşı döviz ve altın piyasalarında bir müddet malî koordinatör olarak çalıştı. 1996 yılında başladığı Yeminli Malî Müşavirlik mesleğini halen sürdürmektedir.
Meslekî ve kültürel çalışma guruplarının yanı sıra, Burdur Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi bünyesinde bulunan Mehmet Âkif Ersoy Uygulama ve Araştırma Merkezi Danışma Kurulu üyesi ve Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı mütevelli heyeti üyesi olarak bulunmaktadır.

I- MEHMED ÂKİF TARAFINDAN TE'LİF YADA TERCÜME EDİLMİŞ OLAN ESERLER

- **Anglikan Kilisesi'ne Cevab**, Şeyh Abdülaziz Çaviş, (mütercim: Mehmed Âkif). İstanbul 1341, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, TBMM Hükûmeti Umur-i Şer'iye ve Evkâf Vekâleti Tedkikat ve Telifat-i İslâmiye Heyeti Neşriyatı, 290 sh.
- **İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler**, Abdülaziz Çaviş, (mütercim: Mehmed Âkif [Ersoy]). Ankara 1341, Ali Şükrü Matbaası, Tedkikât ve Te'lifat-i İslâmiye Neşriyatı , 68 sh.
- **Mevâiz-i Diniye**, İttihad ve Terakki Cemiyeti Şehzadebaşı Kulubü (Mehmed Âkif ve muhtelif muharrir), İstanbul 1328, Matba-i Âmire , (1. Kısım), 3+136 sh.
- **Hakkın Sesi: Mehmed Âkif**, İstanbul Tevsi-i Tıbaat Matbaası, Sebil'ür-reşad Neşriyatı, 8,
- **Safahât 1.Kitap**, Mehmed Âkif, İstanbul 1329, Sırat-i Mustakim Matbaası, 267+3 sh.
- **Safahât 2.Kitap**, Süleymaniye Kürsüsünde. Mehmed Âkif, İstanbul 1330, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, 61 sh.
- **Safahât 3.Kitap**, Hakkın Sesleri. Mehmed Âkif, İstanbul 1331, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Selânik Matbaası, 64 sh.
- **Safahât 4.Kitap**, Fatih Kürsüsünde. Mehmed Âkif, İstanbul 1332, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 106 sh.
- **Safahât 5.Kitap**, Hatıralar. Mehmed Âkif, İstanbul 1336, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Necm-i İstikbâl Matbaası, 91 sh.
- **Safahât 6.Kitap**, Asım. Mehmed Âkif, İstanbul 1342, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Amedî Matbaası, 132 sh.
- **Safahât 7.Kitap**, Gölgeler. Mehmed Âkif, Kahire 1352(hicrî) 1933(milâdî), Matbaat'üş-şebab, 95+1 sh.
- **Safahât**, Mehmed Âkif, İstanbul 1346/47(hicrî) -1928(milâdî), Asar-ı İlmiye Kütübhanesi Neşriyatı, (toplu basım), 191+ 55+ 48+ 88+ 87+139 sh.
- **Kastamoni'de Nasrullah Kürsüsünde**, Mehmed Âkif, Diyarbekir 1337, Diyarbekir Vilayat Matbaası, 32 sh.
- **Sırat-ı Müstakim**, Baş Muharrir: Mehmed Âkif, İstanbul 1324-1327, (1-7. cild)
- **Sebilü'r-Reşâd**, Baş Muharrir: Mehmed Âkif, İstanbul 1327-1341, (8-25. cild)
- **Hanoto (Hanotaux)'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhamed Abduh'un İslâmı Müdafaası**, Şeyh Muhammed Abduh, Darû'l-hilâfe

1331(rumi) 1915(miladi), Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 80 sh.
- **Müslüman Kadını**, Muhammed Ferid Vecdi, (mütercim: Mehmed Âkif [Ersoy]). İstanbul 1325, Sıtat-ı müstakim Kütübhanesi, Ahmed Saki Bey Matbaası, 165 sh.
- **İslâmlaşmak**, Prens Mehmed Said Halim Paşa (mütercim: Mehmed Âkif) , Darû'l-hilâfe 1337, Hukuk Matbaası, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, 32 sh.

II- MEHMED ÂKİF'İN TE'LİF YADA TERCÜME ETTİĞİ ESERLERİNDEN DERLEMELER

- **Mehmed Âkif Düzyazılar, Makaleler, Tefsirler, Vaazlar**, İstanbul 2010, Beyan Yayınları, 554 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri** (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-reşad Mecmualarında Çıkan), Yrd.Doç.Dr. Abdulkerim ABDÜLKADİROĞLU, Nuran ABDÜLKADİROĞLU, Ankara 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 273 sh.
- **Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri - Mev'ıza ve Hutbeleri**, Doç.Dr. Abdulkerim ABDÜLKADİROĞLU, Nuran ABDÜLKADİROĞLU, Ankara 1992, Diyanet İşleri Başkanlığı, 231 sh.
- **Beşeriyeti Kurtaracak Tek Çığır İslam Fazileti**, Abdullaziz Çaviş (tercüme: Mehmed Âkif), İstanbul 1952, İsmail Akgün Matbaası, 39.
- **Hazreti Ali Diyor ki**.. Abdulaziz Çaviş (mütercim: Mehmed Âkif), Ankara 1954, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 35 sh.
- **Kur'an'dan Âyet Tefsirleri ve Vaazlar**, Mehmed Âkif Ersoy, (hazırlayanlar: Bülent KULÜP - Mücahit DEMİREL), İstanbul 2009, Irmak Yayınları, 320 sh.
- **Mehmet Âkif'in Kur'an Tercümeleri**, Dücane CÜNDİOĞLU, İstanbul 2006, Kaknüs Yayınları, 126+1 sh.
- **Devlet Adamlarına Tavsiyeler, Hazreti Ali Diyor ki**, Ebu Yusuf - Abdulkerim Zeydan (tercüme: Mehmed Âkif Ersoy), İstanbul 2004, Kayıhan Yayınları, 154+4 sh.
- **İçkinin Zararları** (İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler), Abdulaziz Çaviş (tercüme: Mehmed Âkif - hazırlayan: Doç.Dr. Ferhat KOCA), İstanbul 2003, Rağbet Yayınları, 70+2 sh.
- **İstiklâl Marşı Şairimizin İstiklâl Harbindeki Vaazları**, Hasan BOŞNAKOĞLU, İstanbul 1981, Menzil Neşriyat, 98 sh.

- **Açıklamalı Mehmed Âkif Külliyatı**, İsmail Hakkı ŞENGÜLER, İstanbul 1990, Hikmet Neşriyat, 1.cild: 504, 2.cild: 431, 3.cild: 534, 4.cild: 484, 5.cild: 427+93, 6.cild:514+93, 7.cild: 651+4+93, 8.cild: 600+93, 9.cild: 622, 10. cild: 500 sh.
- **Safahat -** Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir, Mehmed Âkif ERSOY (hazırlayan: M.Ertuğrul DÜZDAĞ), İstanbul 1991, İz Yayıncılık, 538 sh.
- **Safahat** - Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler, Mehmed Âkif ERSOY (hazırlayan: M.Ertuğrul DÜZDAĞ), İstanbul 2009, İz Yayıncılık, 1360 sh.
- **Müslüman Kadını**, M.Ferid Vecdi (tercüme: Mehmed Âkif - sadeleştiren: Mahmud ÇAMDİBİ), İstanbul 1972, Sinan Yayınevi, 193+15 sh.
- **Hutbeler**, Mehmet Âkif Ersoy (sadeleştiren ve hazırlayan: Maruf EVREN), İstanbul 1982, Anadolu Yayınevi, 72 sh.
- **Mehmet Âkif Sesleniyor**, Mehmet Âkif, İstanbul 2007, Boğaziçi Yayınları, 47 sh.
- **Modernleşmek mi, İslamlaşmak mı**, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 1983, İhya Yayınları, 432 sh.
- **Asr Sûresi Tefsiri**, Mehmed Âkif ERSOY, İstanbul b.t.y., Türk Petrol Vakfı Lâle Mecmuası sayı:1'in İlavesi, 11 sh.
- **İstiklâl Savaşı Hitabeleri - Vaazlar**, Mehmed Âkif ERSOY, Manastırlı İsmail Hakkı, İstanbul 1983, Bahar Yayınevi, 606 sh.
- **Milli Mücadelede Mehmet Âkif Kastamonu'da**, hazırlayan: Mustafa ESKİ, Ankara 1983, Ayyıldız Matbaası, 84 sh.
- **Kur'an'dan Âyetler**, Mehmet Âkif (ekler ve notlar ilâvesiyle neşreden: Ömer Rıza DOĞRUL), İstanbul 1944, Yüksel Yayınevi, 375 sh.
- **Safahat - Basılan ve Basılmayan Bütün Şiirleri**, Mehmet Âkif (hazırlayan:Ömer Rıza DOĞRUL), İstanbul 1943, İnkılâb Kitabevi, 534+1 sh.
- **İslamlaşmak**, Said Halim Paşa (tercüme: Mehmed Âkif, sadeleştiren: Hayri BOLAY), İstanbul 1385-1965, Bedir Yayıevi, 33 sh.
- **Kur'an-ı Kerim'den Âyetler** (Meâl - Tefsir) Mev'izeler (Vaaz'lar), Mehmed Âkif ERSOY (derleyen: Av. Suat Zühtü ÖZALP), Ankara 1968, Sevinç Matbaası, 237+2 sh.
- **Anglikan Kilisesine Cevap**, Abdülaziz Çaviş (tercüme: Mehmet Âkif, sadeleştiren: Süleyman ATEŞ), Ankara1975, Diyanet İşleri Başkanlığı, 199 sh.
- **İman ve Âhlak,** Mehmet Âkif - Babanzade Ahmed Naim - Prof.Abbas Mahmud Akkad (hazırlayan: Süleyman FAHİR), İstanbul 1965, Kürsü Yayınları, 31 sh.

- **İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür**, Mehmed Âkif, (hazırlayan: Ubeydullah KÜÇÜK), İstanbul 1972, Bedir Yayınevi, 31+2 sh.

III- MEHMED ÂKİF'DEN SEÇMELER

- **Safahat'tan Seçmeler**, A.Vahab AKBAŞ, İstanbul 2006, Beyan Yayınları, 128 sh.
- **Safahat'tan Seçmeler**, A.Vahab AKBAŞ, İstanbul 2006, Beyan Yayınları, 96 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'dan Seçmeler**, Abuzer KALYON, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, 264 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'dan Seçmeler**, Ahmet EZGİN, Tebessüm Yayınları, İstanbul 2007, 64 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy Seçmeler**, Ahmet ÖZPINAR, Aden Yayıncılık, İstanbul 2006, 101 sh.
- **Mehmet Âkif'ten Seçmeler**, Ahmet RAMAZAN, İstanbul 2005, Parıltı Yayınları, 118 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Eserlerinden Seçmeler**, Ahmet SİRAC, Mustafa GÜLAY, İstanbul 1999, 1.cilt: 477+2 sh., 2.cilt: 481-902.sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'dan Seçmeler**, Cemal TELCİ, Simge Yayıncılık, İstanbul 2006, 80 sh.
- **Mehmed Âkif 'dan Seçmeler**, Cemil KILIÇ, İstanbul 2005, Karanfil Yayınları, 94+1 sh.
- **Mehmed Âkif 'dan Seçmeler**, Çınar ER, Bilim Basın Yayın, İstanbul 2010, 80 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'dan Seçmeler**, Erdal ÇAKICIOĞLU, Akvaryum Yayınevi, İstanbul 2009, 175 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri**, Evrim YEŞİLYURT, Ankara 2002, Yeryüzü Yayınevi, 1. cild: 200 sh, 2.cild: 240 sh, 3.cild:176 sh.
- **Mehmet Âkif'ten Seçmeler**, Fatma SEZGİN, İstanbul 2006, Parıltı Yayınları, 80 sh.
- **Safahat'ten Seçmeler - Hakka Tapan Gençlik**, Harun KIRKIL, İstanbul 2011, Rehberim Kitabları, 280 sh.
- **Safahat'tan Seçmeler**, Kübra ANDI, İstanbul 2007, 3F Yayınları, 170 sh.
- **Asım - Safahattan Sayfalar**, M. YALÇINER, İstanbul b.t.y., Dost Kitaplar, 152 sh.
- **Safahat'tan Seçmeler**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, Trabzon 2007, Trab-

zon Belediyesi, 299 sh.
- **M. Âkif Ersoy - Yaşamı Sanatından Esintiler**, m.i.y., İstanbul b.t.y., Doğuş Kültür Hizmetleri, 1.cild: 368 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy**, m.i.y., Güvercin Kitabları Şiir Serisi, Ankara 1952, Emek Basım ve Yayımevi, 15 sh.
- **Mehmet Âkif'ten Seçmeler**, m.i.y., Ankara b.t.y., Ata Yayıncılık, 112 sh.
- **Mehmet Âkif'ten Seçmeler**, M.Mehmed SOLMAZ, Ankara 1987, 49 sh.
- **Safahat'tan Seçmeler**, Mehmet Nuri YARDIM, İstanbul 2008, Damla Yayınevi, 237+3 sh.
- **Mehmet Âkif'ten Seçmeler**, Mustafa ÖZÇELİK, İstanbul 2006, Nehir Yayınları, 125 sh.
- **Açıklamalarıyla Safahat'tan Seçmeler**, Mustafa USLU, İstanbul 2008, Yağmur Yayınları, 176 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy'dan Seçmeler**, Nevzat CANAN, Metropol Yayınları, İstanbul 2008, 96 sh.
- **Mehmed Âkif - Hayatı ve Toplu Şiirleri**, Refik DURBAŞ, İstanbul 2008, Kırmızı Yayınları,
- **Mehmed Âkif Ersoy, Çocuklar İçin En Güzel Şiirler**, sadeleştiren: Refik DURBAŞ, Nesin Yayınevi, İstanbul 2009, 55 sh.
- **Safahat'tan Seçmeler**, Semih YILMAZ, İstanbul 2005, Zambak Yayınları, 217 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy**, Yaşar KÖKSAL, İstanbul 1960, Köksal Neşriyat Yurdu, 15 sh.

IV- MEHMED ÂKİF SEMPOZYUM KİTAPLARI

- **Ölümün 50.Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Anma Kitabı**, Ankara Üniversitesi, Ankara 1986, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları. 210 sh.
- **Mehmet Âkif Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1976, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 166 sh.
- **Vefatının 60.Yılında Mehmed Âkif Sempozyumu Bildirileri (30 aralık 1996)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1997, İSAR Vakfı Yayınları, 117 sh.
- **Mehmed Âkif İlmi Toplantısı 27-29 aralık 1986 (Bildiriler)**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane, Ankara 1989, Milli Kütüphane Yayın-

ları, 272 sh.
- **Ölümün 50.Yılında Mehmed Âkif Ersoy**, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1986, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 252 sh.
- **1.Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi, Burdur 2009, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1.cild:11+1-488 sh., 2.cild:12+489-993 sh.
- **Ölümün 50.Yılında Mehmed Âkif Ersoy'a Armağan**, Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 164 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy Paneli**, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara 2006, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 127 sh.
- **Mehmet Âkif Bilgi Şöleni, Tükiye'de Modernleşme ve Gençlik**, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara 2007, TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, 260 sh.
- **Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Bilgi Şöleni, Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi**, Türkiye Yazarlar Birliği - İlim Yayma Cemiyeti Ankara Şubesi, Ankara 2008, TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, 280 sh.
- **Vefatının 72. Yılında Mehmet Âkif Bilgi Şöleni, Edebi ve Fikrî Akımlar**, Türkiye Yazarlar Birliği - İlim Yayma Cemiyeti Ankara Şubesi, Ankara 2009, TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, 351 sh.
- **Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy**, Hazırlayan: Vahdettin IŞIK, FSMVÜ Medeniyetler İttifakı Enstitüsü ile Zeytinburnu Belediyesi Ortak Yayını, İstanbul 2011

V- MEHMED ÂKİF ÖZEL SAYI MECMUALAR

- **Ay Vakti** - Kültür Edebiyat Dergisi, sayı:75. Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı, İstanbul, aralık 2006, Akademi Ajans, 48 sh.
- **Bilgi -** Terbiye, Fikir, Kültür ve Sanat Dergisi sayı:236-237. Mehmed Âkif Özel Sayısı, İstanbul, ocak - şubat 1967, Türkiya Muallimler Birliği, 29 sh.
- **Eğitim -** Bilim ve Aklın Aydınlığında Aylık Eğitim Dergisi Sayı:73. Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayı, Ankara, mart 2006, Millî Eğitim Bakanlığı, 232 sh.
- **Eğitim -** Bilim ve Aklın Aydınlığında Aylık Eğitim Dergisi sayı:121. İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif , Ankara, mart 2010, Millî Eğitim Bakan-

lığı, 144 sh.
- **Eğitim** - Bilim ve Aklın Aydınlığında Aylık Eğitim Dergisi sayı:133. İstiklâl Marşı 90. Yıl, Ankara, mart 2011, Millî Eğitim Bakanlığı, 198 sh.
- **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1987, Cild: 5 Sayı: 1, Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 184 sh.
- **Hece Dergisi,** sayı: 133, Karakter Âbidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Âkif Özel Sayısı, Ankara, ocak 2008, Hece Yayıncılık, 751 sh.
- **İslâmî Edebiyat**, Sayı:50, Mehmed Âkif Özel Sayısı, İstanbul ocak, şubat, mart 2010, İslâmî İlimler Kültür ve Edebiyat Vakfı, 72 sh.
- **Köprü** - Ankara ve Bursa Polis Kolejleri Ortak Kültür Dergisi, İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy, 2008, Ankara ve Bursa Polis Kolejleri. 32 sh.
- **Kültür** - Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi, sayı: 02. Mehmed Âkif Ersoy Anısına, İstanbul, ocak 2006, Yarım Elma Dergi. 117+3 sh.
- **Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi**, sayı:1. aralık 1986, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, 52+2 sh.
- **Millî Kültür Dergisi**, sayı: 55. Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı, Ankara, aralık 1986, Kültür ve Turizm Bakanlığı. 96 sh.
- **Türk Baytarlar Birliği Dergisi**, yıl:7 sayı:1. Mehmet Âkif, Ankara, ikincikanun 1937, Türk Baytarlar Cemiyeti, 22 sh.
- **Türk Edebiyatı** - Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, sayı:113. Mehmet Âkif'in Hatırasına, İstanbul, aralık 1983, Türk Edebiyatı Vakfı, 64 sh.
- **Türk Edebiyatı** - Aylık Fikir ve Sanat Dergisi sayı:158. Mehmed Âkif Anıt Sayısı, İstanbul, aralık 1986, Türk Edebiyatı Vakfı, 95+3 sh.
- **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 284 Mehmed Âkif Ersoy Sayısı (aralık 1986). Türk Kültürünü Araştırma Enstütüsü, 109 sh.
- **7 İklim** - Aylık Dergi, sayı:201. Vefatının 70. Yılından Mehmed Âkif'e Mektup, İstanbul aralık 2006, Yedi İklim Yayıncılık. 144 sh.
- **Yedi İklim** - Sanat, Kültür ve Edebiyat Dergisi sayı:117-118. Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı, İstanbul, aralık 1999 - ocak 2000, Yedi İklim Yayıncılık. 122+2 sh.

VI- MEHMED ÂKİF İLE İLGİLİ SAİR LİSANLARDA YAZILMIŞ OLAN KİTAPLAR

- **Mehmed Âkif His Life And Works**, Ali Nihat TARLAN, İstanbul 1968, Publications of the RCD Cultural İnstitute, 84 sh. (ingilizce)

- **Mehmed Âkif Ersoy (Zindeginame ve Bergüzide-i Asareş)**, Ali Nihad TARLAN, Tahran 1969, Regional Cultural İnstitue, 278 sh. (farsça)
- **Mehmed Âkif Şair-ül İslam**, Abdüsselam Abdulaziz Fehmi , Mekke b.t.y., Mekteb-üt Talib, 101 sh. (arapça)
- **Drei Gedichte von Tevfiq Fikret und Zwei von Mehmed Âkif**, August Fıscher, 1932., Leipzig, (İslamica dergisi 4.sayı ayrı basım)
- **Ez-zilâl Min Safahat li'ş Şairi't-Türkiyyil Kebir Muhammed Âkif**, İbrahim Sabri, İskenderiye b.t.y., 121 sh. (arapça)
- **Ez-zilâl Min Safahat li'ş Şairi't-Türkiyyil Kebir Muhammed Âkif**, İbrahim Sabri, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, İstanbul 2010, 4+121 sh. (arapça)
- **Cuhudu Muhammed Âkif Ersoy ve Arâuhu fi Mecali't-Terbiyeti'l-İslamiye**, İsa YÜCEER, Van 1995, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Matbaası, 35+5 sh. (arapça)
- **Muhammed Âkif, Asruhu ve Cuhûduhû Fi'd-Daveti'l İslamiyye**, İsa YÜCEER, Van 1995, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 516+2 sh. (arapça)
- **Fletét** (Safahat), Mehmed Âkif Ersoj (mütercim: Midhat HOXHA), Shkup (Üsküp) 2006, Logosa, 642+5 sh. (arnavutca)
- **Türkiga İslamî Şair Muhammed Âkif Ersoy**, Nişar Ahmed ESRAR, Karaçi 2004, İdare-i Ulûm ve Funûn, 208 sh. (urduca)
- **Eş-Şair-ül İslamî Muhammed Âkif Ersoy**, Ramazan YILDIRIM, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, İstanbul 2010, numarasız sahifeler. (arapça)
- **Selected Parts Of Safahat**, Zeynep ÜSTÜN - Havva ASLAN, İstanbul 2008, Profil Yayıncılık, 48 sh. (ingilizce)
- **Ausgewaehlte Geschicten Aus Safahat**, Zeynep ÜSTÜN - Okşan AYTOLU, İstanbul 2008, Profil Yayıncılık, 48 sh. (almanca)

VII- MÜNHASIRAN MEHMED ÂKİF HAKKINDA YAZILMIŞ OLAN KİTAPLAR

- **Mehmet Âkif Bir İslam Reformatörü**, A. CERRAHOĞLU (Kerim SADİ), İstanbul 1964, İstanbul Matbaası, 110 sh.
- **Mehmed Âkif Hayatı ve Seçme Şiirleri**, A.C. (Ahmed Cevad), İstanbul 1937, Numune Matbası, 79 sh.
- **Millî şairimiz Mehmet Âkif**, A.Metin ÇALI , Hüseyin CEYLAN, Duran

DURULMUŞ, Aydın Basımevi, Çorum 1986, 31 sh.
- **Mehmed Âkif'den Nükteler**, İstanbul 2010, Beyan Yayınları, 128 sh.
- **Bir Eğitimci Olarak Mehmet Âkif**, Abdulah ÖZBEK, Selam Yayınevi, Konya 1988, 91 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar**, Doç.Dr. Abdulkerim ABDULKADİROĞLU, Nuran ABDULKADİROĞLU, İstanbul 1989, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, 282 sh.
- **Mehmed Âkif ve Gençlik**, Abdullah ÇINAR, Ankara 1987, Kültür ve Edebiyat Dergisi, 46 sh.
- **İman ve Aksiyon Adamı Mehmed Âkif**, Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU, İstanbul 1997, Ravza Kitabevi, 231 sh.
- **Mehmed Âkif ve İnanan İnsan**, Doç.Dr. Vahit İMAMOĞLU, İstanbul 1996, Ravza Kitabevi, 190 sh.
- **Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy**, Abdurahman ŞEN, İstanbul 2009, Sinema Yapım İletişim Hizmetleri, 401+1 sh.
- **Fotoğraf ve Belgelerle Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy**, Abdurahman ŞEN, İstanbul 2009, 1111 Adam Yapım veTanıtım, 119 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, Abdurahman ŞEN, Denizli 2007, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, 64 sh.
- **İstiklâl Âşığı Mehmed Âkif Ersoy**, Abdurahman ŞEN, Ankara 2011, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, 230 sh.
- **Mehmet Âkif 'in Kabri İçin**, Abdurrahman KONUK v.d., İstanbul 1938, Bozkurt Matbaası, 16 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy ve Açıklamalı İstiklâl Marşı**, Adalet Ergenekon ÇİL, İstanbul 1991, Yeni Okul Yayınları, 74+5 sh.
- **Dili Yok Kalbimin**, m.i.y., Adapazarı 2008, Adapazarı Büyükşehir Belediyediyesi Kültür Yayınları, 160 sh.
- **Vatana Adanan Ömür Mehmet Âkif** (roman), Adem ÇEVİK, İzmir 2009, Sütun Yayınları, 176 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı**, Adıyaman Gerger Kaymakamlığı, Halk Eğitim Merkezi, Adıyaman 1986, 30 sh.
- **Milli Şair Mehmet Âkif**, Adil YILMAZOĞLU, İstanbul 1968, Milliyetciler Derneği, 76+4 sh.
- **Kurtuluş Savaşı Yılları ve İstiklâl Marşı**, Adulkerim ERDOĞAN, Ankara 2008, Gölbaşı Belediye Başkanlığı, 96 sh.
- **İstiklâl Marşı. Afyon Veteriner Bölge Müdürlüğü**, Afyon 1967, 4 sh.
- **Resimlerle İstiklâl Marşı**, Ahmet BÜLENT, Ankara 1976, Ekonomik Sosyal Yayınlar, 18+2 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Açıklaması**, Ahmet BÜLENT, İstanbul 1983,

K.K.K.Tuzla Piyade Okulu Komutanlığı,
- **Milli Yürek - Mehmet Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı**, Ahmet Faruk KILIÇ, İstanbul 2008, Değişim Yayınları, 193 sh.
- **Mehmet Âkif**, Ahmet KABAKLI, İstanbul 1972, Toker Yayınları, 223 sh.
- **Sohbetler ll - Mehmed Âkif - Yahyâ Kemâl - Necip Fazıl Kısakürek**, Ahmet KABAKLI, İstanbul 1987, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 303 sh.
- **Açıklamalı İstiklâl Marşı**, Ahmet ÖKSÜZ, İstanbul 1982, Fatih ABC Kitabevi, 32 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Vefatının 73. yılı Anısına**, İstanbul 2010, Ak Parti İstanbul Gençlik Kolları, 10 sh.
- **Bir Hilal Uğruna - Çanakkale Şehitleri Şiiri ve Açıklaması**, Ali AKYURT, İstanbul 2007, Yarımada Yayınları, 63+1 sh.
- **Âkif Duruşlu Asım**, Ali Haydar HAKSAL, İstanbul 2006, İnsan Yayınları, 149+1 sh.
- **İstiklâl Marşımız ve Milli Ruh**, Ali KAYTANCI, Malatya 1972, Uğurel Matbası, 136 sh.
- **Mehmed Âkif ve Safahat**, Prof.Dr. Ali Nihad TARLAN, Ankara 1971, Nida Yayınevi, 144 sh.
- **Mehmed Âkif (1873-1936) "20.ci Ölüm Yıldönümü"**, Prof.Dr. Ali Nihad TARLAN, Doç.Dr.Nurettin TOPÇU, İstanbul 1957, Milliyetciler Derneği Neşriyatı, 40 sh.
- **Mehmed Âkif**, Prof.Dr. Ali Nihad TARLAN, Doç.Dr.Nurettin TOPÇU, Av.Ferruh BOZBEYLİ, Asistan Y.Müh. Ö.Uğur KÖKTEN, Nihad Sami BANARLI, Peyami SAFA, İstanbul 1961, Milliyetciler Derneği Neşriyatı, 104 sh.
- **Mehmet Âkif** (1872-1936 Birinci Kanun 29), Dr. Ali Nihat TARLAN, İstanbul 1939, Suhulet Basımevi, 15 sh.
- **Mehmet Âkif ve Eğitim**, Ali ÖZER, İzmir 1991, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 95 sh.
- **Ölümünün 30. Yıdönümünde Mehmed Âkif**, Ali Uğur GÜNDEM, Atilla ÖZTURAN, Mehmet KARAGÜLLE, Zeynel TİMUR, Konya 1966, İkinci Kuvay-ı Milliye Derneği Konya Şubesi, 45 sh.
- **Açıklamalı İstiklâl Marşımız**, Alparslan AYRAL, Balıkesir 1984, Gönül Matbaası, 47 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Mısır**, Asuman AKAY, Kahire 2007, 106 sh.
- **Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy Ölümünün 50. Yılında**, Aydın 1986, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü, 75 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Hayatı, Sanatı, Eserleri - Eserlerinden Seçmeler**, Aydil EROL, İstanbul 2002, Hikmet Neşriyat, 143 sh.

- **Abide Şahsiyet Mehmet Âkif Ersoy**, Aziz ERDOĞAN, İstanbul 2010, Yağmur Yayınları, 184 sh.
- **Zamanın Aynasında Eskimeyen Şair Mehmed Âkif Ersoy**, m.i.y., İstanbul 2007, Bahçelievler Belediyesi, 60 sh.
- **1924 - Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi**, Beşir AYVAZOĞLU, İstanbul 2006, Kapı Yayınları, 282 sh.
- **İstiklâl Marşı Tarihi ve Manası**, Beşir AYVAZOĞLU, İstanbul 1986, Tercüman Aile ve Kültür Kitablığı, 63+1 sh.
- **Mehmed Âkif ve Safahat**, Beşir AYVAZOĞLU, İstanbul 1986, Tercüman Gazetesi, 304 sh.
- **Üsküdar' lı Âkif - Vefatının 70. Yılı Hatırası**, Beşir AYVAZOĞLU, İstanbul 2006, Üsküdar Belediyesi, 16 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, m.i.y., İstanbul b.t.y., Beyoğlu Belediye Başkanlığı, 48 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri**, Bilge EKİNCİ, Ankara 2005, Elips Kitap, 46 sh.
- **M.Âkif'in Aksiyonu ve Şahsiyeti**, Celal TARAKÇI, Erzurum 1970, M.T.T.B. Erzurum İcra Konseyi Başkanlığı Yayınları, 43 sh.
- **Necid Çöllerinde Mehmed Âkif**, Cemal KUTAY, İstanbul 1963, Tarih Yayınları, 310+2 sh.
- **Mehmet Âkif - Hayatı, Eserleri, Şahsiyet ve İdealleri**, Cemil Sena ONGUN, İstanbul 1947, Tefeyyüz Kitabevi, 112 sh.
- **Safahat Sözlüğü**, Cevdet ŞANLI, İstanbul 2010, Çağrı Yayınları, 198 sh.
- **Çanakkale Şehitlerine**, Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği, İzmir, 41 sh.
- **İstikllâl Marşı Albümü**, Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği, İzmir, 48 sh.
- **Camideki Şair Mehmed Âkif**, D.Mehmet DOĞAN, Ankara 2009, Yazar Yayınları, 271+9 sh.
- **Camideki Şair Mehmed Âkif**, D.Mehmet DOĞAN, İstanbul 1989, Nehir Yayınları, 72 sh.
- **Genç Safahat** - Mehmet Âkif'in Safahat İsimli Şiir Kitabının Gençler İçin Düzenlenmiş Özü, D.Mehmet DOĞAN, Ankara 2008, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 168 sh.
- **İslam Şairi İstiklâl Şairi Mehmed Âkif**, D.Mehmet DOĞAN, Ankara 2008, Yazar Yayınları, 157+3 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy (roman)**, Devrim ALTAY, Ankara 2010, Alter Yayıncılık, 141 sh.
- **Kürsüdeki Şair Mehmet Âkif**, Diyanet Avrupa Aylık Dergi'nin eki, sayı:

147, İstanbul Temmuz 2011, 32 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı**, Duhter BAYRAKTAR, İstanbul 1987, Servet Yayın Dağıtım, 78 sh.
- **Bir Şimdiki Zaman Şairi Mehmet Âkif Ersoy**, Duran BOZ, Kahramanmaraş 2008, Yıldırım Beyazıt Anadolu Lisesi Yayınları, 200 sh.
- **Âkif'e Dâir**, Dücane CÜNDİOĞLU, İstanbul 2005, Kaknüs Yayınları, 127+1 sh.
- **Bir Kur'an Şairi - Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli**, Dücane CÜNDİOĞLU, İstanbul 2000, Birun Yayıncılık, 550 sh.
- **Babam Mehmet Âkif, İstiklâl Harbi Hatıraları**, Emin Âkif ERSOY (hazırlayan: Yusuf Turan GÜNAYDIN), İsyanbul 2010, Kurtuba Kitap 135 sh.
- **Safahat'tan Hikayeler**, Emin Osman UYGUR, İstanbul 2007, Damla Yayınevi, 159+1 sh.
- **Mehmed Âkif - İnsan ve Medeniyet**, Erdoğan ERBAY, Erzurum 2011, Fenomen Yayınları, 106 sh.
- **Mehmet Âkif, Ferdi ve İçtimai Karakteri, Vatanperverliği, Milliyetçiliği, Şairliği**, Esat Adil MÜSTECABİOĞLU, İstanbul 1937, Ülkü Basımevi, 56 sh.
- **İnkılâb Karşısında Âkif - Fikret, Gençlik - Tancılar, Kurtuluş Harbinin İman Kaynağı İstiklâl Marşı mı, Tarihi Kadîm mi?** Eşref Edib, İstanbul 1359-1940, Asarı İlmiye Kütübhanesi Neşriyatı, 47+2 sh.
- **Mehmed Âkif - Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**, Eşref Edib (FERGAN), İstanbul 1381-1962, Asarı İlmiye Kütübhanesi Neşriyatı, 1.cild: 400 sh.
- **Mehmed Âkif - Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**, Eşref Edib (FERGAN), İstanbul 1938, Asarı İlmiye Kütübhanesi Neşriyatı, 1.cild: 712+9 sh., 2.cild: 322 sh.
- **Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz**, Faruk Kadri TİMURTAŞ, İstanbul 1962, Yağmur Yayınları, 136 sh.
- **Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası**, Fazıl GÖKÇEK, İstanbul 2005, Dergâh Yayınları, 360 sh.
- **Mehmed Âkif'in Hayatı ve İstiklâl Marşı**, Dr. Fehmi CUMALIOĞLU, İstanbul 1962, Sönmez Neşriat, 23 sh.
- **Mehmet Âkif'in Hayatı ve Tefekkür Cephesi**, Dr. Fehmi CUMALIOĞLU, Ankara 1959, Ayyıldız Matbaası, 21+1 sh.
- **Safahat'tan Öyküler**, Feride İKBÂL, İstanbul 2006, Timaş Yayınları, 153+6 sh.
- **Mehmet Âkif - Jan Jak Ruso - İbrahim Müteferrika - Şarl Darvin**, Ferit Ragıp TUNCOR, Selahattin ARIKAN, İstanbul b.t.y., Öğretmen Dergisi

Gençlik Yayınları, 63+1 sh.
- **Veteriner Hekim Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Âkif Ersoy**, Ferruh DİNÇER, Ankara 2011, Türkiye Veteriner Hekimleri Birliği, X+330 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy**, Fethi BOLAYIR, Ankara 1986, Gazi Üniversitesi, 16 sh.
- **İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif**, Fethi ÜNLER, Konya 1972, Fatih Matbaası, 46+2 sh.
- **Mehmed Âkif - Hayatı ve Eserleri**, Fevziye Abdullah TANSEL, İstanbul 1945, Kanaat Kitabevi, 247+1 sh.
- **Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşımızın Tahlili**, Fikret KESTEN, Sivas 1997, Dilek Ofset Matbaacılık, 141 sh.
- **Genç Devletimizin Kuruluş Destanı - İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif**, H.Mustafa GENÇ, Canik 2006, Canik Belediyesi, 102 sh.
- **İstiklâl Marşı Nasıl Yazıldı**, Halil İbahim YILDIRIM, Tarsus 1988, Öğretmen Ofset, 40 sh.
- **İstiklâl Marşı İstikbal Marşı 41 Dize 41 Yorum**, Hasan AKAY - Fatih ANDI, İstanbul 2010, 521 sh.
- **Âkifname** - Mehmed Âkif, Hasan Basri ÇANTAY, İstanbul 1966, Ahmed Said Matbaası, 400+4 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı**, Hatay il Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Hatay 1986, 40 sh.
- **Mehmed Âkif'te Dün, Bugün ve Yarın**, Hekimoğlu İsmail, İstanbul 1998, Timaş Yayınları, 480+8 sh.
- **Mehmed Âkif - Hüzünlü Bir Yolculuk**, Hicran GÖZE, İstanbul 2008, Kubbealtı Neşriyatı, 152 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, Prof.Dr.Hikmet Sami TÜRK, Ankara 2004, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 75 sh.
- **Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif**, Hilmi YÜCEBAŞ, İstanbul 1958, Ahmet Halid Kitabevi, 240 sh.
- **Mehmed Âkif ve Hikaye San'atı**, Prof.Dr. Himmet UÇ, Ankara 2000, Bizim Büro Basımevi, 173 sh.
- **İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy'un Aziz Hatırasına**, Hüseyin ÇAKAR, Erzincan Doğu Gazetesi, Erzincan 1987, 32 sh.
- **İstiklâl Marşımız**, Hüseyin UĞUR, Malatya 1990, 64 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şiirlerinin Açıklaması**, Hüseyin ÜNLÜ - Mehmet ÜNLÜ, İstanbul 1990, Ülkü Yayınevi, 80 sh.
- **İstiklal Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy**, İbrahim AKYOL, Çankırı 2011, Çankırı Beldiyesi Yay., 152 s.

- **İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy**, İsa KOCAKAPLAN, İstanbul 2002, Türk Edebiyatı Vakfı, 134+8 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Bayrak**, İsa KOCAKAPLAN - Emine KARABULUT, İstanbul b.t.y., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 111 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitabe**, İsmail ACAR, Balıkesir 2006, Liva Yayınevi, 142 sh.
- **Mehmet Âkif ve Safahat'ta Seyahat**, İsmail ACAR, Balıkesir 2005, Liva Yayınevi, 238 sh.
- **Sessiz Yaşadım,** Matbuatta Mehmed Âkif 1936-1940, İsmail KARA - Nergis İBANOĞLU, İstanbul 2011, Zeytinburnu Belediyesi, 797 sh.
- **Âkifçe** - Tesbitler Değerlendirmeler, Prof.Dr. İsmail L.ÇAKAN, İstanbul 2006, Ensar Neşriyat, 146 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy** - Yaşamı, Sanatı, Yapıtları, İsmail YERGÖZ, İstanbul 1997, Engin Yayıncılık, 230+2 sh.
- **İstiklâl Marşımız ve Esrarı**, İsmet AKÇAL, Elif Kitabevi, İstanbul 1984, 64 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Bayrak**, m.i.y., İstanbul b.t.y., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 12 sh.
- **Türk Gençliği ve Mehmed Âkif**, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, İstanbul 1944, Hüsnütabiat Basımevi, 28+2 sh.
- **Eğitimci Yönüyle Mehmet Âkif**, İzzet KAÇAR, Konya 1990, Mehmet Âkif Ersoy'a Ölümünün 52. Yılı Armağanı. Kadınhanı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, 1990,
- **Mehmet Âkif Ersoy**, editör: Kalender YILDIZ, İzmir 2007, Sütun Yayınları, 63 sh.
- **İstiklâl Marşı Yazılıyor - Mehmet Âkif Ersoy'un Romanı**, Kasım GÖÇMENOĞLU, İstanbul 1991, Erdem Yayınları, 80 sh.
- **Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy**, Kâzım YETİŞ, Ankara 2006, Akçağ Yayınları, 270 sh.
- **Mehmet Âkif'in Sanat - Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler**, Doç.Dr.Kâzım YETİŞ, Ankara 1992, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi, 218 sh.
- **İstiklâl Marşı Bilgisi**, Kerim YUND, İstanbul 1961, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, 48 sh.
- **İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy**, Konya İl Kültür Müdürlüğü, Konya 1997, 95 sh.
- **İstiklâl Marşı'nın Doğuşu ve Kurtuluş Savaşı (resim yarışması)**, KTB. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Millî Aydın Bank, Aydın 1986, 12 sh.

- **Millî Şair Mehmet Âkif'in Ölümünün 50.yıl Dönümünde Anma Faaliyetleri**, m.i.y., Ankara 1986, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 30 sh.
- **M. Âkif Ersoy,** Lütfü ŞEHSUVAROĞLU, Ankara 2002, Alternatif Yayınları, 256 sh.
- **Mehmed Âkif - İslamcı Bir Şairin Romanı**, M.Emin ERİŞİRGİL, Ankara 1956, Güzel İstanbul Matbaası, 504 sh.
- **Büyük Şairimizin Aziz Hatırasına İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şehidleri Şiirlerinin Açıklaması** - Hayat ve Eserlerine Dair bir Girişle Birlikte. M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2006, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, 32 sh.
- **Büyük Şairin Vefatının Ellinci yılında İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şehidleri Şiirlerinin Açıklaması**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 1986, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, 16 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 134 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2004, KaynakYayınları, 296 sh.
- **Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar,** M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, 1. cild: 1987, 416 sh., 2.cild: 1989, 248 sh., 3.cild: 2006, 306+3 sh.
- **Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meali**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2003, Şule Yayınları, 254 sh.
- **Ölümünün 69.Yılında Mehmed Âkif Ersoy 1873-1936**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2005, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A:Ş:, 76+1 sh.
- **Safahat Tedkikleri - Mehmed Âkif'in Fikirleri**, M.Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 1979, Med Yayınlrı, 300sh.
- **Mehmet Âkif Hayatı, Şahsiyeti ve Seçme Şiirleri**, m.i.y., Ankara 1970, Edebiyat Yayınlevi Ünlü Türk Şair ve Yazarları Serisi, 72 sh.
- **Mehmed Âkif - Resmi Hâl Tercümesi, Basılmamış Bâzı Mektub ve Manzûmeleri**, Prof.Dr. M.Kaya BİLGEGİL, Erzurum 1971, Atatük Üniversitesi Basımevi, 39+21 sh.
- **Mehmed Âkif'in Gençlere Gösterdiği Yol**, Prof.Dr. M.Kaya BİLGEGİL, Erzurum 1971, Atatük Üniversitesi Basımevi, 18-42 sh.(ayrı baskı)
- **Mehmed Âkif**, M.SENCER, N.SALİH, İstanbul 1937, Bozkurt Matbaası, 36 sh.
- **Mehmed Âkif Armağanı**, M.Zeki CEVAHİRCİOĞLU- Bahaeddin CEBECİ, İstanbul 1972, Ahmet Sait Matbaası, 48 sh.

- **Üstadım Mehmed Âkif**, Muallim Mâhir İZ (hazırlayan: M.Ertuğrul DÜZDAĞ), İstanbul 2011, İ.B.B. Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 224 sh.
- **Âkif'in Diliyle Açıklamalı İstiklâl Marşı**, Mahmut TOPTAŞ, İstanbul 1999, Cantaş Yayınları, 82 sh.
- **Mehmet Akif Ersoy'u Anıyoruz**, İstanbul b.t.y., Maltepe Belediye Başkanlığı , 14 sh.
- **12 Mart İstiklal Marşı'nın Kabulünün Yıldönümü ve Mehmet Akif Ersoy'u Anma Etkinliği İlköğretim Okulları Komposizyon Yarışması Metinleri**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur 2011, 206 sh.
- **Özgürlük Notaları - Milli Marşın Öyküsü**, Mehmet ALTUN, İstanbul 2009, Tekfen Vakfı, 149 sh.
- **TBMM'de İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif**, Mehmet Cemal ÇİFTÇİGÜZELİ, Mehmet ÇETİN, Ankara 2007, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, 263 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy Albümü**, Mehmet ÇETİN, Mehmet Cemal ÇİFTÇİGÜZELİ, Ankara 2002, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, 79 sh.
- **TBMM'de İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif**, Mehmet Cemal ÇİFTÇİGÜZELİ, Mehmet ÇETİN, İstanbul 2011, Ümraniye Belediyesi , 61 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, Mehmet ÇETİN, Ankara 2003, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 157+2 sh.
- **Yahya Kemal ve Mehmed Âkif'te Tasavvuf**, Doç.Dr. Mehmet DEMİRCİ, İstanbul 1993, Akademi Kitabevi, 109 sh.
- **Mehmed Âkif - Ölümünün Onuncu Yılı**, Mehmet Reha KÖSEOĞLU, Muharrem ERGİN, 1946, Türk Talebe Birliği, 25+1 sh.
- **Âkif'e ve Fikret'e Dair**, Mehmet Selim KARACA, İstanbul 1971, 94+2 sh.
Mehmed Âkif Ersoy Bibliyografyası -Ölümünün Ellinci Yıldönümü Münasebetiyle. Mehmet Serhan TAYŞİ, Nevzat KAYA, İstanbul 1986, Osmanlı Yayınevi, 31+1 sh.
- **Seyyâh-ı Beyâban Mehmet Âkif** (M.Âkif'in Seyahatleri), Dr. Mehmet SILAY, İstanbul 2009, Erguvan Yayınevi, 240 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Antakya Seyahatı**, Mehmet TEKİN, Antakya 2010, 60 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri** (Türkçe Açıklamalarıyla), Metin AKAR, İstanbul 1985, Bulvar Gazetesi, 64 sh.
- **Mehmet Âkif'in Kastamonu Günleri**, Metin BOYACIOĞLU - Erdal ARSLAN, Kastamonu 2001, 144 sh.
- **Müstesnâ Şair Mehmed Âkif**, Metin Önal MENGÜŞOĞLU, İstanbul 2007, Pınar Yayınları, 192 sh.
- **Mehmed Âkif Armağanı**, Metin Önal MENGÜŞOĞLU, Necib Fazil

KISAKÜREK, Muhittin NALBANTOĞLU, M.T.T.B. Basın-Yayın Müdürlüğü, İstanbul 1972, 48 sh.

- **Mehmed Âkif - 31.Ölüm Yıldönümü Hatırasına**, M.T.T.B., Erzurum 1967, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Derneği, Atatük Üniversitesi Basımevi, 19 sh.
- **Mehmet Âkif - Hayatı, Seciyesi, Sanatı Eserleri**, Mithat Cemal (KUNTAY), İstanbul 1939, Semih Lütfi Kitabevi, 446+6 sh.
- **İstiklâl Şairi Mehmet Âkif - Ölümünün Altıncı Yıldönümü Münasebetiyle**, Mithat Cemal KUNTAY, İstanbul 1944, Ülkü Kitabevi, 23+1 sh.
- **Mehmet Âkif - Hayatı, Sanatı, Seciyesi ve Seçme Şiirleri**, Mithat Cemal KUNTAY, İstanbul 1948, Yeni Mecmua Yayını, 56 sh.
- **Kuvayı Milliye Nesillerinin Destanı - İstiklâl Marşımızın Tarihi**, Muhiddin NALBANDOĞLU, İstanbul 1964, Türk Aydınının Kütübhanesi Mehmed Âkif Ersoy Külliyatı, 207+1 sh.
- **Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı**, Muhittin NALBANTOĞLU, İstanbul 1981, Veli Yayınevi, 80+1sh.
- **Bu Ülkeden Âkif Geçti**, Murat EKİCİ - Ahmet ÇALIŞKAN - Ahmet ÖZ - Y.Kemal AKSOY, Kahramanmaraş 2001, Mehmet Âkif Ersoy İ.Ö.O.Yayınları, 50 sh.
- **Alkışı Sevmeyen Şair** - Mehmet Âkif Ersoy, Murat KAYA, İstanbul 2006, Gonca Yayınları, 140 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif**, Dr. Murat KUTER, Bursa 2007, Osmangazi Belediyesi, 56 sh.
- **Mehmet Akif Ersoy Safahat ve İstiklal Marşı**, Murat YÜKSEL, Isparta 2010, 439 sh.
- **Kabulünün 89. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmed Akif Ersoy**, derleyen: Mustafa ERCAN, Çorum 2010, Çorum Beledyesi, 61 sh.
- **Bülbül'ün Şarkısı** - Mehmet Âkif Kitabı. Mustafa KARA, Bilal KEMİKLİ, Bursa 2007, Osmangazi Belediyesi Yerel Gündem 21, 255 sh.
- **Mehmet Âkif'le Bir Gün**, Mustafa ORAKÇI, İstanbul 2009, Timaş Yayınları, 32 sh.
- **Gençler İçin Mehmet Âkif ve Safahat**, Mustafa ÖZÇELİK, İstanbul 2009, Nar Yayınları, 256 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Kronolojik Hayat Hikâyesi**, Mustafa ÖZÇELİK, İstanbul 2009, Erguvan Yayınevi, 112 sh.
- **Mehmet Âkif ve Çanakkale**, Mustafa ÖZÇELİK, İstanbul 2009, Yarımada Yayınları, 189+3 sh.
- **Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı**, Mustafa ÖZÇELİK, İstanbul 2005, Lamure Yayınları, 117+11 sh.

- **Ölümünün 40. Yılında Mehmet Âkif Ersoy**, Mustafa ÖZEN - A.Şevket BOHÇA, Ankara 1976, Kültür Bakanlığı, 28 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy ve Çanakkale Ruhu**, Mustafa VARLI, İstanbul 2011, Ensar Neşriyat, 168 sh.
- **Gençliğin Kaleminden Üç Cephesiyle Âkif**, Mustafa VARLI, Necati YAĞAN, İsmail L. ÇAKAN, Nuri ASLAN, Cahid BALTACI, Vehbi VAKKASOĞLU, Necati TOPSAKAL, İstanbul 1968, İslam Medeniyeti Yayınları, 156+2 sh.
- **Mehmet Âkif - Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler**, Muzaffer UYGUNER, İstanbul 1991, Bilgi Yayınevi, 171+1 sh.
- **Asım'ın Nesli** (roman), Mücahit KOCA, İstanbul 2004, Sur Yayınları, 348 sh.
- Safahat Öyküleri, Münire DANİŞ - Zeynep BERKTAŞ, İstanbul 2011, Timaş Yayınları, 415 sh.
- **Hisli Yürek - Mehmet Âkif'in Şiir San'atı**, Dr. Nazım ELMAS, Ankara 2000, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası, 276+1 sh.
- **Mehmet Âkif ve Milli Mücadele**, Nazım KURTOĞLU, İstanbul 2005, Küçükçekmece Belediyesi, 79 sh.
- **Mehmed Âkif'in Verdiği Mesajlar ve Te'sir Alanları**, Doç.Dr. Neclâ PEKOLCAY, İstanbul 1991, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 87+6 sh.
- **Safahat'ın Dil ve Uslûbu**, Necmeddin HACIEMİNOĞLU, Tahir Nejad GENCAN, Kerim YUND,Faruk Kadri TİMURTAŞ, İstanbul 1970, Türk Aydınının Kütübhanesi Mehmed Âkif Ersoy Külliyatı, 78+2 sh.
- **Mehmet Âkif ve Dünyası**, Neriman Malkoç ÖZTÜRKMEN, Ankara1969, Altınok Matbaası, 238+11 sh.
- **Mehmet Âkif'te Mekân** - Safahat'ta Geçen Yapı Unsurlarının Sitilistik Bir Tahlili, Neriman Malkoç ÖZTÜRKMEN, İst. 1958, Şehir Matbaası, 112 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı**, Niğde Valiliği, Arı Basımevi, Konya 1986, 55 sh.
- **19 Haziran 1936- 13 Mayıs 1937 Türk Basınında Mehmet Âkif Ersoy Üzerine Polemikler**, Nuran ÖZLÜK, Ankara 2007, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, 240 sh.
- **Mehmet Âkif**, Nurettin TOPÇU, İstanbul 1970, Hareket Yayınları, 119 sh.
- **İstiklâl Marşı'mızı Anlamak**, Nurullah ÇETİN, Ankara 2010, Öncü Kitab, 96 sh.
- **Mehmet Âkif'i Doğru Anlamak, Yalçın Küçük'ün İftiralarına Cevabtır**, Nurullah ÇETİN, Ankara 2011, Ferfir Yayınları, 96 sh.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, Nusret KARANLIKTAGEZER, Ankara 1986, 80 sh.
- **İstiklal Şairi Mehmet Akif**, editör: Orhan ÇELEBİ, İstanbul 2011, Yakın

Plan Yayınları, 268 sh.
- **Mehmed Âkif Bibliyografyası** - Kitap, Makale. Orhan DOĞAN, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 137 sh.
- **Mehmed Âkif - Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Prof.Dr. Orhan OKAY, Ankara 1988, Akçağ Yayınevi, 143 sh.
- **Mehmet Âkif'in Millîyetçiliği**, Orhan OKAY, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, 140 sh.
- **Mehmet Âkif Hayatı ve Eserleri**, Orhan Seyfi (ORHON), İstanbul 1937, Cumhuriyet Kitabhanesi, 62 sh.
- **Mehmet Âkif ve Oyun İçinde Oyun** (piyes). Osman KARATAŞ. Osmaniye 1995, Güneysu Yayınları, 64 sh.
- **Mehmed Âkif Ersoy**, Osman Nuri EKİZ, İstanbul 1985, Toker Yayınları, 344 sh.
- **İstiklâl Marşımızın Şairi Mehmet Âkif Ersoy**, Osman OKTAY, İstanbul 2003, Hikmet Neşriyat, 92 sh.
- **Mevlâna ve M. Âkif**, Osman Yüksel (SERDENGEÇTİ). Ankara 1958, Serdengeçti Neşriyatı, 48 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Aile Mektubları**, Ömer Hakan ÖZALP, Burdur 2010, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi, 218 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Aile Mektubları**, Ömer Hakan ÖZALP, İstanbul 2011, Timaş Yayınları, 167 sh.
- **İstiklâl Marşı (10 perdelik oyun)**, Ömer YILMAZ, Sinop b.t.y., Bizim Karadeniz Gazetesi, 110 sh.
- **İstiklâl Marşı Kamuoyu Araştırması**, Piar Araştırma Ltd.Şti., İstanbul 1990, 80 sh.
- **Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mehmed Âkif Ersoy**, R. İhsan ELİAÇIK, İstanbul 2004, İlke Yayıncılık, 96 sh.
- **Milli Mücadele'miz ve İstiklâl Marşı'mız**, Prof.Dr. Recep DUYMAZ, İstanbul 2008, 3F Yayınları, 109 sh.
- **Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı**, Dr. Rıdvan CANIM - Dr. Etem ÇALIK, İstanbul 1995, Yedi İklim, 200 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy - Hayatı Sanatı Eserleri**, Rıdvan CANIM - Etem ÇALIK, Bayrampaşa Belediyesi Kültür ve Eğitim Yayınları, 159 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı**, Rıfkı KAYMAZ, Ankara 2009, Akçağ Yayınları, 191 sh.
- **İstiklâl Marşı'nın Sırları - Mehmet Âkif'in Tarihi Keşifleri**, S.Yahya ERDEM, İstanbul 2011, Karanfil Yayınları, 168 sh.
- **"Tevfik Fikret - Mehmet Âkif Kavgası Münasebetile" Sebilürreşatçıya Cevap**, Sabiha Zekeriya SERTEL, İstanbul 1940, Tan Matbaası, 56 sh.

- **Tevfik Fikret - Mehmet Âkif Kavgası**, Sabiha Zekeriya SERTEL, İstanbul 1940, Tan Matbaası, 24 sh.
- **20.Yüzyıl Türk Şiirinde Beş Şair**, Sadettin KAPLAN, İstanbul 2006, Saka Yayınevi, 326 sh.
- **Mehmed Âkif ile Kemâl'e Ermek**, Sadettin KAPLAN, İstanbul 2007, Alioğlu Yayınevi, 141+1 sh.
- **Mehmet Âkif İle Safahat Sahilinde**, Sadettin KAPLAN, İstanbul 2011, Alioğlu Yayınevi, 144 sh.
- **Mehmet Âkif'in Eğitim Üzerine Düşünceleri**, Yrd.Doç.Dr. Sebahattin ARIBAŞ, İstanbul 1992, Medeniyet Yayınları, 158 sh.
- **Mehmed Âkif**, Selahaddin YAŞAR, İstanbul 1985, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, 174+5 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerindeki Milli ve Manevi Öğütler**, Selahattin ERGİL, İstanbul 2006, 276 sh.
- **Vefatının 58.Yılı Hatırasına Mehmet Âkif Ersoy**, Selim ÇELENK, Trabzon 1994, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 64 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserlerinden Seçmeler** - Belge ve Fotoğraflarla. Selim GÜNDÜZALP, İstanbul 2008, Zafer Yayınları, 302+2 sh.
- **Âkif'i Yaşamak İstiyoruz**, Semih TOPCU, Millîyetçiler Derneği, İstanbul 1971, 21 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy Armağanı**, Seyfettin ÜNLÜ, Değirmendere 2005, Değirmendere Belediyesi, 111 sh.
- **Mehmet Âkif**, Sezai KARAKOÇ. İstanbul 1968, Yağmur Yayınevi, 56+5 sh.
- Âkif'ten Asıma, Sezgin ÇEVİK, Ankara 2007, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 160 sh.
- **Çocuklara Safahat'tan Hikâyeler**, Sırrı ER, Ankara 2007, Akçağ Yayınları, 64 sh.
- **Mehmed Âkif - Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malûmat ve Tedkikât**, Süleyman Nazif, İstanbul 1343(rumi) 1924(miladi), Amedî Matbaası, 106+1 sh.
- **Mehmed Âkif**, Süleyman Nazif, İstanbul 1971, Milli Hareket Yayınları, 136 sh.
- **Mehmed Âkif 'i Anlatıyorlar**, Prof.Dr. Süleyman YALÇIN, Yard.Doç. Dr. Kâzım YETİŞ, Ahmet KABAKLI, A.Aydın BOLAK, Yard.Doç. Dr. Necat BİRİNCİ, Prof.Dr. Muharrem ERGİN, İstanbul 1986, Aydınlar Ocağı, 104 sh.
- **Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre**, Taha TOROS, İstanbul 1998, İsis Yayınları, 173 sh.
- **Milli Mücadele'de Mehmet Âkif**, Tahsin YILDIRIM, İstanbul 2007, Selis Kitaplar, 344 sh.

- **Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmed Âkif'i Anlamak**, Tahsin YILDIRIM, Şaban ÖZDEMİR, İstanbul 2008, Yağmur Yayınları, 344 sh.
- **Açıklamalı Safahat Lügatı**, Talip MERT, İstanbul 2011, Yağmur Yayınları, 392 sh.
- **Vefatının 60.Yılında Mehmet Âkif Ersoy**, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma Genel Müdürlüğü, Ankara 1996,
- **Mehmet Âkif Ersoy**, Tolga HİLMİ, Anonim Yayıncılık, İstanbul 2009, 170 sh.
- **Vefatının 58. Yılı Hatırasına Mehmet Akif Ersoy**. Trabzon 1994, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 64 sh.
- **Antoloji 96: Ünlü Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un Anısına**, hazırlayan: Turan BAYRAKTAR, İstanbul 1996, Bay Ajans, 193 sh.
- **Mehmet Âkif'den Bir Demet**, Türkan ve Şükran TANAÇAR, Erzurum 1968, Ticaret Matbaası, 67 sh.
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı**, Urfa İl Halk Kütübhanesi, Urfa 1986, 7 sh.
- **Asım'ın Nesli Onu Çok Seviyor - Âkif Dede**, Vehbi VAKKASOĞLU, İstanbul, 2008, Nesil Yayınları, 176 sh.
- **İslâm Şairi Mehmed Âkif**, Vehbi VAKKASOĞLU, İstanbul 1983, Cihan Yayınları, 296 sh.
- **Mehmet Âkif Hayatı - Sanatı - Eserleri**, Vehbi VAKKASOĞLU, İstanbul 1997, Boğaziçi Yayınları, 148 sh.
- **Mehmed Âkif - Hayatı, Eserleri ve Tesiri**, Veli ERTAN, İstanbul 1969, Bahar Yayınevi, 64 sh.
- **3'üncü Ölüm Yılı Münasebetiyle - Mehmet Âkif 1873-1936**, Veteriner Fakültesi Talebe Cemiyeti, Ankara 1939, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 31 sh.
- **2'nci Ölüm Yılı Münasebetiyle - Mehmet Âkif**, Veteriner Fakültesi Talebe Cemiyeti, m.i.y., Ankara 1938, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 32 sh.
- **Büyük Vatansever, Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy**, Yakub HAMZAÇEBİ, Afyon 1966, 12 sh.
- **Bayrak Mücadelemiz ve İstiklâl Marşı**, Yaşar ÇAĞBAYIR, İstanbul 2009, Ötüken Neşriyat, 511 sh.
- **İstiklâl Marşının Tahlili**, Yaşar ÇAĞBAYIR, Ankara 2000, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 396 sh.
- **Mehmet Âkif - Çanakkale'den Milli Mücadele'ye İstiklal Şairi**, Yaşar SEMİZ - Nesrin KARACA - Emine KISIKLI - Mustafa GÜNEŞ, İstanbul 2011, Yakın Plan Yayınları, 268 sh.
- **Ölümün 50.Yılında Mehmed Âkif Ersoy**, Yavuz Bülent BAKİLER, An-

kara 1986, Kültür Bakanlığı, 48 sh.
- **Mehmet Âkif'in Çağdaş Türkiye İdeali**, Yavuz Bülent BAKİLER, Ankara 1990, Diyanet İşleri Başkanlığı, 50 sh.
Safahat'tan Hikayeler. Yıldız YILMAZ, İstanbul 2008, Gonca Yayınları, 111+1 sh.
- **Mehmed Âkif**, Yılmaz GÜLENDAM-Enver YAVUZ-Şenol BAĞCI, Konya 1993, Konya Andadolu Lisesi, 75 sh.
- **İki Derste İstiklâl Marşı**, Yılmaz TARTAN, Ankara 2002, Diyanet İşleri Başkanlığı, 112 sh.
- **Mehmet Âkif Hikâyeleri - Bulutlardan Yıldırım Sağdık**. Yılmaz TARTAN, Ankara 1999, Diyanet İşleri Başkanlığı, 96 sh.
- **Mehmet Âkif Hikâyeleri - Cephe Gerisinde Savaş**, Yılmaz TARTAN, Ankara 2002, Diyanet İşleri Başkanlığı, 95 sh.
- **İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy**, Yusuf ÇAĞLAR, İstanbul 2011, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 173+35.
- **Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Âkif Ersoy**, Yusuf ÇAĞLAR, İstanbul 2010, Zaman Kitap, 173+35.
- **En Gür Seda - İstiklâl Marşı**, Yusuf DURSUN, İstanbul 2005, Nehir Yayınları, 80 sh.
- **Mehmet Âkif'in Mektubları**, Yusuf Turan GÜNAYDIN, Ankara 2009, Ebabil Yayınları, 153 sh.
- **Mehmed Âkif**, Zahir GÜVEMLİ, İstanbul 1953, Varlık Yayınları, 117+1 sh.
Ölümünün 70. Yılında Mehmed Âkif'e Mektub Var. Zeki GÜREL, Ankara 2007, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, 303 sh.
- **Mehmet Âkif**, Zeki SARIHAN, İstanbul 1996, Kaynak Yayınları, 271 sh.
- **Vatan Türküsü - İstiklâl Marşı Tarihi ve Anlamı**, Zeki SARIHAN, Ankara 1984, Öğretmen Dünyası Yayınları, 130 sh.

VIII- MEHMED ÂKİF İLE İLGİLİ SAİR KİTABLAR

- **Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi**, Abdullah CEYHAN, Ankara 1991, Diyanet İşleri Başkanlığı, 610 sh.
- **Eserler ve Şahsiyetler - Tahlil ve Tenkid**, Agâh Sırrı LEVEND, İstanbul 1940, Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı,157+1 sh.
- **Bir 150'liğin Mektubları**, Ali İlmî Fanî, İstanbul 1998, Kitabevi, 208 sh.
- **Tevfik Fikret'e Dair, Feylesof Doktor Rıza Tevfik Beyefendi'ye**, Babanzâde Ahmed Naim, İstanbul 1336, Hilâl Matbaası, Sebil'ür-reşad Kütübhanesi Neşriyatı, 8 sh.

- **Eş-Şair'ül Türkî**, Es-Safsaf'i Ahmed El-Kuturî, Kahire 1439 - 2008, 290+2 sh.
- **Sebilürreşad, Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalifete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Esther DEBUS, İstanbul 2009, Libra Kitab, 316 sh.
- **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, 1.Cild. İsmail KARA, İstanbul 1997, Kitabevi Yayıncılık, 616 sh.
- **Üstad Ali Ulvî Kurucu - Hatıralar**, 1.Cild. M. Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2007, Kaynak Yayınları, 393 sh.
- **Yakın Tarihimizde İslam ve Irkçılık**, M. Ertuğrul DÜZDAĞ, İstanbul 2006, Kaynak Yayınları, 327 sh.
- **Âsâr-ı İlmiye Kütübhanesi Fihristi**, İstanbul 1928, Amedî Matbaası, 23 sh.
- **Sırat-ı Müstakim Mecmuası - Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, M.Suat MERTOĞLU, İstanbul 2008, Klasik Yayınları, 414 sh.
- **Yılların İzi**, Mahir İZ, İstanbul 1975, İrfan Yayınları, 448 sh.
- **Zulmet'den Nur'a**, Mehmed Şemseddin [GÜNALTAY], İstanbul 1331, Sebilü'r-reşad Kütübhanesi, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 405 sh.
- **Üç İstanbul (roman)**, Mithat Cemal (KUNTAY), İstanbul 1938, Sühulet Kitabevi, 552 sh.
- **Kitaplar ve Portreler - Mehmed Âkif'den Günümüze**, Nihad Sâmi BANARLI, İstanbul 1985, Kubbealtı Neşriyatı, 398 sh.
- **Kültür Köprüsü - Süleyman Çelebi'den Mehmed Âkif'e**, Nihad Sâmi BANARLI, İstanbul 1985, Kubbealtı Neşriyatı, 358 sh.
- **Son Devrin İslam Akademisi, D'ar-ül Hikmet-il İslâmiye**, Sadık ALBAYRAK, İstanbul 1973, Yeni Asya Yayınları, 191+27 sh.
- **Ağlarcıcazâde Ispartalı İsmail Hakkı** (Isparta 1867 - İstanbul 5 şubat 1923). Safa AĞLARCI, Isparta 2003, 326+9 sh.
- **Kubbealtı Akademi Mecmuası** cild:4, sayı: 2-3-4. "Mehmet Âkif'den Mektublar." Uğur DERMAN, İstanbul 1975,
- **Gizli Tarih - Çöküş**, Yalçın KÜÇÜK, İstanbul 2010, Mızrak yayınları, 416 sh.
- **Portreler - Bir Varmış Bir Yokmuş**, Yusuf Ziya ORTAÇ, İstanbul 1960, Akbaba Yayınevi, 187+5 sh.

IX- MEHMED ÂKİF İLE İLGİLİ DİJİTAL YAYINLAR

- **1 Güfte, 12 Beste - NTV Konser**, ("Özgürlük Notaları - Milli Marşın Öyküsü" kitabı ile bilikte), DVD.
- **Âkif'ten Asım'a**, editör: Sezgin ÇEVİK, Rıtım Ajans, Kültür ve Turizm Bakanlğı, ("Âkif'ten Asım'a" kitabı ile birlikte), DVD.
- **Asır Suresi Tefsiri**, Mehmed Âkif Ersoy. Yapım: Ömer Faruk GÖKALP, Asır Ajans, Kaset.
- **Bestelenen Şiirleriyle Mehmed Âkif**, yönetmen: Mehmet GÜNTEKİN, İBB. Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., Cemre Dağıtım, Kaset.
- **Bestelenen Şiirleriyle Mehmed Âkif**, yönetmen: Mehmet GÜNTEKİN, İBB. Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., Cemre Dağıtım, CD.
- **Bir Ahlâk ve Karakter Adamı Mehmet Âkif**, Vehbi VAKKASOĞLU, yönetmen: H.Kübra ABLAK, Anatolia Film Sütüdyoları, Hilâl Ajans, VCD.
- **Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy - Belgesel / Şiir Albümü**, yönetmen: İlyas ERTEMUR, Vakıflar Genel Müdürlüğü, ("Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy" kitabı ile bilikte), 2 VCD.
- **Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy - Belgesel Film**, yönetmen: Enver KOZANİ, Vakıflar Genel Müdürlüğü, VCD.
- **Dili Yok Kalbimin - Mehmet Âkif Şiirinden Besteler**, sanat yönetmeni: Murat Salim TOKAÇ, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2 CD. (kitablı)
- **İstiklâl Marşı Belgeseli**, yönetmen: Mustafa YÜREKLİ, a-video, Alas Pazarlama, VCD.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, EuroSoft Yazılım Dağıtım Ltd.Şti., VCD.
- **İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy**, yapım. Mehmet Nuri ŞAHİN, KTB Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, VCD.
- **İstiklâl Marşı**, İBB Cemal Reşit Rey Senfoni Orkestrası ve Korosu. sanat yönetmeni: Arda AYDOĞAN, İBB kültür İşleri Daire Başkanlığı, CD.
- **İstiklâl Marşının Şairi, Büyük Vatansever Mehmed Âkif Ersoy**, ABC Film Müzik, Azim Dağıtm, VCD.
- **Mehmed Âkif** - 1-4. yapım: Ömer Faruk GÖKALP, Asır Ajans, Kaset.
- **Mehmed Âkif Ersoy - Şiirler**, ("Ölümünün 69.Yılında Mehmed Âkif Ersoy 1873-1936. M.Ertuğrul DÜZDAĞ" kitabı ile birlikte) CD.
- **Mehmed Âkif Ersoy Şiirleri**, İbrahim SADRİ, Tuna Prodüksiyon, CD.
- **Mehmet Âkif Ersoy Bibliyografyası**, editör: Sema AKINCI, hazırlayanlar: Gülsen DALGIÇ, Nurhan NANECİ, Handan GÖKAĞAÇ, Ankara 2005,

Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütübhane Başkanlığı. CD.
- **Mehmet Âkif Ersoy ve Balkanlarda Düşünce Kültür Hareketleri Yeniden Yapılanması Sempozyumu Hatırası** - Novi Pazar. Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, DVD.
- **Mehmet Âkif'ten Şiirler**, Maltepe Belediye Başkanlığı, Asır Ajans, CD.
- **Safahat** - Mehmet Âkif Ersoy, yazılım: Kemâl GÜLER, Sera, Azim Dağıtım, VCD.
- **Safahat Seçmeler** - Mehmet Âkif Ersoy. hazırlayan ve sunan: H. Rıdvan ÇONGUR, TRT, 3 CD. (kitablı)
- **Safahat'dan Şarkılar**, Ertuğrul ERKİŞİ, Eyüb Belediyesi. CD. (kitablı)
- **Safahat'tan Seçmeler**, hazırlayan ve sunan: H. Rıdvan ÇONGUR, Raks'ın armağanıdır, Kaset.

X- MEHMED ÂKİF İLE İLGİLİ HAZIRLANAN AKADEMİK TEZLER

- **Mehmed Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler**, Abdullah TÜYLÜ, Gazi Üniversitesi, 1986 Ankara, 255 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Bilge Ercilasun
- **Mehmed Akif'te Dini Hayatın Psikolojisi**, Abdülvahit İMAMOĞLU, Atatürk Üniversitesi, 1991 Erzurum, 378 sh., (Doktora), tez danışmanı: Prof. Dr. Kerim Yavuz
- **Safahat`ın Sistematik Sözlüğü**, Ahmet DURSUN, Trakya Üniversitesi, 1999 Edirne, (Yüksek Lisans), 442 sh., tez danışmanı: Y.Doç.Dr. Hasan Aktaş.
- **Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı**, Ahmet Faruk KILIÇ, Marmara Üniversitesi, 1995 İstanbul, 111 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Doç. Dr. Yumni Sezen
- **Mehmet Akif'in Eğitim Görüşleri**, Ali ÖZER, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1986 İzmir, VII,95 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Dr. Mehmet Aydın.
- **Mehmet Akif Ersoy'a Göre Tanrı ve Özgürlük**, Ali YILDIRIM, Erciyes Üniversitesi, 2005 Kayseri, 84 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Turan Koç
- **Mehmet Akif'in Kuran Yorumu**, Asiye ÇELENLİOĞLU, Marmara Üniversitesi, 1998 İstanbul, VIIII, 122 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Sadreddin Gümüş
- **Mehmed Akif Ersoy'un Eserlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı Meteryallerinden İstifade**, Bora YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, 2009

Sakarya, (Yüksek Lisans), 174 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Alâeddin Mehmedoğlu

- **Mehmet Akif'in Mev'ize ve Hutbelerindeki Din Eğitimi Unsurları**, Celaleddin ACUNER, Marmara Üniversitesi,1995 İstanbul, 146 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Doç. Dr. Hasan Mahmut Çamdibi
- **Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat" ve Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi**, Dinara DUISEBAYEVA, Gazi Üniversitesi, 2008 Ankara, (Yüksek Lisans), 463 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Şerif Aktaş
- **Sırat-ı Müstakim Dergisindeki Dil ve Edebiyat Yazıları**, Emir Ali ŞAHİN, Trakya Üniversitesi, 2001 Edirne, (Yüksek Lisans), 578 sh., tez danışmanı: Y.Doç.Dr. Hasan Aktaş
- **Safahât'ın Dil Bilgisi Yönünden Dizini**, Safahât: Birinci Kitâb. Ensar ALEMDAR, Marmara Üniversitesi, 2010 İstanbul, (Yüksek Lisans), 556 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Mustafa S.Kaçalın
- **Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı ile İlgili Görüşleri**, Fatma Sultan AKTAŞ, Marmara Üniversitesi, 2007 İstanbul, III, 348 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Doç.Dr. Yurdagül Mehmedoğlu
- **Mehmet Akif Ersoy'un Şiiri Üzerine Bir İnceleme**, Fazıl GÖKÇEK, Ege Üniversitesi, 1995 İzmir, 245 sh., (Doktora), tez danışmanı: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel
- **Mehmed Akif ve Tevfik Fikret'in Eğitim Görüşlerinin Mukayesesi**, Gülsüm ŞENBALCI, Marmara Üniversitesi, 2009 İstanbul, 180 s., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Usta
- **Mehmed Akif Ersoy'da Aile, Toplum ve İnsan**, Haluk BACAKSIZ, Sakarya Üniversitesi, 2008 Sakarya, (Yüksek Lisans), 71 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Hasan Akay
- **Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Fikirleri**, Hasan KAYA, Fırat Üniversitesi, 2009 Elazığ, (Yüksek Lisans), 152 sh., tez danışmanı: Y.Doç.Dr. Ahmet Banlıoğlu
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Edebi Sanatlar**, Hatice AYDIN, İstanbul Üniversitesi, 2002 İstanbul, 400 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof.Dr. Kazım Yetiş
- **Mehmet Akif Ersoy'un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi**, İbrahim KIR, Fırat Üniversitesi, 1988 Elazığ, 258 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Doç. Dr. Zeki Erdoğmuş
- **Safahat'ta Özlü Sözler**, İsmail Alper KUMSAR, Gazi Üniversitesi, 2010 Ankara, (Yüksek Lisans), 255 sh., tez danışmanı: Doç.Dr. Mehmet Önal

- **Eğitimci Yönüyle Mehmed Akif**, İzzet KAÇAR, Selçuk Üniversitesi, 1989 Konya, 71 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Eyüp Günay İsbir
- **Mehmet Akif'in Safahat'ında Kelime Grupları**, Kadir TEZER, Sakarya Üniversitesi, 1999 Sakarya, 249 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd.Doç. Dr. Kenan Acar
- **Mehmed Akif'in Şiirlerinde Realizm**, Mehmet DEMİRBAŞ, Sakarya Üniversitesi, 2009 Sakarya, 161 sh., (Yüksek lisans), tez danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Gülsemin Hazer
- **Mehmet Akif Ersoy'un Geleneksel Dini Anlayışa Eleştirisi**, Meliha MACİD, Ankara Üniversitesi, 2006 Ankara, 159 sh., (Yüksek Lisans), tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muammer Esen
- **Safahat'daki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili**, Mustafa AKSOY, İstanbul Üniversitesi, 1989 İstanbul, (Yüksek Lisans), 101 sh. tez danışmanı: Y.Doç.Dr. Fikret Gezgin
- **Mehmet Âkif (Sanatı ve Sanat Anlayışı Üslûbu)**, Nazım ELMAS, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1997 Samsun, 342 sh., (Doktora), tez danışmanı: Prof. Dr. Celal Tarakçı
- **Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'da Eğitim Düşüncesi**, Nazmi AVCI, Ankara Üniversitesi, 2000 Ankara, 71 sh, (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Selami Sönmez
- **Batılılaşma Sürecinde Türk Toplumuna Sunulan Çocuk ve Genç Tipleri** (Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Muallim Naci Örneği), Nigar DURAN, Marmara Üniversitesi, 2007 İstanbul, VIII, 177 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Yaşar Fersahoğlu
- **Mehmed Akif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu**, Ömer ŞENGÜN, Sakarya Üniversitesi, 2007 Sakarya, (Yüksek Lisans), 177 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Davut Aydüz
- **1919-1936 Yılları Arasında Türkiye'deki Tefsir Hareketleri**, R.Adeviye AKBULUT, Harran Üniversitesi, 2002 Urfa, (Doktora), 142 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Bedreddin Çetiner
- **Açıklamalı Mehmet Akif Ersoy Bibliyografyası**, Ramazan ÇİFTLİKÇİ, İnönü Üniversitesi, 1990 Malatya, 180 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Cahit Kavcar
- **Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsirleri ve Mev'izeleri**, Recep DUYMAZ, Marmara Üniversitesi, 1985 İstanbul, (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. İnci Enginün
- **Mehmet Akif'de Sosyal Problemlerimiz ve Çözüm Yolları**, Recep ÖZCAN, Selçuk Üniversitesi, 1994 Konya, 120 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Mehmet Bayyiğit

- **Mehmet Akif'in Hayatı ve Bir Eğitimci Olarak Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri**, Recep SABUNCU, Uludağ Üniversitesi, 1996 Bursa, 115 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Emin Ay
- **Safahat'ta Ahlâkî Unsurlar**, Refik ÖKSÜZ, Ankara Üniversitesi, 1999 Ankara, (Yüksek Lisans), 301 sh., tez danışmanı: Prof.Dr. Hayrani Altıntaş
- **Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Akif Ersoy**, Safiye ÇELİK, Marmara Üniversitesi, 2010 İstanbul, 178 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yelda Sevim
- **Mehmet Âkif Ersoy (Tarihi, Sosyal ve Eğitimci Kişiliği)**, Salim DÜZGÜN, Ankara Üniversitesi, 2002 Ankara, 156 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd.Doç.Dr. İlknur Polat Haydaroğlu
- **Mehmet Akif'in Eğitim Anlayışı**, Sebahattin ARIBAŞ, Marmara Üniversitesi, 1985 İstanbul, 118 sh., (Yüksek lisans), tez danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Adil Çağlar
- **Mehmet Akif ve Milli Mücadele'de Birlik ve Beraberliği Sağlamaya Dönük Faaliyetleri**, Turan ASLAN, Gaziantep Üniversitesi, 2010 Gaziantep, (Yüksek Lisans), 174 sh., tez danışmanı: Y.Doç.Dr. Yaşar Büyükoğlu
- **Mehmet Akif'in Eğitim Anlayışı**, Turan ÇAY, Atatürk Üniversitesi, 2003 Erzurum, 98 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Feridun Alper
- **Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi**, Yavuz HOROZ, Marmara Üniversitesi, 2010 İstanbul, 178 sh., (Yüksek Lisans), tez danışmanı: Prof. Dr. Nebi Bozkurt.

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Murat AYDIN

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

Prof. Dr. Musa DUMAN

Mehmet Akif Ersoy Sergisi

Vahdettin IŞIK

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Dr. Suat MERTOĞLU

Abdurrahman ŞEN

Prof. Dr. İsmail KARA

Doç. Dr. Ekrem DEMİRLİ

Doç. Dr. Kenana ÇAĞAN

Prof. Dr. Numan ARUÇ

Yüksel KANAR

Prof. Dr. Hasan AKAY

Asım ÖZ

Dr. Ziaul HASSAN

Prof. Dr. İskender PALA

Dr. Züleyha ÇOLAK

Prof. Dr. M. Fatih ANDI

Yrd. Doç. Abdullah HARMANCI

Ali AYÇİL

Zafer ACAR

Hüseyin AKIN

Yrd. Doç. Dr. Hazem Said MOHAMMED

Dr. Abdurrazek AHMED

Mustafa Şerif ONARAN

Prof. Dr. Abdullah El- AZAB

Yrd. Doç. Dr. Alim KAHRAMAN

Yrd. Doç. Dr. Bahtiyar ASLAN

Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER

Cemal ŞAKAR

Prof. Dr. Kazım YETİŞ

Doç. Dr. Mehmet NARLI

Prof. Dr. Abdullah UÇMAN

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Yılmaz DAŞÇIOĞLU

ULUSLARARASI
MEHMET AKİF
SEMPOZYUMU
12-13 MART 2011

PROF. DR. MEHMET AYDIN
Prf. Dr. BEKİR KARLIĞA
MURAT AYDIN
Prof. Dr. HİKMET ÖZDEMİR
Prof. Dr. MUSA DUMAN
Prof. Dr. CEZMİ ERASLAN
Prof. Dr. ABDULLAH UÇMAN
Prf. Dr. M. FATİH ANDI
YUSUF TURAN GÜNAYDIN
Prof. Dr. İSMAİL KARA
Doç. Dr. EKREM DEMİRLİ
Doç. Dr. KENAN ÇAĞAN
Prof. Dr. HASAN AKAY
Prof. Dr. KAZIM YETİŞ
CEMAL ŞAKAR
Prof. Dr. MUSTAFA ÇİÇEKLER
Prof. Dr. ABDULLAH EL-AZAB
MUSTAFA ŞERİF ONARAN
Dr. SUAT MERTOĞLU
ASIM ÖZ
YÜKSEL KANAR
Dr. ZÜLEYHA ÇOLAK
Yrd. Doç. ALİM KAHRAMAN
Yrd. Doç. HAZEM SAİD
ABDURRAHMAN ŞEN
Yrd. Doç. ABDULLAH HARMANCI
HÜSEYİN AKIN
ALİ AYÇİL
ZAFER ACAR
Prof. Dr. NUMAN ARUÇ
Doç. Dr. MEHMET NARLI
Yrd. Doç. Dr. BAHTİYAR ASLAN
Dr. ABDURRAZEK M. AHMED
Doç. Dr. YILMAZ DAŞÇIOĞLU
Dr. ZİAUL HASSAN
MEHMET RUYAN SOYDAN

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 21

ISBN 978-605-88179-2-0

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
444 1984 www.zeytinburnu.bel.tr

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ

9 786058 817920